

VLADAN DESNICA I SPLIT 1920. - 1945.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2014.

„...cilj je *Desničinih susreta 2014.: Vladan Desnica i Split (1920. – 1945.)* bio, s jedne strane, istražiti, kritički propitati i raspraviti otvorena pitanja u vezi s obiteljskim, profesionalnim (pravničkim) i, nadalje, generacijskim umjetničkim sazrijevanjem Vladana Desnice u Splitu, a potom i pitanja u vezi s časopisom *Magazin Sjeverne Dalmacije* te Desničinih shvaćanjima umjetničkog stvaralaštva i političkog angažmana u njegovim splitskim godinama. S druge strane, cilj je bio raspraviti otvorena pitanja u vezi s kulturnom, društvenom i političkom situacijom Splita u kojoj je Desnica odrastao i sazrio kao stvaralac. I sâm je nekoliko puta napomenuo da je na *Proljećima Ivana Galeba* počeo raditi u Splitu kasnih 1930-ih pa čak i da je sve najvažnije – što je kao pisac naučio – naučio u Splitu.“

Iz uredničkog predgovora

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA

VLADAN DESNICA I SPLIT 1920. – 1945.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2014.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 13

Nakladnik

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i
interkulturalne studije
Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu
FF-press

Za nakladnika

prof. dr. sc. Vlatko Previšić
prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Uredili

prof. dr. sc. Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina, prof.

Recenzenti

prof. dr. sc. Zvonko Kovač
prof. dr. sc. Boris Škvorc

Tiskanje ove knjige financijski je pomognuto sredstvima
Programskog ugovora Sveučilišta u Zagrebu za akademsku godinu 2014./2015. i
sredstvima Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2013., Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb
ISBN 978-953-175-571-9

VLADAN DESNICA I SPLIT 1920. – 1945.

**Zbornik radova sa znanstvenog
skupa Desničini susreti 2014.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

 FF press

Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2015.

Sadržaj

Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina Riječ unaprijed	7
Aleksandar Jakir O nekim značajkama razvoja Splita u međuratnom razdoblju	13
Tomislav Brandolica Društvena raslojavanja u međuratnom Splitu: jedna povijest odozdo	27
Stanko Piplović Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata	41
Vladimir Rismondo Vladan Desnica u izvorima iz obiteljskog arhiva profesora Vladimira Rismonda st. iz Splita	73
Bojan Đorđević Govor književnog lika i govor dokumenta: jedna epizoda iz <i>Proljeća Ivana Galeba</i>	87
Svetlana Šeatović Dimitrijević Dalmatinski mediteranizam Vladana Desnice: splitski period	99
Tonći Šitin Desnica u tjesnacima zanosa i duhovne obmane međuratne Dalmacije	115
Vladan Bajčeta Slijepac na žalu – poezija Vladana Desnice	125
Vladimir Gvozden <i>Magazin Sjeverne Dalmacije</i> i Desničina politika književnosti: nekoliko napomena.	147
Stanislava Barać Implicitni čitalac <i>Magazina Sjeverne Dalmacije</i> : pokušaj rekonstrukcije.	157
Drago Roksandić Vladan Desnica i <i>Magazin Sjeverne Dalmacije</i> : književnik i (ne)moć tradicije.	181
Dragan Bakić Prilog za biografiju: politička karijera Uroša Desnice u vremenu iskušenja (1919– 1941)	235
Šime Pilić O agrarnom pitanju u međuratnoj Dalmaciji i radovima dr. Uroša Desnice	259
Marijan Buljan Uroš Desnica i Narodna radikalna stranka u Splitu 1920-ih prema splitskoj periodici	285
Stjepan Matković Senatori iz Splita: suočavanje s krizom Jugoslavije i jugoslavenstva	307

Nikolina Konjević Milošević

Poetika umetničke proze Vladana Desnice 331

Miljenko BuljacVeristička poetika *Zimskoga ljetovanja* – prvi tipološki krug literarnosti Vladana Desnice 343

Prilozi. 359

Drago Rokсандić i Ivana Cvijović Javorina

Splitske adrese Vladana Desnice 361

Popis slikovnih priloga 375

Autori članaka 378

Recenzenti članaka 379

Bilješka o urednicima. 380

Imensko kazalo 381

RIJEČ UNAPRIJED

Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina

Na prvi pogled, dva opsežna sveska knjige *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice* – koji sadržavaju sve piščeve objavljene eseje, studije i rasprave, zatim prikaze, ocjene i kritike, polemike te intervjuje i razgovore, a na kraju i rukopise iz njegove neobjavljene ostavštine – ničim ne opravdavaju temu splitskih *Desničinih susreta 2014.* – *Vladan Desnica i Split (1920. – 1945.)*.¹ Pažljivu čitatelju neće biti teško uočiti da je pisac u svojim kasnijim godinama, nakon odlaska iz Splita, rijetko kada spominjao iskustva iz grada svoje mladosti. Ako je to i činio, u pravilu se ograničavao na *što*, izbjegavajući *gdje*. Nasuprot tome, Marinkovićeva „Biografija Vladana Desnice“, objavljena u drugom svesku spomenutog izdanja, uputila je Pripremni odbor *Desničinih susreta 2014.* na pretpostavku da su upravo splitske godine – uključujući šibenska, zagrebačka i pariška *intermezza* u periodu od 1921. do 1930. – ključne za razumijevanje Desničina stvaralačkog sazrijevanja.²

Tome su prvorazredno svjedočanstvo i sjećanja Vladimira Rismonda, Desničina prijatelja iz tih godina.³ Rismondo nije bio jedini s kojim je Desnica u Splitu bio blizak upravo zbog umjetničkih afiniteta i koji bi vjerojatno mogao slično svjedočiti. U Desničinoj ostavštini više je pisama intoniranih poput pisma slikara Vjekoslava Paraća iz Pariza 17. travnja 1930.:

Dragi Desnica! Koliko li sam se samo puta sjetio na Vas i nikad da Vam se javim. No što ćete to Vam je moja mana ili komodnost, lijenost ili već kako hoćete. No Boga mi koji put čisto ko da mi falite. Onda na primjer kada prolazim i razgledam koji muzej, pa kad mi se pred nosom isprči trbušasta cukarijera ili kad vidim koji osobiti stolac Louis XV ili XVI onaj s krivim i onaj s aretim nogama onda „nema Boga“ da se nesjetim na Vas. Kad je sumorno vrijeme a iza lumparije onda naravna stvar da je pravi štimung da se ide po antiquariatima, tada mi osobito falite. Ajde izmislite nešto pa se dogovarajte ovamo. Karneval je doduše prošao, ali zato sada počinje proljeće i hiljade šarenih tankih opravnica čeka da samo malo bolje zagrije pa da izlete na boulevard. (...) ⁴

Prijateljska intonacija, uvažavanje Desničine kultiviranosti i izobraženosti, ali i spontanosti dolaze na takav način do izražaja i u porukama osoba starijih od Vjekoslava Paraća, rođenog 1904. Najveće povjerenje mu je tada bio iskazivao skladatelj Ivo Parać, rođen 1890. godine:

¹ Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice* (prir. Dušan Marinković), 2 sv., Zagreb 2005. – 2006.

² *Isto, Knjiga druga*, 223–231.

³ Vladimir RISMONDO, „Poezija Vladana Desnice“, „Književni profil Vladana Desnice“, „Sjećanje na Vladana Desnicu“ i „Vladan Desnica“, u: ISTI, *Oblici i slova*, Split 1979., 133–136, 179–183, 210–213 i 214–220.

⁴ Vjekoslav Parać – Vladanu Desnici, Pariz, 17. travnja 1930., *Osobna ostavština Vladana Desnice*.

Dragi Vladane, (p)rimio sam Vaše cijenjeno pismo, i jedva da Vam odgovoram ... Strašno sam neraspoložen i nemam baš volje za ništa, pa tako ni za pisanje. Nego nestrpljivo čekam da stignete u Splitu, pa da me po malo razgalite dušu i da mi rastjerate tumornu maglu što okolo mene vije. – Zahvaljujem Vam na prijateljske podstreke e da čim prije dovršim Bijednu Maru, ali zamislite si Vi u kakvom se ja nalazim duševnom stanju, koji nimalo ide u korist jednog takvog proćućenog estetskog posla. Vi znate da kad ja započnem jednu stvar, u brzo je vodim do konca: tako se nadam i vjerujem u pogledu instrumentacije ove opere, okolo čega već nekako radim, ali nimalo kako bi baš trebalo. Imam mnoge i mnoge stvari da Vam pričam, ali nipošto pismeno: govoriti ćemo kad se Vi vratite u Splitu, a to želim da čim prije bude. Pozdravite mi sve prijatelje i doviđenja Vaš Ivo Parać.⁵

S Ivom Paraćem u vezi bio je i Desničin skromni ulazak u kulturnu javnost. U Splitu je izgleda prvi put medijski bio registriran u *Novom dobu* 1932. godine kao sporedni lik u bilješki preuzetoj iz beogradskog tiska „O Paraćevoj ‘Bijednoj Mari’“:

Beogradsko „Vreme“ donosi sliku našeg sugrađanina M[aestr]a Iva Paraća, a uza nju jedan prikaz njegove opere „Bijedna Mare“ koju je u posljednje vrijeme baš dovršio za teatar. U prikazu su donesene neke općenite informacije u Paraću, pa se zatim govori o libretu, koji je, prema Luki Botiću, iskonstruisao sam kompozitor, a pomagao mu je pri pisanju g. Vladan Desnica.⁶

Istim beogradsko-splitskim redosljedom pojavio se i svojim prvim autorskim radom „Izložba vajara Dujma Penića u Splitu“, objavljenim u Beogradu 1933. godine, u Desničinoj dvadeset i osmoj godini, a potom u splitskom *Novom dobu*.⁷ Važno je da se tom prilikom u javnosti oglasio kao čovjek od prepoznatljiva umjetničkog ukusa s jasnim odmakom od Meštrovićevih kanona, a s formulacijama koje anticipiraju „zrelog“ Desnicu:

U Penićevim odlikama: u euritmiji života, skladnosti i harmoničnosti koncepcija i stalozčnosti izraza, u njegovu stavu prema pojavama i otkrovenjima života, stavu koji nije violentna reakcija unezverenog primitivca nego osjećajem protkana, sređena kontemplativnost, u tom mirnom i dubokom sisanju sokova života i u tom mirnom ali širokom zahvatu svih ljudskih elementarnih sadržaja i emocija, mi gledamo blagodat jednog kulturnog naslijeđa koje – više nego što bi se naslijeđivalo po krvi – živi u duhovnoj atmosferi i u kulturnoj tradiciji, a kojoj je najjasniji znamen instinktivna, prirođena familijarnost sa višim stepenima razvoja čovječjeg duha i umjetničkog izražavanja.⁸

Pišući o Peniću, Desnica kao da piše ono što će dvadesetak godina kasnije kritičari pisati o njemu samom. Sve je implicirano u Desničinoj kritici – uključujući mediteranizam i njegovu apropijaciju Crocea!

Za takva Vladana Desnicu, kao ni za većinu drugih njemu sličnih nazora, nije tada u splitskoj javnosti bilo previše afniteteta. Splitski kulturni *main-stream*, neovisno o političkim orijentacijama, nije mario ni za mediteranizam ni za Crocea. Za Vladana Desnicu još i ma-

⁵ Ivo Parać – Vladanu Desnici, Split, 10. prosinca 1931., Osobna ostavština Vladana Desnice.

⁶ *Novo doba* (Split), br. 93, 21. 4. 1932., 4. Beogradski i splitski novinski *début* sigurno nije ushitio Desnicu jer je suradnja s Ivom Paraćem bila mnogo složenije naravi. Vidjeti: V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 225.

⁷ *Život i rad*, god. VI, knj. 17, sv. 99, Beograd 1933., 1211–1213 (ćir.). Isti tekst, ali pod naslovom „Kipar Dujam Penić. (Prigodom izložbe u Splitu)“ objavljen je u splitskom *Novom dobu*, br. 241, 14. 10. 1933., 9.

⁸ V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga prva*, 337.

nje jer je bio sin dr. Uroša Desnice, desetljećima već javno vrlo eksponiranog u Dalmaciji i sučeljenog na raznim frontama u raznim situacijama.⁹ Iako je dr. Uroš Desnica svoj politički zenit bio doživio upravo u Splitu 1920./1921. godine, kao jedan od ključnih dužnosnika u Pokrajinskoj vladi za Dalmaciji, definitivno se doselio u ovaj grad tek 1927. godine, kada je i svoj odvjetnički ured prenio iz Obrovca u Split. O tome je obavijestio splitsku javnost u *Novom dobu*: „Odvjetnik Dr. Uroš Desnica otvorio je kancelariju u Splitu Sinjska ulica 7 II. kat (kuća Brainović, povrh Trgovačke Komore).“¹⁰

Njegov sin Vladan bio je tada student prava u Zagrebu i spremao se u Pariz zbog motivacija koje su, čini se, najmanje bile pravničke naravi:

Akademске 1927/28. odlučio je da studira dva semestra pravo i filozofiju u Parizu, ali je ponajviše „slušao tečajeve povijesti i teorije umjetnosti“, radeći na svome muzikološkom, historijskom i likovnom obrazovanju, nego što je pohađao predavanja iz prava. Po brojnim sačuvanim afišama i programima s muzičkih koncerata i slikarskih izložbi vidi se koliko je participirao u kulturnoj ponudi u Parizu.¹¹

Nije bio jedini Splitsanin sličnih motivacija u Parizu u to doba. Naprotiv. Pored Vjekoslava Paraća tamo su tada bili i Dujam Penić, Andro Vid Mihčić i Juraj Plančić, ali i Bogdan Radica te više drugih koji nisu bili Splitsani, ali su ih slični afiniteti mogli povezivati, poput, primjerice, Sergija Glumca.

Međutim, Desnica je svoju budućnost vidio u Splitu. On i mnogi drugi u to su se doba doseljavali u Split kao u grad koji ima „budućnost“, kao što su u skoro desetljetnom rasponu zabilježili i Marko Car i Tin Ujević. Za Cara,

Split je u ovom trenutku varoš koja živi mahom u budućnosti. U teoriji, i kao po nekom aktu samoodredjenja, on je sebi namenio ulogu trećeg kulturnog i ekonomskog centra u sklopu nove države. Posle Beograda i Zagreba – veli se ovde – ima da dodje odmah Split. I to će morati neminovno biti, čim se oko njega pomnože prilazna i saobraćajna sredstva, čim se u njegovu luku slije širi i bujniji mlaz ekonomskog života. Za sad je ovde taj život, a naročito trgovački promet zbog političke situacije na Jadranu, još suviše mlitav da bi mogao da da impresiju jačeg pokreta i intenzivnijeg rada. Jedino fijuk lokomotive na željezničkoj stanici, koji s vremena na vreme propišti vazduhom, deluje na putnika kao neki predznak lepših dana, kao neka fanfara budućnosti.¹²

Pišući usred velike svjetske krize, 1930. godine, Tin Ujević bio je skoro na granici splitske urbane euforije:

Split je i ranije, premda nije bio glavni grad Dalmacije, bio najveći po svojoj luci i središnjem položaju; svoj novi porast duguje on seljenju zadarskoga činovništva i ličkoj željeznici iz 1925. koja je, dižući prometne veze, privukla radnu snagu iz okoline. Već od 1925. mogao je putnik da običnim okom primijeti širenje grada prema periferiji, dok je u isti mah konstatirao kako se lijepo diže u mjestu blagostanje i luksuz. Split, koji je sada postao sijelo

⁹ Dovoljno je pogledati koliko ga i gdje sve registiraju digitalni pretraživači *Novog doba* i *Jadranskog dnevnika* u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu (<http://dalmatica.svkst.hr/?sitetext=315>).

¹⁰ *Novo doba* (Split), br. 217, 17. 9. 1927., 6.

¹¹ V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 224.

¹² Marko CAR, „Utisci iz Splita“, *Novo doba* (Split), br. 182, 12. 8. 1922., 2–3.

banovine, vjeruje u još veći napredak ako se ostvare nove željezničke mreže. I može se mirne duše reći: na prekrasnom suncu prvih januarskih dana ove 1930. osjeća se, na šetnji pod paomama na obali, jedan talas novoga života. Ova luka živi, pa ako i nije Madrid, kao da će da bude jedna jadranska Barcelona.¹³

Dakle, cilj je *Desničinih susreta 2014.: Vladan Desnica i Split (1920. – 1945.)* bio, s jedne strane, istražiti, kritički propitati i raspraviti otvorena pitanja u vezi s obiteljskim, profesionalnim (pravničkim) i, nadalje, generacijskim umjetničkim sazrijevanjem Vladana Desnice u Splitu, a potom i pitanja u vezi s časopisom *Magazin Sjeverne Dalmacije* te Desničinih shvaćanjima umjetničkog stvaralaštva i političkog angažmana u njegovim splitskim godinama. S druge strane, cilj je bio raspraviti otvorena pitanja u vezi s kulturnom, društvenom i političkom situacijom Splita u kojoj je Desnica odrastao i sazrio kao stvaralac. I sâm je nekoliko puta napomenuo da je na *Proljećima Ivana Galeba* počeo raditi u Splitu kasnih 1930-ih pa čak i da je sve najvažnije – što je kao pisac naučio – naučio u Splitu. Na taj način *Desničini susreti 2014.* predstavljaju bitan iskorak u proučavanju obiteljske prošlosti Vladana Desnice, njegova formativnog razdoblja, ali i međuratne povijesti grada Splita, kojoj se u posljednje vrijeme posvećuje sve više istraživačke pozornosti. Koliko se u tome uspjelo, velikim dijelom bi trebao pokazati ovaj svezak Biblioteke Desničini susreti.

Zbornik znanstvenih radova *Vladan Desnica i Split (1920. – 1945.)* sadržava članke koji su nastali na temelju priopćenja s *Desničinih susreta 2014.*, održanih u Splitu 19. i 20. rujna te u Islamu Grčkom 21. rujna 2014. godine.¹⁴ Potpisani urednici osjećaju potrebu naglasiti da su za uspješan rad skupa, bitnu pretpostavku za nastanak ovog zbornika, zaslužni kolege s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, a naročito prof. dr. sc. Aleksandar Jakir, dekan Filozofskog fakulteta, koji je i sam bio sudionik skupa. Sedamnaest od devetnaest sudionika prerađilo je svoja priopćenja u članke. Njihovi su radovi prije svega svjedočanstva vlastitih istraživanja, ali oni zrcale i učinke nerijetko pasionirane pa i vrlo polemične rasprave na samom skupu. Najviše se raspravljalo, dakako, o Vladanu i dr. Urošu Desnici, potom o drugim, najčešće znamenitim Splitsanima tog doba, ali i o splitskim pučanima te o tadašnjoj velikoj urbanoj transformaciji Splita, licu i naličju kulturnih i umjetničkih inovacija trajne vrijednosti, koje su i bile u središtu pozornosti.

Pripremajući skup, članovi Pripremnog odbora bili su pošli od pretpostavke da je bolje fokusirati se na Vladana Desnicu u Splitu nego na Split u godinama kada je u njemu Desnica živio ili kada je za njega bio na različite načine vezan. Međutim, upravo zbog svoje kvalitete, skup je otkrio da su i Vladan Desnica i Split u tim godinama istraživački i dalje velike nepoznanice, koliko god bile respektabilne bibliografije radova i u jednom i u drugom pogledu.

Splitske godine Vladana Desnice bile su godine njegova sazrijevanja, ali i godine velikoga urbanog uspona Splita. Ostavši bez Pule, Rijeke i Zadra, Kraljevina SHS/Jugoslavija u međuratnom razdoblju u svojim granicama nije imala većeg grada od Splita na jadranskoj

¹³ Tin UJEVIĆ, „Splitski vidici. Četrdeset i prva hiljada Splitsana“, *Putopisi*, Zagreb 2001., 148.

¹⁴ Vidi: Drago ROKSANDIĆ – Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ – Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ (ur.), *Desničini susreti 2014. Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Program rada / sažeci izlaganja*, Zagreb 2014. Programska knjižica dostupna je i na internetskoj stranici *Desničinih susreta* (<http://kula-jankovica.unizg.hr/files/file/ds-pk-2014.pdf>).

Desničini susreti 2014.

Split, 19. i 20. rujna 2014.
Islam Grčki, 21. rujna 2014.

Vladan Desnica i Split (1920.–1945.)

SUDIONICE I SUDIONICI
"DESNIČINI SUSRETA 2014."
U SPLITU I ISLAMU GRČKOM

Aćija Alfrević (Split-Zagreb),
Vladan Bajčeta (Beograd), Dragan
Bakić (Beograd), Stanislava Barać
(Beograd), Ivan Basić (Split),
Tomislav Brandolica (Zagreb),
Miljenko Buljac (Sinj), Marijan
Buljan (Split), Ivana Cvijović
Javorina (Zagreb), Bojan Đorđević
(Beograd), Vladimir Gvozden
(Novi Sad), Aleksandar Jakir
(Split), Nikolina Konjević (Novi
Sad), Dragan Markovina (Split),
Tonko Maroević (Zagreb), Stjepan
Matković (Zagreb), Šime Pilić
(Split), Stanko Piplović (Split),
Branka Prpa (Beograd), Vladimir
Rismond ml. (Osijek), Drago
Roksandić (Zagreb), Veljko Stanić
(Beograd), Svetlana Šeatović
Dimitrijević (Beograd), Tonči
Šitin (Split)

PRIPREMILI I/ILI PODUPRLE:

- Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
- Centar za komparativnohistorijske i interkulturene
studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb
- Hrvatsko kulturno društvo "Prosvjeta", Zagreb
- Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana
Jankovića, Zagreb
- Sveučilišna knjižnica Sveučilišta u Splitu
- Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport Grada
Zagreba
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
- Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske
- Mlade grada Splita
- Spsko narodno vijeće, Zagreb

PROGRAM RADA

Split, petak, 19. rujna 2014. godine,
otvaranje Desničinih susreta 2014.,
od 09:00 do 09:20
(Centar Studia Mediterranea Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Splitu, Peristil 3/III)

Split, petak, 19. rujna 2014. godine,
rasprava od 09:20 do 11:20
(Centar Studia Mediterranea Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Splitu, Peristil 3/III)

Split, petak, 19. rujna 2014. godine,
rasprava od 11:40 do 14:00
(Centar Studia Mediterranea Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Splitu, Peristil 3/III)

Split, petak, 19. rujna 2014. godine,
rasprava od 15:30 do 18:30
(Centar Studia Mediterranea Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Splitu, Peristil 3/III)

Split, petak, 19. rujna 2014. godine,
večernji program: *Desničina šetnja
splitskim kantunima* od 18:30 do
20:00

Split, subota, 20. rujna 2014. godine,
rasprava od 09:00 do 11:00
(Centar Studia Mediterranea Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Splitu, Peristil 3/III)

Split, subota, 20. rujna 2014. godine,
otvaranje izložbe i predstavljanje
izdanja od 11:30 do 13:00
(Sveučilišna knjižnica u Splitu,
Ulica Rudera Boškovića 31, 21000 Split)

Split, subota, 20. rujna 2014. godine,
rasprava od 15:00 do 17:20
(Centar Studia Mediterranea Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Splitu, Peristil 3/III)

Split, subota, 20. rujna 2014.,
završni okrugli stol od 18:00 do 19:00
(Centar Studia Mediterranea Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Splitu, Peristil 3/III)

Nedjelja, 21. rujna 2014. godine
Kula Stojana Jankovića u Islamu
Grčkom
program od 11:00 do 15:30

OLUPINE NA SUNCU
VLADAN DESNICA

ZIMSKO LJETOVANJE

"(...) I tako mnogo tih stvari. Na primjer one plave jabuke, kvake na vratima, i ono su iz jedne kuće iz djetinjstva koje se sjećam, i ona stakla. (...) Ta je kuća, to nije moja kuća niti kuća u kojoj sam ljetovao, to je jedna kuća u Splitu. Otalen se svjesno sjećam jer sam na više mjesta živio, imao dodira s tim kuglama, ali svjesno se sjećam najbolje jedne kuće u Splitu na obali. Stara jedna kuća gdje sam nekom prijatelju išao. Postojao je taksid jedan hodnik sa tim kvakama. Sve se miješa, a bezbroj detalja... Jedna stvar koja izgleda strašno realna i pisana po predlošku potpuno je izmišljena, recimo, i u 'Proljećima', i u drugim knjigama, a naročito u 'Proljećima'. Ali neke su sasvim sitne stvari, sasvim sitni detalji i tako dalje."

("Razgovor s Vladanom Desničicom o umjetničkom stvaranju". Razgovor vodio: Jerro M. Milović 31. 8. 1964. u Zadru. Objavljeno u LMS, Novi Sad, god. CXLV, knj. 404, sv. 5, 1969., str. 465-492. Preuzeto iz: Vladan Desnica. *Historijsko iskustvo - diskurzivna pisma Vladana Desnice*. Knjiga druga. Zagreb: V.B.Z. - Prosvjeta, 2006., 122.)

Mi sud
(sunt poptiše)
(Ceri puitreuo ti
... Kao da za to 21

obali. S druge strane, u prijelomnim danima između ratnog primirja 1918. godine i Rapalskog ugovora 1920. godine, od studenog do studenog, Splićani su velikom većinom, kao rijetko tko drugi u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba/Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, iskazivali svoje jugoslavensko opredjeljenje. Time je i njihov urbani imaginarij, kako politički tako i kulturni, startno bio distinktivan i u Hrvatskoj, a dakako i u Jugoslaviji. Koliko god to opredjeljenje bilo uvjetovano otporom odredbama Londonskog ugovora, imalo je nesumnjivo i svoje dublje korijene u hrvatskoj povijesti 19. stoljeća, napose u iskustvu „novog kursa“ u godinama uoči Prvoga svjetskog rata.

S druge strane, ono nije bilo apologetsko spram etabliiranog poretka jer je političko raslojavanje u gradu bilo vrlo veliko i mijenjalo se iz godine u godinu između 1918. i 1941. U vrijeme stvaranja Banovine Hrvatske politička diferencijacija, s praktično hegemonijskim statusom Hrvatske seljačke stranke, bila je stubokom različita nego 1918. godine. Njezina politička kvaliteta još jedanput se promijenila u uvjetima okupacije i kolaboracije 1941. godine, tako da je u rujnu 1943. godine, nakon kapitulacije fašističke Italije, Narodnooslobodilački pokret rijetko gdje u Hrvatskoj i Jugoslaviji bio utjecajan kao u Splitu.

Desničini susreti 2014. završili su s pitanjima koja su definirala raspravnu agendu *Desničinih susreta 2015.* s prividno inverznom temom *Split i Vladan Desnica (1918. – 1945.): umjetničko stvaralaštvo između kulture i politike*. Time je limitiran okvir ovog predgovora jer će se s objavljivanjem sljedećeg zbornika, posvećenog najavljenoj temi, otvoriti pitanje pogovora koji bi trebao sumirati temeljne spoznaje oba sveska i time, nadajmo se, otvoriti putove daljnjih razvojnih mogućnosti Programa znanstvenih rasprava „Desničini susreti“.

Kao urednici ovog zbornika, dužni smo prije svega zahvaliti autorima, ali i recenzentima, čija su imena otisnuta u knjizi. Svaki članak pojedinačno recenziralo je dvoje recenzenta. Budući da u zborniku prevladavaju historiografski radovi, među recenzentima ima najviše povjesničara. Posebno zahvaljujemo prof. dr. sc. Zvonku Kovaču s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i prof. dr. sc. Borisu Škvorcu s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, koji su recenzirali zbornik kao cjelinu. Srdačnu zahvalnost dugujemo dekanu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu prof. dr. sc. Vlatku Previšiću na podršci bez koje ne bi bilo moguće u kratkom roku osigurati potrebna financijska sredstva za njegovo objavljivanje. Zahvalnost dugujemo i prof. dr. sc. Aleksandru Jakiru, čijim zalaganjem ovaj zbornik izlazi i kao izdanje Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, što je nesumnjivo veliko priznanje za Biblioteku „Desničini susreti“.

Zbornik je slikovno obogaćen manjim dijelom zahvaljujući autorima, a većim susretljivosti i povjerenju obitelji Desnica, Muzeja grada Splita i Sveučilišne knjižnice u Splitu. Iskreno im zahvaljujemo, posebno dr. sc. Urošu Desnici, mr. sc. Petru Kroli, Goranu Borčiću i Branku Braliću.

Na kraju, kao i više puta do sada, odlična suradnja s kolegama iz FF-pressa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, posebno s Borisom Buiem i Markom Marakovićem, omogućila je da se ovaj zbornik pojavi u javnosti nakladnički kvalitetniji nego prethodni.

1. O NEKIM ZNAČAJKAMA RAZVOJA SPLITA U MEĐURATNOM RAZDOBLJU

Aleksandar Jakir

UDK: 304.3(497.5 Split)“1918/1941“

Pregledni rad

Sažetak: Međuratne su godine dio dugotrajnijeg razdoblja općenite modernizacije Splita. Promjene koje je donijela Splitu, nakon što je postao glavnim gradom Dalmacije i glavnom lukom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, bile su duboke i zadirale su u svakodnevni način života i razmišljanja. Split je mijenjao svoj izgled i pretvarao se u moderan grad i dalmatinsko kulturno središte. Električna energija dovedena je u grad 1920. godine, a pet godina nakon toga željeznicom je spojen s unutrašnjosti. Split je u razdoblju između dva svjetska rata udvostručio broj svojih stanovnika i počeo se širiti po dotadašnjim poljima i vinogradima. U gradu su bile otvorene nove škole i počele su djelovati brojne kulturne ustanove. Grad je doživio do tada nezabilježen urbanistički i industrijski razvoj. Malo je vjerojatno da taj nagli razvitak i modernizacija Splita nisu utjecali na mladoga Vladana Desnicu, koji je živio u Splitu od 1920. do 1942. godine, s tim da je njegov odnos prema urbanom prostoru zasigurno prvenstveno bio kulturno određen. Kao prilog raspravi i sustavnijem istraživanju i vrednovanju nekih otvorenih pitanja u vezi s obiteljskim, profesionalnim te, nadalje, generacijskim i umjetničkim sazrijevanjem Vladana Desnice u Splitu, cilj ovoga rada je podsjećanje, u najkraćim crtama, na neke od društvenih i političkih datosti u procesu modernizacije Splita u međuratnom razdoblju u kojemu je Vladan Desnica odrastao i sazrijevao.

Ključne riječi: Split 1918. – 1941., političke i društvene prilike, modernizacija, socijalni miljei

Veliki povijesni lom, propast Austro-Ugarske i stvaranje nove jugoslavenske države i za Split je značio početak novog razdoblja u njegovom povijesnom razvoju, obilježenom znatnim promjenama u mnogim sferama života njegovih žitelja. Književnik i kritičar Miljenko Jergović nedavno je uvjerljivo i pomalo sjetno primijetio da svijet o kojemu je Vladan Desnica pripovijedao danas više ne postoji i da ga više nema ni u antropološkom, ni u socijalnom, ni u nacionalnom smislu.¹ Što je sve određivalo splitsku sredinu u koju je mladi Vladan Desnica došao preseljenjem iz Zadra 1920. godine, kada polazi i završava peti razred klasične gimnazije u Splitu? U razdoblju od samo pedeset godina, između

¹ Usp. Miljenko JERGOVIĆ, „Vladan Desnica. Hitac veselnik. ‘Zimsko ljetovanje’, roman o dva svijeta koji više ne postoje, zadarskom i srpskom“, *Magazin Jutarnjeg lista* (Zagreb), 21. i 22. 6. 2014., 65.

1890. i 1941. godine, broj stanovnika Splita utrostručio se, što je primarno bila posljedica doseljavanja.² Prema prvom popisu nakon Prvog svjetskog rata 1921., Split je imao 25 045 stanovnika, a prema popisu iz 1931. već 35 417. Pretpostavlja se da je 1941. godine u gradu i okolici živjelo već preko 40 000 ljudi.

Kao prilog raspravi i sustavnijem istraživanju i vrednovanju nekih otvorenih pitanja u vezi s obiteljskim, profesionalnim te, nadasve, generacijskim i umjetničkim sazrijevanjem Vladana Desnice u Splitu, cilj ovoga rada je podsjećanje, u najkraćim crtama, na neke od društvenih i političkih datosti u procesu modernizacije Splita u međuratnom razdoblju u kojemu je Vladan Desnica odrastao i sazrijevao. Bez mogućnosti da se na ovom mjestu podrobnije bavimo prikazom procesa nestajanja „nesigurnih pripadnosti“ i brisanja „romansko-slavenskoga sinkretizma na istočnoj obali Jadrana“ (Jergović) možemo općenito ustvrditi za međuratno razdoblje u Dalmaciji da su tada dovršena tri, kako su u novijim historiografskim radovima nazvana, *nation-building* procesa, koji su naposljetku, u manjoj ili većoj mjeri, prihvaćeni u pojedinim zajednicama. Mnoštvo pisanih izvora upućuje na zaključak da su procesi izgradnje hrvatskog, srpskog i talijanskog nacionalnog identiteta dovršeni u drugom desetljeću 20. stoljeća i idu u prilog tezi o afirmaciji modernih nacionalnih identiteta u širokim slojevima društva. A upravo će međuratno razdoblje pokazati da će ilirska/jugoslavenska i slavensko-dalmatinska nacionalna identifikacija, uslijed svojih nedorečenosti, ostati nedovršene mada se u trenutku nastanka modernih nacionalnih programa i identifikacija u Dalmaciji³ koncept slavensko-dalmatinskog identiteta u početku čak doimao najuspješnijim u smislu rasprostranjenosti.⁴

Pritom valja imati na umu da je 1880. godine u Dalmaciji čak 87,4% stanovništva bilo nepismeno, a taj je postotak 1910. godine još uvijek iznosio 62,91%.⁵ Možemo pretpostaviti da su stavovi kakve je zagovarao onodobni najveći dnevni list u Splitu, koji svoj naziv *Novo doba* nije nosio nimalo slučajno⁶ i koji je zdušno zagovarao ujedinjenje svih južnih Slavena, u znatnoj mjeri odražavali duh vremena i mjesta u koje se obitelj Desnica doselila.

² Usp. Branislav RADICA, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931., 101; Matej ŠKARICA, *Splitski shematizam za godinu 1923.*, Split 1923.; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, sv. I, Beograd 1937., 9; Ivo RUBIĆ, *Gravitacija susjednih žitelja Splita*, Zagreb 1930.

³ Usp. Aleksandar JAKIR, „O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta na primjeru Dalmacije između dva svjetska rata“, *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji* (ur. Tihomir Cipek i Josip Vrandečić), Zagreb 2007., 127–139.

⁴ Usp. Aleksandar JAKIR, „Dalmacija u procesima stvaranja moderne nacije u 19. i 20. stoljeću“, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 451–477.

⁵ Usp. navedene izvore i tablice u Aleksandar JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*. München 1999., 215–216.

⁶ Za onodobni tisak usp. Anita TIČINOVIĆ, *Zbirka dalmatinskih novina u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*, Split 2004.; Hrvoje MOROVIĆ, *Grada za bibliografiju splitske periodike: novine 1875–1941*, Split 1968. Dnevnik *Novo doba*, koji je pokrenut 9. lipnja 1918., izlazio je tijekom cijelog međuratnog razdoblja. U početnom razdoblju svog izlaženja list je zastupao antiaustrijsku, a prujugoslavensku politiku, odnosno ideje Krfske deklaracije, što se može iščitati već u prvom broju iako ih je u početku trebalo uvijeno iznositi. U drugoj polovici listopada godine 1918., u vrijeme raspadanja Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja Države SHS list je dosegao nakladu od 7000 primjeraka, što se u ondašnjim prilikama može smatrati izuzetno velikom nakladom. Prvih godina nakon uspostave Kraljevine SHS pripisivala mu se naklonost politici Demokratske stranke, što ni uredništvo lista nije skrivalo, ali se ipak odlučilo za uređivanje lista neovisno od rubričkih utjecaja. Prvo razdoblje njegovog djelovanja obilježeno je i suprotstavljanjem talijanskim pretenzijama na istočnu obalu Jadrana. Usp. Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., 460–462; Branka BOBAN, „Dalmacija između jugoslavinstva i hrvatstva 1920.–1923. godine (u svjetlu splitskog dnevnika *Novo Doba*)“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, knj. 4 (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), Zagreb 2003., 127–145.

Povijesna je činjenica da je u dalmatinskim gradovima koncem listopada i početkom studenoga 1918. dolazilo do prosvjednih skupova i demonstracija na kojima se iskazivalo oduševljenje mogućnošću južnoslavenskog ujedinjenja. Već od srpnja 1918., usprkos ratnom stanju, u Splitu i okolnim mjestima zabilježene su sve učestalije manifestacije na kojima se podržavala ideja stvaranja južnoslavenske države. Prijenos vlasti na novostvorenu Državu SHS i stvarna tranzicija nakon raspada Austro-Ugarske u studenom 1918. godine prošle su glatko i mirno.⁷ Čini se nespornim da je kraj Austro-Ugarske 1918. godine u Splitu kao i u cijeloj Dalmaciji, nakon više od sto godina života u Habsburškoj Monarhiji, dočekan s velikim odobravanjem. Mogli bismo općenito reći da su se tradicionalne strukture moći u južnoslavenskim pokrajinama Austro-Ugarske još prije kraja Prvoga svjetskog rata počele raspadati. No, očigledno je da je do oblikovanja političkog pokreta i unitarističkoga nacionalnog koncepta u Dalmaciji po prvi puta došlo tek pod uvjetima masovne mobilizacije širokih društvenih slojeva kakvu je i u perifernoj i siromašnoj austrijskoj pokrajini na istočnoj obali Jadrana prouzročio do tada najveći i najstrašniji rat, kasnije nazvan Prvim svjetskim ratom, u kojemu je, prema nekim procjenama, i 34 000 Dalmatinaca izgubilo živote.

Veliki rat, kako su ga suvremenici zvali, bio je globalni sukob s posljedicama za čitav svijet. U potpunosti je promijenio političku i socijalnu sliku Europe i njezinih kolonija te je navijestio nove omjere snaga i sukobe. Ta strašna ljudska klaonica, u kojoj su milijuni ljudi izgubili život,⁸ izazvala je do tada nezamislivu materijalnu štetu na područjima izravno zahvaćenima ratom, ali i privredni kolaps pozadine. U tom ratu propala su četiri carstva i iz njih su nastale nove države, a njegov ishod presudno je usmjerio politička zbivanja nakon njegovog završetka. Novija istraživanja, kao što je studija Filipa Škiljana o Prvom svjetskom ratu u Dalmaciji, pokazuju kolike su bile glad i neishranjenost upravo u ovoj slaborodnoj a – gledajući obradivu agrarnu površinu – gusto naseljenoj regiji. U novijoj literaturi možemo naći procjene o nekih 137 000 vojnika iz hrvatskih krajeva stradalih na raznim bojištima. Još oko 109 000 ljudi, uglavnom civila, umrlo je od raznih epidemija i gladi. Postupno, kako je rat trajao, i nepismeni su se vojnici počeli pitati o smislu rata. Imamo dosta svjedočanstava o tome da je prema početku 1918. sve više dolazilo do zamora i to ne samo među vojnicima. Tako na primjer istraživanja Filipa Hameršaka, koji je analizirao mnoge autobiografije časnika, pripadnika generacija rođenih nakon 1870. godine, pokazuju da su sve više počinjali preispitivati predmoderni pojmovi osobne časti, odanosti vladaru, borbe za junaštvo i njima slični. Zasigurno nisu samo pisci tih autobiografija bili dobrim dijelom određeni svojim ratnim iskustvom.⁹ Najveća dalmatinska grobnica u Prvom svjetskom ratu bila je na Sočanskoj bojišnici. Kao što je s pravom primijećeno, Dalmatinci koji su izginuli na Soči nisu imali svojega Krležu, svojega Hašeka ili svojega Remarquea da to stradanje u kolektivnoj memoriji ostavi dubljeg traga o njihovoj žrtvi, o njihovim uzaludnim smrtima i još uzaludnijim pobjedama.¹⁰ S druge strane, nakon 1918., nisu imali ni aureolu pobjed-

⁷ Usp. A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 83–90.

⁸ Usp. bibliografiju radova kojoj se može pristupiti preko poveznice https://en.wikipedia.org/wiki/Bibliography_of_World_War_I. Za posebni fokus na prilike u Dalmaciji usp. Ante BRALIĆ, *Zadar u Prvom svjetskom ratu*, doktorska disertacija, Zadar 2006.; Filip ŠKILJAN, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji (1914. – 1918.)*, Split – Dubrovnik 2014.

⁹ Usp. Filip HAMERŠAK, *Tamna povijest rata. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2013.

¹⁰ Usp. Davor KRILE, „Sočanska bojišnica – najveće dalmatinsko groblje“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 12. 4. 2014., 16–17.

nika da bi preživjeli slobodno mogli pričati o svojim ratnim uspomenama. Kostu nebrojenih otočana, primoraca i onih koji su došli iz nekog mjesta Dalmatinske zagore zauvijek su ostali na hrptovima Alpa. Ukupno je na Sočanskoj bojišnici, procjenjuje se, u Prvom svjetskom ratu izginulo oko milijun ljudi. Zasigurno su rat i poraće ostavili snažan trag u svijesti suvremenika.

U splitskoj kronologiji Vladana Desnice nailazimo na podatak da završetak rata „za porodicu Desnica nije značio i prestanak ratnih i poratnih briga te početak normaliziranja života, nego čak i pogoršanje uvjeta života“. Vladan Desnica prelazi iz Zadra u Split, „kao što će to učiniti gotovo svi iz njegove generacije ne želeći pohađati daljnje školovanje na talijanskom jeziku koji se ponovno uvodi u škole po uspostavljanju talijanske vlasti u Zadru“. ¹¹ On prelazi u grad u kojemu je njegov otac politički aktivan već od vremena sutona Dvojne Monarhije. Kao dobar primjer možemo navesti veliki Narodni zbor u Splitu 2. srpnja 1918., na kojemu su sudjelovali istaknuti članovi i pristalice predratnih političkih stranaka iz svih krajeva Dalmacije, a unaprijed pripremljena i jednoglasno prihvaćena politička rezolucija – Splitska rezolucija – koja je izglasana na spomenutom Narodnom zboru ukazuje na konsenzus među glavnim političkim snagama u tom trenutku oko stvaranja zajedničke južnoslavenske države putem samoodređenja, zamišljene kao država etnički jedinstvenog „troimenog“ slovensko-srpsko-hrvatskog naroda. Ako je vjerovati onodobnom tisku, političku rezoluciju podržavalo je „svokoliko pučanstvo dalmatinsko“. U skladu s tim u Dalmaciji više i nije došlo do obnavljanja predratnih političkih stranaka, već do koncentracije političkih snaga radi stvaranja Narodnog vijeća. Na zboru je izabrana uprava Narodne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca koju su, između ostalih, činili Gajo Bulat, Ivo Krstelj, Ivan Majstrovic i Dujam Mikačić te otac Vladana Desnice, Uroš Desnica. Svi oni će kasnije imati važne uloge u djelovanju političkih stranaka u Splitu. Na skupu su izglasane i gospodarske rezolucije u kojima su se iznijeli brojni prijedlozi za poboljšanje teškog gospodarskog stanja Dalmacije. U istom duhu kao i Splitska rezolucija u Zagrebu je 19. listopada 1918. izglasana Deklaracija Narodnog vijeća SHS, kojom je zatraženo „ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na pokrajinske ili državne granice u kojima danas žive – u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu, na načelima političke i ekonomske demokracije“. Narodno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca postalo je, dopuštanjem svih stranaka, jedini predstavnik naroda, ¹² što je značilo da s pravom možemo pretpostaviti da je tada u jugoslavenski orijentiranoj dalmatinskoj javnosti i Uroš Desnica uživao veliki ugled zbog svoje istaknute uloge u tim zbivanjima. Zaključke Narodnog vijeća donesene 17. – 19. listopada 1918., kao i Deklaraciju od 19. listopada, objavio je splitski dnevnik *Novo doba* na prvoj stranici svoga

¹¹ Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 223.

¹² Usp. Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje*, Zagreb 1970., 365; Bogdan KRIZMAN, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977., 58–60; Ljubo BOBAN, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 3, 48–49; Hodimir SIROTKOVIĆ, „O nastanku, organizaciji, državopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 3, 61–65.

broja od 24. listopada 1918. godine. Odluka da je Narodno vijeće od tog trenutka jedini predstavnik naroda bila je posebno naglašena.

Sva ta politička zbivanja događala su se u kontekstu izrazito loše ekonomske situacije u Splitu i Dalmaciji. Splitski su težaci još tijekom ljeta bili pozvani da žito dobrovoljno predaju tzv. Gradskoj aprovizaciji, a u listopadu je gradom počela harati španjolska gripa.¹³ Središnje Narodno vijeće osnovano je početkom listopada 1918. u Zagrebu, a u njegov su Plenum iz Dalmacije ušli Mate Drinković, Gajo Bulat, Ivo Krstelj, Prvislav Grisogono, Stanko Banić, Milan Marušić i Uroš Desnica.¹⁴

Otac Vladana Desnice, Uroš, kao i njegov djed Vladimir, dugogodišnji načelnik Obrovca, zalagali su se za hrvatsko-srpsku koaliciju pa ih je austrijska strana smatrala veleizdajnicima već i znatno prije početka rata 1914. godine. S druge strane, nakon sloma Austro-Ugarske, obitelj Desnica bila je, dakako, među javno uvažavanim „prvoborcima“ za novu jugoslavensku nacionalnu državu pod narodnom dinastijom. Uroš Desnica bio je čelni čovjek zadarskoga Narodnog vijeća, a istovremeno je bio i u vrhu Narodnog vijeća Dalmacije, potpredsjednik zemaljske vlade Dalmacije i povjerenik za pravosuđe. Upravo to ga je kasnije stajalo internacije u Italiji 1919./20., a ubrzo potom i gubitka imovine u Zadru i obustave rada odvjetničkog ureda. Kao što je Drago Roksandić ustvrdio, u konačnici je zbog toga obitelj Desnica i došla u Split.¹⁵

U Splitu je prekid državotvornih veza s Austro-Ugarskom dočekan s oduševljenjem, a Uprava Narodne organizacije za Dalmaciju potpuno je nesmetano preuzela vlast. Onodobni tisak ističe da je masa ljudi izašla na gradske ulice i klicala u čast Jugoslavije, Trumbića i Wilsona.¹⁶ Poznata je i uzrečica urednika *Novoga doba* Vinka Kisića da je atmosfera u Dalmaciji uoči i nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije odavala „sredinu kolektivnog ludila“. Gledano iz današnje perspektive, s povijesnim odmakom i nakon što su propale dvije jugoslavenske države u 20. stoljeću, jasnije se, naravno, vidi da su stavovi kakvi su izrečeni na onodobnom skupu u Splitu pred kraj Prvog svjetskog rata bili uvjetovani ondašnjom teškom gospodarskom situacijom i strahom od talijanskih pretenzija na istočnu obalu Jadrana.¹⁷

Upravu Splitske općine od austrijskog komesara preuzeo je „privremeni općinski odbor“, sastavljen od preživjelih članova Općinskoga vijeća izabranog na posljednjim prijeratnim općinskim izborima godine 1913. Za novog je gradonačelnika, zbog smrti Vinka Katalinića, imenovan Josip Smodlaka. No, Smodlaka se svoga mjesta odrekao nakon tjedan dana, zbog svoje nove funkcije, pa je na sjednici održanoj tjedan dana poslije za novog gradonačelnika

¹³ Usp. Marijan BULJAN, *Političke stranke u Splitu od 1918. do 1929.*, diplomski rad, Split 2011.

¹⁴ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 68.

¹⁵ Usp. Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 506.

¹⁶ B. RADICA, *Novi Split*, 12–13; „Preporučamo mir i red“ i „Velike narodne manifestacije u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 142, 29. 10. 1918., 3; „Split za Jugoslaviju: Veličanstvena narodna manifestacija“, *Novo doba* (Split), br. 143, 30. 10. 1918., 1; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 69–70; M. BULJAN, *Političke stranke u Splitu*, 6.

¹⁷ Usp. A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 94–106; Ivo John LEDERER, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontier Making*, New Haven – London 1963. i B. KRIZMAN, *Raspad Austro-Ugarske*.

Sl. 1. Splitska riva oko 1928. godine

jednoglasno izabran Ivo Tartaglia, koji će tu dužnost vršiti gotovo deset godina.¹⁸ Stvorena je i „Zemaljska vlada za Dalmaciju“ u Splitu, najvjerojatnije prema naredbi Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, na čelu s Krsteljom, Škaricom i Smodlakom. Potonji je na sjednicama Središnjega odbora Narodnoga vijeća zagovarao što brže ujedinjenje sa Srbijom.¹⁹

Split u prvih desetak godina prve Jugoslavije pamti jedno vrlo dinamično razdoblje svoje novije povijesti i bilježi krupne društvene promjene.²⁰ Bio je to grad u kojemu je radilo šest tiskara i u kojemu su izlazile brojne novine. U razdoblju od 1918. do 1929. tiskano je oko sedamdeset naslova raznih novina, od raznih političkih glasila preko književnih časopisa, poput *Korablje* Ćire Čičin-Šaina, do kolopleta humorističkih listova. Godine 1920. Split je dobio električnu rasvjetu, a 1923. je započela značajnija elektrifikacija grada. Tijekom 1920-ih pošumljavan je Marjan. Nije pretjerano reći da je Split doživio značajan urbanistički i prosvjetni procvat. Generalni urbanistički plan odredio je glavne smjernice razvoja,

¹⁸ Usp. Norka MACHIEDO MLADINIĆ, „Životni put dr. Ive Tartaglie. Split, 6. II. 1880. – Lepoglava, 3. IV. 1949.“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 26/1993., 281–288; Norka MACHIEDO MLADINIĆ, „Oskar Tartaglia: od jugoslavenskog nacionalista do žrtve komunističke represije“, *Časopis za suvremenu povijest*, 35/2003., br. 3., 903–920.

¹⁹ „Privremeni općinski odbor“, *Novo doba* (Split), br. 144, 31. 10. 1918., 4; „Općinski odbor“, *Novo doba* (Split), br. 151, 7. 11. 1918., 6; B. RADICA, *Novi Split*, 14–15, 69–71; Josip SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake* (ur. Marko Kostrenčić), Zagreb 1972., 74–75; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 71–75, 89–90. Više o Zemaljskoj vladi za Dalmaciju vidi u Zdravka JELASKA MARIJAN, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918. – 20. siječnja 1919.)“, *Godina 1918: prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa* (ur. Zlatko Matijević), Zagreb 2010., 155–170.

²⁰ Usp. A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 239–262; Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008.

a Split je stekao titulu najveće državne luke novostvorene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Poseban utjecaj na razvoj Splita imao je dugogodišnji gradonačelnik (između 1918. i 1928. godine) i kasniji ban Primorske banovine Ivo Tartaglia.²¹

Dakako, gospodarski rast nipošto nije značio da nije bilo ozbiljnih društvenih antagonizama u gradu. U obzir se mora uzeti i način života u selima koja su gravitirala prema Splitu. Općenito loša prilagodba dalmatinskoga sela, s uglavnom nedovoljno učinkovitom i nerentabilnom poljoprivredom te, općenito uzevši, dalmatinsko gospodarstvo koje nije bilo u stanju pratiti modernizacijski tempo kapitalističkih ekonomija, ukazuju na problem (ako ga uspoređujemo s europskim prosjekom tog vremena) nedovoljne produktivnosti rada, manjka kapitala i nepostojanja razvijenoga tržišta za njegove proizvode, što je rezultiralo sveopćim siromaštvom, koje je u Dalmatinskoj zagori poprimalo dramatične razmjere.

Očekivanja su nakon Prvoga svjetskog rata bila velika. Postojala je nada da će se teški ekonomski položaj velike većine dalmatinskoga stanovništva unutar jugoslavenske države popraviti. No, analiza pisanja ondašnjega tiska upućuje na razočaranost brzinom i razmjerima industrijalizacije. Isto vrijedi i za neuspjeh agrarne reforme i općenito teške gospodarske prilike. To su bile dominantne značajke stanja dalmatinskoga sela, a čija je statičnost utjecala na spori ritam modernizacije.²²

Međutim, nedvojbeno je međuratno razdoblje, na planu društvenog razvoja, dio dugotrajnijega razdoblja opće modernizacije. Elektrifikacija,²³ izgradnja gradske infrastrukture, novih prometnica i željezničkih pruga te porast lučkog prometa nesumnjivo su bili temelji gospodarskog napretka Splita. Najrazvijenija industrijska grana na širem splitskom području nakon Prvoga svjetskog rata bila je cementna industrija (uz one u gradu sa tvornicama u Solinu i Kaštel Sućurcu). Slijedile su brodogradnja, prehrambena industrija, industrija bezalkoholnih i alkoholnih pića. Industrijalizacija Dalmacije dobila je prvi zamah, bez kojeg „ekonomski napredak“ ne bi bio moguć,²⁴ mada iz statistike industrije Kraljevine Jugoslavije proizlazi da se i nakon dvadeset godina u Dalmaciji nije nalazilo više od 3,8% svih industrijskih pogona u državi.²⁵

U seriji članaka u *Novom dobu* početkom 1920-ih godina neki autori – primjerice Marcel Martinis i Marko Car – naglašavaju da je Split grad koji „živi za budućnost“, grad koji

²¹ Usp. Aleksandar JAKIR – Marijan BULJAN (ur.), *Ivo Tartaglia, političar i intelektualac. Zbornik radova sa znanstvenog skupa 23. i 24. rujna 2013.*, Split 2015.

²² Usp. A. JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, 130–238; Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.–1941.*, Zagreb 1997. i Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990. Ovdje bih samo naveo jedan gospodarski pokazatelj: Dalmacija, koja je bila slabo razvijena pokrajina Austro-Ugarske, u Kraljevini SHS 1923. g. imala je dohodak po stanovniku od 2831 dinara. Istodobno su Hrvatska i Slavonija imale 3681 dinara, a Slovenija je bila najrazvijenija s više od 4000 dinara dohotka po stanovniku. Pored statističkih izvora koje navodim u svojoj monografiji, još uvijek mi se, uglavnom, za to razdoblje čine pouzdanim podatci koje donosi Mijo MIRKOVIĆ. Usp. MIJO MIRKOVIĆ, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*, Zagreb 1950. ili Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1962.

²³ Usp. Petar JUTRONIĆ, „Prikaz elektrifikacije Dalmacije i energetska situacija“, *Zbornik Društva inženjera i tehničara u Splitu* (ur. Slavko Sirišćević), Split 1958., 441–466.

²⁴ Ivo BELIN, „Oblasne takse i industrijalizacija Dalmacije“, *Novo doba* (Split), br. 10, 13. 1. 1928., 3.

²⁵ Usp. *Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, sa adresarom industriskih preduzeća*, Beograd 1941., 72; Stevan KUKOLEČA, *Industrija Jugoslavije 1918–1938*, Beograd 1941., 74–165; Smiljana ĐUROVIĆ, „Pregled literature o industrijalizaciji jugoslovenskih zemalja u periodu 1918–1941. g.“, *Istorijski glasnik*, br. 1–2/1967., 155–191. Za 1938. godinu nailazimo na podatak od 70 tvornica u Dalmaciji s 5826 radnika.

Sl. 2. Između gradske kavane i stare gradske vijećnice 1930-ih

vodili sate u razgovorima i prepričavanju dnevnih događaja. Pjaca je bila središte formalnoga i neformalnoga javnog života. Bilo je to glavno mjesto večernjih šetnji i izlazaka, mjesto na kojem je smještena glavna gradska kavana, kao i Općinska uprava. Za razliku od Pjace splitska Riva je bila središte gospodarskog života. Na Rivi su se nizale različite trgovine, poslovnice banaka, ali i kavanе. U kavanama, gostionicama, konobama i brijačnicama događao se društveni život. Takva mjesta su posjećivali političari, umjetnici i studenti, a služila su za ugodna druženja i razmjenu informacija. U kavanama, gostionicama i brijačnicama nalazile su se novine čiji su se članci i događaji komentirali. Brijačnice su bile namijenjene isključivo muškarcima, a u njima se često vodio živi razgovor, komentirali politički događaji, lokalne teme i sportski događaji. Prema podacima koje iznosi Zdravka Jelaska Marijan, Split je imao 13 kavana, 80 gostionica, 61 buffet, 31 krčmu i sedam točionica vina.

U dodir s kulturnim sadržajima Splićani su dolazili prije svega u kazalištima i kinima, središtima kulturnog života. U rujnu 1921. počelo je djelovati prvo profesionalno kazalište

namjerava zauzeti mjesto trećeg kulturnog i ekonomskog centra u državi (nakon Beograda i Zagreba),²⁶ a „Split koji iščezava“ je onaj s „kućaricama na obali“, koje se od dima iz dimnjaka tvornica više ne vide.²⁷ Mnogima se činilo da je jedino potrebno prevladati „izoliranost“ Splita i cijele obale „od ostalog svijeta i našeg velikog nacionalnog zaleđa“ kako bi Split doživio neviđeni procvat na svim poljima.²⁸

Na polju svakodnevnog života, koji se mijenjao, promjene nakon Prvoga svjetskog rata i „lude splitske godine“ lijepo su opisane.²⁹ Znakovi modernizacije su pored ostalog i automobili, uvođenje autobusnog prijevoza, elektrifikacija grada, grijanje u stanovima i dr., a vidjeli su se i u ženskoj modi. Žene su počele skraćivati kosu, a skraćivala se i suknja. Zdravka Jelaska Marijan u svojoj monografiji govori o tome gdje su izlazili, gdje su se sastajali i kako su se zabavljali. Najznačajnija mjesta za izlazak Splićana bili su Pjaca i Riva, gdje su građani pro-

²⁶ Usp. Marko CAR, „Utisci iz Splita“, *Novo doba* (Split), br. 182, 12. 8. 1922., 2–3.

²⁷ Ivo DELALLE, „Split koji iščezava. Kućarice na obali“, *Novo doba* (Split), br. 89, 15. 4. 1924., 2.

²⁸ Usp. Krunoslav BEGO, *Grad Split i njegova općina*, Beograd 1927.

²⁹ Usp. Anatolij KUDRJAČEV, *Vječni Split*, Split 1985.

Sl. 3. Voćni trg sredinom 1930-ih

pod nazivom Narodno pozorište za Dalmaciju. Osim kazališta, popularno mjesto za mlade bila su i kina. U međuratnom razdoblju u Splitu su bila četiri kina: „Karaman“ („Elektrobioskop“), „Eden“, „Tesla“ i „Central“. Sliku Splita uljepšavale su i splitske česme, koje su nekada opskrbljivale građane pitkom vodom. Česme i tržnice, kojih je tada bilo pet, dopunjavale su društveni život Splitskana jer se na tim mjestima uvijek moglo popričati sa susjedom ili poznanikom. U ljetnim mjesecima i danas je najomiljenije mjesto javnoga života građana Splita kupalište Bačvice. Otvoreno je 18. svibnja 1919., a za kupanje su se naplaćivale ulaznice. Na Bačvicama su najviše uživala djeca, ali i stariji igrajući picigin u plicaku. „Kulturnom i umjetničkom životu grada“ pečat su dale knjižnice, muzeji, i galerije. Kao što je poznato, u međuratnom Splitu su trajno ili privremeno djelovali mnogi umjetnici, među kojima slikari Emanuel Vidović, Anđeo Uvodić, Antun Zuppa, Vjekoslav Parać i Jozo Kljaković, slikar i književnik Ante Katunarić, kipari Ivan Meštrović, Tomo Rosandić i Marin Studin, književnici Ante Tresić Pavičić, Tin Ujević, Marin Bego, Marko Uvodić, Ante Cettineo, Rikard Katalinić Jeretov, Vladimir Čerina, Dinko Šimunović, Ante Petrić, Niko Bartulović, Lora Klier, Vera Škurla Ilić i Bogdan Radica, glazbenici Josip Hatze, Ivo Tijardović i drugi. Split je nedvojbeno bio kulturno središte Dalmacije, čiji su umjetnici svojim radom obilježili cijelo razdoblje prve jugoslavenske države.³⁰

Za međuratno razdoblje možemo zasigurno reći da je Split krenuo velikim koracima prema suvremenijoj budućnosti. Privatni i javni život svih društvenih slojeva Splitskana (građana, težaka i radnika) dobivao je nova oblička u gradu koji se sve brže mijenjao. Grad se razvijao na svim područjima, a demografski i gospodarski razvoj temeljne su smjernice sveopćeg razvoja – tehnološkog, kulturnog, društvenog i gospodarskog. Ubrzani priljev

³⁰ Usp. Joško BARIĆ – Šimun JURISTIĆ, *Splitsko iverje 1882–1941 (Iz povijesti Splita)*, Split 1983.

stanovništva i nastajanje novih gradskih četvrti u rubnim dijelovima grada nametali su potrebu osiguravanja primjerene gradske infrastrukture, prvenstveno elektrifikacije, vodovoda i kanalizacije.

U svakodnevnicu Splita u međuratnom razdoblju ispreplitali su se kulturno-gospodarski napredak i tradicija. Svakodnevni život Splitskana može se sagledavati kroz odnose unutar obitelji i kroz unutar društvene odnose, kroz tradiciju i običaje, kroz obrazovanje, modu, kulturni i javni život te kroz stanovanje. Sve je to uglavnom ovisilo o materijalnom i društvenom statusu.

Prema popisu iz 1931. na području kotara Split bilo je 40,9% nepismenih. Pretpostavlja se da je u samom gradu većina stanovnika bila pismena, a nepismenih je bilo više zbog masovnog doseljavanja stanovnika iz Dalmatinske zagore.³¹ Krajem Prvoga svjetskog rata u Splitu su djelovale tri gimnazije, četiri strukovne škole i jedna građanska, a u međuratnom razdoblju otvorena je još jedna gimnazija i jedna građanska škola. Državna klasična gimnazija, nasljednica gimnazije koju je još 1700. osnovao nadbiskup Stjepan Cosmi i koju je 1817. preuzela država, nakon Prvog svjetskog rata bila je u staroj državnoj zgradi u Nodilovoj 5.³² Nju je pohađao i Vladan Desnica.

Premda je u međuratnom Splitu bilo sve više gospodarskih i društveno-kulturnih promjena usmjerenih poboljšavanju sveopćeg društvenog i životnog okruženja, još su uvijek bili prisutni i mnogi elementi tradicije, koji se najlakše mogu uočiti na primjeru splitskih težaka koji nisu gledali blagonaklono na nove izume poput gramofona, telefona, radija ili automobila. No, svjetska tehnološka dostignuća dvadesetog stoljeća sve više su osvajala Split i zadirući u svaki segment života izravno utjecala na svakodnevnicu i na društveni život Splitskana. Temeljni koraci ka modernizaciji grada osmišljeni su u rješavanju vitalne gradske infrastrukture. Uvođenjem elektrifikacije, izgradnjom vodovodne mreže, rješavanjem problema kanalizacije i smeća, proširivanjem i izgradnjom prometnica (cesta, željeznice, pomorskih luka) nakon Prvoga svjetskog rata grad dobiva drugačiju i bolju dimenziju koja mu otvara velika vrata prema suvremenijoj budućnosti. Split postaje veliko gradilište u koje se slijeva sve veći broj stanovnika iz okolice u potrazi za poslom. Split postaje najznačajniji grad i luka primorskog dijela Hrvatske unutar jugoslavenske države.

Osim demografskog, gospodarskog i prostornog širenja, Split doživljava i kulturološke promjene. Stapajući se s tradicijom, one ovom gradu i njegovim stanovnicima daju osobit identitet.

Već ovih nekoliko natuknica o nekim aspektima modernizacije života grada koja je obilježila Split u međuratnom razdoblju ukazuju na činjenicu da je Vladan Desnica odrastao i sazrijevao u gradu koji je u međuratnom razdoblju bio zahvaćen značajnim promjenama koje su utrle put razvoju malog mediteranskog gradića u moderan lučki i industrijalizirani grad.

³¹ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 298.

³² *Isto*, 309.

CERTAIN CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF SPLIT IN THE INTERWAR PERIOD

Interwar Split experienced a major shift in its urban and educational qualities. The general urban plan set the main guidelines of development, and Split became the largest port in the newly-created Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The interwar period is part of a more long term modernisation process, and it brought Split, the capital of Dalmatia, deep and thorough modifications in everyday life and thinking. The city of Split changed its appearance and became a modern city and the cultural centre of the Dalmatian coast. In 1920 electricity was brought in, and five years after this fact, the railroad with the interior was completed. Split's population doubled between the wars and it spread along the fields and vineyards in the town's surroundings. New schools and many cultural institutions began functioning. An unprecedented level of urbanistic and industrial development was leashed upon the city. It is highly unlikely that the sudden development and modernisation of Split bypassed the young Vladan Desnica, who lived in the city from 1920 to 1942, considering that his relationship with his surroundings was culturally determined. Contributing to the debate and a more systematic research of some open questions regarding the familial, professional, generational and artistic development of Vladan Desnica, this paper aims to recount, in the briefest possible terms, some of the social and political instances in the modernisation of Split in the interwar era during which Vladan Desnica grew up. Economic growth did not preclude serious social antagonism in the city, especially when we see the way of life in the villages gravitating towards Split. After the First World War expectations were high that the severe economic status of most of the Dalmatian populace would recover in the Yugoslav state. However, an analysis of the contemporary media points to the disappointment with the speed and breadth of industrialisation. The same holds for the failure of the agrarian reform and general poor economic circumstances as characteristics in the Dalmatian countryside, that was static up to the point of slowing the rhythm of modernisation. But, electrification, construction of urban infrastructure, new roads and railways, the increase in shipping, etc., undoubtedly formed the basis for economic growth in this time. A series of articles in the Split daily *Novo doba* written by Marcel Martinis and Marko Car during the early 1920s emphasize the fact that Split was a city "living for the future", a city that planned to become the third cultural and economic center in the state (after Belgrade and Zagreb).

Keywords: Split 1918–1941, political and social events, modernization, social milieu

Literatura

- Joško BARIĆ – Šimun JURIŠIĆ, *Splitsko iverje 1882–1941 (Iz povijesti Splita)*, Split 1983.
- Krunoslav BEGO, *Grad Split i njegova općina*, Beograd 1927.
- Ivo BELIN, „Oblasne takse i industrijalizacija Dalmacije“, *Novo doba* (Split), br. 10, 13. 1. 1928., 3.
- Branka BOBAN, „Dalmacija između jugoslovenstva i hrvatstva 1920.–1923. godine (u svjetlu splitskog dnevnika *Novo Doba*)“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, knj. 4 (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), Zagreb 2003., 127–145.

- Ljubo BOBAN, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 3, 45–60.
- Ante BRALIĆ, *Zadar u Prvom svjetskom ratu*, doktorska disertacija, Zadar 2006.
- Marijan BULJAN, *Političke stranke u Splitu od 1918. do 1929.*, diplomski rad, Split 2011.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, sv. I, Beograd 1937.
- Marko CAR, „Utisci iz Splita“, *Novo doba* (Split), br. 182, 12. 8. 1922., 2–3.
- Ivo DELALLE, „Split koji iščezava. Kućarice na obali“, *Novo doba* (Split), br. 89, 15. 4. 1924., 2.
- Smiljana ĐUROVIĆ, „Pregled literature o industrijalizaciji jugoslavenskih zemalja u periodu 1918–1941. g.“, *Istorijski glasnik*, br. 1–2/1967., 155–191.
- Filip HAMERŠAK, *Tamna povijest rata. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2013.
- Aleksandar JAKIR, „Dalmacija u procesima stvaranja moderne nacije u 19. i 20. stoljeću“, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 451–477.
- Aleksandar JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*. München 1999.
- Aleksandar JAKIR – Marijan BULJAN (ur.), *Ivo Tartaglia, političar i intelektualac. Zbornik radova sa znanstvenog skupa 23. i 24. rujna 2013.*, Split 2015.
- Aleksandar JAKIR, „O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta na primjeru Dalmacije između dva svjetska rata“, *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji* (ur. Tihomir Cipek i Josip Vrandečić), Zagreb 2007., 127–139.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918. – 20. siječnja 1919.)“, *Godina 1918: prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa* (ur. Zlatko Matijević), Zagreb 2010., 155–170.
- Miljenko JERGOVIĆ, „Vladan Desnica. Hitac veselnik. ‘Zimsko ljetovanje’, roman o dva svijeta koji više ne postoje, zadarskom i srpskom“, *Magazin Jutarnjeg lista* (Zagreb), 21. i 22. 6. 2014., 65.
- Peter JUTRONIĆ, „Prikaz elektrifikacije Dalmacije i energetska situacija“, *Zbornik Društva inženjera i tehničara u Splitu* (ur. Slavko Sirišćević), Split 1958., 441–466.
- Davor KRILE, „Sočanska bojišnica – najveće dalmatinsko groblje“, *Slobodna Dalmacija* (Split), 12. 4. 2014., 16–17.
- Bogdan KRIZMAN, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977.
- Anatolij KUDRJAVCEV, *Vječni Split*, Split 1985.
- Stevan KUKOLEČA, *Industrija Jugoslavije 1918–1938*, Beograd 1941.
- Ivo John LEDERER, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontier Making*, New Haven – London 1963.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, „Oskar Tartaglia: od jugoslavenskog nacionalista do žrtve komunističke represije“, *Časopis za suvremenu povijest*, 35/2003., br. 3., 903–920.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, „Životni put dr. Ive Tartaglie. Split, 6. II. 1880. – Lepoglava, 3. IV. 1949.“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 26/1993., 281–288.
- Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 217–250.
- Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1962.
- Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*, Zagreb 1950.
- Hrvoje MOROVIĆ, *Grada za bibliografiju splitske periodike: novine 1875–1941*, Split 1968.
- Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990.

- Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008.
- Branislav RADICA, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931.
- Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–511.
- Ivo RUBIĆ, *Gravitacija susjednih žitelja Splita*, Zagreb 1930.
- Hodimir SIROTKOVIĆ, „O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 3, 61–74.
- Josip SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake* (ur. Marko Kostrenčić), Zagreb 1972.
- Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, sa adresarom industriskih preduzeća*, Beograd 1941.
- Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje*, Zagreb 1970.
- Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.–1941.*, Zagreb 1997.
- Matej ŠKARICA, *Splitski shematizam za godinu 1923.*, Split 1923.
- Filip ŠKILJAN, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji (1914. – 1918.)*, Split – Dubrovnik 2014.
- Anita TIĆINOVIĆ, *Zbirka dalmatinskih novina u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu*, Split 2004.

2.

DRUŠTVENA RASLOJAVANJA U MEĐURATNOM SPLITU: JEDNA POVIJEST ODOZDO

Tomislav Brandolica

UDK: 316.343(497.5 Split)“1918/1941“

Pregledni rad

Sažetak: U radu se analiziraju teme iz povijesti splitskih društvenih slojeva u razdoblju između dva svjetska rata, vremenu velikog splitskog gospodarskog i demografskog rasta i preobražaja. Perspektiva koja se pritom koristi je povijest odozdo te teorijske i historiografske postavke Erica Hobsbawma. Kroz analizu postojeće literature, primjera iz beletristike, reproduciranih razgovora sa svjedocima vremena i suvremenih novinskih izvora pristupa se povijesti zanatskog, težačkog i radničkog sloja Splita, kao i njihovim svakodnevnim navikama i običajima. Pritom se prati njihove radne svakodnevice i dokolicu. Kao važan dio urbane dokolice radnih slojeva promatra se i sport, na prvom mjestu nogomet, koji je bio čimbenik izgradnje urbanog i socijalnog identiteta. Predstavljaju se i neki elementi političkog djelovanja ovih slojeva, ali i šireg društvenog angažmana onih slojeva koji nisu neposredno javno politički djelovali. Također je valoriziran i neizostavan doprinos splitskog građanstva kao vladajuće klase.

Ključne riječi: Split, međuratna povijest, društveni slojevi, radništvo, sport, povijest odozdo, Eric Hobsbawm

Kako je moguće obraditi društvene slojeve u međuratnom Splitu *odozdo*? Kad bi se definirali i posložili svi društveni slojevi – činili bi jednu kompleksno ustrojenu piramidu podijeljenu po sektorima posjedovanja socijalnog i ekonomskog kapitala. Perspektiva ovog rada je povijest odozdo jer se ispitivanjem stanja u nižim društvenim slojevima nastoji doći do odgovora koji objašnjavaju dalekosežne društvene i ekonomske promjene u međuratnom Splitu. Riječ je, dakle, o pristupu *history from the bottom up*. Za naše potrebe ovaj termin posuđujemo od njegovih najvažnijih historiografskih pronositelja, Erica Hobsbawma i Edwarda Palmera Thompsona. Usto ćemo nastojati slijediti Hobsbawmovu misao da je „povijest odozdo poput stare brazde pluga koju je izbrisalo vrijeme i koja je nestala zajedno sa svojim oračima prije nekoliko stoljeća. No, svakom je fotografu poznato da se pod određenim kutom i određenom sjenom vide davno zaboravljene i danas skrivene brazde.“¹ Upra-

¹ ERIC HOBBSAWM, *On History*, London 2009., 277.

vo se takvoj snimci splitskog međuratnog društva ovdje želimo približiti. Još se ponegdje za opis ovog pristupa koriste i izrazi *grassroots history*² ili *history of the inarticulate*.³ Direktni prijevod na hrvatski bio bi nespretni, ali bitno je znati da se radi o historiji onih koji su prolaskom vremena možda izgubili svoj glas, svog zagovornika u profesionalnoj historiografskoj areni. Riječ je o onima koji danas više nisu u tolikoj mjeri prisutni u kolektivnoj svijesti o prošlosti jer su izgubili svoju ekonomsku osnovu u društvu. Gubitak takvog oslonca može djelovati pogubno po identitet velikog dijela društva te je stoga pristup karakterističan za spomenuta dva engleska povjesničara primjenjiv i u okružju splitske povijesti. Specifično splitska historiografija ne oskudijeva širinom doprinosa. Međuratna povijest Splita, društvena i gospodarska, od 1960-ih godina nadalje prisutna je u profesionalnoj historiografiji već od početka djelovanja institucija poput Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, osnovanog s ciljem proučavanja doprinosa splitske radničke klase razvoju radničkog pokreta i kasnijoj Narodnooslobodilačkoj borbi. Taj je institut izdavao svoj *Zbornik* u kojem je nekoliko istraživača – među kojima je najpoznatiji Drago Gizdić – objavljivalo svoje priloge. Nezaobilazne radove iste tematike, kao i članke o gospodarskoj povijesti Splita, od druge polovice sedamdesetih do kraja devedesetih, objavljivao je Tonći Šitin. Uz važne doprinose koje su s historiografske strane dali istraživači poput Šitina do Zdravke Jelasko Marijan u najnovije vrijeme, mora se istaknuti važan doprinos publicistike i memoaristike. U toj kategoriji spominjemo Branislava Radicu i njegovu knjigu *Novi Split: monografija grada Splita od 1918–1931.* te Anatolija Kudrjavceva, koji je u svojoj knjizi *Ča je pusta Londra...* ispisao razvedenu i sveobuhvatnu posvetu međuratnom splitskom društvu. Nužno je spomenuti literarnu memorijalizaciju međuratnog Splita iz pera Miljenka Smoje ili esejističke definicije splitskog iskustva Bogdana Radice. Povjesničar umjetnosti Duško Kečkemet također je u svojoj dugoj karijeri napisao nekoliko djela u kojima Split između dva svjetska rata promatra s jedne strane kao kulturno središte u stvaranju i kretanju prema punoj snazi, a s druge strane kao subjekt koji prolazi kroz višestruke društvene i gospodarske promjene.

Pri inicijalnom povijesnom pregledu ono što nas najčešće zanima demografski su pokazatelji. Kretanje broja stanovnika slijedilo je ovaj tempo: 1910. godine u gradu živi oko 21 000 stanovnika. Godine 1921. Split ima oko 25 000 stanovnika. U idućih deset godina broj raste za daljnjih 10 000 stanovnika, da bi grad „prema općinskim podacima na kraju 1940. brojio 46 000 stanovnika“.⁴ Kao detalj koji u prvom redu ukazuje na prirodni prirast, usmjeravamo se na okružje Veli Varoš, zbijeni volumen u kojem je svaka prostorna promjena vrlo važna. Prema popisu iz 1921. imao je 5 379 stanovnika, a deset godina kasnije 7 372.⁵ Broj kuća porastao je sa 687 u 1913.⁶ na 753 1931. godine.⁷ Udvostručen broj stanovnika u promatranom razdoblju signalizira bitnu činjenicu: privlačna sila split-

² Isto, 266.

³ David BRODY, „The Old Labor History and the New: In Search of an American Working Class“, *The Labor History Reader* (ur. Daniel J. Leab), Champaign 1985., 7.

⁴ Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., 25.

⁵ Branislav RADICA, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931., 99.

⁶ Anita ERCEGOVIĆ, *Pučka arhitektura starih splitskih predgrađa*, Split 2002., 60.

⁷ B. RADICA, *Novi Split*, 100.

skog centra u kratkom periodu pretvorila je ovaj grad u motor razvoja Dalmacije, u daleko većoj mjeri nego što je to bio slučaj ranije. Prirodni prirast u ovom slučaju zauzima drugo mjesto pred važnosti migracijskih tendencija bliže i šire dalmatinske okolice, a tim migracijskim tendencijama pribraja se na početku 1920-ih i nezanemariv broj doseljenika s novih talijanskih teritorijalnih stečevina. Između njih ističe se i obitelj Vladana Desnice, koja je nakon pripajanja Zadra Italiji došla živjeti i raditi u Splitu. Razvoj Splita u prvih deset poratnih godina Bogdan Radica je personalizirao u ličnosti načelnika dr. Ive Tartaglie, koji je prema njemu, „Split izdigao iz sitnog ali dragog nam provincijalizma i kampanilizma u grad jačih dimenzija i snažnijih mogućnosti, imajući protiv sebe sve i svakoga“.⁸ Solidan dio splitske historiografske produkcije nakon 1990. godine Radičinom zaključku daje za pravo, iako i ove ocjene, objektivno revizionističke i intonirane u naglašeno nostalgичnom tonu,⁹ mogu biti podložne najraznovrsnijim daljnjim promišljanjima.¹⁰

Objašnjenja koja bi historiografija u slučaju ovog važnog regionalnog središta trebala nuditi valja temeljiti na objasnidbenim strategijama koje pokazuju osjećaj za aspekte socijalne, kulturne i intelektualne historije, uz priznavanje uloge događajnice i potrebu rekonstrukcije uloge pojedinca u njoj, ali uz istovremeno odmicanje od optike isključivog prikazivanja povijesti kroz djelovanje velikana (*Great Man theory*). Dok ova ista *Great Man theory* u posljednjih nekoliko desetljeća postaje sve više neraskidivo vezana uz hrvatsku historiografiju na nacionalnoj razini, potreba za takvim modelima na regionalnim i urbanim razinama proučavanja u pravilu neće nuditi zadovoljavajuće odgovore na istraživačka pitanja.

U povratku s teorijskih pitanja, pitamo se kakve su posljedice sve ove promjene u broju stanovnika imale na društveno raslojavanje? Popisne 1931. godine 22,06% stanovništva splitske općine živjelo je od poljoprivrede i ribarstva. Naglašavamo, postupno sve više od ribarstva nego od poljoprivrede, koju je od 1926. godine nadalje potresala kriza. U obrtu i industriji radilo je 26,53% stanovništva, u javnim službama radilo je 15,43%, prometom se bavilo 9,74%, trgovinom oko 7,19% pučanstva, a novčarstvom 1,64% građana.¹¹ Ovi iznosi pružaju nam uvid na makrorazini. Dalje se pitamo kako su izgledali odnosi među ovdje navedenim slojevima? Svaki pojedini splitski sloj, obzirom da je živio u kulturi koja je znala investirati u moć pisane riječi, imao je svoje zastupnike u medijskoj areni. Zainteresirani radnički slojevi mogli su potvrditi svojih stavova tražiti u publikacijama poput *Radničkog odjeka: lista radnika i siromašnih seljaka* (izlazio tokom 1928. kao podrška izbornoj listi Republikanskog saveza radnika i seljaka), *Radničkom pravu* (iz 1927. godine, samoprozvanom „glasnik(u) kršćansko socijalističkih sindikata“,¹² sa željom da „po Kristovim načelima oslo-

⁸ Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Zagreb 2002., 145.

⁹ Vidjeti, primjerice, biografiju Tartaglie iz pera njegove unuke: Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001.

¹⁰ Tu podlogu mogu činiti razmišljanja koja su se sporadično pojavljivala u tisku. Prenosimo jednu ocjenu vladavine Tartaglie: „Kod splitske buržoazije Dr. Tartaglia uživa glas najboljeg načelnika što ga je dosad Split imao. O njemu se govori samo u superlativima. (...) Radnička klasa bila je jedina koja je u Dru. Tartagli gledala jednog kapitalističkog eksponenta, čija je svaka kretanja sračunata na dopadanje kapitalističkim, režimskim i vojnim krugovima, dok je za nj i njegovu okolinu sirotinja postojala samo u toliko koliko je trebalo da se iz nje cijede milijuni i troše na stvari koje sa njom ne samo što nemaju ništa zajedničkog, već su često protiv nje direktno uperene.“ „Načelnikovanje dr. a Tartaglie u svjetlu radničke kritike“, *Radnički odjek: list radnika i siromašnih seljaka*, br. 16, 3. 11. 1928., 1.

¹¹ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, Zagreb 2009., 50.

bodi radnika¹³) ili *Hrvatskom pomorcu* (izlazio na samom kraju tridesetih, a stavljao je jak naglasak na neraskidivu vezu između HSS-a, pomoraca, radnika i njihovog zajedničkog vođe Mačeka). Posebne interesne skupine također su povremeno nalazile prostor u medijima – početkom dvadesetih i krajem tridesetih izlazili su listovi *Stanar*, posvećeni problemima života splitskih podstanara. Isključiv pogled odozdo oduzeo bi nam mogućnost da uočimo kako je i gradska buržoazija pokretala svoja glasila. Tako je kratko izlazio *Glas bankovnog činovništva u Dalmaciji* kao i *Obrtnički vijesnik*. Nešto je dulji rok trajanja imala *Privrednička riječ*, koja je u neskladu s podnaslovom „Tjednik za promicanje interesa trgovačko-obrtničkog staleža“ uglavnom nastojala bilježiti gospodarske i društvene činjenice. Što je zajedničko ovim medijskim pothvatima? Nijedan od njih nije trajao dulje od nekoliko godina, publikacije su u pravilu imale životni vijek od nekoliko mjeseci. Svjedočanstvo je to o dinamičnoj i nesigurnoj stvarnosti splitskog tržišta, njegovom skokovitom razvoju kao i stvarnim političkim poteškoćama koje je izlaženje jednog lista moglo prouzrokovati.

Za društvenu svijest pojedinih slojeva ipak nisu bili dovoljni niti potrebni časopisi ili listovi. Ona se – posebno kod obrtnika i zanatlija – formirala i transformirala kroz više generacija i prenosila s koljena na koljeno. Same zanatske radnje su u gradu, prema riječima Kudrjavceva, „nasljeđivale davno stečeni značaj“,¹⁴ što upućuje na zaključak o društvenom statusu pojedinih slojeva i usluga koje su pružale. Osim toga, Kudrjavcev je prema iščitavanju bogatih zapisa o splitskoj povijesti ponudio tezu:

(...) da su „zanačije“ bili pokretači i sudionici svih gradskih zgoda, i da su se najvažnije stvari zbivale i začinjale upravo u njihovim radnjama. Razgovori u kavanama imali su također društvenu važnost, ali njihova je intonacija bila dokoličarska. Ono, pak, o čemu se govorilo među zanatlijama kao da je redovito bilo vezano uz neki radni motiv, ili uz neku predstojeću promjenu o kojoj se odlučuje.¹⁵

Upravo je pokretačka snaga obrtničkog i zanatlijskog sloja bitan moment koji svjedoči o kontinuitetima u njihovim svjetonazorima, naslijeđenima iz prethodnih desetljeća. Što se pritom nužno mijenja u međuraću? Mentalni okviri ostaju na mjestu, ali organizacijski okviri – bilo pod političkim patronatom ili zbog čiste društveno-ekonomske logike – stubokom se mijenjaju. Poruka iz prvog broja *Obrtničkog vijesnika* zorno svjedoči o novim pravilima organiziranja:

Glavna snaga i moć jednog pokreta, bio taj politički, kulturni ili socijalni, uvjetovani su jakim i dobro provedenom organizacijom. Naročito se potreba organizacije osjeća danas kad se između ljudi sukobljuju u najdrastičnijim formama mračne sile neobuzdanog instinkta.¹⁶

Tada dolazimo i do bolnog klasnog momenta za obrtnike: „Nadasve je žalosna jedna činjenica (...), da su radnici kud i kamo bolje organizovani od svojih poslodavaca, i da, jedino svojim jakim organizacijama imaju da zahvale većinu svojih uspjeha.“¹⁷ Obrtnici

¹² „12. III 1927.“, *Radničko pravo: glasilo Glavnog strukovnog saveza*, br. 1, 12. 3. 1927., 1.

¹³ „Što hoćemo?“, *Radničko pravo: glasilo Glavnog strukovnog saveza*, br. 1, 12. 3. 1927., 1.

¹⁴ Anatolij KUDRJAVCEV, *U potrazi za izgubljenim Mediteranom*, Split 2001., 58.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ „Za zajedničku saradnju dalmatinskih obrtnika“, *Obrtnički vijesnik*, br. 2, 23. 10. 1923., 1.

su učili prolaskom vremena, pa je došlo, između ostalog, i do akcije 1931. godine kada su se postolari, čizmari i opančari suprotstavili dolasku poslovnica Bate u grad.¹⁸ Razvoj obrtništva i zanatstva u međuratnom Splitu pratio je u stopu šire gospodarske trendove u gradu, ali je za pretpostaviti da ih je višestruko i naglašavao. Prema Branislavu Radici, broj radnja (čiji rast vidimo u donjoj tablici) „u razmjeru prema broju pučanstva, ukazuje se velikim, a to je stoga što ima mnogo obrta bez jačeg privrednog značenja među slobodnim obrtima“.¹⁹

	1919.	1928.	1930.
TRGOVAČKE RADNJE	2801	4181	4442
ZANATSKJE RADNJE	1232	1740	1880
INDUSTRIJSKE RADNJE	30	122	152

Tablica 1. Rast bez pokrića? Kretanje broja trgovačkih, zanatskih i industrijskih radnji u Splitskom srezu²⁰

Razmatranje odnosa obrtničkog i težačkog sloja također nudi neke zanimljive uvide u klasnu samopercepciju splitskih društvenih slojeva. Perislav Petrić, kasniji tajnik splitske Pedagoške akademije, u knjizi Nenada Lovrića *Splitski razgovori* prisjeća se odnosa društvenih slojeva u Lučcu:

Između težaka i zanačija postojao je stanoviti antagonizam. Težaci su obožavali svoja polja i visoko cijenili mukotrpan rad oko vinove loze te su zato zanačije gledali ispod oka, najviše zato što ovi nisu imali potpuno siguran izvor zarade. (...) Dok u starija, austro-ugarska vremena, splitski težak ne bi lako dao kćer za zanatliju, osim ako ovaj nije bio obrtnik (...), niti za ribara, a često ni za radnika, dotle već tridesetih godina 20. stoljeća dolazi do obratne situacije. Težačke kćeri slabije kotiraju kod udaje, dok se kćeri zanatlija i radnika ne denjaju težaka.²¹

Ova zapažanja ogoljuju dosada u hrvatskoj historiografiji nedovoljno percipiran i zasigurno neobrađen fenomen „aristokracije radništva“, posebnog sloja radnih ljudi koji zbog stečenih, darovanih ili posve zamišljenih povlastica sebe smatraju povlaštenim slojem unutar vlastite zajednice. Tako splitski težaci zbog svoje privrženosti radu ne žele među svoje potomstvo pripustiti utjecaje drugih slojeva. Eric Hobsbawm primijetio je postojanje izdvojenog sloja više radničke – niže srednje klase – koja po percepciji svoje vrijednosti teži izuzimanju iz svog miljea definiranog običajima i društveno-političkim odrednicama. Hobsbawm zaključuje da razvoj klase „bijelih ovratnika“,²² stručnjaka sa završenim visokim školama, posebnim menadžerskim i tehničkim znanjima, od kraja devetnaestog stoljeća

¹⁷ Isto.

¹⁸ A. KUDRJAVCEV, *U potrazi za izgubljenim Mediteranom*, 59.

¹⁹ B. RADICA, *Novi Split*, 231.

²⁰ Podaci prema: B. RADICA, *Novi Split*, 230.

²¹ Nenad LOVRIĆ, *Splitski razgovori*, Zagreb – Split 2014., 52–53.

²² *White collar*, eng. – nasuprot „plavim ovratnicima“.

istiskuje ovu aristokraciju radništva.²³ Bez prevelike želje da u svojoj liniji argumentacije ovisimo isključivo o sjećanju Prvislava Petrića, njegov slijed prisjećanja postavlja slično pitanje – je li osjećaj vlastite vrijednosti kod težaka uvjetovan težačkim mentalitetom ili ekonomskim realnostima? Je li do promjene u ženidbenim navikama došlo zbog krize koja dolazi sredinom dvadesetih? Ili ranije?²⁴ Na koje je sve načine kriza mogla utjecati na težački mentalitet? Dalje, kad se taj mentalitet obilježen visokom razinom samopoštovanja uopće formirao? Treba li argumente slijediti prema vremenu velike konjunktura s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća ili čak u ranija vremena? U ovom trenutku i na ovom mjestu možemo samo konstatirati da prevelik broj pitanja ostavljamo za drugu priliku.

Obraćamo se i Miljenku Smoji – jednom od najpoznatijih splitskih kroničara – koji je u svoju pisanu ostavštinu unio neke od najzapaženijih stranica koje pred čitateljima rastvara ju splitski mentalitet. Smoje, dijete Velog Varoša, više od kvalitetnog autora bio je i prvo-rzredan istraživač ljudskih sudbina, želja i mentaliteta. Najvažniji nam je u ovom slučaju upravo kao kroničar mediteranskih mentalnih obrazaca. U idućim rečenicama svog *Velog mista* opisuje odnose dva suprotstavljena društvena sloja:

Težaci i ribari, te dvi najbrojnije skupine splitskoga građanstva, nisu se ni marili susrest. Ribar, beštimađur i proleter, (...) nikako nije moga trpiti težaka. Jema poja, vinograde, kuću, kočetu, konobu punu vina, i po dva i po tri prajca (...) a u konobu s judima nikad nije seja i popija vrč vina.²⁵

Nakon što je dalje opisao verbalna nadmetanja u kojima se izmjenjuju najgore pogrde s obje strane, Smoji se nameće zaključak:

A gledajući samu sliku, tu finu harmoničnu kompoziciju – ribari u vitkin leutima, veselu šarenu povorku sivac naprčeni lozjen, mišinan, maškliniman, motikan i u sedlo uvajenin težacima, s ispruženim nogan da jin opanci ne stružu tle – čovik bi promisljia: idila! Idila skladnoga gradića.²⁶

Ipak, ideja javnog sukoba – nadjačavanja u verbalnim povredama – kao konstanta prožima mediteranske gradove i duboko je ukorijenjena u literaturi, beletristici, publicistici, koja je u prvom redu informirana iskustvom stečenim u dugom trajanju. Javni sukob i ruganje kao njegov neodvojiv dio i jedan od načina urbanog života preživjelo je desetljeća u kolektivnoj memoriji svjedoka vremena. Uz ruganje usko je vezana šala koja nema ni malo „obzira ni milost[i] naspram slabijima, glupljima i nakaznijima [čime se nastojalo] samodokazivati vlastitu moć i vrijednost“.²⁷ Vladimir Rismondo se u knjizi *Splitski razgovori* prisjetio podcjenjivačkog odnosa manjeg broja građana prema težacima. Prema njegovom sjećanju, pri prolasku težaka preko Rive, govorilo se: „Riva je puna mandrije.“²⁸ Asja Kisić

²³ Eric HOBBSAWM, *Worlds of Labour*, London 1984., 251.

²⁴ Branislav Radica tvrdio je 1931. godine da je zbog Prvog svjetskog rata došlo do pauperizacije težaka te da su odlučili napustiti polja i okrenuti se manualnom radu u gradu kao lučki i tvornički radnici. Nav. prema: B. Radica, *Novi Split*, 238. Njegovi navodi ne predstavljaju definitivni odgovor, ali nude trasu kojom se budući istraživači mogu kretati.

²⁵ Miljenko SMOJE, *Velo misto. Prvi dil*, Split 2004., 15–16.

²⁶ *Isto*, 16.

²⁷ A. KUDRJACEV, *U potrazi za izgubljenim Mediteranom*, 93.

također je referirala na splitsku okrutnost i uživanje pojedinaca u „krvavim vicevima“.²⁹ Zaista, nudi nam se i zaključak – formiran nakon uvida u dio splitske humorističke periodike³⁰ – da je odnos prema slabijima bio okrutan i poput jedne velike „insajderske“ šale, neprozirne percepciji stranaca.

Postoje, međutim, javni prostori koji ne trpe previše sukoba. Prostori uljuđenih trgova u kojima ponašanje najvećim dijelom potpada pod specifične ceremonijale koji su se formirali u dugom trajanju prethodnih godina i desetljeća.³¹ Jednu od splitskih pjaca koja je zamišljena kao mjesto oslobođeno sukoba i grubih riječi Kudrjavcev opisuje kao:

[Trg] koji se davno zvao Piazza dei Signori, dakle Gospodarski trg, [koji je] posjedovao izrazito sociološko značenje. Na njemu nije bilo mjesta za prosti puk. Bio je to prostor za isticanje vrijednosti koje su se sastojale od staleških prednosti, zatim od ponašanja, odijevanja i pojavljivanja kao osobnosti društvenog statusa i naročite funkcije.³²

Teatralnost i visoka razina uvježbanosti takvog života nije izbjegla onima koji su analizirali splitsku međuratnu javnu scenu. Trenuci urbanog smiraja pružaju mogućnost promatraču ili memoaristu da misao o gradu kao teatru unese u svoj narativ. Miljenko Smoje tako s jedne strane piše:

Evo i sad, u ovu večernju uru kad nima ni sprovoda, ni procesjuna, ni demonstracjuni, na velikoj, uvik otvorenoj gradskoj pozornici ijade građani igra svoju precizno razrađenu ulogu. Činovnici, obrtnici i ništo študentarije sidu prid kafanskin štekatima na Rivu,...³³

Anatolij Kudrjavcev s druge strane analizira ponašanje gradske elite na sličnu temu:

Oni najprivilegiraniji, što su sjedili u kavani, dobivali su hitna izvješća o svim događajima, a možda su čak upravo oni bili začetnicima predstava, kao scenaristi, kao dramaturzi i kao redatelji.³⁴

Unatoč definiranosti i uvježbanosti uređenosti života elite, svakodnevica već spomenutih ribara-proletera, težaka i ostalih manje imućnih pripadnika splitskog društva, u međuratnom je razdoblju radikalno izmijenjena političkim raslojavanjima. Miljenko Smoje je u *Velom mistu* kazao: „Sve manje Splitski gre u procesjune, a sve više u demonstracjune.“³⁵ Početnih nekoliko poslijeratnih godina provedeno je u rastrganosti politički mislećeg dijela stanovništva između straha i nade, straha od talijanskih teritorijalnih posezanja i nade za spasom koji je trebao doći iz Beograda. Generalno, to je bilo vrijeme optimističnog postujediniteljskog političkog braka Dalmacije i Beograda. Split kao najveći grad Kraljevine na Jadranu zamišljen je u ulozi kulturnog i gospodarskog centra, ali taj se projekt središnje

²⁸ N. LOVRIĆ, *Splitski razgovori*, 11.

²⁹ *Isto*, 40–41.

³⁰ Riječ je o brojevima lista *Štandarac*, koji je izlazio do 1935. do 1944. godine.

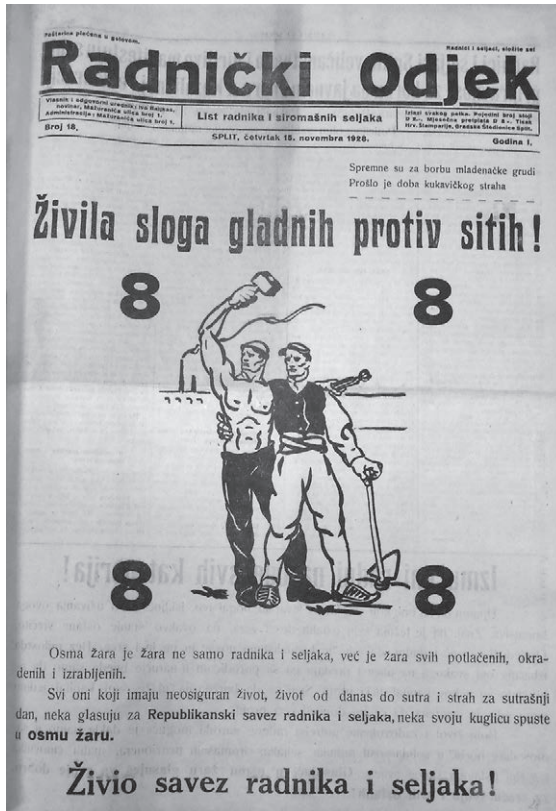
³¹ „Ta večernja pjaca bila je strogo podijeljena na zone nepisanim propisom što ga se desetljećima nije kršilo.“, cit. prema: Duško KEČKEMET, *Split moje mladosti*, Zagreb 2008., 50.

³² A. KUDRJAVCEV, *U potrazi za izgubljenim Mediteranom*, 153.

³³ M. SMOJE, *Velo misto. Prvi dil*, 17.

³⁴ A. KUDRJAVCEV, *U potrazi za izgubljenim Mediteranom*, 155.

³⁵ M. SMOJE, *Velo misto. Prvi dil*, 13.

Sl. 1. *Ressentiment* u slici i riječi: naslovnica *Radničkog odjeka* pred lokalne izbore 1928. godine

građana, osiguravajući nakon 1925. velike brojeve pristaša.³⁷ Godine 1926. održani su izbori za splitsko općinsko vijeće na kojima je pobijedila lista Saveza radnika i seljaka, čiji su kandidati bili pripadnici ilegalne Komunističke partije Jugoslavije, a u gradu Splitu to su u najvećem broju bili težaci i zanatlije. No, njihovi mandati izborni na biračkim mjestima poništeni su administrativnim putem. Godine 1928., na novim izborima za lokalnu vlast, Republikanski savez radnika i seljaka ponovio je svoj uspjeh, iako manji nego prije dvije godine. Niz povjesničara, od Drage Gizdića do Zdravke Jelasko Marijan, ponudio je objašnjenje da je vrlo visoka zastupljenost težaka na listi jedne radničke stranke posljedica paradoksalne ukorijenjenosti ideja socijalizma i ljevice u težačkim redovima.³⁸

Vratit ćemo se ovim povodom u okružje Varoš, koje tridesetih godina dobiva nadimak „Mala Moskva“. Neobična je disproporcija brojeva poznatih komunističkih aktivista i simpatizera koji su potekli iz ovog područja nasuprot ostalim dijelovima Splita, a ovaj rasad-

države provodio uz razne zastoje i nesnažena inherentna djelovanju državnog centra na periferiji. Ovaj gospodarski i kulturni projekt imao je jedan krajnje radikalni element unutar svoje ideološke podloge – Organizaciju jugoslavenskih nacionalista (Orjuna), političku skupinu usmjerenu na brahijalno suprotstavljanje svim snagama koje se na ovaj ili onaj način nisu slagale s politikom unitarizma. Orjuna ipak karakterizira nekoherentna ideologija i naglasak na organizacijski oportunitizam pa su tako njezini odredi u razdoblju od 1923. do 1924. razbijali štrajkove radnika koje je organizirala zabranjena Komunistička partija – ne bez organiziranog otpora komunista. Istovremeno su pak bili spremni „poduprijeti štrajkove u tvornicama u stranom vlasništvu, osobito talijanskom“.³⁶ Paralelno s vrhuncem utjecaja Orjuna, u Dalmaciji i njezin centar Split počeli su pristizati politički konkurenti raznih boja. Pojava Hrvatske seljačke stranke pod vodstvom Stjepana Radića zanosila je sve veći broj

³⁶ Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Ideologija Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 1, 241–242.

³⁷ Tonči ŠTIN, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.–1928.)“, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 452.

³⁸ Marijan BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928. godine“, *Historijski zbornik*, 66/2013., br. 3, 357.

nik političkih talenata i antifašističkih boraca tridesetih je godina bio mjesto u kojem su se mnogi aktivisti skrivali i održavali tajne sastanke. Politički aktivizam ljevice nije podrazumijevao samo sudjelovanje na sastancima, već se od borbenih aktivista također očekivalo djelovanje u sindikalnom i općem radničkom pokretu. List *Radnik* iz 1935. godine tako se na svojim stranicama bavio širenjem lijevo angažiranih vijesti, pritom potičući *ressentiment* potrebitih prema bogatima, primjerice sljedećom porukom: „Kad bi bila poskupila luksuzna roba, slegli bismo samo ramenima, jer luksuznu robu troše oni kojima i veće poskupljenje te robe neće baš mnogo olakšati džepove.“³⁹

Ako je Eric Hobsbawm bio u pravu kad je istaknuo ulogu nogometa u Velikoj Britaniji kao jednog od fenomena modernizacije, posebno kroz profesionalizaciju igre,⁴⁰ ne bismo bili daleko od sličnog zaključka u slučaju Splita, samo što bismo dodali važnu notu političkog aktivizma koja prožima pojedina sportska društva u gradu. Sama nogometna igra u Split ulazi kao iz legende, preko osnivanja jezgre nogometnog kluba u praškoj pivnici. U vrlo kratkom vremenu ona više nije bila dokoličarska povlastica uske manjine studenata i rapidno se širila u raznim urbanim krugovima poprimajući masovnu popularnost. Pripadnici urbane mladeži – dio buržoaske izgubljene generacije o kojoj u historiografiji ne znamo dovoljno, a koja je spremno prihvatila ranije obrazložene obrasce rujanja i koji su bili – prema Vladimiru Rismondu – „nositelji mentaliteta nerada“, „satima i satima [su] znali debatirati o nogometu (...), kao da se u gradu osim baluna ništa drugo i ne događa“.⁴¹

Profesionalni obrasci djelovanja prihvaćeni su u neposrednom poslijeratnom razdoblju, uz proliferaciju većeg broja klubova i sportskih društava. Nogometni klub Hajduk imao je povlaštenu ulogu u sportskom životu Splita i u procesu profesionalizacije koji je potakao rudimentarnu medijsku industriju. Neki takvi mediji, poput časopisa kratkog vijeka *Football: list za propagandu sporta u Splitu* iz 1929. godine, bili su u potpunosti posvećeni minucioznom praćenju Hajdukovih utakmica.⁴² Paralelno s procesom „zaljublivanja“ širokih masa u klub „bijelih“, širilo se djelovanje splitske političke ljevice u sportskim društvima. Od njih je svakako najvažniji varoški nogometni klub Anark (Anarh, kasnije poznat i kao „Crveni“ Split), koji je u ovom međuratnom razdoblju prolazio kroz više zabrana djelovanja i preimenovanja. O fenomenu „Crvenog“ Splita pisao je Vicko Krstulović, ističući da je „aktivan proces razvijanja klasnih snaga radničkog pokreta u Splitu i Dalmaciji, stvarao (...) uslove u kojima se pristupilo osnivanju prvih radničkih društava, nogometnog kluba ‘Anark’, pjevačkog društva ‘Jedinstvo’“.⁴³

S druge strane, negativna strana profesionalizacije modernog sporta nije izmicala iz vidokrugua pojedinih Splićana. Vraćamo se na list *Radnik*, u kojem anonimni autor članka 1935. godine piše: „Radnička omladina vidi svog neprijatelja u trgovačkom sportu. Ona je svijesna svog zadatka, ona ustaje protiv trgovine u sportu podižući svoj radnički, masovni

³⁹ „Zašto je kruh poskupio?“, *Radnik: sindikalno glasilo radničke klase za Dalmaciju*, br. 4, 12. 10. 1935., 2.

⁴⁰ Eric Hobsbawm, „Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914“, *The Invention of Tradition* (ur. Eric Hobsbawm i Terence Ranger), London 2012., 288–289.

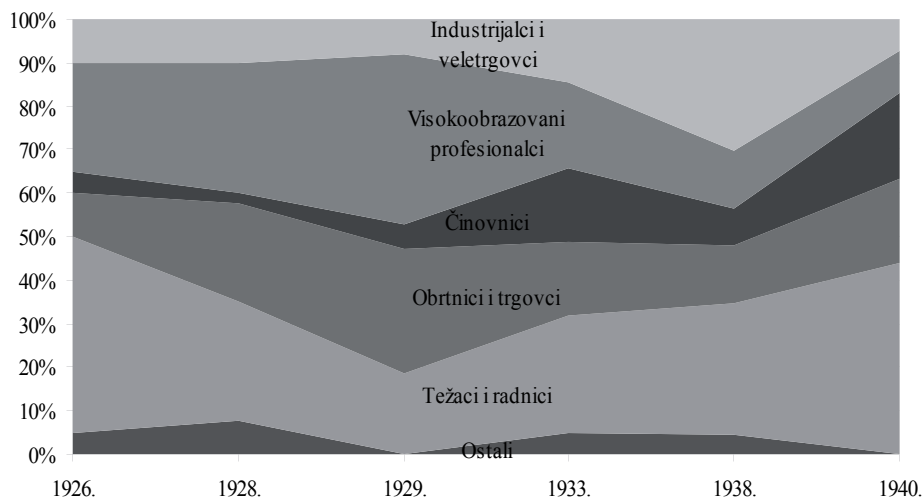
⁴¹ N. Lovrić, *Splitski razgovori*, 20.

⁴² Primjerice članci: „Nastavak prvenstvenog plesa“, *Football: list za propagandu sporta u Splitu*, br. 4, 14. 7. 1929., 1; „Hajduk vodi!“, *Football: list za propagandu sporta u Splitu*, br. 5, 29. 7. 1929., 1–2.

⁴³ Mario Garber (ur.), *Crveni „Split“*, Split 1984., 9.

sport, kojim će nadoknađivati sve ono što izgubi u učionama i u radionama.⁴⁴ Sama nogometna kultura u široj javnosti i među navijačima nije bila na zavidnoj razini. Tako je puno desetljeće nakon dolaska nogometa u Split, 1921. godine, list *Jadranski sport* smatrao potrebnim u nekoliko nastavaka objaviti nogometna pravila. Uvodni članak ove serije korio je nerazumijevanje sudionika masovnog spektakla na tribinama: „(...) nedovoljno ili slabo poznavanje pravila ‘Foot-Ball igre’, (...) uzrokuju često da se pri utakmicama čuju razni poklici i mrmošenje publike, koje je u najvećem dijelu neosnovano. Povici koji se čuju (...) obično daju povoda ispadima koji športu samo štete.“⁴⁵ Zanimljivo bi bilo postaviti pitanje koliko je u tim ranim godinama razvoja nogometa bio odnos zadovoljstva u promatranju igre i zadovoljstva u osjećaju pripadnosti jednom kolektivu i iskustvu mase.

Na stranicama spomenutog lista *Radnik* krajem tridesetih bilo je prisutno naličje sve boljeg poslovanja splitske cementne industrije. Ovdje ćemo se prisjetiti rada dr. Uroša Desnice, koji je tih tridesetih bio član i potpredsjednik Upravnog vijeća poduzeća „Split“, anonimnog društva za proizvodnju cementa portland.⁴⁶ Upravno vijeće ovog poduzeća mali je *who is who* viših slojeva splitskog društva. U njegovom su radu između ostalih sudjelovali dr. Prvislav Grisogono, bivši ministar u vladi i veleposlanik; dr. Josip Smoldaka, koji je u drugoj polovici tridesetih bio odvjetnik u Splitu; dok je pravni zastupnik poduzeća bio dr. Ivo Tartaglia, bivši gradonačelnik i ban. Bilo bi vrlo zanimljivo prema dostupnim arhivskim ili drugim vrelima rekonstruirati cijelu društvenu mrežu koju su ovi i slični pojedinci formirali tridesetih godina, naravno, i u prethodnom desetljeću. Relativno je lako doći do podataka o važnim pojedincima, društvenim prvacima pojedinih gradova. Već je velik i iznimno vrijedan posao u istraživanju ekonomske nadgradnje učinila Zdravka Jelaska Ma-

Sl. 3. „Zatvaranje“ i „otvaranje“ Općinskog vijeća: zastupljenost društvenih slojeva u splitskom Općinskom vijeću 1926. – 1940.

⁴⁴ „Šport nekad i sad“, *Radnik: sindikalno glasilo radničke klase za Dalmaciju*, br. 1, 21. 9. 1935., 4.

⁴⁵ „Pravila Foot-Ball igre“, *Jadranski sport*, br. 11, 8. 6. 1921., 1.

⁴⁶ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 163, Banovina Hrvatska, Odjel za obrt, industriju i trgovinu, „Godišnji izvještaj i zaključni račun ‘Split-a’ za godinu 1937.“, kut. 83.

rijan u knjizi *Grad i ljudi*. Bilo bi korisno shvatiti kako je izgledala ona struktura koja je činila temelj uspjeha pojedinaca u toj nadgradnji, kako su izgledale političke ili gospodarske veze koje su ih umrežavale i održavale u takvoj, brojčano maloj, klasnoj zajednici. Koliko bismo vrijednoga mogli spoznati iz dosad nenapisane prozopografije splitske elite? Pritom, dakako, ne mislimo samo na, primjerice, članove upravnih odbora. Važno je u svako istraživanje te vrste uključiti kulturnu i intelektualnu elitu.

U iščekivanju takvog pothvata, ovdje nudimo mogućnost promatranja međuratnih socijalnih trendova kroz grafički pregled političkog fenomena u urbanoj političkoj eliti kojeg smo nazvali „zatvaranje“ i „otvaranje“ Općinskog vijeća u razdoblju od prvih izbora 1926. do vijeća imenovanog ukazom 1940. godine.⁴⁷ U prikazu dajemo pet velikih, široko definiranih društvenih slojeva – industrijalce i veletrgovce, visokoobrazovane profesionalce (odvjetnici, liječnici, arhitekti,...), privatne i državne činovnike, obrtnike i trgovce, a težake i radnike promatramo u jedinstvenoj cjelini. „Zatvaranje“ Općinskog vijeća podrazumijeva njegovu početnu otvorenost – pod tim shvaćamo mogućnost ulaska i izbor većeg broja težaka i radnika u sazivu iz 1926. godine, u prvim lokalnim izborima poslijeratne masovne demokracije. „Zatvaranje“ polazi s 1928. godinom, a vrhunac doseže prvim imenovanim vijećem 1929. godine. Sva su ostala vijeća nakon toga imenovana, čime njihovi sastavi više postaju autolegitimacijski projekti centralne ili zagrebačke vlasti – ali i u tom obliku upućuju na bitne strateške ciljeve raznih svjetonazorskih optika tih vlasti. Jednostavno možemo pratiti na koji društveni sloj se u zadanom trenutku režimi mogu i žele osloniti.

Na kraju možemo rezimirati jednom porukom o pročitanoj literaturi koja govori o specifičnostima mediteranskog, dalmatinskog i splitskog života. Pitamo se, je li potrebno ovdje opisane splitske društvene slojeve spasiti od – kako je Edward Thompson rekao – „strahote povijesnog zaborava“?⁴⁸ Dojma smo da je Split uz Dubrovnik onaj hrvatski grad koji ima najveći (u nedostatku boljeg termina) rezervoar kolektivnog sjećanja iz kojeg se u literaturi povlače predodžbe o mentalitetu stanovništva. Grad Split, kao i njegovi ljudi, imaju najveći potencijal svog kolektivnog sjećanja, koje slijedi jednu dugu tradiciju i ne prekida se lako na prijelomnicama političke događajnice. Riječ je o perspektivi dugog trajanja. Čitanje mnogostrukih splitskih političkih, kulturnih, intelektualnih, sportskih, elitnih i pučkih tradicija, koje i danas pobuđuju strasti, čini da nam se svaki pojedinačni „Split“ uvijek čini kao da je – slično naslovu knjige Duška Kečkemeta – *Jučerašnji Split*. Potreban je samo jedan pogled niz mnoštvo ovdje naznačenih tradicija i on oživljava, postaje razumljiv i dohvatljiv.

⁴⁷ Prikaz sastavljen prema podacima u: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 118–142.

⁴⁸ E. P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, London 1992., 12.

SOCIAL STRUCTURES IN INTERWAR SPLIT: A HISTORY FROM THE BOTTOM UP

This paper analyzes certain topics from the history of Split's social structures between the two world wars. The perspective which is used is history from the bottom up, alongside certain theoretical and historiographical tenets from the work of Eric Hobsbawm. In the history of Split the time between 1918 and 1941 represents an era of expansion in great leaps and bounds in the fields of economy, demographics, culture, and so forth. The labouring classes of Split during this time experienced many shifts and changes from the time of the nineteenth century. A very wide effort in modernizing Split was undertaken by the urban elite, and the lower classes followed suit, sometimes purely by inertia, by changing their habits, customs and ways of engagement in society at large. This paper delves into the everyday lives – the labour, leisure, sporting activities – of craftsmen, peasants and working men and seeks to find commonalities and discrepancies which shaped their outlook. This outlook was particularly diverse when it came to the point of engaging with society and their seeking to bring about change, or remain on the same social plateau that they had acquired in the previous decades. Political shifts in the urban setting are also explored, and the parallel interwar shift towards mass democracy and other types of political activism (namely, the burgeoning and illegal communist movement) are marked as an essential turning point in the history of Split. Social sensibilities are defined through the utilization of contemporary newspaper sources and the existing historiographical literature.

Keywords: Split, interwar history, social structures, class, working class, sport, history from the bottom up, Eric Hobsbawm

Izvorna građa

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 163, Banovina Hrvatska, Odjel za obrt, industriju i trgovinu

Novine i časopisi

Football: list za propagandu sporta u Splitu

Glas bankovnog činovništva u Dalmaciji

Hrvatski pomorac

Jadranski sport

Obrtnički vijesnik

Privrednička riječ

Radnički odjek: list radnika i siromašnih seljaka

Radničko pravo: glasilo Glavnog strukovnog saveza

Radnik: sindikalno glasilo radničke klase za Dalmaciju

Stanar: glasnik Udruge stanara i podstanara

Stanar: glasilo stanara i podstanara u Splitu

Literatura

- David BRODY, „The Old Labor History and the New: In Search of an American Working Class“, *The Labor History Reader* (ur. Daniel J. Leab), Champaign 1985., 1–27.
- Marijan BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928. godine“, *Historijski zbornik*, 66/2013., br. 2, 329–364.
- Stevo ĐURAŠKOVIĆ, „Ideologija Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43/2011., br. 1, 225–247.
- Mario GARBER (ur.), *Crveni „Split“*, Split 1984.
- Anita ERCEGOVIĆ, *Pučka arhitektura starih splitskih predgrada*, Split 2002.
- Eric HOBBSAWM, „Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914“, *The Invention of Tradition* (ur. Eric Hobsbawm i Terence Ranger), London 2012., 263–308.
- Eric HOBBSAWM, *On History*, London 2009.
- Eric HOBBSAWM, *Worlds of Labour*, London 1984.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.
- Duško KEČKEMET, *Split moje mladosti*, Zagreb 2008.
- Anatolij KUDRJAVCEV, *Ča je pusta Londra...*, Split 1998.
- Anatolij KUDRJAVCEV, *U potrazi za izgubljenim Mediteranom*, Split 2001.
- Nenad LOVRIĆ, *Splitski razgovori*, Zagreb – Split 2014.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001.
- Bogdan RADICA, *Vječni Split*, Zagreb 2002.
- Branislav RADICA, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931.
- Miljenko SMOJE, *Velo misto. Prvi dil*, Split 2004.
- Tonči ŠITIN, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 431–478.
- E. P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, London 1992.

3.

URBANI RAZVITAK SPLITA IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Stanko Piplović

UDK: 711.4(497.5 Split)“1918/1941“

Pregledni rad

Sažetak: Književnik Vladan Desnica proveo je razdoblje između dvaju svjetskih ratova najvećim dijelom u Splitu. Bilo je to vrijeme modernoga urbanog preobražaja grada koji je u Kraljevini SHS/Jugoslaviji bio daleko najveći urbani centar na obali Jadranskog mora. Usvajanjem Regulacionog plana Splita u proceduri međunarodnog natječaja (1923. – 1926.), zalaganjima gradske političke, intelektualne i poduzetničke elite – koliko god razvojne koncepcije i interesi bili različiti – Split se u dvadesetak godina gospodarski, kulturno i graditeljski uvelike preobrazio. Njegov vanjski izgled i ugođaji prostora mijenjali su se gotovo iz dana u dan. Sagrađene su brojne građevine, uključujući i one za javne potrebe i kulturu. Usporenije je izlazio iz svoje prometne izoliranosti, što ipak nije sprečavalo sve veću cirkulaciju ljudi s raznih strana, uključujući i turističku. Neovisno o svim ograničenjima, kreativnost se očitovala u raznim domenama, naročito u kulturnoj i umjetničkoj. Dinamično, kreativno okružje svakako je utjecalo i na Vladana Desnicu u njegovim formativnim umjetničkim fazama.

Ključne riječi: Split, 20. stoljeće, urbanizam, ambijent, graditeljstvo

UVOD

U 19. stoljeću Split je mali grad na periferiji Habsburške Monarhije. Počinje se razvijati tek od sredine stoljeća. Ipak, nedostajale su mu prometna infrastruktura koja bi ga povezala sa zaleđem i tekuća voda, neophodne gospodarstvu. Dugo se raspravljalo o željezničkom spoju s unutrašnjošću i to u pravcu središta države i sjeveroistoka, gdje su bile sirovine. Nastojalo se da Split postane izvozna i tranzitna luka. U tu svrhu najprije je izgrađen lukobran. Nakon toga se pristupilo izgradnji pristaništa za veće parobrode. Među značajnijim građevinama iz tog razdoblja su dva kazališta, Arheološki muzej, Lučka kape-tanija, Režija duhana, Obrtnička škola, crkve sv. Petra, Ančela i Gospe od Dobrića, samostan klarisa na Lučcu i biskupska palača.

Nakon 1918., u novim društvenim uvjetima nakon gubitka Rijeke i Zadra, koji su pripali Italiji, Split je postao glavna pomorska luka i važno prometno središte u Kraljevini SHS. U njega dolaze brojni činovnici iz pokrajinskih ustanova i državnih ureda u Zadru, a naseljavaju se i stanovnici iz obližnjih pasivnih mjesta u potrazi za boljim životom. Grad se naglo širi u okolicu. Za njegov uspješan razvitak posebno je zaslužan odvjetnik dr. Ivo Tartaglia, koji je 1918. izabran za gradonačelnika. Tu je dužnost uspješno vršio punih deset godina. On je redovito predsjedavao ocjenjivačkim odborima prilikom raspisivanja brojnih natječaja za izradu idejnih rješenja novih javnih zgrada. Tada su se rješavala važna pitanja elektrifikacije grada, završetka njegovog željezničkog povezivanja s unutrašnjošću, izgradnje nove luke i komunalne infrastrukture.¹

REGULACIONI PLAN

Još pred rat osjećala se potreba da se planski osmisli ubrzano širenje i izgradnja Splita. Nije se više moglo dopustiti da privatni interesi priječe javne. Nastupom mira izabran je poseban odbor za izradu Regulacionog plana. Osnovni problemi koji su se morali riješiti bili su položaj novoga željezničkog kolodvora i nove trgovačke luke, glavne prometnice i podjela grada na zone. Konačno je 1923. raspisan međunarodni natječaj za njegovu izradu. U ocjenjivačkom sudu bili su domaći i strani stručnjaci: prof. Hermann Jansen iz Berlina, prof. Léon Jaussely iz Pariza, ing. Mate Jurković iz Zagreba te arh. Fabjan Kaliterna, ing. Petar Senjanović, ing. Lovro Manola, dr. Frane Bulić, dr. Ivo Tartaglia, ing. Dane Matošić i dr. Jozo Arambašin, svi iz Splita. Rok za predaju radova bio je 30. travnja 1924., ali je produžen do 1. rujna. Prva nagrada nije dodijeljena, a druga i treća su spojene pa su polovicama iznosa nagrađena dva rada mladoga njemačkog arhitekta Wenera Schürmanna iz Haaga te zajednički rad grupe autora Erwina Böcka, Alfreda Schmidta, Franza Zottera i Maxa Theuera iz Beča. Kao najbolje usvojeno je Schürmannovo rješenje. Kasnije je on na poziv Općine došao u dva navrata u Split i prema primjedbama napravio konačni plan. Njegovo rješenje je bilo racionalno pa je dobro primljeno i u javnosti. Općinsko vijeće jednoglasno je prihvatilo Plan na sjednici 24. rujna 1926. Izabran je Odbor za njegovo provođenje pa je već 1931. donekle promijenjen.

Glavnu okosnicu prostorne strukture grada činio je novi trg sjeverno od grada. Odatle se nastavljala široka promenade do brijega Glavičine. Tamo su na vidikovcu bili smješteni kavana i restoran s pogledom na okolicu. Među javnim zdanjima bilo je novo kazalište s koncertnom dvoranom i katedrala u istočnom dijelu Spinuta, a od gospodarskih postrojenja trgovačka luka s gatovima i željeznička postrojenja na sjevernom dijelu poluotoka. Planom je bila predviđena sportska zona na Mejama na zaravni ispred poluotoka Sustipana, gdje su smještena igrališta i stadion.

16. lipnja 1931. donesen je Građevinski zakon – prvi koji je važio za cijelu državu, što je bio značajan napredak u stručnom zakonodavstvu. U njemu su po prvi put unesene odred-

¹ Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001., 64–73.

Sl. 1. Regulacioni plan Splita prema prihvaćenom rješenju njemačkog arhitekta Wenera Schürmanna be za uređenje gradova i naselja kao cjelina.² Do tada su u građevinarstvu služili zastarjeli lokalni propisi. Plan je formalno trebalo usuglasiti s novim odredbama. U skladu s tim osnovan je Građevinski odbor kao savjetodavni organ Općine za tehnička i građevinska pitanja. Zatim je 1932. imenovan Regulacioni odbor za provođenje plana. Korekcije plana završene su 1936. pa je elaborat upućen Ministarstvu građevina na odobrenje. Taj ključni urbanistički dokument važio je sve do Drugoga svjetskog rata, ali je u provedbi doživio dosta promjena. U svibnju 1938. vraćen je Regulacioni plan u Beograd na odobrenje. Nakon cijele i duge zakonske procedure i daljnjih izmjena u lipnju 1940. godine jednoglasno su usvojeni Plan i Uredba za njegovo izvođenje.³

Grad se najviše širio prema istoku, gdje su bile atraktivne i osunčane morske plaže Bačvica i Firula, te prema sjeveroistoku, u predjel Gripa. Među važnim pitanjima koja su se rješavala bila su izgradnja rezervoara za vodu na uzvisini Gripa, gradnja pučkih škola, regulacija ulica, javnih spomenika, carinskih skladišta i gradnja Banske palače. Međutim, početkom tridesetih godina zemlju je zahvatila gospodarska kriza, što se znatno odrazilo na građevinsku djelatnost. Poboľjšanjem prilika istočni dio Splita dobro je komunalno i infrastrukturno uređen, što je ubrzalo njegovu izgradnju. Na sjevernoj strani splitskog poluotoka formirale su se industrijska i prometna zona. Porasla je i stambena izgradnja. Ipak, unatoč velikom napretku u razvitku Splita kod javnih gradnja bilo je teškoća zbog nedostatka sredstava, neuspjelih licitacija i sporosti građenja. Osobiti problemi pojavili su se kod gradnja gimnazijskih zgrada i Banske palače. Posljednjih godina dosta se gradilo

² Petar SENJANOVIĆ, „Novi građevinski zakon“, *Tehnički list*, 13/1931., br. 11, 157 i 159.

³ Darovan TUŠEK, *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918–1941.*, Split 1994., 32–41; Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008., 24–34.

na Lovretu sjeverno od grada, gdje se planiralo smjestiti njegovo središte. Posebno mnogo gradilo se 1939. godine. Pred rat, zbog međunarodne situacije, rasle su cijene građevinskog materijala pa su poduzetnici često riskirali gubitak na unaprijed dogovorenim poslovima

STAMBENA ARHITEKTURA

Koncem 19. stoljeća u Splitu se još uvijek gradilo po ustaljenim pravilima prošlosti, ali ipak se osjećao duh novog vremena. 1920-ih projektiralo se prema obrascima između tradicionalnog i suvremenog, regionalnog i internacionalnog s većim naznakama individualnog i kreativnog naboja. Kuća u nizu na Trumbićevoj obali iz 1910-ih godina među zgradama je koje najavljuju novi pristup, ali na kojima se još uvijek odražavaju koncepcije rasporeda iz neposredne prošlosti. Pročelje joj je još uvijek potpuno simetrično, a njezina dekoracija asociira stilske oznake.⁴

Tako je dosta brzo došlo do preokreta u shvaćanjima arhitektonske teorije i prakse. To je bila posljedica novih društvenih odnosa i razvitka tehničkih znanosti. Mladići iz Splita u prijelaznom razdoblju studirali su najviše u Pragu, avangardnom središtu novih zasada, a zatim u Zagrebu kada je tamo bila otvorena Visoka tehnička škola. Prihvatili su moderne funkcionalističke ideje koje su na tim fakultetima zastupane. Primjenjivali su se i novi građevinski materijali i konstrukcije. Ipak, još neko vrijeme u oblikovanju i prostornoj koncepciji prisutne su tradicionalne zasade secesije pa i historicizma, naročito na javnim građevinama.

U gradu je djelovao veći broj talentiranih arhitekata koji su radikalno mijenjali njegov sadržaj i izgled. Među prvima koji su odlučno istupili su arhitekti Josip Kodl iz Češke i mladi Milorad Družević, projektant sportskih, stambenih, prometnih, školskih i upravnih građevina.⁵

Stambena gradnja u Splitu, pored svih teškoća i zastoja, bila je vrlo živa. Na tome se posebno angažirala Općinska uprava, koja je pripremala gradilišta, uređivala nove ulice i komunalne instalacije. Najistaknutiji graditelj u cijelom međuratnom razdoblju bio je arh. Fabjan Kaliterna. On se u početku svoga djelovanja oslanjao na mjesnu tradiciju i slikovitost secesije. U Splitu i okolici projektirao je oko stotinu kuća koje su dale posebno obilježje čitavom međuratnom razdoblju razvitka grada.⁶ U tom ubrzanom procesu transformacije sudjelovali su i istaknuti arhitekti iz cijele države, a neki i iz inozemstva. Među njima su bili Edo Šen, Juraj Denzler, Mladen Kauzlarić, Kazimir Ostrogović i Vladimir Turina iz Zagreba, Bogdan Nestorović, Nikola Dobrović i Branislav Kojić iz Beograda, David Bunetta sa

⁴ Edo ŠEGVIĆ, *Dvi-tri fete Matejuške*, Split 2013., 86–97; Edo ŠEGVIĆ, „Kuća Arambašin“, *Kulturna baština*, 39/2013., 251–254.

⁵ Stanko PIPLOVIĆ, „Arhitekt Milorad Družević“, *Kulturna baština*, 37/2011., 263–269.

⁶ Duško KEČKEMET, „Stambena arhitektura u Splitu u razdoblju između dva svjetska rata“, *Arhitektura*, 42–44/1989.–1991., br. 1–3, 25–27; Duško KEČKEMET, „Arh. Fabijan Kaliterna“, *Slobodna Dalmacija* (Split), br. 9763, 21. 8. 1976., 6.

Sušaka, Ivan Vurnik iz Ljubljane, Mate Baylon iz Sarajeva i brojni drugi. Tako je Split postao svojevrstan poligon promidžbe novih rješenja i odraz različitih utjecaja iz šire okoline.

Najveći problem je bila stambena izgradnja. Naseljavanje pučanstva iz okolice izazvalo je u poslijeratnim godinama veliku stambenu krizu. Broj stanovnika stalno je rastao i to od otprilike 24 000 na 45 000 tisuća ljudi. U takvoj situaciji Općinska uprava je odlučila 1920. graditi dvije zgrade sa zdravim stanovima i to jednu istočno od grada na slobodnim prostorima Gropa te drugu na Starom pazaru, koja nije izvedena. Da bi se ubrzala gradnja, osnovano je Splitsko građevno poduzeće u koje je ušla Općina i više banaka. Kao jedna od lokacija za opsežniju stambenu izgradnju odabrano je zemljište na Novom pazaru u predjelu Manuš. U tu svrhu sastavljen je 1921. godine konzorcij. Odmah je raspisan natječaj za Generalnu osnovu. Rok za predaju radova je bio 30. travnja. Prva nagrada je dodijeljena arh. Danilu Žagaru, a druga arh. Zvonimiru Celiću. Iste godine raspisan je natječaj za gradnju triju zgrada. Na taj način je do 1928. izgrađeno naselje od šest višekatnica. U njihovom vanjskom oblikovanju još uvijek su vidljivi utjecaji tradicionalne arhitekture. Plan je samo djelomično ostvaren, jer su izostali planirani prateći sadržaji.⁷

Za rješavanju podizanja stanova formirane su razne asocijacije kao Zadruga za gradnju činovničkih stanova 1921. godine, za suradnju je bila zainteresirana Zadruga građevinskih i srodnih obrta, a gradila je i Gradska štedionica.

Godine 1924. građevinska djelatnost je bila vrlo slaba, došlo je do zastoja zbog pomanjkanja kredita. I tek je 1927. ponovno živnula, osobito na bližoj periferiji. Najjača je aktivnost bila u predjelu tadašnje Balkanske ceste i gornjem dijelu Manuša, ali se i u drugim smjerovima dosta gradilo. Pozitivan trend nastavljen je i u idućoj godini. Zatim je ponovno došlo do zastoja. Tome je djelomično bio uzrok novi porezni zakon. Kako bi se ipak pospješila građevinska djelatnost, dopunom propisa odobrene su olakšice u plaćanju državnih doprinosa.

Općinska uprava je 1928. godine sagradila za siromašne radničke obitelji na predjelu Gropa koloniju od pet jednokatnica s 44 stana uz koje su bili vrtovi. Projektant je bio arh. Nikola Armanda. Bile su to zgrade skromne opreme i jednostavnog izgleda.⁸ Osobito je teško bilo stanje 1932. zbog svjetske gospodarske krize. Izgubljeno je povjerenje u banke pa su mnogi dizali svoje uloge i investirali ih u nekretnine, što se smatralo sigurnijim. Ipak je i tada izgrađeno 400 stanova. Posljedica je bila višak stanova na tržištu jer nije postojala tolika potražnja. Mnogi su bili prazni čak i u središtu grada. Slično je bilo i u idućoj godini. Stoga su nešto snižene stanarine. Već iduće godine smanjio se broj molba za novogradnje. Građevinska je djelatnost stalno oscilirala. Mnoge opsežne zamisli nisu ostvarene, a došlo je i do krize u građevinskim obrtima.

Stambeno pitanje bio je socijalni problem koji je pogađao stanovnike slabijeg imovinskog stanja. Ipak je građevinska djelatnost, pored povremenih kriza, bila prilično živa. Međutim, nedostajalo je jeftinih stanova. Općina Split je u srpnju 1938. uputila predstavku

⁷ Stanko PIPLOVIĆ, „Graditelji braća Žagar“, *Kulturna baština*, 32/2005., 334–338.

⁸ Robert PLEJIĆ, „Splitski arhitekt Niko Armanda, arhitektonski modernizam i povijesni prostor“, *Kulturna baština*, 37/2011., 231.

Centralnom odboru za posredovanje rada u Beogradu. Molila je za pomoć za izgradnju stotinjak malih radničkih stanova, čime bi se riješilo važno društveno pitanje. Posebno je bilo teško stanje u povijesnoj jezgri. Sirotinja je živjela u nezdravim i zapuštenim kućama starog grada, koje su bile prave jazbine i leglo tuberkuloze s velikom smrtnošću. Predlagalo se rušenje mračnih zgrada, ali se nitko nije pozabavio sustavnim rješavanjem. I Udruženje stanara pokušalo je nešto učiniti. Dolazilo je i do štrajka radnika, što je dodatno otežavalo rješavanje tog pitanja.

Godine 1938. podignuto je stotinjak kuća. Gradilo se u svim predjelima, a najviše na Gripama, Mejama i Bačvicama. Cijene zemljišta su se zbog velike potražnje povećavale. Stambeno pitanje u Splitu bilo je stalno složeno.

Posebno aktivan u projektiranju stanova bio je Fabjan Kaliterna. Najplodnije je prvo razdoblje njegovog djelovanja u Splitu od 1921. godine. U njegovim su se građevinama ogledale slikovitost secesije i stanovita romantika. Oko 100 stambenih i drugih kuća koje je projektirao do 1941. godine u dobroj je mjeri utjecalo na ukupnu sliku grada.⁹

Među ostvarenjima stambenih zgrada toga vremena karakteristična je po svojim dinamičnim linijama uglovnica koju je projektirao Doris Žagar na uglu Istarske i Riječke ulice na Manušu iz 1936. Kuća Marangunić u Zrinsko-frankopanskoj ulici arhitekta Frane Cote iz 1938. godine ističe se jednostavnim elementima bez dekoracija, kojima je postignut monumentalni izraz. Među arhitektima koji su dosta radili na izgradnji stambenih zgrada u vremenu od 1928. do 1942. bio je i praški đak Zlatibor Lukšić. On je za to vrijeme napravio projekte za 12 stambenih zgrada.¹⁰

Nastupom tridesetih godina djelatniji je u Splitu inženjer Hranko Smodlaka. Još 1929. napravio je nacrt vile svog oca, dr. Josipa Smodlake, odvjetnika i političara, na Bačvicama. Zatim je napravio projekt za stambenu trokatnicu u današnjoj Ulici kralja Zvonimira pa jednokatnicu za svoju obitelj u Vrazovoj ulici. I on je, kao i neki njegovi kolege, u kreativnoj evoluciji prešao put od ugledanja na dalmatinsko pučko graditeljstvo do modernog pročišćenog izričaja. Smodlaka se inače bavio pitanjima prostornog uređenja i graditeljskog nasljeđa Splita s teoretskog i praktičnog stajališta.¹¹

Nekoliko zanimljivih stambenih zgrada čistih linija u Splitu projektirao je arhitekt Lavošlav Horvat, koji je inače djelovao u Zagrebu. Po njegovim su projektima podignute zgrade u istočnim elitnim rezidencijalnim predjelima Firule i Zenta, okrenute jugu, prema moru. Ističe se kuća Ilić ekspresionističkom igrom kubnih i zaobljenih dijelova. Za razliku od nje zgrade Grisogono i Buj predstavljaju čvrste i elementarne volumene mirnih linija. Tamo je i samostalna dvokatna kuća Čičin-Šain te kuća odvjetnika Korlaeta iz 1932. godine. Među Horvatovim obiteljskim zgradama s regionalnim arhitektonskim značajkama je kuća Jerka Čulića iz istog vremena, koja se skladno uklopila u ozelenjeni krajolik.

⁹ D. KEČKEMET, „Arh. Fabijan Kaliterna“, 6.

¹⁰ Lida ROJE DEPOLO – Aleksandar LASLO, *Frane Cota*, Zagreb 1995., 63 i 87. Usp. i letak-katalog predavanja Slavka Muljačića „Zlato Lukšić arhitekt dvaju razdoblja“. Predavanje je održano u Društvu arhitekata Splita 1989. godine.

¹¹ Dragutin MATOŠIĆ, „Hranko Smodlaka“, *Kulturna baština*, 33/2006., 135–138; Stanko PRPLOVIĆ, „Stručno djelovanje Hranka Smodlake“, *Kulturna baština*, 33/2006., 153–161.

JAVNE GRAĐEVINE

Naraslom gradu i novim upravnim, gospodarskim i kulturnim funkcijama koje je dobio bile su potrebne nove prikladne građevine. Za izradu idejnih rješenja raspisivali su se javni natječaji. Na čelu odbora punih deset godina bio je redovito gradonačelnik dr. Ivo Tartaglia. U ovom razdoblju bilo je ukupno 27 natječaja.

Trebalo je u prvom redu zadovoljiti potrebe općinskih i državnih ureda. Općinska uprava je bila u staroj vijećnici na Narodnom trgu, a neki odjeli na drugim mjestima. Poslovi su postali složeniji pa je odlučeno sve službe objediniti u novim zgradama. Odabrano je mjesto sjeverno od grada, ali u njegovoj neposrednoj blizini, na početku ceste koja je vodila put Solina, današnje Ulice Domovinskog rata. Općinsko upraviteljstvo raspisalo je koncem 1920. natječaj za gradnju prve zgrade namijenjene za smještaj Prizivnog suda. Ubrzo se pristupilo njezinoj gradnji, a kasnije i ostalih. U siječnju 1924. počelo je preseljenje pojedinih ureda, a uređen je i okoliš.

I zgrada u kojoj se nalazila pošta bila je u lošem stanju, s nedovoljno prostora, što je otežavalo poslovanje. Njezini uredi su bili u privatnoj zgradi pa je premještena u današnju Tončićevu ulicu. Tu je ostala gotovo 40 godina, ali ni ona s vremenom više nije odgovarala. Dugo se o tome raspravljalo, ali se rješenje stalno odgađalo. Konačno se u ožujku 1932. započelo s gradnjom prvog dijela nove poštanske zgrade u Sinjskoj ulici, gdje je smještena telefonska centrala. Ostali dio Glavne pošte za potrebe ureda i građana sagrađen je s njezine južne strane u današnjoj Ulici kralja Tomislava. Otvoren je nakon mnogih godina čekanja i pregovaranja u kolovozu 1939. godine. Projekt je napravio Ante Barač.

Uređivale su se i gradile i druge upravne i poslovne zgrade. Podružnica osiguravajućeg društva „Croatia“ iz Zagreba sagradila je 1930. zgradu po projektu arhitekata Zlatibora Lukšića i Kuzme Gamulina na Klaićevoj poljani. U to vrijeme se rješavalo i pitanje zgrade Trgovačke i obrtničke komore. Ta ustanova u Splitu je osnovana još 1840. godine. Nalazila se u starom dijelu grada, ali kako se gospodarstvo razvijalo, ti prostori nisu više bili dovoljni. Stoga se 1927. prišlo nalaženju povoljnijeg smještaja. Tražila se moguća lokacija za novu zgradu. Bilo je više ponuda za terene pa i zgrada od strane privatnika. Izabrano je mjesto na Trumbićevoj obali jer je bilo na istaknutom položaju u odnosu na ostale ustanove u gradu. Godine 1929. raspisan je opći natječaj za idejnu skicu zgrade. Na čelu ocjenjivačkog suda bio je Juraj Duboković, predsjednik Komore. Prispjelo je ukupno deset radova s dosta sličnim rasporedom. Prva nagrada dodijeljena je arh. Fabjanu Kaliterni. Po njegovom projektu je zgrada izvedena, a on je vršio i nadzor gradnje. Licitacija za izvedbu upriličena je 1930. Najpovoljnija je bila ponuda poduzetnika ing. Žarka Deškovića pa je njemu ustupljen posao, koji je u potpunosti završen 1931. godine. U prizemlju je smješten trgovački muzej, na prvom, drugom i trećem katu uredske prostorije, a na četvrtom stanovi. Straga je kao aneks bila dvorana za skupove. Zbog izgrađenosti okoliša i uske parcele zgrada je imala samo jedno bolje obrađeno pročelje na jugu prema moru. Sagrađeno je od bijelog bračkog kamena i u arhitektonskim elementima balkona i otvora nadahnuto tradicionalnim programom.¹²

¹² Stanko PIPLOVIĆ, „Izgradnja Doma Obrtničke i trgovačke komore u Splitu u kontekstu nastupa moderne“, *Kulturna baština*, 40/2014., 191–201.

Sl. 2. Palača Primorske banovine na zapadnoj obali. Projekt zagrebačkih arhitekata Nikole Despota, Vida Vrbanića i Vladimira Turine.

Slijedila je 1933. zgrada Penzionog zavoda u Hrvojevoj ulici autora arh. Vladimira Šubica iz Ljubljane i 1935. palača Burze rada u Zrinsko-frankopanskoj ulici, koju je projektirao arh. Helen Baldasar. Konačno je 1939. sagrađena Bratimska blagajna na Bačvicama po projektu Emila Cicilijanija.¹³

Osnivanjem Primorske banovine sa sjedištem u Splitu 1929. odlučeno je podignuti palaču za Bansku upravu. U početku je bilo određeno državno zemljište na istočnom kraju Rive, gdje su nekada bili lazareti. U srpnju 1930. raspisan je natječaj za idejno rješenje. Odazvalo se 28 natjecatelja, ali rezultati nisu zadovoljili. Zatim je upriličen uži natječaj povjeren Ivanu Meštoviću i zagrebačkom arhitektu Edi Šenu. Potom je arh. Drago Ibler prema izrađenoj skici trebao izraditi novi projekt.

Međutim, u javnosti i među stručnjacima zamjeralo se da bi velika građevina na tom mjestu zaklonila vidik s mora na južno pročelje Dioklecijanove palače. U raspravama se došlo do zaključka da Palaču treba graditi izvan središta grada. Odabrana je nova lokacija na zapadnoj obali luke. Raspisan je natječaj pa je usvojen projekt arh. Nikole Despota i suradnika. S gradnjom se počelo u travnju 1938. godine. Radovi su povjereni poduzeću ing. Žarka Deškovića, a useljenje je uslijedilo u rujnu 1940. godine.¹⁴

U Splitu je bilo nekoliko novčanih zavoda koji su trebali bolje uvjete poslovanja. Tako je na početku Velog Varoša u Ulici bana Jelačića 1925. sagrađena trokatnica Ševeljević u koju je uselila Hipotekarna banka. Godine 1930. nadograđena je i preuređena zgrada Pučke dalmatinske banke, koja se nalazi usred Rive.

I ustanove kulture trebale su bolje uvjete rada. Tijekom 1928. obnovljeni su gledalište, atrij, prostorije za glumce i hodnici zapuštenog Općinskog kazališta na Dobrome. Po-

¹³ Slavko MULJAČIĆ, „Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću“, *Zbornik Društva inženjera i tehničara Splita* (ur. Slavko Sirišćević), Split 1958., 82–88.

¹⁴ D. TUŠEK, *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918–1941.*, 97–100.

pravljen je namještaj i rasvjeta. Pozornica je tehnički uređena 1940. godine. Planirala se i gradnja Glazbenog doma na prostoru južno od Peristila. Pripreme su počele još 1934., ali zgrada nije podignuta.

Sagrađene su i zgrade za muzeje. Građevinski radovi za novi Arheološki muzej na Ska-licama bili su uglavnom gotovi 1914. Počele su pripreme za preseljenje izložaka iz stare zgrade na Pazaru, ali je izbio rat. Poslovi su nastavljeni tek nastupom mira pa je ustanova 1922. otvorena za posjetitelje. O osnivanju Prirodoslovnog muzeja raspravljalo je Općinsko vijeće 1924. godine. Za to se posebno zauzimao profesor Umberto Girometta. U početku su zbirke bile smještene u novom općinskom domu, ali tamo uskoro nije bilo više dovoljno prostora. Odlučeno je da se u tu svrhu preuredi općinska zgrada na prvom vrhu Marjana u gustom borovoj šumi. Radilo se o secesijskoj zgradi koju je projektirao ing. Petar Senjanović, a sagrađenoj početkom 1914. Radovi za novu namjenu trajali su pet mjeseci po nacrtu ing. Lovre Manole. Svečano otvorenje upriličeno je 1928. godine. Uz muzej je izgrađen i zoološki vrt.¹⁵

Godine 1925. održana je u Splitu velika Jadranska izložba, na kojoj je pomorstvo zauzimalo vidno mjesto. To je pobudilo ideju o otvaranju stalne postave o moru. Organizaciju je preuzela udruga Jadranska straža. Odlučeno je podignuti muzejsku zgradu. Općina je ustupila zemljište na Zapadnoj obali. Za radove je odobren kredit. U ljeto 1928. raspisan je opći natječaj za izradu nacрта. U ocjenjivačkom su sudu bili predsjednik dr. Ivo Tartaglia, četiri člana i njihovi zamjenici. Pristiglo je pet prijedloga, ali oni nisu zadovoljili. Stoga je rok produžen do 1. prosinca. Tada su prispjela 33 nacрта. Prva nagrada nije dodijeljena, a druga je pripala arh. Dujmu Graniću iz Beograda. U istom sklopu predviđen je i dom Jadranske straže, koji je građen u nekoliko etapa.

Kipar Ivan Meštrović je odlučio preseliti se iz Zagreba u Split i u Mejama sagrađiti palaču s ateljeom i galerijom. U izradi projekta sudjelovao je arhitekt Harold Bilinić, glavni i dugogodišnji suradnik na njegovim arhitektonskim objektima.¹⁶ Radovi su se otegli i bili završeni tek 1939. Zgrada je reprezentativno koncipirana u duhu klasicizma s širokim prilaznim stepeništem, trijemom s kaneliranim jonskim stupovima i simetričnim bočnim kralima. Zatim je nedaleko od Galerije prema moru Meštrović kupio ruševine utvrđenog kaštela Capogrosso s početka 16. stoljeća. Tu je 1941. izveo znatne građevinske radove. Sklop se sastoji od crkve sv. Križa, gdje je kipar postavio svoje drvene reljefe s prikazom Isusovog života. S njezine zapadne strane uređeno je dvorište s trijemom na dorskim kamenim stupovima i bunarom po sredini.¹⁷

¹⁵ Stanko PIPLOVIĆ, „Osnivanje i izgradnja prvih muzeja u Splitu“, *Naš museum* (ur. Josip Balabanić), Zagreb 1998., 122–124.; Robert PLEJIĆ, „Arhitektonski opus Petra Senjanovića“, *Petar Senjanović* (ur. Robert Plejić), Split 2007., 138.

¹⁶ Stanko PIPLOVIĆ, „Arhitekt Harold Bilinić“, *Hrvatska obzorja*, 2/1994., br. 4, 847–850.

¹⁷ Jasminka BABIĆ, *Arhitektonski nacrti galerije Ivana Meštrovića u Splitu*, Split 1999., 3–5; Maja ŠEPAROVIĆ PALADA, *Meštrovićeve Crikvine*, Split 2012., 58–67.

Sl. 3. Galerija Ivana Meštrovića na Mejama. Projekt Ivana Meštrovića, arh. Harolda Bilinića i arh. Lavoslava Horvata.

Bilo je i ideja za gradnju objekata kulture koje nisu ostvarene. Htjelo se 1929. preurediti općinsku zgradu južno od Peristila za Narodni muzej i Gradsku galeriju, a 1940. zagovaralo se gradnju Doma umjetnosti uz novu Bansku palaču.

ZDRAVSTVENE USTANOVE

Uvjeti zdravstvenog zbrinjavanja građana i stanovnika iz široke okolice bili su vrlo teški. U gradu je na venecijanskom bastionu Cornaro iz 17. stoljeća postojala stara zgrada bolnice, otvorena 1794. Ona veličinom ni opremom više nije zadovoljavala, a usto je bila smještena u samom središtu Splita.¹⁸ Planirala se gradnja novog kompleksa. Određena mu je lokacija na Firulama, u polju istočno od grada. U travnju 1930. raspisan je pozivni natječaj, ali nije poslužio za gradnju.¹⁹ U Tehničkom odjeljenju Banske uprave napravljen je projekt za osamnicu, koja je dovršena 1933. istovremeno s nekim gospodarskim objektima. Za tu zgradu kirurškog paviljona naručen je projekt arh. Lavoslava Horvata. S prekidima se gradio od 1936. do 1940.²⁰ Radovi su nastavljeni i nakon rata.

Higijenski zavod imao je sjedište u Trogiru. Godine 1930. premješten je u Split, gdje su mogućnosti za rad na području narodnog zdravlja bile mnogo veće. Cilj je bio ispitivanje zaraznih bolesti i njihovih izvora te sprečavanje epidemija. U tu svrhu trebalo je sagraditi zgradu, za što je iduće godine odobren kredit. Lokacija je određena na kraju današnje Vukovarske ulice, tada još izvan grada. Nacrt arh. Ante Barača izrađen je u Tehničkom odje-

¹⁸ Duško KEČKEMET, *Stara splitska bolnica*, Split 1964., 10–25.

¹⁹ „Izgradnja nove bolnice“, *Novo doba* (Split), br. 276, 27. 11. 1930., 6.

²⁰ Zrinka PALADINO, „Djelovanje arhitekta Lavoslava Horvata u Splitu“, *Kulturna baština*, 37/2011., 195–196.

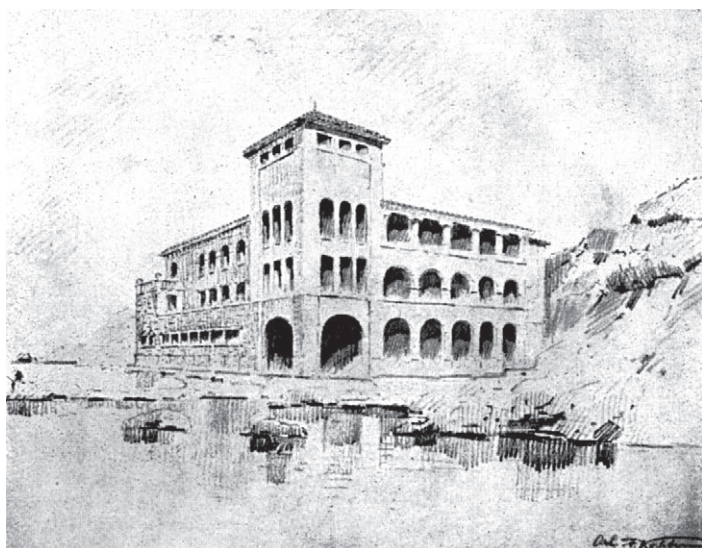
ljenju Banovine. Radovi su ustupljeni poduzeću Jerka Ferića pa su započeli koncem 1932. i završeni iduće godine.²¹

ZNANSTVENE USTANOVE

Za nove znanstvene ustanove koje su se osnivale također je trebalo podignuti zgrade. Još je prije 1914. JAZU u Zagrebu potakla osnutak biološke stanice na primorju. Nakon 1918., dogovorom između nadležnih ministarstava i Srpske kraljevske akademije u Beogradu, zaključeno je da se ustanovi Oceanografsko-biološki institut, ustanova za proučavanje mora. Posebno povjerenstvo razmotrilo je više lokacija za gradnju pa je konačno odlučeno da to bude u Splitu i to na rtu brda Marjana. Općina se obvezala besplatno ustupiti zemljište, izgraditi pristupnu prometnicu te provesti instalacije do zgrade.

Godine 1930. raspisan je uži natječaj za izradu nacrtu zgrade. Pristiglo je pet radova. Izabrano je rješenje arhitekta Fabjana Kaliterne. Kako se ne bi čekalo da ustanova počne s radom tek kada nova zgrada bude dovršena, odlučeno je da se uredi privremena stanica u istočnom krilu Schillerova „Pensiona Split“ na Mejama. Tu je bilo na raspolaganju šest prostorija odvojenih od ostalog dijela zgrade. Prvog dana mjeseca studenoga otvorene su privremene prostorije. Do 1933. godine sagrađena je nova glavna zgrada, ali se kasnilo s unutrašnjim uređenjem pa se Institut uselio tek 1941. godine. Sklop je nadopunjen pomoćnim zgradama za prehranu i stanovanje tako da su osigurani svi uvjeti za znanstveni rad.

Sve složenije prilike tražile su da se na jadranskoj obali uredi meteorološka služba. Još prije rata postojalo je nekoliko stanica za motrenje, ali su kasnije zapuštene, što je postalo veliki problem. Službu je trebalo iznova organizirati i to na kvalitetniji način. Analize su pokazale da bi postaja najbolje funkcionirala na srednjem Jadranu. Izabran je Split. Tako je na prvom vrhu Marjana podignuta zgrada Meteorološkog opservatorija. Njezino vođenje je povjerenjeno profesoru Eraldu Marchiju. Zadaci nove ustanove su bili registriranje vremenskih podataka, izdavanje dnevnih izvještaja, objavljivanje prognoze, obrada klimatologije Splita u okviru međunarod-

Sl. 4. Oceanografski institut na rtu Marjana. Varijanta projektne rješenja arh. Fabjana Kaliterne.

²¹ „Gradnja Higijenskog Zavoda u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 72, 27. 3. 1931., 5.

ne službe i rad na seizmici. Projekt zgrade i namještaja napravio je općinski inženjer Josip Kodl. Radove je 1926. izvelo građevinsko poduzeće ing. Lovre Krstulovića. Svečano otvorenje je upriličeno 1. prosinca. Zgrada je posebno zanimljiva zbog novog konstrukcijskog okvirnog sustava izvedenog u armiranom betonu. To je bila novost za ovaj kraj koja je činila važnu kariku u prodoru suvremene moderne europske misli u graditeljstvu.

USTANOVE SOCIJALNE SKRBI

Smirivanjem prilika počela je sustavnija socijalna politika. Na tome je radio Okružni ured Ureda za osiguranje radnika. Za to je 1925. podignuta zgrada u Svačićevoj ulici. U njoj su smješteni mjesni okružni ured s ambulantom, ekspozitura za Dalmaciju Penzionog zavoda u Ljubljani, Radnička komora za Dalmaciju i Berza rada.

Za potrebe socijalnih i karitativnih djelatnosti podignuta je iste godine zgrada Okružnog ureda za osiguranje radnika u Svačićevoj ulici. Daljnjim gospodarskim razvitkom Dalmacije, posebno Splita, povećavao se broj osiguranika.

Penzioni zavod u Ljubljani imao je filijalu u Splitu. Bavila se osiguranjem privatnih namještenika u Dalmaciji. Zavod je prema statutu morao ulagati dio sredstava u nekretnine. Stoga je 1929. godine pribavljeno zemljište u Hrvojevoj ulici. Na njemu je 1933. podignuta peterokatna zgrada. Projektirao ju je arh. Vladimir Šubic iz Ljubljane.²²

U državi, pa i u Splitu, bio je velik broj nezaposlenih radnika. Skrb za njih povjerena je posebnom uredbom iz 1927. Središnjoj upravi rada i njezinim Javnim berzama rada.²³ Zadatak im je bio posredovati u radnim odnosima. U to vrijeme otvoren je i ured u Splitu. Trebalo je osigurati podizanje zgrade za njegov smještaj te za smještaj Radničkog azila

Sl. 5. Burza rada u Zrinsko-frankopanskoj ulici. Projekt arhitekata Helena Baldasara i Emila Cicilijanija.

²² „Gradnja zgrade Penzionog Zavoda u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 133, 10. 6. 1930., 5.

²³ „Nacrti za zgradu hotela i Berze rada u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 219, 19. 9. 1933., 3.

i Iseljeničkog doma. Pitanje se dugo razmatralo. Konačno je određena lokacija u Zrinsko-frankopanskoj ulici pa je 1933. raspisan natječaj za idejno rješenje. Prva nagrada nije dodijeljena, a drugu je dobio Lavoslav Horvat. Radovi su završeni 1935., a ustanova je počela raditi početkom iduće godine.

Glavna bratimska blagajna, socijalna ustanova rudarskih radnika, odlučila je 1935. u Splitu sagraditi zgradu radi boljeg iskorištavanja fondova osiguranja. Otkupljeno je zemljište na Bačvicama. Zgrada je bila namijenjena uglavnom za stanovanje.²⁴ I za njezin je projekt organiziran natječaj, s rokom predaje radova u rujnu 1937. Prva nagrada nije dodijeljena, a druga je podijeljena između Emila Cicilijanija i Ante Mačeka. Prihvaćen je Cicilijanijev prijedlog. Zgrada je useljena 1938. godine. Njezino rješenje je vrlo uspješno u pogledu vještog spajanja tradicionalnih i suvremenih elemenata.

Radnici su bili u vrlo nepovoljnom položaju. Dnevnice su im bile male, bilo ih je mnogo bolesnih, a nesreće na poslu česte. Kako bi se doprinijelo poboljšanju prilika, koncem 1937. odlučeno je izgraditi Dom radničke komore na Lovretu. Zgrada je završena i svečano otvorena u kolovozu 1937. To je postalo sastajalište radnika, mjesto gdje su se držali skupovi i priredbe.

Osim ovih organizirane su i druge ustanove za poboljšanje životnih uvjeta ljudi. Takvo je bilo udruženje Hrvatski radiša, koje se zalagalo za kulturno i gospodarsko uzdizanje podmlatka. Planirana je i gradnja doma koji je zapravo trebao biti internat za šegrte sa sela. Nacrt je besplatno napravio ing. Petar Jozević za mjesto u predjelu Lovret. Općina je ustupila zemljište. Prikupljala su se i sredstva građana za fond gradnje. Gradnja je trebala početi 1940., ali su nedostatak novca i početak rata spriječili taj naum.

Za siromašne građane postojala je ubožnica u Velom Varošu, ali prostorije nisu bile prikladne. U svibnju 1920. Općinsko vijeće odlučilo je prodati kuću i vrt pa dobivenim sredstvima urediti dio franjevačkog samostana u Poljudu. Tako su u gradu bile dvije ubožnice, posebno za žene i posebno za muškarce. Da bi se uvjeti smještaja poboljšali, a broj mjesta čak i povećao, početkom 1940. raspisana je licitacija za gradnju pa su radovi već u prosincu privedeni kraju.

GOSPODARSKI OBJEKTI

Zbog povoljnog geografskog položaja Splita i obilja vodenih tokova u okolici za proizvodnju električne energije gradu se pricala svijetla budućnost. Zagovarao se industrijski razvitak, ali je nedostajao kapital. Od svih grana najvažnije su bile proizvodnja cementa i pomorstvo. Godine 1921. preuređena je klaonica pa je zadovoljavala u higijenskom pogledu, ali joj položaj u gradskoj luci više nije bio prikladan. Rješenje je nađeno kada je privatna tvrtka Mitrović sagradila u Lori blizu mora na sjevernoj strani grada modernu klaonicu i tvornicu za preradu mesa. Tako su se postupno otvarali novi obrtnički pogoni. Na Manušu je 1923. izgrađena velika mehanička radionica, a 1930. izgrađena je tvornica likera.

²⁴ Vjekoslav LEVŠ, „Zgrada glavne bratimske blagajne u Splitu“, *Glasnik Primorske banovine*, 1/1938., br. 5, 53–54.

U takvim dinamičnim prilikama osnivano je društvo koje je radilo na podizanju brodogradilišta. Najprije su otkupljena dva manja škvera, a zatim je na Glavičinama na sjevernoj obali splitskog poluotoka sagrađeno brodogradilište Split. Svečano je otvoreno u listopadu 1932. godine.

Na širem području Splita, od Trogira do Makarske, nalaze se bogata nalazišta lapora, prirodne sirovine za proizvodnju cementa. Dobar mineraloški sastav i pogodne luke za transport uvjetovale su da je u tom kraju podignuto više tvornica. U njima je bio zaposlen veliki broj radnika. U poslijeratnom gospodarstvu Splita ta industrija je, povećanjem potražnje cementa, zauzela vidno mjesto. Na zapadnoj obali luke radila je jedna od tvornica. Osim toga, istočno od grada otvoreni su veliki tupinolomi u kojima se kopala sirovina za proizvodnju cementa u mjesnim tvornicama ili se kao sirovina izvozila morskim putem u druge zemlje.²⁵

Promet u gradskoj luci stalno je rastao. Zato se ubrzo počela javljati potreba za javnim skladištima u kojima se trebalo pohranjivati robu uz bolje organizirano čuvanje i pretovar. Pitanje se rješavalo dosta sporo i to iz birokratskih i novčanih razloga. Konačno je 1929. na prijedlog Ministarstva trgovine i Ministarstva financija odlučeno graditi tranzitna i carinska skladišta. Određeno je mjesto na Gatu sv. Duje na istočnoj strani luke. Ponovno je došlo do zastoja pa su građevinski radovi završeni tek koncem 1936. Nakon toga se nastavilo s ugradnjom opreme i instalacija te uređenjem okoliša. To se produžilo još dvije godine, ali je Split naposljetku dobio važan gospodarski objekt.

UGOSTITELJSKI I TURISTIČKI OBJEKTI

Koncem 19. stoljeća počeo se na jadranskoj obali intenzivnije razvijati turizam. Rat je prekinuo taj razvoj i tek je 1922. nakon normalizacije prilika broj stranih gostiju počeo rasti, posebno onih iz Čehoslovačke. Iduće godine osnovano je u Splitu Društvo za saobraćaj putnika i tvrtka „Putnik“. Međutim, nedostajale su zgrade za prikladan smještaj turista. Osim manjeg broja skromnih hotela u gradu je postojao i Schillerov „Pension Split“, smješten na Mejama, uz more, s južne strane Marjana.²⁶ Problemom nedostatka smještaja za turiste bavilo se više arhitekata, pa i strane korporacije.²⁷ Bilo je i dosta neostvarenih prijedloga. S vremenom su se naumi počeli ostvarivati. Na jesen 1921. sagrađen je na Bačvicama trokatni hotel „Imperijal“, u vlasništvu Ante Dvornika, za koji su nacrt napravili arhitekti Vjekoslav Ivanišević i Fabjan Kaliterna.²⁸ U blizini se nalazio hotel „K belom orlu“, sagrađen početkom 20. stoljeća, koji je izgorio 1925.

²⁵ Stanko PIPLOVIĆ, „Cementna industrija u Dalmaciji nakon Prvog svjetskog rata“, *XVII. savjetovanje o tehničkim dostignućima i proizvodnji cementa* (ur. Petar Žižić), 2. sv., Split 1997., H-3-10.

²⁶ „Pension Split“, *Novo doba* (Split), br. 87, 14. 4. 1923., 7.

²⁷ Slavko MULJAČIĆ, „Historijat izgradnje priobalnog pojasa u splitskoj luci, od Matejuške do Sustipana (1850–1960)“, *Urbs*, 3/1959.–1960., 60.

²⁸ „Hotel na Bačvicama“, *Novo doba* (Split), br. 208, 14. 9. 1921., 4.

Poznati splitski hotelijer Matić temeljito je 1926. godine obnovio svoj hotel „Central“ na Narodnom trgu. Proširio je njegovu kavanu i uveo kupaonice uz sobe.²⁹ Bilo je dosta interesa za gradnju ugostiteljskih zgrada. Isti hotelijer otvorio je 1931. na Bačvicama u blizini kupališta u vili „Rozina“ hotel koji je dobro poslovao. Pored domaćih, javljale su se i strane korporacije iz Njemačke i Švicarske kao potencijalni investitori. Početkom 1934. temeljito je preuređen hotel „Bellevue“ na Rivi. Ugrađen je lift, uvedeni centralno grijanje i ventilacija, proširena kavana.³⁰ Kako bi se unaprijedilo poslovanje i poboljšale usluge turistima, sagrađena je na početku Gata sv. Petra prizemna zgrada Carinske pregledavaone i i putničkog ureda. Zatim je nad njezinim istočnim dijelom 1929. nadograđen kat za upravu po projektu arhitekata Fabjana Kaliterne i Alfreda Kellera.

Godine 1932. osnovano je u Splitu Jugoslavensko hotelsko društvo, koje je tražilo lokaciju na Matejuški za gradnju hotela. Gradska vlast je zahtjev odbila. Oko toga su se u javnosti razvile burne rasprave. Ipak, sredinom iduće godine raspisan je natječaj na koji je prispio 31 rad. Nijedan nije odgovarao pa prva nagrada nije dodijeljena niti je ijednom autoru ponuđena razrada elaborata. Nasuprot tomu, u listopadu je investitor zatražio ponudu za izradu urudžbenog nacrtu, statičkog računa, tehničkog opisa te detaljnih planova i izradu likvidacijskog elaborata. Posao je povjeren Josipu Kodlu uz preuzimanje elemenata nekih nagrađenih projekata. Stoga oko autorstva postoje prilične nejasnoće. Napokon je 1935. na nasutom zemljištu uz more na početku Zapadne obale započela izgradnja hotela „Ambasador“. Svečano otvorenje bilo je 1. kolovoza 1937. Zgrada hotela gabaritom i vanjskim izgledom dobro se uklopila u sliku tog dijela luke. Ona je značajno kulturno ostvarenje moderne u Splitu.³¹

U gradu je nedostajalo hotela koji bi komforom zadovoljavali zahtjevnije, posebno strane goste. Postojeći su uglavnom bili starije zgrade preuređene za ugostiteljstvo. Premda su se vlasnici trudili da ih uredi, rezultati su bili skromni. Ipak je dosta toga učinjeno. Osim već spomenute obnove hotela „Bellevue“, preuređeni su i hoteli „Central“, „Sava“ i „Slavija“ te još nekoliko manjih.

Sl. 6. Hotel „Ambasador“ na zapadnom kraju Rive. Projekt arh. Josipa Kodla.

²⁹ Sanja BUBLE, „Hotel Central na splitskoj Pjaci“, *Kulturna baština*, 40/2014., 234.

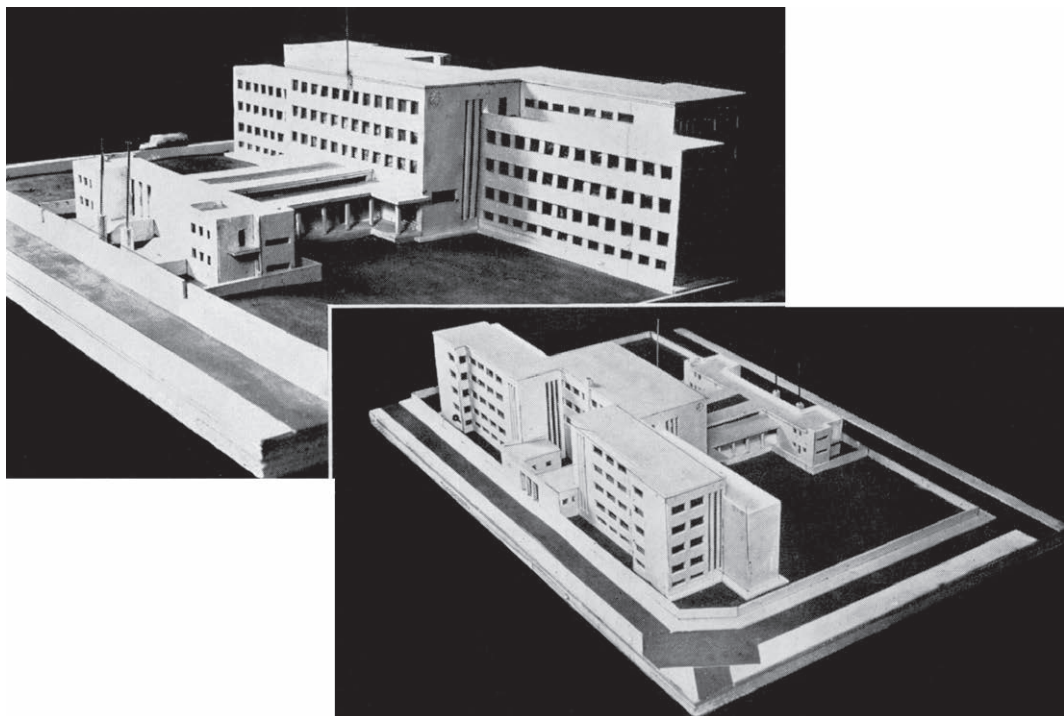
³⁰ „Restauriranje Hotela ‘Bellevue’“, *Novo doba* (Split), br. 4, 5. 1. 1934., 3.

³¹ Ambroz TUDOR, „Hotel Ambasador, mjesto i zgrada“, *Kulturna baština*, 21/1999., br. 30, 294–309.

OBRAZOVNE INSTITUCIJE

Gradnja školskih zgrada bilo je iznimno značajno pitanje. Osim za Mušku realnu gimnaziju u Splitu nije podignuta nijedna druga namjenska školska zgrada. Kuće u kojima su se nalazile osnovne škole bile su u lošem stanju. Tijekom 1927. raspisan je natječaj za projekte pučkih škola u predjelima Veli Varoš i Lučac. Za školu Varoš nađeno je prikladno zemljište u današnjem Nazorovom prilazu. Projekt su napravili ing. Aleksandar Freudenberg i ing. Pavao Deutsch. U lipnju 1928. održana je licitacija za gradnju.³² Sredinom 1930. izgrađena je zgrada muške i ženske pučke škole za predgrađa Manuš i Dobri po projektu arh. Josipa Kodla.³³

Još u vrijeme austrijske uprave školstvo u Splitu je bilo prilično dobro razvijeno, ali su zgrade srednjih škola postale s vremenom tijesne i bile su u lošem stanju. Broj učenika je stalno rastao pa je trebalo sagraditi nove. Nakon dužih nastojanja u tome se uspjelo. Odlučeno je graditi zgradu za Mušku klasičnu gimnaziju i Žensku realnu gimnaziju. Općina je stavila na raspolaganje zemljište u Spinutu. Banska uprava raspisala je u travnju 1936. natječaj za idejno rješenje na koji su pristigla su 34 rada. Ni prva ni druga nagrada nisu dodijeljene, a treća je pripala zajedničkom projektu Helena Baldasara i Emila Cicilijanija. Budući da nijedan nije u potpunosti udovoljio, odlučeno je da

Sl. 7. Nova zgrada gimnazije u Spinutu. Projekt arh. Emila Cicilijanija.

³² „Gradnja pučke škole u V. Varošu“, *Novo doba* (Split), br. 150, 26. 6. 1928., 4; Niko ARMADA, „Rezultat natječaja i ocjenjivanja juri-a za projekte pučkih škola u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 227, 13. 9. 1928., 5.

³³ „Otvorenje škole Manuš-Dobri“, *Novo doba* (Split), br. 207, 6. 9. 1930., 6.

se konačni projekt izradi u Tehničkom odjeljenju Banske uprave. To je bilo učinjeno u listopadu. Kod ustupanja izvođenja radova nastale su velike komplikacije. Koncem 1937. raspisana je licitacija, ali se nijedan poduzetnik nije javio pa se ona u više navrata morala ponavljati.³⁴ Nakon višemjesečnog odugovlačenja gradnja je započeta i dovršena tek 1940. godine.

VJERSKE GRAĐEVINE

Kroz razdoblje između ratova u Splitu je sagrađeno nekoliko crkava, a neke su pregrađene. Za novima nije bilo većih potreba jer ih je već postojao veliki broj, naročito u središnjim dijelovima grada, a u novim predjelima vjernike su zadovoljavale samostanske crkve.

Odavno je zaključeno da katedrala, bivši carski mauzolej, nije dovoljno prostrana primiti sve ljude koji su željeli prisustvovati bogoslužjima. Stoga se planirala gradnja nove, naročito u 19. stoljeću. U tu su se svrhu tražile povoljne lokacije i crtali projekti.³⁵ Prva zamisao je bila graditi u produženju postojeće prema istoku. Osnovano je i posebno društvo koje se bavilo organizacijskim i tehničkim pitanjima, a prikupljala su se i novčana sredstva.³⁶ Djelovanje u tom smislu nastavljeno je i poslije rata. Biskup Juraj Carić se 1920. godine založio za raniji prijedlog Frane Bulića da se gradi u blizini postojeće katedrale južno do Peristila, ali to nije usvojeno. Predlagalo se da to bude na nekim drugim položajima izvan starog grada jer se uvidjelo da bi velika zgrada teško narušila srednjovjekovnu urbanu strukturu. Međutim, došao je rat pa ni u tom razdoblju nije ništa postignuto. Rješenje je nađeno tek u najnovije vrijeme.³⁷

Najznačajnija je novogradnja bila Gospa od zdravlja na Dobrome. Na tom je mjestu samostan franjevac uz koji je bila stara barokna crkva. Odlučeno je da se crkva sruši i na njezinom mjestu sagrađi nova i veća. U kolovozu 1930. raspisan je natječaj za idejno rješenje. Prijedlozi su bili raznoliki i oblikovno su se kretali od romaničke bazilike do suvremenih rješenja. Nijedan nije odgovarao željama uprave samostana. Nakon dužih rasprava izabrano je rješenje arh. Lavoslava Horvata. Napravljeno je nekoliko inačica rješenja trobrodne bazilike i njezinog oblikovanja pa je prihvaćeno najjednostavnije, mirnog klasicističkog izraza. U travnju 1937. završeni su glavni radovi i crkva je posvećena, ali je još trebalo dovršiti unutrašnjost.³⁸

Istočno od grada, na Pojišanu, nalazi se samostan i uz njega crkva Majke Božje. Skrb o svetištu preuzeli su početkom 20. stoljeća kapucini. U početku su se smjestili u nekadašnju kapelanovu kuću, ali ona ubrzo nije više zadovoljavala potrebama. Napravljena je nova zgrada samostana s južne strane crkve. I ona je postala tijesna pa se gvardijan Bernardin

³⁴ „Licitacija za gradnju gimnazije“, *Novo doba* (Split), br. 256, 4. 11. 1937., 6.

³⁵ Kamilo Tončić, *Dioklecijanova palača i položaj nove katedralke u Splitu*, Split 1907., 25–34.

³⁶ *Poziv i pravilnik društva za gradnju nove stolne crkve u Splitu*, Split 1915., 11–20.

³⁷ Arsen Duplančić, „Pitanje izgradnje nove katedrale u Splitu do II. svjetskog rata“, *Kulturna baština*, 14/1989., br. 19, 126–130.

³⁸ Ante Crnica, *Naša Gospa od zdravlja i njezina slava*, Šibenik 1939., 455–468; Z. Paladino, „Djelovanje arhitekta Lavoslava Horvata u Splitu“, 203–208.

Sl. 8. Crkva Gospe od zdravlja na Manušu. Projekt arh. Lavoslava Horvata.

Škrivanić založio za nadogradnju drugog kata. Nacrt je besplatno napravio arh. Lavoslav Horvat, ali je izbila gospodarska kriza pa su banke zaustavile kreditiranje. Konačno se 1938. odlučilo ostvariti stari projekt. Preradio ga je arh. Fabjan Kaliterna. Siromašni redovnici nisu imali sredstava pa su se za gradnju prikupljala sredstva od građana. Radovi su završeni 1939. godine, na 30. godišnjicu preuzimanja svetišta.³⁹

Na pazaru u središtu grada postoji dominikanski samostan i uz njega velika crkva. Godine 1931. arh. Kuzma Gamulin izradio je projekt za pregradnju kompleksa. Po tom prijedlogu trebalo je crkvu proširiti, izgraditi novi samostan, a u njegovom produžetku sa zapadne strane sagraditi stambenu zgradu. Zamisao je djelomično provedena. Samo je postojeća jednobrodna crkva proširena dodatkom bočnih brodova. Produžena je na istok iza glavnog oltara, a na sjevernoj bočnoj strani prigrađen joj je četvrtasti zvonik koji nije dovršen. Ostalo nije sagrađeno. Na osnovu raspisanog natječaja posao je ustupljen poduzeću Žarka Deškovića i izveden u vremenu 1932. – 1934. godine.⁴⁰

Pregrađena je i proširena zgrada Nadbiskupskog sjemeništa u predjelu Spinut sjeverno od grada. Kako je broj pitomaca stalno rastao, njezin prostor više nije bio dovoljan. Potrebne su bile nove učionice, zbornica, knjižnica, kabineti, zbirke i spavaonice. Nakon dužih priprema započela je gradnja sjevernog krila u današnjoj Teslinoj ulici. Svi radovi su završeni

³⁹ Stanko PIPLOVIĆ, „Recentne preobrazbe samostanskog kompleksa na Pojišanu“, *Kapucinski samostan i svetište gospe od Pojišana u Splitu. Zbornik radova* (ur. Arsen Duplančić), Split 2010., 382–391.

⁴⁰ Franko OREB, „Proširenje crkve sv. Dominika u Splitu od 1932–1934.“, *Kulturna baština*, 8/1982., br. 13, 125–129.

1931. godine. Novi dio je potpuno usklađen sa starim oblikovanjem vanjštine uz primjenu historicističkih elemenata.⁴¹

Kada je otvoreno novo groblje na Tršćenici, kasnije nazvano Lovrinac, na njemu nije bilo crkvice za pogrebne obrede. Ona ne postoji ni danas. U početku, dok nije sagrađena mrtvačnica, u tu svrhu je služila srednjovjekovna crkva sv. Lovre, koja se nalazila dosta daleko u polju južno od groblja. Bila je zapuštena pa ju je trebalo urediti. Godine 1933. popravljeni su krov i pročelje, a unutrašnjost je oslikao freskama slikar Mate Meneghello.

Među vjerskim građevinama namjenom se izdvaja crkve Svetog Križa, koju je izgradio kipar Meštović kao privatnik u svom kompleksu Kašteleta na Mejama. Osnovni mu je cilj bio kreiranje posebnog arhitektonskog okvira za prezentaciju vlastitih skulptura. Tome je prvenstveno služila i prigrađena crkva, dakle kao izložbena dvorana u kojoj su u posebnom cjelovitom aranžmanu izloženi njegovi reljefi u drvu. Sakralna funkcija bila joj je sekundarna.

Kako je nakon rata Zadar pripao Italiji, Bogoslovno učilište je iz tog grada premješteno u Split. U tu svrhu sagrađena je nova zgrada u Spinutu u produženju prema jugu postojeće zgrade Biskupskog sjemeništa. Radove je vodio poduzetnik Petar Mitrović i bili su završeni 1928. godine. Zgrada Biskupskog sjemeništa na tom mjestu bila je sagrađena još 1868. godine. Nastupom mira broj pitomaca je stalno rastao, osobito nakon što je toj ustanovi priznato pravo javnosti, pa su prostorni uvjeti života i rada postajali sve teži. Potrebne su bile nove učionice, zbornica, sobe za nastavnike, knjižnicu i kabinete te smještaj učenika. Stoga se počelo planirati izgradnju novoga sjevernog krila zgrade u današnjoj Ulici Nikole Tesle. Svi radovi su bili gotovi 1931. godine.⁴²

Pravoslavni stanovnici imali su u gradu kapelu, ali su 1921. odlučili podignuti hram. Pregovori o tome počeli su 1928. godine. Odbor je imao zemljište sjeverno od grada, kod Biskupskog sjemeništa i namjeravao je započeti gradnju, ali je to mjesto planom bilo određeno za novu katoličku katedralu. Razmatrale su se i druge mogućnosti pa se došlo do rješenja da se gradi na mjestu ukinutog srednjovjekovnog samostana sv. Marije de Taurello. Godine 1935. organiziran je natječaj za idejnu skicu crkve sv. Save. Prva nagrada dodijeljena je Aleksandru Deroku, profesoru Tehničkog fakulteta Beogradskog univerziteta. Nasuprot tome konačni izmijenjeni projekt napravili su arhitekti Helen Baldasar i Emil Cicali-jani. Crkva se počela graditi u njegovom dvorištu 1939. godine. Srušeni su ostaci starih zgrada na njegovom južnom dijelu i nastavljeno sa zidanjem do izbijanja Drugog svjetskog rata. Tada su prekinuti i nisu nikada završeni.⁴³

U Splitu je bilo najviše katolika, ali i – doduše, u manjem broju – pripadnika drugih vjera. Oni su također željeli podignuti svoje bogomolje. Židovi su planirali gradnju monumentalne sinagoge. Za zgradu je 1921. nacrt izradio arh. Žagar. S obzirom da je 1929.

⁴¹ Stanko PIPLOVIĆ, „Zgrade sjemeništa i klasične gimnazije u Splitu“, *290 godina klasične gimnazije u Splitu 1700–1990. Zbornik radova* (ur. Stanko Piplović), Split 1990., 178–182.

⁴² Ivan OSTOJIC, *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu (1700–1790)*, Split 1971., 75–80; Stanko PIPLOVIĆ, „Građevine i dobra Splitskog Sjemeništa“, *300. obljetnica splitskoga sjemeništa i klasične gimnazije (1700.–2000.)*. *Zbornik radova* (ur. Ivan Banić), Split 2000., 297–301.

⁴³ Zdeslav PERKOVIĆ, „Istraživanje samostana sv. Marije de Taurello“, *Kulturna baština*, 7/1981., br. 11–12, 55.

nakon uspostavljanja Primorske banovine, koja je zauzimala i dio Bosne i Hercegovine, muslimanska vjerska zajednica pretpostavljala da će njihovi vjernici dolaziti u Split kao središte Banovine, smatrali su da bi im trebalo osigurati mjesto za vjerske obrede. Te zamisli nisu ostvarene.

U to vrijeme radilo se ponešto na brojnim starim crkvicama, a neke su i srušene jer su izgubile prvotnu svrhu. U povijesnom središtu uklonjene su crkvice sv. Ciprijana i sv. Jakova de Colonia, a popravljena sv. Martina iznad sjevernih vrata Dioklecijanove palače. Prenamijenjene su kapele na Peristilu uglavnom za turističke svrhe, a crkvice sv. Barbare iz 17. stoljeća na njegovom sjeveroistočnom dijelu uklonjena je 1923. godine. Slično se dogodilo i s nekim od brojnih malih slikovitih crkava raštrkanih po Marjanu. Godine 1919. bogoslužju je povraćena romanička crkva sv. Nikole. Dalje prema zapadu brda je crkva Betlem na istaknutoj točki južne strane brda. Od davnina je potpuno zapuštena. Obnovljena je 1927. zaslugom Društva „Marjan“. Tako se postupalo i u težačkim predgrađima Velom Varošu i Luću te polju na istočnoj strani grada.⁴⁴

OBJEKTI ZA SPORT I REKREACIJU

Prije rata u Splitu nije bilo komforno uređenih morskih kupališta. Nekoliko ih se nalazilo na obali gradske luke. Tek koncem 19. stoljeća, zbog izgradnje pomorskih pristanišnih objekata, počela su kupanja u prostranoj pješćanoj uvali tada pustog predjela Bačvica istočno od grada.⁴⁵ U to vrijeme su izgrađeni prvi objekti za kupaće. Ubrzo su preuređeni i izgrađena je drvena zgrada s kabinama i platoima za sunčanje. S vremenom je kupalište postalo premalo pa se u razdoblju 1925. – 1927. postupno dograđivalo. Kako su se Bačvice izgrađivale kao elitni stambeni predjel s vilama, turističkim i rekreacijskim sadržajima, trebalo je čitavu izgradnju planski osmisliti. Zbog toga je Općinsko upraviteljstvo 1924. godine odlučilo organizirati međunarodni natječaj za izradu urbanističkog plana. Namjera tada nije uspjela.

Zatim je početkom 1930. objavljen novi međunarodni natječaj za izradu projekta zgrade novog kupališta u uvali Bačvica te za uređenje obale prema istoku do Firula. Trebalo je oblikovati prostranu plažu, zgradu na njezinoj sredini i otvoreni bazen. Odazvala su se 23 arhitekta iz zemlje i inozemstva. Ocjenjivački sud na čelu s arh. Josipom Plečnikom s Tehničkog fakulteta u Ljubljani zaključio je da nijedan prijedlog nije u potpunosti udovoljio programu. Najbolje rješenje je ponudio arh. Nikola Dobrović, ali je ono bilo skupo.⁴⁶ Njemu je zatim povjerena razrada detaljnih planova kupališta. Vrijeme je prolazilo, a rješenja nije bilo. Odlučeno je jedino to da zgrada kupališta ne bude na dnu morske uvale već na njezinoj istočnoj strani. U Arhitektonskom odsjeku Gradskog poglavarstva napravljen je

⁴⁴ Stanko PIPLOVIĆ, „Radovi na splitskim crkvicama između dvaju svjetskih ratova“, *Kulturna baština*, 24/2002., br. 31, 311–346.

⁴⁵ Goran BORČIĆ, „O Bačvicama do kraja 19. stoljeća“, *Bačvice raj na zemlji. Zbornik radova* (ur. Zdenko Matošić), Split 2007., 16–29.

⁴⁶ Nikola DOBROVIĆ, *Urbanizam kroz vekove*, sv. 1, Beograd 1950., 159–161.

Sl. 9. Kupališna zgrada na Bačvicama. Finalni projekt arhitekata Prospera Čulića i Borisa Katunarića.

konačni nacrt, a prvi radovi su počeli 1938. Koncem godine održana je treća licitacija za izgradnju zgrade kupališta. Nedostajala su sredstva pa su radovi zastali. Na izradi projekta bio je angažiran i arh. Lavoslav Horvat, ali su konačno rješenje napravili Prosper Čulić i Boris Katunarić iz Arhitektonskog odsjeka Općine. Izgradnja je počela 1938. i trajala sve do početka rata.⁴⁷ U susjednoj je uvali Jugoslavenski pomorski sportski klub Firule sagradio 1923. svoj klub. Drvena zgrada bila je podignuta na stupovima u plićaku. Tako su Bačvice, uz nove hotele, ulice i bogate nasade zelenila, izrasle u visoko kvalitetno stambeno, turističko i rekreacijsko područje.

Sljedeća nešto manja pješčana morska uvala su Firule. Dugo je bila pusta i tiha zbog udaljenosti od grada, ali i zbog tada prisutne odbojnosti prema kupanju. Tek iza Prvoga svjetskog rata tu je počeo zalaziti veliki broj mladića pa je mjesto oživjelo od pjesama i smijeha, cike djece i priča gospođa. Ubrzo su se počela organizirati natjecanja u plivanju. U početku je to bilo neformalno. Zatim je organiziran i pomorski klub. Za njegovo djelovanje trebalo je sagraditi zgradu. U tu svrhu su se prikupljali doprinosi što je išlo dosta teško. Ipak je u plićaku u istočnom dijelu uvale koncem 1923. godine sagrađena baraka na pilonima. U njoj su bile prostorije za članove i upravu, knjižnica, dvorana i spremište za brod. Pred zgradom je bio prostrani plato za sunčanje. Oko kluba se dalje okupljao sve veći broj mladog svijeta, a i kupaca koji su uživali u bistrom moru.⁴⁸

Među važnijim radovima na sportskim objektima bilo je i uređenje Hajdukovog igrališta 1923. godine, kada je ono prošireno i izgrađene tribine. Dugo godina se nastojalo podignu-

⁴⁷ Goran BORČIĆ, *100 godina kupališta na Bačvicama*, Split 1992., 1–25; Stanko PIPLIČIĆ, „Uređenje Bačvica između dva svjetska rata“, *Bačvice raj na zemlji. Zbornik radova* (ur. Zdenko Matošić), Split 2007., 32–49.

⁴⁸ Ivo RUBIĆ, *Firule*, Split 1927., 17–24.

ti klupski dom. Konačno su napori urodili plodom. Nacrtno je izradio Boris Katunarić pa je u veljači 1933. počela gradnja. Sport se u Splitu ubrzano razvijao i afirmirao pa se planirala gradnja modernog stadiona, ali to u ovom razdoblju nije ostvareno.

Split ima bogatu sportsku tradiciju, posebno u pomorskim disciplinama. Među prvima je veslačko društvo „Gusar“, osnovano 1913. godine. Oko njega su se okupljali vrsni sportaši, intelektualci pa je to postalo omiljeno mjesto okupljanja i druženja građana. Prve prostorije su mu bile na istočnoj obali luke. Zgrada je najvećim dijelom služila kao spremište čamaca. Imala je i prostorije za upravu, veliku dvoranu i pomoćne sadržaje. S obzirom na pomorske investicije na tom mjestu „Gusar“ se morao iseliti. Odlučeno je podići novu zgradu na malom gatu u lučici. Nacrtno je napravio arh. Josip Kodl, i sam veslač. U tu su svrhu prikupljena znatna sredstva donatora, ali se i zadužilo. Radove je izvelo građevinsko poduzeće ing. Ivaniševića. U prizemlju je bilo spremište za čamce, radionica i stan čuvara, a na katu soba uprave, salon i svlačionice. Na drugom katu nalazila se čitaonica i velika terasa. Zgrada je tlocrtno i visinski bila raščlanjena, a krovovi ravni pa se dobro uklapala u okoliš. Predstavljala je avangardno ostvarenje moderne u našim krajevima. Dom je završen koncem travnja 1927. Svečano je otvoren uz nazočnost velikog broja građana i odličnika.⁴⁹ Ta gradnja predstavljala je početak preobražaja ribarske lučice na razmeđu Rive i Zapadne obale u cjeloviti gradski predjel s poslovnim zgradama, hotelom pa i zračnim pristaništem za hidroavione.⁵⁰

Sl. 10. Dom veslačkog kluba „Gusar“ na Matejuški. Projekt arh. Josipa Kodla.

⁴⁹ Herci GANZA ČALJKUŠIĆ, *Spomenica HVK Gusar*, Split 2014., 16–36.

⁵⁰ Edo ŠEGVIĆ, *Dvi-tri fete Matejuške*, Split 2013.

Na zapadnoj strani ulaza u gradsku luku strmo se diže iz mora kameniti poluotok Sustipan. Iza njega su dvije morske uvale – na istoku Baluni, a na zapadu Zvončac – pogodne za smještaj objekata pomorskih sportova. Već 1919. osnovano je pomorsko sportsko društvo „Baluni“. Bio je to prvi plivački klub u Splitu. Godine 1921. sagrađena je velika klupska baraka u uvali Baluni. U istoj uvali se 1924. godine smjestio i sportski klub „Jadran“, koji je također izgradio drvenu baraku i plivalište. Kako je u lučici bilo sve življe, to mjesto više nije bilo pogodno. Stoga se klub preselio u susjednu uvalu Zvončac. Sklop plivališta i kupališta trebalo je urediti pa je u travnju 1936. raspisan natječaj za idejno rješenje bazena i doma. Dostavljeno je osam radova. Prva nagrada nije dodijeljena, već dvije druge i to za zajednički projekt Danku Galetoviću i Slavku Delfinu te Borisu Katunariću. Sudjelovao je i arh. Milorad Družević, koji je dobio treću nagradu. Izabrano je Delfinovo rješenje pa su radovi počeli u kolovozu. Zatim su 1940. godine sagrađene betonske tribine, za koje je projekt napravio arh. Lovre Perković.⁵¹ U uvalu Baluni smjestilo se 1931. i jedriličarsko društvo „Labud“, koje je tu sagradilo dom i uredilo lučicu za brodove.⁵²

GRADITELJSKO NASLJEĐE

Grad je bogat graditeljskim nasljeđem vrlo velike povijesne i umjetničke vrijednosti. To su u prvom redu ostaci Dioklecijanove palače s početka 4. stoljeća, zatim brojne srednjovjekovne kuće i palače te vjerske građevine i sustavi fortifikacija iz vremena renesanse i baroka. Svakodnevni problemi prvih godina nakon rata potisnuli su privremeno probleme uređenja povijesne jezgre Splita. Ipak, Pokrajinski konzervatorski ured za Dalmaciju ulagao je napore da sačuva nadzor nad masovnim pregradnjama unutar nje. Još je neko vrijeme djelovalo i povjerenstvo za Dioklecijanovu palaču, osnovano još za austrijske uprave 1904. godine. Pitanja koja su se u početku rješavala odnosila su se na rušenje Stare biskupije, rješenje graditeljskih spomenika u Regulacionom planu Splita, uređenje kućica prislonjenih uz južni zid Dioklecijanove palače na obali, iskapanje njezinih podzemnih prostorija, popravke i pregradnje privatnih zgrada, regulaciju periptera i okolice carevog mauzoleja te njezinu unutrašnju rasvjetu.⁵³

Uvjeti življenja u povijesnoj jezgri bili su veoma loši. Mračni i tijesni prostori u kojima je živjela sirotinja bili su leglo kriminala, prostitucije i bolesti. U dotrajalim zgradama bez komunalnih instalacija često su izbijali požari. Općinska uprava i donekle državna vlast pokušale su popraviti loše stanje rušenjem suvišnih starih kuća, nastojeći otvoriti slobodne prostore i učiniti vidljivijim zaklonjene važnije graditeljske spomenike. I sami vlasnici su nešto poduzimali, naročito preuređivanjem dućana u prizemljima, ali se sve to sporo provodilo. Ispod južnog dijela Dioklecijanove palače nalaze se podrumске prostorije. Služile

⁵¹ Goran BORČIĆ, *Marjan nekada*, Split 2004., 78–80; S. PIPLOVIĆ, „Arhitekt Milorad Družević“, 263–269.

⁵² DAVOR DOMANČIĆ, „70. obljetnica djelovanja jedriličarskog kluba Labud na Mejama“, *Sustipan*, 1/1995., br. 1, 19.

⁵³ „Izvjeste o djelatnosti Pokrajinskog konzervatorskoga ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove palače za 1921. godinu“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 44/1921., Prilog II, 21–36.

su za izravnanje terena koji je padao prema moru, kako bi se stvorila ravna površina za carev stan iznad njih. S vremenom su zatrpane otpadnim materijalom iz kuća koje su kasnije sagrađene poviše njih. U drugoj polovici 19. stoljeća počelo se s njihovim istraživanjem te čišćenjem iz zdravstvenih razloga i zbog mogućeg korištenja. Za velikih radova u Pučkoj kuhinji na mjestu nekadašnjeg samostana sv. Klare otvoren je pristup odozgo u suteran carske palače. Radilo se o substrakciji zapadne križne dvorane triklinija. Bilo je sporova oko vlasništva pojedinih podzemnih prostora. Konzervator Frane Bulić je zastupao stajalište da je Dioklecijanova palača državno dobro, a kasniji korisnici mogu imati samo pravo služnosti. Dozvoljavao je očistiti prostorije privatnicima.

Prigodom raspisivanja međunarodnog natječaja za Regulacioni plan grada, Bulić je pokrenuo pitanje njihove asanacije. Smatrao je da su podrumi bitno pitanje uređenja starog grada, naročito radi sprečavanja zaraza i neugodnog zadaha. Bio je osnovan i poseban odbor koji je pripremio memorandum o potrebi čišćenja podruma.⁵⁴

Naročito važan dio povijesne sredine bila je katedrala, tj. bivši carev mauzolej i njezin okoliš s Peristilom u samom središtu Dioklecijanove palače. S njezine sjeverne strane nalazila se izdužena zgrada Stare biskupije iz 17. stoljeća. Više nije služila svojoj namjeni. U njoj su bili neki uredi, skladišta i tiskara. Dotrajala, zaklanjala je pogled na mauzolej i ometala pješački promet u frekventnom dijelu grada pa se raspravljalo se o njezinom rušenju. O tome su bila različita mišljenja – s jedne strane konzervatora, koji su nastojali očuvati cjelinu ambijenta i s druge arhitekata, koji su se zalagali za rješavanje teških socijalnih, zdravstvenih i prometnih problema u tom dijelu grada.⁵⁵ Duge i oštre rasprave prekinuo je požar u kojemu je 1924. godine izgorjela čitava zgrada pa su njezini ostaci uklonjeni i stvoren široki slobodni prostor na tom mjestu.

Ispred južnog pročelja Dioklecijanove palače podignut je u srednjem vijeku niz kućica prislonjenih na njezin zid. Kako su u novije vrijeme dotrajale, njihovi vlasnici su ih željeli rušiti i na istom mjestu graditi nove. U vezi s tim pojavio se problem: treba li ponovno graditi ili ostaviti slobodan prostor kako bi postao vidljiv donji dio antičkog zida? Odlučeno je ipak da se gradi, ali tako da nove zgrade ne prijeđu visinom donji vijenac kriptoportika južnog pročelja Dioklecijanove palače, kako se ne bi zaklonile arkade. U tu svrhu raspisan je 1922. međunarodni natječaj. Usvojen je prijedlog austrijskog arhitekta Alfreda Kellera po kojemu su kuće postupno izgrađivane. Autor je pokušao oblikovanje prilagoditi tradicionalnom izričaju primorja pa je upotrijebio kose krovove, lučne otvore dućana u prizemlju i razigrane volumene pojedinih dijelova.⁵⁶

U užoj povijesnoj jezgri sačuvano je nekoliko srednjovjekovnih i renesansnih plemićkih palača, koje su u novije vrijeme bile izložene devastacijama zbog promjena njihovih namjena. Dotadašnji vlasnici su ih napuštali pa su se u njih naselili došljaci iz okolice. Novi siromašniji stanovnici prilagođavali su ih svojim svakodnevnim potrebama. U prizemlju

⁵⁴ Stanko PIPLOVIĆ, „Historijat istraživanja podruma Dioklecijanove palače u Splitu“, *Kulturna baština*, 17/1993., br. 22–23, 72–77.

⁵⁵ Ljubo KARAMAN, „Pitanje odstranjenja stare biskupije u Dioklecijanovoj palači u Splitu“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 43/1920., Prilog I, 3–48.

⁵⁶ Stanko PIPLOVIĆ, „Dalmatinski opus Alfreda Kellera“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, 5/1998., 60–61.

sklopa palače D'Augubio otvorena je 1921. gostionica. U Krešimirovoj ulici diže se palača Cindro s baroknim pročeljem. Godine 1920. preuređen je njezin središnji atrij u prizemlju i oko njega otvoreni dućani. Pritom je uništen trijem s renesansnim stupovima, tada jedini u gradu sačuvan još iz tog vremena. Gotička Papalićeva palača u srcu grada, nekadašnje sastajalište humanista, neprimjereno je korištena. Godine 1937. vlasnik joj je prenamijenio prizemlje u gostionicu, a zatim je devastirana i velika dvorana na katu. Iz predvorja palače Milesi na današnjem Trgu braće Radića uklonjena je 1922. godine bogata kruna bunara, a pročelje je narednih godina nagršeno neukusnim reklamama. Ne samo bogate palače već i obične slikovite kuće bez osjećaja su se prilagođavale novom načinu života.

KOMUNALNI I INFRASTRUKTURNI RADOVI

Za opskrbu energijom Split je sve do 1919. godine imao samo Gradsku plinaru i to za javnu rasvjetu. Nakon rata postalo je neophodno da se provede elektrifikacija. U početku se donekle pomoglo dobavom iz tvornice cementa u Majdanu iz njezinog postrojenja na rijeci Jadro. Trajno rješenje bio je priključak na tvornicu kalcijeva karbida „Sufid“ u Dugom Ratu kod Omiša jer je ona imala hidrocentralu na rijeci Cetini. Radovi na priključnom dalekovodu bili su gotovi 1927., a do konca iduće godine izvedena je u većem dijelu i gradska mreža.⁵⁷

Tijekom čitavog srednjeg vijeka pa sve do konca 19. stoljeća Split se opskrbljivao vodom iz bunara. S porastom broja stanovnika stvari su se morale promijeniti. Obnovljen je stari Dioklecijanov vodovod pa je grad dobio tekuću vodu. Kako je izvor rijeke Jadro na podnožju brda Mosor bio na dosta maloj visini, voda je gravitacijom dopirala samo do najnižih dijelova grada. Uzdignuti okolni predjeli nisu se mogli priključiti na gradsku mrežu, koja se ipak širila gdje je za to bilo uvjeta. To je bio veliki problem pa su napravljena neka provizorna rješenja. Napokon se 1928. prišlo cjelovitoj rekonstrukciji sustava. Sagrađena su dva spremnika na uzvisinama Marjana i Gripa. U njih se tlačila voda koja se odatle slijevala slobodnim padom u gradsku mrežu. Projekt je napravio ing. Feliks Šperac, a radove je vodio ing. Lovre Manola. Završeni su 1932. godine.⁵⁸

Groblje na poluotoku Sustipanu na zapadnom kraju ulaza u luku uređeno je 1825. godine. S vremenom je popunjeno pa je 1920. prošireno prema istoku i zapadu. Ali ni to nije bilo dovoljno pa se tražila nova lokacija za ukopište. Za to je određen predjel Trščenica u polju istočno od grada. Općinski arhitekt Josip Kodl napravio je projekt za osnovu po kojoj je izvedena parcelacija te za ulaz, ali on nije izveden. Novo groblje nazvano kasnije Lovrinac otvoreno je 1928. Kako predviđena grobljanska crkva ni kapela nisu sagrađene, za pogrebne obrede služila je obližnja crkvice sv. Lovre od Pazdigrada. Na starom groblju Općina je zabranila daljnje ukopavanje, ali su građani tražili da se ipak odobri koristi grob-

⁵⁷ Branišlav RADICA, *Novi Split*, Split 1931., 134–139; Stanko PIPLOVIĆ, „Počeci industrijske izgradnje u Omišu“, *Omiški ljetopis*, 1/2002., 160–169.

⁵⁸ Feliks ŠPERAC, „Novi vodovod u Splitu“, *Tehnički list*, 14/1932., br. 8, 97–104.

nice. Banska uprava molbu je odbila. Građani su se i dalje žalili. Konačno je Državni savjet 1932. zabranio svako daljnje ukapanje.⁵⁹

Nakon Prvog svjetskog rata naglo je porastao automobilski promet u gradu i okolici što je uvjetovalo potrebu uređenja ulica i cesta.⁶⁰

ZELENE POVRŠINE

Grad je oskudijevao u parkovima i nasadima. Na mjestu današnjeg Trga Republike bio je tijekom francuske uprave uređen prvi javni park u gradu. Tijekom Prvoga svjetskog rata je zapušten, ali su početkom 1924. uz bočne rubove zasađeni redovi palma. To drveće je uklonjeno, a površina je 1941. popločana. Na Manušu je general Marmont početkom 19. stoljeća počeo uređivati gradski perivoj. I on je bio zapušten za vrijeme rata. Godine 1919. započela je nova splitska općina njegovo temeljito preuređenje.⁶¹ Park je s vremenom postao omiljeno šetalište građana. U njemu su se nedjeljom ujutro održavali glazbeni koncerti.

Središnji dio splitske luke ispred grada, popularno nazvan Riva, jedno je od najvažnijih mjesta susreta građana. To je šetnica uz more s dućanima i ugostiteljskim radnjama. Stoga se njezinom uređenju posvetila posebna pozornost. Tlo joj je bilo zemljano, zasađeno stablima murva. Općinsko upraviteljstvo je 1920. odlučilo zamijeniti murve nasadima palma. Tijekom 1921. počelo se s vađenjem postojećeg drveća i sađenjem redova palma kako bi se stvorio mediteranski ugođaj.⁶² To je nastavljeno i idućih godina, a 1926. površina Rive je asfaltirana.

Park-šuma na brdu Marjan počela se uređivati kao rekreacijsko područje još krajem 19. stoljeća. Želja je bila učiniti je pristupačnijom što većem broju ljudi kako bi im se omogućilo uživanje u zelenilu i tišini.⁶³ Trebalo je na Marjanu izgraditi putove, a na istaknutim mjestima urediti odmarališta i vidilice odakle se pružao vidik na široku okolicu. Društvo „Marjan“ odlučilo je 1919. godine urediti šumu. Inženjer Petar Senjanović, član njegove uprave, dobio je zadatak predložiti koji su građevinski radovi za to potrebni. On je do 1923. crtao projekte i neposredno upravljao radovima na probijanju putova. Kroz to vrijeme izgrađeno je najprije pristupno stubište koje vodi sa obale gradske luke do Židovskog groblja, gdje je izgrađen prostran plato. Odatle je uz južni zid groblja izgrađen osunčani put do srednjovjekovne crkvice sv. Nikole, zaštićen od vjetrova. Nakon toga Senjanović je trasirao put južnim obronkom do Sedla i natrag sjevernom stranom do grada. Na najvišem vrhu je predložio izgradnju platoa s kojeg se pružao vidik na sve strane – prema Kaštelima, moru i otocima. Plato kao i stepenice od prvog vrha do platoa i dalje na zapad prema crkvi sv. Jere izveo je ing. Dane Matošić 1924. godine. Senjanović je zatim 1926. napravio osnovu puta od crkvice prema rtu.⁶⁴

⁵⁹ Duško KEČKEMET, *Splitsko groblje Sustipan*, Split 1994., 97–99.

⁶⁰ Joško BARIĆ, „Početak javnog prijevoza u Splitu“, *Kulturna baština*, 40/2014., 129.

⁶¹ Duško KEČKEMET, „Javni parkovi u starom Splitu“, *Hortikultura*, 40/1973., br. 4, 113–114.

⁶² Goran BORČIĆ, *Riva dozvana iz zaborava*, Split 2006., 55.

⁶³ Ivo LOZIĆ, „Promet“, *Marjane naš Marjane* (ur. Ivo Lozić), Split 2001., 121.

⁶⁴ Petar SENJANOVIĆ, „Građevinski radovi na Marjanu“, *Almanah Jadranska straža za 1926. godinu*, Split 1926., 550–554; Duško KEČKEMET, „Marjan Društvo za zaštitu i unaprijeđenje Marjana“, *Marjane naš Marjane. Zbornik radova*

ZAKLJUČAK

Do Prvog svjetskog rata Split se sastojao od jasno razdvojenog povijesnog središta i pučkih predgrađa Velog Varoša, Dobrog, Manuša i Lučca koji su ga okruživali. Neposredno iza njih su bile prigradске vile, a dalje velika polja.

Nakon rata grad je bio zapušten. Ipak, veliki entuzijizam koji je zavladao imao je početne rezultate. Okosnica razvitka bio je Regulatorni plan koji je uz dosta izmjena usmjeravao građenje tijekom dvadesetogodišnjeg razdoblja. Većina natjecatelja koji su sudjelovali u natječaju za njegovu izradu nije poznavala prilike u Splitu, ali je program dobro postavio glavne probleme pa je ipak postignuto kvalitetno rješenje. Pored tog osnovnog dokumenta nešto kasnije su izrađeni i urbanistički planovi predjela koji su se najviše izgrađivali – Bačvica i Meja. Grad se brzo širio u okolna polja koncentrično oko postojećeg grada i njegovih težačkih predgrađa, najviše na istok i zapad uz more te na sjeverozapad u predjel Gripa.

U daljnjem se razvitku sve jasnije izražavalo zoniranje. Uzduž poluotoka na kojemu se grad nalazi postoji vododijelnica. S njezine južne osunčane strane šire se stambeni dijelovi, prostori namijenjeni turizmu i sportu. Sjeverna strana, prema Kaštelanskom zaljevu, dobila je izrazito gospodarska obilježja. Tamo je bilo više prostora za razvitak proizvodnih djelatnosti. Iz užih područja premještena su brodogradilišta i klaonica. Gradila se željeznička ranžirna stanica u Kopilici, velika transformatorska električna postrojenja u Dujmovači i nova teretna luka kod Vranjica. Na istočnu periferiju preseljeni su groblje i bolnica.

Zbog nepovoljnih uvjeta u središtu izmješteni su prema sjeveru neki javni sadržaji. Taj proces je započeo već koncem prethodnog razdoblja. Među njima su Arheološki muzej, Obrtnička škola i Biskupsko sjemenište. Slijedile su izgradnje zgrada općinskih ureda, gimnazije, suda, Vatrogasnog doma, Javne berze rada, Okružnog ureda osiguranja radnika, žandarske vojarne i tako dalje.

U to vrijeme su, iako s dosta financijskih i organizacijskih poteškoća, uglavnom izgrađeni najvažniji javni i infrastrukturni objekti koji su gradu bili potrebni s obzirom na ključnu upravnu i gospodarsku funkciju koju je dobio. Na prvom mjestu to je željeznička veza s unutrašnjošću. Svakako valja imati na umu i izgradnju sjeverne luke, osiguranje električne energije, rekonstrukciju vodovoda i osnivanje novog groblja. Uređene su glavne izlazne ceste prema istoku u pravcu Omiša i sjeveru preko Solina do Trogira. Važna je bila Balkanska cesta, koja je spajala ulazne ceste obilazeći u velikom luku grad.

Tome treba dodati smišljenu stambenu izgradnju, naročito u prvom razdoblju. Sve se ima u velikoj mjeri zahvaliti dobroj politici općinskih uprava kao investitora. Tako je Split u kratko vrijeme postao napredan i moderan grad. Razvijao se smišljeno i skladno. Ipak, gospodarske krize koje su kasnije zahvatile svijet, posebno velika oskudica tridesetih godina, ometale su privatnu stambenu izgradnju. Tome su doprinijele i nerodice. Stanovništvo je prilično osiromašilo, a ni iseljenici nisu više ulagali novac u novogradnje. Građevinska djelatnost gotovo je zamrla. U 1937. privreda je nešto oživjela, ali građevinarstvo nije pokazalo veće rezultate. Slično je stanje bilo i u idućoj godini.⁶⁵

(ur. Ivo Lozić), Split 2001., 33–34; Stanko Piplović, „Uređenje Marjana između dva rata“, *Hortikultura*, 45/1978., br. 4, 140–142.

⁶⁵ „Još nema veće građevne djelatnosti“, *Novo doba* (Split), br. 123, 26. 5. 1938., 5.

Ubrzo nakon rata izgubili su se elementi neostilske i secesijske arhitekture, značajno prisutni u stvaralaštvu 19. stoljeća. Naredna izgradnja se može podijeliti otprilike u dva desetogodišnja razdoblja. U prvom je još uvijek prisutna tradicionalna podjela pročelja na katove vijencima, prakticiraju se okviri oko otvora i pojednostavljeni ukrasi koji podsjećaju na nedavnu prošlost. Pored toga, arhitektura se vezuje za mediteransku tradiciju pa se koriste razigrani volumeni, elementi lokalne tradicije s kosim krovovima pokrivenim kupom kanalicom, kamen i lučni otvori. U tom smislu karakteristične su kuće Fabjana Kaliterne i Hranka Smodlake.⁶⁶ Nisu zanemarivi ni utjecaji kontinentalnih ostvarenja jer su stariji naraštaji studirali u Beču, Grazu i konačno u Pragu. U početku su još uvijek prisutni arhitekti iz njemačkog govornog područja, posebno Austrijanci, koji su se javljali na natječaje. Među njima su Werner Schürmann i Alfred Keller. U drugome razdoblju zgrade postaju veće, grade se u nizu sa predvrtovima prema ulicama, primjenjuju se vodoravno izduženi prozori i ravni krovovi. Dekoracija se gubi.

U kratkom vremenu od dva desetljeća bilo je dosta intervencija u srednjovjekovnoj jezgri Splita. Osnovni razlozi su bili higijenska sanacija zapuštenog područja i rješavanje prometnih problema. S arheološkog stajališta bilo je važnih rezultata. U pretežno slučajnim nalazima došlo se do bitnih podataka o izvornom rasporedu Dioklecijanove palače. Konzervatorski zahvati na zgradama od povijesnog ambijentalnog i umjetničkog značaja bili su skromni i promjene na njima često su izmicale nadzoru. Nove zgrade nisu se mjerilom uskladile s okolicom. Najviše gradnja je bilo u rubnim zonama, gdje je bilo slobodnog prostora. Ali bilo je i interpolacija u gušćem tkivu. Nakon Drugog svjetskog rata nastavilo se s intenzivnijim istraživanjima i uređivanjem povijesne jezgre Splita, koja je 1979. godine proglašena svjetskom kulturnom baštinom pod zaštitom UNESCO-a.

I pored značajnih rezultata, mnoge zacrtane javne i gospodarske građevine nisu ostvarene. Razlozi su bili u nedostatku novca, a gradnju nekih projekata omeo je Drugi svjetski rat. Tako se osjećala velika potreba za novom zgradom Trgovačke akademije. To pitanje naročito se naglašavalo 1938. godine jer je to bila jedina škola takve vrste u čitavoj Primorskoj banovini, a djelovala je u skućenoj zgradi namijenjenoj stanovanju.⁶⁷ Razmatrala se i gradnja silosa za izvoz žitarica na lukobranu, a tvrtka „Export“ iz Splita ponudila je Općini carinskih skladišta za vino. Mnogo se raspravljalo, naročito 1939. godine, o potrebi gradnje nove suvremeno uređene ribarnice.⁶⁸ U punom jeku razaranja Drugoga svjetskog rata, dok Jugoslavija još nije napadnuta, u Splitu se planirala izgradnja zimskog bazena s grijanom morskom vodom. Za to su bila čak osigurana neka sredstva.⁶⁹

Isto tako su obalni radnici, s obzirom na teške uvjete rada, tražili 1939. da se sagradi njihov dom na lukobranu. U tu svrhu bio je čak izrađen nacrt. Među komunalnim pitanjima koja su se često spominjala, a nisu riješena, bili su i pazar i ribarnica. Njihovi prostori nipošto nisu odgovarali higijenskim uvjetima poslovanja.⁷⁰

⁶⁶ S. PIPLOVIĆ, „Stručno djelovanje Hranka Smodlake“, 153–155.

⁶⁷ „Gradnju Trg. Akademije“, *Novo doba* (Split), br. 101, 30. 4. 1938., 5.

⁶⁸ „Rasprava o izgradnji silosa i skladišta za vino“, *Novo doba* (Split), br. 227, 28. 9. 1938., 6.

⁶⁹ „Pitanje zimskog kupališta u Splitu“, „Za izgradnju nove ribarnice“, *Novo doba* (Split), br. 79, 4. 4. 1940., 6.

⁷⁰ „Izgradnja moderne ribarnice“, *Novo doba* (Split), br. 130, 3. 6. 1938., 5.

Splitska sekcija Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata (UIJA) bila je dosta aktivna. Održavala je redovno sastanke i skupštine. Najvažniji je događaj bila Glavna skupština UIJA 1923. godine. Na njoj su sudjelovali predstavnici iz cijele države. Priređivali su se stručni izleti za članove, sudjelovalo se u javnim raspravama o važnim pitanjima izgradnje Splita. Tako je koncem svibnja 1938. upriličeno putovanje u Italiju za inženjere hidrotehlike. Potom je u lipnju organiziran posjet kongresu za putove u Haagu.⁷¹

U kratkom međuratnom razdoblju, pored javnih natječaja za urbanističke planove, organiziran je i veći broj natječaja za javne građevine. Dali su dobre rezultate, iako s dosta manjkavosti u provođenju. Bilo ih je dosta neuspješnih, uglavnom zbog manjkavosti pozicija te nepravilnog rada ocjenjivačkih sudova. Više ih je uzaludno raspisano. Navedimo samo natječaj za kupalište Bačvice, bolnicu i Bansku palaču. Događalo se da su natječaji bili u suprotnostima s Pravilima za raspisivanje natječaja u oblasti arhitekture i inženjerstva iz 1926., a novi Pravilnik o konkursima stupio je na snagu tek 13. listopada 1938. godine. U Splitu je nekoliko godina uoči rata živjelo i radilo oko dvadeset arhitekata, što je za to vrijeme bio priličan broj. Zbog formalnih propusta u natječajima je sudjelovao mali broj natjecatelja, najviše njih dvadesetak. Za razliku od toga, u drugim hrvatskim većim gradovima prijavilo bi ih se gotovo uvijek između šezdeset i osamdeset.⁷²

URBAN DEVELOPMENT OF SPLIT BETWEEN THE WORLD WARS

Split grew quickly after the First World War. It became an economic, transport and cultural hub of an expansive region. As Zadar, Rijeka and Trieste became parts of Italy, it developed into the main importing and transit harbor in the new state. Its population grew, and housing spread into the surrounding vineyards. From the outset, the city was led by mayor dr. Ivo Tartaglia, who invested much effort into advancing the city. He stayed in power for a full decade, and later served three more years as ban of the Littoral Banovina. He helped build many public buildings for which open competitions were held. Among the most important buildings are those on the seaside in front of the Diocletian Palace's southern wall, the modern bathing area in Bačvica cove, the construction of elementary schools and gymnasiums, the Oceanographic Institute, hospital, Banovina Palace, the Chamber of Trades and Crafts, the Church of Our Lady of Health, hotels, employment office, municipal buildings and others. Their construction was headed by renowned architects and urbanists from Split, the whole country and also from foreign countries. Completely new areas of the city were built. In order to design a longer term plan for the development of Split, an international competition was held for the Regulatory plan. The first prize was won in 1924 by the German architect W. Schürmann, and his plan was the basis for Split's growth between the wars. It was a time when the historicism and secession styles were being abandoned, and the modern style was

⁷¹ „Iz udruženja jugosl. inženjera“, *Novo doba* (Split), br. 118, 20. 5. 1938., 6.

⁷² „O arhitektonskim natječajima u Splitu“, *Jadranski dnevnik* (Split), br. 277, 26. 11. 1938., 11.

ushered in, alongside traditional and regional touches. The main representative of pure functionalist architecture was the Czech architect J. Kodl. Apart from notable buildings necessary for the economy, urban management, culture and sports, infrastructure objects were also built. Electric street light was provided, a railroad to the inland was constructed, a northern port was built in the Kaštela Bay, road works to the outskirts of town, the historical center was refurbished. In these twenty dynamic years Split was almost completely transformed in looks and content. The structure of the population changed, and the number increased from around 25.000 to over 50.000. The contacts between people and their mobility expanded, which had an effect on the art of the era.

Keywords: Split, 20th century, urbanism, ambient, construction

Literatura

- Niko ARMADA, „Rezultat natječaja i ocjenjivanja juri-a za projekte pučkih škola u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 227, 13. 9. 1928., 5.
- Jasminka BABIĆ, *Arhitektonski nacrti galerije Ivana Meštrovića u Splitu*, Split 1999.
- Joško BARIĆ, „Početak javnog prijevoza u Splitu“, *Kulturna baština*, 40/2014., 117–135.
- Goran BORČIĆ, *Marjan nekada*, Split 2004.
- Goran BORČIĆ, „O Bačvicama do kraja 19. stoljeća“, *Bačvice raj na zemlji. Zbornik radova* (ur. Zdenko Matošić), Split 2007., 16–29.
- Goran BORČIĆ, *Riva dozvana iz zaborava*, Split 2006.
- Goran BORČIĆ, *100 godina kupališta na Bačvicama*, Split 1992.
- Sanja BUBLE, „Hotel Central na splitskoj Pjaci“, *Kulturna baština*, 40/2014., 225–248.
- Ante CRNICA, *Naša Gospa od zdravlja i njezina slava*, Šibenik 1939.
- Nikola DOBROVIĆ, *Urbanizam kroz vekove*, sv. 1, Beograd 1950.
- Davor DOMANČIĆ, „70. obljetnica djelovanja jedriličarskog kluba Labud na Mejama“, *Sustipan*, 1/1995., br. 1, 18–21.
- Arsen DUPLANČIĆ, „Pitanje izgradnje nove katedrale u Splitu do II. svjetskog rata“, *Kulturna baština*, 14/1989., br. 19, 108–137.
- Herci GANZA ČALJKUŠIĆ, *Spomenica HVK Gusar*, Split 2014.
- „Izvješće o djelatnosti Pokrajinskog konservatorskoga ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove palače za 1921. godinu“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 44/1921., Prilog II.
- Ljubo KARAMAN, „Pitanje odstranjenja stare biskupije u Dioklecijanovoj palači u Splitu“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 43/1920., Prilog I.
- Duško KEČKEMET, „Arh. Fabijan Kaliterna, *Slobodna Dalmacija* (Split), br. 9763, 21. 8. 1976., 6.
- Duško KEČKEMET, „Javni parkovi u starom Splitu“, *Hortikultura*, 40/1973., br. 4, 109–114.
- Duško KEČKEMET, „Marjan Društvo za zaštitu i unaprjeđenje Marjana“, *Marjane naš Marjane. Zbornik radova* (ur. Ivo Lozić), Split 2001., 30–38.
- Duško KEČKEMET, *Splitsko groblje Sustipan*, Split 1994.
- Duško KEČKEMET, „Stambena arhitektura u Splitu u razdoblju između dva svjetska rata“, *Arhitektura*, 42–44/1989.–1991., br. 1–3, 25–27.
- Duško KEČKEMET, *Stara splitska bolnica*, Split 1964.

- Vjekoslav LEVŠ, „Zgrada glavne bratimske blagajne u Splitu“, *Glasnik Primorske banovine*, 1/1938., br. 5, 53–54.
- Ivo LOZIĆ, „Promet“, *Marjane naš Marjane* (ur. Ivo Lozić), Split 2001., 118–128.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001.
- Dragutin MATOŠIĆ, „Hranko Smodlaka“, *Kulturna baština*, 33/2006., 135–149.
- Slavko MULJAČIĆ, „Historijat izgradnje priobalnog pojasa u splitskoj luci, od Matejuške do Sustipana (1850–1960)“, *Urbs*, 3/1959.–1960., 43–66.
- Slavko MULJAČIĆ, „Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću“, *Zbornik Društva inženjera i tehničara Splita* (ur. Slavko Sirišćević), Split 1958., 61–96.
- Franko OREB, „Proširenje crkve sv. Dominika u Splitu od 1932–1934.“, *Kulturna baština*, 8/1982., br. 13, 125–130.
- Ivan OSTOJIĆ, *Nadbiskupsko sjemenište u Splitu (1700–1790)*, Split 1971.
- Zrinka PALADINO, „Djelovanje arhitekta Lavoslava Horvata u Splitu“, *Kulturna baština*, 37/2011., 191–226.
- Zdeslav PERKOVIĆ, „Istraživanje samostana sv. Marije de Taurello“, *Kulturna baština*, 7/1981., br. 11–12, 46–63.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Arhitekt Harold Bilinić“, *Hrvatska obzorja*, 2/1994., br. 4, 847–850.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Arhitekt Milorad Družević“, *Kulturna baština*, 37/2011., 259–316.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Cementna industrija u Dalmaciji nakon Prvog svjetskog rata“, *XVII. savjetovanje o tehničkim dostignućima i proizvodnji cementa* (ur. Petar Žižić), sv. 2, Split 1997., H-3-10.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Dalmatinski opus Alfreda Kellera“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, 5/1998., 53–62.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Graditelji braća Žagar“, *Kulturna baština*, 32/2005., 325–354.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Građevine i dobra Splitskog Sjemeništa“, *300. obljetnica splitskoga sjemeništa i klasične gimnazije (1700.–2000.)*. *Zbornik radova* (ur. Ivan Banić), Split 2000., 289–340.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Historijat istraživanja podruma Dioklecijanove palače u Splitu“, *Kulturna baština*, 17/1993., br. 22–23, 65–82.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Izgradnja Doma Obrtničke i trgovačke komore u Splitu u kontekstu nastupa moderne“, *Kulturna baština*, 40/2014., 191–201.
- Stanko PIPLOVIĆ, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Osnivanje i izgradnja prvih muzeja u Splitu“, *Naš museum* (ur. Josip Balabanić), Zagreb 1998., 111–126.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Počeci industrijske izgradnje u Omišu“, *Omiški ljetopis*, 1/2002., 159–178.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Radovi na splitskim crkvicama između dvaju svjetskih ratova“, *Kulturna baština*, 24/2002., br. 31, 311–346.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Recentne preobrazbe samostanskog kompleksa na Pojišanu“, *Kapucinski samostan i svetište gospe od Pojišana u Splitu*. *Zbornik radova* (ur. Arsen Duplančić), Split 2010., 363–393.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Stručno djelovanje Hranka Smodlake“, *Kulturna baština*, 33/2006., 153–170.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Uređenje Bačvica između dva svjetska rata“, *Bačvice raj na zemlji*. *Zbornik radova* (ur. Zdenko Matošić), Split 2007., 32–49.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Uređenje Marjana između dva rata“, *Hortikultura*, 45/1978., br. 4, 139–142.
- Stanko PIPLOVIĆ, „Zgrade sjemeništa i klasične gimnazije u Splitu“, *290 godina klasične gimnazije u Splitu 1700–1990*. *Zbornik radova* (ur. Stanko Piplović), Split 1990., 173–196.
- Poziv i pravilnik društva za gradnju nove stolne crkve u Splitu*, Split 1915.

- Robert PLEJČIĆ, „Arhitektonski opus Petra Senjanovića“, *Petar Senjanović* (ur. Robert Plejčić), Split 2007., 117–142.
- Robert PLEJČIĆ, „Splitski arhitekt Niko Armanda, arhitektonski modernizam i povijesni prostor“, *Kulturna baština*, 37/2011., 227–258.
- Branislav RADICA, *Novi Split*, Split 1931.
- Lida ROJE DEPOLO – Aleksandar LASLO, *Frane Cota*, Zagreb 1995.
- Ivo RUBIĆ, *Firule*, Split 1927.
- Mirjana RUMBOLDT, „Uz sedamdesetu obljetnicu Školske poliklinike u Splitu“, *70 godina Školske poliklinike u Splitu*, Split 1997., 5.
- Petar SENJANOVIĆ, „Građevinski radovi na Marjanu“, *Almanah Jadranska straža za 1926. godinu*, Split 1926., 549–557.
- Petar SENJANOVIĆ, „Novi građevinski zakon“, *Tehnički list*, 13/1931., br. 11, 157–176.
- Edo ŠEGVIĆ, *Dvi-tri fete Matejuške*, Split 2013.
- Edo ŠEGVIĆ, „Kuća Arambašin“, *Kulturna baština*, 39/2013., 235–262.
- Maja ŠEPAROVIĆ PALADA, *Meštrovićeve Crikvine*, Split 2012.
- Feliks ŠPERAC, „Novi vodovod u Splitu“, *Tehnički list*, 14/1932., br. 8, 97–104.
- Kamilo TONČIĆ, *Dioklecijanova palača i položaj nove katedralke u Splitu*, Split 1907.
- Ambroz TUDOR, „Hotel Ambasador, mjesto i zgrada“, *Kulturna baština*, 21/1999., br. 30, 289–314.
- Darovan TUŠEK, *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918–1941*, Split 1994.

Periodika

- Jadranski dnevnik* (Split), 1938.
- Novo doba* (Split), 1921. – 1940.

4.

VLADAN DESNICA U IZVORIMA IZ OBITELJSKOG ARHIVA PROFESORA VLADIMIRA RISMONDA ST. IZ SPLITA

Vladimir Rismondo

UDK: 929Desnica, V.:929.52Rismondo(044)

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Obiteljski arhiv splitskog povjesničara i kulturnog pregaoca Vladimira Rismonda st. (Makarska, 11. rujna 1902. – Split, 8. siječnja 1994.) iz Splita pruža obilje fragmentiranih podataka o osobnostima i pojavama koje su obilježile kulturnu, političku i gospodarsku povijest Dalmacije u 19. i 20. stoljeću. Jedna od tih ličnosti je i književnik Vladan Desnica (Zadar, 17. rujna 1905. – Zagreb, 4. ožujka 1967.), koji je s Rismondom dijelio duboko prijateljstvo i značajne dijelove biografije. Ipak, iako su kontakti Desnice i Rismonda bili neupitni i česti, u Rismondovom splitskom arhivu nađeno je tek osam Desničinih pisama i dopisnica te određeni broj dokumenata od sekundarnog značaja. Članak opisuje i elementarno opisuje ove izvore, stavljajući ih pritom u intelektualni kontekst društva „splitskih kroćanaca“ prije Drugog svjetskog rata, odnosno pobornika ideje „dalmatinskog mediteranizma“ nakon rata.

Gljučne riječi: Vladan Desnica, Vladimir Rismondo st., obiteljski arhiv, splitski kroćanci, mediteranizam, egzistencijalizam

UVOD

Glledano iz perspektive istraživača, obiteljski arhivi najčešće predstavljaju kaotične, načelno nesređene nakupine nataloženih sjećanja, materijaliziranih u najrazličitijim vrstama dokumenata. Obiteljski arhiv, dakle, u pravom smislu riječi postaje arhivom tek nakon što dostigne racionalnu reorganizaciju koju – prema više ili manje uvriježenom načelu – prati i dosljedna katalogizacija. Arhiv obitelji prof. Vladimira Rismonda iz Splita prolazi kroz sličnu reorganizaciju već dvadesetak godina, a glavni akteri ovog procesa su i neposredni nasljednici materijala: Marica Rismondo-Berket i Mihovil Rismondo, odnosno djeca tvorca arhiva. Određen temeljnim interesima svojeg kreatora, arhiv predstavlja ne-

pravilni presjek kroz kulturnu povijest Srednje Dalmacije u 19. i 20. stoljeću te se izravno i neizravno dotiče velikog broja obitelji i pojedinaca koji su u tom razdoblju na kulturnom, političkom i gospodarskom planu tvorili identitet regije. Ovdje dakako ne mislimo samo na obitelji Rismondo i Mander – kojima je prof. Vladimir Rismondo rođenjem pripadao – već i na široki raspon struja koje su određivale kulturološku sliku Srednje Dalmacije.¹

U toj slici (barem prema stanju konkretnog arhiva) jednaki značaj zauzimaju, primjerice, obitelj Smodlaka, na političku ulogu koje u formiranju hrvatskih prostora ne treba podsjećati, prvak dalmatinskog narodnjaštva Natko Nodilo, trogirski kanonik i znanstvenik don Ivo Delalle, ali i, recimo, splitski umjetnički krugovi koje je Rismondo revno pratio čitavih sedam desetljeća. Nabrojili smo tek neke pojave koje se u većim ili manjim fragmentima mogu pratiti kroz tkivo arhiva, a njima svakako treba dodati i Rismondova sjećanja na književnika Vladana Desnicu. Prijateljstvo Vladana Desnice i Vladimira Rismonda, promatrano iz obiteljske perspektive obitelji Rismondo, konačno je zadobilo legendarne dimenzije praćene usmenom predajom.² Ona se mahom sastoji od anegdotalnih crtica koje stvaraju fino, humorom protkano narativno tkivo oko tri različita perioda komunikacije dvojice intelektualaca. Prvi se period odnosi na Desničinu splitsku rezidenciju između dva svjetska rata, drugi na zajedničko vrijeme provedeno u Zadru tijekom ratne talijanske okupacije, da bi treći period bio određen Desničinih poslijeratnim preseljenjem u Zagreb, odnosno vremenom koje završava Desničinom smrću 1967. godine.

Prof. Vladimir Rismondo nadživio je Vladana Desnicu za gotovo tri desetljeća, a njegova smrt 8. siječnja 1994. godine označava i simbolički datum zatvaranja unosa građe u obiteljski arhiv. Zanimljivo je, ipak, primijetiti kako se jedno tako intenzivno prijateljstvo, odnosno intelektualna bliskost – kakva je bila ona između Desnice i Rismonda – u arhivu potonjeg može materijalno potkrijepiti tek s osam izravnih dokaza u vidu Desničinih pisama Rismondu. Ovome treba dodati i tri drugorazredna izvora o kojima će biti riječi kasnije. Razloge za ovako šturu Desničinu prisutnost u arhivu prof. Vladimira Rismonda treba najprije potražiti u kronologiji odnosa. Naime, četvrto desetljeće 20. stoljeća obojica

¹ Vladimir Rismondo rodio se 11. rujna 1902. godine u Makarskoj. Maturirao je na splitskoj Klasičnoj gimnaziji, a potom studirao u Beču, Zagrebu i Beogradu. Povijest, komparativnu književnost i povijest umjetnosti konačno je završio na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a od 1927. bez prekida je živio u Splitu. Radio je kao profesor opće povijesti, najprije na Realnoj gimnaziji, a od 1946. do 1974. godine na Pedagoškoj akademiji. Također je honorarno predavao opću povijest srednjeg vijeka na Filozofskom fakultetu u Zadru. Prvu pjesmu objavljuje kao gimnazijalac, već 1918. u zagrebačkoj *Omladini*, a zadnju pjesničku zbirku tiska u izdanju splitskog Književnog kruga 1989. godine. Nakon Drugog svjetskog rata intenzivnije se posvećuje prevođenju s talijanskog i srednjovjekovnog latinskog te objavljivanju kritičkih izdanja dokumenata koji rasvjetljavaju medievalnu povijest srednje Dalmacije, a posebno Splita i Trogira. U tom smislu istaknuto mjesto zauzimaju slijedeći radovi: *Pomorski Split druge polovine XIV st. Notarske imbrevijature* (Split, 1954.); Toma Arhiđakon, *Kronika* (Split, 1960. i 1977.); *Registar notara Nikolela iz Augubija* (Split, 1966.); *Trogirsko i splitsko zaleđe u nekim dokumentima iz druge polovice 14. i početka 15. stoljeća* (Zadar, 1976.); Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira I.* (Split, 1977.); Miha Madijev i A. Cutheis, *Kronike* (Split, 1977.); Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji* (Split, 1989.) te posebno posthumno objavljena *Zlatna knjiga grada Splita*, koju je priredio s Marinom Berketom, Vedranom Gligom i Ljerkom Šimunković (Split, 1996.). Vladimir Rismondo objavio je i niz eseja, kritika te naslova koji se općenito odnose na dokumentiranje i rasvjetljavanje aktualne kulturne slike srednje Dalmacije u drugoj polovini 20. st. Umro je u Splitu 8. siječnja 1994.

² U svrhu fiksiranja preostalih obiteljskih sjećanja na prijateljstvo Vladana Desnice s prof. Vladimirom Rismondom, zamolili smo Maricu Rismondo-Berket da ta sjećanja prenese u pisanu formu. U *Prilogu* donosimo izravni prijepis njezinog pisanog svjedočenja. Razloge za namjerno izostavljanje redakture nalazimo ponajprije u literarnoj, a potom i zgusnutoj faktografskoj vrijednosti samog teksta.

provode u Splitu; potom će razdoblje talijanske okupacije (poglavito 1942. godinu) ponovno zajedno provesti u Zadru u statusu prevoditelja, da bi se u periodu 1943. – 1945. Desnica izolirao najprije u Islamu Grčkom, a potom našao i na oslobođenom teritoriju bez mogućnosti ostvarivanja kontakta. Odatle činjenica kako je svih osam Desničinih pisama datirano u poslijeratno vrijeme, kad se pisac preselio u Zagreb. Također treba dodati da u arhivu nije nađeno nijedno Rismondovo pismo Desnici, čak ni u nedovršenom stanju. Ukoliko ona postoje (a iz Desničine korespondencije dade se naslutiti kako Rismondo nije bio sklon prečestom javljanju pismenim putem), valja ih potražiti u arhivskim materijalima obitelji Desnica. Na kraju, ali ne i posljednje, nije isključeno da još uvijek ne sasvim sređeno stanje arhiva prof. Vladimira Rismonda prije ili poslije iznjedri nove materijale koje ćemo moći shvatiti u vidu priloga temi.

RASPRAVA

Prijateljstvo Vladana Desnice i Vladimira Rismonda imalo je svoj intelektualni i vremenski okvir. On se sastojao u gotovo identično prijađenim etapama intelektualnog sazrijevanja, a podrobnija bi analiza uputila na tri takva koraka. Prvi se sastojao u identičnom – i za pojmove četvrtog desetljeća 20. stoljeća – naprednom prihvaćanju estetike proizašle iz opusa Benedetta Crocea. U tom je smislu Desnica 1938. godine preveo te u izdanju *ad hoc* stvorenog splitskog izdavača „Kadmos“ i objavio nekoliko Croceovih eseja.³ Rismondo se, opet, po završetku Drugog svjetskog rata svojevrijem odrekao općih teorijskih pokušaja te je u klimi koja nije bila sklona građanskoj estetici prikrivio svoje „kročeanstvo“, posvetivši se relativno bezopasnom prevodenju srednjovjekovne arhivske građe i kroničarskom praćenju splitske likovne scene.

Druga etapa koju su dvojica subesjednika zajedno prošla dade se opisati kao osvještavanje *genius loci* pojma mediteranizma u vidu specifičnog poimanja „dalmatinstva“. Doista, promotrimo li korijene ovog – za naše prilike nedovoljno istraženog – kulturnog usmjerenja, naći ćemo kako su, primjerice, Desnica i Rismondo 1935. godine istovremeno objavili tekstove protkane tada tek naslućenim shvaćanjem mediteranizma u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*, koji je uređivao upravo Vladan Desnica. Desnica je, dakle, u tom broju *Magazina* objavio tekst pod nazivom „Mirko Korolija i njegov kraj“, gdje je dalmatinski identitet definirao suprotstavljanjem dvije kulturne paradigme: „primitivnog narodnog života“ i „latinskog primorja pod utjecajem Zapada“.⁴ Vladimir Rismondo je tik do Desničinog članka objavio vlastiti programatski tekst pod naslovom „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“.⁵ Tu je pisac – nešto manje poetski u odnosu na Desnicu te s više osjećaja za povjesničarsku struku kojoj je i sam pripadao – zagovarao dvije komponente „dalmatinstva“: prvo,

³ Benedetto CROCE, *Eseji iz estetike*, Split 1938.

⁴ Vladan Desnica, „Mirko Korolija i njegov kraj“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 117–129.

⁵ Vladimir RISMONDO, „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 111–116.

Sl. 1. Vladimir Rismondo početkom 1940-ih

organsko povijesno izrastanje te, drugo, konstruktivističku dimenziju dalmatinskog identiteta koja se gradi od „eupatridskog ustrojstva dalmatinskog seljaštva“ i „građanske estetske apsolutnosti mediteranskog duha“.⁶ Ne računajući činjenicu da će vrlo slične pretpostavke mediteranskog identiteta u isto vrijeme istraživati te nešto kasnije na daleko široj skali popularizirati znameniti povjesničar Fernand Braudel svojom knjigom *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II.* (Pariz, 1949.), u oči upada podudarnost uvjerenja kako Vladana Desnice tako i Vladimira Rismonda o konstruktivističkoj dimenziji dalmatinskog identiteta.

Taj osjećaj za ruralno-urbani konstrukt mediteranskog „dalmatinstva“ obojica će nastaviti graditi i u poslijeratnom vremenu. Desnica je tako 1950. godine objavio roman *Zimsko ljetovanje*, koji će Mirna Sindičić Sabljlo – citirajući ocjenu Krešimira Nemeca – ocijeniti kao prvi značajni udarac sorealističkoj poetici u hrvatskoj književnosti.⁷ Ipak, pravi sadržaj tog iznimnog književnog teksta nalazi se upravo u brodelovskom razumijevanju Mediterana kroz konstruirani sukob urbanog i ruralnog mentaliteta. Vladimir Rismondo je, pak, 1964. godine objavio zbirku kritika i eseja naslovljenu *Ljudi i slike Dalmacije*.⁸ Tu je sakupio niz ranije objavljenih tekstova kroz koje je najprije maglovito, a potom sve svjesnije i jasnije promovirao razvojnu liniju vlastitog „dalmatinstva“ u razdoblju od 1930. do 1964. godine. Suvremeni će čitatelj u kazalu knjige naći živopisnu galeriju likova koje je Rismondo prepoznavao kao nositelje dalmatinskog identiteta. Likovni umjetnici Antun Zuppa, Ignjat Job, Milan Tolić, Juraj Plančić ili kipar Andrija Krstulović susreću se ondje s književnicima poput Sime Matavulja, Ante Cettinea, Ćire Čičin Šaina, Hranka Smodlake pa i samog Vladana Desnice.

⁶ Isto, 115.

⁷ Mirna SINDIČIĆ SABLJLO, „Predodžbe o ruralnoj sredini u Zimskom ljetovanju Vladana Desnice“, *Fluminensia*, 23/2011., br. 1, 131.

⁸ Vladimir RISMONDO, *Ljudi i slike Dalmacije*, Split 1964.

Treća etapa intelektualnog razvoja koju će Vladan Desnica i Vladimir Rismondo podijeliti može se definirati kao razvijanje egzistencijalističkih pozicija. U tom smislu Desnica već 1957. godine objavljuje svoje remek-djelo u formi romana eseja *Proljeća Ivana Galeba*, a za koje Krešimir Nemeč uočava kako se radi o tekstu koji po principu montaže spaja nekoliko vrsta fragmentiranih diskursa.⁹ Pritom je Desnica u romanu uspio ostvariti poziciju autentičnog egzistencijalizma ukorijenjenog u hajdegerovskoj dimenziji vremena („dinamika sjećanja“). Mnogo kasnije u odnosu na Desnicu, Vladimir Rismondo objavio je 1989. godine svoj završni umjetnički *credo*, i to u formi zbirke pjesama u prozi pod nazivom *Zaustavljeno vrijeme*.¹⁰ Slobodni stih ovdje je u funkciji kontinuiranog taloženja novih slika na početne imaginacijske obrasce, čime se Rismondo u sadržajnom – mada ne i formalnom – smislu posve približava Desničinom romanu *Proljeća Ivana Galeba*.

Paralelizam dva opisana intelektualna izrastanja čini se, ipak, značajnijim od puke činjenice o prijateljstvu dva dalmatinska intelektualca. Naime, to je prijateljstvo smješteno u još uvijek nedovoljno poznat intelektualni i umjetnički kontekst građanskog Splita i Dalmacije, a koji se – rekli bismo – razvija usporedno s društveno-političkom makrosituacijom. Kronološko određenje ovog konteksta mogli bismo s donje strane omeđiti 1918. godinom, kad Vladimir Rismondo objavljuje prve pjesničke pokušaje pa se time javno deklarira kao intelektualac.¹¹ Također se radi o godini u kojoj Dalmacija izlazi iz višestoljetnog veneto-austro-ugarskog egzistencijalnog prostora te ulazi u novo identitetsko okruženje. S druge strane bismo gornju kronološku granicu – nimalo proizvoljno – mogli staviti u 1960. godinu, kad Vladimir Rismondo publicira prijevod *Kronike Tome Arhiđakona* – jednog od temeljnih izvora srednjovjekovne hrvatske povijesti – te tom prilikom objavljuje predgovor kojim jasno iskazuje svoju (ne samo profesionalnu) simpatiju za splitskog klerika i kroničara iz 13. stoljeća.¹² Doista, Toma Arhiđakon zalagao se za neovisnost splitskog municipalnog tkiva, a pogotovo u kontekstu ruralnog, gradu neprijateljskog hrvatskog zaleđa. Taj antagonizam grada i njegovog zaleđa Rismondo je svakako prepoznao u kontekstu ranijih, ali i sve aktualnijih promišljanja dvojnog dalmatinskog identiteta; ne treba sumnjati ni u činjenicu da se slična konfliktna situacija može iščitati i u Desničinom *Zimskom ljetovanju*, ali suština problema leži negdje drugdje. Naime, do ranih šezdesetih godina 20. stoljeća u Dalmaciji je stasala cijela generacija ponajprije likovnih umjetnika koji su postali svjesni naslijeđa vlastite regionalne obilježenosti, odnosno specifičnog kulturnog supstrata koji definira pripadnost antičkoj, mediteranskoj, uže shvaćeno, dalmatinskoj kulturnoj zajednici. Spomenimo u tom smislu samo dva ključna primjera, oličena imenima slikara Vjekoslava Paraća – koji, riječima Igora Zidića, iz povorki seljaka stvara kulturno, odnosno povijesno uvjetovane prikaze antičkih panatenejskih povorki¹³ – i kipara Andrije Krstulovića. Potonji će također u mediju sitne terakota-plastike iskoristiti prikaze preuzete iz ruralnog imaginarija. Radi se o stvarnim likovima vlaških pastira iz dalmatinskog zaleđa koje je kipar

⁹ Krešimir NEMEC, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Zagreb 2003., 193.

¹⁰ Vladimir RISMONDO, *Zaustavljeno vrijeme*, Split 1989.

¹¹ Vladimir RISMONDO, *Oblici i slova*, Split 1979., 15–16.

¹² Toma ARHIĐAKON, *Kronika*, Split 1960.

¹³ Vjekoslav Parać, *Umjetnički paviljon, Zagreb, travanj 1984.* [katalog izložbe; autor izložbe Igor Zidić], Zagreb 1984.

viđao na splitskom pazaru te koji su se u Krstulovićevoj dramatičnoj obradi „urbanizirali“ i preobrazili u protagoniste egzistencijalistički uvjetovanog, a ipak načelno antičkog mita o Edipu.¹⁴ Nema sumnje, Vladana Desnicu i Vladimira Rismonda s nabrojanim umjetnicima spaja upravo svijest o mogućnosti da se iz *genius loci*, mitskog i povijesnog imaginarija, izvuče autentična, tada suvremena egzistencijalistička pozicija. Zato će Rismondo biti u prilici 1963. godine napisati sljedeće o Vladanu Desnici:

Psiha Vladana Desnice (...) u svom intimnom tkivu je mediteranska jer je ona srodna psihi antičkih grčkih ljudi (...) Zato se Vladan Desnica može nazvati mediteranskim piscem, i, prema tome, i zadarskim i dalmatinskim.¹⁵

I nešto ranije:

U gluhoj samoći potkrovlja jedne dalmatinske kuće, u atmosferi straha koji stvaraju prašnjavi predmeti, dječak izvlači gudalom iz žica napuštene violine jedan jedini zvuk što stalno jednak odzvanja kroz bezglasni prostor.¹⁶

Više o promišljanju egzistencijalističke podloge mediteranizma vjerojatno nije moguće reći.

Zanimljivo je primijetiti kako jedan tako bogat i kompleksan odnos – kakav su imali Vladan Desnica i Vladimir Rismondo – ostaje popraćen razmjerno malim brojem materijalnih dokaza u vidu primarnih izvora nađenih u arhivu prof. Vladimira Rismonda. O razlozima smo uvodno govorili, a spomenuli smo također da se radi o tek osam dokumenata u vidu pisane korespondencije Desnice prema Rismondu. Ipak, i tako reducirani materijal upućuje na tri aspekta odnosa dvojice prijatelja. Prvi je, dakako, sveden na intimno razmjenjivanje informacija, uključujući i onih obiteljskih. U tom registru također saznajemo kako je Desnica sklon pismenoj komunikaciji a Rismondo nije, zbog čega Desnica višekratno, često i vrlo duhovito prekorava prijatelja. Drugi aspekt ove komunikacije tiče se kulturnih prilika u Splitu i Dalmaciji, čemu Vladan Desnica – sada situiran u Zagrebu – više ne može izravno svjedočiti, pa mu Rismondo ostaje bitnim izvorom informacija. Treći aspekt tiče se općeg društveno-ekonomskog konteksta, čemu ponajprije svjedoči pismo iz 1946. godine. Redom ćemo opisati svih osam pisama:

Pismo od 24. 8. 1946.

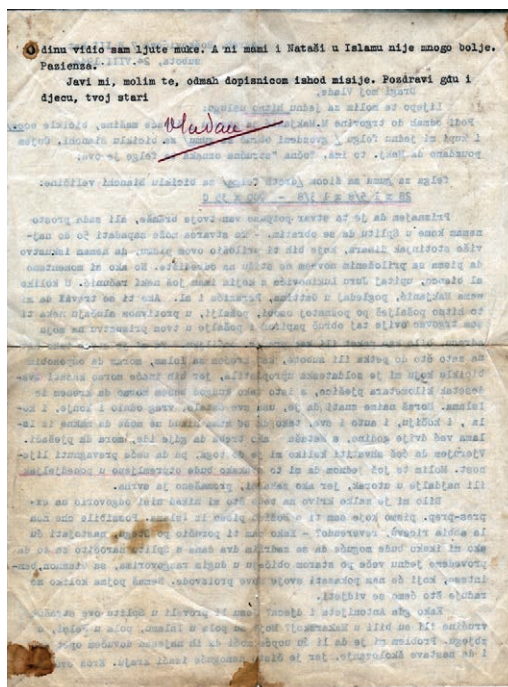
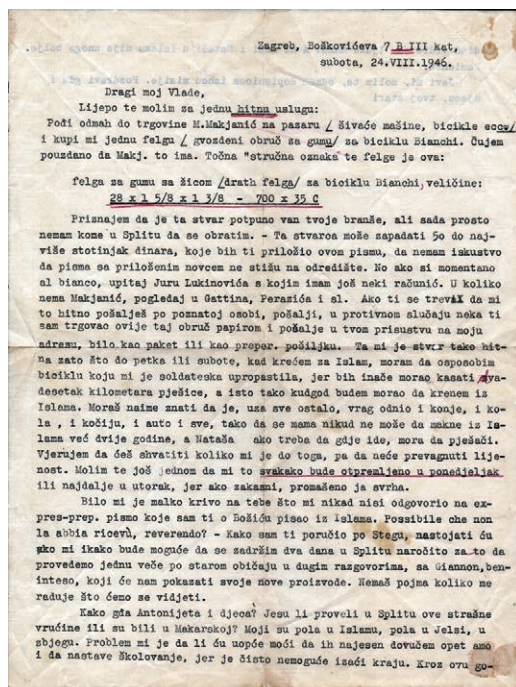
Pismo je napisano pisačom mašinom u A4 formatu, obostrano, rukom potpisano. Desnica naručuje od Rismonda felgu za bicikl i žali se na tešku situaciju u Islamu Grčkom. Također spominje kompozitora Ivu Paraća i Sigmunda Stega kao istaknute članove predratnog splitskog kulturnog miljea.¹⁷ U kontekstu teksta nalazimo i prvi zabilježeni prigovor zbog Rismondove aljkavosti u praćenju korespondencije.

¹⁴ V. RIMONDO, *Oblici i slova*, 205–209.

¹⁵ V. RIMONDO, *Ljudi i slike Dalmacije*, 190.

¹⁶ *Isto*, 188.

¹⁷ Ivo Parać (1890. – 1954.) bio je skladatelj, a od 1925. djeluje u Splitu kao učitelj glazbe, skladatelj i zborovođa. Skladao je scensku i instrumentalnu glazbu, ali posebnu je sklonost imao prema solo pjevanim dionicama i zborskoj glazbi. Paraćeva poznata opera *Adelova pjesma* nastala je prema libretističkom predlošku *Bijedna Mara* Luke Botića. Pjesme su mu okupljene u zbirci *Ludi e canti*.

Sl. 2. Pismo Vladana Desnice Vladimiru Rismonda (24. kolovoza 1946.)

Pismo od 18. 12. 1953.

Pismo je napisano pisacom mašinom u A5 formatu, obostrano, rukom potpisano. Desnica se jada zbog velike količine posla. Također spominje gđu. Madeleine Denegri, prevoditeljicu s francuskog jezika, kojoj šalje na ispravak prijevod jedne novele.¹⁸ Zove Rismonda u posjet, a potom žali zbog „crkavanja“ revije *Književni Jadran*. Nestajanje revije pripisuje nezdravim međuljudskim odnosima te izravno, imenom i prezimenom imenuje krivca, dodajući kako se radi o Splitu kao „degutantnoj sredini“. Konačno govori o svojim novim izdanjima te spominje Hranka Smodlaku i Ćiru Čičin Šaina.¹⁹

Dopisnica od 29. 3. 1954.

Dopisnica je pisana rukom, formata 9x14 cm.

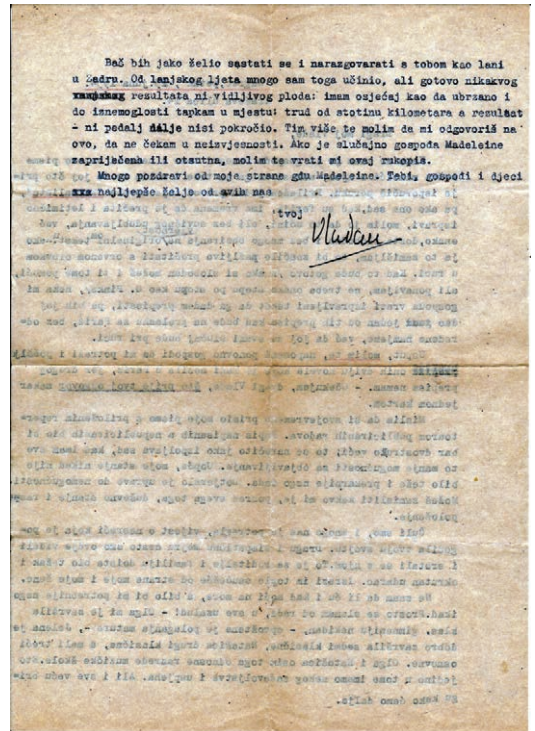
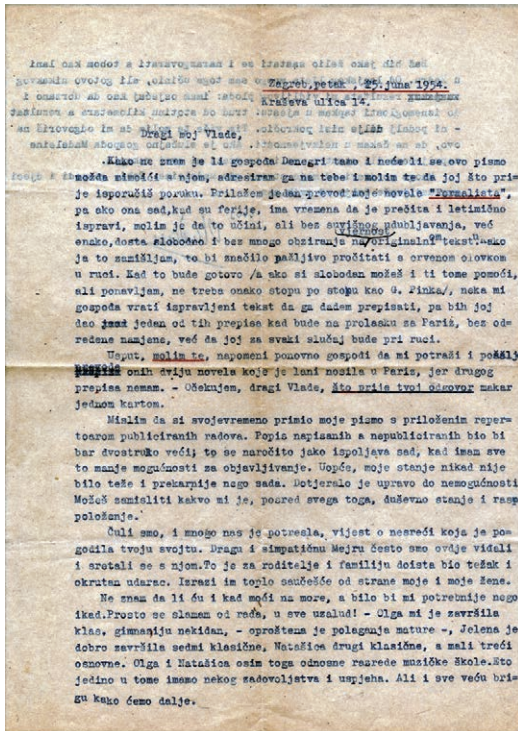
Desnica spominje „gospođu“ (vjerojatno Madeleine Denegri) od koje još nije dobio vijesti, kao ni od Rismonda („od tebe ni mukajet“). Također pita je li „gospođa“ poslala prijepode dviju novela Guilloux (vjerojatno se radi o Louise Guillouxu, francuskom književ-

Sigmund Steg (rođ. 1904.) bio je istaknuti član splitskog kulturnog kruga prije Drugog svjetskog rata. Po završetku rata emigrira u Izrael, gdje biva aktivan u radu Udruženja Jevreja u Izraelu.

¹⁸ Madeleine Epron Denegri (1902. – 1989.) bila je francuska novinarka, a u razdoblju 1930. – 1936. i osobna tajnica André Gidea. Godine 1939. udaje se za prof. Milivoja Denegrija i ostaje živjeti u Splitu kao prevoditeljica s hrvatskog na francuski jezik te lektorica na Višoj pedagoškoj školi. Godine 1988. dobila je Zlatni grb Grada Splita.

¹⁹ Hranko Smodlaka (1900. – 1969.) bio je splitski publicist, pjesnik i scenski pisac. Bio je prvi dopisnik izvještajne agencije Tanjug u inozemstvu, a također je uređivao kratkotrajnu kulturnu reviju *Književni Jadran*, pokrenutu 1952. godine. Najpoznatije scensko djelo bila mu je drama *Antipatra ili Krivi spoj* iz 1963. godine.

Ćiro Čičin Šain (1890. – 1960.) bio je poznati splitski pjesnik, putopisac, prevoditelj i dramski pisac. Uređivao je niz listova, između ostalog i *Novo doba*, a u poslijeratnom razdoblju – kao ravnatelj Muzeja grada Splita (1947. – 1958.) – pokrenuo je *Izdanja Muzeja grada Splita*.

Sl. 3. Pismo Vladana Desnice Vladimiru Rismondu (25. lipnja 1954.)

niku, socijalističkom aktivistu te prijatelju Andréa Malrauxa i Alberta Camusa). Također piše kako se javio „P-u“, kojem zahvaljuje te čije je pričiце preveo za francusko tržište.

Pismo od 25. 6. 1954.

Pismo je napisano pisačom mašinom u A4 formatu, obostrano, rukom potpisano. Desnica spominje kako šalje nove prijevode na uvid gđi. Madeleine Denegri (usput moli Rismonda da nadzire proces prevođenja), a daje i kratki izvještaj o svojoj djeci. Izražava intimno žaljenje zbog nedostatka napretka u vlastitom radu te se dodatno žali na sužavanje mogućnosti objavljivanja. Desnica konačno očekuje od Rismonda „makar jednu kartu“, žarko priželjkujući sastanak i nastavak razgovora s prijateljem.

Dopisnica od 13. 9. 1954.

Dopisnica je adresirana rukom, formata 9x14 cm.

Tekst dopisnice sveden je na sažetu kritiku Rismondovog zanemarivanja pisane komunikacije te je na mjestu rezerviranom za tekst ispisano samo jedan jasno naznačeni znak pitanja.

Pismo od 11. 4. 1955.

Pismo je napisano rukom, formata 21x11,8 cm, jednostrano.

Radi se o dokumentu kojim Desnica potvrđuje kako se sprema na znamenito putovanje Pedagoške akademije u Grčku 1955. godine. Pisac pritom izražava zadovoljstvo što će na ekskurziju poći i Rismondo. Fotodokumentacija dokazuje Desničinu i Rismondovu nazočnost na putovanju

Sl. 4. Sudionici putovanja Pedagoške akademije u Grčku 1955. Vladan Desnica stoji prvi slijeva u gornjem redu.

Dopisnica od 22. 11. 1955.

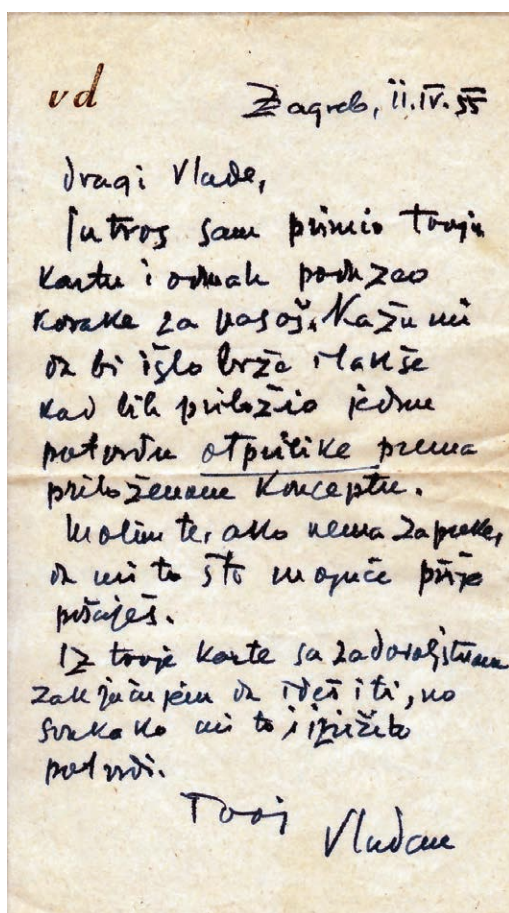
Dopisnica je pisana rukom, formata 9x14 cm.

Desnica se zahvaljuje na „knjizi i karti“ koje mu je Rismondo vjerojatno ranije poslao. Također spominje neko svoje neidentificirano djelo (s obzirom na dataciju dopisnice, možda je riječ o zbirci pripovijedaka *Proljeće u Badrovcu*) za koje od Rismonda očekuje „jedan strog i budan tamižamenat“, odnosno bistrenje sadržaja.

Pismo od 14. 11. 1958.

Pismo je napisano pisaćom mašinom u formatu A5, jednostrano, rukom potpisano. Desnica od Rismonda potražuje Croceov tekst „Poesia e non poesia“ radi eventualnog prevođenja. Također izražava nuždu za tim poslom jer je – kako kaže – „na niskim granama“ pa se mora ispomagati prijevodima. Konačno isporučuje pozdrave Ćiri Ćičin Šainu.

Nevelikom broju od osam primarnih, treba dodati i tri sekundarna izvora. Za početak se radi o tekstu stanovitog Antuna Grgičevića koji je – spremljen u otvorenoj poštanskoj omotnici – nađen u arhivu prof. Vladimira

Sl. 5. Pismo Vladana Desnice Vladimiru Rismondu (11. travnja 1955.)

Rismonda. Tekst datira iz 1935. godine, a omotnica je bila naslovljena „Odličnom gospodinu Vladanu Desnici, uredniku Magazina Sjeverne Dalmacije“. Grgičevićev tekst pod naslovom „Tragom za Ilirima“ gotovo sigurno je poslan u cilju izdavanja u okvirima *Magazina Sjeverne Dalmacije*. Radi se zapravo o pokušaju dokazivanja da sadašnji slavenski jezici na Balkanu ne mogu biti mlađi od albanskog i grčkog jezika. Time se u najmanju ruku potvrđuje kako je *Magazin Sjeverne Dalmacije* kod zainteresiranih autora bio percipiran kao revija posvećena istraživanju dalmatinskog identiteta na doista širokoj skali.

Drugi izvor u ovom kontekstu je bilježnica Hranka Smodlake – pokretača i urednika *Književnog Jadrana* – u kojoj je Smodlaka s jedne strane bilježio službene honorare suradnika, a s druge vodio osobno knjigovodstvo. Zanimljivo je, ali danas nemoguće rekonstruirati, kako je bilježnica uopće završila u Rismondovom posjedu. Jednako je zanimljivo pogledati piscem mašinom ispisan dokument nađen unutar bilježnice, s datumom od 19. rujna 1952. godine, koji poimence navodi suradnike u brojevima 7 i 8 revije *Književni Jadran*. Tu ćemo naći dobro poznata imena koja se provlače kroz poslijeratni splitski i dalmatinski kulturni milje: Šimu Vučetića, Vladana Desnicu, Srećka Dianu, Vladimira Rismonda, Ćiru Čičin Šaina i druge. Ipak, iz današnje je perspektive vjerojatno najzanimljivije pročitati opasku ispisanu nad samim spiskom autora: „Honorari obračunati su na osnovu najnižih dozvoljenih stavaka i onda još nešto smanjeni, sa pristankom autora“.

Treći izvor je povjesničaru i najintrigantiji. Radi se o separatu *Zadarske revije* iz 1954. godine, odnosno o tekstu Vladana Desnice s posvetom Vladimiru Rismondu.²⁰ Tekst nosi naslov „O jednom gradu i o jednoj knjizi“, a radi se o Desničinoj obrani stavova impliciranih u romanu *Zimsko ljetovanje*. Knjiga je, naime, u agitpropovskoj maniri napadnuta od strane Jože Horvata, ali Desnica ističe kako je imala i vrlo dobrih recenzija (npr. od strane Aleksandra Tišme ili Čede Price). Pisac konačno ističe kako je – pišući o Zadru i njegovom zaleđu – zapravo dao pregled konstrukcije mediteranskog identiteta u vidu konflikta gradske agore i sela.²¹

Konačno, arhiv prof. Vladimira Rismonda nudi pregršt sasvim posrednih izvora koji potvrđuju njegovo prijateljstvo s Vladanom Desnicom i upućenost u Desničin rad. Tu, među ostalim stvarima, zasigurno spada i kratki dopis Aleksandra Tišme koji se Rismondu obraća u ime *Letopisa Matice srpske* te mu 1972. godine šalje broj *Letopisa* u kojem je obilježena petogodišnjica Desničine smrti. Tišma također podsjeća Rismonda na slanje nekog obećanog teksta o Desnici.

ZAKLJUČAK

Koliko god bili oskudni, materijali iz arhiva prof. Vladimira Rismonda svjedoče prije svega o prijateljstvu dvojice stvaralaca, a potom, mnogo važnije, pružaju uvjerljive dokaze postojanju kulturnog kruga dalmatinskih intelektualaca u periodu koji smo okvirno

²⁰ Vladan DESNICA, *O jednom gradu i o jednoj knjizi* (posebni otisak iz *Zadarske revije*, 3/1954., br. 1), Zadar 1954.

²¹ *Isto*, 5.

odredili rasponom od 1918. do 1960. godine. Radi se o iznimno zanimljivoj i povezanoj grupaciji ljudi koja je objedinjavala nekoliko generacija. O njoj je vjerojatno najdojmljivije svjedočenje dao sam Vladimir Rismondo u intervjuu Vojku Mirkoviću za *Nedjeljnu Dalmaciju* od 20. 4. 1975.²² U tom tekstu prije svega nalazimo opis Splita prve četvrtine 20. stoljeća, Splita koji se sastojao od biranih primjera secesijske arhitekture, od Vidovićevog poentilizma koji se mogao naći u slikarevom atelijeru na vrhu kazališne zgrade, ali i od djelovanja mladih pro-južnoslavenskih intelektualaca. Bio je to Split Josipa Smodlake i Ante Trumbića, no u istom su kontekstu bili aktualni Tin Ujević, Vladimir Čerina, Jerolim Miše, Marino Tartaglija i drugi. Lista imena koja Rismondo nabraja doista je impresivna, a nastavlja se nešto mlađom generacijom angažiranih intelektualaca poput Antuna Zuppe, Ante Cettinea, Vjekoslava Paraća, Hranka Smodlake, kompozitora Ive Paraća te, dakako, i prije svih ostalih, Vladanom Desnicom. Većina spomenutih – potpomognuta likovnim umjetnicima poput Andrije Krstulovića, Milana Tolića ili Ante Kaštelančića – bit će među nositeljima kulturne identifikacije Dalmacije i u vremenu nakon Drugog svjetskog rata, odnosno sve do sredine sedmog desetljeća 20. stoljeća.

Važno je, naposljetku, u Rismondovom intervjuu uočiti i nametnutu političku notu koja je zbog regionalne dalmatinske orijentacije i njega i Vladana Desnicu pratila za života te ih – posebno Desnicu – na izvjestan način posmrtno još uvijek prati.²³ Rismondo je u tekstu intervju iz 1975. godine živo svjedočio o tome, navodeći napade iz revije *Kritika* s početka sedamdesetih, a koji su počivali na optužbi za „anti-hrvatstvo“, odnosno za političko dalmatinsko autonomništvo. Rismondo, pak, nikada nije nijekao da je kao mladi angažirani intelektualac koji se formirao u vremenu pada Austro-Ugarske Monarhije vjerovao u (tada bez sumnje progresivno) kulturno jugoslavenstvo te da je već u četvrtom desetljeću 20. stoljeća počeo razmišljati o zasebnom regionalnom kulturnom identitetu Dalmacije, ali je uvijek – čak i u kasnijem slučaju predgovora prijevodu *Kronike Tome Arhiđakona* – odbijao političke implikacije svojih uvjerenja. Ta su uvjerenja na svaki način ostala zabilježena u tekstu spomenutog intervju, ali i – možda još sažetije – u nekrologu koji je Rismondo napisao neposredno po smrti Vladana Desnice. Ondje pisac govori o Desnici koji je:

(...) vrlo rano došao u dodir s filozofskom i historijskom misli Benedetta Crocea, a plod tih njegovih prvih dodira bili su prijevodi nekoliko Croceovih eseja iz estetike te prvih poglavlja njegove magistralne „Historije Evrope“. Štampajući „Eseje iz estetike“ Desnica se za oznaku izdavačkog poduzeća poslužio imenom Kadmosa, i ovo je ime, koje je bilo ime prvog grčkog legendarnog kolonizatora u dalmatinskom primorju, trebalo da simbolizira iskonsku i intimnu povezanost Dalmacije s velikim žarištem civilizacije, kao što je veza s Croceovom filozofijom trebalo da služi njemu koji je duboko poznavao razvoj klasične i talijanske kulture u svima njihovim književnim i umjetničkim vidovima kao najprirodnija osnova za daljnja poniranja u razvoje velike svjetske filozofske misli, u koje se Croce na svoj talijanski i tradicionalistički način bio uključio.²⁴

²² „Vraćanje tradiciji“, *Nedjeljna Dalmacija* (Split), br 206, 20. 4. 1975., 7.

²³ O tome vidi u tekstu: Nikica BARIĆ, „Vladan Desnica – novi prilozii za biografiju“, *Pilar*, 8/2013., br. 15–16, 9–67. Autor u tekstu dovodi obitelj Desnica, pa i samog Vladana Desnicu, u prisnu vezu s četničkim pokretom u Dalmaciji. Ovu konstrukciju – zasnovanu na posrednim dokazima, koji sa samim Vladanom Desnicom nemaju izravne, a kamoli utemeljene veze – bilo bi suvišno komentirati, pogotovo u kontekstu Desničinog kulturnog svjetonazora.

²⁴ V. RISONDO, *Oblici i slova*, 211.

VLADAN DESNICA IN THE FAMILY ARCHIVE SOURCES OF VLADIMIR RISMONDO SR. IN SPLIT

The family archive of historian and intellectual Vladimir Rismondo Sr. (Makarska, 11th September 1902 – Split, 8th January 1994) located in Split holds a multitude of fragmentary data on the persons and occurrences which shaped the cultural, political and economic history of Dalmatia in the nineteenth and twentieth centuries. One such person is the writer Vladan Desnica (Zadar, 17th September 1905 – Zagreb, 4th March 1967) who shared a profound friendship with Rismondo, as well as a notable part of his personal biography. Although the contacts between Desnica and Rismondo were often and varied, the Rismondo Split archive holds only eight letters and postcards sent by Desnica, along with some other documents of secondary importance. This paper notes and describes these sources, placing them in the intellectual context of the circle of “Croceans of Split” before the Second World War, or supporters of the “Dalmatian Mediterraneanism” idea after the war. The paper thus overcomes the confines of notes on archival documents which support the thesis of a friendship between the two intellectuals, and becomes an example of research into the cultural climate of Split and central Dalmatia from 1919 to 1960. The author looks into some political aspects implied by the idea of “Dalmatian Mediterraneanism”, followed by both friends throughout their lives. Vladimir Rismondo had been attacked as a Dalmatian autonomist, and some still today fault Vladan Desnica for his Serbian origins, or family relations with the Chetnik movement. In conclusion, the author does not form an opinion based on these allegations, finding that the cultural orientation of Vladan Desnica, and Vladimir Rismondo Sr. – followed by a complete lack of political engagement – constitutes a worthy counter-argument.

Keywords: Vladan Desnica, Vladimir Rismondo Sr., family archive, Croceans of Split, Mediterraneanism, existentialism

Literatura

Toma ARHIĐAKON, *Kronika*, Split 1960.

Nikica BARIĆ, „Vladan Desnica – novi prilozi za biografiju“, *Pilar*, 8/2013., br. 15–16, 9–67.

Benedetto CROCE, *Eseji iz estetike*, Split 1938.

Vladan DESNICA, *O jednom gradu i o jednoj knjizi* (posebni otisak iz *Zadarske revije*, 3/1954., br. 1), Zadar 1954.

Magazin Sjeverne Dalmacije, 2/1935.

Krešimir NEMEC, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Zagreb 2003.

Mirna SINDIČIĆ SABLJO, „Predodžbe o ruralnoj sredini u Zimskom ljetovanju Vladana Desnice“, *Fluminensia*, 23/2011., br. 1, 131–142.

Vjekoslav Parać. *Umjetnički paviljon, Zagreb, travanj 1984.* [katalog izložbe; autor izložbe Igor Zidić], Zagreb 1984.

Vladimir RISMONDO, *Ljudi i slike Dalmacije*, Split 1964.

Vladimir RISMONDO, *Oblici i slova*, Split 1979.

Vladimir RISMONDO, *Zaustavljeno vrijeme*, Split 1989.

„Vraćanje tradiciji“, *Nedjeljna Dalmacija* (Split), br 206, 20. 4. 1975., 7.

Prilog

MARICA RISMONDO-BERKET: SJEĆANJE NA VLADANA DESNICU

André Malraux naša sjećanja na umjetnička djela koja smo na poseban način doživjeli, i ostala su nam u sjećanju, naziva našim imaginarnim muzejima. No, mi u sebi pohranjujemo i sjećanja na ljude koji se nečim posebno ističu i na naše kontakte s njima. U takvu moju „zbirku“ već u mojim vrlo mladim danima ušao je Vladan Desnica.

Desnicu i njegovu obitelj ne pamtim iz vremena kad su živjeli u Splitu jer sam tada bila u savim ranoj životnoj dobi. Moja prva sjećanja na njih sežu u poratne godine poslije Drugog svjetskog rata. Sjećam se posjeta njima u njihovu domu u Zagrebu u Kraševoj ulici (sada Bauerovoj) kamo me majka odvela kao djevojčicu. Desničini su ljeti dolazili u Dalmaciju, zadržavajući se u Splitu, najčešće na proputovanju za Jelsu. Desnica je katkad i sam dolazio u Split. Nastavljalo se njegovo davno započeto prijateljstvo s mojim ocem Vladimirom Rismondom, i mi u obitelji smo znali da, dok je Desnica u Splitu, otac ima „poseban režim života“; njih dvojica su svake večeri, do kasnih noćnih sati, provodili u šetnjama po već opustjelim ulicama grada, držeći se pod ruku (a kada bi ruka malko popustila, Desnica bi mu, onako usput, i dalje razgovarajući, podigao ruku u pravi položaj!). Na tim šetnjama vodili su se njihovi dugi razgovori. Jednom smo Desnicu slušali dok je govorio na svojoj Književnoj večeri u Splitu. No on je odjednom izašao iz „službenog diskursa“ – pogledao je prema ocu koji je sjedio među publikom i upitao ga: „Sjećaš li se Vlade kada smo...?“ Vlade je kratko odgovorio: „Naravno, sjećam se.“ Ja više ne znam čega su se oni tada sjećali, ali Desnica je tih dana bio toliko uronjen u njihove razgovore da se i u tome času direktno obratio ocu!

Na povremenim večerama u našem obiteljskom domu, u ležernoj atmosferi, Desnica je bio veoma ugodan sugovornik. Elokventan, duhovit, široke kulture: na svaku asocijaciju u toku razgovora moglo se s njime otvoriti novu temu, uvijek je imao što reći. Ne treba reći kako se izražavao – pa bio je književnik! Imao je ugodan glas, vrlo izražajne oči, lijep osmijeh. Mome bratu i meni ostalo je i danas vrlo živo sjećanje na te večeri.

Moj prvi susret s Desničinom literaturom zbio se kad sam imala oko 15 godina – tada mu je objavljeno *Zimsko ljetovanje*, i pamtim ga kao meni vrlo dragu knjigu. Otprilike u to vrijeme otac me potaknuo da pročitam njegov prijevod s ruskog Tatjaninog pisma iz *Evgenija Onjegina*, objavljenog u listu *Književni Jadran* koji je tada izlazio u Splitu. Bio je to majstorski prijevod, uz izvanredno sačuvan duh originala, pročitala sam ga – i ponovo mu se vraćala.

Iz obiteljskog doma Desničinih, kamo sam povremeno dolazila u vrijeme mojih studija u Zagrebu i družila se s njihovim kćerima, sjećam se portreta predaka iz Islama Grčkog. Sjećam se stvaralačkog ugođaja Desničine radne sobe s bibliotekom. A uz rub radnog stola nalazilo se malo kuhalo, sa svime što je potrebno za kuhanje kave: to je bilo tu, očito, da mu pomogne kod noćnog rada.

S Desničinih kćerima bila sam jedan ili dva puta u sobi koju su oni neko vrijeme bili zadržali u svojoj staroj kući na Tomića stinama u Splitu i u kojoj bi odsjeli. Pamtim da se tu, uz ostale stvari, nalazio i jedan klavir. Kada sam jednom otišla u Zadar, po želji mojih roditelja posjetila sam Desničinu sestru Natašu. U njenom skladno uređenom stanu prepoznala sam neke posebno izrađene lampe o kojima mi je otac pričao da ih je obitelj imala u Islamu Grčkom, a koje su njemu bile zanimljive zbog dizajna iz određene epohe. U svim tim ambijentima Desničinih koje sam upoznala osjećala se obiteljska tradicija, a neki predmeti svjedočili su o tome kako su pojedine generacije obitelji pratile ukus vremena.

Posljednji put vidjela sam Desnicu kada sam ga posjetila u Zagrebu, a to je bilo nekoliko mjeseci nakon smrti njegove supruge. Preda mnom je bio čovjek potpuno drugačiji od onoga koga sam poznavala. Bio je slika tuge – bez želje za razgovorom, pretužnih očiju. Imala sam osjećaj da se nalazim pred njim na sam dan pogreba gospođe Ksenije. Ovim istim riječima opisala sam susret s njime mojim roditeljima nakon povratka u Split.

Otac je vrlo rijetko odlazio u Zagreb. Sjećam se da je tamo bio u kasno proljeće 1965. i tada je posjetio Desnicu. To je bio njihov posljednji susret – Desnica je umro nepune dvije godine nakon toga. Otac je otišao na njegov posljednji ispraćaj u Islam Grčki. Napisao mu je nekrolog. U tome tekstu prisjetio se njihovih druženja, posebno zajedničkih šetnji po Splitu u kasnim ljetnim večerima. Nadživio ga je gotovo 27 godina. Do kraja života stalno ga se prisjećao, mnogo pričao o njemu drugima, osobito mladima koji ga nisu upoznali. Njihovo prijateljstvo ostavilo je trag u sačuvanoj korespondenciji, kao i u pojedinim očevim tekstovima i intervjuima.

Desničina kći Olga posjetila je oca 2–3 godine prije nego što je umro. Bio je to dug razgovor.

Generacije naših roditelja više nema, a susreti nas koji smo ostali iz naših dviju obitelji, nažalost rijetki, dodatno ožive moje sjećanje.

U Splitu 16. 9. 2014.
Marica Rismondo-Berket

5.

GOVOR KNJIŽEVNOG LIKA I GOVOR DOKUMENTA: JEDNA EPIZODA IZ *PROLJEĆA IVANA GALEBA*

Bojan Đorđević

UDK: 821.163.42Desnica V.:002.1

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U radu se donose dosad nepoznati podaci o advokatskom i pravobranilačkom delovanju Vladana Desnice u Splitu tridesetih godina prošlog stoleća, a koji su pohranjeni u u Fondu Ministarstva pravde Kraljevine Jugoslavije u Arhivu Jugoslavije u Beogradu. Tih dokumenata nema mnogo. Uglavnom su službenog karaktera i svedoče o Desničinj revnosti i ispravnosti kao državnog činovnika. Međutim, jedan predmet, u vezi sa procesom protiv više lica iz Splita i Dubrovnika, vođen pred Sudom za zaštitu države, kao posledicu imao je Desničin izveštaj o nepravilnostima u istražnom postupku, koji je on podneo u svojstvu službenika Državnog pravobranilaštva. Zanimljivost ovog dokumenta leži u činjenici da je on u neposrednoj vezi sa Desničinim romanom *Proljeća Ivana Galeba*.

Cljučne reči: Vladan Desnica, Split, komunistički pokret, dokument, književni lik, prototekst

I

Tridesete godine dvadesetog stoleća bile su za Vladana Desnicu godine građenja činovničke karijere. Pošto je 1930. godine svršio studije prava u Zagrebu, počeo je da radi u advokatskoj kancelariji svog oca Uroša u Splitu. Treba odmah naglasiti da je ova advokatska kancelarija bila jedna od uglednijih, i to ne samo u Dalmaciji, da je iz godine u godinu bivalo sve više predmeta i slučajeva, posebno otkada je Uroš Desnica kancelariju iz Obrovca preselio u Split, te da se upravo na prelazu iz treće u četvrtu deceniju prošloga stoleća ukazala potreba za više službenika. Jer, politički aktivan (član Narodne radikalne stranke i poslanik u Narodnoj skupštini), Uroš Desnica je od 1929. godine bio još više involviran u politički život. Godine 1932. postao je senator. Zanimljivo, u enciklopedijskim

prilozima uglavnom se ne pominje da je bio i član Vrhovnog zakonodavnog saveta Kraljevine Jugoslavije. Kako je, dakle, njegova kancelarija imala puno posla, to je on još 1929. godine primio jednog pripravnika. Isto je učinio i sledeće godine sa svojim sinom Vladanom. U izveštajima ove advokatske kancelarije koji su stizali u Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije nema, naravno, pomena Vladana Desnice, iako se može pretpostaviti da je te izveštaje on redigovao i davao im konačni oblik (jer su to uglavnom i radili pripravnici). U dokumentima koji se čuvaju u Arhivu Jugoslavije, u fondu Ministarstva pravde Kraljevine Jugoslavije, zasad smo pronašli samo dva pomena Vladana Desnice za vreme njegova službovanja u advokatskom uredu svog oca. Krajem aprila 1931. godine dr Uroš Desnica obavestio je načelnika za advokatske poslove u Ministarstvu pravde Kraljevine Jugoslavije da će obaviti dvonedeljno službeno putovanje u Beograd, gde ide na zasedanje Vrhovnog zakonodavnog saveta, čiji je član. Na kraju je dodao: „Tekuće poslove obavljaće u mom odsustvu advokatski pripravnik Vladan Desnica.“¹ Takođe, godine 1933. Uroš Desnica je podneo neku predstavku Apelacionom sudu u Splitu. Zasedanje po ovoj žalbi održano je 23. i 24. maja 1933. godine, a pred Apelacionim sudom nastupio je „pripravnik Vladan Desnica“.²

II

Godine 1934. Vladan Desnica je stupio na dužnost u Državnom pravobranilaštvu u Splitu.³ U tom svojstvu napredovao je do ranga višeg pristava, položivši sudski ispit 1936. godine.⁴ Ni dokumenti o tom razdoblju Desničine činovničke karijere nisu brojni u Fondu Ministarstva pravde, jer je on, po subordinativnom principu, svoje izveštaje uglavnom slao u Zagreb. Retko kada je imao potrebu da se obraća direktno Ministarstvu pravde. To je bilo obavezno kada bi tražio odsustvo, što je on činio 1934. godine, kao i 1936. i 1937. godine. Sva tri puta naveo je da jednomesečno odsustvo traži „iz ličnih razloga“.⁵ Nema nikakve sumnje da su u pitanju bili porodični događaji – godine 1934. ženidba sa Ksenijom Carić, a 1936. i 1937. godine rođenje dveju kćeri, najpre Olge pa Jelene. Jedan zanimljiv dokument u ovom fondu, međutim, svedoči da je Desnica kao službenik Državnog pravobranilaštva imao i povremenih neprijatnosti. Krajem februara 1938. godine monsijor Petar Dominis iz Šibenika je uputio žalbu Ministarstvu pravde Kraljevine Jugoslavije. Radilo se o nekom sukobu oko imanja, koje je po Dominisovom uverenju pripadalo Katoličkoj crkvi, a „uzurpirali su ga nesavesjni pojedinci“. Dominis se, naravno, obratio sudu, koji je, međutim, presudio u korist tih „nesavesnih pojedinaca“. Naposletku se krajem februara

¹ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Fond Ministarstva pravde Kraljevine Jugoslavije (63)-29/1931-607.

² AJ 63-48/1933-175; 202; 323.

³ U Opštem upitniku Ministarstva finansija Narodne Republike Hrvatske, 1946. godine, sam Desnica je upisao: „Do 1934 advokatski koncipijent u Splitu, od 1934 činovnik Državnog Pravobranioštva u Splitu.“ Videti: Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 548.

⁴ Videti biografiju Vladana Desnice koju je sačinio Dušan Marinković u: Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 226.

⁵ Videti: AJ 63-148/1934-71; AJ 63-337/1936-25; AJ 63-252/1937-48.

1938. godine obratio Ministarstvu pravde, a ono je naložilo Državnom pravobranilaštvu u Splitu da slučaj ispita. Zadatak da proveri činjenice i izrekne mišljenje o tome da li je u postupanju suda prekršen zakon bio je poveren Vladanu Desnici. Očigledno da je Desničino mišljenje potvrđivalo sudsku presudu pa se Dominis žalio i na njega. Desnica je, po službenoj dužnosti, morao da razgovara sa monsinjorom, ali je ovaj to shvatio kao uvredu i požalio se lično Ministarstvu pravde na „drskost ovdašnjeg pravobranioca koji se usudio isledivati me poput kakvoga mjesnog sudije“.⁶

Ipak, i među ovim oskudnim dokumentima našao se jedan izveštaj Vladana Desnice od izuzetnog značaja ne samo za njegov službenički lik i karakter, i ne samo za istoriju komunističkog pokreta u Dalmaciji, već i za jedan važan momenat iz Desničine biografije, a iznad svega za njegov rad na romanu *Proljeća Ivana Galeba*.

III

Priča počinje novembra 1935. godine,⁷ kada su u Zagrebu uhapšeni Đorđe Mitrović i Franjo Kralj, kod kojih je nađen materijal tzv. Zembilja (Zemaljskog biroa Komunističke partije Jugoslavije). Iz tog materijala videlo se da oni održavaju veze sa Pokrajinskim komitetom KP Jugoslavije za Dalmaciju u Splitu. Provala je omogućena zahvaljujući hapšenju splitske javke – Anke Galić.⁸ Na osnovu informacija dobijenih od nje, a potom i sledećih dvoje uhapšenih – Ivana Majnarića i Anke Berus – uhapšeno je ukupno deset članova Pokrajinskog komiteta iz Splita i Dubrovnika. Svi oni formalno su uhapšeni zbog rasturanja raznih levičarskih brošura te lista *Proleter*. Tokom istrage, a i docnije, pred sudom, svi oni su poricali da su članovi tada zabranjene Komunističke partije. Jedna od optuženih, Anka Berus, izjavila je, recimo, da je „mislila da se radi samo o feminističkom pokretu i antifašističkom frontu“.⁹ Relja Vlak, pak, uporno je poricao da je bio član komunističke organizacije, ali je priznao da je svome zetu Ivanu Mariću „učinio nekoliko usluga“.¹⁰ Posle šestomesečne istrage, optuženi su izvedeni pred Državni sud za zaštitu države. Petoro njih je oslobođeno, među njima i Ivan Marić. Osuđeni su, 25. juna 1936. godine, trgovac Relja Vlak, prodavačica Tonka Marić, profesorka Anka Berus, zemljoradnik Vicko Jelaska i činovnik Ivan Majnarić. Svi oni su osuđeni, kako se u presudi veli, kao „članovi udruženja koje ima za svrhu propagandu komunizma“.¹¹ U posebnom procesu osuđen je stolar Ivan Benevoli (rođeni Splićanin), koji je bio veza u Dubrovniku. U obrazloženju presude je istaknuto:

Ustanovljeno je vođenim izviđajima, da je Split bio sedište pokrajinskog komiteta komunističke partije Jugoslavije za Dalmaciju, koji je komitet održavao direktne veze sa centralnim

⁶ AJ 63-33/1938-114.

⁷ Dokumenta o ovome videti u: AJ, Fond Državnog suda za zaštitu države (135)-10/1936; 135-14/1936.

⁸ Ljubiša RISTOVIĆ – Savo KRŽAVAC, *Robija, kovačnica komunista*, sv. 2, Zagreb 1968., 24.

⁹ AJ 135-10/1936.

¹⁰ *Isto*.

¹¹ AJ 135-14/1936.

komitetom u Beču, a istovremeno i indirektne preko „Zembilja“ u Zagrebu. Pokrajinski komitet je imao na svojoj teritoriji potreban broj adresa i javki, putem kojih je slat propagandistički komunistički ilegalni materijal.¹²

Na suđenju optuženima, prvooptuženi Ivan Majnarić tvrdio je da je „pred policijskom vlasti bio grubo primoran da i sebe i druge tereti“.¹³ Dakle, žalio se na zlostavljanje i torturu. Majnarića je branio dr Ivan Ribar. On je poslao pismenu predstavku Ministarstvu pravde Kraljevine Jugoslavije, žaleći se na „nečuvenu torturu“ nad njegovim branjenikom „dok bijaše ispitivan u Splitu“.¹⁴ Zanimljivo je da na postupke zagrebačke policije, koja je kasnije preuzela ispitivanje, nije imao nikakvih primedbi.¹⁵ Radilo se, zapravo, o Majnarićevom priznanju, očigledno iznuđenom, da ga je Ivan Marić učlanio u partiju „neizvesnog dana 1933. godine“ te da je za Marića prenosio knjige i brošure još od leta 1934. godine, a ne tek od avgusta 1935, kako je najpre Majnarić tvrdio.¹⁶ S obzirom da se žalba odnosila na postupak prema Majnariću dok je bio isleđivan u Splitu, Ministarstvo pravde je naložilo Državnom pravobranilaštvu u Splitu da ispita slučaj. Izveštaj je podneo Vladan Desnica, koji tek što je položio ispit za višeg pristava. Desničin izveštaj je vrlo kratak i u suštini se svodi na to da optuženome u samom sudskom postupku „nisu povređena građanska prava niti je prema njemu nezakonito postupano, što i sam optuženik tvrdi“.¹⁷ Desnica je u ovom slučaju, praktično, ustanovio da Državno pravobranilaštvo nije ovlašćeno da ispituje žalbe na policijsko postupanje pa je jednostavno svom kratkom izveštaju priložio lekarski nalaz, a u samom izveštaju samo napomenuo da su Majnariću, „prema liječničkom izvještaju bila polomljena rebra i povređen jedan bubreg“ i dodao izvod iz policijskog izveštaja u kome se kaže da su povrede „posljedica pada prilikom pokušaja bijega i skoka sa drugog sprata (tavana) kuće Svetine Kasolinija“.¹⁸ Tu se uloga Vladana Desnice završila, a presuda optuženima postala pravosnažna. Petoro navedenih dobilo je relativno kratke kazne zatvora (Majnarić i Anka Berus osuđeni su na po dve godine robije, Tonka Marić na godinu i po, a Vlak i Jelaska na godinu), uz dvogodišnji „gubitak časnih prava“. Uz to, Anka Berus je kažnjena „trajnim gubitkom državne službe“, sa obrazloženjem da „osuđeni pred ovim sudom ne mogu se baviti dalje vaspitanjem omladine“.¹⁹

Cela ova priča daje jedan novi uvid u tek ovlaš pomenut i na ličnim sećanjima zasnovan sud o odnosu Vladana Desnice i Anke Berus posle Drugog svetskog rata, kada je Desnica već bio šef Pravne službe Ministarstva finansija Narodne Republike Hrvatske. Iako iz tog doba (od 1945. do 1950. godine) nema dokumenata koji bi potvrđivali bilo kakve sporove ili neprijatnosti koje je Desnica eventualno doživljavao u službi; iako je i sam Desnica,

¹² *Isto.*

¹³ AJ 135-10/1936.

¹⁴ *Isto.*

¹⁵ Da je mučen u zagrebačkoj policiji, pak, tvrdio je na suđenju Vicko Jelaska. Videti: Lj. RISTOVIĆ – S. KRŽAVAC, *Robija*, 66.

¹⁶ AJ 135-10/1936.

¹⁷ U žalbi Ivana Ribara se zaista tvrdi da „sudija Državnoga suda za zaštitu države i sudsko vijeće bijahu vrlo korektni, i ponašahu se u okvirima zakona“. AJ 135-10/1936.

¹⁸ AJ 63-47/1936-88.

¹⁹ AJ 135-14/1936.

žaleći se 1959. godine, u molbi za umetničku mirovinu, na hajku koja se vodi protiv njega, tvrdio da u navedenih pet godina nije za njega bilo nikakvih problema „ni u Ministarstvu financija NRH (...) ni u književnim krugovima“²⁰ – ipak postoji usmeno svedočanstvo da je Desnica bio u lošim odnosima sa tadašnjom hrvatskom ministarkom finansija Ankom Berus. To je tvrdio njegov brat od strica, Stojan Desnica: „Znam da se nisu podnosili; ona je bila ministrica, on šef Pravne službe, i gledali su se malo ovako...“²¹ Ivana Cvijović Javorina s pravom je bila oprezna komentarišući ovo svedočanstvo.²² Ne sporeći da je Stojan Desnica bio uveren da je priča o sukobu Vladana Desnice i Anke Berus tačna, ona je iskazala rezervu, s obzirom da tu priču nije mogla da potvrdi niti uporednim svedočanstvima drugih članova porodice, a niti pisanim dokumentima, koji nesumnjivo imaju prednost nad književnim tekstovima i memoarskim svedočenjima.²³ Ipak, dokumenta o istrazi i suđenju grupi splitskih komunista i simpatizera Komunističke partije svedoče o tome da su se, u jednom trenutku, 1936. godine, putevi Anke Berus i Vladana Desnice ukrstili. Anka Berus je posle rata, kao i svi oni koji su suđeni pred Sudom za zaštitu države, imala uvid u svoj predmet. No, to ne znači da je imala uvid i u Desničin izveštaj, koji nije bio deo predmeta, jer je bio poslat Ministarstvu pravde Kraljevine Jugoslavije, a ne Sudu za zaštitu države. Uostalom, izveštaj se ticao samo Ivana Majnarića, dok se Anka Berus nije žalila na postupanje policije prema njoj.

Međutim, polje mogućih pretpostavki se širi u svetlu detalja iz navedenih dokumenata Državnog suda za zaštitu države i sećanja Ivana Marića, pohranjenih u Arhivu Jugoslavije, u sklopu obimne memoarske građe za istoriju radničkog pokreta. U okviru veoma detaljne Marićeve izjave o razvoju radničkog organizovanja i komunističkog pokreta u Splitu

Sl. 1. Anka Berus nakon odsluženja zatvorske kazne 1938.

²⁰ D. ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, 554.

²¹ IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA, „Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desnićini susreti 2011.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., 261.

²² Kada se ovakvim svedočanstvima nekritički pristupi, kada se ne upušta u proveru iznetih tvrdnji, onda se ona primaju zdravo za gotovo, i tada se odstupa od svih načela naučnog pristupa određenoj problematiki. To se uvek, pa i u slučaju Vladana Desnice, čini sa zlom namerom, da bi se potkrepile sopstvene teze, makar one bile i neutemeljene. Tada se može razviti čitava priča o tobož moćnoj političkoj zaštiti koju je imao Vladan Desnica, i tada se može, u potpuno iskonstruisanom diskursu, implicitno nagovestiti da je ta zaštita išla po liniji nacionalnog identiteta. Ovakav primer etički sumnjivog pristupa videti u: NIKICA BARIĆ, „Vladan Desnica – novi prilozi za biografiju“, *Pilar*, 8/2013., br. 15–16, 62.

²³ I. CVIJOVIĆ JAVORINA, „Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice“, 262.

između dva svetska rata (koja je pisana tokom 1963. godine na skoro stotinu strana), ovoj epizodi dato je vrlo malo prostora. Marićev iskaz doslovno glasi:

CK nas je upozorio s jednim pismom iz Beča da je provaljen Zembilj, da je sekretar Zembilja uhvaćen sa svim dokumentima. Provaljena je s njim i partijska tehnika, pa prema tome i naše javke. Anka Berus je imala javke (šifre) od dolaska Gorkića pa dalje. Radila je u tehnici, a nije bila partijski funkcioner. *Preko tehnike*, prva je bila provaljena Galić Anka (sad [1963] radi u NOO). Ona je bila veza Zembilja sa PK za Dalmaciju, a Majnarić njena veza sa Zembiljom. Anka je otkrila sve što je nosila Majnariću, a s Majnarićem je uhapšena i njegova žena Ines. *Pod udarcima policije* Majnariću su oslabili živci i sve je odao.²⁴

Marićevo svedočenje važno je iz više aspekata. Najpre, ono govori o torturi kojoj su bili izloženi uhapšeni aktivisti. Na jednom mestu Marić je dodao: „Batinali su nas strahovito.“²⁵ Posebno je važno naglašavanje torture kojoj je bio izložen Ivan Majnarić, jer je upravo taj slučaj bio povod Desničinom izveštaju. S druge strane, Marić je u svojoj izjavi direktno ukazao na tzv. loše držanje Anke Galić pred policijom, tj. da je od nje krenula serija hapšenja. Međutim, iz Marićeve izjave nepobitno sledi da je za provalu same Anke Galić kriva niko drugi nego Anka Berus, tj. njeno nepoštovanje pravila ilegalnog rada! Ona je „radila u tehnici“ (a Anka Galić je provaljena „preko tehnike“), ona je „preko Gorkića imala naše javke“, i to bez obzira na činjenicu da nije bila partijski funkcioner. Dakle, ako je Marić u svojoj izjavi pisanoj gotovo tri decenije posle ovih događaja optužio za loše držanje pod istragom Anku Galić i Ivana Majnarića, najveći deo odgovornosti prebacio je upravo na Anku Berus, zbog čije je neopreznosti i provaljena Anka Galić!²⁶ Prema tome, mnogo toga u vezi sa Ankom Berus i njenom ulogom u hapšenju splitskih komunista i aktivista ostaje nedorečeno ili dvosmisleno.²⁷ Gledajući danas, naravno, više nije bitno držanje uhapšenih ilegalaca pred policijom, s obzirom da je jasno da su svi bili izloženi ozbiljnoj torturi. Ipak, pošto su Ivan Marić i Vicko Jelaska isključeni iz Komunističke partije (posle rata imali su da prođu torturu i u kaznionicama svojih dojučerašnjih drugova), ostaje činjenica da je jedino Anka Berus ostvarila partijsku i političku karijeru, i posle oslobođenja zemlje bila je na relativno visokim funkcionerskim položajima. Da li je Vladan Desnica uopšte bio, i 1936. godine, ali i posle rata, upućen u celokupan slučaj provale u Pokrajinskom komitetu KP za Dalmaciju, da li je uopšte bilo pravog sukoba između njega i Anke Berus i da li je bar deo uzroka tog potencijalnog sukoba ležao u slučaju o kome govorimo – to sve ostaje još uvek u domenu pretpostavki. Međutim, dok se eventualno ne nađu još neka pisana svedočanstva, ostaje samo da se pribeleži važna i nepobitna činjenica da je Vladan Desnica, po

²⁴ AJ Memoarska građa (516)-2061. Podvukao B. Đ. Sekretar Zembilja tada je bio Đorđe Mitrović.

²⁵ AJ 516-2061.

²⁶ Ivan Marić naglašava u svojoj izjavi da su svi uhapšeni dobili srazmerno male kazne, a neki od njih (kao i Marić) i oslobođeni isključivo zahvaljujući nepokolebljivom držanju Vicka Jelaske: „On nije priznao ništa u pitanju organizacije Partije, pa uhapšeni članovi komiteta nisu osuđeni na toj liniji.“ AJ 516-2061.

²⁷ U svojoj vrlo kratkoj izjavi od 12. 6. 1961. godine, u kojoj nabraja članice Komunističke partije koje su sa njom bile u zatvoru u Požarevcu, Anka Berus samo u jednoj rečenici pominje kako se našla u zatvoru, tj. da je uhapšena posle provale „u splitskoj organizaciji“. AJ 516-2798.

službenoj dužnosti, bio u jednom trenutku deo procesa koji se vodio protiv grupe splitskih komunista među kojima je bila i njemu docnije nadređena Anka Berus.

IV

Čak i kad bi se sporadično povela reč o književnim likovima u romanu *Proljeća Ivana Galeba*, što do sada u književnokritičkom i teorijskom pristupu Desničinom delu nije bilo često, lik Radivoja, đaka-komuniste, uglavnom je posmatran kao simbol svesne žrtve, ali i oličenje ideološke isključivosti i monomanije. Sva istraživanja svodila su odnos Ivana Galeba i Radivoja na dve ravni: empatično saosećanje sa žrtvom i kontrast liberalnih i dogmat-skih ideja. Tako je i ova epizoda uglavnom služila da se potcrtaju filozofski i, eventualno, ideološki problemi koji muče glavnog junaka. Čak i ovde, gde se faksija izrazito nametnula fikciji, izbegavalo se da se ukazuje na realni potencijal Desničine naracije, nego se uglavnom išlo ka ideološkom transponovanju cele ove epizode na samog Ivana Galeba,²⁸ pri čemu je izvorni kontekst, a samim tim i književni lik Radivoja, uglavnom zanemaran. Međutim, jedan od postulata teorije naracije jeste da je gotovo nemoguće ostvarivanje fikcionalnosti bez tzv. vantekstualnih elemenata, čiji je izvor najčešće u realnom prostoru i vremenu. Naravno da se pri tome uvek mora računati na to da „svaki pokušaj da se predstavi stvarnost dovodi nužno do selektivne perspektive“.²⁹ To je, uostalom, i jedna od privilegija umetničkog pripovedanja (jedan od osnovnih aristotelovskih postulata za razlikovanje umetnosti i istorije), koja čini da naracija nosi tzv. kulturni potencijal.³⁰ Ali, jasno je da je Desnica u svoj roman ovu epizodu uneo i stoga što je 1936. godina, materijalizovana kalendarom na zidu bolničke sobe, godina u kojoj je bilo moguće – a za pripovedača moguće je uvek i nužno!³¹ – da se dogodi slučaj kakav je predstavljen u romanu. U dosadašnjem pristupu romanu *Proljeća Ivana Galeba*, stoga, nije primećen realistični potencijal ove epizode, tj. da je ovo trenutak kada Ivan Galeb u najvećoj meri, metalepsično, izlazi iz zadate uloge rezonera i pripovedača, i otvara se prema drugom, makar i u nemuštoj raspravi sa njim. Pokazuje se tačnom Bahtinova opaska da „spomen na drugoga i njegov život u osnovi se razlikuje od posmatranja i sećanja na svoj sopstveni život“.³² I bez obzira koliko Ivan Galeb želeo da

²⁸ Tako je ova epizoda poslužila implicitnoj osudi „malograđanštine“ glavnog junaka, koja se sasvim uklapa u ondašnju atmosferu potcenjivanja Desnice kao pisca i prikrivene ideološke stigme. Videti: Duško CAR, „Igre proljeća i smrti“, *Literatura*, 2/1958., br. 9, 842. Ali, i kada se želi istaći ideološki potencijal Radivojevog i Galebovog agona (istina samo potencijalnog, s obzirom na Radivojevo ćutanje), opet se odlazi u drugu krajnost i insistira isključivo na kritici „monomanije“, a Radivoj tumači samo kao metafora dogmatizma. Videti: Davor DUKIĆ – Goranka ŠUTALO, „Todesenthebung aus dem Sterbezimmer: koncepti ideologije i vlasti u recepciji Desničinih *Proljeća Ivana Galeba*“, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 74.

²⁹ Ludwig PFEIFER, „The Novel and Society: Reflections on the Interactions of Literary and Cultural Paradigmas“, *PTL*, 3/1978., 61.

³⁰ Alasdair MACINTYRE, *After Virtue*, Notre Dame 1981., 211.

³¹ Louis MONTROSE, „New Historicisms“, *Redrawing the Boundaries* (ur. Stephen Greenblatt i Giles Gunn), New York 1992., 400.

³² Mihail BAHITIN, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Novi Sad 1991., 116.

„okrene leđa“ Radivoju,³³ opet je ogorčen što ne može da dopre do njega: „Pa dobro, brate dragi, dokle ćemo tako?“³⁴

Pravi izvor ove epizode, međutim, sada se može bez dileme detektovati. To su upravo pomenuti lekarski i policijski izveštaji o povredama Ivana Majnarića prilikom isleđivanja u splitskoj policiji, i to upravo iz 1936. godine! Tako se opet pokazuje da arhivski izvori mogu biti, ukoliko se uzmu sa kritičkim oprezom i pravilno protumače, pouzdan putokaz ka razrešenju izvesnih poetičkih dilema. Jer, kada kažemo da je cela afera sa splitskim komunistima suđenim 1936. godine pred Državnim sudom za zaštitu države, u koju je po dužnosti bio umešan i Vladan Desnica, poslužila kao izvor epizodi sa Radivojem u romanu, onda ne mislimo time samo na daleku, i uglavnom neuhvatljivu, najčešće implicitnu, motivsku vezu. Ne. U ovom slučaju radi se o arhivskom dokumentu kao prototekstu! Reč je o tome da je Vladan Desnica, zapravo, delove lekarskog i policijskog izveštaja u koje je imao uvid, i na osnovu kojih je sačinjavao i svoj izveštaj Ministarstvu pravde Kraljevine Jugoslavije, uvrstio u sam tekst romana. Već sama Galebova pretpostavka o razlozima Radivojevog zatočenja i isleđenja vrlo nalikuje na ono što je traženo u istrazi protiv Ivana Majnarića i njegovih drugova: „Nemam pojma što je to što su iz njega htjeli da izvuku. Po svoj prilici nešto što objektivno i nije od neke osobite važnosti: *od koga je dobio da rastura letke* ili nešto takvo.“³⁵ Ali, kada bolničarka obavesti Ivana Galeba o Radivojevim povredama, i kada pročitamo: „Izgleda da mu je povrijeđen jedan bubreg“,³⁶ onda smo se iz domena fikcije već sasvim približili domenu fakticiteta, pošto se u lekarskom izveštaju o povredama Ivana Majnarića čita da mu je „povrijeđen jedan bubreg“. A kad lekar objašnjava Ivanu Galebu da će kao uzrok Radivojeve smrti biti navedena „povreda traumatske prirode nepoznatog izvora“,³⁷ onda je to doslovna formulacija iz lekarskog izveštaja o Majnarićevim povredama! A kada te povrede splitska policija bude pokušala da prikaže kao posledicu „skoka sa drugog sprata“, onda to neminovno vodi do smrti kao posledice pada „s prozora petog kata“³⁸ (pri čemu je, naravno, u sasvim logičnom kontekstu, sprat viši, jer je posledica *tobožnjeg* pada drastičnija).

No, ovde treba nešto jasno reći. Nema sumnje da su lekarski i policijski izveštaji iz 1936. godine poslužili kao neposredan izvor Desničinoj fikciji. Ali, radi se isključivo o izvoru naracije. Desnica, naime, nije uzeo realnog komunistu, Ivana Majnarića, za prototip svoga Radivoja. Radivoje ima realni potencijal, ali je on primarno fiktivni književni lik koji otelovljuje određene aposteme koje proizilaze isključivo iz sveta naracije. Realnost se ovde ukazuje samo kao moguć izvor naraciji. Jer, „identitet fikcionalnih osoba zaštićen je granicom između stvarnog i mogućeg (pripovedačkog) sveta.“³⁹ Realno vreme i vreme naracije se razilaze u simboličkom potencijalu koji u sebi nosi i sam Radivoj i ova epizoda. Za Desnicu

³³ Prema: Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Beograd 1993., 431.

³⁴ *Isto*, 435.

³⁵ *Isto*, 438. Podvukao B. Đ.

³⁶ *Isto*, 437.

³⁷ *Isto*, 448.

³⁸ *Isto*.

³⁹ Lubomir DOLEŽEL, „Mimezis i moguć svetovi“, *Reč*, 4/1997., br. 30, 76.

– Radivoj. Gotovo je. Donijeli su ga na obdukciju. Uprav ga sad dolje seciraju.

Tako dakle. Gotovo je. Nema više Radivoja. Sad mi se čini daleko, i čisto nestvarno, da je prije samih nekoliko dana bio u ovoj istoj sobi, tu, pored mene, da sam mu se doticao čela ovim istim rukama ... Znači, izdržao je i ovog puta. Izdržao je, ali ga više nema. Nema više Radivoja.

Kasnije je došao i mladi doktor i najavio mi:

– Sutra se ide na operaciju. Odlučeno je.

Dakle ipak!

– ... Ali budite mirni, ovaj put je samo jedan manji zahvat.

Pomislilo sam: to možda znači dva ili dva i po sata kasapljenja.

– A hoću li izdržati, doktore?

– Ne brinite! – površno se nasmijesho. – Vi ste još dosta jak! U vašem su kraju ljudi čvrsti, kao odvaljeni od stijene!

Sjeo je malo pored mene. Na licu mu je bila sjena zlovolje u vidu neke rasijanosti. Stari seljak povukao je svoju stolicu nekoliko centimetara natrag.

– Doktore, jeste li bili dolje? Kako izgleda?

Odmahnuo je rukom, gledajući ustranu.

– Strahota! Polomljena rebra, fraktura lubanje, odvaljen jedan bubreg.

– A što sad? – upitao sam besmisleno.

– Sad? Sad se dolje vodi diskusija između liječnika i policajaca oko formulacije »uzroka smrti«. Natežu se. Liječnici se bore da koliko toliko spasu dostojanstvo. Prepirka se kreće u rasponu između »povreda traumatske prirode nepoznatog izvora« na jednoj strani, i »*vitium cordis*« ili čak »*vitium cordis congenitale*« na drugoj strani. Vjerovatno će se dogoditi negdje po sredini, na formuli »kljenut srca«, *tout court*. U ovakvim slučajevima sve spasava ta formula. Naime, neposredni je uzrok smrti uvijek to što je srce prestalo kucati. Čak i onda kad se bacite s prozora petog kata, zajamčeno ne ćete umrijeti sve dotle dok vam srce ne prestane da radi. A zašto je srce prestalo raditi, to je drugo pitanje. No to pitanje izlazi van djelokruga liječničkog komisij-skog nalaza. Dakle, »kljenut srca«, pa mir. Kao što vidite, spasonosan eufemizam koji ustvari znači otprilike kao kad biste rekli: umro je od smrti. I vuk sit i koza cijela.

– Da. Vuk sit i presit a koza zdrava i čitava. Samo Radivoja više nema.

– ... Dakle, pripremite se za sutra! – rekao je ustajući i potapšao me s ovlašnim ohrabrenjem po ramenu. – Nastojte da ne mislite mnogo na operaciju. Uzmite radije knjigu pa čitajte nešto lijepo.

Otišao je. Slijepi seljak primaknuo je opet svoju stolicu pola pedlja bliže, te opet zuri u mene, spokojno, bez riječi. Tek, odjednom izbaci, neodređeno:

– He, što ćete. Svi ćemo tako!

Pa dalje sjedi, zuri u me, i šuti.

zaista važi ona istina da u jednom romanu ili pripoveci „čak i više od priče koja se priča, važniji je način na koji je ta priča ispričana“.⁴⁰ Uostalom, za razliku od realnog prototipa, Ivana Majnarića, Radivoj izdržava – i umire. Time se pokazuje da je realni izvor – u ovom slučaju arhivski tekst, kao proizvod realnog vremena, uvek samo ekspozicija predmeta, dok je književni tekst, kao proizvod vremena naracije, uvek stvaranje predmeta. Ova distinkcija omogućava, zapravo, autonomnost književnog dela i u Desničinom slučaju je potpuno poštovana.⁴¹ Najzad, u tome leži i distinkcija Vladana Desnice-činovnika i Vladana Desnice-književnika. U izveštaju iz 1936. godine Desnica se ospoljio kao savestan i oprezan državni činovnik, koji prevashodno razmišlja o tome da li je došlo do zakonskog prekršaja, a ne do etičkog ogrešenja. U epizodi iz *Proljeća Ivana Galeba* svome naratoru, samom Ivanu Galebu, dao je da postupi i promišlja u etičkim okvirima, onako kako bi sigurno i sam pisac činio da je 1936. godine bio samo umetnik. Mišljenja smo da i u ovakvim dvojbama i unutarjnim borbama treba tražiti još jedan od razloga Desničinog konačnog napuštanja činovničke službe i okretanja putu koji je odavno izabrao, i koji je, zapravo, put individualne umetničke slobode, ona mogućnost da se krene „svim stazama odjednom“.⁴²

THE SPEECH OF A LITERARY CHARACTER AND THE SPEECH OF A DOCUMENT: AN EPISODE IN *PROLJEĆA IVANA GALEBA*

As a bureaucrat in the Split prosecution office, in 1936 Vladan Desnica was officially involved in a case regarding the uncovering of a communist group in Split that had been disseminating leaflets and brochures, as well as the party journal *Proleter*. The ensuing investigation pursued by the Split and Zagreb police led to the trial of five persons before the Court of state protection. Dr Ivan Ribar, attorney to the defendant Ivan Majnarić submitted an appeal to the Ministry of Justice of the Kingdom of Yugoslavia, in which he claimed that his client had been tortured on the premises of the Split police and that his confession had been extorted. The Ministry of Justice handed the case over to the Split prosecution office for further investigation. The report was submitted by senior attorney Vladan Desnica. Anka Berus, future finance minister of the People's Republic of Croatia was one of those convicted. Vladan Desnica was head of the legal department in this ministry at that time. Some testify about a rift between the two. Desnica's report from 1936 points to a moment when their paths crossed. This report, taken together with the documents of the Kingdom of Yugoslavia's Court of state protection and memories of those who took part in this event, such as Ivan Marić, shed further light on events regarding the history of the worker's and communist movement in Split and Dalmatia. In his report, however, Desnica – who limited himself to the question of police brutality against Ivan Majnarić – added parts from the medical and police report. By comparing these documents with an episode from Desnica's novel *Proljeća Ivana Galeba*, we arrive to the conclusion that parts of this report Desnica incorporated into the fabric of his novel. In one

⁴⁰ Nelson GOODMAN, *Of Mind and Other Matters*, Cambridge 1984., 137.

⁴¹ O ovome videti: John Langshaw AUSTIN, *How to Do Things with Words*, Oxford 1962., 1–2. Takode i: Wolfgang ISER, *Die Appellstruktur der Texte: Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa*, Konstanz 1971., 9–10.

⁴² V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 384.

moment, the worlds of fact and fiction in which Desnica operated collided. An episode from his bureaucratic career, in a genuine time and space, had been transposed, even with a documentary basis, into the imaginary fictional time and space of novelistic prose.

Keywords: Vladan Desnica, Split, communist movement, document, literary character, prototext

Izvori

Arhiv Jugoslavije, Državni sud za zaštitu države (135).

Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije (63).

Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Beograd 1993.

Literatura

John Langshaw AUSTIN, *How to Do Things with Words*, Oxford 1962.

Mihail BAHTIN, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Novi Sad 1991.

Nikica BARIĆ, „Vladan Desnica – novi prilozi za biografiju“, *Pilar*, 8/2013., br. 15–16, 9–67.

Duško CAR, „Igre proljeća i smrti“, *Literatura*, 2/1958., br. 9, 840–843.

Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA, „Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., 255–266.

Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006.

Lubomir DOLEŽEL, „Mimezis i moguć svetovi“, *Reč*, 4/1997., br. 30, 74–83.

Davor DUKIĆ – Goranka ŠUTALO, „Todesenthebung aus dem Sterbezimmer: koncepti ideologije i vlasti u recepciji Desničinih *Proljeća Ivana Galeba*“, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 62–77.

Nelson GOODMAN, *Of Mind and Other Matters*, Cambridge 1984.

Wolfgang ISER, *Die Appellstruktur der Texte. Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa*, Konstanz 1971.

Alasdair MACINTYRE, *After Virtue*, Notre Dame 1981.

Louis MONTROSE, „New Historicisms“, *Redrawing the Boundaries* (ur. Stephen Greenblatt i Giles Gunn), New York 1992., 387–422.

Ludwig PFEIFER, „The Novel and Society: Reflections on the Interactions of Literary and Cultural Paradigmas“, *PTL*, 3/1978., 57–78.

Ljubiša RISTOVIĆ – Savo KRŽAVAC, *Robija. Kovačnica komunista*, sv. 2, Zagreb 1968.

Drago ROKSANĐIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini sureti 2012.* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 528–555.

6.

DALMATINSKI MEDITERANIZAM VLADANA DESNICE: SPLITSKI PERIOD

Svetlana Šeatović Dimitrijević

UDK: 821.163.42Desnica, V.:304(497.58)

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U radu se analiziraju uticaji Splita kao oblika književne topografije, ali i šireg prostora Dalmacije i Mediterana u romanu *Proljeće Ivana Galeba*. S obzirom da je jedan deo ovog romana nastao baš u Splitu, ispituju se uticaji i odjeci ovog grada u imaginativnom aspektu Desničinog dela. Analiza prati antropogeografske karakteristike Dalmacije i tipične motive Sunca, svetlosti, mora i autentičnih socijalnih pojava vezanih za prostor u kome je započeto pisanje *Proljeće Ivana Galeba*. Period života Vladana Desnice u Splitu dovodi se i u vezu sa njegovim uređivanjem *Magazina Sjeverne Dalmacije* (1934. i 1935. godine) nekoliko pesničkih tekstova tipičnog dalmatinskog ambijenta i eseja posvećenih Dositeju i Mirku Koroliji. Roman *Proljeće Ivana Galeba* se stavlja i u širi komparativni kontekst prema poeziji i esejima Pola Valerija, esejima Albera Kamija, ali i piscima savremenika Ivi Andriću, Dušanu Matiću, Ivanu V. Laliću i Jovanu Hristiću kao književnicima koji su razvili filozofiju mediteranofilije u svojim opusima u drugoj polovini 20. veka sa elementima epifanijskih doživljaja. Dalmatinski mediteranizam prožima celokupno Desničino delo, ali je ovaj rad usmeren samo na period proveden u Splitu (1920–1945). U radu se analiziraju dovršeni pesnički, esejistički radovi i započeti delovi romana *Proljeće Ivana Galeba*. Tema Desničinog mediteranizma zahteva mnogo veći istraživački posao koji bi uključio ceo pesnički i pripovedački rad i prevazilazi domete jedne studije.¹

Ključne reči: Mediteran, Dalmacija, antropogeografija, pejzaž, biografija, imaginacija, more, Sunce

Dalmacija i Mediteran i mediteransko podneblje su jako mnogo uticali na mene. O tome nema govora. I čitav bih ja bio sasvim drukčiji da nisam na tom području odrastao i tu rođen.

Vladan Desnica, iz intervjuva Jevtu M. Miloviću 1964. godine

¹ Rad je nastao u okviru naučnog projekta „Smena poetičkih paradigmi u srpskoj književnosti: nacionalni i evropski kontekst“ br. 178016 Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u Institutu za književnost i umetnost, Beograd.

U intervjuu Jevtu M. Miloviću 1964. godine u Zadru Vladan Desnica odgovara veoma opširno o životu, književnom opusu, odnosu autobiografskog i fiktivnog, a pri kraju intervjuja zamera kritičarima što, iako su mnogo pisali o *Proljeću Ivana Galeba*, ipak nisu videli ovaj roman kao knjigu Dalmacije i Mediterana, „osim nešto malo Rismondo“.² Mnogo kritika je pisano, ali Desnica tada primećuje da je kritičarima izmakla i analiza ritma i kompozicije ovog romana. Osnovna ideja o temi ovog teksta nastala je i pre čitanja Desničinog intervjuja tako da nam se tek sada naša tema čini još važnijom i nekom vrstom duga jer je i sam pisac ovaj roman doživljavao kao knjigu Dalmacije i Mediterana. Prostor, književna topografija, odnos biografskog i imaginativnog, i sve to u estetskom okviru, predstavljaju osnovni model od koga ćemo proći kroz splitske dane *Proljeća Ivana Galeba*. Mada je ovaj roman Desnica započeo krajem tridesetih godina u Splitu, a potom ga dovršavao još 25 godina u različitim mestima, Split je bio polazna stanica i izvor. Docnije je izjavio da su početkom rata 1941. *Proljeća Ivana Galeba* bila: „(...) jedna duža pripovijest koja je sadržavala samo djetinjstvo: ona poglavlja iz djetinjstva su bila otprilike gotova već prije rata. Ne u ovoj formi. To sam se poslije po deset puta navraćao i dotjerivao.“³ Nema sumnje da dvadeset godina života u Splitu, poznavanje ovoga grada, njegovih ljudi, kao i šireg prostora Dalmacije do rodnog Zadra i Islama Grčkog predstavljaju bazičnu tačku na kojoj je započeo umetnički rad Vladana Desnice, pisca i vrhunskog intelektualca. Zbog toga je i centralna tačka Desničinog opusa Dalmacija i Split. Pokušali smo da odredimo tu regionalnu i estetsku specifičnost. Imenovali smo je kao dalmatinski mediteranizam. Desnica je prilikom napada na roman *Zimsko ljetovanje* pružio sistematičan odgovor koji objašnjava odnos pisca i sredine u kojoj je stvarao:

Čovjek može da umjetnički uspješno savlada temu situacije samo onda ako su mu sredina, prilike, ljudi, mentaliteti, odnosi, atmosfera, pa čak i pejzaži, i štimunzi, i osvjetljenja, mirisi, zvukovi, prisno i od davnina poznati, ako mu je podsvijest uprav natopljena svom tom sadržinom, ako iz te sredine i iz tog životnog sklopa u sebi nosi prebogat naslage iskustva i saznanja, ako sigurno pozna i nepogrešivo osjeća svaku i najmanju pojedinost, svaki najtanjaniji psihički pokret, svaku intonaciju glasa; ako u sebi nosi čitavu galeriju tipova, ako ima već gotovo i nedvojbeno točnu intuiciju svakog lica i svake njegove reakcije u bilo kojoj datoj situaciji.⁴

Desnica je ovim odgovorom jasno definisao opravdanost metodološkog pristupa njegovim delima iz pozicije Dalmacije, rodne sredine i mentaliteta ljudi.

Šta je to dalmatinski mediteranizam? Kako se on ugrađuje u književni opus Vladana Desnice, jednog od najautentičnijih pisaca slovenskog juga? Da li samo kao rodni prostor ili kao deo jedne šire regionalne antropologije i filozofije mediteranofila? Pre svih, tu su filozofije Benedeta Kročea, koga je i prevodio, poezije Đakoma Leopardija, Gabrijela D'Anuncija, rođenog u Peskari, tačno nasuprot Splita samo sa druge, italijanske strane Ja-

² Jevto M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, u: Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 235.

³ *Isto*, 229.

⁴ Vladan DESNICA, „O jednom gradu i jednoj knjizi“, *Eseji, kritike, pogledi*, 102–103. Navedeni tekst je odgovor Joži Horvatu povodom kritike romana *Zimsko ljetovanje* i objavljen je 1954. godine u časopisu *Zadarska revija*.

drana, a potom i opusa Pola Valerija. Desničini splitski dani na koje se usmeravamo nisu samo godine u kojima je započeo pisanje romana *Proljeća Ivana Galeba*, kako je i sam pisac svedočio na više mesta, već su i godine intelektualnog i profesionalnog sazrevanja. Mada će taj roman, po piščevim rečima doživeti mnoge izmene, sasvim je jasno da su pojedini delovi Splita – kuće, ulice, običaji i stil komunikacije – deo Desničinih splitskih dana. Širina pogleda i istančana psihologizacija junaka u ambijentima dalmatinskih gradova i zaleđa donose specifičnu atmosferu koja je vezana za prostor, ali otvaraju i čitav niz mogućnosti za razumevanje čoveka i njegovih unutrašnjih nemira. Jovan Dučić je jednom prilikom Ivi Andriću kazao: „Okanite se već jednom Bosne, sidite na more – to je svet“.⁵ Napokon, i sam Andrić je priznao da je Dučić „prolio“ more ispred njegovih očiju.⁶ Blizina mora, uvale i mediteranski stil života sa prebogatom nasleđem civilizacija, od antičke do savremenih, predstavljaju taj specifični podsticajni ugao iz koga se svet posmatra očima beskraj. Desničini junaci će nositi te dubine i autorefleksije u blizini mora, igrama proleća i smrti. Nije dakle reč samo o pejzažnim elementima kao dekoru Desničinih junaka već i o mikrokosmosu tih ljudi obeleženih regionalnim karakteristikama – jezikom i kulturom kao specifičnim osobinama dalmatinskog podneblja. Ako se uzme u obzir i istorijski složena pozicija Dalmacije u odnosu na Mletačku republiku, pa potom i savremenu Italiju, a sa druge strane mešavinu naroda i religija, sasvim je logično da su i junaci Vladana Desnice kao veoma pronicljivog pisca bili deo te složene kulturološko-antropološke istorijske paradigme. U *Magazinu Sjeverne Dalmacije*, koji je Desnica uređivao i objavljivao u Splitu 1934. i 1935. godine, ovaj pisac će publikovati i dva izuzetna književnoistorijska eseja: jedan o Dositeju, drugi o Mirku Koroliji i njegovom kraju. Pored toga tu su tri pesme sa jasnim asocijacijama na dalmatinski pejzažni okvir i socijalnu sliku sveta.

U pesmama „Seljani“ i „Djevojke na vodi“ sa nadnaslovom „Dvije impresije iz Sjeverne Dalmacije“ Desnica u najranijem književnom periodu, koji počinje u Splitu i koji publikuje u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1934. godine, pokazuje apsolutnu privrženost rodnom prostoru, a u navedenim pesmama oživljava atmosferu pejzaža Dalmacije i seoskog stanovništva. U pesmi „Seljani“ Desnica prenosi doživljaj tople letnje noći u kojoj putem prolaze seljačka kola sa pijanim seljanima koji se vraćaju sa sajma. Pejzaž letnje noći samo je okvir. Vidimo da Desnica u svojim prvim pesmama teži predstavljanju narodnih masa, njihovog mentaliteta, pa time pokazuje duboku saživljenost sa krajem iz koga i sam potiče i narodom koji je bio i radna osnova bogatog porodičnog imanja u Islamu Grčkom. Umešto otmenosti bogatih veleposednika Desnica se u ovim pesmama usmerava na pejzažne i socijalne motive koji su dominantni u Severnoj Dalmaciji. U pesmi „Djevojke na vodi“ Desnica nam donosi likove žena koje nose vodu – opet u toplom periodu godine kada se svet svodi na praelement vode kao suštinske potrebe – i ruralnu atmosferu u kojoj te žene sa primesama fine erotike postaju životvorni element pejzaža. Možemo samo pretpostaviti da je Desnica ovu pesmu napisao u Islamu Grčkom ili u Splitu, ali svakako prema sećanjima na događaje iz Islama:

⁵ Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, Beograd 1977., 365.

⁶ *Isto*.

Il nešto kao da viču...
 – al jugo im kosu mrsi
 I riječi iz upalih prsi
 u vjetru kroz polja lete
 i razdrte se viju
 ko mokre krpe...
 O, što to u vjetar siju:
 Da l' zovu, kunu il' prijete?⁷

U pesmi „Ljetni motiv“ Desnica oživljava pejzažnu atmosferu leta u vreme zrelog žita, pa tako iz konteksta opet imamo julske dane, period vegetativnog zenita kada se ruralni čovek sprema da ubere prvu letinu i skine s polja suvo žito, glavni izvor hrane. Za Desnicu je ovo leto u zaleđu mora, najverovatnije opet impresija iz Islama Grčkog gde „suha žita lagano zašušte/dremežnu pjesmu ljeta koje sniva“.⁸ Tako se pred čitaocima otvara svet Desničinog zrelog leta, mediteranskog podneblja, igre svetlosti i senki, blizine smrti u trenucima najvišeg životnog i prirodnog zenita, a to će razviti u pesmi „Zaćarano podne“ u zbirci *Slijepac na žalju*. Pesma „Zaćarano podne“ priziva atmosferu mistike podneva u zaleđu mora, prenosi zvukove iz prirode, zamukle glasove crvčaka i tišinu „srpanjskog dana“:

Umuko je cvrčak. Ne njiše se grana
 majčinski nad glavom. Na polja je legla
 ustreptala jara srpanjskog dana.⁹

Tako se već u prvoj strofi ove pesme potvrđuju epifanijski¹⁰ trenuci mističnog podneva koje ćemo naći u srpskoj i hrvatskoj književnosti posle 1945. godine kao pejzažne pesme, ali i kao odraze metafizike takvih podneva u kojima se spoznaju istine o bivstvu sveta. Takve pesme nalazimo kod Vladimira Nazora, ali i Ivana V. Lalića i Jovana Hristića. S druge strane, pre 1918. godine Jovan Dučić će u pesmi „Podne“ oživljavati mediteransku atmosferu žarkog podneva, pejzažne trenutke topline, jasnosti sveta i Sunca u zenitu sa detaljima flore i faune hercegovačkog krša ili obalskog dela Dubrovnika:

Nad ostrvom punim čempresa i bora,
 Mlado, krupno sunce prži, puno plama;
 I trepti nad šumom i nad obalama
 Slan i modar miris proletnjega mora.
 (...)
 Nemo stoje u njoj srebrnaste, rodne
 Obale i vrti; i svetli i pali
 Mlado, krupno sunce; i ne šušte vali, –
 Galeb još svetluca. Mir. Svuda je podne.¹¹

⁷ Vladan DESNICA, „Ljetni motiv“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 89.

⁸ *Isto*.

⁹ Vladan DESNICA, „Zaćarano podne“, *Slijepac na žalju*, 9.

¹⁰ Vlatko Pavletić u knjizi *Trenutak vječnosti. Uvođenje u poetiku epifanija* tumači epifanijske trenutke: „Epifanija nas najneposrednije suočava sa životom kao postojanjem, koje svoj smisao ne duguje ničemu izvan sebe, nikakvom apsolutu; jer epifanijski sagledan život je postojanje, a postojanje je Apsolut.“ Vlatko PAVLETIĆ, *Trenutak vječnosti. Uvođenje u poetiku epifanija*, Zagreb 2008., 11.

¹¹ Jovan Dučić, „Podne“, *Pesme* (= *Dela Jovana Dučića*, sv. 1, prir. Rajko Petrov Nogo), Beograd – Podgorica – Trebinje 2000., 30.

Mistika podneva i kroz poeziju južnoslovenskih prostora od početka 20. veka ima posebno mesto i predstavlja jedan tematski spektar koji je inspirisao pesnike rođene Mediterance ili one koji su odrasli u mediteranskom zaleđu. Vlatko Pavletić je o ovoj Dučićevoj pesmi primetio: „(...) jer se u njoj ne pjeva o podnevu kao razdoblju dana, nego o jednoj neponovljivoj ljepoti življenja i stanju duše pjesnikove – sve to sugerirano, simbolizirano ozračjem ljetnog podneva!“¹²

Tako se Desničine pesme objavljene u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* mogu sagledati u širem književnoistorijskom i poetičkom kontekstu. Podnevni muk je oksimoronska rečita tišina, onaj epifanijski trenutak na ivici vidljivog i nevidljivog i najava izuzetno definisanih oksimorona zasnovanih na mediteranskom pejzažu, kao što će to biti i naslov *Zimsko ljetovanje*. Određeni trenuci u Desničinih ranim pesmama i prvim poglavljima *Proljeća Ivana Galeba* predstavljaju prave primere epifanija tj. višestrukih doživljaja sasvim običnih životnih pojava. Poseban značaj tim trenucima daju svetlost i toplina kao osnovni pejzažni elementi Dalmacije i celog Mediterana. Time se i u najranijoj splitskoj fazi Desnica približava epifanijama u delu Pola Valerija, Marsela Prusta i nadrealista. Delovanje jednog detalja iz detinjstva ili iz trenutnog opažanja odvodi Desničinog junaka ili lirsko ja u asocijativni svet prošlosti ili trenutaka savršenog spoznanja najviših istina. U vreme kada Desnica piše u Splitu on i prevodi Leopardija, a Vlatko Pavletić u studiji o epifaniji upravo ukazuje na prve oblike epifanije kod Leopardija u pesmi „Uspomeni na prvu ljubav“.¹³ Tako pogledom na samo nekoliko pesama iz splitskog perioda, prevođenje i uređivanje *Magazina Sjeverne Dalmacije* nalazimo prve odlike dalmatinskog mediteranizma u opusu Vladana Desnice.

Esej o Mirku Koroliji u uvodnom delu donosi sažetu i nadahnutu sudbinu Dalmacije i ljudi tog regiona. S obzirom da je reč o eseju objavljenom u drugom broju *Magazina Sjeverne Dalmacije* 1935. godine, koji pokazuje istorijsko, geografsko, klimatsko, socijalno i antropološko stanje ljudi dalmatinskog kraja, a da to korespondira sa prvim počecima pisanja romana *Proljeća Ivana Galeba* u Splitu, sasvim sigurno možemo da tvrdimo da je proces samospoznanja umetničkih ideja oslonjenih na Dalmaciju i stanovništvo tog kraja sazrevao u Desničinoj svesti, a potom je i pretočen u izvrsno napisan esej u periodu života u Splitu. *Magazin Sjeverne Dalmacije* u tom splitskom periodu pored istorijskih, političkih, kulturnih, gospodarstvenih prilika o kojima pišu Uroš i Boško Desnica i drugi saradnici pokazuje i širu sliku sveta Dalmacije, ali je tekst Vladana Desnice o Koroliji jedan od najpreciznijih jer oslikava bogatstvo i šarolikost ovog prostora:

Dalmacija u svojoj cjelini obuhvata i sjedinjuje razna područja koja se, pod djelovanjem posebnih prirodnih uslova i različitih istorijskih udesa, među sobom dosta oštro razlikuju. U toj zemlji gdje raste oleandar i grab; gdje uz obalu u maistralu leprša dašak romanskog duha i vije laka zapadna melopeja, a po zaleđu u buri struji duboko rasni narodni život i grubi primitivni monokord; gdje uz katedrale sa Ticijanima i Veronezima postoje i manastiri u kojima tinja duh srednjevjekovne srpske manastirske obrazovanosti, u kojima caruju krute bizantinske ikone i u kojima se čuvaju zavjeti Nemanjića; gdje pored primorskog trubadura nalazimo i mrgodnog brđanskog kaluđera ljetopisca – u toj zemlji, među raznovrsnim

¹² V. PAVLETIĆ, *Trenutak vječnosti*, 213.

¹³ Videti opširnije: *Isto*, 93–94.

osobitostima koje je uslovlila priroda i stvorila istorija, i sjevernodalmatinski kopneni kraj, naseljen izbjeglicama koji su se od 15. vijeka dalje sklanjali pred Turcima na njegov goli krš i sure visoravni, predstavlja, po svojim specijalnim kulturnim, psihičkim i ekonomskim momentima, jedno izdvojeno područje.¹⁴

Desnica suštinski razume sve različitosti dalmatinskog podneblja, klimatske, geografske, istorijske i verske mešavine. To je i po definiciji tipična mediteranska slika, kako kaže Brodel: „To je taj šareni Mediteran.“¹⁵ S druge strane, Jovan Cvijić je u studiji *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva* (1902) dao osnove za razumevanje odnosa čoveka i sredine, etnološke i etnopsihološke karakteristike koje će biti definisane u delu *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*.¹⁶ Cvijić će u odeljku „Jadranski varijetet“ kazati:

Ovo se južnoslovensko stanovništvo izmenilo pod uticajem mora i mediteranske klime: jedino su se među Slovenima neke grupe iz ovih krajeva prilagodile mediteranskom načinu života, tako da daju čuvene mornare. Takođe su jedino oni među Južnim Slovenima iskoristili veze s morem i došli u dodir sa prekomorskim narodima i sa raznim civilizacijama. Primorske su grupe živjele u sredini jako prožetoj romanskom civilizacijom; još i sada ima kod njih nekih tragova vizantijske civilizacije naročito iz 7. do 10. veka, kao i nekih jedva vidnih ostataka istočnjačke civilizacije.¹⁷

Cvijić ističe da se u jadranskom varijetetu, koji je bio pod mnogobrojnim uticajima, upravo pojavljuju drugačije osobine nego kod dinarskih varijeteta, zaključujući da je upravo jadranski varijetet sa svim mešavinama jedna od najsnažnijih i najaktivnijih grupa među zapadnim Južnim Slovenima. Tako kroz dela antropogeografije i Desničina tačna definisanja mentaliteta sredinom tridesetih godina nalazimo jasnu svest ovog pisca o osobenostima dalmatinskog koje je istovremeno mediteransko podneblje sa svim karakteristikama šarenila Mediterana. Fernan Brodel granice Mediterana tumači kao susrete kultura i ivice, obode Sredozemlja koji predstavljaju prave ožiljke:

Ali, najčudniji ožiljak sredozemnih zemalja stoji između Istoka i Zapada, preko morskih barijera (...), ona nepromjenjiva barijera koja prolazi između Zagreba i Beograda, izbija kod Lješa na Jadran, na ušće Drima i na mjesto dodira dalmatinskih i albanskih obala, pa preko starih gradova Naissusa, Remesine i Ratiare izlazi na Dunav. Sav dinarski blok je bio latinizovan, počev od Panonske nizije uhvaćene zapadnim dijelom Carstva i na koji izlaze široke doline s gorja, do rese morske obale i ostrvlja prema Italiji.¹⁸

Dalmatinski mediteranizam kod Vladana Desnice funkcioniše kao literarno nasleđe, ali i kao deo prirodnog i urbanog pejzaža. Desnica objašnjava prirodu zaleđa Dalmacije posle 1945. godine zbog polemike koju je vodio povodom *Zimskog ljetovanja*, ali jasno naglašava kako je Dalmaciji dano more kao blagodet, dok u zaleđu ostaje krš, neprosvećenost, tvrd i sirov pejzaž koji ne razvija osećanja. Zaleđe je za Desnicu poslednja oaza partijarhalizma i

¹⁴ Vladan DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 25.

¹⁵ Fernan BRODEL, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, sv. 2, Beograd 2001., 55.

¹⁶ Delo je tiskano u Parizu 1918. godine, a potom u Beogradu 1922. i posthumno 1931.

¹⁷ Jovan CVJIJĆ, *Psihičke osobine Južnih Slovena*, Beograd 2006., 118–119.

¹⁸ F. BRODEL, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, sv. 2, 112.

epskog duha, pa ovako istančanu diferencijaciju može izvesti samo dobar poznavalac i onaj čiji je to rodni prostor. Cvijić je takođe isticao zaostalost zaleđa i širinu i otvorenost ljudi u primorskim gradovima: „(...) kao svekoliko evropsko mediteransko stanovništvo, tako [se] i ovo primorsko, naročito sa dalmatinskog primorja, odlikuje živahnošću i gipkošću. Manje je nego drugi narodi balkanskih prostora zahvaćeno fatalističkom rezignacijom.“¹⁹ Tako bismo kroz *Magazin Sjeverne Dalmacije*, Desnićine pronicljive tekstove, Brodelove i Cvijićeve zaključke mogli ukratko definisati dalmatinski mediteranizam, regionalan i makroregionalan u isti mah, sa specifičnostima njegovog zaleđa. Ipak, dvadeset godina života u Splitu Desnici su dali taj ključni intelektualni vetar u leđa uz odlaske na školovanje u Pariz i Zagreb. U pozadini sudbina njegovih kasnijih junaka u *Olupinama na suncu* promiču odjeci oslobođenja delova Dalmacije, uticaja Austrougarske, ali i sudbine interniraca u Prvom svetskom ratu, što bi mogao da bude i odjek porodične istorije i sudbine njegovog oca Uroša, interniranog u Italiju. Potom slede istorijske konotacije ujedinjenja 1918. godine, ali i nestabilnosti pojedinaca u tokovima istorijskih i društvenih promena. Na taj način se Desnica približava Tomasu Manu ili Marselu Prustu, skicirajući sudbine pojedinca u istorijskim procesima, a da su pri tome ti događaji samo asocijativno napomenuti jer se fokus problema nalazi u unutrašnjim tokovima junaka.

Splitski period u kome se formira Desnićin dalmatinski mediteranizam je pored aktivnosti u uređivanju časopisa *Magazina Sjeverne Dalmacije* i objavljivanja esejističkih i pesničkih tekstova veoma važan i zbog rada na romanu *Proljeća Ivana Galeba*. Veoma blizak prijatelj Vladana Desnice u tom periodu je Vladimir Rismondo, sa kojim će druženje ostati celoživotno, pa su Rismondova zapažanja i ocene književnog rada odlična polazna tačka za svakog tumača. Rismondo je jedini isticao mediteransku, regionalnu, ali i antičku misao sredozemnog prostora u kome se formirao Desnica. Poseban uticaj u definisanju Desnićinog mediteranizma ima i njegovo poznavanje italijanske književnosti, prevodi Leopardija, a posebno prevod Kročeve estetike, objavljene pod naslovom *Eseji iz estetike*. Štampana je u splitskoj izdavačkoj kući „Kadmos“ 1938. godine. Uticaj italijanske književnosti do sada su već tumačili i dokazali Sanja Roić i Željko Đurić. U pesmi „Pred kišu“ Đurić nalazi direktan uticaj D’Anuncijeve pesme „La pioggia nel pineto“, kao i „galaktičke sanjarije“ iz Leopardijeve pesme „Ginestra“ u romanu *Proljeća Ivana Galeba*.²⁰ Đurić nalazi direktne uticaje Kročeve estetike na Desnićin opus, ali isto tako i pokazuje koliko je ovaj pisac bio osoben i svoj. S druge strane, Đurić ukazuje i na uticaje Paskolija i D’Anuncijsa kao pesnika „krepuskolara“ čiju estetiku i tematski okvir Desnica transponuje u poeziju, ali i u *Proljeća Ivana Galeba*.²¹ Ovi uticaji italijanske književnosti i estetike samo potvrđuju mediterani-

¹⁹ J. CVIJIĆ, *Psibičke osobine Južnih Slovena*, 142.

²⁰ Videti opširnije: Željko ĐURIĆ, „Vladan Desnica i italijanska književnost“, *Književno delo Vladana Desnice* (ur. Jovan Radulović i Dušan Ivanić), Beograd 2007., 162–174.

²¹ Đurić uticaje Paskolija i D’Anuncijsa navodi u nizu estetičkih i tematskih obeležja nazivajući ih krepuskolarima, kako ih i definiše italijanska književnost: „Krepuskolari, tako, pokazuju: – jasan dekadentan stav prema životu; – težnju povlačenja u sebe, bitisanje u stanju umorne melanholije, u uzaludnoj žudnji za onim što ne mogu postići, u nostalgično-ironičnom žalu za onim što je prošlo; – ‘osećati sopstveno umiranje’ – to je tajna patnja koja izjeda te pesnike u njihovom očajanom prepuštanju; pošto ne umeju da pronađu razlog za život, oni utočište pred tugom traže u utešiteljskom snevanju jednostavnog postojanja; – njihove omiljene i česte teme i simboli njihove poezije – skrovišta

zam Desničinog dela. Opus Vladana Desnice, posebno onaj koji je započet u splitskom periodu, možemo posmatrati kao oblik kulturnog obrasca mediteranizma u korpusu naše književnosti, ali i šire regionalne i kulturološke zajednice mediteranskih naroda kojima ovaj pisac pripada rođenjem i obrazovanjem. Kasnije Desničine pripovetke „Bog sve vidi“, „Posjeta“, „Solilokvij gospodina Pinka“, zbirka *Olupine na suncu*, kao i *Proljeća Ivana Galeba* sukobljavaju dve osnovne teme života i smrti, kao što to metaforički kazuju i igre proljeća i smrti u autentičnom mediteranskom ambijentu komparativno prizivajući celu plejadu mediteranskih pisaca, a pre svega Pola Valerija i njegove ideje iznete u knjizi *Mediteranska nadahnuća*. Mada između Desnice i Valerija postoji razlika u žanrovskom određenju, misao o životu i smrti na antičkim filozofskim osnovama se nalazi kao zajednički imenitelj. Sudari lokalnog i opšteg, kao i šireg regionalnog prostora prelomljeni kroz životnu putanju Vladana Desnice i specifičnosti kulturnog i društvenog miljea metodološki doprinose dalmatinskom mediteranizmu ovog pisca. Odnos geografskog, životnog i poetičkog kod Desnice se ukrštaju već od prvih pesama u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*, eseja o Koroliji, a potom razvijaju u *Proljećima Ivana Galeba*.

Vladimir Rismondo, prijatelj i kritičar Vladana Desnice opisuje piščev postupak u kome se spoljašnji detalji prelivaju u unutrašnja stanja junaka i lirskog subjekta:

Iza svake teme, iza svakog unutrašnjeg pokreta, iza najnasmijanijeg vanjskog privida, kao da odjekuje onaj njegov, iskonski praočaj bivstvovanja. A u tome leži najintimnija značajka i najveća sugestivnost kako Desničine poezije stiha tako i Desničine poezije proze.²²

Rismondo napominje da je Desnica određen svojim „mediteranskim odgojem“ i „mediteranskom naravi“ pa tako i u iskazima najbližeg dugogodišnjeg prijatelja u Splitu i Zadru možemo naći potvrdu za naše stavove o neizbežnosti određenja Desničinog opusa kao izrazito dalmatinskog i mediteranskog u pogledu porekla, antropologije i estetsko kulturološkog pristupa književnosti. U Desničinom opusu mogli bismo primeniti značaj životne biografije i geografije, rodnih prostora Zadra, Splita i Islama Grčkog.²³ S obzirom na dominaciju elemenata gradskog, urbanog pejzaža i njegove metafizike u sudbini glavnog junaka neophodni su pogledi u Split i Dalmaciju. Rismondo veoma lucidno primećuje korelaciju Desničinih dela i samog autora:

(...) psiha Vladana Desnice, kako sam je ja osjetio i pokušao da definiram, u svom intimnom tkivu je mediteranska, jer je ona srodna psihi antičkih grčkih ljudi, kako se ona u najvišim dostignućima njihovih duhova manifestirala. Zato se Vladan Desnica može na-

stare kuće, stare četvrti, bezbojan i drempljivi život provincije, zvuk kućnih instrumenata, hodnici bolnica, napušteni vrtovi, beskrajni zamor nedeljnih popodneva, lagana muzika.“ *Isto*, 173–174.

²² Vladimir RISMONDO, „Poezija Vladana Desnice“, *Oblici i slova*, Split 1979., 134.

²³ Opširnu biografiju ratnog perioda Vladana Desnice i njegove porodice detaljno je tumačio Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 529–553. U istom radu Roksandić na osnovu dokumenata objašnjava i ulogu Vladimira Rismonda u Desničinom životu: „Vladimir Rismondo bio je Vladanu Desnici od mladosti do svoje smrti vjerovatno jedan od najbližih ljudi izvan obiteljskog kruga. Izgleda da su neko vrijeme bili zajedno u Zadru 1942. godine. Za nikoga se Vladan Desnica u svojim ratnim pismima u Split nije toliko raspitivao kao za njega, njega je prvog zvao da dođe iz gladnog Splita u koliko-toliko nahranjeni Islam Grčki itd. Bliski su ostali i poslije 1945. godine.“ *Isto*, 550.

zvati mediteranskim piscem i, prema tome, i zadarskim i dalmatinskim. Samo u jednom dubljem i posebnijem značenju ovih posljednjih riječi.²⁴

Vladimir Rismondo daje jednu od najpreciznijih odrednica Desničinog književnog dela, koja nije samo pitanje porekla, kulture, već ukazuje na taj put transformacije koji nas vodi takođe i u samo središte estetskog u njegovom delu. Sinteza čoveka i pejzaža sa osobinama kulture predstavlja jednu od glavnih formula Desničinog književnog dela. Rismondo diferencira uticaje Islama Grčkog kao zaleđa mora i iskustvo života u gradovima uz more, Zadru i Splitu zaključujući da je kod Desnice otkrio

(...) intimnu povezanost, koju je Vladan Desnica uspio da pronađe između ovih dvaju svjetova i osjetio sam da je on na terenu Grčkog Islama i Bukovice jednako svoj i čitav kao u svojim skroz intimnim stihovima iz prve mladosti i u, mnogo kasnijim, *Proljećima Ivana Galeba*.²⁵

Zbog toga se kod posmatranja splitskih dana Vladana Desnice ne treba zaboraviti uticaj sećanja na zaleđe i likove koji će doći sa planine u Galebovu kuću, ruralne junake, kao što su npr. dojlja i njen muž.

PROLJEĆA IVANA GALEBA. IGRE PROLJEĆA I SMRTI

Već na prvoj stranici romana Ivan Galeb, junak tipično simboličnog imena mediteranskog okruženja, vidi kalendar sa natpisom „Sretna nova 1936. godina!“ Kako je i sam Desnica svedočio, ovaj roman je te godine i nastajao baš u Splitu, pa tako iz detalja romana, izjava pisca i saznanja o splitskim danima jasno možemo da rekonstruišemo period nastanka i mesto življenja našeg junaka i pisca. Detalji dalmatinskih letnjih dana se nižu i dalje: igre svetlosti i senki iza zatvorenih škura Galeb vidi svet kao izvrnutu sliku:

(...) tako sam se zabavljao i nekad davno, davno. U sobu mog djetinjstva isto je tako prodirala izvrnuta slika svijeta napolju, u ljetna popodneva kad sam poslije kupanja ležao s još vlažnom kosom na uzglavlju koje je mirisalo po suncu. Lickao sam bjelkastu sočicu što se uhvatila po mojim izduljenim udovima i motrio to malo strmoglavljeno ljudstvo koje mi je došlo u pohode. Samo je onda slika bila blago uznemirena, sva oživljena neumornim šaranjem zmijastih pruga od refleksa mora koje je ravnomjerno disalo pod prozorima u luci.²⁶

Već u procesu sećanja junaka vратиće se sada dalmatinska, mediteranska kamena kuća, ali sa dva kata. Po opisu to nije kuća u kojoj je živio Desnica, ali u njegovim sećanjima on objašnjava o kojoj je splitskoj kući reč. U razgovoru sa Jevtom Milovićem 1964. godine Desnica objašnjava poreklo kuće koja se našla u romanu:

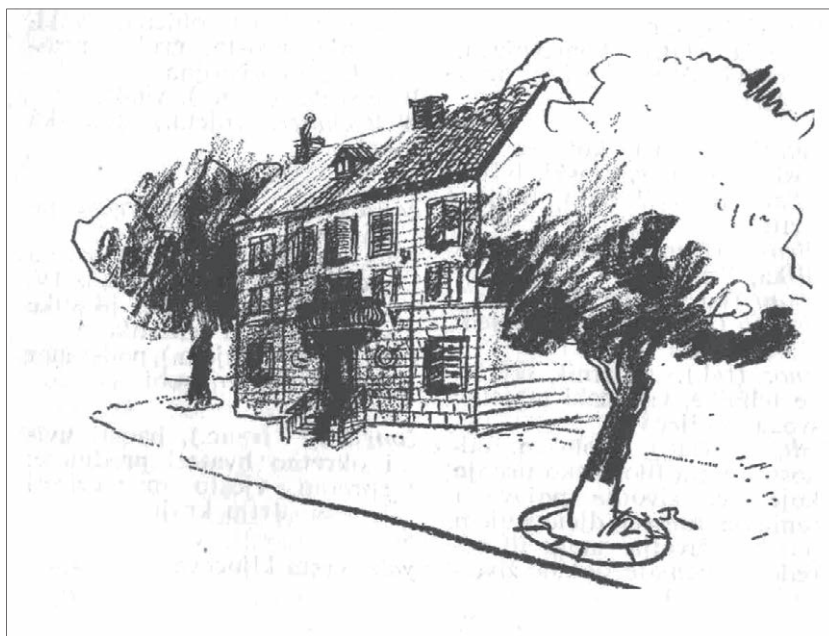
²⁴ Vladimir RISMONDO, „Književni profil Vladana Desnice“, *Oblici i slova*, Split 1979., 183.

²⁵ Vladimir RISMONDO „Sjećanja na Vladana Desnicu“, *Oblici i slova*, Split 1979., 219–220.

²⁶ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1982., 8.

Ta je kuća, to nije moja kuća niti kuća u kojoj sam ljetovao, to je jedna kuća u Splitu. Ota-
len se svjesno sjećam jer sam na više mjesta živio, imao dodira s tim kuglama, ali svjesno
se sjećam najbolje jedne kuće u Splitu na obali. Stara jedna kuća gdje sam nekom prijatelju
išao. Postojao je jedan takav hodnik sa kvakama. Sve se miješa, a bezbroj detalja.²⁷

Desnica napominje da se upravo svi detalji iz njegovog stvarnog života mešaju jer je roman
pisao dvadeset pet godina i prirodno je da se unose različiti prostori, ali svi su oni suštinski na
obali ili zaleđu Dalmacije. Autobiografski element je nemoguće poricati, pa je tako u inter-
vjuu sa Milovićem kazao i sledeće: „A kuća, znate, u mnogim sam kućama živio, i gradskim,
i na selu, na imanju, i u raznim gradovima, pa se sve to miješa, osobito ono iz djetinjstva.
Pojedini detalj se uzme odavde i odande. Pejzaža mnogo ima iz Islama. Pejzaža i štimunga
u mojim djelima.“²⁸ Dakle, pred nama je tipična arhitektura, materijali kamena, a onda se u
opisu te kuće, podeljene na levu i desnu stranu, dolazi do diferencijacije delova kuće okrenu-
tih ka moru i nasuprot njemu. More kao praelement, igre svetlosti i senki u hodniku u kome
se delila kuća na sunčanu i senovitu stranu tako se estetski uobličavaju u dve strane ljudskog
bića, svetlu i tamnu, igru proleća i smrti, igru života i smrti, erosa i tanatosa. Zbog toga dal-
matinski pejzažni okvir u kome se odmah iza kuće diže „krševita strmina“ ukazuje kako se
od realističkog opisa duboko utkanog – kako reče i sam Desnica – u podsvest pisca, stiže do
simbolizacije prostora i razvoja psihološko filozofskih tema. Uz kamen kuće, orijentaciju ka
i nasuprot moru, svetlost i senku Desnica će eksplicitno uključiti i Sunce, njegovu toplinu,
boje i nasuprot njemu tamu, svet bez svetlosti, gluvost mračnih soba.

Sl. 1. Ilustracija Ratka Janjića u *Proljećima Ivana Galeba* (*Pet stoljeća hrvatske književnosti*,
Matica Hrvatska i Zora, Zagreb 1977.)

²⁷ J. M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, 224.

²⁸ *Isto*.

Stapajući osnovne praelemente bivstva sveta – kamen, more i sunce – Desnica ulazi u samu srž umetničkih tema i ambivalentnosti ljudskog postojanja; naši životi su neka vrsta hodnika Galebove kuće detinjstva u kojoj se sudaraju svetlo i tama i ceo naš vek se kreće od tačke rođenja do tačke smrti. Zbog toga je Desnici esencijalni dalmatinski pejzaž i simbolizacija urbanog prostora bila osnova ličnog života, ali i izvor najvećih tema književnosti i filozofije. Ljubav, smrt i vreme su – reći će jedan od najvećih srpskih pesnika Ivan V. Lalić, koji je sazrevao i odrastao u okruženju Vladana Desnice u Zagrebu – tri glavna motiva umetničke književnosti. Sudari svetla i senki, života i nagoveštaja smrti su vanredno opisani već na prvim stranicama *Proljeća Ivana Galeba*:

I kad bi se s prozora koji su gledali na more prešlo na prozore sjenovite strane, prelaz je bio tako nagao a promjena slike i raspoloženja tako velika kao da prelaziš iz jednog svijeta u drugi. Dugački hodnik bio je razmeđe dvaju carstava: tu se ukrštavali svjetlost i sjena. Na svim vratima bila su debela mliječna stakla; ona na desnoj, sunčanoj strani sjala su u žaru, oživljena žutilom sunca koje je nadiralo i čisto previralo preko okvira, a u brušenim rubovima lomile su se zrake rasipljući se u jarkim duginim bojama; ona na lijevoj strani bila su nijema, zastrta neprozirnom opalskom zamagljenošću, i, predvečer, lagano podlivena plavkastim odsjevima.²⁹

Čak i kugle „zasićene plav(e) boj(e)“ „čisto“ žive, a iz njih izvire „jantarožutni svjetlac“ dok na senovitoj strani kugle ostaju zamućene i u njima je „ubijen živac“. Dakle, pred nama je nagoveštaj sveta bez živosti i topline mediteranskog sunca, s jedne strane svjetlac, a sa druge „ubijeni živac“. U tom hodniku se razvila ta večita dvojnost, kako kaže Ivan Galeb, a mi bismo dodali ambivalentnost života na sferu svetla i mraka. Desničina dihotomija svetlosti i mraka, aktivizma i pasivnosti, lepog i ružnog je osnova koja polazi od tih diskretnih pejzažnih elemenata prelomljenih kroz prostor kuće, opet bazičnog mesta ljudskog bića, njegovog staništa koje biva susret dva sveta, sudar misaonog dejstva sveta dobra i sveta zla, filozofije sveta na sunčanoj i onog na senovitoj strani. Treba se setiti da će i Ivo Andrić u kasnijim pripovetkama objavljenim posle 1945. godine tragati za filozofijom mediteranske svetlosti u „Letovanju na jugu“ ili u pripoveci „Žena na kamenu“, igre svetlosti i sene biće vrhunski izvedene u „Jeleni ženi koje nema“ dok će i nedovršeni roman nositi naslov *Na sunčanoj strani*. Pored ove male paralele pisaca savremenika možemo videti da je i vraćanje elementarnostima sveta osnova Valerijevog „Groblja pored mora“ ili filozofske pripovetke Jovana Hristića „Terasa na dva mora“ koja će prizivati i kontekst Valerija, ali i Zenonovu filozofiju svetlosti i senki.³⁰ Alber Kami u eseju *Pobunjeni čovek* 1951. godine u petom delu „Južnjačka misao“ proslavlja sunce u zenitu i svetlost kao trenutak istine. Ta svetlost ima moralno filozofski smisao jer je to „neka granica na suncu“ koja zaustavlja pobunjenike, bezmerje i način da se zaustavi borba između „nemačke ideologije i sredozemnog duha“ tj. između nezasićenih vladara i ljudske prirode čiju tajnu čuva Mediteran. Desničijin junak će putujući po svetu pamtit i gradove i mesta po količini svetlosti i oblaka, a to je veoma blisko

²⁹ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 9.

³⁰ Videti: JOVAN HRISTIĆ, *Terasa na dva mora i druge istinite priče*, Beograd 2002. Videti i naše tumačenje podneva na moru u Hristićevoj pripoveci: SVETLANA ŠEATOVIĆ DIMITRIJEVIĆ, „Mistika Hristićevog podneva“, *Moderni klasicisti Jovan Hristić. Zbornik radova* (ur. Aleksandar Jovanović), Beograd 2009., 221–240.

Kamijevom eseju gde se kaže: „Ta protivteža, taj duh koji odmerava život, to je upravo onaj duh koji oživljava dugu tradiciju onoga što se može nazvati sunčevom mišlju, a u kojoj je, još od Grka, priroda uvek bila ravnoteža sa postojanjem.“³¹ Desničin Ivan Galeb kao antički junak polazi od količine svetlosti kao osnovnog, supstancijalnog merila smisla života i moralnog stava. Ta ideja je dalmatinska, ali je i mediteranska jer će Iv Bonfoa reći: „(...) sav Mediteran se ujedinjuje oko grčke ideje o očiglednosti, reči koja ima isto poreklo kao ‘svetlost’.“³² Zbog toga igre proljeća i smrti su te dihotomije dalmatinskog mediteranizma okupanog regionalnim osobinama, ali ujedinjenih širom mediteranskom filozofijom lepote i snage svetlosti, one koja stoji nasuprot hiperborejskih magli, one koja je dala najveće tehničke, filozofske i humanističke potencijale sveta, od prapočetaka do savremenog doba. Zbog toga su igre svetlosti i sene u splitskoj kući sa dugačkim hodnikom simboličke igre dobra i zla, sveta kome treba reći „da“ uprkos svim bezličnostima, reći „da“ životu u svoj njegovoj punoći kako nam je dat. Samo na Mediteranu, pa u i Desničinim splitskim danima život je mogao da ima svu punoću postojanja koja se prelila i duboko utkala u pripovetke, a najdublje u Ivana Galeba. Desničin junak Ivan Galeb eksplicitno i kaže:

Ja čak mislim da se u toj igri naizmjeničnosti i sastoji život, da ta izmjena obasjanosti i zasjenicâ i jeste arsa i teze našeg živoga daha, sistola i diastola našega živoga srca. I kad bacim pogled unatrag na život, on mi se ukazuje kao ljeskava i nemirna površina satkana od krpica svjetlosti i od krpica mraka.³³

Tako se dalmatinski ambijent najdublje utkiva u srž filozofije glavnog junaka koja i jeste jedna od osnovnih tema filozofije i književnosti, a to je „smrt u sunčanom podnevu“. Ivan Galeb će čak kazati:

Želio bih umrijeti u sunčanom danu (...) Želio bih umrijeti izvaljen nauznak na dobroj, vrućoj zemlji, sav u suncu i jásu, umrijeti u jedrini dana, u sat uzavrelih zrikavaca (...) Pitam se, uvijek nanovo, već po ne znam koji put, što je to što nas tako silno mami k svjetlosti, to čim nas tako silno odbija mrak? (...) Znam samo da je to oduvijek bila alfa i omega mog života.³⁴

To je rečenica koja neodoljivo podseća na misao Gotfrida Bena i pesmu „Nikad sam kao kad“ u kojoj ovaj nemački pesnik kaže: „Umreti u letnjem sunčanom danu kad je zemlja pod ašovom laka.“³⁵ Pesnik Ivan V. Lalić će gotovo prorokovati svoju smrt u pesmi „Nikad samlji“ u kojoj će se prizivati smrt:

Nikad samlji nego krajem jula
Kad je letu pedalj do zenita,
A hlorofilu aršin do rasula
U metastazi žutila i ruja,

Tamnije kada zelene su boje
U vrtovima, a strnjika suva,

³¹ Alber KAMI, *Eseji*, Beograd 2008., 447.

³² Yves BONNEFOY, „Moins une mer que des rives“, *Les Poètes de la Méditerranée. Anthologie*, Paris 2010., 12.

³³ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 11.

³⁴ *Isto*, 72.

³⁵ Gotfrid BEN, „Nikad sam kao kad“, *Izabrane pesme*, Beograd 1984., 34.

Tamnija donja amplituda bruja
Vetar što obnoć u vremenu duva³⁶

Lalića će smrt i zadesiti krajem jula kao neka vrsta životne anticipacije koja se ponavlja u njegovom pesničkom opusu kao antički literarni motiv. Ivan Galeb će poslednje spoznanje sunca i sreće naći „u proletnjem danu, kori ljeba, krpi neba sa šakom zvijezda nad glavom“ i napokon: „U meni tišina, nada mnom podne bez ruba, uokolo prizori zemlje u dobroj poplavi sunca.“³⁷ Poetika podneva kao najvišeg oblika saznanja i epifanijskog susreta sa Apsolutom, ali i totalnog spoznanja sveta česta je među piscima Mediterana, a u posleratnom periodu Vladimir Nazor će u pesmi „Podne“ opevati mediteranski ambijent zrikavaca i savršenog mira, dok će Ivan V. Lalić u pesmi „Plava grobnica“ u podne spoznati istorijske nacionalne zablude iz Prvog svetskog rata i istine na ostrvu Krfu sedamdeset godina posle Albanske golgote. U prvom delu rada već smo navodili primere Dučićevog podneva i nadrealističkih epifanijskih doživljaja istine u trenutku podnevnog Apsoluta. Time je podne trenutak najvišeg saznanja i čas idealne smrti pesničkog bića. Podne na moru u Nazorovoj i Lalićevoj pesmi, kao i u Desničinom romanu su istovetni doživljaji epifanije i istine u punom Sunčevom sjaju. Vladan Desnica je u intrevjuu sa Jevtom Milovićem sunčane dane pune svetlosti obeležio i kao dane pune kreativne energije:

Mogu reći uglavnom en général da radim samo po sunčanom vremenu. Kad su mutljavine, magle, kiše, i tako dalje, tad nešto popravljam, dotjerujem – onaj tehnički rad, ali stvaralački rad samo po lijepom i sunčanom danu.³⁸

Desnica će kasnije dodati da su njegovi najkreativniji periodi u godini proleće i leto, juni, juli, pa je tek sredinom avgusta odlazio na odmor. U ličnom razgovoru sa Olgom Škarić, ćerkom Vladana Desnice u septembru 2014. godine saznali smo da je upravo svetlost bila osnovni pokretač, suština idealnog stanja Vladana Desnice. Tako se pred nama iz filozofskih, estetskih stavova o sunčanoj strani sveta, poetičkih osobenosti junaka i atmosfere i na kraju autobiografskih iskaza i svedočenja nalazimo u svetlosti kao izvoru kreativne, pozitivne energije toliko autentične za prostore Dalmacije i Mediterana. Napokon i smrt je idealna u sunčanom danu!

Pored ovih glavnih elemenata filozofije i sveta na koje je indirektno sveo svet Vladan Desnica u *Proljeću Ivana Galeba* pred nama će se otvarati ceo spektar mediteranskih i dalmatinskih običaja, jezika, poslova, štimunga. Tako je pred čitaocima deda, vlasnik pomorske agencije, tu je i česta mediteranska tema smrti oca pomorca, a potom mistika građanskih tavana, vrela letnja popodneva, zrela nedelja, vreme sijeste, zvuk zvona sa fratarskog manastira u suton, popodnevna kupanja u moru, uske kamene ulice ribarskog predgrađa, mornarske udovice, „ribarske nevjenčane žene“ što sede na pragovima predući vunu ili do-

³⁶ *Dela Ivana V. Lalića*, sv. 3 (prir. Aleksandar Jovanović), Beograd 1997., 165. U istom izdanju posle pesme „Nikad samlji“ nalazi se i pesma „Ravnodnevnica“ koja tematizuje podne i njegovu metafiziku: „(.) Sve je u znaku polovine puta/Sinkopa koju senkom slutnje prati/Figura non ancora conosciuta –/Dvojniki tog dana što se tromo zlati.“ *Isto*, 166.

³⁷ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 345.

³⁸ J. M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, 234.

jeći decu kao specifični socijalni oblici primorskih gradova i netipičnih bračnih zajednica, melanholija i nostalgija naselja uz more. To su kao ugravirane slike splitskih ulica, sudbina i običaja sveta što živi uz more i od mora sa svim blagodetima i nesrećama koje donosi ta plava pučina. Napokon i smrt Galebovog oca je bila na pučini, a njegovo telo je predato moru. Junak će se ceo život sećati priča po gradu o kožnoj vreći u koju je smešten njegov otac i sahranjen do legendi o očevom tajnom životu negde u Južnoj Americi sa drugom porodicom. Time smrt oca na moru postaje jedna vrsta fantazmagoričnog doživljaja u kome je teško razdvojiti istinu, gradske legende i prepričavanja tipična za male mediteranske ulice i frustraciju Ivana Galeba koji nikada nije upoznao oca, a opet nije bio ni siguran u njegovu smrt. Smrt mladog bića u moru, odnos života i smrti, pa i surovost te poluistine neki su od glavnih problema u konstituisanju identiteta Desničinog junaka. I to je jedna od čestih sudbina ljudi Dalmacije i Mediterana. Valeri daje objašnjenje te tajanstvene veze mora i života:

More je tajanstveno povezano sa životom (...) Postoji u njemu hijerarhija proždrljivaca; i uspostavljena statistička ravnoteža između vrsta koje jedu i vrsta koje su jedene. Smrt se pokazuje, dakle, kao suštinski uslov života, a ne neka vrsta nesrećnog slučaja koji nam svaki put izgleda kao kakvo stravično čudo; ona je zbog života, a ne protiv njega. Život, da bi živeo, mora da se obrati sam sebi, da udahne i izdahne toliko i toliko bića na dan, i mora da postoji prilično stalna proporcija među brojevima. Život ne voli preživljavanje (...) ³⁹

Tako je u životu Ivana Galeba smrt oca na moru bila i zalog novog enigmatičnog života, ali to more je ujedno bilo i izvor života i neophodnih finansija cele porodice. Tako su smrt i život, pa i očeva smrt koja je potekla iz potrebe za ostvarenjem egzistencije, nerazdvojivi pojmovi u širem sklopu ljudi mediteranskih podneblja. Dušan Matić 1961. godine objavljuje esej „Grčka ili iskustvo smrti“, gde će ovaj nadrealistički pisac spoznati da je svetlost na Atici „sama stvarnost“, a potom će se setiti jednog letovanja u Hvaru na Hvaru: „U Hvaru, na Hvaru, oko jedan sat po podne, samo belosivi kamen kuća, tamni zatvoreni kapci prozora, ono nekoliko borova na brežuljku gde je groblje, tišina i svetlost legli na kamen i vodu. Sad znam to je bila ta svetlost.“⁴⁰ To more i svetlost i na Hvaru naspram Splita su bili vrhunska ideja spoznanja sveta i stvarnosti života za Dušana Matića.⁴¹ Uz još jednu književnoistorijsku paralelu vidimo da su pisci savremenici vrlo često bili na sličnom tragu smisla svetlosti, mora, kamena i Sredozemlja. More koje daje i more koje uzima i to je ambivalentnost Desničinog romana, pesama i eseja, ali i dihotomija sveta dalmatinskog i mediteranskog duha na splitskoj obali i u zaleđu rodnog Islama Grčkog.

³⁹ Pol VALERI, *Mediteranska nadahnuća: ogledi i pogledi*, Velereč 2011., 548.

⁴⁰ Dušan MATIĆ, *Izbor tekstova*, Novi Sad – Beograd 1966., 311. Detaljnije tumačenje Matićevog, Lalićevog i Hristićevog podneva i svetlosti na moru videti u našem tekstu: Svetlana ŠEATOVIĆ DIMITRIJEVIĆ, „Pesnici svetlosti i mora“, *Acqua alta. Međunarodni zbornik radova. Mediteranski pejzaži u modernoj srpskoj i italijanskoj književnosti* (ur. Svetlana Šeatović Dimitrijević, Marija Rita Leto i Persida Lazarević Di Đakomo), Beograd 2013., 455–485.

⁴¹ Vlatko Pavletić o Dušanu Matiću i njegovim nadrealističkim vizijama piše: „Srpski pjesnik Dušan Matić (...) izrazio [je] svoje uvjerenje da je poezija autentična samo onda kad je otkrivačka, a ne proizvođačka, dakle, kada stihovi ožive i bujaju od jedinstvenih, neponovljivih otkrivenja, jer da su (nepobitno!?) sve pjesničke istine samo bljesak munje!“ V. PAVLETIĆ, *Trenutak vječnosti*, 106.

THE DALMATIAN MEDITERRANEANISM OF VLADAN DESNICA: THE SPLIT PERIOD

This paper looks into the relations between the Dalmatian and regional space in which Vladan Desnica grew and matured. Special thought has been given to the period of his life he spent in Split, when he wrote several short stories and a part of the novel *Proljeća Ivana Galeba*. The relationship between poetic, philosophical and historical, sociological and anthropological characteristics connected to life in Split and the mentioned prose works from this phase of Desnica's life was analyzed through the texts of Vladimir Risonondo, who distinguished the Mediterranean, regional or ancient thought of the Mediterranean basin. In interpreting Desnica's Split period we have analyzed several poems written in Split and published in the journal *Magazin Sjeverne Dalmacije*, edited by Vladan Desnica in 1934 and 1935. We also took account of two essays, on Dositej and Korolija, published in the *Magazin Sjeverne Dalmacije*. *Proljeća Ivana Galeba* is a novel Desnica began to write in Split. There he also wrote the largest part dedicated to the childhood of Ivan Galeb. In this way we established connections between life in Split and the literary texts which carry notable markings of this city or memories of Islam Grčki. Desnica's complete opus has the features of Mediterraneanism, interpreted here through the ideas of Ferdinand Braudel, the role of space, history, civilization in the formation of men and their art. Dalmatian Mediterraneanism is only a landscape which is a discrete framing device in Desnica's work, but this trait is an initial impulse that brings forward Italian literary influences, Croce's aesthetic and translations of Leopardi and D'Annunzio. Vladan Desnica's opus from the Split period is viewed as a cultural form of Mediterraneanism in the corpus of Serbian and Croatian literature, but also of wider regional and culturological communities of Mediterranean people to which this writer belonged by birth and education. *Proljeća Ivana Galeba* puts into conflict two basic themes of life and death, such as is metaphorically implied in the games of spring and death in an authentic Mediterranean ambient, comparatively inviting a whole array of Mediterranean writers; Albert Camus, Yves Bonnefoy, Paul Valéry and his ideas in book *Mediterranean Inspirations*. Although there is significant difference between Desnica and Valéry in view of their chosen genres, the common trait is the thought of life and death based on ancient philosophies. Numerous commonalities connected to Dalmatian Mediterraneanism and the metaphysics of light, Sun, noon and epiphany are corroborated with examples from the poetry of Jovan Dučić, Vladimir Nazor, Dušan Matić, Ivan V. Lalić and Jovan Hristić.

Keywords: Mediterranean, Dalmatia, anthropogeography, landscape, biography, imagination, sea, Sun

Literatura

Gotfrid BEN, *Izabrane pesme*, Beograd 1984.

Yves BONNEFOY, „Moins une mer que des rives“, *Les Poètes de la Méditerranée. Anthologie*, Paris 2010., 3–15.

Fernan BRODEL, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, sv. 2, Beograd 2001.

- Jovan CVIJIĆ, *Psihičke osobine Južnih Slovena*, Beograd 2006.
- Dela Ivana V. Lalića* (prir. Aleksandar Jovanović), sv. 3, Beograd 1997.
- VLADAN DESNICA, „Ljetni motiv“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 89.
- Vladan DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 117–129.
- Vladan DESNICA, „O jednom gradu i jednoj knjizi“, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 92–104.
- Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1982.
- Vladan DESNICA, *Slijepac na žal*, Zagreb 1956.
- Jovan DUČIĆ, *Pesme* (= *Dela Jovana Dučića*, sv. 1, prir. Rajko Petrov Nogo), Beograd – Podgorica – Trebinje 2000.
- Željko ĐURIĆ, „Vladan Desnica i italijanska književnost“, *Književno delo Vladana Desnice* (ur. Jovan Radulović i Dušan Ivanić), Beograd 2007., 162–174.
- Jovan HRISTIĆ, *Terasa na dva mora i druge istinite priče*, Beograd 2002.
- Ljubo JANDRIĆ, *Sa Ivom Andrićem*, Beograd 1977.
- Alber KAMI, *Eseji*, Beograd 2008.
- Dušan MATIĆ, *Izbor tekstova*, Novi Sad – Beograd 1966.
- Jevto M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, u: Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 214–245.
- Vlatko PAVLETIĆ, *Trenutak vječnosti. Uvođenje u poetiku epifanija*, Zagreb 2008.
- Vladimir RISMONDO, „Književni profil Vladana Desnice“, *Oblici i slova*, Split 1979., 179–183.
- Vladimir RISMONDO, „Poezija Vladana Desnice“, *Oblici i slova*, Split 1979., 133–136.
- Vladimir RISMONDO, „Sjećanja na Vladana Desnicu“, *Oblici i slova*, Split 1979., 210–220.
- Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susretia 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 529–553.
- Svetlana ŠEATOVIĆ DIMITRIJEVIĆ, „Mistika Hristićevog podneva“, *Moderni klasicista Jovan Hristić. Zbornik radova* (ur. Aleksandar Jovanović), Beograd 2009., 221–240.
- Svetlana ŠEATOVIĆ DIMITRIJEVIĆ, „Pesnici svetlosti i mora“, *Acqua alta. Međunarodni zbornik radova. Mediteranski pejzaži u modernoj srpskoj i italijanskoj književnosti* (ur. Svetlana Šeatović Dimitrijević, Marija Rita Leto i Persida Lazarević Di Đakomo), Beograd 2013., 455–485.
- Pol VALERI, *Mediteranska nadahnuća: ogledi i pogledi*, Velereč 2011.

DESNICA U TJESNACIMA ZANOSA I DUHOVNE OBMANE MEĐURATNE DALMACIJE

Tonći Šitin

UDK: 821.163.42Desnica, V.:111.852

Izlaganje na skupu

Sažetak: Pokretanje pitanja o položaju i djelovanju inteligencije u Dalmaciji između dva svjetska rata zasigurno je opsežna tema i iziskuje znanstvena monografska istraživanja, koja do danas nisu provedena. U ovom radu, koji se bavi uglavnom intelektualnim itinererom Vladana Desnice, ali ne samo njega, moguće je prikazati tek obrise sadržaja i iznijeti neke misli koje dodiruju položaj inteligencije, ali i proturječnosti društva, sukobe u njemu, svjedočanstva o tome do koje su mjere upravo intelektualci interiorizirali rastrganost svijeta u kojem su živjeli. Utoliko su istraživački rezultati povjesničara književnosti, filozofa, estetičara, povjesničara umjetnosti važniji da bi povjesničari imali jasniju sliku o tome što sve mora inkorporirati afirmacija nacionalne samosvijesti kao osnovna težnja inteligencije. Sudbina Vladana Desnice čvrsto je vezana uz Split i Dalmaciju, kao da sve duguje ovom duhu, vremenu i prostoru. Svečanost je nalazio u samoći, glazbi, slikanju i poeziji, u želji da sve to poveže i duboko zaroni u izmučene živote svojih junaka. Nije pristajao na reciklaže, svaku je epizodu ispunio činom svoga rijetkog stvaralačkog duha. Croce i njegovo gostovanje u Dalmaciji predmetom su posebne analize. Desnicu je nadahnula njegova sloboda iskaza, otkriće i definiranje *sentimento dominante* u svemu. Stalno je prolazio kroz spiralu unutrašnjeg pročišćenja, ali za generaciju intelektualaca kojoj je i sam pripadao, a napose za bučnu radničku vrevu po ulicama grada bio je reprezentant standardnih slabosti.

Ključne riječi: Vladan Desnica, Split, Croce, estetika, inteligencija, zatvorenost, glazba

POVIJESNE PULSACIJE KAMENOG GRADA

Dovoljno je spomenuti tek nekoliko crtica iz biografije Vladana Desnice, ponajprije podatak da je živio i radio u Splitu od 1920. do 1942. godine, pa da to bude dovoljnim razlogom za istraživački interes, koji je ojačan činjenicom nedovoljne historiografske brige za biografije elitnih intelektualaca, prostore njihova življenja i javnog djelovanja. Premda smo se u ovom radu prvenstveno interesirali za Desničine ideje, nismo mogli zao-

bići ni njegov privatni život, okrenutost unutarnjem svijetu i intimnim čuvstvima ispunjenima lucidnim lirskim govorom daleko od vrtoglavice vanjskog svijeta. Neprijeporno, nije lako pisati o čovjeku čiji je život bio istinski zahvaćen poviješću i politikom (otac), a koji se trudio da tu činjenicu potisne i da njegovi životni afiniteti budu usmjereni prema znanosti, poeziji, glazbi, k tome u gradu opterećenom secesionističkim sjenama u kojemu se novim metamorfozama mogao radovati tek uski krug inteligencije. Zanimljivim se mogu učiniti pitanja poput onoga koliko je povijesna znanost reflektirala vrijednosti pisaca i njihove kulture, koliko je jedan (službeni) pristup povijesti uvažavan više od drugih te zašto smo se više bavili analizom književnih tekstova nego li opservirali kulturnopovijesni kontekst i povijesnu interpretaciju bogatili specifičnim prinosima intelektualnog i kulturnog rada (novi historizam).¹

Desnica je od ranih početaka svoga književnog rada, koji će istina tek kasnih 1930-ih godina dobiti puni intenzitet, ostao izvan svih književnih struja i pokreta, *en vogue* trendova koji su dolazili i nestajali. Svoj je izraz gradio na onome što je bilo najdelikatnije i najkrhkije, ali u isto vrijeme autentično, na neposrednim doživljajima, tihim susretima i senzibilitetu Mediterana, ne odričući se prigušenih registara nostalgije i vječne potjere za uzvišenim idealima. Upoznati sebe značilo je odabrati svoje startne pozicije, odrediti se prema književnoj tradiciji, polako izgraditi nesputani stvaralački duh i neprestano provjeravati istinitost i utemeljenost svojih paradigmi. Vrijedno je primijetiti da je Desnica stalno računao na važnost kritičkih pozicija i da najčešće zaokruženi i povezani zaključci – bilo da je riječ o književnosti, znanosti, politici ili glazbi – svjedoče o istom zanosu i istim estetskim kategorijama. Ujedno su i biljeg umjetnika koji je bio strasno saživiljen s unutrašnjim pejzažima Zadra, Splita i Dalmacije, tajanstvenim životom gotovo mitološkog značenja. Neophodno je podvući da se Desnica rano suočavao s pitanjima intelektualnog angažmana u raznim situacijama i svakodnevnim teškoćama i neprilikama. Svaka ideološka diskvalifikacija i dogmatizmi raznih izvorišta bili su mu strani, premda je kasnije u poznatim polemikama o svojim djelima pokazivao vještinu, analitičnost i strast, odbacujući „nesporazume“, brojne napade zbog „primijenjene književnosti“ i primjedbe da mu je stil suho intelektualan, hladan, pesimističan pa i lažan.²

Svojom širokom naobrazbom i iskazanim interesom za sve manifestacije života, Desnica je postupno pronašao umjetnost kao područje koje mu je najviše odgovaralo i koje je bilo prava opreka birokratskoj jednoličnosti, uključujući i juridičku karijeru koja mu je osiguravala standarde građanskog života. Povremeno se javlja i u novinama, koje su otvorile svoje stranice modernom hrvatskom jeziku i u kojima se registriraju događaji koji nisu tek političke vijesti te koje, oslobođene skrbnštva i bijesa cenzure, hitaju novim temama i odbacivanju zaostalih uspomena na crno-žutu monarhiju. U gotovo zatvorenom bidermajerskom svijetu Desnica je u tišini slijedio svoje poticaje i u poeziji pronalazio rafinirani uži-

¹ Ken WOLF, *Personalities & Problems, Interpretive Essays in World Civilization*, New York 2005.; Michel FOUCAULT, *Riječi i stvari*, Zagreb 2002.; David SPORER, *Novi historizam. Poetika kulture i ideologija drame*, Zagreb 2005.; Ante CETTINEO, *Grebeni se rone*, Split 1928.

² Vladan DESNICA, *Progutane polemike* (prii. Jovan Radulović), Beograd 2001.

Sl. 1. Vladan Desnica je ponekad kratko svoje pripravničke odvetničke dane varirajući glazbene motive na očevim službenim dokumentima. Reproducirana omotnica zapečaćena je odvetničkim pečatom dr. Uroša Desnice.

gao neposredno doživjeti „oslobođenje koje se u najvećoj mjeri crpe iz onog stvaralačkog saznanja što se dostiže u času kad se lična misao i lična patnja sasvim prenese u muziku stiha, koja u ovom času predstavlja element same vječnosti“.³ Predanost literaturi i umjetničkom izrazu bila je kod Desnice konstanta, kao što je u opisu događaja ostajao psihološki vezan uz likove i njihove sudbine, a ne udaljeni i hladni promatrač koji ne zna za strah i tjeskobu, udarce života i bol. U poučnim „Zapisima o umjetnosti“ Desnica upozorava da je svaka „iskrenost u stvari iskrenost o samome sebi“. Dok realnost nema potrebe da bude uvjerljiva jer za sebe ima istinitost, umjetnost naprotiv „čitava živi od uvjerljivosti“. Trebalo je dugo iskustvo i samom Desnici da spozna kako nije cilj pisanja napisati „što ljepše ili što je bolje moguće“, već naprosto „izraziti točno ono što se je htjelo reći“.⁴ Kada se nakon 1949. profesionalno bavio isključivo književnošću i živio u Zagrebu, što je bila izuzetno hrabra odluka, bio je vrlo aktivan, a mladi krugovaši prihvatili su ga kao modernista, premda je živio svojim usamljeničkim i neovisnim građanskim životom, izložen gorčini indoktriniranih kritičara kojima je smetala profilirana senzibilnost, kontemplativnost i otmjenost duha.

OBZORI MEDITERANA

Slike sretne i zanosne Dalmacije nakon 1918. brzo su koptile. Kao da je snažna bura rastrgala krhke fasade i od lirske poeme nakon nekoliko godina života Kraljevine SHS nije ostalo gotovo ništa. Urednik *Novog doba* Vinko Kisić potreseno konstatira: „Razočarani oni – razočarana i ona.“ Ipak, upozorio je da na „kršu dalmatinskom stvara odbrana državnog integriteta (...) na žalost dalmatinskom otvaraju se vrata Jugoslaviji u svijet.“⁵ Psiho-

³ Vladimir RIMONDO, *Oblici i slova*, Split 1979., 212–213.

⁴ V. DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Progutane polemike*, 11–23.

⁵ Vinko KISIĆ, „Problemi Dalmacije (politički i ekonomski)“, *Nova Evropa*, 15/1927., br. 3–4, 77.

Troy 25

Vladan Desnica: **Ej, pusto more!**
 (iz drame „Maksim Crnojević“ od Laze Kostića)

Lento

Andante lento

Ej, pu-sto mo-re! Ej, pu-sti ra-li! Za-no-sni beš-ci!
 sr-ća-ni ždra-li, vi mi svu ra-dost mo-ju pre-ne-ste

con più calore

Sl. 2. Desničin međuratni notni zapis

loška kompleksnost secesionističkog Splita dugo je određivala intimno tkivo grada koje je bilo opterećeno prometnom izoliranošću, gospodarskim zaostajanjem i neriješenim posjedovnim odnosima. Pojava velikog broja stranaka nakon 1918. godine u novoformiranoj monarhiji bjelodano je svjedočila o opsesivnoj potrebi da se donekle politički artikulira jedan podijeljeni i nerazvijeni socijalni, kulturni, nacionalni i vjerski front, što će na teškom drumu centralizma ubrzati procese nacionalne identifikacije i prepoznavanja „drugih“ kao krivaca. Trebat će proći neko vrijeme da granice i „neprijatelj“ odigraju veću ulogu u stvaranju nacionalnog identiteta, dok će stvaranje stranke-države (HSS) svoju misiju konstituiranja nacije vidjeti u mobilizaciji etnički i kulturno raznorodne populacije. Nacionalizam je dominantna religija modernoga zapadnog svijeta (Toynbee).⁶

Pokretanje pitanja o položaju i djelovanju inteligencije u Dalmaciji između dva rata zasigurno je opsežna tema i iziskuje znanstvena monografska istraživanja, koja do danas nisu provedena. U ovom radu koji se bavi uglavnom intelektualnim itinererom Vladana Desnice, ali ne samo njega, moguće je prikazati tek obrise sadržaja i neke misli koje dodiruju položaj intelektualaca i njihov angažman, ali i proturječnosti društva, sukobe u njemu, svjedočanstva o tomu do koje su mjere upravo intelektualci interiorizirali rastrganost svijeta u kojem su živjeli. Utoliko su istraživački rezultati povjesničara književnosti, filozofa, estetičara, povjesničara umjetnosti važniji da bi povjesničari mogli stvoriti jasniju sliku o tomu što sve afirmacija nacionalne samosvijesti kao osnovna težnja inteligencije mora inkorporirati. Ako inteligenciju motrimo kao društveni sloj koji je određen funkcionalnim, formalnim i statusnim kriterijem, on još uvijek nije egzaktno omeđen i objektivno vrednovan jer nije istraženo socijalno i političko ponašanje inteligencije. To je posebno delikatno u slabije razvijenim društvima u kojima inteligencija, uključena u građansku klasu, ima snažniju društvenu ulogu nego li joj po vlastitoj snazi pripada. Pored „političke inteligencije“ koja oblikuje i vodi političke stranke, smatrajući se često jedinim zastupnikom nacionalnih interesa, postoji i ona inteligencija koja se vezuje za rad kulturnih ustanova i njihove raznolike djelatnosti pa nedostatak profesionalnih analitičara društva nadomještaju književnici i drugi intelektualci koji pronicu i izražavaju dileme društva. Dvadesetih godina 20. stoljeća na sceni su još intelektualci formirani u Austro-Ugarskoj, što je bitno utjecalo na njihovu formalnu, idejnu i psihološku profilaciju (mahom su u upravnim službama, humanistički obrazovani). Tridesetih godina, s produbljenim krizama, inteligenciju je zahvaćao sve jači politički pragmatizam. Malo je bilo onih koji su bili *free lancer* i borili se protiv krize i za neke druge vrijednosti. Borbe su se vodile u situaciji „moralne migrene“, kako bi to rekao Krleža, pojačane brigom za posao i održanje obitelji, a produbljavao se i totalitet nacionalne problematike. Dug je put do analize sociološke strukture i političke angažiranosti. S vremenom se formirala i nova intelektualna elita koja je gubila izravnu vezu s pojmom klase. Moglo bi se kazati da nastavljala djelovati baštinjenim slijedom kao *arbitrarius elegantiarum*. Intelektualci su postajali svojevrsni suci ukusa, dakako oni među njima koju su umjeli shvatiti njegove epohalne kriterije. Arnold Toynbee govori o intelektualnoj

⁶ Arnold J. TOYNEEBE, *A Study of History*, 1–10.vol abridg., Oxford 1987.; Edgar MORIN, „Sastavnice nacionalnog osjećaja“, *Lettre Internationale*, 1/1991., br. 3–4, 17.

birokraciji u sferi književnosti i kulture koja daje/stvara učesnike i promatrače bez revolucionarnog stava. Ta intelektualana elita djeluje na principu antipatije, logikom podjela na one koji razumiju i ne razumiju.

Zanimljiva je analiza mađarskog znanstvenika Andrása Bozókija koji istražujući današnje tranzicijske probleme u istočnoeuropskim zemljama iznosi stavove o intelektualcima koji se dijelom odnose i na našu situaciju. Bozóki upozorava da se termin „intelektualac“ ne treba dovoditi ni u kakvu vezu sa ostvarenom zajednicom-kolektivitetom. Razloge autor vidi u činjenici da intelektualci ne posjeduju nikakav oblik klasne svijesti i njihov dolazak na vlast potkopava klasno inspirirane akcije. Bozóki također upozorava da termin „inteligencija“ obrazovane i progresivne građane baca na margine službene elite. Za razliku od intelektualaca, inteligencija se nastoji predstaviti kao svjesni kolektivitet koji ustaje protiv zadržavanja *statusa quo*. Autor navodi i znanstvenike poput Mannheima, Gramscija, Gouldnera, Bourdieua, Pareta i drugih koji istražuju poziciju intelektualca kao vlasnika specifičnog kulturnog kapitala koji nam pomaže da shvatimo poruke i potrebe društva i vlasti, ali i da u isto vrijeme grade alternativne oblike svijesti i realnosti koja se mijenja.⁷

CROCE: UMJETNOST KAO AUTENTIČNI NAČIN ŽIVOTA

Ne bi se moglo kazati da je Split u međuratnom razdoblju bio pokretačem značajnih doprinosa na području teorije umjetnosti, napose estetike, premda su pokušaji Ljudevita Dvornikovića za stvaranjem estetike Moderne i kritike ovdje bili poznati, pogotovo stav da bit umjetnosti nisu istina i spoznaja već doživljaj. Slično je bilo i s Albertom Bazalom i njegovim doprinosima u vrijeme Moderne koji će kasnije u 20. stoljeću u prvi plan isticati borbu protiv doktrine jugoslavenske nacionalističke umjetnosti i onih umjetnika koji su je tada u krugu oko mladog Meštrovića zagovarali. Ako je Albert Haler bio taj koji je u hrvatskoj kulturi prvi otkrio Crocea u međuratnom razdoblju⁸ – premda su Kršnjavi i Livadić za njega znali i prije – onda je sasvim izvjesno da Croceova estetika u Splitu i Dalmaciji imala svoje velike promotore u Vladanu Desnici i Vladimiru Rismondu. To je bio doprinos koji je Splitu, a preko Halera i cijeloj Hrvatskoj, osigurao izravnu vezu s najaktualnijim filozofom umjetnosti i estetičarom koji je imao vrlo velik utjecaj ne samo u Italiji već i u cijelom svijetom. Štoviše, Rismondo je tada sebe otvoreno nazivao „kročancem“ koji istražuje i slijedi njegov put povezivanja estetike i filozofije, odnosno povijesti. Croceova estetika i poznati *Brevijar estetike* bili su odgovori na pitanja što umjetnost jest a što nije, što je lijepo a što nije. Croce je poistovjetio filozofiju umjetnosti i estetiku s filozofijom jezika.⁹ Umjet-

⁷ András BOZÓKI, *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest 1999., 44–48.

⁸ Albert HALER, *Doživljaj ljepote*, Zagreb 1943.

⁹ Benedetto Croce (1866. – 1952.) bio je talijanski filozof, političar, povjesničar umjetnosti i književni kritičar. Rezultate svojih istraživanja tiskao je u časopisu *La critica*, koji je pokrenuo 1903. s Giovannijem Gentileom, filozofom i političarom, autorom *Doktrine fašizma*. Najvažnije Croceovo djelo je *Filosofia come scienza dello spirito (Filozofija kao znanost duha)* u četiri toma. U njemu obrazlaže svoje estetske stavove oslobođene metafizičke doktrine i pozitivizma, s fokusiranjem čiste intuicije koja prethodi svakoj akciji duha. Usp. Giuseppe GALASSO, *Croce e lo spirito del suo tempo*, Milano 1990.; Gennaro SASSO, *Filosofia e idealismo*, sv. 1: *Benedetto Croce*, Napoli 1994.

nost je za njega čista intuicija oslobođena suda ako je rezultat „čiste lirike“. Umjetnost je aktivni odnos prema životu, sve što se izražajnom formom i prenosi u umjetnička djela je estetika. Umjetnost je protivnost svakom praktičnom aktu, ona je lirski zanos umjetnika. Ipak, cijeli taj poduhvat je ostao u idejnim granicama 19. stoljeća, zapravo riječ je bila o kraju estetike 19. stoljeća. Croce nije razumio što je donosila postmoderna, njegov je svijet i duhovno hranilište klasika. Croce je inače bio shvaćan kao teoretičar ukusa, kao odvjetnik autonomije umjetnosti, kao odrednica što treba a što ne. Steže se dojam da je takva apsolutizacija dobrog ukusa nama tada nedostajala. Trebala nam je obrana od pozitivizma i pritiska ideologije. Tu se smještaju Desnica i Rismondo i cijela grupa prijatelja – Zuppa, Cettineo, Šegota, Steg, Peruzović, Jutronić, Vjeko Parać, Hranko Smodlaka, Dešković, Job, Ivo Parać i Čičin Šain. U to vrijeme (1935.) tiskan je i poznati Rismondov članak „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“ u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*. U njemu je Rismondo upozorio na pojavu neke nove kulturne orijentacije koja zaboravlja dalmatinsku prošlost i domaću kulturu. Štoviše on zagovara „dalmatinsku književost“, tradiciju, kozmopolitski duh, što je svojevrsni programatski članak o mediteranizmu.¹⁰ „Naše se pitanje“, ističe u članku Rismondo, „svodi na zahtjev jedne normalnije i logičnije kulturne orijentacije, i to takove jedne orijentacije, koja će već samim svojim postulatima učvrstiti znatno već olabavljelu ili još potpuno neprekinutu vezu između današnjeg kulturnog s jedne i historičkog Dalmatinca s druge strane i tako dovesti prvog natrag u sklad i sa samim sobom i sa sredinom u kojoj živi i kojoj kao misaona jedinica čitav pripada. Drugim riječima, dalmatinski književnik i intelektualac treba da se mnogo više nego što to danas radi posveti upoznavanju svoje domaće kulture, onamo od prvih latinskih i slovinskih kroničara i začinjavaca pa sve do Đorđića i Kačića, a isto tako i intenzivnom proživljavanju svih onih socijalnih i kulturnih činjenica koje su se, paralelno i simultano s njegovim domaćim, na otvorenom Mediteranu zbivale i uvijek se na njih uticale.“¹¹ Prisjećajući se mnogo godina kasnije tih emocijama ispunjenih dana, profesor Rismondo je nesuspregnuto pričao kako su njega i grupu studenata u Zagrebu neki ljudi pogrdno nazivali „rasica“, najvjerojatnije pod dojmom njihove osamljenosti i izdvojenosti, pa je i sam uvidio koje mogu biti posljedice prekidanja veza s tradicijom, utjecajnim ljudima i autentičnom kulturom europskog značenja. Napadi su bili takvi da je autor nazivan autonomašem, da razbija jugoslavensku orijentaciju i da se zalaže na nekakvu nehrvatsku Dalmaciju!¹² U polemiku u časopisu *Kolo* uključila se i mlada povjesničarka Nada Klaić (1966.) i diletantima nazvala one koji su Rismonda ocijenili nekritičnim povjesničarom.¹³ Tako su se neke Croceove ideje, eto, s domaćim modifikacijama našle na repertoaru dalmatinske kulturne scene prvenstveno kao otpor nacionalnim centrima i agresivnom nametanju vrijednosti koje su se nazivale modernima, a zadatak je bio da se stari umjetnički oblik spasi od zaborava i time dade biljeg vječnosti. Konačno, dalmatinski su umjetnici imali intenzivne doživljaje, ali i intelektualne sadrža-

¹⁰ Vladimir RIMONDO, „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, br. 2, 1935., 111–116.

¹¹ *Isto*, 114.

¹² „Vraćanje tradiciji“, *Nedjeljna Dalmacija* (Split), br 206, 20. 4. 1975., 7.

¹³ Nada KLAIĆ, „Diletantizam“, *Kolo*, 4/1966., br. 7, 102–103.

je, što je svemu davalo posebni smisao. Antagonizmi, sukobi interesa i ideja, svjetonazora i političkog grupiranja zaokupljali su čak i privatne sfere, razgovori o potrebi pronalaska *modus vivendi* osvojili su i ulice. Tamo se baš probijala vijest da je pisac Đuro Vilović u svom feljtonu lansirao nadimak „rasice“ za one Dalmatince koji nisu bili uz zajedničare, koji su navodno bili bliski Beogradu i sada još prizivaju popularnog Crocea da ih podučí.¹⁴ A radilo se o tome da je općoj pasivnosti duhova zaprijetio gubitak sebe, da se ugledamo u druge, da svoje zaboravimo unatoč činjenicu da je jedna dalmatinska a u isto vrijeme i slavenska i zapadna književnost sačuvala i nudi svoju autonomnu duhovnu svijest! Simbol takve nove, mudre i osviještene Europe bio je u tom trenutku Benedetto Croce, koji je na širokom polju umjetnosti i duha pokušao zaustaviti pad. Odredio je intuitivnu i logičku ljudsku spoznaju, s tim da je prednost dana estetiци u okvirima intuicije – umjetnička istina neovisna je o znanosti i služi afirmaciji autonomne pozicije estetike. Za Crocea umjetnost ne mora predstavljati stvari onakvima kakve jesu, ona je takvih obaveza oslobođena. Razumije se da je u atmosferi pritisaka i povlačenja ovakav svježí vjetar dočekan raširenih ruku, teorija o jedinstvu unutrašnje aktivnosti duha, povezanosti estetike i ekspresije, kritika kao umjetnost, odbacivanja pozitivizma, ideje su koje su brojne pristaše autonomije stvaralaštva brzo prihvatile. Vladanu Desnici Croceova *Estetika*, pobjeda samosvojnosti i nezamjenjivosti kao da je bila dodatna motivacija za ustrajnost, za oslobađanje od svake trivijalnosti i konačno vrijeme za potpuno sazrijevanje i novu fazu autentičnog života koji je nadmoćan drugim oblicima egzistencije.¹⁵

U atmosferi kada je život na Balkanu obilovao velikim obratima i kada je sve vrvilo od fraza i političkih deklaracija sredinom dvadesetih godina 20. stoljeća, Europa je bilježila tehnički napredak, novi oblici komunikacije, kao i veze između umjetnika i intelektualaca su ojačali. Masovni spektakli fascinirali su svijet, polako se slutio nastanak novog kulturnog prostora.

Sasvim je izvjesno da svaki književnik ili intelektualac ne osjeća želju da se posveti politici. Odabiranje posebnih zadataka u struci, politička pasivizacija i izbjegavanje javnosti kao da je najčešća svakodnevnica intelektualaca. Ako je danas zadatak modernog intelektualca da osigura funkcioniranje određene doktrine ili nekog od lidera ideološkog pokreta, to se smatra izuzetno važnim postignućem,¹⁶ ali ako bi se pitalo Desnicu, onda je zadatak umjetnosti rušiti svijet na umoru i obnavljati nove životne principe.¹⁷

¹⁴ Usp. Josip HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941.*, Zagreb 1984., 232.

¹⁵ Benedetto CROCE, *Književna kritika kao filozofija*, Zagreb 2004.; Benedetto CROCE, *Estetika kao znanost izraza i opća lingvistika*, Zagreb 1991.

¹⁶ Edward SHILS, *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*, Chicago 1972.

¹⁷ Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi Vladana Desnice (= Sabrana djela Vladana Desnice, knj. IV)*, Zagreb 1975., 195.

DESNICA BETWEEN THE SRAITS OF ENTHUSIASM AND SPIRITUAL DELUSION OF INTERWAR DALMATIA

Posing a question on the actions and position of the interwar Dalmatian intellectual class is surely a vast topic which requires scientific research that has not yet been undertaken. This paper delves mainly into the intellectual itinerary of Vladan Desnica, among other matters, but it can only attempt to sketch some content and thoughts which touch upon the position of the intellectual class, as well as the social contradictions, social conflicts, testimonies to the fact that intellectuals interiorized the rupture of the world they inhabited. This makes the research done by historians of literature and art, philosophers and aestheticians important for creating a clear image of what should incorporate the affirmation of national consciousness as the basic aspiration of intellectuals. The fate of Vladan Desnica is tightly connected to Split and Dalmatia, it is as if he owes everything to this spirit, time and space. He found ceremony in loneliness, music, painting and poetry, in his wish to connect this, delve deeply into the tortured lives of his heroes. He did not accept recycling, every episode was penetrated with acts of inspiration. Croce and his stay in Dalmatia is specifically analyzed, Desnica had been inspired by his freedom of expression, the revelation and defining of a „sentimento dominante“ in everything. He perpetually passed through a spiral of inner purification, and for the generation of intellectuals accompanying him until the war, and for the clamour of labourers in the streets he was a representative of the usual weaknesses.

Keywords: Vladan Desnica, Split, Croce, aesthetics, intellectuals, close mindedness, music

Literatura

- András BOZÓKI, *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest 1999.
- Ante CETTINEO, *Grebeni se rone*, Split 1928.
- Benedetto CROCE, *Estetika kao znanost izraza i opća lingvistika*, Zagreb 1991.
- Benedetto CROCE, *Književna kritika kao filozofija*, Zagreb 2004.
- Vladan DESNICA, *Eseji, Kritike, Pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975.
- Vladan DESNICA, *Progutane polemike* (prir. Jovan Radulović), Beograd 2001.
- Ljubodrag DIMIĆ, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, 3 sv., Beograd 1996. – 1997.
- Michel FOUCAULT, *Riječi i stvari*, Zagreb 2002.
- Giuseppe GALASSO, *Croce e lo spirito del suo tempo*, Milano 1990.
- Albert HALER, *Doživljaj ljepote*, Zagreb 1943.
- Josip HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941.*, Zagreb 1984.
- Vinko KISIĆ, „Problemi Dalmacije (politički i ekonomski)“, *Nova Evropa*, 15/1927., br. 3–4, 73–78.
- Nada KLAJČ, „Diletantizam“, *Kolo*, 4/1966., br. 7, 102–103.
- Edgar MORIN, „Sastavnice nacionalnog osjećaja“, *Lettre Internationale*, 1/1991., br. 3–4, 16–18.

Vladimir RIMONDO, *Oblici i slova*, Split 1979.

Vladimir RIMONDO, „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, br. 2, 1935., 111–116.

Gennaro SASSO, *Filosofia e idealismo*, sv. 1: *Benedetto Croce*, Napoli 1994.

Edward SHILS, *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*, Chicago 1972.

David ŠPÖRER, *Novi historizam. Poetika kulture i ideologija drame*, Zagreb 2005.

Arnold J. TOYNBEE, *A Study of History*, 1–10.vol abridg., Oxford 1987.

„Vraćanje tradiciji“, *Nedjeljna Dalmacija* (Split), br 206, 20. 4. 1975., 7.

8.

SLIJEPAC NA ŽALU – POEZIJA VLADANA DESNICE

Vladan Bajčeta

UDK: 821.163.42-1Desnica, V.

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U studiji se analizira Desničina jedina pjesnička knjiga *Slijepac na žal*, koja je u sada već obimnoj literaturi o tom piscu i dalje relativno zapostavljena. Nakon pregleda nekoliko tekstova posvećenih Desničinoj poeziji daje se tematsko-formalna analiza pojedinih pjesama. Ispituje se način na koji je Desnica inkorporirao neke svoje pjesme u tekst romana *Proljeća Ivana Galeba*. Posebni odjeljci okrenuti su versifikacijskoj analizi i književnoistorijskoj kontekstualizaciji zbirke. Pažnja je posvećena i Desničinih pjesmama koje su objavljene u periodici, a koje autor nije uvrstio u zbirku. Osobena mediteranska atmosfera karakteristična za znatniji dio Desničine poezije usmjerila je proučavanje ka specifičnom hronotopu tih pjesama, transponovanom iz ambijenta dalmatinskih gradova: Splita, Zadra i Dubrovnika.

Ključne riječi: poezija, lirika, priroda, selo, grad, refleksivna poezija, stih, kontekst

I

I me Vladana Desnice se i dalje u recepciji (kritičkoj kao i čitalačkoj) pretežno vezuje za njegov monumentalni roman *Proljeća Ivana Galeba* – djelo koje je kao najuspjelije opravdano steklo najveću pažnju. Uz to ostvarenje, Desničin književni opus čine i roman *Zimsko ljetovanje*, trideset i tri pripovijetke objavljene u četiri zbirke: *Olupine na suncu*, *Proljeće u Badrovcu*, *Tu, odmah pored nas* i *Fratar sa zelenom bradom*; zatim, drama *Ljestve Jakovljeve* i zbirka pjesama *Slijepac na žal*. Od pomenutih djela, posljednje zauzima najmanje prostora u naučnim radovima posvećenim tom piscu, a u istorijama književnosti je gotovo prećutano.

U osvrtima na pjesnički dio stvaralaštva Vladana Desnice uglavnom se isticala njegova umjetnička inferiornost u odnosu na piščeva prozna ostvarenja. Tako je Dragan M. Jeremić u knjizi *Prsti nevernog Tome* konstatovao da je Desnica „postigao najveći mogući stepen poetičnosti i misaonosti upravo tamo gde spolja unetu nužnost nije poštovao, a ne onda kad

je morao da je poštuje kao zakone prozodije u svojim pesmama *Slijepac na žal* (1956).¹ Nešto prodorniji pogled u njegovu poeziju uputio je Stanko Korać u monografiji *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*, ističući slično da „njegove pjesme nisu ni osobito samostalne i da se u njima ne osjeća duh samostalnog pjesnika. Desničine pjesme interesantne su zbog problema koji donose, a ti će problemi biti obrađeni na umjetnički savršeniji način u njegovoj prozi. (...) Previše je to misaono i savjesno izneseno, previše je tu intelektualne namjere i svijesti o onome što se hoće.“² Korać dodaje, što je stalno mjesto malobrojnih napisa o poeziji Desničinoj, da „su pjesme nastajale u velikom vremenskom rasponu i u njima su dotaknuta uglavnom sva osnovna raspoloženja koja će Desnica iskazivati i u svojoj prozi.“³

Pridružujući se tom osnovnom toku mišljenja o Desničinoj lirici, Dimitrije L. Mašanović primjećuje: „Uopšte uzet kad su u pitanju značajni književni stvaraoči koji su poput Desnice pisali pesme, a najdublje se izrazili u drugim stvaralačkim formama, onda, upravo, pesme često bacaju najjasnije svjetlo na duhovni profil stvaralačke ličnosti i primarna jezgra umetnikove vizije sveta, te najbolje definišu onu duhovnu orijentaciju koja se dublje i potpunije ostvarila u drugim stvaralačkim formama.“⁴ Takve pretpostavke dovele su do toga da se Desničina poezija uglavnom uzima kao embrionalni oblik lirskih meditacija kojima obiluju *Proljeća Ivana Galeba*. Međutim, zbirka *Slijepac na žal* posjeduje svoje samostalne književne kvalitete i stoga će ovde biti učinjen pokušaj da se analizom pojedinačnih pjesma ukaže na njihovu osobenost i od proze nezavisnu vrijednost.

II

Sam Desnica nije mnogo pisao i govorio o poeziji. Kada bi se dotakao te teme, skromno je smještao svoju poeziju u drugi plan: „Objavio sam usve valjda nekih tridesetak pjesama. Nikako ih ne smatram jednim od važnijih i značajnijih sektora mog rada. Često su samo skica ili polazna tačka za dulji i drukčiji razvoj, kao što se obilato možete uvjeriti u tkivu *Proljeća Ivana Galeba*.“⁵ Pisac, dakle, doživljava svoja prozna djela kao važniju oblast sopstvenog književnog rada i time predupređuje kasnije iznošene sudove. Ali, čini se bitnijim detalj na koji tu Desnica skreće pažnju vezan uz recepciju njegove poezije:

Možda nije bez interesa taj kuriozum što su mnogi moji stihovi, koji su nepovoljno dočekani u mojoj zbirčici stihova, naišli naprotiv na veoma povoljan, pa ako hoćete i oduševljen odjek kad su, gotovo u nepromijenjenom obliku, ušli u posljednja poglavlja *Ivana Galeba*. I neki veoma istaknuti pjesnici izrazili su se o tim pasusima da predstavljaju „suštinu poezije“. Izlazi, čitava je razlika u tome da li je identični tekst složen u onim kraćim redovima, koji ne iskorištavaju čitavu širinu hartije i koje običavamo nazivati stihovima, ili u onim duljim, i tipografski ekonomičnijim vrstama koje običavamo nazivati prozom. Ima još jedno moguće

¹ Dragan M. JEREMIĆ, *Prsti nevernog Tome*, Beograd 1965., 168.

² Stanko KORAĆ, *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*, Beograd 1972., 48.

³ *Isto*, 46.

⁴ Dimitrije L. MAŠANOVIĆ, „Geneza, struktura i značenja dela Vladana Desnice“, *Gradina*, 20/1985., br. 6, 71.

⁵ Jovan RADULOVIĆ (priř.), *Djelo nastaje dalje od pisaćeg stola – Razgovori sa Vladanom Desnicom*, Beograd 2005., 84.

rješenje: možda su oni *poezija*, ali nisu *lirika*. A kad god pukne jaz između, ja sam uvijek i odlučno na strani one prve – poezije – a ne na strani one druge.⁶

Na sebi svojsten način – sa jasnom poetičkom samosviješću – Desnica osuđuje ono što ga je u njegovom spisateljskom vijeku dosljedno pratilo, a to je površna i često nedobronamjerna kritička recepcija. Takođe, Desnica implicira jedan od centralnih stavova svoje poetike koji je na drugom mjestu iznio eksplicitno, a to je imperativ da „u književnom djelu svaka rečenica mora biti umjetnička“. Za Desnicu, dakle, ne postoji suštinska razlika između proze i poezije, osim ukoliko se ona ne sastoji u nivou umjetničke vrijednosti.

III

Navedene piščeve signale prati jedan skrupulozan analitički napor, koji je ubjedljivo pokazao površnost pristupu Desničinom poeziji i neodrživost (ili bar pre naglašenost) stava o zaostajanju Desnice „lirika“ za Desnicom „pjesnikom“. Studija Dragane Vukićević „Monolitnost dela Vladana Desnice“ nosi indikativan naslov, a služi se preciznom metodom: piščevo pretakanje pjesme u prozni tekst trpi inverziju, pa se rečenična konstrukcija zamjenjuje stihom (prozni odlomak *Proljeća Ivana Galeba*). Pri tom se vrši eksperiment „artificijelizacije nefikcionalnog diskursa“ i dio teksta preuzet iz eseja „Riječ na vrhu jezika“ preveden je u stihovni oblik. Tako dobijeni „stihovi“ upoređuju se sa pjesmom „Umije mudrac na suncu“ i kao rezultat izlazi sinopsis žanrovski raznorodnih tekstova koji po autorki predstavlja „dobar primer tog hologramskog jedinstva Desničinog dela, lirskog ritmičkog fona koji je prepoznatljiv bez obzira na žanr koji pisac bira“.⁷

Sve sam od života uzeo
i sve životu vratio.
Dao sam mu svoje zanose i svoje padove,
svoja pregnuća i svoja klonuća,
napore napetih žila
i snove preznojenih uzglavlja.
Sve je bilo moje:
i radost i bol,
opsjena i otrežnjavanje;
glad djeteta i tuga bludne sitosti,
cik ludog srca u jutra krvava
i povijanje duše u mutne sutone.⁸

Stari znanac, porodična bolest!
Pitoma zmija pokućarka.

⁶ Isto.

⁷ Dragana VUKIĆEVIĆ, „Monolitnost dela Vladana Desnice“, *Književno delo Vladana Desnice* (ur. Jovan Radulović i Dušan Ivanić), Beograd 2007., 71–86.

⁸ Vladan DESNICA, „Umije mudrac na suncu“, *Zimsko ljetovanje, Pjesme, Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974., 253.

Ljupka skladna bolest.
 Gotovo osoba iz porodice.
 Kao neka obazriva bakica ili
 obudovjela tetka što živi s nama,
 tiha, diskretna kao sjena (...)
 Mila, elegična, staromodna bolest.
 Tihi glin-glin starinske kutije s menuetom.⁹

Sve te „riječi na vrhu jezika“
 koje nikako da se otkinu,
 te nabujalosti neizrecivoga,
 te puste proljetne grmljavine bez kiše
 i to liriziranje „na kredit“,
 – sve je to samo magla,
 pričin,
 samoobmana,
 šuplje zujanje žica
 uslijed propuha koji ne daje nikakav određen
 muzički ton,
 štucavica od prazna želuca,
 svrabež palca na nozi koju su mu amputirali.¹⁰

IV

Jedina Desničina pjesnička zbirka objavljena je 1956. godine i sadrži trideset i četiri pjesme, a van nje, objavljeno ih je još četiri u dva navrata. To su pjesme: „Seljani“ i „Ljetnji motiv“ (varijanta pjesme „Žuta zvjerkica“), objavljene u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1934. godine, kao i pjesme „Proljeće primorskih ulica“ i „Seljačić na tržnici“, objavljene u *Riječkoj reviji* 1954. Prvi put na jednom mjestu štampane su 1974. godine u njegovim sabranim djelima.¹¹

I površno čitanje Desničine poezije ostavlja čitaocu utisak da sreće pjesnika izrazitog lirskog senzibiliteta ka prirodnim pojavama. Neke od uspješnijih pjesama obrađuju uobičajene motive godišnjih doba, emocionalnih pejzaža, ili doba dana, gdje na uskom terenu te tematske grupe Desnica pokazuje visoku umjetničku sposobnost da sa podjednakim uspjehom oslušne krajnosti oglašavanja prirode, sa posebnim nervom za trenutak njihovog smjenjivanja: momenat nastupanja mira za burom ili vladu tišine pred kišom.

Uzminu nalet: osta klonulost
 i težak tajac.
 Samo mlade grane, zabrekle

⁹ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Sarajevo 1957., LIX poglavlje, 319.

¹⁰ Vladan DESNICA, „Riječ na vrhu jezika“, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 49.

¹¹ Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje, Pjesme, Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974.

vodnjikavim i ludim sokom zelenim,
cvile, cvile sumanute djevice.¹²

Zatim
strasno zemlja zamiriše:
uzdah
prođe zelenim bićem;
provrv
šuštanje neko
i titra se s napetim sluhom:
sad jasnije i jače
– sad tiše
sad muklo
– sad svileni i meko,
sad pred samim uhom
– sad negdje daleko, daleko!¹³

Uočava se da raspored stihova sa promišljenim opkoračenjima, efektna aliteracija, zatim anafora u drugoj pjesmi, doprinose eufonijskom kvalitetu navedenih stihova kao prepoznatljivoj osobini Desničinog stila. Kolebajući se između muzike i književnosti, kod Desnice se osjeća znatan uticaj umjetnosti za koju se u tom izboru nije opredijelio. Sam je često isticao napor da u svoja djela unese organizaciju koja će ih učiniti sličnim pojedinim muzičkim oblicima.¹⁴ Koliko je pažnje Desnica posvećivao zvučnosti svojih stihova, govore i pjesme „Ljetni motiv“ (prvobitno objavljena u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1934. godine) i „Žuta zvjerka“ (kasnija varijanta iste pjesme). Prva dva stiha sa naizgled neznatnim promjenama, dobijaju novu melodijsku vrijednost:

Trske ševara *na* vjetru zašume
I suha žita *lagano* zašušte¹⁵

Trske ševara *u* vjetru zašume
I suha žita *dremežno* zašušte¹⁶

Predlog *u* umjesto predloga *na* snažnije oslikava prožetost ševara vjetrom i teži sugestivnijoj predstavi pejzaža u pokretu, dok prilog *dremežno* namjesto priloga *lagano*, ostvaruje sa prethodnom i narednom riječju bogatiju aliteraciju. Očigledno je da se na semantičkom planu ne ostvaruje znatnija razlika, pošto je izmjena učinjena sa namjerom da se pjesmi pojača prevashodno eufonijski karakter.

Pored čisto deskriptivnih pjesama, neutralizovanih od bilo kakve lirske instance, nailazimo i na nekoliko takvih u kojima je lirski subjekt prisutan. Tada se priroda pojavljuje kao uzrok nemira i strepnje:

¹² V. DESNICA, „Bakanal južine“, *Pjesme*, 235.

¹³ V. DESNICA, „Pred kišu“, *Pjesme*, 236.

¹⁴ J. RADULOVIĆ (priř.), *Djelo nastaje dalje od pišaćeg stola*, 109–110.

¹⁵ V. DESNICA, „Ljetni motiv“, *Pjesme*, 260. Podv. V. B.

¹⁶ V. DESNICA, „Žuta zvjerka“, *Pjesme*, 216. Podv. V. B.

Kad bljesne, zemljino tijelo
 obnaženo i žedno
 ježurom stida zadrhti:
 talas modrine
 oblije kraj:
 zapljusne grudi,
 zagrcne usta.
 I nosnice trepnu
 na nov udah svijetla.
 Pa opet eon
 sljepila pusta
 – predah dug
 između dva gutljaja zagrcnuta,
 klonulost
 između srha dva.¹⁷

Posmatrač prirode u Desničinih pjesmama je „naštimovan“ na njene najtananije pokrete. On je, slično Ivanu Galebu dok stoji na brdu i zamišlja da je drvo, osjetljiv jednako i tvrdom korom i svojim lišćem na vjetar koji duva. Taj osobeni panteizam ostaje u sferi čisto lirskoj, jer se deskripcija zadržava na nivou senzibilnog, dok se misao i osjećanje lirskog subjekta tek slute u pozadini. Kratkim stihovima od po tri, četiri ili pet slogova, ostvaruje se formalni ekvivalent pjesnikovim senzacijama u napetom saodnosu sa pomacima prirode. To bi bila osnovna pozicija lirske instance u Desničinih pjesmama naturalne motivike i ujedno njihov bazični strukturni model. U hipertrofiranom vidu, priroda može poprimiti i demonske karakteristike. Njena divovska razularenost ispunjava pojedinca jezom, pojavljujući se slična nakaznim ljudskim oblicima i glasovima:

Mota se kolo starih krošanja
 – stotinu izbezumljenih glava divovskih:
 debla škripe, škruguću u lomljavi
 i puštaju od sebe jauke
 kroz raspucale usne na kori.
 A sulud šumor lišće im zasmijava.¹⁸

* * *

Kada posmatra ljude, Desničinu pažnju posebno okupira čovjek sela („Vodarice“, „Seljani“ i „Seljačić na tržnici“). Poznato je da se Desnica njime zanimao i u svojim proznim ostvarenjima, pokušavajući, najčešće, da uhvati sve one napetosti postojeće između njegovog svijeta i gradske civilizacije (*Zimsko ljetovanje*, „Oko“). Desnica seljaka vidi vezanog za svoj prirodni ambijent, koji mu omogućuje da postoji u cikličnom procesu vremena,

¹⁷ V. DESNICA, „Sijevanje u noći“, *Pjesme*, 233.

¹⁸ V. DESNICA, „Bakanal južine“, *Pjesme*, 235.

postajući tako mitološki isključen iz sadašnjosti. Čovjek na selu drugačije osjeća vrijeme i to se najdirektnije iskazuje u pjesmi „Vodarice“, gdje su djevojke kraj puta prikazane „kao Danajide neke“ što „jesenje pretaču vode“.¹⁹ Poređenje sa mitskim vodaricama osuđenim da u podzemnom svijetu vječno pune bunar bez dna, nedvosmisleno sugerise njihovo nepripadanje uobičajenom vremenskom poretku. Evidentna je implicitno dvoznačna vizija čovjeka lišenog osjećanja prolaznosti, koji je sa druge strane prepušten uzaludnosti i besmislu vlastitog napora:

(...) beščutna oka
na cestu pod sobom glede
kako u nepovrat tuda
udesi promiču redom,
kako se jeseni slijede.²⁰

Pjesma „Seljani“ kreativno transformiše jedan tradicionalni tematski obrazac u duhu epohe u kojoj nastaje. Prikazujući scenu iz seoskog života o povratku sa sajma, tu se preoblikuje klasična idilična predstava seljaka dok u suton pribira plodove svoga rada. Suptilnom lirskom deskripcijom, pjesnik daje okvir izabranom siže: „(...) prepuna kola pospanih seljaka / pijana čeljad vraća se sa sajma. / – Ljetna noć trepti srebrna i mlaka.“²¹ Zatim se u drugoj strofi pogled približava kolektivnom junaku u trenutku kad „svaka skrb i svaka brigga spava (...) u laganom ritmu uzbibanih glava“.²² Kroz paralelizam između smiraja dana i umornog povratka kući pjesma dolazi do klimaksa, nakon čega atmosfera ponovo tone u prvobitno stanje:

I javi se pjesma otegnuta, vajna;
razljulja se; kao sukljaj teška dima
Povija se k zemlji široka, beskrajna
I tone u žutim, dozrelim žitima.²³

Kao kad u suton posljednji zraci sunca planu jačom svjetlošću, tako se i pjesma seljaka otegne iznenada, iz posljednjih atoma snage preostalih od velikog umora, preko kog se upravo i uvodi modernistička osjećajnost u klasični idilički model. Seoski ambijent nije više mjesto spokoja i čovjekovog jedinstva s prirodom, već prostor gdje čovjek, na drugi način nego u gradu ali sa istim posljedicama, izdiše svoju snagu nalazeći spokoj samo u slučajnim trenucima zaborava. Pjesma se stoga završava identičnom metonimijskom oznakom čovje-

¹⁹ V. DESNICA, „Vodarice“, *Pjesme*, 219.

²⁰ *Isto*. Slično mišljenje zastupa i Stanislava Barać, ističući kao jedno od smisaonih središta pjesme različito shvatanje vremena u selu i u gradu: „Cesta je put do grada, ali djevojke samo stoje uz nju, gledaju taj put, ali ne polaze njime. One puštaju da vreme i život prolaze, tačnije da se vrte u krug. Ako bi se krenulo uz ovu Desničinu cestu, stiglo bi se u primorske gradove Zadar, Šibenik ili Split, gde vreme teče na sasvim drugačiji način.“ Stanislava BARAĆ, „Značenje pejzaža u Desničinim ‘Impresijama iz Sjeverne Dalmacije’ (čitanje poezije u časopisnom kontekstu)“, *Književna istorija*, 40/2008., br. 136, 568.

²¹ V. DESNICA, „Seljani“, *Pjesme*, 263.

²² *Isto*.

²³ *Isto*.

kove malaksalosti: „– Pod zvijezdama kroz ravnice mile kola / puna jednog časa dobrog zaborava / i laganog, nujnog, klimatanja glava.“²⁴

Osim pjesme „Vodarice“, koja je podnaslovom određena kao *Impresija iz Sjeverne Dalmacije*, jedino Desničino poetsko ostvarenje topografski precizno determinisano jeste trip-tihon „Seljačić na tržnici (*Iz Splita*)“. Taj trodjelni lirski siže uspelo je izvedena pjesnička cjelina i čudi zašto ju pjesnik nije uvrstio u svoju zbirku, već je ostala na stranicama *Riječke revije* iz 1954. godine.²⁵ Prvi dio nosi naslov „Jabuke“ i u njemu se jednom impresionističkom crticom otvara pozornica za događaje iz naredne dvije cjeline. Tu se očituje Desničina sklonost ka pikturnim ekspozicijama, koje onda ostaju kao kulise predstojećeg lirskog fabuliranja. (Isti primjer imali smo u pjesmi „Seljani“.) Ponešto karikaturalna slika, prigušeno groteskna, prikazuje hrpu voća sa ljudskim crtama: „vesela mala bratija / blistaju s hiljadu osmjeha. / (Cijelu noć su prožmirile u mraku (...) i u zoru radosne kliknule suncu).“²⁶ Zatim se, kinematografskim rječnikom rečeno, pravi rez mirnog kadra pijačnog mizanscena i prelazi u središte podnevne vreve na tržnici.

Drugi dio indikativno naslovljen „Mali slikar“ uvodi junaka lirske pripovjesti, seljačića čije oči odmah „U prolasku drugarski ozdrave / osmijehu bosanskih jabuka.“²⁷ Tu se već, u prepoznatljivom spektru Desničine proze, sluti tema susreta dvaju kulturnih obrazaca. Dječak na tržnici otpozdravlja poznatoj vočki, ali njegove oči žedno lete dalje ka onome čega u njegovom selu nema. Obilje boja, mirisa, slutnja ukusa – sav taj egzotični svijet koji se nudi u slasti nedostupnih plodova dat je u možda kod Desnice najuspjelije iznađenom stihovno-melodijskom rešenju:

Klizne preko obline lubenica,
a kad naiđe na raskoljenu polu,
ponire joj u crveno meso
i zacvrči u vodnjikavoj srčiki.²⁸

Izraz u narednoj strofi prenosi akcenat sa vizuelno-zvučne komponente na intelektualno-diskurzivnu, gdje se prvo prepoznaje erotska (a u zagradi i tanatološka) aluzija, koja onda prerasta u eksplicitno poređenje:

Dinja ne potstiče drskost:
Pod grubom krastavom korom
žuti se naivna mekač
i lijeno se nudi prolazniku:

²⁴ Isto. Stanislava Barać je ponudila uzornu analizu i ove pjesme, otkrivši u pejzažu „ulogu kontrastne pozadine“ kojom se „postiče blagi ironijski efekat“. Značajno otkriće predstavlja autorkino zapažanje istovrsnosti slike transponovane u *Zimskom ljetovanju*, u čemu se pretpostavlja ključni razlog Desničine odluke da tu, inače uspjelu poetsku cjelinu, ne unese u svoju zbirku. Vidjeti: S. BARAĆ, „Značenje pejzaža u Desničinih ‘Impresijama iz Sjeverne Dalmacije’“, 573–574.

²⁵ Tonko Maroević u tekstu, koncentrišući se na analizu pjesama izostalih iz knjige *Slijepac na žalu*, ubjedljivo konstatuje estetsku relevantnost i autentičnost Desničinog poetskog izraza. Vidjeti: Tonko Maroević, „Zgusnute kaplje. Pretpostavke za čitanje Desničine poezije“, *Desničini susreti 2005–2008. Zbornik radova* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Čvijović Javorina), Zagreb 2010., 16–25.

²⁶ Vladan DESNICA, „Seljačić na tržnici“, *Riječka revija*, 3/1954., br. 3–4, 113–114.

²⁷ V. DESNICA, „Mali slikar“, *Pjesme*, 257.

²⁸ Isto, 258.

njen sladak i ljepljiv miris
 (u kom se sklonost trulenju već sluti)
 pozivlje i mami bez pritivnosti
 kao miris zrele žene.²⁹

Voće koje seljačić posmatra prestaje tako biti samo metonimija obilja njemu tuđeg gradskog svijeta i postaje metafora drugih slasti koje sluti mlado biće na pragu erotske inicijacije. Već na ovom stupnju analiza pokazuje koliko su Desničine lirske impresije samo naizgled površna oslikavanja atmosfera, događaja i pejzaža. Nije tu sve, kako je kritika simplifikovano zaključila, tako suvo intelektualno, niti jasno i nedvosmisleno rečeno. Postoje u Desničinih stihovima fini semantički prelive, oblikovani slikama širokog žanrovskog dijapazona, a neizostavno eufonijski filtrirani. Njegova poezija pripada onoj vrsti pjevanja koja se pomalo grozi ambicioznošću savremene lirike da svojim jezikom dopre do apsoluta. Pjesniku je sasvim dovoljno da suverenom melodioznošću svog lirskog idioma naslika prizore svijeta, dosežući time neophodan stepen objektivnosti, čime stvarnost postaje na autentičan umjetnički način posredovana.

Pažnja koju Desnica posvećuje strukturi svojih pjesama očituje se na ovom primjeru. Sljedeća strofa, kao samo središte cijele kompozicije, preokreće dotadašnju vedru atmosferu ka njenoj suprotnosti. Taj polaritet prvo je vremenski naznačen smještanjem u zenit dana: „kad se javi glas podnevnog zvona“, da bi se onda metaforički sublimirao u slici gladi koja sustiže dječaka: „nešto kao kuka zavrti u želucu“.³⁰ U gladi tamne sve boje pijačnih tezgi i „živu čaroliju šara“ smjenjuje misao na jedinu dostupnu hranu, koja u sjećanje priziva cio dječakov na trenutak zaboravljeni svijet, gdje se u pozadini ponovo pronalazi prikriven motiv „jednog časa dobrog zaborava“, kao u pjesmi „Seljani“:

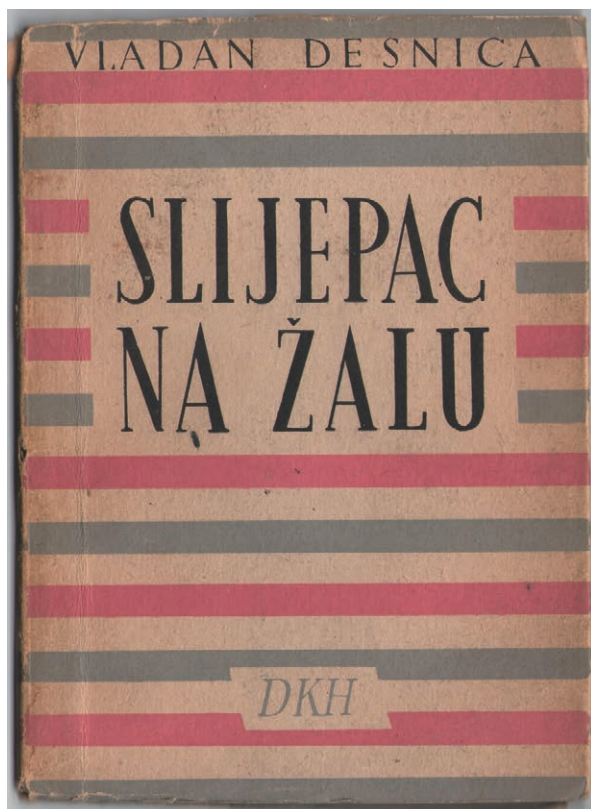
Toplog, mrkoga kruha
 čiji je miris brat majčinu glasu
 što k užini zove;
 toplog, mrkoga kruha
 čija je boja sestra suroj boji
 očeva suknenog gunja
 i krpice zemlje u prisoju
 o kojoj svaki mu sabrat
 vječito sanja.³¹

Rudimentarna hrana, koja je cilj svih napora dječakove porodice i cijele zajednice kojoj pripada – kruh kao jedini „plod“ mučno iskamčen od neplodne zemlje – nosi epitet „mrki“. Desnica time postupno i dosljedno bojama podvlači kontrast koji želi da istakne. Stoga se kruh dalje povezuje sa surom bojom „očeva suknenog gunja“, a siromašna zemlja imenuje „krpicom“, koja se vješto iznađenom umjetnikovom sugestijom zamišlja kao otpadak tog jednostavnog odjevnog predmeta. Sva raznovrsnost pijačne ponude ustupa mjesto svedenosti i prostoti svijeta ostavljenog u selu, a taj kontrast najsnažnije podvlači kolorit pjesme.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ Isto, 257.

Sl. 1. Naslovnica Desničine zbirke pjesama *Slijepac na žal* (Društvo književnika Hrvatske, Zagreb 1956.)

ćom simbolizuje surovost njegovog domaćeg svijeta („– mršava, zubata mati – / s kutlačom gladnom u ruci“).³² Iako pretežnijim svojim dijelom smještena u gradski ambijent, radnja Desničinog lirskog triptiha poentu traži na drugoj strani. U podtekstu postoji tenzija između dva kulturna prostora – gradskog i seoskog, ali smisaono ishodište usmjereno je ka tome da se ne samo grad prikaže kao dječaku neprijateljsko mjesto, već i njegov primarni ambijent – selo kojem pripada. Tako Desničin krug pjesama motive i teme preuzete iz seoskog mizanscena tretira u širokom rasponu od antropoloških do socijalnih aspekata, uobličujući svoje uvide promišljenom umjetničkom strategijom.

Sa druge strane, lirski su transponovane dvije groteskne slike *homo urbanusa* u pjesmama „Kišobrani (Ošamućeni građani u predvečerje Drugog svjetskog rata)“ i „Čovjek strepi pod čeličnim pticama koje siju smrt“. U prvoj pjesmi, koja naslovom sarkastično akcentuje čovjekov napor da se zaštiti od kiše, nižu se groteskne prikaze ljudi-životinja panično užurbanih gradskim ulicama, tražeći svoje sklonište:

I kišobran svak smjerno nosi
a pod njim mišje lice zja:

Vratimo li se kinematografskoj metaforici, moglo bi se reći da je lirski snimak u boji iz prvog dijela triptiha smijenila crno-bijela tehnika.

U trećem dijelu, naslovljenom „Duge sjenke“, do tad tek naznačeni socijalni aspekt izabrane teme dolazi do svog izražaja. Vraćajući se kući, dječak se prisjeća majčinih riječi, kojima ga je opravila u njemu tuđu sredinu:

Zalud ćeš predveče, sinko
– putila ga je mati –
pružati ruku na dinar:
po ručku, ljudi u gradu
zasponje kaput i srce
i čvršće pritegnu kesu.³²

Dječak je, dakle, bio izgubio iz vida uputstvo kojim je otpremljen u grad da isprosi neku paru. Vrijeme za svoj zadatak on je potrošio razgledajući tezge na tržnici i sada se u njemu rađa strah od kazne zbog neobavljenog posla („tući će, ljuto će tući“). Nakazna slika majke koja ga sačekuje pred ku-

³² V. DESNICA, „Duge sjenke“, *Pjesme*, 259.

³³ *Isto*.

(...)
 I strepi, strepi pod njim čovjek,
 pod pečurkom patuljak tužni
 il kornjača pod svojom korom
 – kako smo jadni, kako ružni!³⁴

U drugoj pjesmi, pak, slična atmosfera se postiže ne stapanjem čovječjih sa životinjskim, odnosno biljnim slikama, već se ostvaruje upoređivanjem njihovih pozicija na podlozi sada već otpočetog rata. U čovjeku se pojavljuje zavist prema nižim organizmima, na njihovom ratom nepomučenom životnom toku: „Samo čovjek, / sa svojim bijednim životom u kljunu, / poguren strepi: / zavidi drvetu, / zavidi bubici, / zavidi crvu u zemlji.“³⁵

Sam prostor grada, koji je u svekolikoj poeziji često u sukobu sa prirodom, kod Desnice je na poseban način uveden u tu opoziciju. Prirodi se suprotstavlja ne paradoksalno dehumanizovani, tehničkim napretkom otuđeni mnogoljudni grad, već njegov mikrokosmos – gradsko dvorište kao prostor ograđen ne samo od urbane cjeline kojoj pripada već i od prirode. On je viđen kao izdvojeno mjesto na kom se talože otpaci i gdje izdišu posljednje snage gradskih porodica. Memljivi, sjenoviti ambijent je pozornica takvog bivstvovanja i on je takođe iz repertoara prepoznatljive Desničine solarne metaforike, koja u cjelokupnom njegovom djelu podupire vitalistički princip, odnosno u obrnutom smjeru izdisaj životne energije:

Tu krik ne dopire zore ni mlakog sutona sjeta:
 padaju iz visina zgužvane lopte papira,
 krpe, kore od voća, starački zvuci klavira
 a sunce ne zaviri do dna čak ni u srcu ljeta.³⁶

Desnica takvim slikama u biti preoblikuje modernistički topos „gradske tjeskobe“, duboko ukorijenjen u evropskom pjesništvu već od simbolizma. Međutim, on mu daje posebnu nijansu, učvršćujući time i jednu od karakteristika svoje poezije, neuočljivu uvijek na prvi pogled. Lirski junak nije otuđeni pojedinac u vreći metropole, on nije „pustinjač u gradu“ niti se kuva u paklenom kazanu polisa, kako je tu sredinu vidio drugi pjesnik zainteresovan za istu temu – Momčilo Nastasijević. Kod Desnice najintimnije sklonište svake ljudske jedinice postaje centrom njegove alijenacije i generatorom njegovog osjećanja metafizičke ugroženosti. Ne veliki grad, nego njegov mikroprostor i to onaj najprisniji – kućno dvorište ili stan – postaju čovjeku neprijateljska sredina. Tu se otkriva ukazana Desničina sklonost ka grotesknom, sadržanom u jezi zračėjoj iz poznatog svijeta koji se najednom ukazuje kao stran i neprijateljski. Ta pjesnikova sklonost, na isti način prisutna i u njegovoj prozi, prigušena je i često samo u naznakama – više je sugestija, nego izrazita namjera, kakvom smo je mogli vidjeti u pojedinim slučajevima. Reprezentativan primjer takve lirske osjećajnosti dat je u pjesmi „Vidici“, provorbitno naslovljenoj „Panika prostora“, gdje se bijeg od kosmičke agorafobije završava u jednoj vrsti avetinjskog, grobljanskog života: „I mi se

³⁴ V. DESNICA, „Kišobrani (Ošamućeni građani u predvečerje Drugog svjetskog rata)“, *Pjesme*, 244.

³⁵ V. DESNICA, „Čovjek strepi pod čeličnim pticama koje siju smrt“, *Pjesme*, 245.

³⁶ V. DESNICA, „Dvorišta“, *Pjesme*, 226.

pognute glave vraćamo / u uze / naših memljivih ulica i kuća, / u tjeskobe / naših dana i naših noći, / u naše umore i naša beznađa, / pokajano, / kao pred zoru tenac u svoj grob.³⁷

Prostori sela i grada kao životnih staništa u Desničinoj poeziji prisutni su na sličan način kao i u njegovoj prozi: to su ponekad suprotstavljeni svjetovi, čije stanovnike dijele dublji kulturološki jaz nego što ih spaja zajednička borba za goli život na koju su skupa primorani. Međutim, dok se u prozi pokušava dati totalitet tog susreta, kulturološko-antropološko-sociološka studija u formi romana, odnosno pripovjetke, u poeziji se autor koncentriše na fragmente, isječke života – *tranches de vie* – upravo na način kako sugeriše taj termin iz naturalističkog stilskog arsenala. Novi semantički horizont, dominirajući u tim *urbano-ruralnim* Desničinim pjesmama jeste osjećanje nezaštićenosti svojstveno čovjeku obje sredine. Desnica promatra čovjeka dva kulturno-civilizacijska prostora očišćenog od biotopskih uslovljenosti, otkrivajući u njemu istovjetnost patnje koja je tek uslovljena različitim faktorima karakterističnim za datu sredinu. To je jedan od ubjedljivih razloga sa kojih je Desničinu poeziju neophodno sagledavati kao zasebnu cjelinu u okviru njegovog književnog stvaralaštva, a ne tek kao zbirku skica i nacрта za krupnu arhitekturu piščevog romanesknog i pripovjedačkog opusa.

* * *

Najveću grupu čine pjesme refleksivnog karaktera: „Slijepi aed“, „Scherzo“, „Svaan“, „Kairos“, „Vidici“, jedini sonet u zbirci „Otrežnjenja“, zatim „Non omnis“, kao i šest pjesama kasnije ugrađenih u tekst *Proljeća Ivana Galeba*: „Podnevni ispit“ (LXXII), „Umije mudrac na suncu“ (LXXII), „Dobrostiva smrt“ (LXXII), „Mehanika bola“ (LXXII), „Proljeća“ (LXXIII) i „Jednostavnost“ (LXXIII). Kao što se u *Proljećima Ivana Galeba* pokazao kao majstor prozних refleksija, Desnica je i među misaonim pjesmama dao neke od najuspjelijih lirskih cjelina svoje pjesničke knjige.

Desničina refleksivna poezija vezana uz centralnu filozofsku preokupaciju – smrt – uspješno je izbjegla stereotipne obrasce tanatološke lirike. Njegova misao nije ukalupljena u klišetirane obrasce religioznog pjesništva, niti robuje pomodnom vajkanju egzistencijalističke rezignacije – lirski subjekt ne priželjkuje vječni život u rajskom prostranstvu, niti se plaši ništavila. Zamišljajući sebe u smrti, različite lirske instance izgovaraju riječi kojima se priziva izmirenje transcendentalnih protivrječnosti:

Već tako dugo živim
da pomalo shvaćam
dobrostivost smrti:
za moj je umor premali zastanak san.

Da. Želio bih smrt
Ali takvu
da poštedi samu jednu zraku svijesti

³⁷ V. DESNICA, „Vidici“, *Pjesme*, 240.

– toliku da njome iskusiti možeš
čistu dobrotu ništavila.³⁸

Identičnu misaonu pretpostavku zastupa i pjesma „Slijepi aed“, koja svojom povlašćenom – inicijalnom pozicijom u zbirci zacrtava dominantni filozofski horizont. Takođe, i „Molitva razočaranog Isusa“ pisana je u istom refleksivnom registru:

(...)i pošlji na umornu dušu
blagodat zaborava
i pokrov mutna smirenja.

Pa neka duša vrluda
po međi svijesti i sjene
– šumska mucava luda
što zaman povratku traži
puteve zatravljene;
neka, gavrani vrani
po mutnom i niskom nebu,
grakću nada mnom dani
i umiru dozivā jeke
– a krilom da ne taknu mene!³⁹

Takva Desničina lirska vizija smrti ovaploćuje jedan melanholični metafizički senzibilitet, sažet u viziji smrti kao *nepotpunom ništavilu*. U njoj se bezimena lirska subjekt, odnosno sam Isus Hristos, pojavljuju kao podjednako rezignirani i od života umorni pojedinci, željni pokoja u onostranosti svedenoj na najprozračnije prisustvo ostatka duše, postojeće u transcendenciji nalik njihovom predašnjem prebivalištu. S tom razlikom da njihova ontološka reduciranost obezbjeđuje imunitet na pritisak koji je cjelovita egzistencija u takvom svijetu morala da trpi. Tom predstavom Desnica se u najvećoj mjeri približava antičkom poimanju zagrobnog života, gdje je *drugi svijet* viđen kao sabiralište duša lišenih životne snage u vječitom lelujanju minimalno preostale svijesti. Međutim, dok se te dvije predstave smrti poklapaju u svom imaginativnom aspektu, njihovo shvatanje jedinog preostalog osjećanja u dušama pokojnika fundamentalno se razlikuje: u stanovnicima Hada tinja jedna jedina želja – ne biti na zatečenom mjestu, odnosno – ponovo biti živ; a Desničini samrtnici vape za drugim svijetom do krajnosti sažetog egzistiranja, gdje očekuju odmor i smirenje od svog dotadašnjeg postojanja. Time središnja misaona preokupacija Desničine poezije pronalazi na originalan način uporište u klasičnom stvaralaštvu, istupajući samosvjesno od dominantnih poetičkih usmjerenja svog vremena ne samo u formalnom pogledu, već prije svega osobenom slikom svijeta kakva se u njoj gradi.⁴⁰

³⁸ V. DESNICA, „Dobrostiva smrt“, *Pjesme*, 259.

³⁹ V. DESNICA, „Molitva razočaranog Isusa“, *Pjesme*, 241–242.

⁴⁰ U tekstu Helene Peričić „Druženje s lirikom Vladana Desnice“ uočena je veza osobene vizije smrti u Desničinoj poeziji sa tanatološkim promišljanjima u njegovom proznom stvaralaštvu, pri čemu je ukazano i na bitne korelacije Desničnih stihova sa klasicima evropskog pjesništva: „(...) u idejnom sklopu Desničina pjesništva nalazimo, među ostalim, unutarnje trvenje: život priželjkuje vlastito okončanje i zasluženi spokoj (kao u kratkoj dvostrofnoj pjesmi ‘Dobrostiva smrt’ ili u zapisu ‘Non omnis’ – prizivu Horacijeve izreke o tome da se ‘ne umire čitav’ – *non omnis moritur*; pa i u već spomenutoj pjesmi ‘Molitva razočaranog Isusa’)“. Vidjeti: Helena PERIČIĆ, „Druženje s lirikom Vladana Desnice“, *Intelektualac danas. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2014., 213–221.

Pjesma „Kairos“ je među istaknutijim refleksivnim pjesmama u Desničinom poetskom opusu. Pisana slobodnim stihom u formi ode, ona predstavlja snažan misaoni izazov. Pjesnik se hvata u koštac sa jednom od najvećih čovjekovih nedoumica – sa vremenom, tačnije, sa svojim poimanjem vremena. *Kairos* označava „sadašnji trenutak“, prema starogrčkoj personifikaciji „pravog časa ili zgodne prilike, koja je za pojedinca sudbonosna i koju čovjek mora iskoristiti“. ⁴¹ U pjesmi se ističe da je sadašnjost, odnosno sadašnji trenutak, najvažnija, čak jedina postojeća kategorija vremena („sve što nisi ti, ne postoji“) u kojoj se čovjekov život ostvaruje. Njegova dragocjenost je u tome što se tu sreću prošlost i sadašnjost, ali i što je prekratak i nepovratan:

Dragocjen si, o času sadašnjil!
U raspadnutom tijelu vremena
što pružilo se sivim prostorom
ti jedina si živa ćelija.
Sve što nisi ti,
ne postoji.
Ti si bljesak svijetla
u tamninama. ⁴²

Iako u duhu razumijevanja vremena koje je blisko modernističkom, pjesma se odlikuje naizgled jednostavnim, a zapravo mitski pregnantnim pjesničkim slikama, poređenjima i metaforama, koje joj daju snagu izraza karakterističnu za poeziju najudaljenijih razdoblja i podneblja. Tu je dosegnuta ona vrsta poetske ekspresije gdje svaka kulturološko-jezička i poetička specifičnost ustupa mjesto simplifikovanoj lirskoj usredsređenosti, prisno razumljivoj u svekolikim civilizacijskim koordinatama. Time ona ne gubi na višeslojnosti, naprotiv. Svedeni monolog pred sadašnjim trenutkom operiše elementarnim simbolima naj-univerzalnijeg karaktera, pa njegov semantički tonus odjekuje kao glasom kakvog drevnog pjesnika ispod površine svog savremenog poetskog lika:

A ko u te
za tvog kratkog bljeska
žustro usije sjeme,
odmah mu plodom rodi
kao želja u čas kad zvijezda pada.
(...)
Zato te tako zadivljen prebirem
pò dlanu ko zrno bisera
(...)
i, ko što kap u moru utone,
i ti se utopiš u vječnosti. ⁴³

⁴¹ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 338.

⁴² V. DESNICA, „Kairos“, *Pjesme*, 228.

⁴³ *Isto*, 229.

V

U pogledu versifikacije, Desnica podjednako piše u slobodnom i vezanom stihu. Stihovi su organizovani astrofično ili u strofoidima, ili su, pak, povezani u tradicionalne strofe (tercet, katren, kvinta i sestina su najčešći oblici). Pravilnost u rimovanju pojavljuje se samo u nekolike pjesme: u sonetu „Otrežnjenja“ (abab bcbc dde fef), koji je i jedini kanonizovani pjesnički oblik u zbirci (u pjesmi „Madrigal“ svjesno se iznevjerava naslovom zacrtan horizont očekivanja); zatim u pjesmama „Zaćarano popodne“, „Bubica“, „Patetička psalmodija“ i „Pjesmica za dječju igru“ sa ukrštenom rimom, dok je u ostalim slučajevima prisutna povremeno ili potpuno izostaje (uglavnom u pjesmama slobodnog stiha).

Najčešći stihovni oblici su (u kombinaciji) sedmerac, osmerac i deveterac u pjesmama „Slijepi aed“, „Vodarice“, „Scherzo“, „Madrigal“, „Bubica“, „Molitva razočaranog Isusa“, „Non omnis“, ili jedanaesterac i dvanaesterac u „Zaćaranom popodnevnu“, „Za sretnu plovidbu“, „Otrežnjenjima“, „Patetičkoj psalmodiji“ i „Seljanima“. Usamljena stoji pjesma dužeg stiha – „Dvorišta“, u kojoj se kombinuju stihovi od 14, 15, 16 i 17 slogova.

U zbirci ne postoji ni jedna izometrična pjesma. Izvjesna vrsta pravilnosti u smjeni stiha nalazi se u „Zaćaranom popodnevnu“, gdje od trinaest stihova prvih sedam su dvanaesterci, a preostalih šest jedanaesterci. U ostalim, metar se smjenjuje bez vidljivog reda. Međutim, primjećuje se da često postoji tendencija ka izgradnji čvrste ritmičke strukture, koju uvijek i dosljedno remeti dijalekatska specifičnost Desničinog pjesničkog jezika. Naime, ijekavski refleksi u pojedinim riječima utiču na interferencije deveteraca u nizu osmeraca, ili dvanaesteraca u nizu jedanaesteraca, odnosno trinaesteraca u dominantni dvanaesterac, pa se u red od četrdeset i tri osmerca u pjesmi „Madrigal“ „potkrade“ jedan stih od devet slogova. Možda najbolji primjer dosljednosti naznačene versifikacijske polimetričnosti daje pjesma „Non omnis“:

8 Zar će ovo živo klupko
8 čežnja, strepnje, premiranja
8 odjednom utonut u mrak
8 i prestati da se ljeska,
8 da treperi i da sanja?
8 Nakon mutnoga skončanja
2 neće l' još kroz slijepi prostor
8 ječat žice ovog mene?
8 Neće li neuništene
8 živjet česti mog nemira
8 u strepnjama nove smjene?

2 Nicati će nijeme klice
8 u nenadnoj jezi bića,
8 rađati se iz ničega
8 u časove rasanjene
2 ko slijepi zov, ko jeka
8 što se rađa iz tišine,
8 ko izgubljen krik što trepti
8 sred ledene pustoline,

8 kao topli damar srca
 8 što u prostorima stine.
 2 I neki će blijedi odraz
 2 ove svijesti rasturene
 8 ko zamrznut, tanan zračak
 8 pogleda od mrtve zjene
 8 neumorno putovati
 8 kroz gluhoće i praznine.⁴⁴

Očituje se da od dvadeset i sedam stihova pet sadrže po devet slogova (7, 12, 16, 22. i 23. stih) i to uvijek tamo gdje ijekavsko *i* uslovljava postojanje jednog sloga više. A da je pjesnik želio dati pravilan ritam svom stihu, jasno je po primjeni različitih skraćivanja: supin, ili kraći infinitiv glagola „utonuti“ (utonut), „ječati“ (ječat); kao i „je l“ umjesto „je li“ i slično.

Isti je princip, bez obzira na to da li je riječ o jednom ili dva dominantna stiha u datom primjeru, i u pjesmama „Slijepi aed“, „Bubica“, „Za sretnu plovidbu“, „O, biti mlad“, „Otrežnjenja“, „Patetička psalmodija“, „Seljani“.

VI

Što je već poznato, u pretposljednje i posljednje poglavlje *Proljeća Ivana Galeba* inkorporirano je nekoliko pjesama. Pretposljednje poglavlje, gdje se opisuje Ivanovo predoperaciono i postnarkotičko stanje u magnovenju na granici života i smrti, izdijeljeno je na fragmente među kojima su „prokrijumčareni“: „Podnevni ispit“, „Umije mudrac na suncu“, „Dobrostitva smrt“ i „Mehanika bola“. Izmjene su neznatne: „Prelazim dlanom po starim brazgotinama“,⁴⁵ umjesto: „Prelazim zboranom rukom po brazgotinama starim“;⁴⁶ ili „Da dobra je smrt. Trebalo bi samo da poštedi jednu tanku zraku svijesti“,⁴⁷ umjesto: „Da. Želio bih smrt. Ali takvu da poštedi samu jednu zraku svijesti“⁴⁸ i sl. Važno je istaći da fragmenti sačinjeni od pjesama ne odudaraju od ostatka proznog tkiva, već da uspostavljaju gradaciju koja kulminira u završnim rečenicama oba poglavlja. Posljednja cjelina romana – povratak u još jedno proljeće, sadrži odu novom „godu duše“ prema pjesmi „Proljeća“, a završava se dijelovima pjesme „Jednostavnost“.⁴⁹

Osnovno pitanje vezano je za dosadašnje razumijevanje takvog Desničinih postupka: šta je navelo kritiku da se, prema na početku datim izvodima, nepovoljno izjasni povodom Desničinih pjesama u zbirci, da bi ih u romanu prepoznala kao „čistu poeziju“? Desnica je sa mnogo pažnje gradio svoj roman i često podsjećao na to da je odnos među segmentima vrlo važan sastojak umjetničkog efekta. U *Proljećima Ivana Galeba* takvo nastojanje je od

⁴⁴ V. DESNICA, „Non omnis“, *Pjesme*, 254.

⁴⁵ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 362.

⁴⁶ V. DESNICA, „Podnevni ispit“, *Pjesme*, 249.

⁴⁷ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 363.

⁴⁸ V. DESNICA, „Dobrostitva smrt“, *Pjesme*, 250.

⁴⁹ O nekim aspektima unošenja poezije u sadržaj romana vidjeti: Zvonko KOVAČ, „Poezija Vladana Desnice. Pokušaji intertekstualne analize“, *Zbornik radova o Vladanu Desnici* (ur. Dušan Rapo), Zagreb 2004., 77–85.

kritike prepoznato. Međutim, uslijed površnosti kritičkih čitanja njegove pjesničke zbirke, koja su aprioristički pristupala cjelini knjige kao sumi pojedinačno inferiornih književnih tekstova u okviru piščevog opusa, ostalo je nezapaženo da je sa sličnom brigom sačinjen i redosljed, ili saodnos pjesama u *Slijepcu na žal*. Ako pogledamo kakav *ritam* je postignut, čitajući redom „Sijevanje u noći“, „Bakanal južine“ pa „Pred kišu“; ili od „Proljeća“ pa sve do „Jednostavnosti“, gdje se zbirka završava, vidimo da je Desnica i tu pažljivo radio na kompoziciji. Naročito je uočljiva gradacijska modulacija u rasporedu pjesama pojedinačnih tematskih krugova, koje posmatrane u datom redosljedu podrazumijevaju sebi prethodeće pjesme, u smislu da ih semantički razrađuju, dodaju nove nijanse do tada rečenom, da bi se krešendo završio u smirenijem tonu, baš kao i Desničin slavni roman, pošto su i „pjesme Ivana Galeba“ pretežno raspoređene na kraj *Slijepca na žal*. Desničina vizura uvijek nadilazi segment teksta, kao što pojedinačna pjesma ima posebno izabranu poziciju u okviru knjige, jer on u maniru kompozitora (još jedno ispoljavanje nekadašnjih muzičarskih aspiracija) cjelinu umjetničke strukture pretpostavlja fragmentu, iako strogom tehnikom minuciozno pristupa svakom pojedinačnom elementu.

Sa druge strane, postoji dvosmjerna relacija na liniji *Slijepac na žal* – *Proljeća Ivana Galeba*. Izuzev pomenutih pjesama koje su ušle u Ivanove dnevničke zapise, lirski subjekt koji umnogome podsjeća na Desničinog violinistu sreće se u pjesmama „O, biti mlad“ i „Pjesmica za dječju igru“. Osim što čujemo mirni glas koji svodi račun svog života, prepoznajemo onu tako izraženu crtu Ivanovog karaktera – njegovu u sebi kontradiktornu prirodu zaljubljenju u paradoksalno mišljenje. Kao što Ivan nije vjerovao da jedna istina isključuje drugu, već da tek zajedno čine cijelu istinu, tako je u pomenutim pjesmama život viđen u njegovom „naizmjeničnom dvopjevu“: kao neiscrpan rezervoar vitalističke snage, ali i kao trošno dobro. Od Galebovog govora te dvije pjesme odvaja samo njihova poetska konvencija rime:

Znat dobru glad, i trud, slast bistre vode
pustiti ćud nek sama udes plete,
nek za ruku te, slijepca, slutnje vode,
ćerdati sebe veselničko dijete.⁵⁰

Ja sam rasuo ludo
dobra što život mi dade,
bez vjere u obnove čudo,
Bez kakve neskromne nade.
(...)
I danas, kao što dijete
isključeno iz igre
očima punim sjete
prati okrete čigre, (...) ⁵¹

⁵⁰ V. DESNICA, „O, biti mlad“, *Pjesme*, 231.

⁵¹ V. DESNICA, „Pjesmica za dječju igru“, *Pjesme*, 248.

VII

Godina kada je objavljen *Slijepac na žalu* (i cijela decenija) značajan je period u srpskoj poeziji XX vijeka. Pojavljuju se zbirke koje su začeci impozantnih pjesničkih opusa i prekretnice cjelokupnog dvadesetovjekovnog srpskog pjesništva. Ovako u svojoj *Istoriji srpske književnosti* Jovan Deretić vidi taj prelomni period:

Već godinama naša književnost živi u znaku uporne mistifikacije sa pojmom osećajnosti. Pod dirljivim geslom: od srca k srcu... nudi jedan standardizovani (u međunarodnim razmerama) malograđanski sentimentalizam“, napisao je Zoran Mišić u članku „Pevanje i mišljenje“, objavljenom u knjizi *Reč i vreme* 1953, iste godine kada se pojavila jedna od najznačajnijih posleratnih pesničkih knjiga *Kora* Vaska Pope, a godinu dana posle pojave *87 pesama* Miodraga Pavlovića. Te tri knjige, prva u kritičko – teorijskoj, a druge dve u stvaralačkoj ravni, odlučno raskidaju sa poezijom „mekog i nežnog štimunga“ i obeležavaju početak novog pravca koji će dati pečat pesničkom stvaranju tokom 50-ih i 60-ih godina.⁵²

Sa pomenutim pjesnicima Desnica ne dijeli gotovo ništa zajedničko u poetičkom smislu. Štaviše, do pojave njegove zbirke obojica objavljuju još po jednu knjigu pjesama (*Nepočin polje*, 1956. i *Stub sećanja*, 1953. godine) i već snažnije ucrtavaju liniju svoga poetičkog usmjerenja u magistralnom toku književnosti kojoj pripadaju. Neke pjesme *Slijepca na žalu*, pisane u periodu dužem od dvadeset i pet godina (najstarija datirana 1927), nesumnjivo da u tom trenutku mogu izgledati kao blagi anahronizam, isto kao i tematsko-strukturna heterogenost same zbirke u odnosu na ciklične strukture Popinih pjesama. Poezija „mekog i nežnog štimunga“ jeste epitet koji se opravdano može pripisati jednom broju Desničinih pjesama.

Jedinog pjesničkog „saplemenika“ u pedesetim godinama dvadesetog vijeka Desnica bi mogao pronaći, donekle, u mladom Stevanu Raičkoviću, koji je u svoje tri do tad objavljene zbirke *Detinjstva* (1950), *Pesma tišine* (1952) i *Balada o predvečerju* (1955) okrenut istom svijetu: svijetu prirode koji posreduje pjesnikovu lirsku emocionalnost („Posle kiše“, „Nije svršeno“), kao i sumornom mikrokosmosu gradskih ulica, kojima kolaju kao i kod Desnice avetinjski osjenčeni ljudski likovi („U jednoj ulici“, „Čovek s kišobranom“, „U sasvim utišaljoj“). Takođe, njihovu bliskost moguće je pronaći i u versifikacijskom aspektu, osobito ako se u obzir uzme Raičkovićeve zbirke *Pesma tišine*, gdje je Ujevićevim rečnikom rečeno *oslobođeni stih* – stih na granici slobodnog i vezanog, podređen pjesnikovoj spontanoj osjećajnosti pred licem života i prirode. Pjesma „Nije svršeno“, pročitana u sugerisanoj komparativnoj vizuri, ilustruje nekoliko uočenih aspekata sličnosti dvojice pjesnika:

Pomislim: nije svršeno.
 Rodiće se još nešto kad prva trava rodi.
 Biće još nečeg plavog sa prvim plavim nebom
 Što će da se nasmeši
 Okolo
 I u vodi.
 Pomislim: nije svršeno.
 Ne može da bude svršetak cvetanja u cveću

⁵² Jovan DERETIĆ, *Istorija srpske književnosti*, Beograd 2004., 1170.

Jer ima očiju
 Što nas ko dva cveta
 Sretnu
 I posle dugo sreću.
 Pomislim nije svršeno
 I onda hoću da se zagledam
 U krajnji oblik svega.
 Pa mi se tiho učini
 Da ću sve to da pojmem
 Jednom
 Sa nekog brega.⁵³

Govoreći, pak, o kontekstu hrvatske književnosti, u literaturi je već uočena srodnost Desnice sa značajnim predstavnicima hrvatske lirike. Obimna studija Radomira V. Ivanovića na više mjesta ističe i podvlači sličnost Desnice pjesnika sa najmarkantnijom ličnošću hrvatske poezije, Tinom Ujevićem:

Kao rijetko koji drugi nasljednik nakon Tina Ujevića, čiji se blagotvorni uticaj i podsticaj osjeća u Desničinj poeziji (manje u tematsko-motivskoj ravni, a više u ritmu, muzikalizaciji osjećanja i opštoj atmosferi) naročito kada su u pitanju pjesme „Začarano popodne“ i „O, biti mlad“ pjesnik je ovladao „umjetnošću zavodjenja čitaoca“ (agogijom). (...) Desnica je nastojao da nadvlada izvjestan broj stvaralačkih nemoći. Na to bez posrednika pokazuje poređenje njegove poezije sa poezijom Tina Ujevića, koji mu je služio kao estetski uzor, pogotovu kada se radi o „nenaslućenim umjetničkim mogućnostima“.⁵⁴

Takođe, Desničina poezija je naučno relevantno sagledana u horizontu evropskog pjesništva dvadesetog vijeka. Komparativna studija Tihomira Brajovića „Moj Ja' i odrazi ukletog stolecā“, postavljajući u paralelu Desničinu pjesmu „Scherzo“ i pjesmu „Senka“ Georga Trakla, otkriva kompatibilnost njihovih subjekata, čime se Desnica posredno pozicionira u središnje tokove evropskog modernizma:

Ne bi, čini se, bilo nedolično ili osobito teško pokazati da Ja koje se oglašava u obema pesmama ipak nije neko bezvremeno Ja, već lirska figuracija ili lirsko ovaploćenje misaonog konstrukta koji po navici imenujemo sintagmom moderni čovek, a koji se gotovo tipski raspoznaje u ispoljavanju *teskobe, sumnje, straha, iskorenjenosti* – svih onih osećanja karakterističnih za naročitu duševnu istančanost i istanjenost čoveka našeg doba, urbanog, gradskog čoveka pre svega. Činjenica da se u Desničinj pesmi *homo urbanus* i neposredno deklarise („U noći kad lunjam gradom...“), a da je u Traklovoj pesmi – kako izgleda zamenjen *homo naturalis-om*, „prirodnim čovekom“, samo je prividna. Jer priroda u kojoj se obrelo Traklovo *lirsko Ja* je „Garten“, vrt ili perivoj, ljudskim trudom i rukom kultivisano parče prirode, i to parče u kojem se onaj što kazuje ne oseća prirodno, „kao kod kuće“, već upravo ne-prirodno, kao stranac, kao nepoznanac.⁵⁵

⁵³ Stevan RAIČKOVIĆ, „Nije svršeno“, *Pesma tišine*, Beograd 1952., 29–30.

⁵⁴ Radimir V. IVANOVIĆ, *Po sunčanom satu*, Banja Luka – Beograd 2001., 17–18, 23.

⁵⁵ Tihomir BRAJOVIĆ, *Oblici modernizma*, Beograd 2005., 17.

* * *

Primarni cilj ovog rada sastojao se u namjeri da se poezija Vladana Desnice sagleda i opiše neposredno, izmičući se iz komparativnog pristupa u okviru piščevog opusa, što je u nauci o književnosti povodom te teme bila dominirajuća praksa. Zadaci su bili da se ulaskom u svijet zbirke kao cjeline pokušaju sistematizovati pjesme prema tematskim krugovima i da se sagleda pjesnikov odnos prema svijetu i viđenje pozicije čovjeka u njemu. Zatim, da se prikaže postojanje unutrašnje strukture koja vezuje pojedinačne pjesme na način na koji se sklapaju dijelovi Desničinih prozних ostvarenja, oponašajući formu muzičkih kompozicija; da se analiziraju metričke osobine, i na kraju, odredi položaj zbirke u kontekstu nacionalne i evropske književnosti.

Kada se Desničino djelo dinamičnije reafirmiše o stogodišnjici piščevog rođenja (2005) obnavljanjem *Desničinih susreta*, zatim, višednevnim kulturnim programom u organizaciji Biblioteke grada Beograda u okviru kog je održan i naučni skup čiji će se rezultati naći u hrestomatiji *Književno delo Vladana Desnice*, kao i zbirkom intervjuja *Djelo nastaje dalje od pisačkog stola* u izdanju pomenute biblioteke, te tematskim brojem časopisa *Koraci*, poezija i tada ostaje po strani. Takvu praksu bi ubuduće valjalo napustiti i želja ovog rada bila je da skrene pažnju na neophodnost posvećenijeg čitanja pjesničkog segmenta Desničinog vrijednog literarnog opusa.

THE BLIND MAN ON THE STRAND – THE POETRY OF VLADAN DESNICA

This study deals with Desnica's only book of poetry, which is still relatively neglected in the now extensive literature about this poet. After examining several texts concerning Desnica's poetry, we give a formal and thematic analysis of certain poems. The primary objective of this paper is to envisage and describe the poetry of Vladan Desnica in a forthright manner, moving away from the comparative approach in the context of the writer's work as this has been the dominant practice in literary science in the treatment of the topic. Therefore, by perceiving the world of this poem collection on the whole, the task is to attempt to systematize the poems according to thematic circles and to picture the poet's relationship to the world. Furthermore, it aims to show the presence of an internal structure that binds individual poems in a way similar to the construction of Desnica's prose achievements – simulating the form of musical compositions. Part of the discussion is related to Desnica's "lyrical thanatology" as well as urban-rural issues, as the latter proved multi-inspiring to the writer. We determine the way in which Desnica incorporated some of his poems in the text of the novel *Proljeća Ivana Galeba*. Special sections are aimed at the versification analysis and the historical and literary contextualization of the collection. We also focus on Desnica's poems that were published in periodicals, and not in the collection. A unique Mediterranean atmosphere which is a characteristic of a significant part of Desnica's poetry directed the study in the direction of the specific chronotopes of these poems, transposed from the milieu of Dalmatian cities: Split,

Zadar and Dubrovnik. Desnica's poetic capabilities have been explored in a thorough analysis of the triptych "Seljačić na tržnici (*Iz Splita*)".

Keywords: poetry, lyrics, nature, village, city, reflexive poetry, verse, context

Literatura

- Stanislava BARAĆ, „Značenje pejzaža u Desničinih ‘Impresijama iz Sjeverne Dalmacije’ (čitanje poezije u časopisnom kontekstu)“, *Književna istorija*, 40/2008., br. 136, 561–575.
- Tihomir BRAJOVIĆ, *Oblici modernizma*, Beograd 2005.
- Jovan DERETIĆ, *Istorija srpske književnosti*, Beograd 2004.
- Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Sarajevo 1957.
- Vladan DESNICA, „Riječ na vrhu jezika“, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975.
- Vladan DESNICA, „Seljačić na tržnici“, *Riječka revija*, 3/1954., br. 3–4, 113–114.
- Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje, Pjesme, Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974.
- Radomir V. IVANOVIĆ, *Po sunčanom satu*, Banja Luka – Beograd 2001.
- Dragan M. JEREMIĆ, *Prsti nevernog Tome*, Beograd 1965.
- Stanko KORAĆ, *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*, Beograd 1972.
- Zvonko KOVAČ, „Poezija Vladana Desnice. Pokušaji intertekstualne analize“, *Zbornik radova o Vladanu Desnici* (ur. Dušan Rapo), Zagreb 2004., 77–85.
- Tonko MAROEVIĆ, „Zgusnute kaplje. Pretpostavke za čitanje Desničine poezije“, *Desničini susreti 2005–2008. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 16–25.
- Dimitrije L. MAŠANOVIĆ, „Geneza, struktura i značenja dela Vladana Desnice“, *Gradina*, 20/1985., br. 6, 70–79.
- Helena PERIČIĆ, „Druženje s lirikom Vladana Desnice“, *Intelektualac danas. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2014., 213–221.
- Jovan RADULOVIĆ (prir.), *Djelo nastaje dalje od pisaćeg stola – Razgovori sa Vladanom Desnicom* (ur. Jovan Radulović), Beograd 2005.
- Stevan RAIČKOVIĆ, *Pesma tišine*, Beograd 1952.
- Dragana VUKIĆEVIĆ, „Monolitnost dela Vladana Desnice“, *Književno delo Vladana Desnice* (ur. Jovan Radulović i Dušan Ivanić), Beograd 2007., 71–86.

9.

MAGAZIN SJEVERNE DALMACIJE I DESNIČINA POLITIKA KNJIŽEVNOSTI: NEKOLIKO NAPOMENA

Vladimir Gvozden

UDK: 050.8(497.581=163.41)“1934/35“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Predmet članka je uočavanje dubinskih veza između Desničinog rada na uređivanju *Magazina Sjeverne Dalmacije* i njegovog literarnog opusa, naročito romana *Zimsko ljetovanje* i *Proljeća Ivana Galeba*. Delo Vladana Desnice pripada iskustvu rascepa i to rascepa koji potiče kako od modernističke ideje književnosti i pisanja kao nadređenog, višeg oblika egzistencije, tako i od samog fatuma koji je donelo rođenje na prostorima promjenljive geografije, u Zadru, gradu koji se u 20. veku obreo u nekoliko država. Fractura tamnog/svetlog, nepoznatog/poznatog, naprednog/zaostalog, ta težnja da se preko dvojnosti – kroz izrazitu samosvest o podvojenosti – proširi vlastita egzistencija i njen smisao kod Desnice se širi, metastazira u raznim pravcima. Organizacija časopisa svakako je bliža prosvetiteljskoj ideji „mapiranja“ sveta nego savremenim radikalnim avangardnim časopisima koji su ispunjavali evropski kulturni prostor. Vladan Desnica bi se mogao svrstati u tabor *arrière-gardes* pa je iz toga ugla – a ne samo iz ugla nužnih ili svojevoljno prihvaćenih političkih kompromisa – potrebno posmatrati i njegov rad na uređivanju *Magazina Sjeverne Dalmacije*. Iznad svega, taj rad je neophodno kontekstualizovati unutar Desničine politike književnosti (u smislu koji joj je dao Jacques Rancière), a ne unutar imaginarne političke istorije u kojoj je pisac svesno igrao sporednu ulogu.

Ključne reči: politika književnosti, estetizam, rasijalizam, regionalni identitet, egalitarizam, elitizam, *arrière-gardes*, podvojenost

Delo Vladana Desnice pripada iskustvu rascepa i to rascepa koji potiče kako od modernističke ideje književnosti i pisanja kao nadređenog, višeg oblika egzistencije, tako i od samog fatuma koji je donelo rođenje na prostorima promjenljive geografije, u Zadru, gradu koji se u 20. veku obreo u nekoliko država. Rođen je u mestu na imaginarnoj granici, u mestu susreta, gde podvojenost biva poetizovana kao *omen* suprotstavljenih uticaja – blaga mediteranska klima/opora balkanska realnost, prisustvo/odsustvo, domaće/strano. Takva poetizacija egzistencije uistinu obeležava njegovo pisanje i predstavlja elementarni doživljaj sveta. U njegovom najpoznatijem delu, u *Proljećima Ivana Galeba*, pripovedač odmah na početku insistira na podvojenosti, u opisu kuće u kojoj je odrastao:

Mogu reći da sam djetinjstvo proveo u tom hodniku gdje se bio vječiti boj između svjetlosti i sjene, između Arimana i Ahuramazde. Odatle mi je, možda, ostala za čitav život ta vječita dvojnost, ta osnovna podjela svega u životu i svijetu na zonu svjetlosti i na zonu mraka.¹

Ova *fractura* tamnog/svetlog, nepoznatog/poznatog, naprednog/zaostalog, ta težnja da se preko dvojnosti – kroz izrazitu samosvest o podvojenosti – proširi vlastita egzistencija i njen smisao kod Desnice se širi, metastazira u raznim pravcima. Uslov njenog širenja je govorenje „da“ egzistenciji uz punu svest da se ona odvija na ivici ambisa. Svest o međusobno negirajućim stavovima o svetu i njegovoj istini gradi stubove suprotnih naboja, prostor nagomilanog potencijala.² Ali taj prostor nije stabilan koliko se čini, jer ono što je svetlo i mediteransko može da zadobija tamne tonove, a čvrste opozicije, kao u romanu *Zimsko ljetovanje*, postaju fluidne, teško uhvatljive, nedovršive.

Zato je, uprkos kulturno-političkoj orijentaciji časopisa, važno Desničino uređivanje *Magazina Sjeverne Dalmacije* osmotriti kao njegovu poetsku delatnost, poetsku delatnost u onom smislu kako Dragan Jeremić tvrdi da ju je pisac sam odredio u jednom dijalogu sa njim:

Velite da pomalo apsolutizujem vrijednost poetskog u mom djelu. No možda se razilazimo samo *in terminus*, ne u smislu: pod poetskim ne mislim na *poetično*, već izrazima poetsko i poezija naprosto označavam svaku pravu estetsku umjetničku vrijednost, pa i sasvim „nepoetične“ produkte.³

Dakle, i „nepoetični“ proizvodi mogu biti estetski – to je stav koji pisca približava temeljnom problemu modernizma: kako praviti umetnost od banalnosti života, kako pomiriti umetnost i svakodnevicu. Desničina verzija estetizma, ma koliko kritička bila, zaslužuje temeljno čitanje, ali je za sada potrebno reći da je njegovo insistiranje na tome da umetnost mora da se suoči sa podvojenostima kao takvim, a ne da stvara lažno jedinstvo povezana sa važnošću nalaženja odgovarajućeg izraza u cilju dolaženja do istine. Ovo je pozicija slična protomodernistima poput jednog Flauberta. Stoga ne čudi što će Desnica drugde izjaviti: „Larpurlartizam samo ponavlja grubu grešku sociologizma, na koji inače upravlja svoje strijele: i jedan i drugi nalaze svrhu umjetnosti u nečem različitom od njene prave svrhe: gole ljudske istine.“ Zanimljivo je što se, unutar estetskog režima (Jacques Rancière)⁴ do gole ljudske istine, dolazi posredno, putem rada na jeziku, putem konstrukcije, dakle književnosti.

Jer, ako je „gola ljudska istina“, kao što biva, veoma složen koncept, onda književnost kao čovekova jezička i intelektualna delatnost jeste ta koja joj se najviše može približiti. Ovo je piščeva utopija, vera ili možda čak i etička tvrdnja, koja računa sa izvesnom bezazlenošću fikcionalnih u odnosu na stvarnosne činove, ali počiva i na dubljim idejama ranih roman-

¹ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, u: *Vladan Desnica* (prir. Željko Milanović), Novi Sad 2013., 119.

² Uporodi Dragan JEREMIĆ, „Vladan Desnica“, *Vladan Desnica* (prir. Željko Milanović), Novi Sad 2013., 412.

³ *Isto*, 409.

⁴ Jacques RANCIÈRE, *La parole muette: Essais sur les contradictions de la littérature*, Paris 1998. Videti i njegove knjige *Politika književnosti* (Novi Sad, 2008) i *Estezis: scene estetskog režima umetnosti* (Novi Sad, 2014).

tičara vezanim za njihovu reakciju na Kantovu filozofiju koja je utvrdila granice uma u odnosu na jezik i čulnost. U Desničinoj politici književnosti pravo pisanje učestvuje u raspodeli naših čulnih doživljaja, naših predstava u svetu ispunjenom viškom ljudi i stvari, u kojem je sve teže naći bilo kakvu izvesnost i utemeljiti sopstvenu egzistenciju kao valjanu. „Gola“ istina bi bila ona istina koja nije proizvod lako predstavljive borbe; dakle možda je bolje reći ogoljena istina, istina lišena nanosa interpretacija i ideologija. Čini se da je iz ovog ugla utopijske potrage za „golom ljudskom istinom“ potrebno posmatrati i Desničin rad na uređivanju *Magazina Sjeverne Dalmacije*.

U stvari, čini se da je upravo iz ovog ugla potrebno čitati i napomenu koju nalazimo u prvom broju:

Nije namjera ovog *Magazina* da istakne i nametne neku svoju ideologiju i svoj program; on hoće samo da bude slobodan izraz težnja i ideja ovoga kraja i njegovih ljudi. Dosljedno tome, uredništvo je smatralo za potrebno da saradnicima ostavi najširu slobodu i punu odgovornost, kako u formalnom pogledu narječja, pravopisa i pisma, tako i u materijalnom pogledu idejnog sadržaja.⁵

Ovo je jednostavan stav i moglo bi mu se zameriti da je isuviše načelan, te da bi teško izdržao savremene skeptične primedbe o nemogućnosti bega od ideologije, o krizi reprezentativnosti, o nemogućoj neposrednosti izraza, o nezasnovanosti prozirnog odnosa jezika i želje. Pa ipak, činjenica je da se i ovde, uprkos svim nanosima opštih mesta, tvrdi da je „gola ljudska istina“ pluralna. Ono što je omogućilo ovakav gest je, razume se, usmerenost na regionalni identitet, koji se i inače najčešće ne gradi kroz tipičan, nasilan proces izgradnje nacije (*nation-building*), gde se celokupna populacija svodi na isto narečje, na isti pravopis, iste ideologije i programe. Regionalni identitet je identitet ljudi jednoga kraja, bivanje zajedno u istoj sredini – istorija je pokazala da je ova forma identiteta krhka i teško održiva. Za Desnicu zajednica je više od pukog sabiranja njenih članova, a u njegovoj perspektivi upravo taj višak bi trebalo Severnu Dalmaciju u teškom istorijskom trenutku da pretvori u političku jedinicu koja bi bila kadra da se izbori sa krupnim izazovima dezintegracije. Naime, Zadar kao grad koji je povezivao raznolike političke, ekonomske i kulturne sile ovog simboličkog prostora pripao je Italiji Rapalskim sporazumom iz 1920. *Magazin Sjeverne Dalmacije* je jedno od pisanih svedočanstava o političkom i ljudskom obigravanju oko ove praznine.

Nasuprot politici nejednakosti, sliku ovih prostora kakvu želi da predoči časopis, Desnica uspostavlja kao činjenicu prava jednog regiona, koja nisu ništa manja no što ih imaju drugi regioni: „Život ovoga kraja, njegove potrebe i njegove duhovne težnje, bar u principu, jednako su važni kao i život, potrebe i težnje ma kojeg drugog kraja. Ali su one, iz raznih uzroka, manje vidne i manje uvažavane.“⁶ Savremenim rečnikom rečeno: Vladan Desnica se *Magazinom Sjeverne Dalmacije* bori za političku vidljivost njenih žitelja – odnosno imaginarne skupine u čije ime govori – unutar arene borbe za raspodelu čulnosti koja je isto-

⁵ *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 2.

⁶ *Isto*, 3.

С А Д Р Ж А Ј

Мирко Которија: Уводни сонет	4
Историча:	
Бошко Десница: Неколико прилога историјском проучавању народне пјесме . . .	7
» » Вук Мандушић	25
» » Земунички догађај	31
» » Смрт Стојана Јанковића и сеоба рамских фрањеваца у Далмацију	36
Др. Никола Суботић: Владика Симеон Кончаревић и његов Летопис	43
Љубо Влачић: Nekoliko dokumenata iz doba prvog i drugog pokušaja uniženja pravoslavnih u Dalmaciji	53
» » Izvještaj rimokatoličkog sveštenika Devića o stanju u Bosni u prvoj polini XIX veka	80
Књижевност:	
Мирко Которија: Манастир Крка (<i>пјесма</i>)	87
Владан Десница: Двије импресије из Горње Далмације (<i>пјесме</i>) Сельани	88
	Дјевојке на води
» » Летни мотив (<i>пјесма</i>)	89
Ђиро Чичин-Шајин: Иницијали (<i>пјесма</i>)	90
» » Коло (<i>пјесма</i>)	90
Мирко Которија: Водпад Манојловац	91
Ђиро Чичин-Шајин: Сјеверодалматински пејсажи	95
Владимир Ризмондо: Грађанска Далмација у умјетности Симе Матавуља	105
Владан Десница: Један поглед на личност Доситејеу	110
Културна и социјална питања:	
Др. Урош Десница: Југословенство као народност	127
Др. Еуген Нежић: Маларија у Сјеверној Далмацији	136
Др. Stevo Metličić: Topografski nazivi u zadarskoj luci i okolo nje	148
Др. Душан Урукало: Поморство и поморци Морлачког Канала	155

Sl. 1. Sadržaj prvog broja *Magazina Sjeverne Dalmacije* (1934.)

vremeno podela moći. Političko je borba nevidljivih da budu viđeni, a potom i priznati (u hegelovsko-honetovskom smislu) prihvaćeni kao politički subjekti sa legitimnim ciljevima i težnjama. To je njihova „gola ljudska istina“. Reklo bi se da „gola“ u ovom kontekstu zapravo znači prećutana ili zapretna. No moramo imati na umu da, retorički posmatrano, Desnica nastupa previše načelno, što se iščitava iz sintagme *u principu*, jer *Magazin* se očigledno ne zalaže za konkretnu političku akciju, već isključivo za pokušaj da se politika vodi sredstvima kulture. (Pitanje reprezentativnosti tekstova i autora zaslužuje zasebnu diskusiju, koja bi se mogla baviti Desničinom politikom; naravno, ukoliko je ova uopšte bitna osim kao politika književnosti.)

Bilo kako bilo, u uvodnom tekstu iz 1934. godine, odmah na njegovom početku, Desnica se nada izgradnji jednog političkog prostora za zajednicu. Taj prostor je javni život,

С А Д Р Ж А Ј

Краљу Александру Првome	3
<i>Lucijan Marčić</i> : Uzroci slabog ekonomsko-kulturnog razvoja zadarskog zaleđa	5
<i>Lucijan Marčić</i> : O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima	15
<i>Boško Desnica</i> : Jedan krajiški statut i nekoliko priloga za proučavanje »lige«	23
<i>Boško Desnica</i> : Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik	47
<i>Dr. Jelka Peříb</i> : Šibenik u mletачко-турским ратовима (до 1671 г.)	58
<i>Марко Жежина</i> : Шибеник у култури 15 вијека	71
<i>Dr. Dragan Plamenac</i> : Šibenčanin Ivan Lukačić i njegovi moteti	80
<i>Dr. Grga Novak</i> : Poziv Obrovca za slavenštvo Dalmacije	87
<i>Dr. Petar Kolendić</i> : Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Rijeci	95
<i>N. van Wijk</i> : Рукописни патерик манастира Крке	108
<i>Владимир Ризмондо</i> : За једну далматинску културну оријентацију	111
<i>Владан Десница</i> : Мирко Королија и његов крај	117
<i>Мирко Королија</i> : Зое Порфиригенета, драмски поем, I чин	131
<i>Мирчо Королија</i> : Четири посмртна сонета:	
Ново пролеће — Осмех — Љубавни псалам — Источник	153
<i>Владан Десница</i> : Животна стаза Јандрије Кутлаче, скица за роман	155
Ч и т у љ а :	
<i>Dr. Урош Десница</i> : † Dr. Душан Баљак	174

Sl. 2. Sadržaj drugog broja *Magazina Sjeverne Dalmacije* (1935.)

čiju tradiciju on želi da oživi časopisom *Magazin Sjeverne Dalmacije*. Ovakvo razumevanje uloge časopisa svakako je primerenije 19. veku nego međuratnom razdoblju kada su časopisi, naročito oni umetnički i kulturni, sve više postajali izraz protesta, pobune, radikalnosti, odnosno artikulacije parcijalnih interesa onih koji nisu lako dolazili do istinske političke artikulacije. Časopis je, za Vladana Desnicu, uvek jednim svojim delom žanr prosveteno-sti, stoga ne treba da čudi što kroz priloge provejava optimizam. Već na koncu kratkog, uvodnog teksta, on zapisuje: „Vršenje ovih zadataka zadovoljiće duhovne potrebe jednoga kraja, a i za cjelinu će značiti nesumnjivu dobit.“⁷ Implikujući veze između znanja i moći, *Magazin* je uključivao radove iz različitih oblasti, podeljene u broju iz 1934. u tri skupine: istorija, književnost, kulturna i socijalna pitanja. U broju iz 1935. nema podele po rubrikama, ali su takođe prisutni radovi iz pomenutih širih oblasti. U užem smislu, u pitanju su radovi iz historiografije, geografije, socijalne medicine, ekonomije, kao i književni prilozi, koji su bili najzastupljeniji. Ovakva organizacija časopisa svakako je bliža prosvetiteljskoj ideji „mapiranja“ sveta nego savremenim radikalnim avangardnim časopisima koji su ispunjavali evropski kulturni prostor.

⁷ Isto.

Svoju knjigu o književnim grupama, Vincent Kaufmann započinje rečima: „Dvadeseti vek (...) bio je nesumnjivo vek avangarde.“⁸ Činjenica je da retorika istorije književnosti više naglašava nastanak neke pojave, a ne njeno trajanje. U studiji „Dvadeseti vek: vek pozadinaca?“ William Marx ukazuje na to da su u 20. veku postojale *arrière-gardes*, što je francuski izraz, poput avangarde, preuzet iz vojne terminologije i označava pozadinske jedinice. On ukazuje da ovaj termin nije nužno sinonim za reakcionarnu estetiku, već da je potrebno razmisliti o dve kategorije umetnika koji se mogu svrstati u ovaj tabor: prva kategorija obuhvata kvalitativnu „pozadinu“, ili *arrière-gardes*, i označava grupu učajurenu u zastareli estetski pokret što ne znači da oni sami ranije nisu bili označeni kao avangarda; druga kategorija odnosi se na apsolutnu *arrière-garde* i uključuje one autore i autorke koji svesno i namerno biraju da gledaju u književnu i umetničku prošlost.⁹ Utisak je da bi se Vladan Desnica mogao svrstati u ovaj tabor, pa je iz tog ugla – a ne samo iz ugla nužnih ili svojevolumno prihvaćenih političkih kompromisa – potrebno posmatrati i njegov rad na uređivanju *Magazina Sjeverene Dalmacije*.

Potrebno je sprovesti neku vrstu strukturalne analize kako bi se dedukovala slika Severne Dalmacije. U časopisu je ona zaista višeslojna i dovoljno složena, jer je sagledana, kako je Desnica i predviđao, iz različitih uglova, bez ideje unapred uspostavljene saglasnosti povodom načina prikazivanja i ideološke interpretacije ovog regiona. Potrebno je takođe razlučiti koji iskazi spadaju u specifične iskaze o Severnoj Dalmaciji, a koji iskazi su deo širih diskurzivnih poredaka. Moguće je najpre govoriti o nekoliko načelnih teza koje *Magazin Sjeverne Dalmacije* izlaže: narod sa ovih prostora je istorijski narod kako iz razloga političke i vojne istorije (uskoci, hajduci, ali i profesionalni vojnici) tako i iz kulturnih razloga (osnova je narodna poezija); savremenost je crna u ekonomskom, kulturnom i političkom pogledu, a odgovornost se čas traži u spoljašnjem faktoru, čas u mentalitetu samog naroda; nadomestak takvoj savremenosti su prirodne lepote, oličene u slikama krajolika i opredeljenju za tekstove koje te slike živo opisuju; nadomestak je takođe „rasni“ momenat koji pojedini autori – pre svega Korolija i Desnica – nalaze u narodu. Konačno, emocija koja boji određeni broj tekstova jeste optimizam, što je eminentno politički gest, ali i patetični gest iskrene ljudske nade da će stvari poći na bolje, odnosno suprotno od poznatog Murphyjevog zakona: *If anything can go wrong, it will* (Ako nešto može poći nagore, poći će). U pozadini čitavog časopisa je ideja da intelektualci ne budu odvojeni od svoje sredine, već da joj posvete dužnu pažnju radi razvoja njene samosvesti i nastojanja ka opštem boljitku. Naravno, ispostavlja se da je i ovaj stav načelan, a poznato je i koliko je složena diskusija o vezama intelektualaca i naroda – setimo se samo Gramscijevih radova ili novije Rancièreove kritike ove u osnovi elitističke pozicije. Narod je nesumnjivo podređen, a *Magazin Sjeverne Dalmacije* pokušava – reklo bi se da na trenutke i uspeva – da govori u njegovo ime, premda nedovoljno problematizuje način na koji subalterni mogu i treba da govore. Činjenica je da se u časopisu, upr-

⁸ VINCENT KAUFMANN, *Poétiques des groupes littéraires (avant-gardes 1920–1970)*, Paris 1997., 3.

⁹ WILLIAM MARX, „The 20th Century: Century of the Arrière-Gardes?“, *Europa! Europa? The Avant-Garde, Modernism and the Fate of the Continent* (ur. Sascha Bru i dr.), Berlin 2009., 65.

kos njegovom zalaganju za egalitarnost, povremeno oseća elitistički prizvuk – bilo da je reč o ekonomskom ili znanstvenom elitizmu.

Jedan od važnih junaka magazina je Mirko Korolija (1886–1934). Pisac je prerano preminuo između objavljivanja prvog i drugog broja: časopis sadrži njegove pesme, putopis, deo drame, kao i njemu posvećen ogled samog Vladana Desnice. Korolija je bio pisac koji je niz svojih tekstova posvetio Severnoj Dalmaciji, često praćenih notom optimizma, koji je lice jednog političkog, ali i ljudskog sna:

Čim smo, dolazeći od mora, ili preko Hrvatske i Bosne, zašli u sivi krš i kamenjar Severne Dalmacije, u takozvanu dalmatinsku Zagoru, mi smo dobili impresiju kao da smo zašli u kraj i carstvo one male Pepeljuge iz priče. Možda i u predeo, gde se je ista ta priča o Pepeljuzi začela, ili gde se ona svaki dan iznova rađa. Jer, na koncu, sva ta Severna Dalmacija i nije drugo bila i nije drugo danas, nego jedna lepa, zdrava, pametna i bistra mala Pepeljuga, čije zbitije i sreća ima da se razvije.¹⁰

Iako ovaj citat ne potiče iz teksta objavljenog u *Magazinu*, on dobro oslikava i jednu važnu ideološku nit čitavog poduhvata. Ovo nas vraća temi dualizma, odnosno rascepa o kojoj sam govorio na početku. Reč je zaista o dubinskom mehanizmu – to postaje jasno kada se pročita početak Desničinog teksta o Koroliji. Dalmacija je ovde shvaćena kao prostor koji sjedinjuje velike, nepomirljive ili teško pomirljive razlike, a naročito „različite istorijske udese“. To je zemlja „(...) gdje raste i oleander i grab; gdje uz obalu u maistralu leprša dašak romanskog duha i vije se laka zapadna melopeja, a po zaleđu u buri struji duboko rasni narodni život i gudi primitivni monokord“.¹¹ Iako se ovaj odlomak često navodi, malo se tumači, pa je potrebno zastati na trenutak i obratiti pažnju na dve važne reči, tipične za međuratno razdoblje: to su reči rasa (u sintagmi „rasni narodni život“ i primitivno (u sintagmi „primitivni monokord“). Za razliku od vremena pre Drugog svetskog rata, ove reči danas nemaju pozitivno značenje, pa je objašnjenje tim važnije.

Diskurs primitivizma lako je objasniti. On ovde ima utopijsku dimenziju i oslanja se na Rousseauovo poimanje plemenitog divljaka: iako u podređenom položaju, primitivac, plemeniti divljak je moralno čistiji, prirodniji i, moglo bi se reći, ljudskiji od ostalog čovečanstva, jer nije izložen uticaju zapadne civilizacije. Naravno, Rousseauova revolucija, oslonjena na Montaigneov esej o kanibalima, odnosi se na smeštanje prirodnog, primitivnog čoveka u prirodno stanje, koje nije prosto kultura divljaka, već idealno, nužno hipotetičko prirodno stanje – a zapravo povlašćeno heurističko sredstvo kritike civilizovanog stanja. Desnica jeste sklon takvoj kritici, ali moramo voditi računa da ona podrazumeva određenu estetizaciju i depolitizaciju subjekata koje želi da prikaže kao primitivne.

Upotreba reči rasa je opravdano postala inkriminisana nakon što su je se dočepali nacisti, ali je bila jedna od čestih reči u diskursima o društvima i narodima pre Drugog svetskog rata. Ova reč dolazi iz franuskog rečnika, kao što svedoči Renan u svom predavanju „Šta je narod?“ (na koje se oslanja i Uroš Desnica u jednom od tekstova u

¹⁰ Mirko KOROLIJA, *Izabrana dela*, Beograd 1996., 483–484.

¹¹ *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 117.

Magazinu Sjeverne Dalmacije): „U čemu se razlikuje načelo narodnosti od načela rase? Eto pitanja na kojem se zaustavlja duh, koji misli, da bio bio načisto sa samim sobom.“¹² Desnica (odnosno Desnice) se ovde javlja(ju) kao deo idejnog pokreta koji je nastao u Zapadnoj Evropi sredinom 18. i okončao se sredinom 20. stoleća (reč *race* se prvi put pojavila u francuskom jeziku 1648. godine). Cvetan Todorov je taj pokret umesno nazvao rasijalizam, želeći da razlikuje učenje od oblika ponašanja.¹³ U takvoj upotrebi posebno je značajna uzajamna povezanost fizičkih, intelektualnih i moralnih karakteristika, jer se rasna podela istovremeno javlja kao oblik kulturne podele, a pojedinačno ponašanje zavisi u velikoj meri od rasno-kulturne („etničke“) grupe kojoj pripada¹⁴ – što se sve zajedno smatralo „valjanom“ osnovom za raznolike oblike nacionalnih (ali i regionalnih) razlikovanja, karakterizacija i hijerarhizacija, jer upravo rasijalizam sa svojom prosvetiteljskom i scijentističkom pozadinom veruje u mogućnost donošenja univerzalnih sudova, u jedinstvenu hijerarhiju vrednosti, odnosno u jedan okvir za procenjivanje na osnovu kojeg se mogu donositi univerzalni sudovi. De Fontette tvrdi da je „rasijalizam“ bila zarazna navika epohe.¹⁵ To je značilo da je reč imala ogroman opseg značenja, a kulminaciju u Francuskoj je doživela 1937. i 1939. godine kada je III republika izdala poštanske marke sa natpisom: „Za spas rase...“

Razlike su prirodne, ali postoji opšti okvir za njihovu procenu – to je vera koja stoji iza ovakvog iskaza o rasi. Tipično za međuratno razdoblje, Desnica kao čovek kulture i regiona ipak se pozivao i na prirodne temelje izgradnje identiteta. U tom pravcu vodi njegova teza da su upravo ti „primitivci“ (reč upotrebljena pozitivno) iz zaleđa izdržali „najljuća zla i najteža iskušenja“ i uspeali da očuvaju „nacionalni karakter ovom dijelu naše zemlje“.¹⁶ No put od relativno homogene etničke grupe do moderne nacije nije bio zajamčen, jer je to bilo protiv interesa velikih imperija, što vodi ka paradoksu diskursa prosvete: „dok je u Evropi nacionalna svijest slavila trijumfe, ona je ovdje davljena u povojima“.¹⁷ Ali ova izvorna fraktura je dvostruka: taj isti Dinarac ostao je u svom krugu i upućen na sebe sama – paradoksalni individualista do kojeg nisu doprle vesti da je moderni individualizam nezamisliv bez koherentnog i formiranog društva. To je taj rascep, ukleštenost, unutar kojeg je tragao za svojim mestom Desnica. Kada je samosvest razvijena, kao što je bila kod njega, to postaje težak zadatak koji uzima u obzir sve moguće putanje i koji se pretvara u iscrpljivanje jezika i egzistencije kakvo ćemo čitati u njegovim kasnijim romanima.

Na koncu, kada je reč o estetičkim dimenzijama razmišljanja o dvojstvu, rekao bih da su ona postale snažne metafore, pokretači izlaganja jednog unutrašnjeg čoveka i uslov da se o svetu pripoveda iz neobične perspektive. Kada je, međutim, o njihovoj politici reč, možemo se složiti i ne složiti sa Desničinih stavovima, ali je mnogo važnije objasniti njihovo poreklo i postaviti ih u intelektualnu klimu međuratnog razdoblja. Potrebno je, na-

¹² ERNEST RENAN, *Šta je narod?*, Beograd 1883., 12.

¹³ TZVETAN TODOROV, *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Beograd 1994., 99.

¹⁴ *Isto*, 100–101.

¹⁵ FRANÇOIS DE FONTETTE, *Rasizam*, Beograd 1999., 9.

¹⁶ *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 117.

¹⁷ *Isto*.

ime, objasniti želju da se ostvare ovakve nacionalne, regionalne, etničke karakterizacije, odnosno reputacije. Iako liberalni model insistira na autonomiji pojedinca, i iako je u današnje vreme teško odrediti šta bi to bile nacionalne karakteristike, razdoblje do Drugog svetskog rata je od toga pravilo nauku. Nije Desnica svakako bio deo glavnog toka takve nauke, poput Dvornikovića, ali jeste bio deo retorike koja je takvu nauku usloвила. Pa ipak, ispada da su te slike ostale važne za Desničinu verziju literarnog egzistencijalizma u *Zimskom ljetovanju* i u *Proljećima Ivana Galeba* upravo zato što su psihologizovane, produbljene i vraćene pojedincu, njegovim strahovima, njegovim nadama, htenjima i njegovom doživljaju sveta. To je samo još jedan argument koji ide u prilog njegovoj teoriji umetnosti iskrenosti („gola ljudska istina“) i nastojanja da se izrazi tačno ono što se htelo reći. Potrebno je u daljim naporima istraživati da li se, kako i u kojoj tački u Desničinom delu mire rasijalizam i estetizam, odnosno kako iz unutrašnjeg rasepa nastaje piščeva politika književnosti koja do dan-danas, kako se čini, uspeva da se spase od političkog posvajanja, što je istovremeno njena radost i njena kob.

MAGAZIN SJEVERNE DALMACIJE AND DESNICA'S POLITICS OF LITERATURE: SOME REMARKS

This paper looks into the deep connections between Desnica's editorial work in the journal *Magazin Sjeverne Dalmacije* and his literary work, particularly his novels *Zimsko ljetovanje* and *Proljeća Ivana Galeba*. Vladan Desnica's work is part of a disruptive experience, emanating from the modernist idea of literature and writing as a superior, higher form of existence, as well as from the fate brought about by being born in an area of geographical shifts, namely in Zadar, a town that found itself situated in several states during the 20th century. The fracture of light/dark, unknown/familiar, advanced/backward, the wish to use this duality to – through a strong self-awareness of its existence – expand existence and its meaning, is a wide phenomenon in Desnica's work, metastasizing in different directions. This must be taken into account while analyzing his editorial work in the *Magazin Sjeverne Dalmacije*, which was an attempt to construct a regional identity in the very stenuous circumstances of the 1930s. The organization of the journal was closer to the Enlightenment idea of “mapping” the world, than to the contemporary radical avant-garde journals present throughout European culture. Vladan Desnica could be found in the *arrière-gardes* camp, and we should use this angle – not only the angles of necessary or wilful political compromises – to look at his editorial work. Above all, this labour must be contextualized in Desnica's politica of literature (in the meaning used by Jacques Rancière), and not in an imaginary political history in which the writer knowingly played a minor role.

Keywords: the politics of literature, aestheticism, racism, regional identity, egalitarianism, elitism, *arrière-gardes*, duality

Literatura

- Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, u: *Vladan Desnica* (prir. Željko Milanović), Novi Sad 2013.
- François de FONTETTE, *Rasizam*, Beograd 1999.
- Dragan JEREMIĆ, „Vladan Desnica“, *Vladan Desnica* (prir. Željko Milanović), Novi Sad 2013., 401–414.
- Vincent KAUFMANN, *Poétiques des groupes littéraires (avant-gardes 1920–1970)*, Paris 1997.
- Mirko KOROLIJA, *Izabrana dela*, Beograd 1996.
- Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934.
- Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935.
- William MARX, „The 20th Century: Century of the Arrière-Gardes?“, *Europa! Europa? The Avant-Garde, Modernism and the Fate of the Continent* (ur. Sascha Bru i dr.), Berlin 2009., 59–71.
- Jacques RANCIÈRE, *Estezis: scene estetskog režima umetnosti*, Novi Sad 2014.
- Jacques RANCIÈRE, *La parole muette: Essais sur les contradictions de la littérature*, Paris 1998.
- Jacques RANCIÈRE, *Politika književnosti*, Novi Sad 2008.
- Ernest RENAN, *Šta je narod?*, Beograd 1883.
- Tzvetan TODOROV, *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Beograd 1994.

10.

IMPLICITNI ČITALAC MAGAZINA SJEVERNE DALMACIJE: POKUŠAJ REKONSTRUKCIJE

Stanislava Barać

UDK: 050.8(497.581=163.41)“1934/35“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Polazeći od jedne moguće skice periodičke scene u Kraljevini Jugoslaviji u trenutku kada je pokrenut *Magazin Sjeverne Dalmacije*, u čijem ocrtavanju posredno mogu da pomognu i same pripovetke Vladana Desnice, odnosno polazeći od ukazivanja na diferencijaciju čitalačke publike koja je bila posledica intenzivne društvene stratifikacije i modernizacije, ovaj rad *Magazinu Sjeverne Dalmacije* pristupa iz perspektive pojma implicitnog čitaoca. Implicitni čitalac se kao analitička kategorija pojavljuje u studijama britanskih istraživača periodike okupljenih oko časopisa *Victorian Periodicals Review*. Pozivajući se na pionirska istraživanja Jamesa Milla iz prve polovine 19. veka, ovi autori postavljaju hipotezu da sva periodička izdanja po pravilu oblikuju dominantnu poziciju iz koje se (časopis) čita, a da se ona može rekonstruisati iz retorike i tona časopisa, stavova i uverenja koji se u njegovim člancima iznose, ali i iz određenih vantekstualnih činilaca kao što su ritam izlaženja, cena, vizuelni identitet i izbor pisma. Cilj ovoga rada je da rekonstruiše datu dominantnu poziciju tj. implicitnog čitaoca *Magazina Sjeverne Dalmacije*. Na osnovu navedenih činilaca, taj se čitalac prepoznaje kao pripadnik dalmatinske regije, mediteranske i/ili srpske i hrvatske kulture, integralni Jugosloven, stanovnik grada i pripadnik građanske klase, muškarac pre nego žena, obrazovana i izgrađena ličnost multilingvalne kompetencije i intelektualac sa osećajem za istorijske procese.

Ključne reči: *Magazin Sjeverne Dalmacije*, Vladan Desnica, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevina Jugoslavija, društvena stratifikacija, periodika, almanah, čitalačka publika, implicitni čitalac

I

Vreme u kome je pokrenut *Magazin Sjeverne Dalmacije* urednika Vladana Desnice period je u kome se čitalačka publika Kraljevine Jugoslavije intenzivno diferencira i „specijalizuje“. Odnosno, časopisi i druga glasila se intenzivno diferenciraju i specijalizuju u skladu sa procesima društvene stratifikacije stanovništva Kraljevine. Ti se procesi

stratifikacije odvijaju prema – i to nije samo uobičajena floskula – obrazovnom, klasnom, konfesionalnom, političko-stranačkom, profesionalnom, esnafskom, generacijskom, rodnom i regionalnom kriterijumu. Procesi stratifikacije teku uporedo sa procesima društvene modernizacije, koji prvenstveno zahvataju (veće) gradove (još preciznije: njihova jezgra), odnosno upravo gradove poput Splita koji paralelno uvećavaju broj privrednih, administrativnih i kulturnih institucija i broj stanovnika. Činjenica da su i periferije gradova, a manji gradovi i sela posebno, u međuratnoj Jugoslaviji bili potpuno ili delimično isključeni iz modernizacijskih promena, upozorava da možemo govoriti samo o *ograničenoj modernizaciji*.

Do trenutka pokretanja *Magazina*, tj. do 1934. godine u Kraljevini Jugoslaviji svoja glasila imale su grupacije kod kojih je to već dugo bila tradicija, ali i „nové“ zajednice: različita građanska, verska, humanitarna i profesionalna društva (*Glas državnih penzionera i penzionerki Kraljevine Jugoslavije* Sarajevo 1927–1933, *Finansijska kontrola* Ljubljana 1921–1941, *Zadružna njiva* Beograd 1929–1941, *Mljekarski list* Zagreb 1926–1941, *Jugoslavija: Jugoslovenski turizam* Split 1930–1939, *Zdravstveni pokret* Beograd 1922–1941, *Ratnički glasnik* Beograd 1922–1937, *Islamski svijet* Sarajevo 1932–1935); političke partije, radničke i levičarske organizacije (*Samouprava* Beograd 1918–1929, 1936–1941; *Proleter* Zagreb, Beč, Prag, Pariz, Zagreb, Beograd, Ljubljana, Foča, Drinići 1929–1942); intelektualne i književne grupe (*Nova Evropa* Zagreb 1920–1941, *Srpski književni glasnik* Beograd 1920–1941, *Misao* Beograd 1919–1937, *Život i rad* Beograd 1928–1941, *Hrvatska revija* Zagreb 1928–1944), različite lokalne i seoske zajednice (*Hrvatsko selo* Zagreb 1934, *Naše selo* Podgorica 1930–1935, *Naše selo* Vranje 1932–1940), omladinska udruženja, ženska udruženja i pokreti (*Dječji Novi Behar* Sarajevo 1932–1941, *Ženski pokret* Beograd 1920–1938, *Ženski list* Zagreb 1926–1935) itd.¹ Među njima, mnogo je onih koji ističu svoj jugoslovenski karakter, posebno u vreme blisko pokretanju *Magazina* koje je i postperiod Diktature (*Jugoslavenska sloga* Slavonski Brod 1932–1935, *Jugoslovenska žena* Beograd 1931–1934, *Jugoslovenski učiteljski glas* Beograd 1931–1934). Među svima njima, pak, poseban kontekst za razumevanje i pozicioniranje Desničinog godišnjaka predstavljaju druge severnodalmatinske publikacije, kakav je periodik *Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju* (1929–1937) ili zbornik *Severna Dalmacija nekad i sad* (1939); iako nije periodičko izdanje, ovaj potonji predstavlja upravo tip *zabavnika/almanaha/cvetnika/kalendar/zbornika* kakve proučavaoci periodike uvršćuju u zajedničku žanrovsku grupu, bez obzira na to da li su se pojavili samo jednom, kao knjiga, ili su imali regularnu periodičku „sudbinu“.²

Ovom ilustrativnom spisku mogao bi se čak dodati fiktivni i fikcionalni list *Glasnik udruženja poštanskih službenika* iz pripovetke „Oproštaj“ Vladana Desnica (*Letopis Matice srpske*, 1951), a da takvo mešanje istorijskih i fikcionalnih činjenica ne predstavlja anahrono pozitivističko pojednostavljanje odnosa između književnog teksta i vantekstualne

¹ Kao primeri ovde su navedena samo glasila koja su izlazila (i) u vreme kada i Desničin *Magazin*, odnosno u vreme koje neporedno prethodi njegovom pokretanju. Cilj iznošenja ovih primera je da se ilustruje dinamika medijske scene u Kraljevini, odnosno stepen samosvesti i diferenciranosti društvenih grupa. List *Proleter*, pak, kao reprezent ilegalnih glasila, tu je da posvedoči o represivnom delovanju države u medijskoj sferi i neslobodi štampe.

² Ур. Миодраг Матицки, „Забавници, алманаси и календари“, *Библиографија српских алманаха и календара*, Београд 1986., 1–57.

realnosti. U prozi Vladana Desnice, naime, motivski kompleks koji se odnosi na novine, časopise i almanahe, ali i novinarsku delatnost, ima važno mesto i jasnu poetičku funkciju. U slučaju motiva (dnevni)h novina i listova, časopisa i godišnjaka, često je reč o njihovom uklapanju u kompleks teme ljudske prolaznosti. S druge strane, iste vrste glasila, ukoliko su politička, igraju ulogu u izgradnji određenog lika, njegove političke biografije pa i same psihologije. Ponekad se te dve funkcije i spajaju. U pomenutoj kratkoj priči, koja opisuje višemesečno postupno umiranje junaka Antuna, „petnaestdnevni“ esnafski glasnik upotrebljen je kao jedan od znakova prolaznosti života.

Ovaj *list* se pojavljuje u jednoj od onih Desničinih pripovedaka koje se odnose na međuratni (splitski) period, i za koje se može pretpostaviti da predstavljaju rekonstrukciju pripovedaka iz izgubljene zbirke u rukopisu, tj. one zbirke koja je 1940. godine poslata beogradskom izdavaču Geci Konu i izgubljena tokom rata. U istu grupu pripovedaka spada i priča „Zlatni rudnik“ (*Hrvatsko kolo*, 1948), u kojoj pak važno mesto zauzimaju fiktionalne dnevne novine *Večernji list*. Hartiju starih brojeva tih novina glavni će junak, operiski pevač Joža, čak iskoristiti da u nju zamota svoje mrtvorodeno dete.³ Ovom slikom, na prvi pogled bizarnom, Desnica je sugerisao ideju o upisanosti prolaznosti života u sam njegov (pret)početak.

Već u svojoj prvoj pripovesti, „Životna staza Jandrije Kutlače“ (*Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1935), Desnica upotrebljava novine kao znak političkih transformacija i stranačko-političke strasti likova. Glavni junak, kada se „obrete u svojoj narodnoj državi i pitomome primorskome gradu“⁴ navikne „na jedne novine, pa ih uvijek kupuje i čita. Čita ih od az do ižice, u svako doba dana i na svakom mjestu: hoda polako i čita, zastajkiva i sriče. Naročito pred izbore jako se zanima...“⁵ Kao što će se i u ovom radu pokazati, data pripovetka, posebno u izmenjenoj drugoj verziji, u zbirci *Olupine na suncu* (1952), sadrži i jedan važan iskaz za razumevanje samog *Magazina* i poetike almanaha uopšte. Oblikovanje političke biografije lika uvođenjem novin(ar)skog motiva prisutno je i u pripovesti „Konac dana“ (*Brazda*, 1951), u kojoj glavni junak Mile Srdarević-Prkut, nekadašnji bečki student prava, nekoliko godina pred Prvi svetski rat osniva list *Nova zora*, paralelno sa sopstvenom političkom partijom. Međutim, ovaj list naziva karakterističnog za glasila kakva je pokretala južnoslovenska omladina u Austrougarskoj a usmerena protiv Austrougarske i opredeljena za jugoslovensko ujedinjenje, nije samo znak konkretnog političkog profila junaka. Naime, budući da Desnica prikazuje kako date ideje i njihovi nosioci vremenom gube prvobitni pa i svaki društveni značaj, (p)ostajući tek *olupine na suncu*, dalja upotreba istog *periodičkog motiva* u pripovesti u tom je znaku: čitalac će u daljem toku razvoja „radnje“, uveliko posle

³ Vladan DESNICA, *Pripovijetke* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. III), Zagreb 1974., 112.

⁴ Владан ДЕСНИЦА, „Животна стаза Јандрије Кутлаче, скица за роман“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935., 169. U drugoj verziji pripovetke Desnica odlučuje da taj primorski grad i imenuje: „A kad sve to minu, on se obrete u novoj državi, u pitomome primorskome gradu, na toplom suncu – preselio je ono nešto kućnih stvari u Split i tu se nastanio.“ V. DESNICA, *Pripovijetke*, 80. Zanimljivo je i kako Desnica atribuirala novostvorenu državu 1935. godine („u svojoj narodnoj državi“ – ističući emotivni odnos junaka prema njoj i njen „narodni“ karakter u odnosu na Austrougarsku), a kako posle Drugog svetskog rata („u novoj državi“ – neutralno i bez epiteta „narodna“).

⁵ В. ДЕСНИЦА, „Животна стаза Јандрије Кутлаче“, 170.

rata, kada Mile Prkut izgubi i funkciju predsjednika opštine, zateći ovog junaka kako sa setom prelistava stare ukoričene godišnjake *Nove zore*, da bi ga na kraju gledao suočenog sa činjenicom da nijedan list više ne želi da objavi njegov članak.⁶

Pomenuti imaginarni *Glasnik udruženja poštanskih službenika* iz priče „Oprostaj“ čita se iz perspektive ove studije kao reprezentativni model međuratne periodike (unutar koje glasila najrazličitijih udruženja i organizovanih društvenih grupa preovlađuju nad komercijalnim i privatnim izdanjima),⁷ odnosno kao signal o Desničinoj „periodičkoj“ (samo) svesti. Slično je i sa *Poljoprivrednim kalendarom* kojeg „u izlogu ‘Seljačkog bratstva‘“, dakle, nekakvog udruženja, ugleda junak pripovetke „Priča o fratru sa zelenom bradom“.⁸ Iako potpuno uzgredni motiv u pripovesti, u kontekstu ostalih prizivanja *periodičke kulture* u Desničinoj prozi, on je važno svedočanstvo pomenute svesti.

Nezavisno pak od tadašnjih Desničinih časopisnih (auto)refleksija, mnogi noviji teorijski periodički koncepti upućuju na zaključak da je specijalizovanost časopisa i posledica procesa društvene stratifikacije i njegov aktivni činilac.⁹ Drugačije rečeno, periodička štampa se gotovo po pravilu delom obraća već formiranoj čitalačkoj publici (društvenoj grupi), a u isto vreme i sama oblikuje njen „identitet“.

Upravo u preseku ova dva procesa (prvog koji se odvija „odozdo“ i drugog koji se vrši „odozgo“) nalazi se *figura implicitnog čitaoca*. Pojam „periodičkog“ implicitnog čitaoca ne podudara se sa književnoteorijskom konstrukcijom istog naziva: on jeste pre svega figura teksta, ali je, za razliku od implicitnog čitaoca u književnom tekstu, i sociološka kategorija. Ono što im je u svakom slučaju zajedničko jeste činjenica da implicitni i „istorijski“ čitalac, tj. dominantni adresat i dominantna realna publika, ne moraju da se poklapaju.¹⁰

⁶ „Zatim je poslao članak jednom prestoničkom listu s poduljim pismom u kome ih je podsjećao na svoju političku prošlost, koje se oni sigurno sjećaju, i iscrpno im naslikao prilike na općini. Odgovorili su mu učtivo upućujući ga na provincijski dnevnik, kod čijih će čitalaca stvar nesumnjivo naići na kudikamo veći interes, jer se radi o mjesnim ljudima i prilikama. Poslušao je taj savjet, no provincijski dnevnik nije mu ni odgovorio na pismo.“ V. DESNICA, *Pripovijetke*, 183.

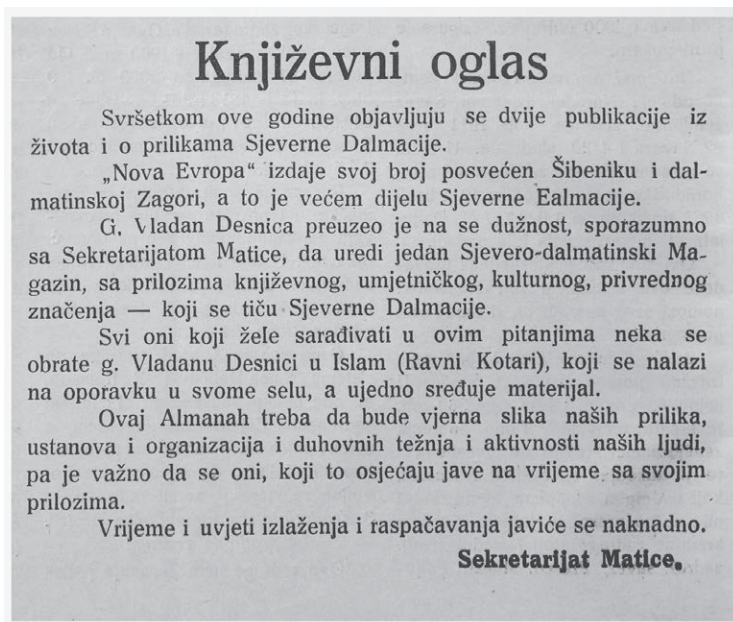
⁷ U međuratnom periodu je, inače, u Orosavlju i Zagrebu tokom 1934. i 1935. izlazio *Glasnik jugoslovenskih poštara*, preimenovan u *Glasnik poštanski* pa u *Glasnik ugovornih poštara Kraljevine Jugoslavije* (ur. Dragutin Sriće – Poštarov).

⁸ V. DESNICA, *Pripovijetke*, 381.

⁹ Ovakvi zaključci proizilaze i iz spoznaja proučavalaca viktorijanske periodike. Oslanjajući se na shvatanja kulture Raymonda Williama, oni su, kako to sažima Lyn Pykett, počeli da insistiraju na tome da (viktorijanska) periodika nije ogledalo koje reflektuje (viktorijansku) kulturu, niti samo sredstvo koje je izražava, već neizbežno ideološko i nesvesno okruženje, konstitutivni medij (viktorijanske) kulture. Lyn PYKETT, „Reading the Periodical Press: Text and Context“, *Victorian Periodicals Review*, 22/1989., br. 3, 103. Do ovog se zaključka došlo nakon što je jedno vreme u proučavanju periodike vladao reflektivno-konstruktivni model, koji je podrazumevao da periodička štampa istovremeno i odražava određenu kulturu i konstruiše je.

¹⁰ Za ilustraciju ove pojave u jugoslovenskom kontekstu mogu se uzeti dva primera, jedan starosnog a drugi klasnog „nepodudaranja“ publike, oba iz domena popularne kulture: časopis *Politikin zabavnik* (počeo da izlazi februara 1939) koji je osmišljen kao glasilo namenjeno mladoj publici, negde do kraja tinejdžerskog doba, vrlo je brzo kao svoj prepoznala i starija publika, što je krajem 20. veka našlo refleks i u nekoj vrsti njegovog podnaslova: *za sve od 7 do 77*, kasnije promenjeno u: *za sve od 7 do 107* (godina). Drugi primer predstavljaju ilustrovani ženski modni magazini (u međuratnom periodu *Pariska moda* Zagreb 1921–1935 ili *Žena i svet* Beograd 1925–1941, a danas licencni magazini poput *Glorije* ili *Kosmopolitena*) koji promovišu životne stilove i modne imperATIVE koje većina njihovih čitateljki ne može sebi da priušti: oni kao implicitnu čitateljku imaju ženu iz više srednje ili visoke društvene klase, ali su njihove stvarne konzumentkinje one koje kupujući magazin kupuju ono što im je jedino dostupno – privremeni fantazam o drugačijoj i, najčešće bogatijoj, sebi.

Magazin Sjeverne Dalmacije je, najšire gledano, regionalno određen časopis, časopis jedne subregionalne zajednice, i u tom smislu usmeren na određenu i ograničenu čitalačku publiku. Pitanje je, međutim, da li u praksi periodik prevazilazi ovu svoju i samim naslovom preciziranu i ograničenu (implicitnu) publiku, kao i da li ju je možda po drugim kriterijumima – redukovao. Da li se, naime, unutar te regije odnosno publike, *Magazin Sjeverne Dalmacije* podjednako obraćao i stanovnicima grada i sela, i starijima i mlađima, i ženama i muškarcima, i visokoobrazovanima i neprosvećenima?

Sl. 1. Prva najava *Magazina Sjeverne Dalmacije*

Da bi se i pokušalo odgovoriti na ta pitanja, nužno je skrenuti pažnju na to da se paralelno sa definicijama implicitnog čitaoca u teoriji književnosti¹¹ u okviru studija periodike javljaju istraživanja i teoretizacije implicitnog čitaoca periodičke štampe u radovima Margaret Beetham, Lyn Pykett i Briana Maidmenta, nastajala tokom 70-ih i 80-ih godina 20. veka. Ona su začeta još kod njihovog devetnaestovekovnog preteče Jamesa Milla.¹² Polazeći od širokog korpusa periodike, od zabavnopopularne do naučne, od književne i „opšte“ do specijalizovane kao i od dnevnih listova do godišnjih publikacija, istraživači viktorijanske periodike formulisali su određena teorijska polazišta u rekonstruisanju implicitnog čitaoca periodičke štampe.

¹¹ Počev od uticajne studije *The Rhetoric of Fiction* Waynea Bootha (1961) pa do teorija recepcije Wolfganga Isera i Hansa Roberta Jaussa.

¹² Pionirskim se smatra pokušaj Jamesa Milla iz prve polovine 19. veka da rekonstruiše čitaoca „sa stranica“ lista *Edinburgh*. L. PYKETT, „Reading the Periodical Press“, 107.

Periodička izdanja po pravilu oblikuju *dominantnu poziciju iz koje se čita*, održavajući je, prema Margareth Beetham, sa više ili manje doslednosti kako u jednom broju tako i u kontinuitetu svog izlaženja. Ova doslednost je potrebna da bi se formirala a zatim i održala redovna čitalačka publika koja je uslov, ne samo ekonomskog, opstanka svakog periodika. Prepoznatljiva pozicija iz koje se periodik čita podrazumeva formiranje doslednog implicitnog čitaoca u okviru samog teksta, tj. implicitni čitalac je sama ta dosledna pozicija iz koje se neki časopis (godinama pa i decenijama) čita. Margareth Beetham o „doslednom“ čitaocu raspravlja u okviru onih karakteristika periodičkih izdanja koje ih čine *zatvorenom formom* (kontinuitet u izlaženju, istovetnost strukture svakog broja i sl.), čime se usložnjava shvatanje periodičkih izdanja kao otvorene forme (u smislu *otvorenog dela* Umberta Eca):

Periodik, dakle, može da ponudi svojim čitaocima prostor da konstruišu svoju sopstvenu verziju teksta selektivnim čitanjem, ali nasuprot toj fleksibilnosti mora biti postavljena tendencija koja zatvara alternativna čitanja pomoću stvaranja dominantne pozicije iz koje se čita, pozicije koja se održava sa više ili manje doslednosti u jednom broju i između brojeva.¹³

Periodik se čitaocu obraća kao individui, ali ga pozicionira i kao člana društvene grupe koju određuju klasa, rod, regija, starost, političko ubeđenje, religiozno opredeljenje ili ukrašaj ovih kategorija.¹⁴ Rekonstrukcija implicitnog čitaoca izvodi se analizom načina obraćanja koji se ogleda u *tonu, stavovima i retorici* časopisa,¹⁵ tj. kako Brian Maidment zaključuje:

Način obraćanja ili diskurs periodika mogu više da kažu o njegovoj generičkoj pripadnosti nego format. U osnovi, ideja o načinu obraćanja podrazumeva pokušaj da se povežu format i sadržaj (časopisa) tako što će se iz tona, stavova i retorike izvoditi implicitni čitalac časopisa. Ovakvo isticanje čitalaštva pre nego formata kao generičkog određenja, iako neminovno spekulativno u nekim aspektima, u najmanju ruku naglašava način na koji periodici deluju kao oblici društvenog diskursa radije nego kao neposredni iskazi društvenog mnjenja.¹⁶

B. Maidment ovaj zaključak izvodi na osnovu proučavanja posebnih periodičkih žanrova, u ovom sličaju viktorijanskih „časopisa narodnog progresa“ iz sredine 19. veka. On se suprotstavlja književnim istoričarima koji su žanrovsku pripadnost periodika određivali mnogo više prema formalnim kategorijama nego po ideološkoj orijentaciji, a kao dve osnovne kategorije služili su im *ritam izlaženja* i *cena* časopisa.¹⁷ Maidmentovo je mišljenje da se žanr periodika može odrediti pre svega na osnovu diskursa i figure implicitnog čitaoca, i stvarnog čitalaštva (ukoliko se ono može pouzdano utvrditi), pa tek zatim na osnovu formalnih činilaca i onoga što se naziva formatom (što bi bili npr. almanah, (jeftini) politički nedeljni list, (skupi) ilustrovani modni magazin, književni mesečnik). Uz to, a po Maid-

¹³ Margareth BEETHAM, „Open and Closed: The Periodicals as a Publishing Genre“, *Victorian Periodicals Review*, 22/1989., br. 3, 98–99.

¹⁴ *Isto*, 99.

¹⁵ Brian MAIDMENT, „Magazines of Popular Progress and the Artisans“, *Victorian Periodicals Review*, 17/1984., br. 3, 85; L. PYKETT, „Reading the Periodical Press“, 107; M. BEETHAM, „Open and Closed“, 99.

¹⁶ B. MAIDMENT, „Magazines of Popular Progress and the Artisans“, 85.

¹⁷ *Isto*.

mentu podjednako važno – kada se polazi od pitanja (implicitnog) čitaoca – razumevanje nekog periodika ili grupe periodika se usložnjava pa se iskazi i tekstovi u njima ne čitaju u svom bukvalnom i „gotovom“ značenju, već kao deo šireg poretka diskursâ.

Rekonstrukcija implicitnog čitaoca uključuje ipak, kao što se iz Maidmentovog navoda vidi, i analizu *vantekstualnih činilaca* kao što su cena, ritam izlaženja, vizuelni materijal ili izbor pisma, s tim da se stalno mora imati u vidu sauslovljenost ovih kategorija sa sadržajem i diskursom periodika. I to je ono što se može pokazati na primeru Desničnog glasila.

Iako broji svega dve sveske i naizgled nudi nedovoljan uzorak za ovakav poduhvat, godišnjak *Magazin Sjeverne Dalmacije* (1934, 1935) urednika Vladana Desnice upravo zato predstavlja istraživački izazov na datu temu. Izazov je i u prilagođavanju teorijskog modela koji proizilazi iz proučavanja časopisa i čitalačke publike jednog socio-ekonomski pa i kulturno bitno različitog područja. Pre svega, razlike se ogledaju u sadržaju pojma *tržišta*, koji se u konceptu implicitnog čitaoca viktorijanske periodike odnosi na *ekonomske preduslove* (finansijsku sposobnost), dok u odgovarajućem konceptu južnoslovenske periodike podrazumeva prvenstveno *kulturne faktore* (pismenost i obrazovanje). Dodatna poteškoća ogleda se u nedostatku podataka o prenumerantima odnosno stvarnim čitaocima *Magazina Sjeverne Dalmacije*. Upravo na tome insistiraju pomenuti proučavaoci periodike smatrajući da tek kombinacija analiza implicitnog i istorijskih čitalaca daje smislene rezultate. Budući da godišnjak *Srbsko-dalmatinski magazin* (1836–1873), čiji je *Magazin Sjeverne Dalmacije* deklarativni nastavljaj, već ima preciznu analizu konkretne čitalačke publike,¹⁸ to može poslužiti ne samo kao polazište za hipotezu o čitaocima Desničnog *Magazina*, već i za pretpostavku o stepenu društvene transformacije ukupne čitalačke publike datog prostora u toku jednog veka, što bi bila tema nekog obimnijeg istraživanja.

II

Za ovu priliku, pak – uz svest da se u nekim elementima ostaje samo na nivou hipoteze – iz donekle kontekstualizovanog čitanja *Magazina*, a pre svega iz pažljivog čitanja članaka, njihove retorike i tona, može se zaključiti da je *Magazin Sjeverne Dalmacije* dominantno pozicionirao svog implicitnog čitaoca kao pripadnika severnodalmatinske regije, mediteranske i/ili srpske i hrvatske kulture, integralnog Jugoslovena, stanovnika grada i pripadnika građanske klase, muškarca pre nego ženu, obrazovanu i izgrađenu ličnost multilingvalne kompetencije, intelektualca sa osećajem za istorijske procese, a samim tim i pre sredovečnu nego vrlo mladu osobu.

Ako bi se u rekonstrukciji implicitnog čitaoca pošlo od vantekstualnih činilaca, ono na šta se najpre mora obratiti pažnja jeste ritam izlaženja periodika. Opredeljenje za godišnju periodičku publikaciju moglo je delimično imati motivaciju i u krajnje ličnim i praktič-

¹⁸ Branka PRPA-JOVANOVIĆ, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836–1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988.

nim razlozima: Vladan Desnica mogao je procenjivati da mu redovne poslovne i porodične obaveze neće ostavljati vremena za frekventniji periodik. Pokretanje godišnjaka, u ovom slučaju *književno-naučnog almanaha*, ukazuje i na to da nešto nije prisutno u ličnoj motivaciji (ovog) vlasnika i urednika – finansijska dobit. Moglo bi se čak tvrditi da je to osobenost istorijske poetike (srpskih ili južnoslovenskih) kalendara i almanaha. Kako, naime, zaključuje Miodrag Maticki, za razliku od kalendarske književnosti na Zapadu, „u nas je situacija bila nešto specifičnija. Treba shvatiti Davidovića, Vuka, pesnikinju Radivojevičku i druge koji, u vremenu kada Srbi nemaju časopisa i pravog glasila, pokreću zabavnike i kalendare kako bi probili neumitni krug malobrojne i probrane čitalačke publike iz prvih decenija XIX veka. Nekoliko stotina prenumeranata na pojedine retke srpske knjige nije moglo da zadovolji začetnike novih ideja i progressa. Otuda u predgovorima prvih zabavnika i kalendara *urednici, unapred svesni materijalnog neuspeha*, štampaju godišnjake kako bi se odužili svome rodu.“¹⁹ Iako situacija u kojoj se pojavljuje Desničin godišnjak više nije ona ista u kojoj su se javljali almanasi 19. veka, niti tip almanaha koji on izdaje odgovara navedenima, jedna karakteristika ostaje konstantna, a to je odnos urednika almanaha prema komercijalnom uspehu svog periodika.

Nezavisno od svih mogućih ličnih razloga, opredeljenje za almanah tj. godišnjak u teoriji podrazumeva da pokretač računa na čitaoce koji će u dugom nizu godina ostati verni periodiku. To, pak, podrazumeva čitaoca koji ne čeka naredni dan ali i godinu sa neizvesnošću, dakle, mahom pripadnika građanske klase. Ipak, u praksi, budući da su izdanja ovakvih godišnjaka i samostalne celine, stvarni čitaoci nisu morali da budu i redovni čitaoci, kao što koncept implicitnog čitaoca podrazumeva.

Termini *almanah* i *godišnjak* u slučaju Desničinog *magazina* jesu odgovarajući žanrovski nazivi i jesu sinonimi, na šta ukazuje nekoliko „sinhronijskih signala“ iz prepiske Vladana Desnice²⁰ i jedna „dijahronijska činjenica“: *Srbsko-dalmatinski magazin*, izabrani preteča Vladanovog godišnjaka, bio je ništa drugo do almanah, koji je tu odrednicu prvobitno nosio i u naslovu. Ovaj almanah Teodora Petranovića, koji je počeo da izlazi 1836. godine, sadržao je na početnim stranicama tada obavezni kalendarski segment.²¹ Za ova žanrovska svrstavanja i, posledično, za razumevanje figure implicitnog čitaoca,

¹⁹ Миодраг МАТИЦКИ, *Летопис српског народа: три века алманаха и календара*, Београд 1997., 146–147. Kurziv S. B.

²⁰ U rukopisnoj zaostavštini porodice Desnica nalazi se prepiska Vladana Desnice u kojoj se više puta pominje pripremani *Magazin*, koji se, međutim, najčešće naziva almanahom. U prepisci između Vladana i njegovog strica, advokata Boška Desnice, u kojoj se najviše raspravlja i o *Magazinu*, Boško Desnica, čija su pisma jedino i sačuvana, prvi put pominje *Magazin* u pismu Vladanu Desnici od 1. veljače 1933. godine. Budući periodik naziva „magazinom“ i „almanakom“. Sam Vladan Desnica u pismu Privredno-kulturnoj matici u Šibeniku, od 7. listopada 1933. pominje isključivo almanah: „Najprije ću se osvrnuti na pojedine detalje uvjeta koje je Matica postavila za primanje moga Almanaha u svoju nakladu (...)“. Do kraja pisma on dosledno koristi naziv Almanah, pišući ga velikim slovom i opravdano se može pretpostaviti da je prvobitna zamisao naziva Desničinog godišnjaka bila *Almanah Sjeverne Dalmacije*. Takođe i Marko Car u pismu V. Desnici od 29. svibnja 1933. govori isključivo o budućem „almanahu“. (Zahvalna sam Dragi Roksandiću na ovim informacijama, kao i Urošu Desnici na saglasnosti da ih iskoristim.)

²¹ Taj se segment sastojao iz „letočisenija“, pashalije, samog (crkvenog) kalendara, prikaza mesečevih mena po mesecima, astrološkog predviđanja za datu godinu (npr. 1836. godinom carstvuje planeta Venus Danica, pa se očekuje jaka i držeća zima, proleće dovoljno vlažno ali suviše vetrovito, leto mnogo zapare i danju i noću obećava, a jesen će biti više vlažna nego suva, rodoslova vladarske (u ovom slučaju austrijske) porodice i popis „funkcionera“ Srpske pravoslavne crkve. Videti: *Srbsko-dalmatinski almanah*, 1836., 21–22.

od velike je važnosti ono što se, dakle, može nazvati istorijskom poetikom almanaškog žanra:

Almanasi (...) prvobitno i nisu bili ništa drugo nego kalendari kojima su dodavani različiti podaci o astronomskim zapažanjima, o uticaju zvezda, kao i razni književni i naučno-popularni prilozi. U prvoj polovini 19. veka najveći broj almanaha odgovara tom prvobitnom obliku i sastoji se od kalendarskog ili kalendarsko-poslovnog i zabavno-literarnog dela. Otuda se za njih, uz nazive almanah, zabavnik, cvetnik, javlja i naziv kalendar. Pa ipak, almanah kao vrstu godišnje periodičke publikacije treba, čak i kada sadrži potpun kalendar, razlikovati od običnih kalendara, iako i ovi često u dodatku donose razne književno-zabavne i naučno-popularne priloge. Drugim rečima, almanah je kalendar sa književno-zabavnim dodatkom i nešto više od toga. U stvari, prvi i osnovni oblik almanaha koji se javlja u eposi o kojoj je reč (19. vek) možemo definisati kao književnu publikaciju zborničkog tipa u kojoj kalendar i sve drugo što ide sa kalendarom, iako dolazi na početku, u stvari predstavlja sporedni deo, neku vrstu dodatka književnom delu. Taj promenjeni funkcionalni odnos između kalendarskog i lietararnog dela možemo uzeti kao osnovu za razgraničenje kalendara i almanaha i kao merilo od kojeg treba poći u određenju svakog od almanaha u književnosti i književnom životu svog doba.²²

Kalendari, od kojih almanasi dakle potiču i čiji se kalendarski deo u nekim kasnijim almanasima zadržava, nisu imali samo versku tj. crkvenu funkciju, već funkciju organizacije samog života, koji je (život kao i kalendar) pratio godišnja doba, promene u prirodi, mesečeve mene, ritam rada i odmora. Na taj način, stihijnost i cikličnost prirode preoznačena je u smislenost (organizacije) života zajednice i pojedinca.

U vreme kada su predstavnici književne avangarde svesno koristili žanr almanaha kao „nestalno“ i neregularno periodičko izdanje (almanah se može pojaviti i u samo jednom broju da bi zaslužio ime periodičke publikacije, što je naizgled paradoksalno), opredeljujući se unapred da prvi broj almanaha bude i poslednji, Vladan Desnica nije se odlučio za ovaj vid „godišnjaka“.²³ Desnica je izabrao godišnjak koji pretenduje na trajanje, i u tom je smislu tradicionalistički, s tim da u tradicionalnu formu smešta savremeni sadržaj. Almanasčki žanr ovakvog tipa u vreme (oko) pokretanja *Magazina Sjeverne Dalmacije* nije bio usamljena pojava u hrvatskoj/jugoslovenskoj kulturi.²⁴

U međuratnom periodu nije prekinuta ni tradicija „izvornih“ kalendara, onih koji se sastoje od obaveznog kalendarskog i od književno-zabavnog dela, kao ni almanaha koji iz njih proizilaze. Koliko je ta tradicija bila zapravo živa pokazuje članak Vojislava Maksimovića „Prosvjetini' kalendari i almanasi (1918–1941)“, koji se, dakle, ograničava samo na (p)opisivanje kalendara i almanaha Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva „Prosvjeta“ iz Sarajeva. Pored toga što ukazuje na važan kontinuitet između kalendara i almanaha, ovaj članak ukazuje i na podjednako važnu činjenicu da su u periodu jugoslovenske kraljevine

²² Јован ДЕРЕТИЋ, *Алманаси Вуковог доба*, Београд 1979., 9. О историјском развоју и историјској поетици алманаса и календара видети и: М. МАТИЦКИ, *Летопис српског народа*, 31–219.

²³ Последњи такви које је Десница пре осмишљавања сопственог алманаса могао имати у рукама јесу *Књига другова: алманаш најмлађих југославенских социјалних лиричара* (ур. Новак Симић и Јован Поповић), Велика Кикинда 1929. и надреалистички алманаш *Немогуће*, Београд 1930.

²⁴ Ур. *Алманаш савремених проблема*, Загреб 1932. – 1936.; *Хрватски књижевни алманаш* (ур. Станислав Шимић и Новак Симић), Загреб 1934.; *Лички календар* (ур. Иван Бркић), Загреб 1933. – 1941.

taj kontinuitet održavali, odnosno kalendare-almanahe modernizovali sami književnici ili proučavaoci književnosti.²⁵ Prosvjetini almanasi imali su, istina ne od samog početka, izrazit jugoslavenski karakter i donosili su priloge najznačajnijih i afirmisanih pisaca i naučnika, domaćih kao i stranih. Može se tako zaključiti da je Vladan Desnica, pored toga što je svoje potencijale kao urednika video u tom kontekstu, znao da će ovakav tip godišnjaka imati dovoljno čitalačke publike. Opredeljući se pak za „elitistički“ vid almanahe, koji izostavlja kalendarium, Vladan Desnica je implicitnog čitaoca projektovao prvenstveno kao stanovnika grada.²⁶

Pritom *Srbsko-dalmatinski almanah/magazin*, „zvanični“ prethodnik Desničinog godišnjaka, kao ni ukupna srpska i hrvatska kalendarsko-almanaška kultura 19. veka nisu jedine tradicije kojima je Vladan Desnica mogao da bude inspirisan. U severnoj Dalmaciji postojala je i čitava tradicija godišnjaka na italijanskom jeziku, od kojih neki i naslovima insistiraju na svom regionalnom karakteru. Oni su velikim delom objavljeni u Zadru, a neki od njih su imali stabilan kontinuitet od 19. do 20. veka: *Almanacco di Zara: per l'anno ... ad uso del regno della Dalmazia* (1806–1816); *Almanacco provinciale della Dalmazia* (1817–1923); *Il Dalmatino: almanacco per l'anno ...: corredato di notizie patrie* (1876–1942) itd.²⁷ Ovi kalendari-almanasi svedoče, kako je pomenuto, o obliku iz kojih su proistekli i „moderni“ almanasi: oni se sastoje iz primarnog kalendarskog dela i manje važnog književno-zabavnog dela.

Iako suštinski različiti pa i sukobljeni, urbani i ruralni život u Severnoj Dalmaciji 19. i prve polovine 20. veka imaju, dakle, jednu zajedničku tačku: negovanje *kalendarske kulture*. U samom *Magazinu Sjeverne Dalmacije* Vladan Desnica je ostavio i prvorazredno, književno transponovano, svedočanstvo o psihosocijalnim osnovama takve kulture u ruralnim oblastima, kroz uvodni opis u pripovesti „Životna staza Jandrije Kutlače (skica za roman)“:

„Petar, kao stariji, uze upravljati kućom. To je bio ozbiljan i uravnotežen težak, pravi zemljoradnik; nikad nije ni pomislio na drugo podneblje ili na drugačiji život; bio je zadovoljan da jedan dan sliči drugom i jedna godina drugoj. Izmjenu, prilično pravilnu, rodni godina sa gladnim, ljutih zima i kišljivih proljeća sa sušnim ljetima i lijepim jesenima primao je gotovo kao jednu kalendarsku određenost i ona je zadovoljavala potpuno svu potrebu njegove duše za promjenom.“²⁸

U drugoj i proširenoj verziji iste pripovetke, u zbirci *O lupine na suncu* (1952), Desnica je u citirani deo uneo izmene koje su išle upravo u smeru eksplicitnog povezivanja ruralnog, preciznije *ratarskog*, načina života i samih *kalendarskih publikacija*, odnosno razotkrivale

²⁵ „Prosvjetini‘ almanasi nastajali su i u posebnim prilikama, kada nije bilo moguće da se priredi sadržaj i kompletan kalendar (na primjer, u ratnoj 1918. godini), ali i prema određenim potrebama. Zato smo smatrali da ih ne treba da razdvajamo od kalendara, već da ih posmatramo kao cjelinu i kao knjige koje su, u osnovi, imale istu namjenu i sličan cilj, iako im se osnovna struktura donekle razlikovala. Možda i zato što su ih pripremali oni koji su, kao Pero Slijepčević i Vojislav Gaćinović, bili veoma naklonjeni literaturi i umjetnosti, u ‘Prosvjetini‘ almanasima prevladavaju književni i srodni prilozii“. Војислав МАКСИМОВИЋ, „Просвјетини‘ календари и алманаси (1918–1941)“, *Календар Просвјета*, Сарајево 2012., 526.

²⁶ No, nije samo ta urednička intervencija bila ono što je almanah činilo elitističkim.

²⁷ Videti na portalu: Stari hrvatski časopisi: <http://dnc.nsk.hr/journals/Default.aspx>.

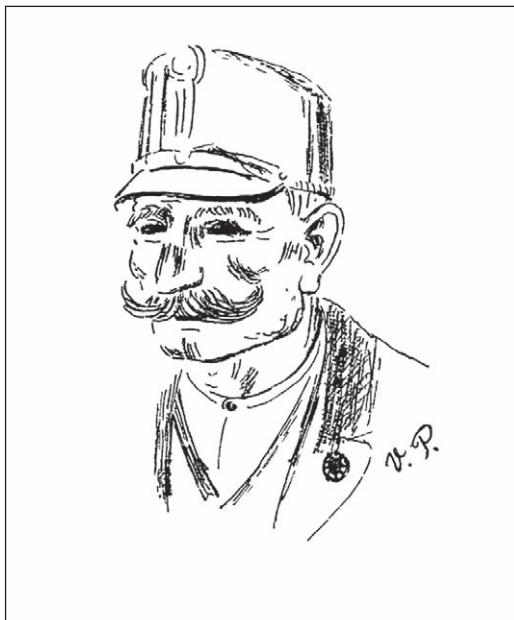
²⁸ Владан ДЕСНИЦА, „Животна стаза Јандрије Кутлаче“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935., 155.

da je pod „kalendarskom određenošću“ Desnica bukvalno podrazumevao i kalendarsku periodiku:

Petar se po očevoj smrti naglo uozbilji; uzme odmah upravljati kućom i odnositi se prema Jandriji s očinskom vlašću. Bio je to šutljiv i uravnotežen seljak, pravi ratar. Bio je zadovoljan da jedan dan sličí drugome i jedna godina drugoj. Izmjenu, prilično pravilnu, osrednjih godina sa gladnim, ljutih zima i kišljivih proljeća sa sušnim ljetima i vedrim jesenima, što se redalo tačno onako kako je kazano u *kalendaru-stogodnjaku*,²⁹ primao je gotovo kao neku kalendarsku određenost, i to očekivano i unaprijed znano smjenjivanje zadovoljavalo je potpuno njegovu potrebu za promjenom.³⁰

Slobodno se može reći da je na ovaj način Vladan Desnica u sopstveni almanah upisao jedan autopoetički iskaz, ali koji je autopoetički ne (samo) u smislu njegove književne poetike, već u smislu njegove uredničke odnosno *periodičke poetike*. U tom je iskazu neposredno iskazana svest o važnosti i čitanosti kalendara u Severnoj Dalmaciji. S druge strane je, posredno, s obzirom na činjenicu da se taj iskaz nalazi unutar jednog almanaha, iskazana i svest o kontinuitetu između kalendara i almanaha. Taj kontinuitet, pak, podrazumeva i momenat razlike: dok su se kalendari obraćali ruralnoj (a pismenoj) čitalačkoj publici koja je zaista mogla da ih *upotrebljava* i da bude njihov *konzument* u izvornom smislu te reči, dotle se noviji almanasi ipak pre obraćaju publici koja o ruralnom stanovništvu i problemima razmišlja i koji su za nju (bliska) tema. Pripovedačka distanca u opisivanju kalendara u ovom slučaju odgovara uredničkoj distanci prema njihovim konzumentima, pa se i kroz ovaj detalj implicitni čitalac *Magazina* konstruiše kao stanovnik grada i pripadnik građanske klase.

Dimitrije Vučenov je na osnovu istraživanja srpske periodike 19. veka, ali i pojava iz vremena kada je pokrenut i *Magazin Sjeverne Dalmacije* zaključio da su „alamanasi (...) išli ispred časopisa; u prvoj polovini prošlog [19.] stoleća javljali su se pre pojave časopisa uopšte, a u drugoj polovini pre časopisa koji bi pokrenula neka nova struja u javnom životu, pokret, književni pravac itd.“³¹ Kada se sve rečeno ima u vidu, *Magazin Sjeverne Dalmacije*

Sl. 2. Ilustracija Vjekoslava Paraća u Desničinoj pripovijesti „Životna staza Jandrije Kutlače“, objavljenoj 1935. u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*

²⁹ U fusnoti 21 videti kako su mogla izgledati takva predviđanja u kalendarima i na kakve se kalendare-stogodnjake misli.

³⁰ V. DESNICA, *Pripovijetke*, 59. Kurziv S. B.

³¹ Dimitrije Vučenov prema M. МАТИЦКИ, *Летопис српског народа*, 90. Dimitrije Vučenov upozorava da nisu svi almanasi bili prethodnice novih i naprednih ideja, već da su, naprotiv, često u ovaj periodički oblik izlivena regresivna idejna opredeljenja pa su almanasi nekad „proisticali iz stagnacije svesti nekog dela društva, neke kulturne struje ili književne grupe“.

trebalo bi da je bio prethodnica niza „sitnijih“ i učestalijih časopisa i listova koje bi pokretala mala, ali nova i značajna intelektualna struja u javnom životu međuratnog Splita. Odnosno, Desničin godišnjak potencijalno je bio široka platforma sa koje su mogle da se realizuju različite nijanse ove donekle homogene severnodalmatinske javnosti.³²

Reći da je implicitni čitalac *Magazina Sjeverne Dalmacije* oblikovan kao pripadnik severnodalmatinske regije čini se kao tautologija i nešto što se podrazumeva. Međutim, pored eksplicitnih i deklarativnih iskaza (naziv časopisa, uvodnik, teme većine članaka), treba sagledati i njihova implicitna značenja. Jer tada se pokazuje da postoje nijansirane razlike u oblikovanju *subregionalnosti implicitnog čitaoca*, a one se čitaju iz retorike periodika: u ovom slučaju to će biti prikazano kroz upotrebu leksema *mi* i *naš,-a,-e*. Zamenica *naš* pojavljuje se u tekstovima svih žanrova i različitih autora *Magazina*. U uvodnom uredničkom tekstu Vladan Desnica ističe *subregionalnost* kao momenat povezivanja nekadašnjeg i sadašnjeg *Magazina*. *Magazin Sjeverne Dalmacije* deklarativni je nastavljatelj godišnjaka *Ljubitelj prosvetljenja. Srbsko-dalmatinski magazin* (1836–1873). Urednik u nepotpisanom i nenaslovljenom uvodniku ne navodi to opredeljenje uzgredno, nego upravo pozivanjem na postojanje devetnestovekovog magazina započinje svoj članak. I jasno ističe da „ova naša kulturna publikacija“ „nastavlja tradiciju ‘Srbsko-dalmatinskog magazina’“.

Kada se nešto objavi na najpovlašćenijem mestu najpovlašćenijeg teksta jednog periodika, onda to suštinski kodira njegovo čitanje u aktuelnom trenutku. Odmah treba primetiti da Vladan Desnica piše da je „sjeverna Dalmacija“ pre skoro sto godina imala svoju godišnju publikaciju ne pominjući i njen nacionalni karakter. Taj nacionalni karakter je u Desničinom uvodniku prisutan tek u imenu te „godišnje kulturne revije“, i ne bi se reklo da ga Desnica izbegava zbog državne cenzure koja je u ovom „produženom“ vremenu Šestojanuarske diktature protežirala integralnojugoslovenske a zabranjivala „plemenske“ nacionalne manifestacije u štampi. Vladan Desnica u uvodniku kaže da je još „odonda“, od vremena prvog almanaha dalmatinskih Srba, „naš prilog općoj jugoslovenskoj misli i jugoslovenskoj knjizi postajao sve veći i sve značajniji“. Kako u ovom, tako i u drugim Desničinih tekstovima u *Magazinu*, nacionalno-regionalni identitet dalmatinskih Srba smešten je u sferu diskretnog imenovanja i podrazumevanih značenja („naš“, reč koju upotrebljava 11 puta na nepunoj stranici teksta). Zatim je, u ovom tekstu pre svega, kao takav viđen u kontekstu postupnog integrisanja u jugoslovenski kulturni identitet. Kroz upotrebu prisvojne zamenice *naš* može se iščitati ono što je iz nešto drugačije perspektive o Desničinom časopisnom projektu zaključila Branka Prpa, a to je da je on hteo „doprinijeti vraćanju na liberalna izvorišta jugoslavenskog integralizma i

³² Ipak, ovu hipotezu zasnovanu na uopštavanjima Vučenova treba i smatrati hipotezom, nikako zaključkom, jer, kako upozorava B. Andonovska: „Vučenovljeva ‘teza o pojavi u ulozi almanaha’ zapravo je primena koncepta avangarde kao heurističkog instrumenta pri osmišljavanju tipologije almanaha. Zato su almanasi – *prethodnice*, koje se u našoj sredini istorijski pojavljuju pre časopisa uopšte, ali u užem smislu i ‘pre časopisa koje bi pokrenula neka nova struja u javnom životu, pokret, književni pravac i to posebno onda dok je njihova snaga mala, kada su još grupa avangardista i tek počinju borbu za svoja shvatanja, ideje i ideale (Vučenov 1973, 328–329)’“. Биљана Андоновска, „Авангардни алманаси: нацрт за једну поетику ефемерног“, *Књижевна историја*, 43/2011., br. 145, 807.

redefiniranju njegovih regionalnih (tj. dalmatinskih) i subregionalnih (tj. sjevernodalmatinskih) dimenzija³³. U tome učestvuje i jedan vantekstualni činilac: izbor pisma, tačnije urednički koncept (iznet u prvoj napomeni i sproveden u delo) po kome se izbor pisma (ćirilica ili latinica) ostavlja potpuno na volju autorima tekstova. U svakom slučaju, dakle, opisana retorika i ton uvodnika, kao i napomena koja i samom uvodniku prethodi, definišu implicitnog čitaoca *Magazina* kao integralnog Jugoslovena.

Ta je „činjenica“ i eksplicitno potvrđena kroz dalji sadržaj godišnjaka, članak dr Uroša Desnice „Jugoslovenstvo kao narodnost“ (1934). Ipak, ako je implicitni čitalac nesumnjivo projektovan kao integralni Jugosloven, i unutar toga „identiteta“ u samom diskursu časopisa moglo je biti i bilo je mimoilaženja. Razlike u koncepciji integralnog jugoslovenstva proizvodili su, svakako, direktni i eksplicitni iskazi. U pomenutom članku Uroš Desnica svojim početnim direktnim obraćanjem dalmatinskim Srbima direktno/diskretno (već kako će to koji čitalac recipirati) se suprotstavlja (stilski, poetički, ali i ideološki) opisanom diskretnom uredničkom obraćanju Vladana Desnice:

Izlazeći ovim Magazinom, kojemu je namijenjena zadaća jednog kulturnog bilansa Srba u Sjevernoj Dalmaciji za ovo nekoliko posljednjih decenija, kroz koje su oni, prvo pritišteni ratnim prilikama a zatim vođeni blagorodnom samozatajom, za ljubav lakšeg poratnog amalgamisanja sebe slabo ili nikako isticali, a od sebe još uvijek mnogo davali, nameće se dužnost da se našem svijetu objasni novo državno ime, koje nas okuplja u jednu širu i složeniju državnu zajednicu sa srodnim plemenima i koje nama, jednako kao i njima, postavlja izvjesna ograničenja i nameće izvjesna bolna odricanja.³⁴

Vladan Desnica ne samo što je izbegavao etnonacionalna određenja, već mu je potpuno bio stran autoviktimizacijski diskurs u diskursu nacije, kakav se ovde tek naslućuje a do punog izražaja dolazi u narednom (nepotpisanom a pretpostavljenom) tekstu Uroša Desnice, nekrologu Kralju Aleksandru I Karađorđeviću. U daljem nijansiranju razlika u koncepciji jugoslovenskog integralizma takođe su veliku ulogu imale (prisvojne) zamenice, tj. elementi retorike i tona članka.

³³ Videti Drago ROKSANDIĆ – Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ – Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ (ur.), *Desničini susreti 2014. Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Program rada / sažeci izlaganja*, Zagreb 2014., 51. U tom smislu, zaključci ovog rada stoje na potpuno suprotnim pozicijama od zaključaka iznetih u tekstu Srđana Volarevića „Podvlačenja Vladana Desnice“ objavljenog u zborniku *Književno delo Vladana Desnice*. Treba primetiti da ovaj tekst odudara i od većine tekstova samog zbornika u kom se pojavljuje (blizak mu je još ispovedni a nenaučni tekst M. Vuksanovića, pri čemu sam autor priznaje: „Paradoks je i što pisac hoće na naučni skup“, i „Malo koji pisac ume da radi ozbiljan naučni posao“, 51–52). Volarević, u formi istraživačke ispovedi i lirskim stilom, opisuje kako je iščitavajući list *Novo doba* naišao na članak u kojem je navodno Vladan Desnica ispodvlačio reči *Hrvat* i *hrvatsko*, a ispod ispisao njihov broj u tom jednom članku (56). Volarević jasno otkriva da piše po pamćenju te da se ne seća ni naslova članka ni imena autora iz *Novog doba*. Naravno, nikakve naučne aparature u Volarevićevom „eseju“ nema, pa nije jasno ni zašto bi onaj ko je dotične reči podvlačio bio upravo Vladan Desnica. Sve ovo ne bi bilo važno da Volarević ovo „otkriće“ ne prenosi na tumačenje proze Vladana Desnice i reprezentacije regionalnih identiteta u njoj (kao što ne bi bilo vredno pomena da urednici zbornika nisu objavili ovako proizvoljan tekst zajedno sa ostalim, teorijski i istraživački utemeljenim tekstovima). Naime, Volarević smatra: „Ako razumevanje *Zimskog ljetovanja* podvrgnemo ključu uobičajenog akademskog, bezličnog i nadaseve jalovog tumačenja o sukobu urbane i ruralne celine, onda je imenica Srbin tu od drugorazredne važnosti, kao nešto usputno. Ali ako razumevanje ovog romana prihvatimo, kako sam ja to već i rekao pre nekog vremena (*Književne novine*, br. 699, 1985), na način da je tu od suštinske važnosti sučeljavanje rimokatoličkog i pravoslavnog koncepta života, onda imenica Srbin više do neba i kad je nema.“ Srđan VOLAREVIĆ, „Podvlačenja Vladana Desnice“, *Književno delo Vladana Desnice*, Beograd 2007., 241.

³⁴ Uroš DESNICA, „Jugoslovenstvo kao narodnost“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 127.

Zamenica *mi* i prisvojna zamenica *naš* našla je važno mesto i u nenaslavljenom pesmi Mirka Korolije koja ima status „uvodne“, odnosno uvodnog i programskog književnog teksta, koji dolazi odmah posle uvodnog uredničkog teksta.³⁵ Planine sa kojih se diže pesma o (vrlo konkretnom) narodnom junaku – Stojanu (spominje se samo njegovo ime, podrazumeva se da je Janković), kako *peva* Korolija, jesu „*naše* gore“. U pesmi je zapravo prisutna višestruka familijarizacija motiva: gore su, dakle, *naše*, i to su, vrlo konkretizovano: Ravni Kotari i Bukovica („S Kotara ravnih, s Bukovica suri“); junak je naš jer je dovoljno izreći mu samo ime pa da *svi mi* (čitaoci) znamo o kome se radi. Ovakva upotreba zamenica i opisani postupak „familijarizacije“ ne čini pesmu samu po sebi subregionalnom i pitanje je kako bi ona bila čitana u posebnoj zbirci ili nekoj antologiji, ali kada je ona objavljena u datom kontekstu, kao programska pesma komunikacijski neposrednijeg medija – časopisa, onda pesma proizvodi i akcentuje *subregionalnog* implicitnog čitaoca. (U izdvojenoj zbirci ili antologiji gde bi se našla sa drugim pesmama, ova pesma zvučala bi samim drugačije: Stojan bi jednostavno bio ime za narodnog junaka). U Korolijinom eseju „Vodopad Manojlovac“ sintagma *naš narod* jasno se vezuje za pravoslavno stanovništvo severnodalmatinskog kraja: „Naš je narod u svojoj primitivnosti ipak lepo naglasio to vraćanje k izvorima svoje duše u poetičnom prolećnom običaju kupanja u đurđevdanskoj rosi i izvorima. Stoga sam također uvek voleo Đurđevdan.“³⁶

Zatim je, u rubrici Književnost, koja se već do drugog broja *Magazina* neće održati, prvi objavljen tekst takođe pesma Mirka Korolije, „Manastir Krka“, u kojoj se lirski subjekat iz lirskog *ja* preobražava u lirsko *mi*. U pesmi to *mi* jeste zapravo lirski junak koji susreće svoje personifikovano detinjstvo, pa sa njim zajedno: „Zatim pod stare doksate stupismo / i u sumračnom hramu pričestismo / još jednom dušu prošlošću, svetinjom. // Najzad, pod epitrahilj Svetog Save / kleknuv, spustimo na blagoslov glave, / blažeći srce trto čamotinjom!...“³⁷

U ciklusu Vladana Desnice *Dvije impresije iz Gornje Dalmacije*, koji sledi pesmu „Manastir Krka“, postupak je obrnut: dok Korolija regionalizuje ili lokalizuje potencijalno univerzalni motiv, Desnica univerzalizuje značenje lokalnih slika. Nadnaslov jeste pokušao da očuva „regionalnost“ pesama, ali su leksičkim izborom „izbrisani“ svi regionalni tragovi (uslovno rečeno izbrisani, jer nisu ni postojali), a način obrade „severnodalmatinskih“ pesničkih motiva upravo je njihova „deregionalizacija“. Desnica čini to, između ostalog, pomoću antičkih reminiscencija: devojke, tj. „djevojke na vodi“, „uz cestu na kraju sela“ pretaču vode „kao Danajide neke“. Upadljiva razlika između Korolijine i Desničine poezije u prvom broju *Magazina*, po pitanju postupka de/regionalitacije, ogleda se u upotrebi *imena*: Korolija koristi imena stvarnih ličnosti i konkretne toponime (Manastir Krka, Sveti Sava, Bukovica, Stojan Janković, Ravni Kotari, vodopad Manojlovac), dok ih kod Desnice uopšte nema.³⁸

Vladan Desnica zadržao je pripadanje *regionalnom mi* u uredničkim tekstovima *Magazina*, ali se distancirao od njega u ulozi saradnika i autora poezije. U proznom tekstu jedno

³⁵ *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 4.

³⁶ Мирко КОРОЛИЈА, „Водрапад Манојловац“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 91.

³⁷ Мирко КОРОЛИЈА, „Манастир Крка“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 87.

³⁸ Владан ДЕСНИЦА, „Двије импресије из Горње Далмације“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 88.

naše ipak je ostalo: „Još jedan u dugom nizu, Jandrija je na staru ratničku slavu, još kosovsku, pa uskočku i serdarsku, preko Kačića i lovorikâ *naše* krvi u terezijanskim ratovima, nadovezao svoje slavno službovanje u Česarovoj vojsci.“³⁹

Stil Vladana Desnice potpuno je različit i od načina govora Boška Desnice, sa kojim je Vladan razmatrao i koncepciju svog godišnjaka i koji je bio jedan od njegovih najzastupljenijih autora. U studiji „Vuk Mandušić“ iz 1934, Boško Desnica piše: „Vladika Rade učinio je *nama*, dalmatinskim Morlacima, jednu nepravdu: oteo *nam* je Vuka Mandušića i pocrnogorčio ga. (...) Vladičino krštenje izbrisalo je zavičajnu pripadnost dalmatinskog Vlaha i vezalo ga za tlo, sredinu i dogođaje koji su vrlo časni, ali koji nijesu njegovi. Osjećanje regionalnog ponosa nameće *nam* dužnost, da tu ličnost rivendiciramo za kraj, kojemu ona pripada.“⁴⁰ U ovom tekstu doslovno se odvija svojevrsno proizvođenje nacionalne odnosno „kulturne intimnosti“ (pri čemu se ovaj pojam ne podudara sasvim sa istoimenim pojmom Michaela Herzfelda⁴¹) kroz povišeni blago patetični ton, trenutno jezičko konstruisanje sukoba sa isto tako konstruisanim neprijateljem (*mi* smo u zavadi sa *njim*, on je Njegoš, načinio nam je jednu *nepravdu* i jedan nasilni čin – kidnapovanja –, *mi* smo gotovo pa *žrtve*, i sad je dužnost *nas* kao zajednice da *ispravimo nepravdu*).

Svojevrsna intimnost i familijarnost ogledaju se i u Odeljku „Udovica Ilije Smiljanića“ iz većeg članka „Nekoliko priloga istorijskom proučavanju narodne pjesme“, koji Boško Desnica završava na sledeći način: „Ima li u Šibeniku ko živ od roda Zubičević, *nije mi poznato*.“⁴² Udovica Kata se, naime, posle pogibije Ilije Smiljanića udala za harambašu Zubičevića, sa kojim je, kako svedoče crkvene knjige, imala dvoje dece. Ona se novom udajom preselila iz Zadra u Šibenik, a ideja Boška Desnice da bi samo njegovo (po)zna(va)nje ljudi u okolini moglo da bude ravnopravan istorijski izvor kao i dokumenta iz arhiva (u poslednjem slučaju crkvenih matičnih knjiga) na koja se prethodno pozivao, govore o svojevrsnoj *regionalnoj familijarnosti*. Ta regionalna familijarnost očigledno je postojala među stanovnicima ovih gradova i njihove okoline, ali je autor članka i samim tekstom uspostavlja, ovog puta sa implicitnim čitaocem *Magazina*.

Zamenica *mi* i *naš* ima, dakle, drugačije konotacije kod navedenih autora. Kod Vladana Desnice se oseća stalna potreba da se iz (sub)regionalnog *mi* koje se u tekstu uspostavlja odmah i iskorači: *mi Severnodalmatinci Jugosloveni*, s tim da Vladan Desnica ne voli da koristi ni tu identitetsku oznaku. Za Mirka Koroliju su savremeni Severnodalmatinci

³⁹ В. ДЕСНИЦА, „Животна стаза Јандрије Кутлаче“, 157. Kurziv S. В.

⁴⁰ Бошко ДЕСНИЦА, „Вук Мандушић“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 25.

⁴¹ Herzfeld definiše da je „kulturna intimnost – prepoznavanje onih aspekata kulturnog identiteta koji se smatraju izvorom spoljašnje neprijatnosti, ali istovremeno pružaju članovima zajednice osećaj sigurnosti zbog pripadnosti društvu, osećaj prisnosti s osnovama moći koji obespravljenim ljudima u jednom trenutku može dozvoliti izvestan stepen kreativne neposlušnosti, a već u sledećem doprineti uspešnom zastrašivanju. (...) Kulturnu intimnost čine takozvane nacionalne crte – američka neposrednost, britanska istrajnost, grčka trgovačka umešnost i seksualna nezasitost, ili izraelsko neokolišjenje, da navedemo samo neke – koje pružaju građanima osećaj prkosnog ponosa u odnosu na formalniji ili zvaničniji sistem moralnih vrednosti, a ponekad i u odnosu na zvanično neodobravanje. To su stereotipi jastva s kojima se članovi zajednice tobože šale na vlastiti račun.“ Majkl HERCFELD, *Kulturna intimnost: socijalna poetika u nacionalnoj državi*, Beograd 2004., 20–21. Herzfeld je odbacio termin *nacionalna intimnost* koju mu je preporučio Peter Pels.

⁴² Бошко ДЕСНИЦА, „Неколико прилога историјском проучавању народне песме“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 12.

pre svega *potomci slavних (pravoslavnih) predaka Severnodalmatinaca*. Boško Desnica pak, iako načelno prihvata jugoslovenstvo, Severnodalmatince diskurzivno jasno razgraničava od šire zajednice, i u dijahronom i u sinhronom pogledu. Dakle, postoje *nijanse* koje razlikuju implicitnog čitaoca kao Severodalmatinca i Jugoslovena u člancima urednika i člancima ostalih saradnika. A na osnovu tih razlika čini se da *doslednu* ideju o „vraćanju na liberalna izvorišta jugoslavenskog integralizma i redefiniranju njegovih regionalnih i subregionalnih dimenzija“ Vladan Desnica nije mogao da pronade ni kod najbližih saradnika, a kamoli da je održi kao dugotrajnu časopisnu platformu. Ti najbliži saradnici bili su, međutim, više od saradnika. Drago Roksandić u opisu porodične i lične političke istorije/biografije Uroša Desnice s pravom ističe da je „projekat časopisa *Magazin Sjeverne Dalmacije* zajedničko djelo dr Uroša Desnice, Boška Desnice i Vladana Desnice“ kao i da je njegova osnovna misija bila upravo „pokušaj revitalizacije regionalne inačice jugoslavenskog integralizma“. ⁴³ I historiografski kontekst, drugim rečima, potvrđuje važnost kategorije integralnog jugoslovenstva u sklopu „identiteta“ implicitnog čitaoca almanaha i njenu *relativnu* doslednost, dok pažljiva analiza samih članaka i „stilskih nijansi“ u njima otkriva da data kategorija nije bila i *dovoljno* dosledna, odnosno homogena i čvrsta. Ideološko-generacijske razlike između oca i sina u datom (a možda, dakle, i ključnom) aspektu ovog porodičnog projekta možda najviše dolaze do izražaja u dva nepotpisana uvodnika, koja se s pravom pripisuju prvi sinu a drugi (nekrolog ubijenom Kralju Aleksandru I Karađorđeviću) ocu, Urošu Desnici. Uroš Desnica, pretpostavljeni autor nekrološkog uvodnika, samo je usputno pomenuo „jugoslovenski narod“ kojem marsejski atentat iz 1934. godine nagoveštava još teških istorijskih iskustava. Međutim, Uroš Desnica oličenje gotovo avangardno shvaćenog mladog naroda ne vidi u tom zaista novom narodu, već među pripadnicima severnodalmatinske regije. U tekstu nekrologa on već u drugoj rečenici prelazi na odjek koji je atentat imao na te ljude: „I duboko se potresla sirova i mistična duša sjeverodalmatinskog čovjeka.“ ⁴⁴ Nacionalna mitizacija i mistifikacija se ogleda u shvatanju, iznetom odmah potom, da postoji kontinuitet između narodne duše stanovnika toga kraja od vremena srpske srednjovekovne države do aktuelnog trenutka. Za sve vreme od sloma carstva dinastije Nemanjića, kroz mitskih pet vekova osmanskog ropstva, do „zore oslobođenja“, taj transistorijski severnodalmatinski „čovjek“ sačuvalo je kult svoje „narodne države, kult svojih narodnih vladara i heroja.“ Uroš Desnica tumači da je zato taj čovek u Aleksandru I Karađorđeviću video legitimnog naslednika nemanjičke dinastije. Štaviše, istom kontinuitetu pripadaju u svesti severnodalmatinskih ljudi i uspesi srpske vojske u balkanskim ratovima i tzv. Velikom ratu. Tragični događaj iz Marseja zato kida taj kontinuitet pa je moguće da je „naš narod u sjevernoj Dalmaciji osjetio taj novi udarac sudbine kao što ga niko osjetio nije“ i da mu on „pred očima“ izaziva priviđenje, utvaru „onih zaboravljenih pet crnih vjekova“. ⁴⁵

⁴³ Drago ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga. Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941)“, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Beograd 2014., 295–313.

⁴⁴ Nepotpisani uvodnik „Kralju Aleksandru Prvome“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 3.

⁴⁵ *Isto.*

Na stranu što potresni događaji poput ovog po pravilu izazivaju patetičnu retoriku i hiperbolizovane slike i što žanr nekrologa takođe često podrazumeva iste stilske karakteristike, Uroš Desnica je svemu tome (nesvesno) dodao, takođe u osnovi patetično-hiperbolizovani, lik kulturom i civilizacijom neiskvarenog naroda. Taj narod je, naime, jedno vreme živeo izlovano od evropskih civilizacijskih tokova, „u vječnom lutanju i beznadnom izgnanstvu“. Tokom pomenutih mitskih pet vekova pod Osmanskim Carstvom „njegova osamljenost“ hranila se uspomenu na svetlu prošlost, a „njegova patrijarhalnost bdila“ nad tim procesom, takoreći upravljala kulturom sećanja. Kada se, dakle, iz diskursa ovog nekrologa ukloni sve ono što se moglo naći u većini nekrologa koji su 1934. i 1935. u jugoslovenskoj štampi napisani povodom ubistva kralja (a sabrani svi zajedno, činili bi par obimnih tomova), ono što kao originalan doprinos *Magazina* ostaje, to je upravo ova afirmacija ali i mistifikacija severnodalmatinskog identiteta.

Takva retorika i priliči nekrologu posvećenom ubijenom kralju, a neočekivano se pojavila u velikom broju tadašnje periodike, često odudarajući od njenog uobičajenog tona. Tome iskliznuću doprinosila je ne samo potreba da se ravnom merom odgovori na realnu potresnost i patetičnost događaja, već i potreba da se glasilo unapred osigura pred cenzurom. Urednici su mogli pretpostaviti da cenzori periodičkih izdanja ovoga puta nisu gledali samo na to šta iz postojećih tekstova treba izbrisati, već da li se tu nalazi i onaj tekst koji se očekuje. Mnogi su časopisi odgovorili tom pretpostavljenom zahtevu nastavljajući dalje po svojoj uredničkoj koncepciji. Zato nimalo ne čudi kada urednik (sin) posle kataklizmičnog tona (očevog?) uvodnika poređa tekstove koji su već bili prikupljeni i isplanirani, i onim redom koji je bio planiran, makar i ne odgovarali tonu i poruci uvodnika. U *Magazinu Sjeverne Dalmacije* odmah posle nekrologa sledi stručni članak Lucijana Marčića o uzrocima slabog ekonomsko-kulturnog razvoja zadarskog zaleđa, u kojem se narod mistične duše, patrijarhalnog morala i svetle prošlosti prikazuje vrlo kritički upravo u određenim trenucima te prošlosti, i upravo zbog nedostatka kontakta sa kulturnim tokovima:

Narod koji se je doselio nakon ratova na pusta ognjišta ili osnovao nova naselja u ovoj oblasti, dolazio je sa dinarskih planina. U tim osamljenim, rijetko naseljenim planinama, održavao se patrijarhalni život bez promjena i bez napretka. Slabi kontakt sa kulturnijim dijelovima našeg naroda uslijed neprestanih borba sa Turcima imao je svoje zle posljedice: ovi doseljenici su bili na vrlo niskom stepenu kulture. (...) A i u onim franjevcima ili kaluderima, sinovima istog naroda, koji su jedini vodili narod u tim crnim danima naše prošlosti, bio je više razvijen instinkt harambaše, negoli pastira, dušobrižnika.⁴⁶

Objašnjenje uzroka negativnih osobina doseljenika zadarskog zaleđa zasniva se i na izvorima iz vremena nastajanja hajdučije:

Kada su prestali ratovi, ovaj se narod teško mogao da snađe u novim prilikama. Osjeća se oskudica, jer nema više vojničkih plata i zakonom zaštićene pljačke, pa njihovo junaštvo ne može više da hrani njihove porodice. Dugi četnički život je vrlo loše djelovao na njih. Odvikli su se od rada, od onog sitnog, mučnog i odvratnog težačkog rada, gdje treba skro-

⁴⁶ Lucijan MARČIĆ, „Uzroci slabog ekonomsko-kulturnog razvoja zadarskog zaleđa“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 7.

mnim sredstvima, velikom postojanošću i marljivošću, odricanjem, bez velikog odmaranja i bez velikih pretenzija vaditi kruh iz zemlje. Izgubili su svaku konstruktivnost. Sve težnje mletačkih vlasti, da nakon ratova pretvori bivše nepobjedive ratnike u valjane i skromne kmetove, ostaju bez uspjeha. Jedan dobar dio njih polazi u goru, da kao hajduci pljačkaju svoje vlastite zemljake. Razvija se „zog“ [Ucjenjivanje sa prijjetnjom umorstva. (Vidi u Vuka: sôk, zôg).] i razne kriminalne pojave. Zadarski plemić Stratico u jednom svom predavanju na splitskoj gospodarskoj akademiji god. 1794 ovako precizira razloge slabe naseljenosti Dalmacije: Ljudi su se u ratovima odvikli od posla, pa kriminalitet i hajdučija drže muževe daleko od žena baš kad su u najproduktivnijoj snazi...⁴⁷

Ništa manje nije kritički i realistički ton sledećeg članka istog autora, „O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima“, u kome se *kulturna skučenost* zaleđa prepoznaje i na ostrvskom delu Severne Dalmacije. Autor zaključuje da i u samoj ornamentici narodnih nošnji „nemamo nego jedno monotono, vrlo skučeno titranje od nekoliko boja, slično ojkanju njihovih glasova i zvukovima javorovih gusala, gajda i dipli, koje ne doseže ni granice jedne oktave“.⁴⁸ Kroz ton sopstvenih tekstova i izbor tuđih koje će objaviti Vladan Desnica je u *Magazinu* nesumnjivo prenosio drugačije viđenje Severne Dalmacije u odnosu na svoga oca. (Tako je barem u *Magazinu*, dok se iz drugih spisa Uroša Desnice mogu izvući i drugačiji zaključci.) Iz tih su razlika u pristupu subregionalnom identitetu proishodile i razlike u razumevanju jugoslovenskog identiteta.

S druge strane, jugoslovenskointegralistička platforma *Magazina* kao celine ili pak samo ona Uroša Desnice⁴⁹ nedvosmisleno je liberalna kada se sagleda u poretku aktuelnih „severnodalmatinskih diskursa“, tj. kada se uporedi pre svega sa koncepcijom zbornika *Severna Dalmacija nekad i sad* (1939). Ovaj zbornik svojom celinom, ukupnošću tekstova i njihovih značenja svedoči o konzervativizmu severnodalmatinske srpske javnosti, preovlađujućoj opredeljenosti za klerikalni koncept nacije i, posredno, o razlozima zbog kojih je sam *Magazin* bio ugašen. Za ovu priliku, dovoljno je uporediti retoričke momente prvog teksta zbornika, „Uvod u životne probleme Severne Dalmacije“, i one iz uredničkog uvodnika za *Magazin*. Tekst je dosledni kontrapunkt Desničinom tekstu. Protá Stevan Prostran u njemu kaže:

Kad je reč o Severnoj Dalmaciji, onda tu uvek razumemo njen kopneni deo, ili onaj deo njenog zaleđa koje je u većini i u neprekidnom naselju nastanjeno od pravoslavnog i srpskog dela njenog stanovništva, a poznato je pod lokalnim, još uvek prezirnim imenom „Morlakija“. Mi to naglašavamo zbog toga što Severna Dalmacija, uzeta u tom smislu, ima svoju posebnu političku i kulturnu istoriju i u njoj svoje sopstvene kulturne i političke težnje i ideale, i svoja zasebna, gotovo uvek usamljena trzanja i napore u vekovnoj i očajnoj borbi za svoj život i opstanak.⁵⁰

⁴⁷ Isto, 8.

⁴⁸ Lucijan MARČIĆ, „O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935., 16.

⁴⁹ Analiza Draga Roksanđića pokazuje da je Uroš Desnica zapravo bio potpuno dosledan u određenim liberalnim gledištima, tj. u shvatanju jugoslovenske nacije kao političke zajednice (eksplicirane i u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*), počev od svojih političkih početaka pa sve do kraja života, od potpisivanja Zadarske deklaracije 1905. do polemičkih odgovora Srpskom kulturnom klubu 1941. Up. D. ROKSANĐIĆ, „Zatvaranje kruga“, 295–313.

⁵⁰ Protá Stevan Prostran, „Uvod u životne probleme Severne Dalmacije“, *Северна Далмација некад и сад. Одлучна реч у критичном часу*, Београд 1939., 5.

Karakteristične formulacije jasno svedoče da je ovaj tekst pisan na podlozi Desničnog uvodnika („spostvene kulturne i političke težnje i ideale“), ali sa drugačijim ideološkim predznakom. Tamo gde bi kod Desnice stajalo *mi* i *naš*, ovde se ponavljaju sintagme i nazivi „ovdašnji srpski čovek“, „pravoslavni srpski živalj“, „dalmatinsko Srpstvo“, „Morlak“ i slično.⁵¹ Pritom, to nisu samo imena objekta analize zbornika, već i načini prizivanja (i selekcionisanja) čitalačkih subjekata.

S obzirom na to da Desnič *Magazin* nije imao nameru da čitaoce obaveštava o književnim niti drugim delima i temama van severnodalmatinske regije, što njegov sadržaj i potvrđuje, moglo bi se zaključiti da je u odnosu na svog prethodnika Desnič godišnjak „regionalniji“ i užeg književnog, kulturnog i naučnog značaja. Činjenica je i da se pojam regionalnog u međuvremenu bio bitno promenio. Između ostalog, i u odnosu na pitanje jezika koje Branka Prpa ističe.⁵² Standardizacija srpskog književnog jezika i pravopisa koja je u međuvremenu sprovedena i stabilizovana stvorila je uslove da novi *Magazin* više nikako ne može biti samo regionalan, čak i kada autori članaka obilno koriste regionalnu leksiku. Sintaksički, morfološki i pravopisno standardizovan jezik, na taj način pročišćen i univerzalizovan, učestalošću regionalizama može da dobije na koloritu, ali više ne može da se „spusti“ na nivo usmenog regionalnog govora. Prema tome, u jezičkom smislu *Magazin Sjeverne Dalmacije* nije imao nikakvih zapreka u širini komunikacije. Drugo je pitanje da li bi vremenom almanah tu šansu iskoristio ili su ipak glavnu ulogu filtera čitalačke publike predstavljale dominantno regionalne teme njegovih priloga. One to i jesu činile pa je zato implicitni čitalac *Magazina* jasno profilisan kao pripadnik severnodalmatinske regije.

Druga važna karakteristika jezika velikog broja članaka jeste ta da se svi citati sa stranih jezika nisu prevodili (italijanskog, francuskog, nemačkog, latinskog). Treba samo pogledati kako npr. Uroš Desnica u članku „Jugoslovenstvo kao narodnost“ spontano u originalu citira misli Ernsta Renana o naciji i narodnosti, bez potrebe da ih prevodi i objašnjava, a u čemu ga podržava i urednik (ne intervenišući eventualnim prevodom u fusnoti), pa da se i bez posebne analize zaključi da je *Magazin* podrazumevao isključivo (jezički) obrazovanu publiku.⁵³ Originalni latinski nazivi lekova, bolesti i organizama prenosilaca malarije u medicinsko-etnografskom članku Eugena Nežića „Malarija u Sjevernoj Dalmaciji“ jasno govore da *Magazin* računa na čitaoca koji se bez obzira na primarno obrazovanje lako snalazi i u tom domenu.⁵⁴ Spontana upotreba italijanskih izraza dodatno takvog čitaoca profilise pripadnikom mediteranske kulture. Uzete sve zajedno, ove činjenice profilisu implicitnog čitaoca *Magazina* kao obrazovanu osobu multilingvalne kompetencije.

Činjenica da je implicitni čitalac *Magazina* muškarac pre nego žena iščitava se više iz konteksta nego iz tekstova *Magazina*. U vreme kada kao značajan faktor deluju ženski ča-

⁵¹ *Isto*, 5–6.

⁵² Prema ovoj autorki, dakle, već „Srbsko-dalmatinski magazin“ mada orijentiran prema srpskom stanovništvu u Dalmaciji, nije bio regionalnog karaktera, niti je to bila namjera njegovih urednika. (...) Njegova borba za ujednačavanje srpskog književnog jezika i oštra kritika regionalizama u leksici također se može posmatrati u tom kontekstu.“ B. PRPA-JOVANOVIĆ, *Srbsko-dalmatinski magazin*, 11.

⁵³ V. Урош ДЕСНИЦА, „Југословенство као народност“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 127–135.

⁵⁴ Еуген НЕЖИЋ, „Маларија у Сјеверној Далмацији“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 136–147.

sopisi, *Magazin* ne pokušava da osvoji ni deo ove diferencirane publike. Takođe, on ima samo jednu saradnicu – istina feministkinju, dr Jelku Perić – u trenutku kada su autorke ispunjavale ne samo čitave brojeve ženskih i feminističkih glasila, već često na povlašćenim pozicijama objavljivale u izdanjima „klasičnih“ časopisa: dovoljano je uzeti za primer časopis *Život i rad* u kome je Vladan Desnica prethodne godine, 1933, objavio prvi od svojih članaka. Jelka Perić u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* piše historiografski članak o „Šibeniku u mletačko-turskim ratovima“, iz perioda od 15. do 17. veka, čime doprinosi ispunjavanju jedne od misija *Magazina* upravo po pitanju implicitnog čitaoca. Najpre, pošto se poziva na delove iz studije Boška Desnice iz prethodnog broja ovaj tekst direktno radi na kontinuitetu čitalačke pozicije kao nužnom uslovu samog postojanja implicitnog čitaoca. A zatim, što je još važnije, zajedno sa drugim (brojnim) historiografskim člancima tekst učestvuje u profilisanju implicitnog čitaoca kao intelektualca sa osećajem za istorijske procese. Međutim, aktuelna problematika kojom se Jelka Perić inače bavila i aktivizam kome je bila posvećena – borba za žensko pravo glasa – ostaju van interesa *Magazina*.⁵⁵ Tako „ispuštanjem“ teme koja je takođe mogla biti historiografska i regionalna, a da istovremeno bude i feministička, *Magazin* propušta i priliku za „proširenjem“ (značenja) figure implicitnog čitaoca.

Svakako, postoji mogućnost da bi *Magazin* u pretpostavljenoj perspektivi izlaženja „pri-zvao“ i žensku čitalačku publiku odnosno proizveo implicitnu čitateljku u nekim tekstovima, ali ostaje otvoreno pitanje da li bi *Magazin* izdvojeno predstavio kulturni doprinos Dalmatinki. Ženska i feminofilna jugoslovenska periodika svedoči da su *kćeri* severne Dalmacije bile važna tema za žensku ali i ukupnu čitalačku publiku te epohe. U časopisu cenjenom u porodici Desnica, u *Novoj Evropi*,⁵⁶ 1927. objavljen je tekst „Splitska žena“ Vinke Bulić.⁵⁷ Bulićeva je takođe hipotetički mogla biti saradnica Desničinog *Magazina*: ova poznata splitska novinarka (novinarka splitskog dnevnog lista *Nova doba*) i osnivačica (ogranka) Ženskog pokreta u Splitu bila je bliska prijateljica i Jelke Perić. Ipak, čitava dva godišta *Magazina* ne ukazuju da bi do takve saradnje došlo.

Na jezičkom planu takođe se ostaje na ustaljenim formama i tako zadržava *status quo* po pitanju moguće feminizacije figure implicitnog čitaoca. Kada se pažljivo čitaju časopisi *Nova Evropa*, *Misao* i *Život i rad*, može se primetiti da se u njima nesistematski, ali postupno formira rodno senzibilisan jezik i da se teži pisanju imena ženskih zanimanja u ženskom gramatičkom rodu. Svojim diskursom po tom pitanju *Magazin Sjeverne Dalmacije* ostaje na reprodukovanju postojećeg stanja. Kada u nenaslovljenom uvodniku Vladan Desnica piše: „Naši su kulturni radnici rasijani po čitavoj državi, i djeluju u raznim sredinama pa se zaboravlja da su svi oni sinovi jednoga kraja. I nosioci jedne kulturne tradicije...“, on jezički

⁵⁵ Ур. Јелка Перић, „Шибеник у млетачко-турским ратовима (до 1671 г.)“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 58–70.

⁵⁶ У prepisima sa sinovcem Boško Desnica žali što esej „Један поглед на личност Доситејева“ није послат *Srpskom književnom glasniku* или *Novoj Evropi* пре него што је објављен у шибеничком *Гласу привредно-културне матице за Сјеверну Далмацију*.

⁵⁷ Булићева је покушала да укратко изложи слику splitske жене од античког доба до савременог тренутка: splitska жена укључује и Solinjanke из римског периода, и средњовековне монахиње („колудрице“ код dubrovačkih писача), и Hrvaticе и Jugoslovenke, а чланак је актуелно поентран залагањем за женско право гласа. *Nova Evropa*, 15/1927., бр. 3–4, 108–112.

isključuje severnodalmatinske kćeri.⁵⁸ Izraz „sinovi tog i tog kraja“ frazni je izraz, a upravo fraze kao nosioci *podrazumevanih značenja*, poput napred pominjanih zamenica, jesu i nosioci (patrijarhalne) ideologije, odnosno važan aspekt performativnosti roda.

Kada u eseju „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“ Vladan Desnica nabraja opseg realizacije vrste ličnosti kojoj pripada Dositej Obradović, to su takođe sve vokacije, životni izbori i zanimanja koji, bar za vreme u kom su i o kom su pisani, pripadaju gotovo isključivo muškarcima (tragalac za istinom, pustolov, apostol, verski fanatik, ljubavni avanturista, sajamski sveznadar, prosvetitelj).⁵⁹ O „osamnaestovekovnom *backpak-eru*“ (Dragana Grbić) Dositeju Obradoviću i odgovarajućem tipu ličnosti nije se moglo drugačije pisati, ali to ne menja činjenicu da se sa datim životnim realizacijama čitateljke *Magazina* nisu mogle poistovetiti podjednako kao i čitaoci. Odnosno, one su se mogle poistovetiti sa datim ulogama ali ne kao implicitne čitateljke već kao implicitni čitaoci.

U *Magazinu Sjeverne Dalmacije* postoji možda jedan momenat prikazivanja severnodalmatinskih žena u kom se one naslućuju kao distinktivan predmet, mada ostaju i deo pejzaža. U putopisnoj reportaži „Sjeverodalatinski pejzaži“ Ćiro Čičin-Šain oblikuje surovu sliku i poentu:

U ovim pored ceste izvaljenim komšilucima, žene, sa velikim bijelim maramama (...) leže neke nauznak, neke na boku (...) Mlađima put preplanula, a starijima izgorila od sunca: ali stvarno nema mladih žena: nakon što prestane biti curče, uda se ili uskoči, i ostari.⁶⁰

Na samom kraju putopisne reportaže-eseja pojavljuje se i blagi nagoveštaj približavanja ženskoj perspektivi:

Nin. – Sličica u okviru prozorčića: crna glavica dalmatinske djevojke među karanfilima i mažuranama prati nas na putu po cijelom primorju. To je slika djevojačke čežnje i djetinje radoznalosti mlade provincijalke: i ovaj panoptički prozor glavna je njena osmatračnica života. Ove glave u cvijeću, koje nam se osmjehuju kad prolazimo; promatraju ili sanjare; i tako mnoge djevičanski dočekaju kraj; u jednodličnosti svakodnevnoga života mali događaji duboke tragove ostavljaju u njihovom srcu.⁶¹

Magazinu Sjeverne Dalmacije, dakle, ne nedostaje prikazivanje ženskog položaja ili ženskih likova. Tome aspektu almanaha pripadaju i Šainova pesma „Kolo“ i Desničina „Djevojke na vodi“. Svakako, tu je i posthumno objavljena nedovršena drama *Zoe Porfirogeneta* Mirka Korolije koja, bar u prvom činu, koji je jedini i pronađen u piščevoj zaostavštini, nosi visok emancipatorski potencijal – imajući za središnju temu upravo prekid patrilinear-nog (naslednog, vladarskog) principa, preuzimanje (očevog, vizantijskog) prestola od strane ćerke, odnosno junakinju koja je izraz ženske moći i samosvesti.⁶²

⁵⁸ *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 3.

⁵⁹ Ур. Владан Десница, „Један поглед на личност Доситејеву“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 110–124.

⁶⁰ Ћиро Чичин-Шалин, „Сјеверодалматински пејсажи“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 102.

⁶¹ *Isto*, 104.

⁶² Мирко Королија, „Зое Порфирогенета, драмски поем, I чин“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935., 131–152.

Sve ovo je, međutim, daleko od situacije kada se samim ženama otvara prostor da govore u sopstveno ime. Čak i konzervativna publikacija *Severna Dalmacija nekad i sad* sadrži članak autorke, a o regionalnom ženskom pitanju. U karakterističnom žanru ženske/feminističke javnosti međuratnog perioda, ženskom portretu pod naslovom „Devojke i žene zadrugarke u Severnoj Dalmaciji“, Marta Mohorićeva iznosi, za dati kontekst, maksimalistički emancipatorski iskaz: „Dobili smo dokaze i o naprednosti seljačke žene u Severnoj Dalmaciji.“⁶³

Svi ovi (kon)tekstualni činioци zajedno potvrđuju činjenicu da se *Magazin Sjeverne Dalmacije* nije posebno obraćao čitateljicama, odnosno da je njegov implicitni čitalac rodno profilisan kao muškarac.

III

Pokušaj rekonstrukcije implicitnog čitaoca *Magazina Sjeverne Dalmacije* koji ga otkriva kao pripadnika severnodalmatinske regije, mediteranske i/ili srpske i hrvatske kulture, integralnog Jugoslovena, stanovnika grada i pripadnika građanske klase, muškarca pre nego ženu, obrazovanu i izgrađenu ličnost multilingvalne kompetencije i intelektulca sa osećajem za istorijske procese, mogao bi da posluži kao polazna osnova za širi opis tadašnje severnodalmatinske ili jugoslovenske periodike. Od takvog se jednog nacrtu u ovom radu pošlo kako bi se ukazalo na direktnu međuzavisnost i sauslovljenost periodičke štampe i (procesu) društvene stratifikacije i modernizacije. Pojam implicitnog čitaoca je samo jedno od mogućih analitičkih sredstava pomoću kojih se donekle skraćenim putem (koncentracijom na tekst) mogu izvoditi pouzdaniji zaključci iz izuzetno obimne i nepregledne građe. S obzirom na to da je *Magazin Sjeverne Dalmacije* samo kockica u mozaiku jugoslovenske periodičke/javne/društvene scene svoga vremena, u daljim istraživanjima moglo bi se osloniti na šire okvire koncepta implicitnog čitaoca. Margaret Beetham u tom smislu potcrtava koliko je „uloga periodika u odnosu na svoje čitaoce složena. Uspeh ove forme delom mora biti objašnjen time što zadovoljava *njihove* potrebe i težnje. U isto vreme ona je upotrebljiva za proizvođače i sve druge sa udelom u dominantnom poretku. To nije samo zato što proizvođači pripadaju grupama koje imaju ekonomsku i ideološku moć, a koju mogu da sprovedu kroz štampu. (...). Periodik je koristan za proizvođače i zbog formalnih karakteristika (...) tj. osobenog balansa zatvorenosti i otvorenosti (...). To znači da su čitaoci vraćeni društvenom i jezičkom poretku čak i kad istražuju mogućnosti alternativnih čitanja. Ova dva aspekta, otvorenost i zatvorenost, ne treba suviše olako poistovećivati sa dve grupe, konzumentima i proizvođačima. Dok zatvorenost, stvaranje dominantne pozicije iz koje treba čitati, može da bude korisna za proizvođače, ona takođe može da izlazi u susret potrebama konzumenata. Za mnoge – možda i većinu – čitalaca želja da se potvrde u opšteprihvaćenom diskursu može da bude snažnija nego san o drugačijoj budućnosti

⁶³ Северна Далмација некад и сад, 139.

ili maštanje o alternativama.⁶⁴ Zato, kada Vladan Desnica u uvodnoj napomeni nenametljivo kaže da *Magazin Sjeverne Dalmacije* „samo hoće da bude slobodan izraz težnja i ideja ovoga kraja i njegovih ljudi“, treba znati da te težnje ipak izražavaju „proizvođači“, a ne čitaoci; oni sa „udelom u dominantnom poretku“ (pesnici, profesori, advokati, lekari, pa i novinari), a ne bilo ko iz „ovoga kraja“. S druge strane, čak i kada bi svi imali priliku da govore i pišu, pitanje je da li bi samo poželeli da se „potvrde u opšteprihvaćenom diskursu“ svoje zajednice ili bi imali hrabrosti da ga menjaju. Dalja (periodička) istraživanja severnodalmatinske, splitske ili jugoslovenske međuratne javnosti mogla bi da se sprovede i u okviru ovih kategorija.

THE IMPLICIT READER OF THE JOURNAL *MAGAZIN SJEVERNE DALMACIJE*: ATTEMPTING A RECONSTRUCTION

In parallel with definitions of the implicit reader in the theory of literature – beginning with Wayne Booth's influential study *The Rhetoric of Fiction* (1961), up to the reception theories of Wolfgang Iser and Hans Robert Jaus – there have been periodical studies theorizing the implicit reader in works by Margareth Beethan, Lyn Pykett and Brian Maidment, ever since the time of their 19th century predecessor James Mill. Periodical literature, according to these authors, shapes the dominant position from which it is being read, maintaining this position more or less consistently during the continuity of publication. This consistency is necessary in order to form and maintain a regular reading audience that is a prerequisite, not only of an economic, but of any other kind journalistic survival. A familiar position from which the periodical is being read assumes the formation of a consistent implicit reader in the text. A reconstruction of the implicit reader is performed by analyzing the mode of reference seen in the tone, attitudes and rhetoric, but also in extratextual factors such as price, rhythm of publication, visual material or font selection. The periodical talks to the reader as an individual, but it also positions it as a member of a social group defined by class, gender, region, age, political thinking, religion or a cross-section of these categories. Although it has only two volumes and seemingly does not offer much in the way of defining an implicit reader, the journal *Magazin Sjeverne Dalmacije* (1934, 1935) edited by Vladan Desnica, presents a challenge in this sense. An added difficulty is the lack of data on subscribers or real readers, which modern researchers of periodical literature insist on having, finding that only a combination of implicit and historical readers gives meaningful results. As the journal which the *Magazin Sjeverne Dalmacije* purported to continue has a precise analysis of its reading audience (Branka Prpa), it can serve not only as the basis for a hypothesis on the *Magazin's* readers, but also for assuming the level of social transformation inherent in the general reading public in the space of a century. This paper's aim is to see in which way the *Magazin Sjeverne Dalmacije* dominantly positioned its implicit reader. By analyzing the extratextual (font selection and publication rhythm) and textual factors (topic selection, topics left out, use of characteristic lexemes, ideological meanings, use of foreign words), the MSD's implicit reader is defined as an member of the Dalmatian region, Mediterranean and/or Serbian culture, integral Yugoslav, city dweller or member of the bourgeoisie,

⁶⁴ M. BEETHAM, „Open and Closed“, 99.

man rather than woman, an educated person with multilingual competence and an intellectual attuned to historical processes.

Keywords: *Magazin Sjeverne Dalmacije*, Vladan Desnica, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Kingdom of Yugoslavia, social stratification, periodical literature, almanach, reading public, implicit reader

Literatura

- Биљана Андоновска, „Авангардни алманаси: нацрт за једну поетику ефемерног“, *Књижевна историја*, 43/2011., br. 145, 797–829.
- Magaret ВЕЕТНАМ, „Open and Closed: The Periodicals as a Publishing Genre“, *Victorian Periodicals Review*, 22/1989., br. 3, 96–100.
- Јован ДЕРЕТИЋ, *Алманаси Вуковог доба*, Београд 1979.
- Vladan DESNICA, *Pripovijetke* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. III), Zagreb 1974.
- Мажкл НЕРСФЕЛД, *Kulturna intimnost: socijalna poetika u nacionalnoj državi*, Београд 2004.
- Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934.
- Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935.
- Brian E. МАИДМЕНТ, „Magazines of Popular Progress and the Artisans“, *Victorian Periodicals Review*, 17/1984., br. 3, 83–94.
- Војислав МАКСИМОВИЋ, „‘Просвјетини’ календари и алманаси (1918–1941)“, *Календар Просвјета*, Сарајево 2012., 524–551.
- Миодраг МАТИЦКИ, *Летопис српског народа: три века алманаха и календара*, Београд 1997.
- Миодраг МАТИЦКИ, „Забавници, алманаси и календари“, *Библиографија српских алманаха и календара*, том I, Београд 1986., 1–57.
- Branka РРРА-ЈОВАНОВИЋ, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836–1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988.
- Лун РУКЕТТ, „Reading the Periodical Press: Text and Context“, *Victorian Periodicals Review*, 22/1989., br. 3, 100–108.
- Drago ROKSANDIĆ – Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ – Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ (ur.), *Desničini susreti 2014. Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Program rada / sažeci izlaganja*, Zagreb 2014.
- Drago ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga. Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941)“, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Београд 2014., 295–313.
- Северна Далмација некад и сад. Одлучна реч у критичном часу*, Београд 1939.
- Срђан ВОЛАРЕВИЋ, „Подвлачења Владана Деснице“, *Књижевно дело Владана Деснице*, Београд 2007., 237–244.

11.

VLADAN DESNICA I *MAGAZIN SJEVERNE DALMACIJE:* KNJIŽEVNIK I (NE)MOĆ TRADICIJE

Drago Rokсандić

UDK: 050.8(497.581=163.41)“1932/35“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Vladan Desnica u svojim kasnijim godinama nikada ništa nije javno rekao o *Magazinu Sjeverne Dalmacije*. Analitičkim propitivanjem velikim dijelom prvi put korištenih izvora, ovaj rad pokušava historiografski odgovoriti na sljedeća pitanja: Kakve su bile egzistencijalne i profesionalne te, istovremeno, artistske orijentacije Vladana Desnice u godinama nakon završetka studija prava u Zagrebu 1930. godine, tj. nakon povratka u Split? Je li *Magazin Sjeverne Dalmacije* u to doba bio njegov privremeni ili dugoročni interes? Zašto mu je pritom uopće bila potrebna suradnja s Privredno-kulturnom maticom za Sjevernu Dalmaciju i njezinim *Glasom*? Što su Matica i *Glas* bili u to vrijeme u Dalmaciji i kakva su sve bila očekivanja Matičinih ključnih aktera od Desnice? Što se postupno mijenjalo u Matici i *Glasu* nakon ustoličenja dr. Irineja Đorđevića za dalmatinskog vladiku 1931. godine? Je li Desnica situacijski prilagođavao izvorno najavljenju koncepciju časopisa u svojoj uredničkoj praksi od 1932. do 1935. godine? Koje svoje radove je objavio u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*? Što su objavili njegovi otac dr. Uroša Desnice i stric Boško Desnica? Zašto se pojavila „Jedna izjava iz Sjeverne Dalmacije“? Kakav je bio *Odgovor na „Jednu izjavu iz Sjeverne Dalmacije“*? Koji je bio smisao umreženih sporova u vezi s *Magazinom Sjeverne Dalmacije*? Je li moguće rekonstruirati njihovu kronologiju? Koliko je i kako Vladan Desnica bio u njima involviran? Što je na koncu *Magazin Sjeverne Dalmacije* bio za Vladana Desnicu?

Cljučne riječi: Vladan Desnica, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1932. – 1935., Split, društveni i kulturni razvoj, historiografija, književnost, interkulturalizam

Vladan Desnica u svojim kasnijim godinama nikada ništa nije javno rekao o *Magazinu Sjeverne Dalmacije*.¹ U njegovoj osobnoj ostavštini – koliko nam je poznato – malo je tragova ovog časopisa.² Djelomično sačuvana prepiska sa stricem Boškom vjerojatno

¹ Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (priredio Dušan Marinković), Zagreb 2006., 227–229. U nastavku članka ćemo umjesto punog naziva časopisa *Magazin Sjeverne Dalmacije* koristiti kraticu MSD (osim u citatima).

² Osobna ostavština Vladana Desnice. Srdačno zahvaljujem dr. sc. Urošu Desnici, piščevu sinu, što mi je omogućio korištenje ove ostavštine. Umjesto punog naziva Osobna ostavština Vladana Desnice u članku će se koristiti kratica OOVĐ.

je najvažniji.³ Ostalo je i nešto korespondencije sa suradnicima *MSD* pa i s drugima koji su se oglašavali u vezi s časopisom. Ima nešto objavljenih prikaza i ocjena, kritika, različitih posebnih otisaka itd. Nije moguće reći da zreloom Desnici nije bilo stalo do materijalnih svjedočastva o *MSD*. Sačuvani tragovi tim su važniji što je poznato da se pisac – prema vlastitom iskazu – često vraćao svojim ranijim književnim temama i pritom uništavao suvišnu rukopisnu dokumentaciju.⁴ Što će ostati sačuvano u njegovu posjedu, dakako, nije ovisilo samo o njemu. Dovoljno je podsjetiti se da je u Zadru 1943. preživio bombardiranje te da su Kula u Islamu Grčkom i obiteljska kuća u Splitu bili bombardirani 1944. godine itd. Ako pritom, srećom, nisu stradali on i njegova obitelj, svaki je put stradavala imovina.⁵

Budući da nije moguće istraživati *MSD* neovisno o šibenskoj Privredno-kulturnoj matici za Sjevernu Dalmaciju (1928. – 1936.), dragocjeno bi bilo uspjeti pronaći Matičin arhiv. Zasad nam nije bilo moguće ući u njegov trag. Nije isključeno da negdje postoji. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu sačuvani su srećom gotovo svi brojevi Matičina *Glasa* (1929. – 1936.), koji je većim dijelom navedenog razdoblja izlazio tjedno, također u Šibeniku, s tekstovima na ćirilici i latinici.⁶ To je također važan izvor. Odnedavno raspolažemo s tri izvora koji izravno svjedoče o jezgri sporova u Matici od 1932. do 1936. godine, koji su se reflektirali na Vladanu Desnicu i *MSD* ili u kojima je i mladi Desnica bio akter.⁷

Spomenuti izvori omogućuju donekle drugačiji istraživački pristup mladom Desnici i kvalitativno različit pristup *MSD* kao kulturnom i političkom fenomenu nego što je to dosad obično bio slučaj.⁸ Oni potiču i na novo čitanje svih radova objavljenih u dva sveska časopisa.

Među istraživačima piščeva opusa godinama, sve do nedavno, nije bilo izraženijeg interesa za Vladanu Desnicu i *MSD*. Ako ga je i bilo, prevladavao je pristup koji je zagovarao Stanko Korać, npr. u beogradskoj *Književnoj reči* 1987. godine:

Desničin *Magazin sjeverne Dalmacije* bio je veoma kratkog vijeka pa nije mogao okupiti širi krug saradnika, a potpuno su izostali vodeći pisci. Ovaj časopis je značajan u prvom redu po tome što je u njemu nastupio Vladan Desnica, pjesmama, esejima i pripovjetkom. (...) Program Desničinog časopisa objavljen je u prvoj svesci za 1934. godinu.⁹

³ Sačuvanu prepisku s Boškom najvećim dijelom čine pisma koja je Boško pisao Vladanu. Vladanova pisma Bošku možda su sačuvana u osobnoj ostavštini Boška Desnice, koju nisam imao prilike istraživati.

⁴ Jevto M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 116.

⁵ Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 536, 540–541.

⁶ U nastavku članka ćemo umjesto punog naziva *Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju* koristiti skraćeni oblik *Glas*.

⁷ „Jedna izjava iz Sjeverne Dalmacije“, *Novo doba* (Split), br. 217, 16. 9. 1934., 11–12 [!]; *Odgovor na „Jednu izjavu iz Sjeverne Dalmacije“*, Uredništvo „Glasa“ Privredno-kulturne Matice, Beograd 1934., 44 str. (ćir.); *Severna Dalmacija nekad i sad. Odlučna reč u kritičnom času*, Glavna zadruga za narodno prosvjećivanje, Beograd 1939., 142 str. + karta (ćir.); Pavle ZELIĆ, „Odgovor na ‘Priopćeno’“, *Novo doba* (Split), br. 227, 27. 9. 1934., 6.

⁸ *Magazin Sjeverne Dalmacije* (ur. Vladan Desnica), 1/1934., Split 1934., 160 str. (ćir. i lat.); 2/1935., Split 1935., 178 str. (ćir. i lat.).

⁹ Stanko KORAĆ, „Književna saradnja Vladana Desnice u ‘Magazinu sjeverne Dalmacije’“, *Književna reč* (Beograd), 14/1985., br. 263, 16–18 (ćir.). Korać pogrešno piše naslov časopisa – nije *Magazin sjeverne Dalmacije*, nego *Magazin Sjeverne Dalmacije*. Razlika je pojmovne naravi.

Autor ga je citirao u cijelosti, smatrajući da to zaslužuje jer „sadrži stavove koje možemo i danas smatrati aktuelnim“.¹⁰ Inače, u analizu programa uopće nije ulazio. Percipirajući *MSD* prvenstveno kao fenomen književne časopisne produkcije Srba u Hrvatskoj, Korać ga je smjestio u niz koji započinje *Slaveno-serbskim magazinom* Vukovarca Zaharija Orfelina (1768.), traje *Srpsko-dalmatinskim almanahom/magazinom* Šibenčanina Teodora (Božidara) Petranovića i njegovih nastavljača (1836. – 1873.), zakratko se obnavlja splitskim Desničininim časopisom i potom, iznova zakratko, njegovim (Koraćevim) zagrebačkim *Novim ljetopisom* (1971. – 1972.).¹¹ Takvim pristupom zapravo nije ni bilo moguće nešto vrijedno reći o Vladanu Desnici u to doba, a da ne spominjemo *MSD*. Uvelike je pogriješio u vrednovanju Desničina splitskog stvaralaštva. U jednome, ključnom vidu, iznevjerio je čak smisao čitava piščeva opusa:

Desnica se, dakle, pojavljuje pred nama u tom međuratnom periodu kao formiran pisac, a formirao se na srpskoj književnoj i nacionalnoj podlozi, s tim što je njegovo formiranje bogaćeno italijanskim, grčkim, rimskim i ruskim uticajima. Pažljivim čitanjem njegovih kasnijih djela otkrivamo podlogu koju smo istakli i uticaje koje smo naveli.¹²

Koraćev je Desnica bez hrvatske „podloge“ pa i bez hrvatskih „uticaja“! Da je Koraćev pristup bio drugačiji, na površinu bi isplivala i srpske i hrvatske „podloge“ i „uticaji“ i to ne samo u slučaju Desnice nego i drugih suradnika u *MSD*. Pokušat ćemo to i dokazati.

Bitno je drugačiji, teorijski artikuliran i književnopovijesno kontekstualiziran, ali – žalost – analitički nedovoljno utemeljen pristup koji je 2006. ponudio Dušan Marinković u „Biografiji Vladana Desnice“.¹³ Suglasni smo s dva ključna autorova stajališta.

Prvo, premda je Desnica bio najavio pokretanje časopisa koji će slijediti tradiciju *Srpsko-dalmatinskog magazina* dr. Božidara Petranovića i njegovih nastavljača, kao što i autor ističe, nije propustio naglasiti da će časopis reflektirati promijenjenu povijesnu i kulturnu stvarnost. Toga se kasnije dosljedno i držao:

U *Magazinu* je okupio zainteresirane intelektualce s područja Dalmacije koji su se naučno bavili problematikom kulturne i opće historije Dalmacije, što je i bio zadatak i namjena novopokrenute publikacije. *Magazin* je svoju kulturnu orijentaciju legitimirao i okupljenim autorima i štampanjem tekstova na ćirilici i latinici.¹⁴

Iako to autor izrijeком nije rekao, *MSD* je u oba svoja sveska bio interkulturni fenomen sa subregionalnim, sjevernodalmatinskim žarištem. Time se razlikovao od Petranovićeve *Magazina*. Bitno je bio različit u odnosu na Matičine intencije, koje su u *Glasi* doduše bile tiskane na oba pisma, ali je mentalni sklop u kojem su bile oblikovane u ovo doba bio sasvim različit od Desničinog.¹⁵ Nastojat ćemo i to dokazati.

¹⁰ Isto, 16.

¹¹ Isto.

¹² Isto, 18.

¹³ D. MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, 227–229.

¹⁴ Isto, 228.

¹⁵ U vrijeme kada je Vladan Desnica slušao brojne Matičine prigovore na račun svoje koncepcije *MSD*, *Glasi* je ovako definirao „Jugoslavenski Vidovdan“: „Jugoslavenski Vidovdan, kao i srpski, kult je i služba carstvu nebesnom, ali on

Inače, o dr. Petranoviću i *Srpsko-dalmatinskom magazinu* u *MSD* ništa nije bilo objavljeno ni u prvom ni u drugom svesku.¹⁶ Koliko god ga Desnica mogao cijeniti, Petranović je za njega prije svega bio čovjek minule epohe. Pravnik, političar, pisac, publicist pa i znanstvenik u 19. stoljeću mogli su koegzistirati u jednoj osobi, stvarati i afirmirati jake osobnosti kao što je Petranović nesumnjivo bio. Desnici je to bilo strano. Njihove publikacije su se morale uvelike razlikovati, koliko god Desničina mogla tradicijski referirati na Petranovićevu.¹⁷

Drugo, prihvaćamo autorovu ocjenu mladog Desnice – doduše, ponešto anticipativno izrečenu u „Biografiji“ – imajući na umu da je Desnica prije početka rada na *MSD* bio objavio samo esej o Dujmu Peniću.¹⁸ Prihvatljiva nam je kao ocjena Desničinih radova tiskanih u njegovu časopisu:

Već po prvim objavljenim tekstovima može se konstatirati, bez obzira u kojem se žanru izražavao, da Vladan Desnica još kao mlad stvaralac teži što cjelovitijem i što kompleksnijem sagledavanju teme koju nastoji oblikovati, da ne teži nikakvim jezičnim, stilskim ili kakvim drugim efektima, da želi pisati radove „od trajnijeg značaja“, kao što će sam reći kasnije. Autor kojeg ne vodi tema i tekst, nego više-manje jasna vizija onoga što želi reći. Također: individualnost koja teme o kojima govori vidi i kao implicitnu/i polemiku/dijalog s uvriježenim stajalištima drugih.¹⁹

Ipak, raspoloživi izvori čine mogućim ustvrditi da su nedovoljno jasne poneke autorove formulacije o izdavačkoj orijentaciji Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju

mora biti sinteza vječnog i vremenskog, harmonija nebeskog i zemaljskog; on mora da bude čuvar kosovske vjere, čuvar narodnog obraza i ponosa, ali i neimar naše nacionalne, rasne kulture koja treba nama, ali treba i posrnulom zapadnom čovječanstvu, od koga jedva šta dobro imamo da naučimo.“ ([Stevo] P[ROSTRAN], „Naš novi vidovdanski zavjet“, *Glas*, br. 154, 22. 6. 1933., 1.) Vladika Irinej u svojim propovijedima zastupao je u isto to vrijeme „pasivnu etnokonfesionalnu toleranciju“: „*No vi živite, hvala Bogu, u istoj državnoj kući sa braćom drugih plemenskih imena i drugih vera. Vladika Vaš vam poručuje da poštujete njihova imena kao i svoja, njihovu veru kao i svoju. Ako oni vas ismevaju ili pogrdnim imenima nazivaju, – vi to ni jedno njima ne činite; ako oni ruže i preziru veru i Crkvu vašu, – vi njihovu nemojte ni ružiti ni prezirati; svojim najboljim rečima odgovarajte na najružnije reči njihove, ako bi vam – ne daj Bože – upućene bile; svojim najboljim delima se odazovite i na najteže uvrede (...)*“ („Junaci mira (Iz božićne poslanice episkopa dalm[atinskog] g. Dra I. Đorđevića)“, *Glas*, br. 176–177, 4. 1. 1934., 1 (ćir.))

¹⁶ Vladan Desnica je ujesen 1932. godine bio zamolio – slijedeći sugestije iz Matice – šibenskog odvjetnika i političara dr. Nikolu Subotića da napiše rad o dr. Božidaru Petranoviću i *Srpsko-dalmatinskom magazinu*, a ovaj mu je 1. 12. 1932. odgovorio: „O Petranoviću ja nisam nikad držao predavanje. Ja sam samo, kao predsednik (nećitko – D.R.), održao jedno slovo nad njegovim grobom, koji je u ovdšenjem groblju. Predavanje je održao prof. g. Marko Triva, koji je sada na službi na Prosv[etnom] odelu u Splitu. On je, možda, upotrebio, jer ne smem kazati, da je iskoristio razgovore koje smo nas dvojica imali o Petranoviću. Mislim ali ne znam tačno, da je Triva to predavanje prikazao kao svoju diplomsku dizertaciju. U njoj ima i praznina. Obratite se, dakle, g. Trivi, a ja bih mogao dati koji manji prilog o Petranoviću.“ (Dr. Nikola Subotić – Vladanu Desnici, Šibenik, 1. 12. 1932. (ćir.), OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.) Nema traga bilo kakvu Desničinu pokušaju da s Markom Trivom dogovori takav prilog. Vladan Desnica je ljeta 1934. ponovno molio dr. Subotića da piše o dr. Petranoviću, a ovaj mu je odgovorio iz Šibenika, 10. kolovoza 1934.: „Dijeleći Vaše mišljenje, da treba izdignuti iz nezasluzenog zaborava Dra Petranovića, jer bih mogao uzeti na sebe da napišem jednu radnju o svemu. Ta bi, razume se, morala biti nešto duža.“ (Dr. Nikola Subotić – Vladanu Desnici, Šibenik, 8. 8. 1934. (ćir.), OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.) Kasnije se ni dr. Subotić ni rad o dr. Petranoviću za *MSD* više ne spominju.

¹⁷ U ovom radu neće biti moguće ući u inače nužnu usporedbu *Srpsko-dalmatinskog magazina* i *MSD*.

¹⁸ Vidjeti: Vladan DESNICA, „Izložba vajara Dujma Penića u Splitu“, *Život i rad* (Beograd), god. VI, knj. 17, sv. 99, Beograd 1933., 1211–1213 (ćir.). Isti tekst, ali pod naslovom „Kipar Dujam Penić. (Prigodom izložbe u Splitu)“ objavljen je u splitskom *Novom dobu*, br. 241, 14. 10. 1933., 9.

¹⁹ D. MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, 227.

i njezina *Glasa*, o Desničinu statusu u planiranoj publikaciji, a donekle i o naravi kritika i konflikata nakon objavljivanja oba broja časopisa. Pokušat ćemo nešto više reći o tome polazeći od hipoteze o Desničinu *MSD* kao o interkulturnom i dijaloškom glasilu u dalmatinskoj subregiji, subregiji ne(s)poznate prošlosti i neizvjesne budućnosti i to u kriznom trenutku njezine povijesti.

Analitičkom propitivanjem velikim dijelom prvi put korištenih izvora, pokušat ćemo ovim radom historiografski odgovoriti na sljedeća pitanja: Kakve su bile egzistencijalne i profesionalne te, istovremeno, artistske orijentacije Vladana Desnice u godinama nakon završetka studija prava u Zagrebu 1930. godine, tj. nakon povratka u Split? Je li *MSD* u to doba bio njegov privremeni ili dugoročni interes? Zašto mu je pritom uopće bila potrebna suradnja s Privredno-kulturnom maticom za Sjevernu Dalmaciju i njezinim *Glasmom*? Što su Matica i *Glasi* u to vrijeme u Dalmaciji bili i kakva su sve bila očekivanja ključnih aktera u Matici od Desnice? Što se postupno mijenjalo u Matici i *Glasi* nakon ustoličenja dr. Irineja Đorđevića za vladiku dalmatinskog 1931. godine? Je li Desnica situacijski prilagođavao svoju izvorno najavljenju koncepciju časopisa u uredničkoj praksi od 1932. do 1935. godine? Kakva je bila autorska suradnja Vladana Desnice u *MSD*? Kakve su bile autorske suradnje njegova oca dr. Uroša Desnice i strica Boška Desnice? Zašto se pojavila „Jedna izjava iz Sjeverne Dalmacije“?²⁰ Kakav je bio *Odgovor na „Jednu izjavu iz Sjeverne Dalmacije“*?²¹ Koji je bio smisao umreženih sporova u vezi s *MSD*? Je li moguće rekonstruirati njihovu kronologiju? Koliko je i kako Vladan Desnica bio u njima involviran? Što je na koncu *MSD* bio za Vladana Desnicu? Međutim i ovaj će rad više pitanja otvoriti nego što će ih istraživački moći zaključiti pa su i ove uvodno navedene kritičke opaske dijaloške naravi, pledoaje za daljnju raspravu.

SPLITSKE NEDOUMICE MLADOG DESNICE

Desnica je studirao pravo u Zagrebu od 11. listopada 1924. do 28. lipnja 1930., dakle skoro punih šest godina.²² U međuvremenu je školske godine 1927./1928. proveo dva semestra u Parizu i vratio se k roditeljima, u splitsku Sinjsku 7, zadržavši se u međuvremenu kraće vrijeme u Italiji.²³ Studij je završio u vrijeme Svjetske krize, ali ga globalne neizvjesnosti očito nisu potakle da se potruđi doktorirati i da slijedi primjer svog oca, koji je bio stekao doktorat prava u Beču, u epohi *Jahrhundertwende*. Odvjetnička karijera u očevu splitskom uredu izgleda da mu se nije činila osobno poželjnim i održivim životnim izbo-

²⁰ Vidjeti bilj. 7.

²¹ Uredništvo „Glasi“ Privredno-kulturne matice, Beograd 1934. (ćir.). Vidjeti bilj. 7.

²² D. MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, 224–225.

²³ U Desničinu kadrovskom „Opštem upitniku“ od 15. studenog 1947. godine stoji u rubrici 23.: „Boravak u inostranstvu /vreme, mesto i cilj boravka/: 1913, 1914 kratka put[ovanja]u Italiju uz roditelje; 1919 u Italiji uz oca internirca; 1927 u Parizu radi studija; 1928 kratko put[ovanje]u Italiju radi odmora...“ (OOVD, kut. Služba i mirovina II.)

²⁴ U kasno ljeto 1935. javio mu se stric Boško na temu „nezadovoljstva radi promašenog životnog puta“: „Što se tiče tvog nezadovoljstva radi promašenog životnog puta, mogu da ti kažem da se kod tebe ponavlja moj slučaj; i mene je za deset godina grizlo i trovalo isto nezadovoljstvo i ja sam isto kao i ti krivio i optuživao svoga čaću. Razlika je samo u tome što ti to činiš sa nešto više prava neg ja, jer su tvoje sposobnosti daleko veće i daleko jače prononsirane nego

Sl. 1. Vladan Desnica u Splitu 1932.
(foto: Vladimir Sinobad, Split)

com, bio je praktično potpuno nepoznat u široj kulturnoj javnosti u Dalmaciji. Kako ništa nije bio objavio sve do 1932. godine, otvoreno je pitanje kada je prvi put uopće ponudio neki svoj rad nekom izdavaču? Iako je pisac 1965. već (polu)odgovorio na ovo pitanje, izbjegao je biti datumski eksplicitan:

rom.²⁴ Međutim, nije mogao birati, tim više što je morao odslužiti i vojni rok. Od 1. srpnja 1930. do 4. travnja 1933. bio je koncipijent u odvjetničkom uredu dr. Uroša Desnice. U međuvremenu, od 31. kolovoza do 28. studenog 1932., bio je i na odsluženju vojnog roka. Prvog travnja 1933. prešao je u državnu službu, dobivši mjesto pripravnika VIII. grupe u splitskome Državnom pravobranioštvu. Pristav VIII. grupe u istoj ustanovi postao je 11. lipnja 1936. godine.²⁵ Urednik *MSD* bio je početak i kao privatni i kao državni namještenik.

Iako Desnica nije imao građanski održive profesionalne alternative pravničkom pozivu, u sebi nije nalazio alternative ni svojim umjetničkim vokacijama, koje je kultivirao od djetinjstva i koje su bile sve prije nego hobističke.²⁶

Pojavljujući se kao mogući urednik časopisne publikacije u suradnji sa šibenskom Maticom,

što su bile moje. Ipak vjeruj che un giorno ti te ricrederà, come che mi me son ricrederà. Prije svega grješiš kad misliš da ti je ta struka zapreka i da radi nje nećeš moći da u punom opsegu valoriziraš mogućnosti koje osjećaš u sebi. Nije istina! Ti si i pored prava i pored ureda i pored Celigoja dao već dosada ne „mizerne člančice“ već duboke i prvorazredne stvari. Uvjeren sam da bolje nebi dao ni da si mjesto Benjmog agrara, rješevao pitanja komparativne književnosti pred jednom acilom kretena i balavaca. Ovako si ti osposobljen za sve i ako nastane potreba (kao što neminovno hoće „quando cresce famiglia“) za većom zaradom ti ćeš zakoračiti u unosnu advokaturu, koja mene nije obogatila jer nisam za nju sposoban a ćaću (dr. Uroš Desnica – D.R.) jer je nezasluzno i neoprostivo na nju pljunuo, ali koja tebi otvara široke mogućnosti uspjeha i zarade jer si i pored tvog koprcanja za nju stvoren. Da ja imam la tua testa quadra vidio bi renomeje i banica! Nemoj dakle da se grizeš, doći će dan kad ćeš baš radi ovog zapaliti lumin ćaćinoj duši, ko što ga i ja danas palim onoj moga ćaće.“ (Boško Desnica – Vladanu Desnici, Karin, [?] [?] 1935., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.)

²⁵ OOVD, kut. Služba i mirovina II.

²⁶ D. ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, 533.

²⁷ „Prvu novelu namenio sam ‘Politici‘“, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 105–106.

²⁸ „Dragi gosp[odine] Vladane! Pismo sam primio šestog oktobra, pjesmu sam odnio skupa sa svojima 9 oktobra, a poslije toga još nisam govorio sa urednikom. On je zauzet jako oko novih knjiga Maticе Hrvatske, koje uprav sad izlaze iz štampe. Ali on će je nema sumnje štampati. Samo će te izgleda čekati dva tri mjeseca. (...)“ (Olinko Delorko – Vladanu Desnici, Zagreb, 31. 10. 1931., OOVD, kut. Prepiska prije 1945. I. Datum „X – 31“ upisan je naknadno

...ako ipak pokušam da nekako odredim koji je moj rad pisan s namjerom da ga objavim, to je slučajno u nekoj vezi baš sa „Politikom“: dugo sam se mučio s novelom od pet-šest kartica koju sam bio namijenio „Politikinom“ podlistku „Priča Politike“.²⁷

Tome radu zasad nema traga u piščevoj ostavštini.

U prepisci je ostalo sačuvano zagrebačko pismo Olinka Delorka od 31. listopada 1931., koje svjedoči da je jednu svoju pjesmu negdje u to vrijeme bio ponudio Matici hrvatskoj.²⁸ Izgleda da je ona ipak nije objavila. To znači da je Vladan Desnica prije pokretanja *MSD*, u kojem će biti urednik i u kojem će tiskati nekoliko uistinu vrijednih a žanrovski različitih radova, doista bio početak.²⁹

Stvaralački, on se sâm sigurno nije tako osjećao. Deset godina kasnije, izgubivši kovčeg sa svojim rukopisima na putu brodom iz Splita u Zadar, 14. srpnja 1942., bio je očajan: „Ma koliko to objektivno moglo biti bezvrijedno, to za mene pretstavlja deset godina – i to najboljih deset godina – života i rada!“³⁰ Drugim riječima, bio je mišljenja da su njegovih „najboljih deset godina“ počeli oko 1932./1933. godine. Oglasio se tada, kao što je već rečeno, „Izložbom vajara Dujma Penića u Splitu“ (odnosno „Kipar Dujam Penić: prigodom izložbe u Splitu“) i spomenutim „Jednim pogledom na ličnost Dositejevu“. Dakle, objavio je kritičke refleksije o opusu svoga starijeg splitskog suvremenika, s očitim afinitetima za njegovo kiparstvo te esejističke refleksije o Dositeju Obradoviću i njegovu opusu, o čovjeku romantičarskog senzibiliteta u osnovi inkompatibilna prosvjetiteljskoj epohi u kojoj je stvarao. Oba teksta imaju i estetičku i kulturnopovijesnu dimenziju te, što je najvažnije, oba otkrivaju Desnicu i kao čovjeka umjetničkih senzibiliteta, ali i kao mislioca koji uči i stvara u dijalogu s drugima, neovisno o epohi u kojoj su živjeli. Bio je i po ovim svojim kvalitetima, ali i po godinama kvalificiran za urednika publikacije kakva je u promijenjenim vremenima trebala nastaviti tradiciju *Srpsko-dalmatinskog magazina* dr. Božidara Petranovića, koji je bio, *nota bene*, istih godina kada je pokrenuo svoj časopis. Retrospektivno, bitno se razlikovao od dr. Petranovića.

Presudno je bilo što se stvaralački tada još uvijek tražio. Da tome nije bilo tako, da je bio bliži nekome kasnijem Vladanu Desnici, teško da bi išta htio imati s *MSD*. Kompromisni izlaz moglo se tražiti u časopisnom projektu u njegovim tadašnjim (ranih 1930-ih) unutrašnjim rascjepima između pravničkog zanimanja i umjetničkih i intelektualnih izazova. U tom

Desničinom rukom.) Dvije godine kasnije Vladan Desnica je preko Marka Cara pokušavao dogovoriti objavljivanje cijele zbirke pjesama u Beogradu, što je izazvalo burnu reakciju strica Boška kada je za to saznao: „Dakle ja sam da bel principio bio protivan da povjeravaš sudbinu zbirke onom fosiliziranom pižunu, koji se još u prvoj mladosti za barikadirao iza par formula upljačkanih kod znamenitih kritičara: iz te barijere nije izašao cijeli život.“ (Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 2. 10. 1933., OOVĐ, kut. Prepiska prije 1945. I.) Sačuvano je još jedno pismo najvjerojatnije s istom zbirkom pjesama u vezi. Boško savjetuje Vladana (...): „Pjesme moraš svakako izdati. Nemoj izbacivati ništa, jer je greota iz ove zbirke žrtvovati i sami jedan stih a nadodaj nove. Anzi drago bi mi bilo da mi te nove pošalješ da ih pročitam. Šta znači 'u svojoj režiji'? Ako je to da on snosi trošak a ti preuzmeš da mu nadoknađiš eventualni gubitak onda je dobro, jer će se on postarati da ih plasira, ali ako ti moraš da mu unapred platiš, onda nije dobro, jer će se štroforiti za prodaju, pošto je već sa štampanjem učinio posao.“ (Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 9. 9. 1934., OOVĐ, kut. Prepiska prije 1945. I.)

²⁹ Spomenuti esej „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“ objavljen je kao cjelina u *MSD*, 1/1934., 110–124.

³⁰ Vladan Desnica – Nataši Desnica, Zadar, 16. 7. 1942., OOVĐ, kut. Prepiska prije 1945. I. Tih dana je sestri Nataši bio uputio nekoliko pisama u vezi s izgubljenim rukopisima. U jednom od njih je napisao: „(...) još prekužujem bol zbog vlastitog gubitka svega svog rada i – mogu reći – životnog cilja skoro čitavih dvaju decenija.“ (Vladan Desnica – Nataši Desnica, Zadar, [?] 7. 1942., OOVĐ, kut. Prepiska prije 1945. I.; D. ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, 543.)

je smislu *MSD* anticipativno za njega mogao biti čak i prava avantura. Morao bi biti urednik i autor, ali i tajnik Uredništva i računovođa itd. Ipak nije vjerojatno da je Desnica, slijedeći svoje artistske i intelektualne afinitete, sâm ozbiljnije tragao za ovakvim angažmanom prije nego što mu je bio predložen. Ako je i razmišljao, teško se odlučivao krenuti u posao koji je činio neizbježnim mnoštvo ljudi s kojima nije osjećao potrebu intenzivnije komunicirati. Nije bio inače sklon prihvaćati kompromise kada se radilo o njegovim artistskim i kulturnim interesima.³¹ K tome, teško da je bilo tko u Splitu u to doba, među ljudima njegovih artistskih afiniteta, mogao imati većeg razumijevanja za projekt *MSD*. Iznimke su bili Vladimir Rismondo, Ćiro Ćičin Šain i Vjekoslav Parać. Subregionalni časopisi tada nisu bili u modi u Splitu, u gradu koji je inače sebe tražio na drugim, mnogo izazovnijim horizontima.

Vjerojatnije je pretpostaviti da mu je takvu ideju predložio kultivirani, praktični, ali i zabrinuti otac. Vrlo je vjerojatno da mu je sugerirao i poželjne identifikacijske obrasce: *Srpsko-dalmatinski almanah/magazin* i lik njegova urednika, pravnik dr. Božidara Petranovića (Šibenik, 18. veljače 1809. – Venecija, 12. rujna 1871.).³² Vladanu su bili dobro poznati. Ova časopisna formula mogla se načelno razmjerno brzo primijeniti. Šibenska subregionalna Privredno-kulturna matica za Sjevernu Dalmaciju – s dr. Urošom Desnicom na čelu – i njezin *Glas* imali su namjeru pokrenuti periodičnu publikaciju. Ideja je očito bila intencionalne naravi. Nije bila unaprijed provjerena pa je i među involviranim doživljavana simbolički, a prosuđivana instrumentalistički.³³ S promjenom okolnosti, nesporazumi i sukobi bili su neizbježni. Godine 1932., kada je Vladan Desnica pokrenuo inicijativu, a njegov otac postao senator, izgledalo je da ništa ne bi moglo loše krenuti.

Ulazeći u projekt *MSD* sa svim svojim višestranim umjetničkim i kulturnim vokacijama i interesima, a opterećen tjeskobama svakodnevnih profesionalnih rutina, Desnica je prihvatio izazov i zato što mu je časopis mogao osigurati zajamčenu mogućnost objavljivanja svojih radova, ali i radova njegovih umjetničkih prijatelja. Objavljivati u to doba inače nije bilo ni jednostavno ni jeftino.

S Matičine strane, mladi, višestran obrazovani Desnica, čovjek s jakim obiteljskim zaleđem i izglednom profesionalnom budućnošću mogao je biti prihvatljiv urednik među Srbima u Dalmaciji priželjkivane periodične publikacije, nasljednice dugovječnoga *Srpsko-dalmatinskog almanah/magazina*. Kao čovjek koji je 1932. imao dvadeset i sedam godina te, k tome, koji je godinama bio izvan Dalmacije morao je biti nepoznanica većini aktera u Matici, koliko god ga mogli manje ili više osobno poznavati. U usporedbi s Petranovićevim časopisom, Desničin *MSD* više je ovisio o „drugima“. Nepoznanica su bili i „oni“ za njega, neovisno o tome što je sve obiteljski i profesionalno mogao saznati o ljudima iz šibenske Matice.

³¹ D. MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, 223–224. Vrlo je upečatljivo sjećanje Rade Ležaića, njegova školskog kolege iz Šibenika: „Bio je jako razvijen mladić, neobično lijep, uvijek dobro obučen i dotjeran. Pa ipak, po tome je bio manje zapažen, a više što je bio sin doktora Uroša Desnice, ondašnjeg senatora, i po tome što je bio potomak Jankovića. Bio je vrlo bistar đak i uvijek je prolazio s odličnim uspjehom. Ponosan na svoje pretke i na položaj svoga oca, držao se prilično visoko i uobraženo. Po koji put ne bi pozdravljao ni profesore kad bi ih susreo na ulici ... Na momente bio je veoma nagal i imao jako raspljive živce, pa je za sitne stvari znao planuti. Puno je čitao i uvijek nešto pisao...“ (ISTO, 223).

³² Ivo PERIĆ, „Politička i kulturna djelatnost Božidara Petranovića“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 16/1983., 45–96.

³³ *Odgovor*, 30.

ZAVIČAJNOSTI MLADOG VLADANA DESNICE I MAGAZIN SJEVERNE DALMACIJE

Prije ulaska u časopisni projekt Desnica je sazrijevao prije svega – nužno je naglasiti – u svojoj obitelji i među ljudima koji su s njome na različite načine bili bliski (neovisno o tome gdje je sve obitelj kada živjela i gdje su se sve njezini članovi nalazili). Nužno je naglasiti „sazrijevao“:

Otac mi je bio čovjek velike kulture, ne samo opće nego i literarne specijalno, i vrlo istančanog ukusa, odličan stilista i tako. U porodici se uopće to gajilo i čak četiri ili pet generacija unatrag ima tragova da su imali toga crva, toga crva pisanja, da tako kažem. I tako čitava me ta sredina ... Stric je isto bio vrlo kulturni čovjek sa smislom za literaturu; prevodio je; čak je prevodio nešto Matavulja na talijanski. Literatura, historija, povijest umjetnosti i filozofija, ali u prvom redu literatura, nekako je bilo in patrimonio kod mene u obitelji i od najranijih godina sam na to upućen.³⁴

Od svojih najranijih dana kretao se između Zadra, Obrovca i Islama, tj. između sjevernodalmatinskog priobalja i zaobalja, uključujući Ravne kotare i Bukovicu, a vrlo brzo, praćen roditeljima, krenuo je i na druge strane, najprije „mletačke“. U „Velikom ratu“ – koji je za njegovu obitelj počeo i završio očevim internacijama, 1914. u Hercegovini i 1919./1920. u Italiji – slijedio je oca s majkom gdje god je mogao (više mjeseci u Italiji, u Umbriji i Rimu). Nakon obiteljskog odlaska iz njegova rodnog Zadra u Split, gdje se otac našao slijedeći imperativne svoje političke djelatnosti i državne službe 1920./1921., Desnica je upoznao uvelike drugačiju Dalmaciju. Od 1921. do 1930. najčešće je sâm živio u Šibeniku i Zagrebu te Parizu, a zakratko ponovno u Veneciji itd. Desničini svjetovi već do njegove dvadeset i pete godine, kakvi god gdje bili, koliko god mogli biti zatvoreni, imali su uvijek svoje iskustvene „protu-svjetove“. Pojam „zavičajnosti“ mu je nužno bio stran u lokalističkom smislu jer ga je od najranijih dana, gdje god se našao, doživljavao u oprekama, proturječjima, uključivostima i isključivostima.

Zavičajni svijet je za njega bio prije svega svijet obiteljskih doživljaja i iskustava, duboko sažvljenih s dalmatinskim i mediteranskim podnebljem.³⁵ Tim lakše su Dalmacija i Me-

³⁴ J. M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom“, 124.

³⁵ Pisma strica Boška sinovcu Vladanu iz tog doba već svojim stilom i jezikom vjerno reflektiraju dalmatinski/mediteranski mentalitet obitelji: „Dragi Vladane, kaže mi kum, koji je ovjke progostovao Sv. Savu, da se tužiš na mene radi Magazina. Priznajem da imaš donekle pravo, ali kako znaš, bio sam bolestan i, kako ne znaš, imao sam raznih natezanja lokalnog karaktera i onda nadodaj zimu, koju ja teško podnosim i koja mi formalno paralizuje sve sposobnosti. Sad je sve to nekako prebrojeno a i studen je popustila, pa ću iskusiti obećanje.“ Objašnjavajući sinovcu zašto neće za MSD „obragivati“ smrt Stojana Jankovića, što je ovaj bio zatražio, upozorio ga je da je već objavio rad na tu temu i dodao da mu „i onako predbacuju da se navraća(m) na iste teme, ka mačka na bljuvotinu“ i na kraju „almanaku bi to dalo karakter jedne od onih porodičnih, panegiričnih publikacija, koje su bile uobičajene u mletačkom plemstvu in occasion de nozze“. Obećao mu je „odma po tom probrati nekoliko zanimljivih dokumenata koje ću prevesti i (nečitko – D.R.) notama i natpisom: Nekoliko priloga istorijskom proučavanju nar[odnih] p[jesama] nagjeni u dokumentima, ...“ Završio je s laganom notom poduke: „Mislim da će to biti bolje piću vario, piću interessante a osim toga sve to nije bez važnosti za nauku koja proučava nar[odnu] epiku (Soerensön, Gesemann, Tomić, Popović, Čorović i t.d. va pazzi za ovake gurmanluke). Piši kabuliš li i piši a che punto semo sa Magazinom.“ (Boško Desnica – Vladanu Desnici, [Obrovac, 1. 2. 1933.], OOV, kut. Prepiska do 1945. I.) Na kraju je stric u MSD 1934. bio zastupljen s priložima „Nekoliko priloga istorijskom proučavanju narodne pjesme“, „Vuk Mandušić“, „Zamunički događaj“ i „Smrt Stojana Jankovića i seoba ramskih franjavaca u Dalmaciju“.

diteran u translokalnom smislu, shvaćeni i kao Priroda i kao Kultura, mogli biti njegov „zavičaj“ u prostornom smislu: „Dalmacija i Mediteran i mediteransko podneblje su jako mnogo utjecali na mene. O tom nema govora. I čitav bih ja bio sasvim drukčiji da nisam na tom području odrastao i rođen tu.“³⁶

U ranim 1930-ima, kada je prihvatio izazov uređivanja sjevernodalmatinske periodičke publikacije, pojam „Sjeverna Dalmacija“ je za njega bio sociokulturni konstrukt jer ju je dotad već bio doživio, kako iznutra tako i izvana, i kao svojevrsni makrokozam u mikrokozmu.³⁷ Bilo kakva skućena, utilitarna upotreba tog pojma bila je za njega neprihvatljiva. U osnovi, i u slučaju „Sjeverne Dalmacije“, ključ za razumijevanje njegovih pristupa mogla je već tada biti samo subregionalna refleksija univerzalne *conditio humana*.³⁸ Urednički je svoje uvjerenje ovako sažeo u nenaslovljenom predgovoru prvom svesku *MSD*:

Život ovoga kraja, njegove potrebe i njegove duhovne težnje, bar u principu, jednako su važni kao i život, potrebe i težnje ma kojeg drugog kraja. Ali su one, iz raznih uzroka, manje vidne i manje uvažavane. – „Magazin“ ima da bude pregled našeg javnog života, naših prilika i potreba i izraz naših težnja, te da ih učini vidnijim i uvažavanim.³⁹

ŠTO SU BILI PRIVREDNO-KULTURNA MATICA ZA SJEVERNU DALMACIJU (1928. – 1936.) I *GLAS MATICE* (1929. – 1936.)?

Budući da ovaj rad ne iziskuje cjelovitije istraživanje problematike povijesti Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju (1928. – 1936.) i njezina *Glasa* (1929. – 1936.), ograničit ćemo se na aspekte koji su neizbježni kada je riječ o odnosima Vladana Desnice i *MSD* s *Maticom* i *Glasom* od 1932. do 1935. Riječ je o periodu od prvih kontakata u vezi s *MSD* do klimaksa javnih sukoba u razdoblju između ubojstva kralja Aleksandra I. i parlamentarnih izbora 1935. godine.⁴⁰

Matica je bila utemeljena u vrijeme velikog deziluzioniranja i iznevjerenih očekivanja od „narodne države“ – kako je *Glas* obično pisao – u sjevernoj Dalmaciji u razdoblju nakon razgraničenja s Italijom 1920. godine i postupnog integriranja u pravni poredak Kraljevine SHS, koje je završeno tek 1923. godine. Krizu povjerenja pojačavali su učinci neuspješnog izvođenja agrarne reforme u Dalmaciji, opterećene vlasničkim odnosima koji su potjecali iz doba Mletačke Republike. Iako je pitanje agrarne reforme bilo otvoreno u Habsburškoj Monarhiji od 1848. do 1918. godine, ostalo je otvoreno i u svome novom ciklusu od 1919. do 1928. godine u Državi SHS/Kraljevini SHS. Sporne učinke najteže su podnosili seljaci u najnerazvijenijem dijelu pokrajine, tj. u kontinentalnoj sjevernoj Dalmaciji.⁴¹ Gubitak

³⁶ J. M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom“, 125.

³⁷ „Sjeverna Dalmacija“ se kao pojam dosljedno koristi u *MSD*.

³⁸ *Zimsko ljetovanje* tome je najbolji dokaz u njegovu opusu, kada je o „Sjevernoj Dalmaciji“ riječ. Kada je riječ o Vladanu Desnici, *Proljeća Ivana Galeba* su pored ostalog i roman o tjeskobama zavičajnosti.

³⁹ *MSD*, 1/1934., 3 (ćir.).

⁴⁰ „Pitanje Matičina ‘Almanaha’ ili uloga mladoga Desnice“, *Odgovor*, 29–34 (ćir.).

⁴¹ Vidjeti članak Šime Pilića u ovom zborniku radova.

Zadra još više je marginalizirao ovo kontinentalno zaleđe. Aneksionističke aspiracije sjevernodalmatinskih Hrvata i Srba do 1923. godine bile su poražene nakon 1923. godine. Izostala je bila bilo kakva osmišljena alternativna subregionalna razvojna politika, kako ona orijentirana prema Šibeniku tako i ona orijentirana prema Kninu.

Time su politički najpogođeniji bili dalmatinski radikali jer su gubili i kredibilitet i legitimitet u dijelovima Dalmacije gdje su bili najutjecajni.⁴² Ponajprije među njima nametnula se potreba za subregionalnim inicijativama koje će preduprijeti moguću agrarnu radikalizaciju u trenutku kada je toliko drugih neuralgičnih pitanja u Kraljevini SHS već bilo otvoreno. Moguće rješenje vidjelo se u depolitizaciji ključnih razvojnih pitanja u sjevernoj Dalmaciji. Tada je to značilo – pored ostalog – povratak zapuštenim tradicijama zadružnog pokreta koji je u Dalmaciji bio razvijen i među Hrvatima i među Srbima na prijelazu 19. u 20. stoljeće.⁴³ Do 1913./1914. godine, samo dalmatinski Srbi u granicama austrijske krunovine Dalmacije bili su utemeljili 42 zadruge tipa Raiffeisen, 10 tipa Schultze-Delitzsch i 5 produktivnih tj. 3 uljarske i 2 ribarske.⁴⁴ Od 1903. do 1914. godine, uvelike zahvaljujući i politici zajedničkoga hrvatskog i srpskog „novog kursa“, razvilo se u Dalmaciji po prvi put mnoštvo gospodarskih i kulturnih društava i udruženja sa srpskom regionalnom atribucijom (*Srpska zora, Matica srpska /Dubrovnik/, Srpske zemljoradničke zadruge, Srpske kreditne zadruge* itd., itd.). U Dalmaciji je djelovalo i zagrebačko Srpsko privredno društvo „Privrednik“. Različite zadudžbine (zaklade) omogućavale su nastavak školovanja za različita svjetovna zanimanja svršenim đacima Srpskog pravoslavnog sjemeništa i Srpske pravoslavne bogoslovije u Zadru, inače financiranim iz zemaljskog proračuna.⁴⁵

Svega je toga nestalo između 1914. i 1918. te nakon 1918., a da poslije rata nije bilo supstituirano održivim regionalnim ustanovama i razvojnim projektima „narodne države“. Bilo je više pokušaja da se djelatnost Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga proširi u jugoslavenskim razmjerima gdje god su za to postojale mogućnosti pa je i u Kninu 1. siječnja 1924. počela s radom filijala Glavnog saveza. Prestala je djelovati već 1929. godine. Neovisno o različitim manje ili više uspješnim inovacijama u subregionalnom zadrugarstvu, razvojne potrebe su postojano bile mnogo veće nego njihovi konkretni učinci.⁴⁶

⁴² Detaljnije u: Čedomir VIŠNJIĆ, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1941: anotirana bibliografija*, Zagreb 2000.; Gordana KRIVOKAPIĆ JOVIĆ, *Oklop bez viteza. Organizacione osnove i socijalna struktura NRS-a u Kraljevini SHS 1918–1929*, Beograd 2001. (ćir.); Sofija BOŽIĆ, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1929.*, Beograd 2008. (ćir.).

⁴³ Zadružni pokret izvorno se razvio se u njemačkim zemljama nakon 1850. godine. Hermann Schultze-Delitzsch (1808. – 1883.) i Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818. – 1888.) njegovi su utemeljitelji. Nastao je s ciljem da ruralni i urbani niži društveni slojevi korištenjem načela samopomoći zaštite svoje interese u procesu kapitalističke transformacije tradicionalnih društvenih zajednica. Razvio se u više europskih zemalja, najčešće u funkciji ubrzanja prvobitne akumulacije kapitala u gospodarstvima europske (polu)periferije. Vidjeti: J. Carroll MOODY – Gilbert C. FITE, *The Credit Union Movement: Origins and Development 1850–1980*, Dubuque (Iowa) 1984.; Ian MACPHERSON, *Hands Around the Globe: A History of the International Credit Union Movement and the Role and Development of World Council of Credit Unions, Inc.*, Victoria (Canada) 1999. Čelnici Matice bili su obaviješteni o razvojnim mogućnostima zadrugarstva: „Mi se nalazimo pred onim istim zadacima, pred kojima su se nalazili 'Rođedelski pioniri' u Engleskoj pred nepunih stotinu godina, Rafajzen pred malo više od pola vijeka u Njemačkoj, biskup Gruntvig i njegovi učenici u Danskoj... („Iz Bukovice i Ravnih Kotara“, *Glas*, 5/1933., br. 140, Šibenik, 1. 3. 1933., 1.)

⁴⁴ *Severna Dalmacija nekad i sad*, 56–57.

⁴⁵ *Isto*, 49–57.

⁴⁶ *Severna Dalmacija nekad i sad*, 77–92.

Stanje u najnerazvijenijim dijelovima Dalmacije, posebno onima u sjevernoj Dalmaciji pretežno nastanjenim srpskim stanovništvom, realno se nesumnjivo pogoršavalo. Razvojni učinci poratne konjunktura nisu dopirali do tih krajeva, a modernizacijski pomaci u priobalju, koliko god bili ograničeni, povećavali su razvojne razlike unutar pokrajine. Time su se u kontinentalnoj sjevernoj Dalmaciji dodatno usložnjavali nacionalni odnosi, iako su tamošnji žitelji obje narodnosti dijelili u osnovi iste životne (ne)prilike.

Pojam „Sjeverna Dalmacija“, u smislu distinktivne dalmatinske subregije, a ne tek sjevera Dalmacije, izgleda da se ustalio baš u tim godinama nakon međudržavnog razgraničenja. Izvorno nije imao nacionalno polarizacijski smisao. Zbor Ravnih kotara u Zemuniku, 17. listopada 1925., organizirali su zajednički don Šime Lukić, dr. Uroš Desnica i Lazar Matić i tom je prilikom zaključeno i što je Sjeverna Dalmacija:

...pitanja Sjeverne Dalmacije ne smiju (se) lokalizirati, jer je cijela Sjeverna Dalmacija jedna posebna cjelina, sa svojim Primorjem, Zagorjem i Otočjem, u privrednom, kulturnom i državnom strategijskom pogledu.⁴⁷

Kasnija nacionalna polarizacija dovest će u pitanje takvo poimanje, orijentirajući Hrvate uglavnom prema priobalju, a Srbe uglavnom prema Bosanskoj krajini i Lici.

Kada je o Srbima u Dalmaciji riječ, ključno je ipak bilo što je građanstvo srpske narodnosti u primorskim gradovima – nerijetko koristeći različite klijentelističke pogodnosti u novostvorenoj državi, ali uživajući i prednosti modernizacijskih promjena u priobalju općenito – interesno i mentalno postajalo sve udaljenije od svojih najčešće zavičajnih predjela u zaobalju, koji su mu i dalje u parlamentarnim uvjetima osiguravali politički utjecaj.⁴⁸ Stvaranjem Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju htjelo se zaustaviti i taj proces te i sa srpske strane interesno reintegrirati priobalje i zaobalje. Napominjemo da je Hrvatska republikanska seljačka stranka do tog doba već bila uvelike integrirala dalmatinsku obalu, zaobalje i priobalje te sjevernu, srednju i južnu Dalmaciju, u osnovi marginalizirajući hrvatske političke orijentacije s jugoslavenskim atribucijama.⁴⁹

Stvaranjem Matice, napokon, htjelo se u novim uvjetima dati smisao baštinjenim predratnim zadružnim iskustvima. Pretpostavljalo se da će državna vlast pod pritiskom Matice imati više razumijevanja za razvojne potrebe krajeva koji su uvelike vlastitom voljom, aktima samoopredjeljenja (neovisno o jednoj ili drugoj nacionalnosti), aneksionističkim pokretom delegitimirali odredbe Londonskog ugovora 1915. godine i odvojili svoju budućnost od budućnosti izgubljenog Zadra, svoga tradicionalnog subregionalnog centra. Na kraju krajeva, kralj Aleksandar I. načelno je podržavao razvitak zadrugarstva u Jugoslaviji.⁵⁰

Osnivačke skupštine Matice bile su održane u Kninu, prva na pravoslavni Uskrs i druga uoči Vidovdana, 27. lipnja 1928. godine:

⁴⁷ „Zbor Ravnih Kotara u Zemuniku 17. oktobra 1925.“, *Glas*, br. 1, 21. 3. 1929., 6.

⁴⁸ Detaljnije u: G. KRIVOKAPIĆ JOVIĆ, *Oklop bez viteza*; S. Božić, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1929*.

⁴⁹ Detaljnije u: Aleksandar JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, München 1999.

⁵⁰ „Danas više ne ikada treba da je svakom jasno, da je zadrugarstvo najizrazitiji oblik privrednog održanja i društvenog poretka našega sela.“ (Citirano prema: L[azar] M[atić], „Sudbonosna istina“, *Glas*, br. 153, 15. 6. 1933., 1 (ćir.).)

Došli su i Srbi i Hrvati iz svih mesta Severne Dalmacije, i pripadnici svih političkih grupa. Skupštini je pretsedao pok. Miho Novaković, ondašnji pretsednik radićevske Oblasne skupštine u Splitu, a s njim su došli i ostali članovi Oblasne skupštine, koji su bili iz Severne Dalmacije. Na skupštini su pretresena pravila i društvu je dano ime „Privredno-prosvetna matica za Severnu Dalmaciju“. Organizacija je osnovana po zakonu o društvima, kao što je svojevremeno po tome zakonu postojao i Savez srpskih privrednih zadruga na Primorju. U članstvo se odmah prijavilo mnogo članova, i to zadruga, opština, crkava, raznih društava, ustanova, pojedinaca. Zaista se je vršila koncentracija u celom jednom kraju, koji je najviše stradao, i stvari su se počele razvijati vrlo lepo.⁵¹

Matičin *Glas*, koji je počeo izlaziti 21. ožujka 1929., od početka je populistički promicao društveno hijerarhiziranu, implicitno klijenteličku mrežu odnosa unutar Matice:

Mi se nalazimo u teškim prilikama. Glad, golotinja, bosotinja, bolest, nevrjeme nezapamćeno u našim krajevima, pored naših starih teških prilika življenja, prijete da unište naše krajeve. Sve se nalazi u očajnom stanju. Naše su vjekovne želje za slobodom ispunjene, ali naša sloboda ne ispunjava se zadovoljstvom, ljepšim i boljim življenjem, već se nalazimo na rubu propasti. Veliki duh našega naroda u nama se gasi, jer duša u tijelu jedva diše. (...) Najrazumniji seljaci, najbolji učitelji i sveštenici, agronomi, profesori, ljekari, pravnici, inženjeri, veterinari, svoje misli i brige posvećuju ovom napaćenom dijelu svoje Otadžbine, da sačuvaju naša ognjišta od pustoši, da naši krajevi opet ožive. Izabraniji trgovci, obrtnici, industrijalci vide u tom i za se jedino mogući razvoj.⁵²

U promijenjenim, kriznim uvjetima – prema *Glasi* – „privreda je postala najglavnije pitanje“, s tim što „bez prosvijećenosti nema dobre privrede“, kao što i „bez kulture cijelom narodu življenje je nemoguće i suvišno“.⁵³ List je dosljedno koristio pojam „narodna inteligencija“ u neoromantičarskom stilu:

Svi redovi narodne inteligencije mjesto nejasne slike o narodu, osjetiće radost, kad vide žive ljude pred sobom, u boljim prilikama života, gdje svijetle sa poštenjem, pameću, i svim velikim i lijepim osobinama našega naroda.⁵⁴

Ovi patetični akcenti na teme socijalne harmonije bili su ipak duhovno normativno usmjereni: „Duh naše starine osnov je naše Matice, a duh kulture njen pravac rada.“⁵⁵

Razdoblje između ubojstava u Skupštini Kraljevine SHS 20. lipnja 1928. godine i 6. siječnja 1929. bilo je sve prije nego idealno za slične inicijative. Matica se brzo svela na javnu tribinu službeno zabranjene Narodne radikalne stranke na Primorju. Cijela je njezina strategija „hoda kroz institucije“ poretka s ciljem lobiranja za lokalne i subregionalne razvojne inicijative nakon 6. siječnja 1929. bila u osnovi obesmišljena. Budući da je Matica bila mobilizacijski i reprezentacijski zamišljena, u novim uvjetima njezina djelovanja postalo je

⁵¹ *Severna Dalmacija nekad i sad*, 92.

⁵² „Glas Sjeverne Dalmacije“, *Glas*, br. 1, 21. 3. 1929., 1 (ćir.).

⁵³ *Isto*.

⁵⁴ *Isto*.

⁵⁵ *Isto*, 2. Prema istom izvoru, prvo čelništvo Matice činili su: „Sekretar: Lazar Matić / Predsjednik: Dr. Uroš Desnica / podpredsjednik: Ante Oštrić / Članovi Upravnog odbora: Bilić Dušan, učitelj; Dabić-Becker Stevo, učitelj; Drezga Petar, učitelj; Knežević Sava, zemljoradnik; Novaković Dušan, školski nadzornik u m.; Opačić Petar, zemljoradnik; Pokrajac Veljko, načelnik; Stojavljević Petar, sveštenik; Rašković Dušan, sveštenik; Triva Marko, profesor; Zelić Pavle, sveštenik.“

Sl. 2. Glas Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju: za „šumadijsku“, a protiv „prečanske“ kulturne paradigme

još važnije razvijati njezinu funkcionalnu infrastrukturu, kako prema unutra, tako i prema vani.⁵⁶ Na Maticinoj godišnjoj skupštini 1930. godine odlučeno je „da se osnuje ‘Privredni savez’, sa sjedištem u Kнину i sa djelokrugom na cijeloj Primorskoj Banovini. Isti se ima za sada registrirati kao zadruga, koja će imati svoje poslovnice po raznim mjestima Primorske Banovine, naročito Zagorja,...“. U Upravni odbor su izabrani dr. Nikola Subotić kao predsjednik i dr. Uroš Desnica kao potpredsjednik.⁵⁷ Međutim Privredni savez, praktično stvoren u „zrakopraznom“ prostoru, imao je u najboljem slučaju legitimacijski smisao za njegove čelnike. Ključni akteri, dr. Subotić i dr. Desnica, mogli su imati interesa za Maticu i njezine inicijative utoliko ukoliko im je osiguravala još poneku mogućnost javnog djelovanja i jačanja utjecaja u promijenjenim političkim uvjetima. Sve drugo postalo je nakon 6. siječnja 1929. nerealno. Tako je bar razmišljao dr. Desnica. Nakon što je 1932. postao senator, nestao je i minimalni njegov interes za Maticu.⁵⁸

Međutim, više lokalnih i subregionalnih aktera u Matici i *Glasi*, koji osobno nisu imali poslovne alternative započetim i/ili zamišljenim poslovima, nije mogao prihvatiti pomisao o prestanku djelovanja Matice i izlaženju *Glasi*. Njihova ljutnja na srpske dalmatinske potentate bila je isto tako velika kao i odlučnost da u promijenjenim uvjetima djelovanja osiguraju „strateškog partnera“. Dobili su ga u novom dalmatinskom vladici dr. Irineju Đor-

⁵⁶ *Sjeverna Dalmacija*, 92.

⁵⁷ „Godišnja skupština P[rivredno]-K[ulturne] Matice“, *Glas*, br. 45–46, 30. 1. 1930., 1 (ćir.).

⁵⁸ To je argument koji se provlači *Odgovorom* kao crvena nit.

đeviću 1931. godine.⁵⁹ Matičin *Glas* ga je od dolaska s entuzijazmom podržavao. Sadržaj lista se postupno sve više konfesionalizirao. Jugoslavenski integralizam u srpskopравoslavnoj intonaciji u Dalmaciji bio je odbojan i brojnim ljudima srpske nacionalnosti, naročito u gradovima. Obrasci konfesionalizacije slijedili su k tome prakse utjecajnog vladike dr. Nikolaja Velimirovića. Što se Matica manje bavila poslovima zbog kojih je bila osnovana, njezin *Glas* je u duhu svoje nove politike sve više javno prozivao odgovorne za katastrofalno stanje u Dalmaciji, naročito u Sjevernoj Dalmaciji. Sukob se prividno sve više pretvarao u sukob vladike Irineja i dr. Desnice, s mnoštvom smicalica i političkih podvala pa i insinucija na obje strane.

Eruptirao je na Matičinoj godišnjoj skupštini 15. ožujka 1933., održanoj u Svečanoj sali Vladičanskog dvora u Šibeniku. Neuobičajeno veliki broj nazočnih, uglavnom anonimnih u Matici, predsjednik Matice dr. Desnica doživio je kao alarm pa je otvarajući skup rekao da se raduje brojnoj posjeti skupštine, „ali pod uslovom da ovo ne bude Matičino opijelo, već njezin pir. Ima puno razloga da to kaže, jer i ako je interesovanje za ovu skupštinu priznanja dostojno, ne može se to isto kazati i za interesovanje i saradnju naših ljudi u Matičnim brigama i naporima koje je dosad činila na ostvarenju svojih ciljeva i programa.”⁶⁰ Ovakav predsjednikov istup, koliko god očito bio neočekivan, nije spriječio sekretara Matice Matića da iznese prijedlog koji je članstvo trebao suočiti s činjenicom da Matica ulazi u svoje novo doba: „... g. Matić potsjeća prisutne za jedan lijep običaj, koji vlada u svim slojevima velikog britanskog naroda: da se svaki – i privatni i javni posao počinje sa molitvom. (...) Time bismo učinili i akt pažnje prema našem domaćinu koji je vaspitanik engleske kulture i sljedbenik naših lijepih tradicija.”⁶¹ Skupština je prijedlog jednoglasno prihvatila, a zamoljeni vladika Irinej počeo je glasno čitati „Oče naš...”. Spominjanje „Matičina opijela” u Vladičanskom dvoru ipak je izazvalo domaćina da pokuša anulirati učinak predsjednikovih riječi i preusmjeriti skupštinu u pravcu koji je vjerojatno bio unaprijed dogovoren: „Osvrnuvši se na lijepu simboliku imena Matica, koja nam napominje košnicu, kao najsavršeniji oblik zadružne misli, što nam je kroz pčele daje Bog, nada se i Boga moli da i ovaj Matičin roj, koji je danas ovamo sletio, ne bude njen pogrebni zbor – po zloj slutnji g. predsjednika – već uistinu njen pir, koji će značiti njeno ponovno rađanje, sa novim naporima i ciljevima, a daj Bože i – plodovima.”⁶² Međutim, o harmoniji košnice na skupu ipak nije moglo biti govora jer je ponajprije sekretar Matić morao obrazložiti nezavidno stanje u

⁵⁹ Irinej (Milan) Đorđević (Vrnčani, 22. 5. 1894. – Cambridge, 27. 8. 1952.) bio je jedan od najobrazovanijih teologa u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, s doktoratima stečenima u Oxfordu i Ateni. U ratnim godinama bio je, pored ostalog, šef Presbiterata srpske vlade u Londonu, a i u poslijeratnim godinama održavao je brojne međunarodne veze. Vladika dalmatinski bio je od 2. listopada 1931. sve do svoje smrti. U međuvremenu je od 1935. do 1938. bio administrator američko-kanadske eparhije. Od 1941. do 1943. bio je u fašističkoj internaciji u Italiji. U ratnim godinama bio je jedan od ključnih aktera Političkog ogranka Centralnog nacionalnog komiteta Ravnogorskog pokreta, a nakon 1945. jedan od utjecajnijih aktera u srpskoj političkoj emigraciji na Zapadu. Posljednje godine života proveo je na Sveučilištu u Cambridgeu. Njegovi *Odabrani radovi* objavljeni su u Gornjem Milanovcu 2003. godine. Vidjeti biobibliografski zapis u: Irinej ĐORĐEVIĆ, *Odabrani radovi* (prir. Dragan Subotić i Borislav Čeliković), Gornji Milanovac 2003., 297–322 (ćir.).

⁶⁰ Izvještaj *Glasa* s ove skupštine na sažet način sugestivno prikazuje dinamiku konflikta: „Godišnja skupština P[rivredno]-K[ulturne] Matice“, *Glas*, br. 45–46, 30. 1. 1930., 2 (ćir.).

⁶¹ *Isto*.

⁶² *Isto*.

kojem se Matica nalazila. Pokušao je odgovornost prebaciti na predsjednika: „..., moram kazati, da Matica kao samostalno društvo nije ništa učinila u posljednje dvije godine, jer se za takav rad pretpostavljaju srestva, kojih Matica nema. Ona je bila prisiljena da se održava milostinjom, isforsiranim pomoćima pojedinaca i pokoje javne ustanove, pretplatom svog organa, prilozima i članarinom svojih članova, a sve to u tako oskudnoj mjeri, da je Matica jedva uspjela da održi svoj list.“⁶³ Neizbježnu kakofoniju pokušao je presjeći dr. Desnica, obnavljajući svoj prijedlog s početka skupštine: „U jednom momentu ustaje pretsjednik g. dr. Uroš Desnica, koji reče otprilike: ‘ – Gospodo i braćo, znate li vi ko je Matica? Sa malo rezerve ja bih kazao da je Matica g. Lazar Matić i – pik! (...) Ne vrijedi se, gospodo, obmanjivati. Nismo mi za ništa, nego ja predlažem da mi lijepo pokopamo Maticu, pa da idemo kući, i da u postu i molitvi okajavamo svoj nehat i neshvaćanje vremena u kome živimo.’“⁶⁴ Radikalnost prijedloga zatekla je i kritičare postojećeg stanja svih provenijencija u Matici pa njezin predsjednik izgleda nije dobio ničiju podršku, što je umješno iskoristio osobno najzainteresiraniji, Matić, da predloži izbor vladike Irineja za predsjednika Matice: „Ima među nama jedan čovjek, koji po svom položaju, svojim stečenim i bogodanim osobinama, daje nade, da bi Matica, pod njegovim rukovodstvom, mogla da se izliječi od malokrvnosti. Misli na episkopa preosv[eštenog] g. Dra Irineja.“⁶⁵ Izgleda da je dr. Desnica, koji, iako osobno nije imao nikakva interesa ponovno biti biran, bio uvjeren da će se kao kandidat pojaviti netko dobro poznat iz kruga „matičara“. Njega je iznenadila sama pomisao da bi se vladika dalmatinski mogao javiti kao kandidat za predsjednika jednoga svjetovnog društva, k tome doslovno u izumiranju. Za dr. Desnicu je to morao biti simptom obnove bitaka koje je već prije 1914. godine smatrao dobivenima. Jedino tako se može razumjeti nota nevjerice, ali i načelnog nesuglasja koja je izbijala iz njegove reakcije: „G. dr. Desnica ističe da ova kombinacija ima dobrih, ali i nezgodnih momenata. U pretpostavci da bi se g. episkop htio primiti ove karike (g. episkop se poslije molitve udaljio sa skupštine) vjeruje da bi to mogao biti jedini i posljednji blagonadežni pokušaj, ali on ne bi htio da makar s koje strane izbije prigovor, *da se Matica poklerikalila*. (...)“⁶⁶ Budući da je izostala bilo kakva reakcija u dvorani koja bi mu išla u prilog, očito nije htio da se skup završi a da ne bude kristalno jasna odgovornost sviju onih koji su Matićev prijedlog podržali:

G. dr. Desnica: „...mi smo tu, a vi znate da kod nas takve tendencije nisu nikad palile. Za to vas molim, gospodo, da svak iskreno kaže svoje mišljenje.“ (Slazemo se!) (...) Pošto je pretsjednik još jednom, a malo potom i po treći put upitao, da li ko ima da prigovori iznesenom predlogu i niko se nije javio, dana je pauza, a g. dr. Desnica, međutim, otišao sa izaslanstvom da zamoli g. episkopa da se primi pretsjedništva.

Kad je bilo izvjesno da će se g. episkop primiti, kandidacioni odbor je predložio ovu listu:

Upravni odbor: Episkop dr. Irinej Đorđević, savj. Đorđe Knežević, g-ca Zorka Skočić, g-ca Olga Javor, prof. Mirko Ležaić, dr. Tode Novaković (Knin), Tane Kalanj, sreski nadz.

⁶³ *Isto*, 2.

⁶⁴ *Isto*, 3.

⁶⁵ *Isto*.

⁶⁶ *Isto*.

(Benkovac), Stevo Prostran, Dr. Đoka Malešević, učit. Nikola Manojlović, svešt. Ljubomir Vrcelj, svešt. Pavle Zelić, Milan Budimir (Kistanje), Sava Knežević, težak (Strmica), Gojko Ležaić, težak (Đevrske).

Nadzorni odbor: Dr. Uroš Desnica, dr. Nikola Subotić, prof. Serđe Urukalo, Uroš Dragišić, svešt. Niko Novaković, Lazo Krneta, svešt. Petar Stojšavljević, svešt. Nikanor Kalik.

Episkop Irinej: „(..) Apelujem na sve i svakoga ko ima osjećanja i smisla za opšte interese našeg naroda, naročito na svijesnu i predanu saradnju narodne inteligencije.“⁶⁷

Istovremeno s promjenama u Matici, zbile su se važne promjene u crkvenom ustrojstvu Srpske pravoslavne crkve u Dalmaciji, ali još veće u oblicima udruživanja sveštenstva. Duh korporativizma je bio oniprezentan pa je i Matica sa svojim zadružnim načelima dobila mjesto koje nikako ne bi zasluživala. Istovremeno s promjenama u Matici konstituirane su Konferencija pravoslavnog sveštenstva Eparhije dalmatinske, Privredna zadruga Eparhije dalmatinske, a u skladu s promjenama u Crkvi, konstituirane su Skupština Upravnog savjeta Eparhije dalmatinske i Upravni savjet Eparhije dalmatinske. *Glas* nije bio iscrpan u prikazivanju rada ovih skupova, ali nije propustio objaviti riječi vladike Irineja s jednog od njih:

Idimo stopama naših slavnih pređa, ali je stidno vječito o njihovom kapitalu živjeti. Ništa nas ne može opravdati, ni školske kvalifikacije, ni hijerarhijski položaj, ni imovno stanje, ni naduveni i prošvercovani društveni ugled, – nego samo istinski napori i bilans stvarnog uspjeha u svim pravcima gdje narod čeka našu pomoć. To je moje mjerilo, to je kriterijum za ocjenu pojedinaca.“⁶⁸

Bio je to još jedan u nizu vrlo providnih napada na dr. Desnicu kao i druge potentate iz njegova kruga. Cilj je očito bio deligitimirati njega/njih kao političke aktere neovisne o Crkvi. Prividno je paradoksalno bilo da su dr. Desnici kao svjetovnjaku istovremeno bile povjerene dvije ugledne eparhijske časti.⁶⁹ Bio je to, s jedne strane, crkveni odgovor na njegov otpor izboru vladike Irineja za predsjednika Matice, a s druge strane, poruka o tome kako treba usklađivati odnose između Naroda i Crkve.

⁶⁷ *Isto*, 3.

⁶⁸ *Isto*, 2. Napadi na „srednji stalež“ i „nenarodnu inteligenciju“ bili su među dalmatinskim Srbima u pojačavani sve do prestanka izlaženja *Glasa* 1936. godine. Jedan od onih koji se osjećao tangiranim, dr. Boško Malešević iz Šibenika, napisao je pismo koje je *Glas* objavio: „... nažalost svaki put kad uzmem u ruke ‘Glas’ moram da ga odbacim s nekim vrlo neugodnim osjećajem. (...) Ali zašto prima ‘Glas’ takove napise koji raspaljuju zlu krv i kod onih koji su iz dana u dan neopravdano napadani, i kod onih za čije se bajagi interese ovi bore. (...) Taj zlosretni srednji stalež toliko ocrnjivan, a kome je ipak najljepše priznanje odao g. dr. Desnica u svom govoru u senatu, mnogo je toga doprinio i za našu nacionalnu svijest i ekonomski boljitak. Ne smije se zaboraviti njegovo aktivno učestvovanje u svim nacionalnim manifestacijama, prije a i poslije rata, još manje omalovažiti, pogotovo ne prešutiti, njegovu državljansku svijest i građansku lojalnost i trpeljivost u današnjim vremenima. Niko ne može zbrisati njegove humane osjećaje, koje je toliko i toliko puta pokazao, ali *opipljivo i zasićeno* u tako čestim gladnim godinama baš u tim krajevima.“ („Dr. Boško Malešević, Šibenik, maja 1934.“, *Glas*, br. 193, 25. 5. 1934., 3 (ćir.))

⁶⁹ „U smislu novog ustava Srpsko-pravoslavne crkve vrši se postepena reorganizacija po svim eparhijama Patrijaršije. U dalmatinskoj Eparhiji novi Ustav je donio samo jedno novo tijelo... To tijelo je Eparhijski Upravni odbor. Njegova nadležnost je nadzor i uprava crkvene imovine kao i sva materijalna pitanja koja se odnose na život Eparhije. (...) Članovima traje mandat šest godina. Prvi savjet Eparhije dalmatinske održao je svoju skupštinu 16 marta o.g. u episkopskom Dvoru. (...) Savjet se konstituirao ovako: Pretsjednik episkop g. Dr. Irinej Đorđević; potpredsjednik Dr. Uroš Desnica, senator;... Od spomenutih ušli su u Upravni odbor: Episkop g. Dr. Irinej kao pretsjednik; potpredsjednik Dr. Desnica (...)“ („Prva sjednica Upravnog savjeta Eparhije dalmatinske“, *Glas*, br. 142, 23. 3. 1933., 3 (ćir.))

Sl. 3. Vladika dalmatinski dr. Irinej Đorđević, predsjednik Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju 1933./1934. godine: s Desnicama protiv Desnica

Sve su to bili refleksi dubinskih previranja u Kraljevini Jugoslaviji i to samo u vladajućem sloju šestosiječanjskog poretka na (sub)regionalnoj razini funkcioniranja, k tome prije ubojstva kralja Aleksandra I., koji je svojim autoritetom jamčio njezinu kakvu-takvu stabilnost. Time se može objasniti i krajnje nedosljedno ponašanje sve posustalijeg dr. Desnice. Osjećao je da država ide u pogrešnom smjeru, ali je reagirao sve više od situacije do situacije. Ipak nije pristajao biti puki instrument ambicioznih ljudi, neovisno o statusu, za koje je držao da ništa ozbiljno ne znaju ni o svijetu u kojem žive, ni o tome što raditi s državom za koju su bili odgovorni.

Imajući na umu sve ove rascjepe u kojima je 1930-ih živio dr. Desnica, lakše je razumjeti kako je uopće bilo moguće da se pojavi „Jedna izjava iz Sjeverne Dalmacije“.⁷⁰ Bila je objavljena u *Novom dobu*, koje je tada bilo mnogo bliže političkoj opoziciji pa i Hrvatskoj seljačkoj stranci nego Jugoslavenskoj nacionalnoj stranci. *Novo doba* se ipak ogradilo od eventualnih optužbi zbog sudjelovanja u inicijativi: „Zamoljeni od potpisane gospode donosimo slijedeću izjavu...“⁷¹ Bilo mu je očigledno u interesu objaviti je jer je najavljivala moguće dublje rascjepe u režimu. Izjavu je potpisala skupina sjevernodalmatinskih dužnosnika, svi srpske nacionalnosti, s dr. Urošem Desnicom, senatorom, na čelu. Bila je usvojena na povjereničkom sastanku u Kninu, „na Usjekovanje 1934.“⁷² Moguće ju je čitati na različite načine. Preraspodjela subregionalne vlasti i moći je jedan od mogućih ključeva. Kažemo mogućih jer ostaje otvoreno već postavljeno pitanje jesu li zaista Privredno-kulturna matica za Sjevernu Dalmaciju i *Glas* zavrjeđivali javnu pozornost koja im je ovom izjavom bila posvećena ili su Matica i *Glas* za obje sučeljene strane bili pokriće za izostanak konfrontacije koja je tek trebala uslijediti.

Uvodni dijelovi izjave morali su djelovati zbunjujuće na čitatelje *Novog doba* jer mnogi vjerojatno nisu ni čuli za Maticu i *Glas*. Optužbe na granici javne političke denuncijacije nisu nužno morale imati učinka upravo zbog osoba koji su stajale iza izjave:

Potaknuti izvjesnim pojavama u javnom životu Sjeverne Dalmacije, koje su zasada lokalizovane samo na jedan uži krug jednomišljenika i ranijih partijskih drugova i koje nalaze izraza samo u zvaničnom organu društva „Privredno-kulturna matica za Sjevernu Dalmaciju“ no koje ipak mogu da poprime epidemični karakter, naročito kod neukih i neupućenih

⁷⁰ „Jedna izjava iz Sjeverne Dalmacije“, 11–12 [!].

⁷¹ *Isto*.

⁷² „...ne žacaju se da svojoj izjavi, na nas upućenoj, dadu značajno ime ‘Usjekovanja’, kao opomenu na sudbinu Jovanovu, čiju je glavu tražila i dobila razvratna Irodijada, zato što se usudio da javno govori istinu.“ (*Odgovor*, 6.)

masa, te da prokopaju jaz između društvenih redova našega naroda u Dalmaciji, potpisani javni radnici, kao legitimisani i odgovorni pretstavnici ovog kraja, nalaze za shodno da iziđu iz dosadašnje rezerve i da pred javnošću dadu ovo OBJAŠNENJE I DEKLARACIJU (...)

Konkretne optužbe na račun Matičina *Glasa* jasnije su otkrivale o čemu je riječ, ali nisu puno objašnjavale jer se pojam „ranijih partijskih drugova“ odnosio i na tužitelje i na tužene. Tek posljednji među citiranim ulomcima trebao je čitateljima olakšati razumijevanje „tko je tko“ na protivničkim stranama:

Dana 27 oktobra (1933. – D.R.), „Glas“ iznenada daje znak na uzbunu člankom „Razgovor neugodni“ koji, kao po nekom pripremljenom i kombinovanom planu, izazivlje u svakom broju nov članak pun žuči, napadaja, uvreda i sumnjičenja, na varoški elemenat uopće, a na narodne pretstavnike i vođe, poslanike, načelnike i inteligenciju ponaosob.

Počinje se svjesno i sistematski isticati opreka između sela i varoši, naroda i inteligencije, naglasuje se formiranje dvaju frontova, dvaju svjetova i dviju ideologija, ističe se nepomirljivost ovih frontova, svjetova i ideologija, te se, jednom riječju, naviješta klasna borba ali se nikad ne iznose konkretna fakta, nikad se ne formulišu konkretne optužbe i nikad se ne iznose imena grešnika, već se uvijek, nedozvoljenim uopštavanjem, greška jednog imputira cijelom staležu, cijelom mjestu, cijelom društvenom redu.

(...)

Stil i rječnik postaju mu sve to nepodesniji za tretiranje socijalnih i kulturnih problema, sve to dalji od kulturnih manira i sve to bliži demagoškoj frazeologiji.

(...)

Za inteligenciju se tvrdi da ne može prežaliti Austriju, da nosi austrijske i mletačke tradicije, da mrzi ovu balkansku državu, da joj smrdi šumadinski opanak. Za varoš se tvrdi, da je to onaj drugi front za kojim stoje paući, karijeriste, kulturni debušanti, nacionalni hipokrite, da služi Mamonu za zdjelu leće itd. Za sebe i svoj front „Glas“ naprotiv tvrdi, da je pionir šumadinstva, da sagorjeva za narod, da poznaje samo jedan pravac (One way only) i slične neozbiljnosti.⁷³

Referirajući na više drugih spornih članaka objavljenih u *Glasi*, potpisnici su zaključak izjave oblikovali kao i početak, tj. na način koji je svojom patetičnošću poticao ambivalentne reakcije:

U saznanju da je ovo pisanje „Glasa“ organa Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju eminentno sposobno da izazove najveće zlo u našem narodu, da uprlja čast i ugled ljudi koji su veći dio svog života predano i beskorisno služili narodu, državi, plemenu i crkvi, da povrijedi sve forme kulturnog saobraćaja među ljudima, da iskopa provaliju među društvenim redovima, da zavede neuke i povodljive seljačke mase i da raspali bespoštednu klasnu borbu, potpisani se osjećaju prisiljeni ... da se javno desolidarišu od pisanja „Glasa“ ...

Pored dr. Uroša Desnice, potpisnici „Jedne izjave iz Sjeverne Dalmacije“ su: Đuro Vojvodić, proto Sergije Urukalo, dr. Tode Novaković, Boško Desnica, Veljko Pokrajac, Mirko

⁷³ „Jedna izjava iz Sjeverne Dalmacije“, 11.

Kulišić, dr. Vuk Vujašinović, Milan Urukalo, Obrad Knežević, Aleksa Graovac, Nikola Dragišić, Jovo Šeat, Jovo Perić, Nikola Janković, dr. Jovo Miović, Lazar Krneta, Dušan Miović, dr. Koste Dobrota, Uroš Dragišić, Petar Knežević i Milan Vulinović.⁷⁴

Vladan Desnica nije bio zadovoljan Deklaracijom, sudeći prema stričevoj reakciji. Izgleda da ga je smetalo što se u kritici Matice nisu oglasili i Srbi i Hrvati iz sjeverne Dalmacije, ali i što se davalo maha raznovrsnim zburadostima. Stric je pak bio u pravu tvrdeći da bi uključivanje u izjavu ljudi koji u Matici nisu bili involvirani moglo biti protumačeno kao znak slabosti onih koji su je inicirali. Godila mu je podrška ljudi različitih nacionalnosti nakon njezina objavljivanja:

Ne slažem se sa tvojim nazorima u pogledu deklaracije. Ona je ozbiljna, odmjerena u tonu i dostojanstvena. Ovgje je na nezainteresovane (Dr Filipović, Fra Frane i t.d.) učinila kolosalan učinak. Uvlačenje Kožula, Antunovića i t.d. značilo bi traženje oslona van kruga direktno interesovanih, bilo bi shvaćeno kao znak slabosti i predstavljalo sa naše strane krcaanje na brod nepotrebnog balasta. Ovako je otmenije: meo soli che mal accompagnai, a zburadosti bi extra moenia bilo jednako i ovako i onako.

Kad se prigje na pojedinačna razračunavanja onda će se moći pojačati i ton. Ovo je za sada vrlo dobro i na mjestu.⁷⁵

Neovisno o tome što je ona imala svoje ograničene političke ciljeve i što je bila u funkciji subregionalno prepoznatljivih pojedinačnih interesa, bila je i akt otpora etnokonfesionalnim koncentracijama, kako su ih potpisnici shvaćali.

Sinovac nije napisao stricu sve što je imao reći u vezi s objavljivanjem ove izjave. Prešutio je svoje novčane brige u vezi s *MSD*. Nakon Matičine proljetne godišnje skupštine – poslije svega što se prethodno bilo dogodilo u vezi s časopisom – izostao je javni napad na *MSD*. Subregionalna distribucija časopisa time nije bila onemogućena. Financijski je to bilo vrlo važno i prvi svezak se izgleda najvećim dijelom bio isplatio. Objavljivanje ove izjave je najavljivalo drugačiji javni i tajni odnos prema *MSD*, što je moglo biti presudno za njegovu budućnost, prije svega s financijskog stajališta.⁷⁶ Vladan Desnica se time još jedanput, kao i na Matičinoj godišnjoj skupštini 1933. godine, našao u položaju koji on sam nije birao.

Odgovor na „Jednu izjavu iz Sjeverne Dalmacije“ objavljen je u Beogradu iste godine u formi brošure, otprilike tri mjeseca kasnije.⁷⁷ Objavljen je kao izdanje Uredništva *Glasa Privredno-kulturne matice*. Za razliku od „Jedne izjave“, koja je bila tiskana na jednoj i pol strani *Novog doba*, *Odgovor* je bio objavljen na 44 tiskane knjižne strane. Za razliku od „Jedne izjave“, komponirane kao „Objašnjenje i deklaracija“, stilski i sadržajno na dva različita načina, *Odgovor* su činile tri cjeline kojima je zajednički bio vrlo živ, polemičan

⁷⁴ *Isto*, 12.

⁷⁵ Boško Desnica – Vladanu Desnici, [Obrovac], 17. 9. 1934., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

⁷⁶ Karakteristično je s tim u vezi pismo Dušana Korolije iz Bukovice: „Poštovani i dragi gosp[odine] Vlodo, od 25 primjeraka Magazina što ste mi poslali uspjelo mi je prodati samo 10 komada za koje Vam danas šaljem 300 Din, a preostalih 15 Magazina vraćam, jer nema izgleda da bi ih mogao prodati. Kako vidite vrlo slabo sam prošao, a prošao bih i gore da nisam davao na vjeresiju. Niko je prošao gore nego ja, jer nije mogao ništa prodati. (...) Uz srdačni pozdrav Vama odani Dušan Korolija“. (Dušan Korolija – Vladanu Desnici, Kistanje, 20. rujna 1935., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.)

i argumentacijski prijemčiv stil, potpuno neovisno o tome koliko su upotrijebljeni argumenti bili kritički održivi. „Jedna izjava“ je bila direktno fokusirana na uredništvo *Glasa*, a tek indirektno je identificirala vladiku Irineja kao odgovornog za politički neprihvatljivu orijentaciju *Glasa* i Matice. Njegov vladičanski i osobni integritet nije dovela u pitanje. Nasuprot tome, *Odgovor* je adorirao Vladiku i na sve moguće načine diskvalificirao – sve do ruba dijabolizacije – prije svih dr. Uroša Desnicu, potom Boška Desnicu te na kraju i Vladana Desnicu, ali i sve potpisnike „Jedne izjave“ kao „Rođačku zadrugu za iskorišćavanje javnih položaja“.⁷⁸

„Izjava Upravnog odbora Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju“ u biti je sažela cijeli *Odgovor* odnosno apostrofirala dva ključna mjesta. Prvo, dr. Uroš Desnica, dr. Tode Novaković i proto Sergije Urukalo su i sami bili sudionici u donošenju odluka o pitanjima koja su predmet „Jedne izjave“ te su time suodgovorni za stanje u Matici. Posebno su odgovorni što proceduralno nisu iskoristili prava koja su im po društvenim pravilima pripadala nego su spor pretvorili u javni. Točka 5 je osudila pretpostavljene motive njihova ponašanja:

Osuđuje i javne i zakulisne pokušaje koji idu samo za tim da obmanu nadležne faktore i neobaviještenu javnost, da ubace razdor, neslogu i malodušnost među društvene redove Sjeverne Dalmacije, jer je tim redovima cilj i nasušna potreba međusobna poštena i iskrena saradnja na opštem dobru, a ne gušenje istine i savjesti radi pojedinačnih interesa i povlašćenih položaja.⁷⁹

Drugim riječima, *Odgovor* je prebacio odgovornost za „razdor, neslogu i malodušnost“ na aktere „Jedne izjave“. S druge strane, točka 6 i cijeli zaključni stav „Izjave Upravnog odbora“ bili su posvećeni obrani osobnog integriteta i deklaraciji o značaju vladike Irineja „na Primorju iza našeg oslobođenja“:

Najodlučnije osuđuje i otvorene i prikrivene napadaje na počasnog pretsjednika naše Matice preosvećenog G. Dra Irineja Đorđevića, koji uživa nepodijeljenu ljubav i duboko poštovanje cijeloga naroda i svih društvenih redova, bez ikakvih obzira na plemensku i vjersku pripadnost.

Pojava Vladike Irineja, kao pionira istinskog, mučeničkog patriotizma te moralnog, kulturnog i socijalnog preporoda ovdašnjeg naroda, označava jedinstvenu pojavu na Primorju iza

⁷⁷ „Na to smo štampali u decembru 1934 godine u Beogradu ‘Odgovor na jednu izjavu iz Severne Dalmacije’, koja je u javnosti poznata kao ‘Plava knjiga.’“ (*Severna Dalmacija nekad i sad*, 102.)

⁷⁸ *Odgovor* čine tri nejednaka dijela: „Izjava Upravnog odbora Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju“ (3–4), „Odgovor Uredništva *Glasa*“ (5–37) i „Braća Desnica – i urednik *Glasa*“ (38–44). „Izjava Upravnog odbora...“ od 14. studenog 1934. ima 6 jezgrovito formuliranih točaka. „Odgovor Uredništva *Glasa*“ je kao kakva pučka čitanka sastavljen iz mnoštva dijelova, napisanih najvećim dijelom po obrascu pitanje-odgovor: „Zašto smo čekali s odgovorom?“ (6–7), „Jesmo li mi ‘samo jedan uži krug istomišljenika’ ili su oni jedna Rođačka zadruga za iskorišćavanje javnih položaja?“ (7–8), „Jesmo li mi ‘jedan krug ranijih partijskih drugova?’“ (8–9), „Zašto je gospodi trebao istorijat Matice?“ (9–11), „A šta veli šesti broj *Glasa*?“ (11–13), „Konferencija od 24 decembra 1933 god.“ (14–16), „Ali...“ (16–18), „Godišnja skupština Matice“ (18–19), „Nedozvoljena uopštavanja“ (19–20), „Jedan niz pitanja“ (20–23) (35 pitanja! – D.R.), „Testamenat“ bivše Radikalne stranke na Primorju“ (23–28), „Uzgređna napomena“ (28–29), „Naš ‘pretsjednik po nuždi’“ (29), „Pitanje Matičina ‘Almanaha’ ili uloga mladoga Desnice“ (29–34) i „Da se razumijemo“ (34–37). Treći dio „Braća Desnica – i urednik *Glasa*“ sadržava prepisku između Pavla Zelića, sveštenika i urednika *Glasa* s dr. Urošem i Boškom Desnicom 19. 4. do 8. 10. 1934., većim dijelom objavljenu u *Novom dobu*.

⁷⁹ *Odgovor*, 4.

našeg oslobođenja. To je opšte i duboko uvjerenje svih ljudi i faktora koji znaju da cijene ove stvaralačke vrijednosti.⁸⁰

O vladici Irineju se u *Odgovoru* samo iznimno govori, ustvari najviše u potpoglavlju „Pitanje Matičina ‘Almanaha’ ili uloga mladoga Desnice“, što je Vladanu Desnici i *MSD* dalo posebnu težinu u sporovima i konfliktima od 1932. do 1935. godine. *Odgovor* je inače prije svega predstavljao vladiku Irineja kao osobu koja je svojom duhovnom superiornošću i umijećem javnog djelovanja iznad regula pragmatizma svakodnevice doprinosila rješavanju teških „nacionalnih“ pitanja koja su se desetljećima kumulirala. Drugim riječima, za članove Upravnog odbora Vladika je bio antipod srpskim dalmatinskim potentatima koji su se isključivo bavili onim što im je bilo u interesu i toliko koliko im se to isplatilo.

Ovom prilikom nije potrebno ulaziti u detalje sporova i konflikata koji su markirali uredništvo Vladana Desnice u *MSD*. „Pitanje Matičina ‘Almanaha’ ili uloga mladoga Desnice“ (29–34) u *Odgovoru* predmet je detaljnije rasprave u sljedećem dijelu ovog članka.

MAGAZIN I/ILI ALMANAH SJEVERNE DALMACIJE: VLADAN DESNICA I MATICA

U svome „novom realizmu“, nakon valova deziluzioniranja u vlastitu „narodnu državu“, prosvijećeni Srbi u Dalmaciji različitih kulturnih i političkih orijentacija dijelili su mišljenje da je i manjini obrazovanih i većini neobrazovanih potrebna periodička publikacija almanaškog i/ili magazinskog tipa otvorena i prema prošlosti i prema sadašnjosti i prema budućnosti vlastite zajednice u regionalnom okruženju. Takva publikacija bila je potrebna i legitimacijski u novoj državnoj zbilji jer su krizne konstelacije koje su odlučujuće utjecale na razvoj društva mijenjale baštinjene političke i kulturne krajolike. Takva nesrazmjerno velika težina jedne regionalne periodičke publikacije bila je dakako posljedica društvene nerazvijenosti jedne u sociodemografskom smislu marginalne zajednice.

Njezina marginalnost bila je razmjerno mnogo veća nego u austrijskoj krunovini Dalmaciji. U Kraljevini SHS Dalmacija je izgubila Boku kotorsku, a Srbi u Dalmaciji svoju najvitalniju zajednicu, k tome i svoj jedini etnički neupitni izlazak na Jadransko more. U austrijskoj krunovini Dalmaciji na prijelazu stoljeća bio je povijesno moguć fenomen Srba katolika, prije svega u Dubrovniku. Koliko god bio situaciono uvjetovan, imao je velik utjecaj na Srbe u Dalmaciji općenito jer je temeljna pretpostavka njegove održivosti bila kultura vjerske trpeljivosti i raznovrsnih kulturnih transfera među samim Srbima u Dalmaciji. (Srbi katolici su kao cjelina bili njihov najkulturniji dio u modernizacijskom smislu.) Srbi katolici su uglavnom nestali u Kraljevini SHS. Srpska etnodemografska većina u Dalmaciji živjela je u regionalno nerazvijenima Ravnim kotarima i Bukovici. Istovremeno je ona bila manjna u odnosu spram hrvatske etnodemografske većine u sjevernoj Dalmaciji, tj. u predjelima

⁸⁰ *Isto.*

između Zrmanje i Krke te Dinarskog gorja i Jadranskog mora. Gubitkom Zadra nakon 1918. godine, koji je u razvojnom smislu bio mnogo važniji i za Srbe u sjevernoj Dalmaciji nego, primjerice, Knin, moment periferalizacije Srba u Dalmaciji dodatno se pojačao. Dok je za dr. Božidara Petranovića u 19. stoljeću bilo logično nasloviti svoj časopis *Srpsko-dalmatinski almanah/magazin* jer je Srba bilo u različitim dijelovima Dalmacije, svaki takav pokušaj u 20. stoljeću, točnije nakon stvaranja Kraljevine SHS/Jugoslavije, bio bi nerazuman te politički i kulturno neodrživ. Invalidna sjeverna Dalmacija, Dalmacija bez Zadra i dijela otoka, isto tako je obesmišljavala bilo kakvu etnizaciju sjevernodalmatinske situacije, neovisno o limitima koje je inače nametao oficijelni jugoslavenski integralizam. (Nikome tada nije palo na pamet pokretati *Srpsko-sjevernodalmatinski almanah/magazin*) Različita politička i kulturna stajališta među Srbima u Dalmaciji vodila su u to vrijeme ka istom zaključku da su legitimnost i prepoznatljivost problematike Srba u (Sjevernoj) Dalmaciji mogući samo ako se s obje nacionalne strane prihvatiti koncept subregionalno distinktivne Sjeverne Dalmacije kao neotuđivog dijela Dalmacije. Neovisno o tome što je sve motiviralo pojedine utemeljitelje Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju, najvećim dijelom Srbe po nacionalnosti, ishodište im je s ovog stajališta u početku bilo slično.

S tog je stajališta u konačnici bilo sasvim nevažno u sukobima u vezi s *MSD* tko je prvi predložio pokretanje periodičke publikacije almanaškog/magazinskog tipa. U *Odgovoru* se naročito inzistiralo na prvenstvu Matice:

U samom početku, naime, u projektu svog kulturnog programa, Matica je imala izdavanje „Biblioteke za narod“ i povremeno izdavanje svog „Almanaha“. (...) Prilikom uređivanja vidovdanskog broja „Glasa“ 1929 godine, uredništvu je preteklo više interesantnih priloga, koji nisu mogli dobiti mjesta u listu. Tada sekretar Matice g. Lazar Matić, pismom 7 jula, predlaže ondašnjem uredniku g. St. Prostranu, „da popuni i zaobli preostali materijal novim priložima i da izda ‘Almanah’“. Urednik je odgovorio da on, „pored i onako luđačke pre-zaposlenosti nije sklon da i taj posao preuzme, sve kad bi i bilo novčanih sretstava za to“.⁸¹

I tako je pitanje Almanaha praktično bilo skinuto s Matičina programa. Dakle, koliko god svijest o potrebi pokretanja *Almanaha* kao „povremene“ publikacije postojala u Matici, ona nije prelazila granice spoznaje o „interesantnim priložima“ za koje nije bilo mjesta u *Glasi*. O koncepciji tu nije moglo biti ni riječi. Neovisno o tome što su autori *Odgovora* htjeli poručiti u vezi s inicijativom Vladana Desnice, ona je bila važna i to mu ide u prilog:

Na misao Almanaha vratio se, početkom 1932 g. Vladan Desnica. Da li samostalno ili u vezi sa već postojećom namjerom Matice – nimalo nije važno. I on je, na svoju ruku i za svoj račun, počeo da piše i da prikuplja priloge od raznih saradnika. Knjiga je po njegovoj zamisli imala da nosi ime „Magazin Sjeverne Dalmacije“, da tako obnovi tradiciju „Srpsko-dalmatinskog magazina“ koji je na Primorju izlazio prije sto godina. Iz njegova docnijeg pisma Matici vidi se, da g. V. Desnica nije bio siguran da će za knjigu naći nakladnika, pa se riješio da je izdaje o svome trošku. No kako su ti troškovi bili veći nego što je on bio voljan da ih sam podnese, g. Desnica se rješava da pozove u pomoć Maticu.⁸²

⁸¹ *Odgovor*, 30.

⁸² *Odgovor*, 31.

Autori *Odgovora* potom su „preskočili“ daljnji slijed zbivanja sve do Godišnje skupštine Matice u ožujku 1933. godine, dakle cijelo razdoblje dok je predsjednik Upravnog odbora Matice još uvijek bio dr. Uroš Desnica. Vijesti iz *Glasa* omogućuju nam danas da i njih djelomično rekonstruiramo. Prva je „Književni oglas“ od 11. studenog 1932. godine. Koliko god u njemu bilo ambivalencija, Sekretarijat Matice je očigledno već bio prihvatio inicijativu Vladana Desnice i dao mu u osnovi odriječene ruke, stavljajući njegov posao na istu razinu kao i tematski broj *Nove Evrope*:

Svršetkom ove godine objavljuju se dvije publikacije iz života i o prilikama Sjeverne Dalmacije.

„Nova Evropa“ izdaje svoj broj posvećen Šibeniku i dalmatinskoj Zagori, a to je većem dijelu Sjeverne Dalmacije.

G. Vladan Desnica preuzeo je na se dužnost, sporazumno sa Sekretarijatom Matice, da uredi jedan Sjeverno-dalmatinski Magazin, sa priložima književnog, umjetničkog, kulturnog, privrednog značenja – koji se tiču Sjeverne Dalmacije.

Svi oni koji žele surađivati u ovim pitanjima neka se obrate g. Vladanu Desnici u Islam (Ravni Kotari), koji se nalazi na oporavku u svome selu, a ujedno sređuje materijal.

Ovaj Almanah treba da bude vjerna slika naših prilika, ustanova i organizacija i duhovnih težnja i aktivnosti naših ljudi, pa je važno da se oni, koji to osjećaju javne na vrijeme sa svojim priložima.

Vrijeme i uvjeti izlaženja i raspačavanja javiće se naknadno.

Sekretarijat Matice.⁸³

Koncepcija evidentno nije bila usuglašena. Vladan Desnica je imao svoju, koja je u Matici izazivala različite reakcije i implicirala različite zaključke. Njihovim slijedom mogao je to biti i *Sjeverno-dalmatinski Magazin*, a mogao je biti i *Almanah*. Mogla je to biti publikacija „sa priložima književnog, umjetničkog, kulturnog, privrednog značenja – koji se tiču Sjeverne Dalmacije“, a mogla je biti i „vjerna slika naših prilika, ustanova i organizacija i duhovnih težnja i aktivnosti naših ljudi“. Prva je formulacija pretpostavljala izdanje koje će biti znanstvene i književne naravi, a druga izdanje pretežno popularne i informativne naravi.

Oglas je bio objavljen 11. studenog 1932., a publikacija je trebala biti objavljena do konca iste godine! Poziv za suradnju s njime je tek bio otvoren, a „umorni“ mladi urednik, prema *Glasi*, bio je u selu do kojeg u to doba zbilja nije bilo lako doći.⁸⁴ Neobično je bilo i to što je Sekretarijat Matice, sa sjedištem u Šibeniku, javno bio najavljen kao kolektivni (su) urednik Vladanu Desnici. Izgleda da kritičke reakcije nisu izostale pa se u sljedećem broju *Glasa* pojavio još jedan književni oglas s istim povodom, ali pod jednoznačnim naslovom *Almanah Sjeverne Dalmacije*:

⁸³ „Književni oglas“, *Glas*, br. 133, 11. 11. 1932., 6.

⁸⁴ Službeno je Vladan Desnica u to vrijeme bio na odsluženju vojnog roka te se ovaj „književni oglas“ može shvatiti i kao politička podvala dr. Urošu Desnici pa i javni podsmijeh Vladanu Desnici zbog nesposobnosti da izdrži tromjesečni vojni rok.

Kao što smo javili u prošlom broju „Glasa“ g. Vladan Desnica priprema materijal za *Almanah*, koji će izaći krajem decembra. U njemu će se štampati članci: „Naši ljudi i naše ustanove u prošlosti“, „O publikacijama, časopisima i novinama u Sjever[noj] Dalm[aciji]“, „O Simeunu Končareviću“, „Naše zadužbine i dobrotvori“, o „Morlacima“, „Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik“, „Jedan nov pogled na Dositeja u doba njegovog boravka u Sjever[noj] Dalmaciji“, zatim članci o školstvu, o zdravstvu, o sokolstvu, o zadrugarstvu, te nekoliko pjesama i slika iz Sjever[ne] Dalmacije, pored idejnih članaka od naših ljudi, eseja o našim živim ljudima i pomena o našim pokojnicima itd.⁸⁵

U Matici je u međuvremenu, u vrlo kratkom razdoblju, očito bilo prevladalo mišljenje da treba ići na *Almanah*. Više se nije spominjao bilo kakav dogovor s Vladanom Desnicom s time u vezi. Najavljeni članci svojom većinom najvjerojatnije isto tako nisu bili dogovoreni s njime. Uređivačka politika, implicitna ovoj naknadno objavljenoj najavi, da je bila realizirana, ubrzo bi i *Almanah* pretvorila u običan Matičin bilten.

Mjesecima nakon toga u *Glasi* ništa više nije bilo priopćeno u vezi s najavljenom periodičkom publikacijom pa ni u vezi s Vladanom Desnicom. S druge strane, Desničina ostavština svjedoči da je on i dalje djelovao kao urednik. Tek uoči održavanja godišnje skupštine Matice u proljeće 1933. godine Sekretarijat Matice je u *Glasi* obavijestio javnost o tekućim poslovima pa naveo i sljedeće:

Da se zadovolji prosvjetnim i kulturnim težnjama i obavještenjima već petu godinu Matica izdaje svoj *list*, g. Vladan Desnica već je sredio sav materijal za *Almanah Sjeverne Dalmacije*, a naše prilike traže, da se sa *izdavanjem knjiga* udovolji mnogim specijalnim potrebama Sjeverne Dalmacije. Matica je još u početku počela izdavati nove knjižice svoje *biblioteke*.⁸⁶

Za razliku od obavijesti iz 1932. godine, kada je bilo riječi i o skorom izlasku publikacije iz tiska, sada se stalo na škrtoj obavijesti da je rukopis pripremljen za tisak. Ni riječi o tome kada bi mogao izaći iz tiska!

Nakon burnoga skupštinskog zasjedanja u ožujku 1933. godine, na kojem je njegov otac predložio samoukidanje Matice i potom se *de facto* usprotivio izboru vladike Irineja za predsjednika Matice, mladi Desnica se zatekao u nezavidnoj situaciji. Ni u vrijeme predsjedničkog mandata njegova oca ništa nije bilo jednostavno dogovoriti u vezi s periodičkom publikacijom u Matici, kojoj je čak i ime stalno bilo sporno. Nastaviti raditi na istom poslu s osobno povrijeđenim, a vrlo obrazovanim, poduzetnim i autoritativnim Vladikom te s ljudima s kojima je njegov otac svojevremeno stvarao Maticu, a koji su mu u međuvremenu postali ogorčeni protivnici, činilo se praktično nemogućim.⁸⁷ Čini se ipak da je Vladika – analogno odnosu spram njegova oca u vrijeme konstituiranja eparhijskih gremija – prvi reaktualizirao suradnju. Kako drugačije tumačiti to što je u *Glasi* od br. 155 od 1. srpnja 1933. u nastavcima počeo izlaziti njegov esej „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“? Objav-

⁸⁵ „Almanah Sjeverne Dalmacije“, *Glas*, br. 134, 1. 12. 1932., 4.

⁸⁶ „Pred skupštinu Matice“, *Glas*, br. 141, 9. 6. 1933., 1 (čir.).

⁸⁷ Iznenađuje što se u to vrijeme nije savjetovao ni sa stricem Boškom: „A sad šta je s tobom i s Magazinom. Od jedanput si prestao da mi se javljaš bez ikakva vidljiva uzroka.“ (Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 18. 6. 1933., OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I.)

ljivan je do br. 162 od 22. rujna iste Godine⁸⁸ Stric Boško, koji izgleda nije bio čitao rukopis sinovčeva rada, reagirao je euforično već poslije prvog objavljenog nastavka:

Dragi Vladane! Pročitao sam. Na moju riječ vanredno! Nešto što se kod nas rijetko čita. Samo što u Glasu pravi utisak Čikare Severs u škovaceri. Zašto nisi poslao meni pa da pošaljem Čurčinu ili u Književni Glasnik? Ovako niko neće ni zapaziti – a to je od Boga grehota. Kad bi bar posebno odštampani, pa da se pošalje Bogdanu Popoviću, Slobodanu Jovanoviću i svim otmenijim duhovima. Grehota da to ostane izgubljeno u suterenu jednog Glasa, jer je stvar klasična! Čestitam ti iz sve duše i ponosim se što imam takvog sinovca. Bravo moj Vladane. Bog te živio! Ljubi te tvoj Barba⁸⁹

Sinovac sigurno nije bio oduševljen stričevim pismom, koliko god mu mogle goditi izrečene pohvale. Nije bio digao ruke od najavljene periodičke publikacije pa ga je morala zasmetati „suterenska“ atribucija Matičina glasila. Bio je to esejistički prvijenac s kojim je „nevjernim Tomama“ u Matici pa i drugima suvereno dokazao da se kritički umije nositi i s najvećim izazovima u kulturnoj baštini i da je sposoban biti urednik izdanja koje je bilo najavljivano kao nasljednik Petranovičeva *Srpsko-dalmatinskog magazina*.

Objavljivanje „Jednog pogleda na ličnost Dositejevu“ ipak je bila samo epizoda u sve napetijim odnosima između Matičina čelnika, tj. vladike dr. Irineja Đorđevića, Sekretarijata Matice i Uredništva *Glasa* s Vladanom Desnicom.⁹⁰ Kada su nesuglasice ponovno dosegle vrhunac, u ljeto 1933., Vladan Desnica se susreo s Vladikom i o tome nakon sastanka obavijestio svog oca:

Dragi ćaća, (...) U srijedu sam spojio posjetu episkopu sa službenom komisijom. Episkop mi je rekao da je, s teškom mukom, namaknuo sredstva za Almanah i rekao mi da učinim formalni podnesak Matici, facendomi però ben sentire il peso del benefizio. Geriraju se kao da je Matica meni nešto darovala, a ne ja njoj i kaže da se moram osjećati bezgranično počašćen i preplaćen čašću koju mi je Matica učinila „povjerivši“ mi redakciju Almanaha, pa me tako stavljaju vrlo auktoritativno u stav čovjeka kojemu je učinjeno dobročinstvo. Hvala Bogu; una bona lezione. Drago mi je da je ta stvar, kako tako, dokončana, jer volim da moj trud donese bilo kakav rezultat (ovaj put ne samo bez nagrade, nego uz gorčinu i donekle poniženje), nego da pane u vodu. (Rekoše mi da moram moliti da mi prime Almanah i smatrati se sretnim ako ga prime, jer da imaju na pretek rukopisa koji se nude da ih štampaju i kojih bi autori bili sretni kad bi to postigli – to mi je fala što sam – bez koristi i slave – uložio nemali trud i energiju za opću korist.) (...) Ja ću ostati na dopustu do 3 septembra; biću u Plaži. Ako bude što žurne pošte molim te da mi adresiraš: V. D. kod Carića – Jelsa, pa će mi oni proslijediti brevimano. Osobito ako dođe kakav odgovor od Marka Cara molio bih te da mi pošalješ.

Ljubi te tvoj Vladan.⁹¹

⁸⁸ Vladan DESNICA, „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“, *Glas*, br. 155, 1. 7. 1933., 2–3; br. 156, 13. 7. 1933., 2–3; br. 157, 28. 7. 1933., 2–3; br. 158, 16. 8. 1933., 2–3; br. 159, 31. 8. 1933., 2–3; br. 161, 14. 9. 1933., 2–3; br. 162, 22. 9. 1933., 2–4 (ćir. i lat.).

⁸⁹ Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 3. 7. 1933., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

⁹⁰ Urednik *Glasa*, proto Prostran, posredno je i Vladanova strica Boška htio uvjeriti da u novonastalim prilikama od časopisa neće biti ništa pa ga je zamolio da jedan od radova napisanih za *MSD* dade za božićni broj *Glasa*: „Večeras sam primio pismo od Prostrana u kom me ‘kad je oko Glasa’ moli da mu za božićni broj pošaljem prilog. Vrijeme je pretjesno da šta napišem, pa mislim da mu pošaljem Šarića Cvijana, ako ti pristaješ i ako ti nije krivo. Odgovori brzojavno.“ Stričeva reakcija svjedoči da je već bio sklon sumnjati u izlazak časopisa. (Boško Desnica – Vladanu Desnici, [Obrovac, 29. 7. 1933.], OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.)

⁹¹ Vladan Desnica – dru Urošu Desnici, Split, [?] 8. 1933., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I. Ispušteni dijelovi pisma nemaju veze s planiranom publikacijom.

Budući da Vladan Desnica u svome kolovoškom pismu ocu nije naveo datum sastanka s Vladikom („u srijedu“), zasad je nemoguće pouzdanije rekonstruirati ljetnu kronologiju zbivanja u vezi s časopisom jer autori *Odgovora* sugeriraju drugačiji redoslijed:

Poslije izmijenjenih nekoliko pisama sa g.g. Matićem i Prostranom, a potom jednog razgovora sa pretsjedom Matice preosv[eštenim] Vladikom Irinejom, g. Desnica je pismom od 15. jula 1933. god. učinio formalan predlog i molbu, da Matica primi knjigu kao svoje izdanje, pod njegovim uredništvom, i da mu time pomogne bar jednim dijelom troška, ako nema sretstava za sve. A pošto je već imao načelan pristanak pretsjednika, g. Desnica je jednovremeno poslao i prikupljeni materijal na uvid i ocjenu. Rukopisi su bili predati na ocjenu i izvještaj članovima odbora g. prof. Ležaiću i uredniku „Glasa“ proti Prostranu, te je na sjednici od 21. septembra, na osnovu njihova izvještaja, donesen bio zaključak, da se knjiga štampa o Matičinu trošku, pod uredništvom g. Vladana Desnice.⁹²

Budući da je autentičnost pisma Vladana Desnice ocu nesporna, neprihvatljiva je tvrdnja autora *Odgovora* da je on već 15. srpnja te godine „učinio formalan predlog i molbu“ Matici jer je Vladika, prema Desnici, tek na spomenutom sastanku „u srijedu“ ovome rekao da će morati pisati molbu Matici – *nota bene*, kao da 1932. godine nikakva odluka u vezi s časopisom u Matici nije bila usvojena! Isto je tako nejasno kako je prikupljeni materijal za prvi svezak časopisa predavan Ležaiću i proti Prostranu. Prvo, njih dvojica su već godinu dana bili pregovarali s Desnicom o časopisu i priložima za časopis. Neke priloge su i sami nudili ili s drugima dogovarali. Očito se štošta presudnog u vezi s časopisom – koji u Matici više nije imao ni šanse dobiti predloženi naziv *MSD* – rasplitalo ljeta 1933. godine.

Dragocjen bi bio uvid u izvještaj referenata Ležaića i prote Prostrana od 21. rujna 1933. godine. Izvjesno je da je Matica nakon sjednice Upravnog odbora uputila Desnici svoju iscrpnu ocjenu 23. rujna. Na nju se i on pozvao u svom odgovoru od 7. listopada, što se spominje i u *Odgovoru*.⁹³ Ako je Vladan Desnica tom prilikom bio spreman tražiti kompromisne formule, Boško Desnica nije pa je vjerojatno i stričeva reakcija utjecala na ovoga da jasno označi granicu mogućih suglasja:

Što se Almanaha tiče moje je mišljenje da bi Fassung, koju želi da mu dade Matica bila jedna sramota i jedna blamaža i ja nebi želio da se ime Desnica pojavi u jednom pučko-prosvjetnom izdanju. Molim te stoga da budeš nepopustljiv, a u slučaju da Matica ostane nepopustljiva, molim te povuci sve moje stvari, jer i ako nisam Mekole (Macaulay – D.R.) neću da budem ni Jure Kapić. Meni Čorović dodija tražeći da mu pošaljem što za Priloge a ono bi desetak stvarčica bilo stvoreno za njih. Nemam zašto da ih zakopavam u jednu obskurnu kalendarsku publikaciju, kad mogu da ih izdam u časopisu od velike naučne reputacije, koji, fra le altre, i honorira prostojno. Dunque, ako ne popuste, mandi li par ciavar! Svakako pak zahtjevaj da ugje i Napomena i Pogled na ličnost Dositejevu, jer to i jest jezgro i smisao publikacije. Ako ćemo pisati za kalendare imamo onaj društva Sv. Save i Vardar koji plaćaju. Naši su karonje i každrazi i umrlovi koji još nisu izišli iz periode „Oj, oj, oj, mili rode moj!“ Dakle ja ne pristajem i povlačim svoje priloge – to im javi.⁹⁴

⁹² *Odgovor*, 31.

⁹³ *Isto*.

⁹⁴ Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 4. 10. 1933., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

Kako nema izvornih obavijesti o Vladičinim motivima pri donošenju odluke da iz raznih izvora osobno osigura 20 000 dinara za troškove objavljivanja časopisa, s time u vezi zadržat ćemo se na *Odgovoru*:

Budući da Matica nije imala nikakvih sretstava za ovu svrhu, jer se predviđalo da će trošak prevazići 20.000.– dinara, to je odbor donio svoj gornji zaključak na osnovu izjave predsjednika Matice, da će se postarati da iz svojih sretstava i priloga svojih ličnih prijatelja izvan Dalmacije osigura potrebitu svotu. U tu svrhu, na polasku u Beograd, uzeo je sobom rukopise da ih pročita, da bi se i sam lično uvjerio o vrijednosti knjige i dobio jačeg poticaja da se kod prijatelja zauzme za stvar. Na povratku iz Beograda predsjednik je izjavio da se sretstva imaju smatrati osiguranim i tražio da se u zapisnik unese, *kako će ovaj novac, kad se ubere natrag od prodaje knjige, imati da ostane kao fond za dalje svrhe ove vrste.*⁹⁵

Citiranom pasusu smisao daje sljedeći, koji je danas svakako sporan:

Svoju odluku da knjigu izda Matica je vezala za izvjesne uslove koji se odnose na sadržaj knjige i njen raspored, na koje eventualne izmjene ili dopune g. Desnica je načelno unapred pristao pismom od 15 avgusta.⁹⁶

Ovdje se prvi put spominje Desničevo pismo Matici od 15. kolovoza. Njegov sadržaj, ako je doista bilo napisano, nije bio ništa drugo nego akt „bezuvjetne predaje“ Desnice Matici. Njegovo kolovoško pismo ocu odavalo je raspoloženje koje nije bilo daleko od rezignacije. Ipak, iz njegova se sadržaja ne može zaključiti da je sin – u žurbi pred odlazak na godišnji odmor u Jelsu, gdje ga je iščekivala njegova zaručnica, buduća supruga Ksenija te ne kazujući ništa o svojim namjerama ocu – napisao to što tvrde autori *Odgovora*. Oni sami su bili dužni pripremiti izvještaj o rukopisu za rujansku sjednicu Upravnog odbora Matice koja je trebala donijeti odluku o objavljivanju. Zbrka je još veća zato što su Matičini prigovori bili predmet Desničinih komentara u pismu od 7. listopada iste godine. Sadržaj tog pisma isključuje mogućnost postojanja bilo kakva prethodnog u stilu od 15. kolovoza. Stvar postaje nejasnija jer su u nastavku autori *Odgovora* apostrofirali još jedno Desničevo pismo Matici, datirano s 25. kolovozom, koje je imalo drastične implikacije:

Tako, pored neznatnih izmjena u rasporedu materijala, Odbor je doslovno zaključio ovo:

„Da se iz pribranog materijala izostave prilozi: „Napomena“ i „Sintetični pregled“ Vladana Desnice, koje je i on sam već povukao (pismom 25 avgusta); svi dokumenti g. prote Vlačića o unijaćenju; govor u Senatu g. Dr. Uroša Desnice i njegov članak „Problem pravoslavne bogomolje u Splitu“ i prote Urukala „Jedna nepoznata oda Napoleonu“.

Dalje da se „sadržaj popuni time, što bi se pribavili još: jedan članak o našim prosvjetnim i privrednim ustanovama prije rata (prof. Ležaić); da se za nekrolog Jose Mijaljevića pribave od auktora biografski podatci; da se nekrolog Jelene Simić štampa iza g. Ležaićevog članka o njenom ocu grafu Iliji Dede Jankoviću...; da se od g. Lazara Matića pribave članci „O privrednim prilikama u Sjevernoj Dalmaciji danas“ i „O Privredno-kulturnoj matici“, u koliko ne bi oboje moglo da se smjeste u jednom članku. Uvodnu riječ napisao će predsjednik Matice, što je i sam prihvatio.“⁹⁷

⁹⁵ *Odgovor*, 30–31.

⁹⁶ *Isto*, 31.

⁹⁷ *Isto*, 31.

Očigledno su Ležaić i proto Prostran osobno s Desnicom razrješavali najspornija pitanja i prije nego što je Matica službeno zauzela svoj stav o časopisu. Bilo kako bilo, samosviješni Vladan Desnica našao se doista u stupici. Njegov ranije dogovoreni urednički status pretvorio se u karikaturu. Sve što je učinio podlijegalo je praktično cenzuri zainteresiranih članova Sekretarijata Matice, odnosno Matičina predsjednika, vladike Irineja. Umjesto Vladana Desnice kao urednika uvodnu riječ je trebao napisati Vladika itd., itd. Očevo proročanstvo o klerikalizaciji Matice trebalo se materijalizirati na sudbini njegova sina.⁹⁸

Pismo Vladana Desnice Matici od 7. listopada 1933. godine dragocjeno je prije svega zato što svjedoči da su postojale granice preko kojih mladi Desnica nije prelazio ni onda kada je bio izložen višestrukim pritiscima i rizicima.⁹⁹ Kolovoško pismo ocu sadržavalo je i iskaz koji je bitan za razumijevanje njegovih reakcija u to doba:

Drago mi je da je ta stvar, kako tako, dokončana, jer volim da moj trud donese bilo kakav rezultat (ovaj put ne samo bez nagrade, nego uz gorčinu i donekle poniženje), nego da pame u vodu.¹⁰⁰

Odustajanje od jednogodišnjeg, možda i jednoipolgodisnjeg posla za njega jedva da je dolazilo u obzir. Nije htio razočarati svoje najbliže koji su toliko htjeli da s časopisom uspije postati moderni nastavljivač dr. Božidara Petranovića i *Srpsko-dalmatinskog magazina*. Nije htio iznevjeriti one svoje splitske prijatelje s kojima je već tada dijelio umjetničke afinitete te koji su ga dijelom i sami podržali u projektu *MSD*. Nije htio okrenuti leđa nemalom broju vrlo različitih ljudi, s kojima je bio više ili manje blizak i u čijim je očima časopis postao ono što je od početka bio i za samog Vladana Desnicu – njegov svojevrsni vrhunski „ispit zrelosti“. Na koncu, nije htio pokleknuti pred ljudima za koje je bio uvjeren da, neovisno o utjecaju koji su s različitim pokrićima imali, nemaju budućnost zbog svojih retrogradnih uvjerenja i shvaćanja, umjetničke irelevantnosti i kulturne marginalnosti.

Ne ulazeći u detaljniju raspravu o (ne)suglasjima glede (ne)uvrštavanja pojedinih članaka, važno je upozoriti na dosljednu Desničinu obranu kriterija časopisnog razgraničenja znanstvenih od znanstveno-popularnih radova, umjetničkih ostvarenja od amaterskih radova, žurnalističko-publicističkih radova od inovacijskih studija, autentičnih svjedočenja o tradiciji od tradicionalističkog prigodničarstva itd. Njegov naglašeni interes za časopisne rubrike dokaz je koliko mu je bilo stalo da časopis od početka kultivira vlastite kritičke kriterije u svim segmentima sadržaja i da mu od prvog sveska osigura stabilnu formalnu strukturu. Pored načelnih razloga, u tome ga je nesumnjivo ravnalo htijenje da zaštiti svoj urednički status u vođenju uređivačke politike od bilo čije samovolje. Tada mu više ni dvojba „almanah“ vs. „magazin“ više nije bila toliko važna. Bio je spreman do određene granice prihvaćati kompromise, ali nije bio spreman na suštinske konceptijske uzmake ni zbog časopisa, ali ni zbog samog sebe kao urednika.

⁹⁸ Svaka usporedba s Petranovićevim *Srpsko-dalmatinskim magazinom* bila bi već svime navedenim potpuno obesmišljena!

⁹⁹ Vladan Desnica – Privredno-kulturnoj matici, Split, 7. 10. 1933., OOVD, kut. Magazin Sjeverne Dalmacije. Vidjeti Prilog I.

¹⁰⁰ Vladan Desnica – dr. Urošu Desnici, Split, [?] 8. 1933., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

Dogovor s Maticom je ovom prilikom došao u pitanje zbog Desničina otvorenog iskazivanja nezadovoljstva njezinim odnosom prema njegovu uredničkom statusu. Autori *Odgovora* nisu mogli ne iščuđavati se eksplicitnom Desničinu stilu:

Još moram da se osvrnem na neka principijelna pitanja koja su od *kapitalne važnosti*. (Kurziv je u cijelom ovom navodu naš.)

Ja sam stvorio zamisao Almanaha, *ja* napravio program rasporeda ... *Ja* sam bio urednik Almanaha, pa sam *ja* prosuđivao, prihvaćao ili odbijao priloge. Prema tome, *ja* sam vršio sve pokretačke i redaktorske funkcije, i tu je, osim *mog* materijalnog rada, dolazila do upotrebe i *moja* uvidavnost, kriterij, kakva-takva sprema i t.d. Kao takav *ja* sam pregovarao s Maticom, i kao s takvim Matica je pregovarala *sammom*. Kad najednom stvar se potpuno izmijenila: *Ja* sam postao nešto sasvim drugo. Matičina zamisao, Matičina redakcija, Matičina naklada, a *ja* sam samo prikupljao priloge. Rečeno bez uvijanja, *ja* sam postao nešto poput *inkasatora*, poput onih lica koja obilaze članove društva kakvog da pribiru članarinu. Samo što sam *ja* mjesto trgovine pribirao pismene sastave ... Matica ni u teoriji, dakle, ne drži da i *ja*, bar formalno, moram da pregledam priloge koje ona sakupi pa da prosudim da li mogu izići pod *mojom* odgovornošću ... Iz toga se vidi da se *moji* pogledi na *moj* položaj i na *moju* funkciju, što, naravno, može da čini ozbiljnu zapreku za *negocijaciju* među nama.

Ostavimo na stranu ovaj stav mladoga g. Desnice, koji je tek jučer školske udžbenike savladao, ...¹⁰¹

Autori *Odgovora* ni godinu dana kasnije nisu krili razočaranje što je časopis, uvelike prilagođen njihovim zahtjevima, došao u pitanje zbog uredničkog „kaprica“ mladog Desnice. Prema njima, Matica mu je odgovorila pismom od 13. listopada iste godine, ističući „(d) a odbor nije dao nikakva povoda za zaključke koje je g. Desnica izveo, a najmanje je Matica dala povoda za neodgovarajuću intonaciju njegovih primjedaba“.¹⁰² Budući da je ona tom prilikom ponovila svoj interes za realizaciju časopisnog projekta, Vladan Desnica je smatrao da mora dobiti kakvu-takvu zadovoljštinu da bi suradnja mogla biti nastavljena. U interpretaciji autora *Odgovora* Matici je 20. listopada uputio pismo sljedećeg sadržaja:

...*prihvata daljne primjedbe Matice*. Predlaže i ovog puta neke izmjene u rasporedu i želi da se čim prije pristupi poslu. U pogledu tehničke strane napominje, da ona zahtijeva velik, naporan i danguban posao. Ako Matica ne nađe drugi način, on bi bio spreman da to radi, ali uz novčanu oštetu kakvu Matica nađe za shodno da mu se odredi.¹⁰³

Na to je Matica odgovorila 26. listopada:

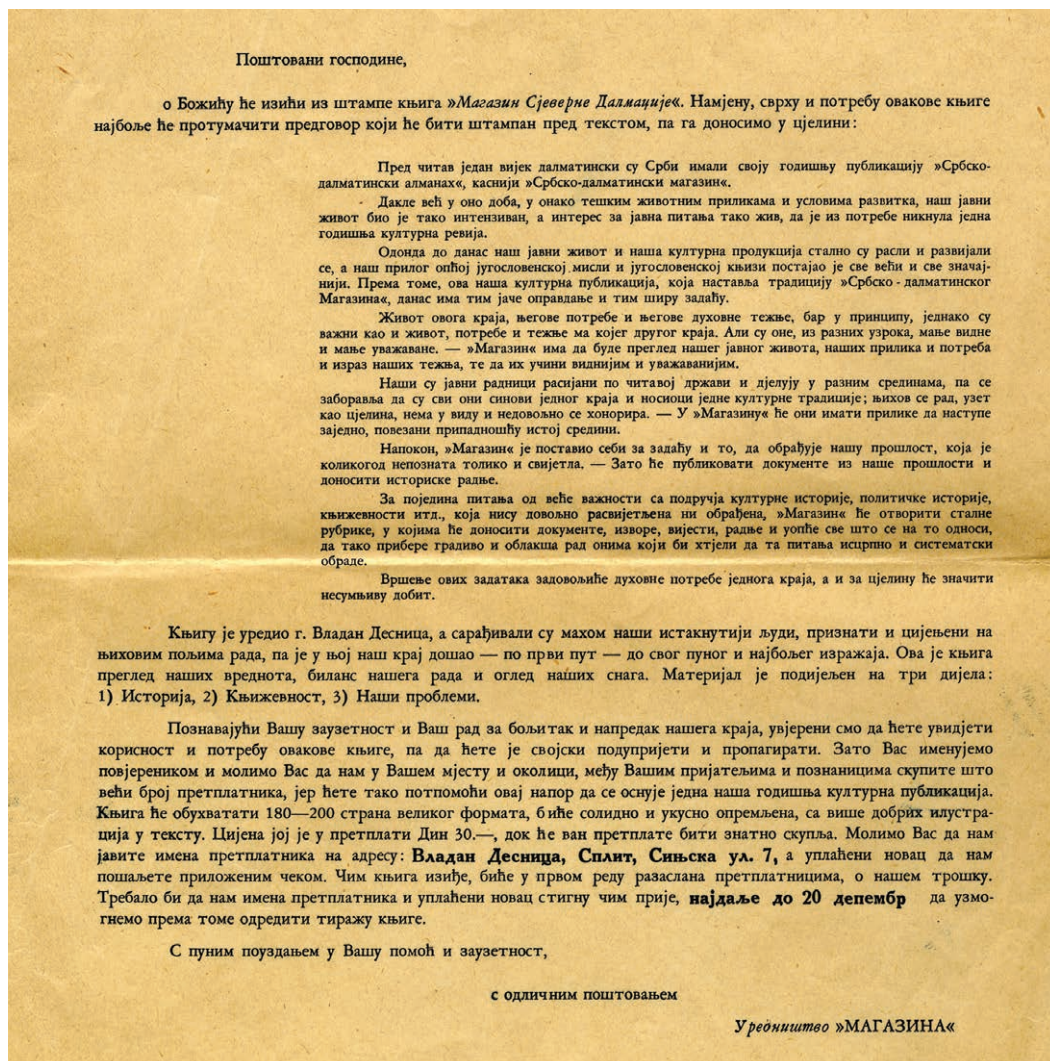
...a što se tiče tehničke strane, *Matica preuzima sve na sebe*, samo da se prištedi na sretstsvima. ...Vladika Dr. Irinej je prihvatio, da će on sam po potrebi noću vršiti korekture čitave knjige, ako drugi članovi nemaju za to vremena, budući da su svi prezauzeti poslovima, kao i on sam. (...) Ovom prilikom poslana je g. Desnici opširna, vrlo lijepo izrađena i dokumentovana studija g. prof. Ležaića o našim kulturnim i privrednim naporima prije rata, koja je bila na odborskoj sjednici pročitana i prihvaćena.¹⁰⁴

¹⁰¹ *Odgovor*, 32. Vidjeti Prilog I.

¹⁰² *Odgovor*, 32.

¹⁰³ *Isto*. Kurziv autora *Odgovora*.

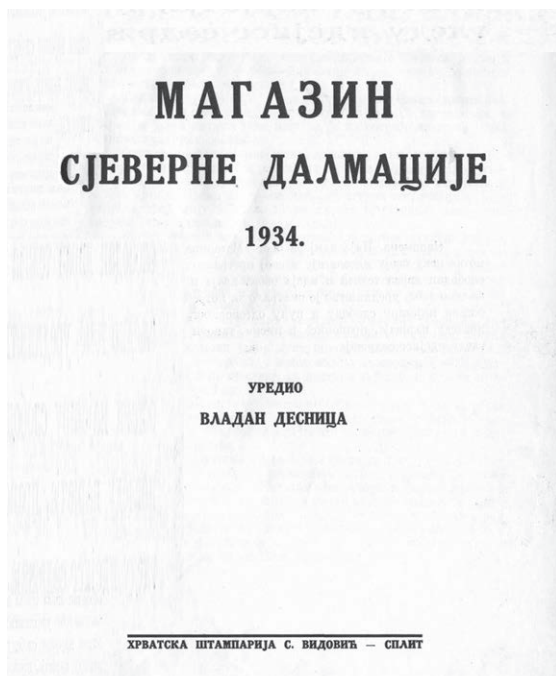
¹⁰⁴ *Isto*, 32–33. Kurziv autora *Odgovora*.

Sl. 4. „...o Božiću će izaići iz štampe *Magazin Sjeverne Dalmacije*.“ Okružnica Vladana Desnice upućena potencijalnim povjerenicima *Magazina* iz studenog 1933. godine.

Vladan Desnica vjerojatno ni u snu nije bio pomislio da bi vladika Irinej, koji je u ratnom Londonu jedno vrijeme vodio Pres-biro srpske Vlade, bio spreman preuzeti poslove tehničkog/izvršnog urednika. Da jeste, vjerojatno ne bi ni otvarao ovo pitanje. Vladika, koji se u međuvremenu bio toliko založio osigurati potrebnih 20 000 dinara – poprilična suma u 1930-im godinama – i koji je pitanje *Almanaha* očigledno doživljavao legitimacijski, a još više prestižno vrlo važnim te je iskoristio zahtjev Vladana Desnice da mu „očita“ lekciju iz skromnosti i samopožrtvovnosti. Prema autorima *Odgovora*, ovaj više nije ni pisao Matici:

Ali sad dolazi ono što nas je sviju zgranulo. *Ravno poslije mjesec dana čutanja, naime 26 novembra g. Desnica, bez ijedne riječi Matici*, piše pismo jednom članu Matičina odbora, u ko-

Sl. 5. Naslovnica Desničina *Magazina Sjeverne Dalmacije* 1934., tiskanog u splitskoj Hrvatskoj štampariji S. Vidović

da prvi svezak *Magazina Sjeverne Dalmacije* bude objavljen prije proljeća 1934. godine. O tome će ovdje biti više riječi. Prema autorima *Odgovora* Matica je reagirala na sljedeći način:

Budući da odbor nije mogao da rješava o predlogu koji je g. *Desnica već izveo*, to je Matica imala samo da utvrdi činjenicu i da predmet skinе s dnevnog reda, što je i učinila na sjednici od 15 decembra 1933 godine, kvalifikujući – jednoglasno – ovaj postupak g. *Desnice* kao „krajnje nelojalan i nekorektan“ jer g. *Desnica* nije nimalo vodio računa o ozbiljnosti foruma koji mu je učinio pažnju da s njime saraduje, a posebno nije vodio računa o ličnosti preosvećenog g. episkopa Irineja, koji se lično bio, sa krajnjim požrtvovanjem, založio za što bolji uspjeh *Almanaha* kao jednog preduzeća koje košta novaca, a koje je po zamisli g. predsjednika imalo ostati kao trajna naša tekovina. (...) Izrazivši, dalje, preosvećenom g. Episkopu blagodarnost na njegovu trudu i zauzimanju oko ovog i drugih naših poslova i briga, odbor je konstatovao „da je g. *Desnica* upropastio jedno djelo koje je Matica zamislila i propagirala. *Mjesto da se nađemo svi zajedno i da se ne dijelimo*, da izađemo sa *Almanahom* kao vjernom slikom naših prilika i potreba, g. *Desnica* je naročito htio da podijeli naše društvo kao izabrano i prosto – na elitu i na „puk“ (zap. 15 decembra 1933).¹⁰⁵

Umjesto tadašnje, upravo iz Matice zagovarane podjele Srba u Dalmaciji na one „šumadijskog“ i na one „prečanskog“ duha, a inteligencije na „narodnu“ i „tuđinsku“ itd.,

me mu javlja da je „*napokon i ako s malim zakašnjenjem – oživotvoren magazin, onako kako ga bio u početku zamislio*“... „*Osnovao sam jednu regionalnu istorijsko-literarnu godišnju reviju*“ za koju je, veli, uzео materijal koji mu za tu svrhu odgovara, dok preostalo gradivo prepušta Matici za njen „*Almanah*“. U pismu šalje i štampani oglas o svojoj knjizi i čekovnu uplatnicu za pretplatu. I pošto je to uradio, g. *Desnica*, pismom od 29 novembra, predlaže Matici da se materijal podijeli na dvoje: jedan dio da posluži njegovoj literarno-istorijskoj reviji, a drugi „*prosvjetnoj i popularizatorskoj misiji matičinoj*“. On će izdati svoju reviju, a Matica neka izda svoju publikaciju.¹⁰⁵

Odgovor je zasad jedini izvor koji svjedoči o dramatičnom raspletu slučaja *Almanah/Magazin Sjeverne Dalmacije* te ovom prilikom nema smisla hipotetički provjeravati održivost daljnjih formulacija u ovoj polemičkoj brošuri s tim u vezi.

Kronološki se podudaraju sa svime što je s *Desničine* strane tada bilo poduzeto

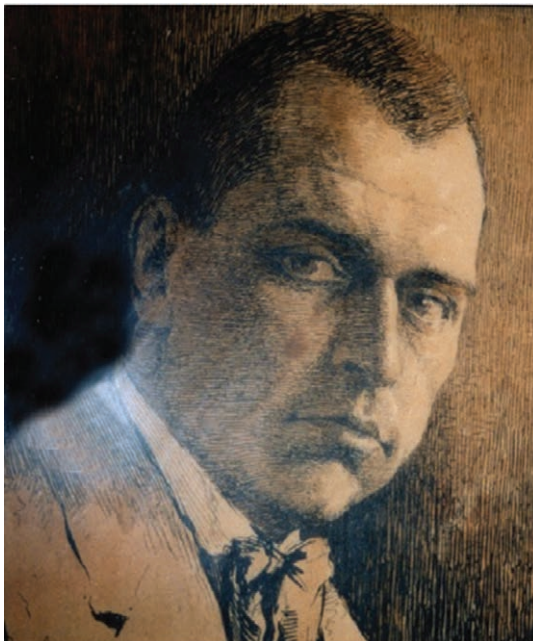
¹⁰⁵ *Odgovor*, 33.

¹⁰⁶ *Isto*.

za ovu je priliku bila reaktualizirana ranija podjela na „elitu“ i „puk“. Vladan Desnica je bio prokazan kao elitist, što je u tadašnjoj korporativistički usmjerenoj političkoj kulturi imalo pežorativno individualističko, dekadentno značenje. Desničin vjerovatni iskaz „Osnovao sam jednu regionalnu istorijsko-literarnu godišnju reviju...“ dodatno je morao razdražiti duhove jer je sugerirao koncepciju koja praktično ničega više nije imala zajedničkog čak ni sa *Srpsko-dalmatinskim magazinom* dr. Božidara Petranovića.

Prvi svezak *MSD* tiskan je prije Matičine godišnje skupštine u proljeće 1934. godine. Kada je to točno bilo, zasad nije moguće reći.¹⁰⁷

Vladan Desnica, poučen iskustvom iz 1932., prihvatio je stričev prijedlog da se objavljivanje odloži za početak 1934.:

Sl. 6. Boško Desnica, Vladanov stric i duhovni „alter-ego“

Pošto Almanah (bolje i radi tradicije Magazin) nije prešan jer nema veze s kalendarom, molim te odgodi do Januara. To je sveti mjesec u kom se ne kriču rasprave. Nastojaću da te, u koliko mognem, zadovoljim iako bi stvar o Morlacima, kako je ti zamišljaš, bila za Cvijica ili Erdeljanovića a ne za mene analfabetu u etnografiji a poluanalfabetu u istoriji: mi son un Sobalich e no un Brunelli. Dakle, riveputemo per genaio.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Sačuvana prepiska sa stricem svjedočanstvo je o vremenskom tjesnacu u kojem se Vladan bio zatekao htijući objaviti *MSD* u 1933. godini. Različite su teškoće bile u pitanju. Iako to eksplicitno nigdje nije bilo rečeno, uvršteni radovi u načelu nisu smjeli biti prethodno objavljivi. Koncepcijski ga je to kao urednika suočilo s ozbiljnim teškoćama. Da bi prvi svezak u svome historiografskom dijelu bio dovoljno reprezentativan, nije mogao biti kompletiran bez stričevih radova. On je bio neupitan autoritet za „morlačku“ povijest Ravnih kotara i Bukovice, ali nije mogao napisati sve što je Vladan od njega očekivao. Pretiskivanje nekih njegovih manjih, tematskih važnih, radova time je postalo neizbježno. Boška je to ljutilo jer je znao kakve će reakcije time izazvati: „Odgovaram ti odma: 'Priloge' treba štampati kao jednu jedinstvenu radnju pod općim naslovom, a pojedine člančice sa njihovim podnaslovima apsolutno kronološkim redom. Hoćeš li tretirati smrt Stojanovu kao dio priloga ili kao posebnu radnju – to ostavljam tebi na volju. One druge otužnosti, koje si se kapricirao da preštampaš svrstaj iza Priloga, ali takogjer kronološki. Na tvoju želju šaljem ti Šarića, ali mi se čini da si prećerao, pa se bojim da ti se zamjeri da bi Magazin bolje pristajao naslov 'Sabrane pizdarije B[oška] D[esnice]' ili 'Album porodice Desnica'.“ (Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 15. 12. 1933., OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I.) Iz tog razdoblja potječe i Boškovo pismo glede priloga „Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik“, o buni tradicijski poznatoj po popu Petru Jagodiću Kuridži, parohu iz Biovičina sela. Bio je to ranije objavljeni tekst, koji je iziskivao temeljitu preradu. Kako ni to nije bilo izvedivo, a Vladan nije popuštao, Boško je „planuo“: „Dragi Vlade! Prihvatio sam se prerade prokletog Kuridže i nailazim na teškoće, jer je nemoguće složiti opreke zvaničnog izvještaja i njegove verzije. Kako bi bilo napustiti potpuno prikaz i publicirati sama gola akta, (kao zadnji član one serije) pa nek svak tumači stvar po svom ukusu? Odgovori mi odma.“ (Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, [?] [?] 1933., OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I.) Prerađeni članak objavljen je ipak u *MSD* tek 1935. Vidjeti Boško DESNICA, „Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik“, *MSD*, 2/1935., 47–57 (ćir.).

¹⁰⁸ Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, [konac 1933.], OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I.

Sl. 7. Dr. Grga Novak i historiografska pohvala Obrovčanima 1848. godine u akciji za sjedinjenje Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (*Magazin Sjeverne Dalmacije* 1935.)

preosv[eštenog] g. predsjednika *od diskusije i ma kakvih zaključaka odustalo. I ovakav postupak s naše strane naziva se neloyalnom borbom i cijepanjem naših redova na klase.*¹⁰⁹

Na kraju su se autori *Odgovora* vratili na početak i ponovili optužbu da je časopis trebao osigurati pretpostavke za politički uspon Vladana Desnice do razine na kojoj je bio njegov otac.¹¹¹ To je i bio razlog što su autori *Odgovora* smatrali potrebnim u svome obračunu s dr. Urošom Desnicom obračunati se i s njegovim sinom Vladanom Desnicom, izričući i svoju zaključnu ocjenu:

Almanah je trebao da bude prvi javni „*debi*“, prvi nastup mladoga g. Desnice na našu društvenu pozornicu. Dok se radilo o tome da Matica plati režiju za prvu njegovu ulogu dotle je mladi g. Desnica sa Maticom pregovarao, a kad se g. otac postarao za sretstva izvan Ma-

Godišnja skupština Matice u proljeće 1934. godine nije raspravljala o časopisu. Optimističku najavu iz *Glasa* u proljeće zamijenila je krajnje evazivna formulacija koja je suprimirala buru:

Sekretar Matice i urednik „*Glasa*“ g. Stevo Prostran izvjestio je o radu odbora, o društvenom organu i o društvenoj blagajni. (...) Na sjednicama, pored tekućih pitanja, rješavano je i pitanje „*Almanaha*“, o čemu će „*Glas*“ posebno izvijestiti, i pitanje pravca pisanja i uređivanja „*Glasa*“, o čemu je „*Glas*“ već izvijestio.¹⁰⁹

Prema autorima *Odgovora*, stvar je stajala drugačije:

Ovdje nije bez interesa napomenuti, kako je godišnji izvještaj Matice na skupštini od 15 marta 1934 obuhvatio i ovaj predmet. Učesnici se sjećaju kako su bili revoltirani ovim postupkom i kako su pali odlučni predlozi da se o ovom povede diskusija i doneše osuda skupštine, ali se na *izričitu molbu*

¹⁰⁹ „Sa godišnje skupštine ‘Privredno-kult[ur]ne Matice‘“, *Glas*, br. 185, 24. 3. 1934., 1 (ćir.). U raspravi o kulturnoj politici Matice Gojko Ležaić je pored ostalog rekao: „Predsjednik naše Matice napojice našu inteligenciju i naš narod duhom narodne kulture Srbije, od koje smo mi pregrađeni visokim zidom ‘prečanske’ kulture, koja je pritisla narod kao mrtvačka ploča, jer je ispunjena sa tuđinskim duhom.“ (*Isto*, 2.) U takvu ozračju Desničinu *MSD* jednostavno više nije bilo mjesta, tim više što su se iz mjeseca u mjesec u *Glasi* pojačavali slični tonovi: „...kod nas postoje dva mentaliteta, dva osnovna pogleda na materijalne i duhovne vrijednosti na kojima počiva istorijska sudbina našeg naroda. (...)“ („K sebi ruke i – na se glavu!“ *Glas*, br. 200, 1. 8. 1934., 1 (ćir.)) U glavama urednika *Glasa* su „šumadijsko-prečanske“ kulturne razdjelnice među Srbima u Dalmaciji postale linije bojišnice: „Optužuju nas da bunimo narod i da hoćemo da uvedemo duh Šumadije i kod nas, gdje je narod drukčije vaspitan, u pitomim kulturnim državama sretne i nezaboravne prošlosti. Ali, misle, još ima nade da tekovine kulture i civilizacije neće propasti pred naletom balkanskih varvara.“ („Naši grijesi“, *Glas*, br. 201, 22. 8. 1934., 1 (ćir.))

¹¹⁰ *Odgovor*, 33.

¹¹¹ *Odgovor*, 34.

tice, koja su djelomično pala i na teret opštinskih blagajna, koje su u rukama rođачke zadruge, onda je g. Vladan Desnica došao na misao: *da bi bila velika šteta za njegovu buduću javnu karijeru* i prestiž njegove porodice, kad bi „Almanah“, koji je po uvjerenju njegova oca „najbolja knjiga koja se poslije rata kod nas pojavila“, *bio razvodnjen sa „prosvjetnim i popularizatorskim“ člancima P[rivredno] K[ulturne] Matice*, namjenjenim svim slojevima našeg društva.¹¹²

Nakon što je objavljen prvi svezak *MSD*, očekivalo se da će Matica objaviti i svoj *Almanah*. Boško Desnica za zanimao za vijesti s time u vezi u dobru raspoloženju nakon objavljivanja *MSD*, ali i u brizi za „ekonomske efekte“ poduhvata koji je izgleda poprilično stajao:

Čudnovato mi je da niko ne spominje Almanah. One su tvoje 3 lirike rijetko lijepe. Brace zna prve dvije na pamet. Imam od Mag[azina] 90 D. a 30 imam još da primim. Čekam i to pa da ti pošaljem sve skupa. Kakav je uopće bio ekonomski efekat?¹¹³

Ni prvi, kao ni drugi realizirani svezak *MSD*, dakle, nemaju nikakve veze s Privredno-kulturnom maticom za Sjevernu Dalmaciju. Naprotiv. U konačnici su nastali nasuprot Matici. U oba stoji na str. 1 da ih je uredio Vladan Desnica te da ih je tiskala „Hrvatska štamparija S. Vidović – Split“. Obje su unutrašnje naslovne strane kao i prednje korice tiskane ćirilicom.

Nakon objavljivanja prvog sveska *MSD* izgleda da je Vladan Desnica odlučio dići ruke od daljnjeg uređivanja časopisa. U stričevu pismu od 24. srpnja 1934. godine doslovno stoji:

Što se tiče redakcije vt[or]og dijela ja ću je rado izvršiti, ali hoću da ti ostaneš i nadalje titularni redaktor svega. Ne radi straha od odgovornosti već stoga što je Mag[azina] tvoje djelo, vezan za tebe, što tebi ima da zahvali za uspjeh prve knjige pa neću nikako da se odvajam od tvog imena i krnji ta jedinstvenost. Nek se sve šalje na tebe a ti šalji meni.¹¹⁴

Daljnja njihova prepiska svjedoči da je Vladan ipak odustao od svoje odluke da uredništvo *de facto* prepusti stricu. Naprotiv, budući da je drugi svezak po svojim priložima bio izrazito „litoraliziran“, teško da to nije bila Vladanova koncepcija, neovisno o tome koliko ju je dogovarao sa stricem.

Time je bio napravljen sadržajni pomak od „morlačke“ k „bodulskoj“ Sjevernoj Dalmaciji te velikim dijelom od ruralne k urbanoj i, dijelom od svakovrsnih pučana k izobraženima i stvaraočima. Očigledna je bila namjera kompletirati inter- i transkulturnu sliku Sjeverne Dalmacije iz oba njezina horizonta. Međutim, popustao je i stric, uputivši jedno ljudski neuobičajeno pismo u 20. stoljeću, baš kao „romantik“ tog vijeka.¹¹⁵

¹¹² Isto. „Taj se postupak sa Maticom mladom g. Desnici učinio toliko prirodan, da se je čak uvrijedio kad su mu poslije saradnici iz Matičina Odbora otkazali saradnju i povukli svoje rukopise, čime je njegova knjiga izgubila deset priloga, koji su čak i njegov urednički ukus zadovoljili.“ (Isto.) Sudeći prema poznatim naslovima povučenih članaka, a znajući tko su njihovi autori, izgleda da se pod spomenutim naslovom *Severna Dalmacija nekad i sad*, objavljenim u Beogradu 1939. godine, „krije“ nesuđeni Matičin *Almanah*. Budući da su i Matica i *Glas* prestali djelovati/izlaziti 1936. godine, ovo izdanje se moralo pojaviti pod drugačijim naslovom, koji je ipak sadržavao i „S(j)evernu Dalmaciju“ i „nekad i sad“.

¹¹³ Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 11. 3. 1934., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

¹¹⁴ Boško Desnica – Vladanu Desnici, Karin, 24. 7. 1934., OOVD, Prepiska do 1945. I.

¹¹⁵ Vidjeti Prilog II.

JOŠ JEDAN DESNIČIN NEUSPJEH U TRAŽENJU IZLAZA 1933. GODINE ILI KAKO POSTATI STALNI SPLITSKI DOPISNIK BEOGRADSKE *POLITIKE*?

Pripravnički posao u državnoj službi i silne tjeskobne neizvjesnosti u vezi s periodikom u vrijeme kada je izgarao od potrebe da umjetnički stvara sve više su ga dekurajžirali pa je u jesen 1933. godine – nakon što je načuo da bi beogradska *Politika* htjela imati novoga stalnog dopisnika iz Splita – poduzeo sve što je mogao da to mjesto i dobije. Nema sačuvanih dokaza da ga je otac u tome naumu podržavao – teško da bi to uopće odobrio, da je za to znao – ali stic Boško, koji je povremeno surađivao u *Politici*, jeste i to svesrdno. Već u svome prvom pismu na tu temu, koju je otvorio Vladan, reagirao je na granici euforije. Obećao mu je pisati izravno Vladislavu Ribnikaru, „gromovniku“ u *Politici*.

Boško Desnica nije propustio idealnu priliku usput podijeliti svome sinovcu nekoliko jezično-stilskih savjeta, koji otkrivaju da je mladi Desnica jezično bio daleko od „beogradskog stila“. Doduše, sudeći prema jeziku i stilu stričeva pisma, ovaj je bio još dalje:

...ako ti hoćeš, mi ciappo el corragio a due man i pišem ravno gromovniku Ribnikaru. Za taj slučaj trebam par tvojih štampanih stvari da ih pošaljem ka muštru tvog pisanja. Ali ako budeš pisao za Politiku, trebaće da dadeš jeziku jedan pravoslavniiji pečat i da opereš i tuoi cenci nella Sava, o possibilmente nel Vardar pri čemu će izmariti oni pusti „dojmovi“ i drugi ne orthodoxni izrazi. Dunque, mišu moj, pošalji mi to što tražim e rimettite all'avvedutezza tvog slavnog barbe, koji te razumije i štimava i voli.¹¹⁶

Dva dana kasnije, 4. listopada, Boško se sjetio da je Vladanov otac, Uroš, blizak s moćnim Stanojem Stanojevićem, čovjekom velikog utjecaja i u *Politici*:

Sad mi pada na pamet da je ćaća vrlo prisan sa Stanojem Stanojevićem a da je ovaj ninfa Egeria Politike i da je ona za dobar dio njegovo vlasništvo. Dobro bi bilo da on preduzme 'un azione fiancheggiante' kod Stanoja koja će poduprijeti moj frontalni napad na Ribnikara.¹¹⁷

Čim je od Vladana primio tražene rukopise, Boško je poslao ekspresno pismo Vladislavu Ribnikaru.¹¹⁸ Kopiju je uputio Vladanu.

Obratio se Ribnikaru s poštovanjem, ali bez snishodljivosti, srdačno: „Sjećajući se ljubazne susretljivosti na koju sam kod Vas naišao u nekoliko prilika, slobodan sam da Vas zamolim za Vašu pomoć u jednom poslu, koji mi mnogo leži na srcu.“¹¹⁹ Na propuštajući napomenuti da je Vladan sin senatora dr. Uroša Desnice, ključni dio svoje preporuke sažeo je na sljedeći način:

¹¹⁶ Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 2. 10. 1933., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

¹¹⁷ Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 4. 10. 1933., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

¹¹⁸ Boško Desnica – Vladislavu Ribnikaru, Obrovac, 15. 10. 1933., OOVD, kut. Prepiska do 1945. I. Vladanu je poslao kopiju pisma. Inače, Boškova prepiska s Vladanom, koliko je sačuvana, sva je na latinici. Pismo Ribnikaru je na ćirilici.

¹¹⁹ *Isto*.

Neskromno je da ja ističem pozitivne kvalitete čovjeka, koji mi je toliko blizak, pa mjesto toga prilažem nekoliko njegovih napisa, koji će Vam dati mjeru tih osobina. Molim Vas da budete ljubazni pa da ove priloge, naročito radnju o Dositeju, pažljivo pročitate. Ako po tom nađete da mladi čovjek, koji je ovako prozreo i prikazao intimnu bit Dositejeve ličnosti, subjektivno, po svojoj realnoj vrijednosti zaslužuje da se ubroji među članove Politikine porodice, tad Vas molim da upotrebite svoj veliki upliv, da ponuda, koju je on upravo redakciji bude prihvaćena.¹²⁰

U sačuvanoj ostavštini Vladana Desnice nema nikakvih tragova o Ribnikarovoj reakciji. Međutim, Vladanovu kandidaturu je izravno, u komunikaciji s Ribnikarom, podržao i slikar Ignjat Job, s kojim se – sudeći prema sačuvanim pismima – dobro poznavao. Pismo vrijedi u cijelosti citirati:

Dragi gospodar Vladane,

maločas sam bio kod direktora „Politike“ g. Ribnikara i s njime o onoj stvari razgovarao najpredanije. On je stvar primio dobro i kazao mi da Vašu ponudu (kao stalni dopisnik) uputite na adresu: g. Dobroslav Kuzmić, suradnik „Politike“, Poenkareova 31. Posao dopisnika stvar je naime toga gospodina, a on će referisati njemu, direktoru. No stvar se definitivno ne bi mogla urediti, dok g. Kuzmić ne dođe u Split da valjda likvidira sa starim dopisnikom i da s Vama razgovara.

To da s Vama razgovara, kazao mi je g. Ribnikar, dakle, kako izgleda, on to misli da primi (što bi ja od svega srca želio), samo kaže ne može da rekne kad će to biti, tj. tačno. Naime kad će ovaj u Split.

Ja ništa na svijetu ne vjerujem dok ne vidim svojim rođenim očima, ali ovako izgleda dobro. Ja sam uostalom i na drugoj strani poradio. Križanić će da toga Kuzmića malo porazgovori i t.d. Nadati se je, što rekli Rvati. Samo molim Vas nikome ni riječi da sam se ja na ikakvoj formi u to umiješao. Razgovaraćemo uostalom, jer ja ću kroz koji dan dolje. Sa zdravljem mi je znatno bolje. Tu ponudu svakako uputite odmah. Ćirilicom.

Pozdravite gospara papu i sve naše.

Živjeli u zdravlju!

Vaš Ignjatije¹²¹

Jobu najbliži čovjek u *Politici* bio je očito karikaturist Pjer Križanić. Kao što je Boško imao što reći Vladanu glede jezika u suradnji s *Politikom*, imao je i Job glede ćiriličnog pisma njegove ponude!

Neovisno o tome što se sve u to doba dešavalo u vezi s *Politikinim* stalnim dopisničkim mjestom u Splitu, Vladan ga očito nije dobio. Ostao je na svome pripravičkom mjestu u Državnom pravobranilaštvu i, umjesto *Politike*, preostajala mu je tjeskobna šansa učiniti se kulturno i umjetnički prepoznatljivim koristeći projekt *Magazinal Almanaha Sjeverne Dal-*

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Ignjat Job – Vladanu Desnici, Beograd, 11. 10. 1933. (ćir.), OOOV, kut. Prepiska do 1945. I. Sprijeda na omotnici stoji „Gospodin / Vladan Desnica / advokat / Split / Sinjska ul. 7“. Straga nema Jobove adrese. Omotnica ima otisnut logo i ćirilično otisnuti naziv tvrtke s adresom („NARODNA ŠTAMPARIJA / Beograd / Poenkareova 24“).

macije.¹²² Budući da je ova inicijativa vremenski koincidirala s njegovim pismom Matici od 7. listopada 1933., moguće je pretpostaviti da je vjerovao da će Matica nakon toga prekinuti suradnju. Bilo mu je stalo da to učini ona, a ne on, tj. da odgovornost za neuspjeh projekta bude Matičina, a ne njegova jer je bio uvjeren da bi jedino to bilo pravedno poslije svega što se dogodilo. Najmanje se radilo o njegovoj sujeti. *MSD* je za Desnicu postao, nakon što se misaono identificirao s njime, projekt programatske važnosti.

DESNIČINA PROGRAMSKA KONCEPCIJA MAGAZINA SJEVERNE DALMACIJE

Kao što se od 1932. do 1935. godine postupno mijenjao odnos Vladana Desnice prema projektu *Magazinal Almanaha Sjeverne Dalmacije*, tako se preoblikovala i programska koncepcija časopisa. O tome svjedoči već i činjenica da je u *MSD* iz 1934. godine na str. 2 otisnuta kratka urednička „Napomena“, a na str. 3 nenaslovljeni predgovor. „Napomena“ inzistira „da nije namjera ovog ‘Magazina’ da istakne i nametne neku svoju ideologiju i svoj program; on hoće samo da bude slobodan izraz težnja i ideja ovoga kraja i njegovih ljudi.“ Sva je u „Ich-Form“. Nenaslovljeni predgovor sav je u „Wir-Form“, npr.:

Naši su kulturni radnici rasijani po čitavoj državi i djeluju u raznim sredinama, pa se zaboravlja da su svi oni sinovi jednog kraja i nosioci jedne kulturne tradicije; njihov se rad, uzet kao cjelina, nema u vidu i nedovoljno se honorira. – U „Magazinu“ će oni imati prilike da nastupe zajedno, povezani pripadnošću istoj cjelini.

Pojam tradicijski oblikovane geokulturne cjeline „Sjeverne Dalmacije“ već je *par excellence* ideologijski, koliko god Desnica – nesumnjivo s najdubljim uvjerenjem – u „Napomeni“ naglašavao „najširu slobodu i punu odgovornost, kako u formalnom pogledu narječja, pravopisa i pisma, tako i u materijalnom pogledu idejnog sadržaja“. Na kraju nenaslovljenog predgovora nije s tim u vezi otvorio očekivani eksplicitno dijaloški pa i polemički prostor časopisa već je optimistički obećao da će vršenje „ovih zadataka“ zadovoljiti „duhovne potrebe jednoga kraja, a i za cjelinu će značiti nesumnjivu dobit“.¹²³ Time se je modificirano vratio na Petranovićevo utilitarno pa i normativno shvaćanje funkcije časopisa.

Prema *Odgovoru*, Desnica je u kolovozu 1933. na zahtjev Matice povukao dva svoja teksta („Napomena“ i „Sintetični pregled“).¹²⁴ Otvoreno je pitanje je li „Napomena“ objavljena u *MSD* 1934. identična povučenoj i što je bilo sa „Sintetičnim pregledom“. Stričevo pismo s početka 1934. godine svjedoči da je nenaslovljeni predgovor formuliran pred ulaganje rukopisa prvog sveska u tisak:

¹²² Kako nema vijesti o bilo kakvu očevu zauzimanju za to mjesto, moguće je pretpostaviti da je on bio protiv toga da njegov sin postane novinar, makar i kao stalni dopisnik *Politike* iz Splita. Vjerojatno je i dalje u njemu vidio svog nasljednika u odvjetničkom uredu.

¹²³ *MSD*, 1/1934., 2–3.

¹²⁴ Vidi bilj. 97. O „Sintetičnom pregledu“ nigdje više, prema sadašnjim uvidima, nije bilo riječi.

Dragi Vladane! Predgovor je krasan: pametan, dubok, pun ideja i to tačnih i pametnih ideja, u formi lijep, uzdržan, bez manjilokvence, fraza i vulgarnosti. In una parola: perfetto i barba ti iskreno čestita i godi che il vecchio albero abbia messo (Nečitko – D.R.) germoglio. Neke male napomene napisao sam ti na karti.¹²⁵

„Napomena“ i nenaslovljeni predgovor po svojim sadržajnim intonacijama nisu nastali istovremeno. Moguće je pretpostaviti da je nenaslovljeni predgovor, neovisno o stričevoj reakciji, nastajao duže vrijeme i da je u svome konačnom obliku reflektirao manje-više sve faze kroz koje je prošao projekt *MSD* od 1932. do 1934., a da je „Napomena“ nastala u nekoj specifičnoj situaciji, kada je Desnica što dosljednije morao braniti svoju uredničku autonomiju, ali i elementarna prava koja pretpostavlja građanski shvaćena sloboda stvaralaštva pojedinca. Ostaje otvoreno pitanje zašto u konačnici „Napomena“ i nenaslovljeni predgovor nisu objedinjeni u jedinstven tekst.

Temeljni prijedpor u vezi s čovjekovim stvaralačkim mogućnostima u geokulturnim datostima, kao što je to konkretno „Sjeverna Dalmacija“, javlja se u *MSD* u više radova, u različitim varijacijama, prije svega u Desničinih, koje nas ovdje najviše zanimaju. U XI. odjeljku eseja „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“ Desnica je usporedio Dositeja Obradovića i Petra II. Petrovića Njegoša:

Dositej je – više po nepresušnom izvoru svoje lične biti i svog individualnog prirođenog osjećaja, nego po uniformiranoj kolektivnoj ideologiji svoga vremena – naš najveći optimista.

Njegoš, intelektualno nesravnjivo jači, kršna gorostasna duhovna pojava, čovjek od energije, od volje, čista državnička, vlastodržačka priroda, bez predrasuda i iluzija o životu, gleda na život i svijet jednim skeptično-realnim i pesimistično-pozitivnim pogledom. Naš najveći pesimista, njegov je pesimizam čist od svake sentimentalnosti, od slabosti i remisivnosti. I u tom pesimizmu ima mnogo snage, i to životne, pozitivne snage. Njegošev je zahvat u život snažan i obiman i auktoritativno siguran. Njemu, stvarno, pesimizam znači jedan pozitivan životni princip, i sazdan je od trijeznog rasuđivanja, hladnog iskustva i nesentimentalne skepse, daleko od liričkog žala, od inertne remisivnosti i od sladunjave razočaranosti. – I, s tim, Njegoš je u punoj mjeri čovjek od akcije.¹²⁶

Danas, poslije svega što je nakon 1934. godine kritički napisano i o prosvjetiteljstvu i o romantizmu te o romantičarskom prosvjetiteljstvu i o prosvjetiteljskom romantizmu ove binarno suprotstavljene Desničine misli ne djeluju kao što su s pravom djelovale kada su bile objavljene – snažno, misaono, prevratnički prema tradicijskim kanonima. Kritički esej o Dositeju Desnica je u konačnici pretvorio u svojevrstu apologiju Njegoša kao inkarnaciju pesimizma kao pozitivnog životnog principa, a to je već uvelike bila jedna od najvećih tema 1930-ih godina. Još nešto. Razmišljajući o Dositeju, Desnica je isključio geokulturni horizont. Ograničio se – današnjim rječnikom – na historijskoantropološki. Njegoš mu je pak „kršna gorostasna duhovna pojava“, tj. njegov je pesimizam bio i geokulturno kondicioniran.

¹²⁵ Boško Desnica – Vladanu Desnici, [Obrovac], [?] [?] [1934.], OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

¹²⁶ Vladan DESNICA, „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“, *MSD*, 1/1934., 122.

ВЛАДАН ДЕСНИЦА:

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЛИЧНОСТ ДОСИТЕЈЕВУ

I.

Ни о којем другом нашем писцу није писано колико о Доситеју. Значајан као прекретница у нашем духовном животу, као навјештач једне нове ере; значајан по својој плодној и вишеструкој дјелатности и по опсежности подручја на којему је ту дјелатност вршио; иноватор, модеран, европљанин, — Доситеј је, стицајем прилика и по својим природним склоностима, одиграо једну нарочито важну улогу и заузео једно одлично мјесто у историји наше књижевности.

И управо ради тога што је увијек проматран као носилац своје функције и као експонент своје епохе, мање се је пажње посветило Доситеју као човјеку, као индивидуалности: он је постао персонификација једне идеологије и једног духа времена.

Но ипак свак, макар и несвијесно, осјећа да Доситејеву књижевном дјелу даје извјесну живост, пријемљивост и дјеловање нешто лично, нешто особено негово.

Управо то лично нас у овом часу занима и тиме хоћемо да се овдје позабавимо.

II.

О Доситеју је, рекосмо, писано врло много: имамо исцрпне биографије, монографије и специјалне студије, у којима су опсежно захваћени и темељито проучени историјски и културни моменти Доситејева доба и њихов утицај на њ. У тим радњама су онајана оштра, дедукције правилне и судови тачни, а Доситејев живот и рад приказани су исцрпно. Али и послје свега тога као да је остало нешто необјашњено у Доситејевој појави, као да је занемарена права суштина негових личности и као да није истакнута његова најосновнија, најбитнија прта. Зато на концу увијек остаје отворено једно питање и неизглађена једна неподударност: у личности Доситејевој одмах на први мах осјетимо извјесну величину и извјесну вр једност, док напротив суд до којег дођемо ако га размотримо и као мислиоца и као књижевника и као просвјетног писца не оправдава ту непосредну импресију. Та непо-

U eseju „Mirko Korolija i njegov kraj“ krenuo je drugim smjerom. Geokulturni i geopolitički horizonti dalmatinskog zaobalja preslojavaju jedan drugi u dugome povijesnom trajanju fiksirajući „morlačke“ kolektivnopsihološke limite:

(...)... sudbina ovog doseljenog življa od prvog časa kad je naselio ove krajeve bila je neobično teška. Napustivši svoja ognjišta i skloniv se pod okrilje mleračke republike, nastavio je bez predaha vjekovno krvljenje s Turcima, a u isto vrijeme postao je za Veneciju predmet svakojakog iskorišćavanja. Zemlja koju je naselio bila je većim dijelom siromašna, krševita i pusta. Tuđinske vladavine držale su smišljenim programom ovaj živalj u kulturnoj zaostalosti i svim sredstvima ugušivale svaki njegov napor za kulturnim pridizanjem. Kad je prestalo klanje s Turcima, počeli su vjerski progoni; dok je u Evropi nacionalna svijest slavila trijumfe, ona je ovdje davljena u povojima, a kad se je ta svijest uspkros svemu probudila i ojačala, počelo je sijanje plemenskog i vjerskog razdora.

Razumljivo je da je toliko stradanje spriječilo da se ona krepka i pozitivna narodna snaga nesmetano razvije i racionalno primijeni. I kobne posljedice zaostalosti i nerazvijenosti pokazuju se jasno još i danas na psihi tog naroda. Odatle, kao glavna negativna strana, ono jako izraženo nedostajanje duhovnosti i poriva za viši razmah. (...) ¹²⁷

Kada je riječ o Njegošu u eseju o Dositeju, nema riječi o bilo kakvu geodeterminizmu. Prije bi se moglo reći obrnuto da je usporedljivi „gorštački“ kulturni krajolik u Crnoj Gori, konkretno u Njegoševu slučaju, imao jedne učinke, a u Sjevernoj Dalmaciji pa i čitavu dalmatinskom zaobalju druge. Na ovoj drugoj Desničinoj strani nema „Njegoša“. Nije nam cilj obesmišljavati Desničine radove objavljene u *MSD*. Naprotiv. Oni anticipiraju teme njegovih vrhunskih književnih ostvarenja od *Zimskog ljetovanja* do *Proljeća Ivana Galeba*. Ovdje je važnije što citirani ulomci iz eseja o Koroliji reflektiraju velik dio Desničina uredničkog historiografskog i kulturnohistorijskog programa. *MSD* je u svoja dva objavljena sveska urednički, u granicama mogućnosti, minuciozno oblikovana cjelina.

Ovdje nas više zanimaju kreativni aspekti njegove programske koncepcije koji su slijedom citiranih misli *de facto* otvorili proces kritičke reevaluacije sjevernodalmatinske baštine s ciljem da je se istraživački dekodira i iz kontinentalnih i iz inzularnih i iz litoralnih perspektiva, ali u njihovim međuovisnostima i mnogostrukostima očitovanja tih međuovisnosti. Ratnih, vjerskih, društvenih i kulturnih, etničkih, sociopsiholoških i drugih povijesnih sadržaja ima toliko da bi *MSD* – da je duže izlazio s takvom uređivačkom politikom – bio nezaobilazan kao inovacijski referentna historiografska publikacija. Važno je pritom uočiti velike tematske razlike u sadržaju historiografskih i kulturnosocijalnih sadržaja između prvog i drugog sveska. (Na stranu pitanje zašto je Desnica u drugom svesku odustao od inače uspješnog rubriciranja sadržaja, za što se postojano bio zalagao u pregovorima s Maticom. ¹²⁸) Dok u prvom svesku prevladavaju kontinentalnodalmatinski sadržaji, u drugom

¹²⁷ Vladan DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, *MSD*, 2/1935., 118.

¹²⁸ Jedna od dilema uređivačke politike odnosila se na uvođenje rubrike prikaza. Boško Desnica je izričito bio protiv toga: „Ipak ja nebi savjetovao da se u Almanahu donose bilo kakvi prikazi. Ad quid? Sve su te knjige već prikazane i ocjenjene, pa bi ti prikazi izgledali i bili u stvari 'soffietti' con molto scapito po dostojanstvo publikacije. Mi sa Almanahom dajemo našu mjeru – a drugi nek nas ocjenjuju.“ (Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 31. 7. 1933., OOVĐ, kut. Prepiska do 1945. I.)

svesku većina je priloga posvećena litoralnim i inzularnim temama. Veliku težinu dobile su baštine Zadra i Šibenika u njihovom zlatnom dobu, kao i stvaralaštva pojedinaca u njima.

Dok je u prvom svesku bio vrlo uočljiv esej dr. Uroša Desnice „Jugoslovenstvo kao narodnost“, u drugom je svesku isto tako bio vrlo uočljiv esej Vladimira Rismonda „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“.¹²⁹ Zadržat ćemo se na oba priloga jer su možda i najreprezentativniji za razumijevanje uredničke koncepcije i uređivačke politike Vladana Desnice.

Dr. Uroš Desnica je svojim esejom pledirao za jugoslovenstvo kao narodnost u vrijeme kada je ono na sve strane u Kraljevini Jugoslaviji bilo masovno osporavano u svojim konkretnohistorijskim realizacijama. Radio je to uvjeren da ono izražava povijesno otvoreni proces samoopredjeljenja Jugoslavena kao Južnih Slavena. Demonstrirajući dobro poznavanje suvremenih europskih rasprava o pojmu naroda i narodnosti, opredijelio se za koncept nacionalnih elita kao aktera stvaranja narodnosti logikom spoznate „istorijske nužnosti“. Pritom je dekonstruirao osnovne modele shvaćanja naroda i napose narodnosti kao „objektivnih“ i „subjektivnih“ povijesnih tvorbi te izveo vlastito shvaćanje ključnog pojma. Po njemu,

(s)ami za sebe, ni rasa, ni jezik, ni vjera, ni zajednica interesa, ni prirodne geografske granice, ni država, ni isti kulturni uticaj, ni zajednički istorijski udesi ne mogu da stvore narodnost, ali kod stvaranja narodnosti svi ovi faktori imaju svog uticaja, a gdje više tih faktora utiče i što oni jače utiču, to je proces formiranja narodnosti brži i prirodniji a produkt solidniji i savršeniji.¹³⁰

Ipak, referirajući na Renana, ustvrdio je da „(č)ovjek nije rob ni rase, ni jezika, ni vjere ni toka rijeka ili pravca planinskih lanaca. Jedna velika skupina ljudi zdrava duha i topla srca stiče jednu moralnu svijest – i ta je svijest narodnost“.¹³¹

U jugoslavenskom slučaju, prema dr. Desnici, narodna književnost je u svome dugom povijesnom trajanju temeljni činilac konstituiranja zajedničke kulturne svijesti:

Pred dvadesetak godina pronađen je t. zv. Erlangenski rukopis, najstarija pismena zbirka naših narodnih pjesama, koja nam svojom smjesom dijalekata, krajeva, junaka, vremena i događaja daje najznačajniji dokaz o jedinstvenoj kulturnoj osnovi i o podudarnosti istorijskih udesa našega naroda.¹³²

Dakle,

mi (Jugoslaveni – D.R.) imamo i kulturno-istorijsku tradiciju, koja nam daje zajednicu uspomena i težnja, koja nam je nametnula zajedničke napore i žrtve i koja je u nama stvorila ono što Renan zove „quelque chose de supérieur à la langue: la volonté; la volonté d'être unis“ i „le consentement, le désir clairement exprimé de continuer la vie en commun“.¹³³

¹²⁹ Dr. Uroš DESNICA, „Jugoslovenstvo kao narodnost“, *MSD*, 1/1934., 127–135; Vladimir RISMONDO, „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, *MSD*, 2/1935., 111–116.

¹³⁰ U. DESNICA, „Jugoslovenstvo kao narodnost“, 132.

¹³¹ *Isto*, 131.

¹³² *Isto*, 134.

¹³³ *Isto*, 135.

Njegov je zaključak bio nedvosmislen:

Kod ovolikog sticaja nacionalno djelujućih elemenata mi smo neosporno jedna formirana, potpuno dozrela i savršena narodnost sa svim atributima i svim značajkama ove, kao što je naziva Slobodan Jovanović, „istorijske nužnosti“.¹³⁴

Riječi su bile napisane u godini u kojoj je kralj Aleksandar I. Karađorđević, autoproklamirana inkarnacija jugoslavenstva kao „istorijske nužnosti“, bio ubijen. Dr. Uroša Desnicu to nije pokolebalo da do kraja svog života ostane uvjeren u njegov povijesni smisao. Na kraju, treba napomenuti da je autor porekao tvoračku moć vjere u stvaranju narodnosti („(v)jera je najmanje podesna, bar u današnje doba, da bude činilac u stvaranju narodnosti“).¹³⁵ „Vidovdansku etiku“ nijednom nije ni spomenuo.

Vladimir Rismondo je u eseju „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“ otvorio tada uistinu vrelo „pitanje čuvanja njezine (dalmatinske – D.R.) specifične fizionomije u literarnom i kulturnom životu“, što je za nje ga značilo i neizbježno propitivanje zašto se prekida „intimna i neposredna veza s jednom svojom i kulturnom prošlošću“, ali i „intimna veza s terenom na kojemu je ta prošlost živjela i na kojemu (...) još uvijek živi“.¹³⁶ Prema autoru, „nemoguće [je] uništiti jednu, u sebi organsku evoluciju od nekoliko vjekova“. Dodaje da bi i dalmatinski duh, „u traženju samoga sebe, neizbježno morao da opet posegne za svojim vjekovima“.¹³⁷ Rismondo je mišljenja da su različite teorije progresa bile u korijenu ovog nerazumijevanja vlastite baštine te da „trpimo od uvjerenja da smo u poređenju s ostalim zemljama u svakom pogledu zaostali, da izgubljeno vrijeme moramo pošto-poto da nadoknadimo“.¹³⁸ Britkim formulacijama svojih misli Rismondo je sustavno gradio svoju argumentacijsku matricu, koja je u to doba bila inkompatibilna s nacionalnim ideologijama u Dalmaciji, kako hrvatskima tako i srpskima, zaključivši da „po svemu izgleda da se nalazimo u apsurdnoj situaciji nekoga koji se dezinteresuje za ono što već odavno posjeduje, da se zatim uputi u traženje i polagano sticanje toga istoga (jer je prava kultura samo jedna), i to putovima koje skoro nikako ne pozna“.¹³⁹

Sl. 9. Dr. Mate Ujević: kritički o dalmatinizmu/mediteranizmu u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1935.

¹³⁴ *Isto.*

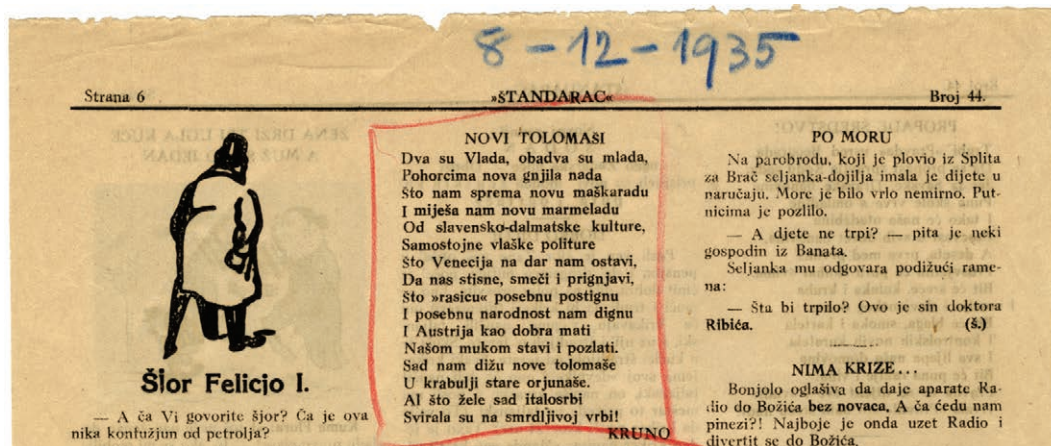
¹³⁵ *Isto*, 130.

¹³⁶ V. RISMONDO, „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, 111.

¹³⁷ *Isto.*

¹³⁸ *Isto.*

¹³⁹ *Isto*, 112.

Sl. 10. Dva velikana suvremene hrvatske kulture u retrospektivi: „Dva su Vlada, obadva su mlada...“

On je konkretnohistorijski kontekstualizirao svoju tezu objašnjenjem da je „ova situacija samo nužna posljedica teških političkih lomljenja, u kojima su se, skupa s ostalim Balkanskim Slavenima i tražeći jednu zajedničku domovinu i državu, koju nisu onda još imali, lomili i Slaveni iz Dalmacije“.¹⁴⁰ Nakon što je Jugoslavija stvorena „možemo da pristupimo razmatranju jednog našeg posebnog kulturnog problema i da se bavimo pitanjem čuvanja dalmatinske kulturne individualnosti, s tim više što se baš jedna takova Dalmacija, kulturna na jedan svoj i osebujan način, nalazi uzidana u samim temeljima duhovnog jugoslaventva“.¹⁴¹ Njegova je ključna misao bila da se dalmatinski književnik i intelektualac treba „mnogo više nego što to danas radi posveti[ti] upoznavanju svoje domaće kulture, onamo od prvih latinskih i slovinskih kroničara i začinjavaca pa sve do Đorđića i Kačića, a isto tako i intenzivnom proživljavanju svih onih socijalnih i kulturnih činjenica koje su se, paralelno i simultano s njegovim domaćim, na otvorenom Mediteranu zbivale i uvijek na njih uticale“.¹⁴² Vjerojatno Rismondov esej i ne bi bio izazvao većih osporavanja da on izlazi iz postojećeg stanja nije kondicionirao i nepodavanjem „odveć važnosti savremenoj produkciji i teoretisanju naših centara u unutrašnjosti, koji, aritmetički i statistički nastrojani, danas osnivaju svoju snagu više nego na drugom na povećem broju stanovništva i, u ime toga, hoće da vode odlučujuću riječ u životu svih nevelegradskih dijelova zemlje“.¹⁴³ Nasuprot tome, sinteza može biti samo europska, „a evropsko partikularno i na polju kulture nacionalno, zahvaćeno u jednoj široj sintezi zapadne civilizacije, znači isto što i naše regionalno, integrisano u jednoj manjoj, dinarsko-mediteranskoj sintezi na Balkanu“.¹⁴⁴

Neovisno o povijesnoj „sudbini“ Jugoslavije i tada i kasnije, danas, u Europi regija, teško je razumjeti ostrašćenost s kojom su i Rismondo i Desnica bili napadani nakon objavljivanja ovog eseja. Manje je to teško kada se ima na umu da je proces nacionalizacija kultura u

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ Isto, 113.

¹⁴² Isto, 114.

¹⁴³ Isto, 115.

¹⁴⁴ Isto, 116.

Jugoistočnoj Europi najčešće bio shvaćen ne kao proces koji će europski legitimirati nacionalne kulture u procesima modernizacijskih transformacija kontinentna, nego prije svega kao proces koji će ekskluzivnom nacionalizacijom baština razoriti pretpostavke na kojima je nacija kao fenomen modernizacije uopće bila/jest moguća.

MSD nam danas otkriva Vladana Desnicu kao pasioniranog poklonika historiografskih studija o Sjevernoj Dalmaciji i to prije svega onih utemeljenih na povijesnim vrelima. U prvom svesku rubrika „Istorija“ prethodila je rubrikama „Književnost“ i „Kulturna i socijalna pitanja“. U drugom svesku svega jedan članak – prilog Lucijana Marčića „Uzroci slabog ekonomsko-kulturnog razvoja zadarskog zaleđa“, koji je i sâm bio historiografski osmišljen – prethodi cijelom nizu historiografskih i kulturnohistoriografskih priloga. Spomenuti Rismondov članak „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, također historiografski osmišljen, napravio je prijelaz prema prvom Desničinu radu „Mirko Korolija i njegov kraj“ te Korolijinima posthumno objavljenima „Zoe Porfirogeneta, dramski poem, I čin“ i „Četiri posmrtna soneta: Novo proleće – Osmeh – Ljubavni psalam – Istočnik“ i drugom Desničinu radu „Životna staza Jandrije Kutlače, skica za roman“. Desničin esej o Koroliji možemo razumjeti i kao pledoaje za drugačije, vlastito poimanje sjevernodalmatinskog književnika i njegova kraja. Životnu stazu Jandrije Kutlače – koji „ulaznicu“ u žuđeni svijet izvan dinarske zabiti plaća, pored ostalog, prelaskom s pravoslavlja na rimokatoličanstvo, dakle, reagirajući drugačije nego Matavuljev Pilipenda – također možemo shvatiti i kao drugačiji, transkonfesionalni pristup vječnim ljudskim pitanjima.¹⁴⁵ Zaključujući drugi svezak književnim blokom, a prestajući objavljivati *MSD*, kao da je simbolički izabrao svoj daljnji književnički put.

ZAKLJUČAK

Vraćajući se na početno postavljena pitanja u ovom članku te na radnu hipotezu o Desničinu *MSD* kao o interkulturalnom i dijaloškom glasilu u dalmatinskoj subregiji, subregiji ne(s)poznate prošlosti i neizvjesne budućnosti i to u kriznom trenutku njezine povijesti, mislimo da je moguće zaključiti da je mladi Desnica po svojim temeljnim vokacijama bio ne samo umjetnik nego i intelektualac otvoren prema društvenoj zbilji svog vremena. Umjetničke istine nisu isključivale društveno- i kulturnopovijesne. Naprotiv, jedne i druge su dijelile odgovornost za humanizaciju konkretnih društvenih zajednica, kao što je u ovom slučaju to bila Sjeverna Dalmacija. Koliko god Vladan Desnica u godinama *MSD* bio svjestan društveno i kulturno kondicioniranih zaostalosti i rascjepa u Sjevernoj Dalmaciji, oni za njega, kao ni za suradnike koje je bio okupio, nisu bili usud, nego povod da se kontrastirajući iskustva prošlog i mogućnosti budućeg otvori raspravu o (sub)regionalno

¹⁴⁵ „Pilipenda“ je naslov pripovijetke Sime Matavulja o istoimenom seljaku koji je u godinama gladi u Dalmaciji u prvoj polovici 19. stoljeća više volio ostati gladan nego prijeći s pravoslavlja na katoličanstvo, što je bio uvjet kojim su državne vlasti uvjetovale ispomocu u prehrani pravoslavnih. Vidjeti Simo MATAVULJ, *Pilipenda i druge pripovijetke*, Sarajevo 1970.

održivim alternativama. Na kraju, podržavajući istraživanja konfliktnih razvojnih dinamika u Sjevernoj Dalmaciji u dugom povijesnom trajanju, bio je uvjeren da etnički („rasni“) i kulturni princip nisu inkompatibilni nego naprotiv – da jedino interkulturalnim logikama, s jedne strane, političke, jugoslavenske sinteze i, s druge strane, dalmatinske odnosno mediteranske kulturne sinteze (Sjeverna) Dalmacija može osigurati bolju budućnost. U tom smislu Desničinu *Magazinu Sjeverne Dalmacije* danas ne treba ni povijesna rehabilitacija ni povijesna osuda. Treba ga razumjeti u vremenu u kojemu je nastao i nestao te kao moguću pouku za budućnost u onome održivom i u onome neodrživom u njegovoj baštini. Kao fenomen, nesumnjivo je reprezentativan za svoje doba. Kao jedan od ključeva za pristup zreloom Desnici sigurno je nezaobilazan. Serije nesporazuma, sporova i sukoba koji su pratili projekt *Magazina Sjeverne Dalmacije* imale su učinak spoznajnog katalizatora i prijelomno su utjecale na Vladana Desnicu da svoje stvaralaštvo posveti umjetničkim, književnim istinama kao jedinom putu prema „goloj istini“ (V. Desnica) o čovjeku. Nikada kasnije nije govorio o svom iskustvu *Magazina Sjeverne Dalmacije*, kao što nikada kasnije nije bio urednik pa čak ni član uredništva nekog časopisa.

VLADAN DESNICA AND THE JOURNAL *MAGAZIN SJEVERNE DALMACIJE*: THE AUTHOR AND THE POWER(LESSNESS) OF TRADITION

In his later years, Vladan Desnica never publicly spoke about the journal *Magazin Sjeverne Dalmacije*. This paper attempts to historiographically answer, through an analysis of some newly utilized sources, the following questions: What were the existential and professional, as well as artistic orientations of Vladan Desnica in the years after his legal studies completed in Zagreb in 1930, more precisely, after his return to Split? Was the *MSD* his temporary or long-term interest? Why did he need the cooperation of the Economic and Cultural Matrix for Northern Dalmatia and its journal *Glas*? What did the Matrix and the *Glas* mean in Dalmatia of the time, and what did the Matrix's key figures expect of Desnica? What had been changing in the Matrix and the *Glas* since the inauguration of Dr. Irinej Đorđević as Orthodox bishop of Dalmatia in 1931? Did Desnica adapt his original concept of the journal in his editorial practice from 1932 to 1935 following changes taking place in Northern Dalmatia? What were the contributions of Vladan Desnica in the *MSD* as an author? What were the contributions of his father Dr. Uroš Desnica and uncle Boško Desnica? Why did the "Statement from Northern Dalmatia" appear? What was the *Response* to the "Statement"? How does one explain the many conflicts regarding the *MSD*? Can one reconstruct their chronologies? How much and in which way was Vladan Desnica involved in them? Finally, what did the *MSD* mean for Vladan Desnica?

Today the *MSD* reveals Vladan Desnica as a passionate devotee of historiographical studies of Northern Dalmatia, first and foremost those based on primary historical sources. In the first volume, the section on history preceded the sections on literature and cultural and social matters. In the second volume, just one article which was devoted to social and cultural backwardness of the Northern Dalmatia, preceded a range of historiographical and cultural history articles. Howe-

ver, the article by Vladimir Rismondo “Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju”, also historiographically defined, formed the shift towards the final literary section, which also included his essay on Mirko Korolija and his novel “Životna staza Jandrije Kutlače”. His essay on Mirko Korolija could have been read at the time, as well as now, as Desnica’s *plaidoyer* for a different, eminently personalized interpretation of the Northern Dalmatian author and his ending. The life of Jandrija Kutlača – a poor man who seeks an exit from the world of the Dinaric outback by crossing over from the Orthodox to the Catholic faith – we might also see as a different, postconfessional approach to the eternal questions posed by life. Concluding the second volume with a literary section, Desnica stopped publishing the *MSD*, and irrevocably traced his creative path and gave himself wholeheartedly to his literary vocation. Maybe he spoke of the experience with the *MSD* when years later he said the following: “And the irreplaceable value of literature, which defines its function and place in the spiritual sphere, lies in that which helps man reveal truths of such order that not even history, sociology, psychology, or any other spiritual activity can reveal.”¹⁴⁶

Keywords: Vladan Desnica, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1932 – 1935, Split, social and cultural development, historiography, literature, interculturalism

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Osobna ostavština Vladana Desnice (OOVD)

Objavljeni izvori i literatura

Sofija Božić, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1929.*, Beograd 2008. (ćir.).

Boško DESNICA, „Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 47–57 (ćir.).

Vladan DESNICA, „Doprinijeti vječitom cilju: očovječenju čovjeka“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 94–96.

Vladan DESNICA, „Izložba vajara Dujma Penića u Splitu“, *Život i rad* (Beograd), god. VI, knj. 17, sv. 99, Beograd 1933., 1211–1213 (ćir.).

Vladan DESNICA, „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“, *Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju (Šibenik)*, br. 155, 1. 7. 1933., 2–3; br. 156, 13. 7. 1933., 2–3; br. 157, 28. 7. 1933., 2–3; br. 158, 16. 8. 1933., 2–3; br. 159, 31. 8. 1933., 2–3; br. 161, 14. 9. 1933., 2–3; br. 162, 22. 9. 1933., 2–4 (ćir. i lat.).

Vladan DESNICA, „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 110–124.

Vladan DESNICA, „Kipar Dujam Penić. (Prigodom izložbe u Splitu)“, *Novo doba* (Split), br. 241, 14. 10. 1933., 9.

Vladan DESNICA, „Mirko Korolija i njegov kraj“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 117–129.

Vladan DESNICA, „Prvu novelu namenio sam ‘Politici’“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 105–106.

¹⁴⁶ Vladan DESNICA, „Doprinijeti vječitom cilju: očovječenju čovjeka“, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 95.

- Dr. Uroš DESNICA, „Jugoslovenstvo kao narodnost“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 127–135.
- Irinej ĐORĐEVIĆ, *Odabrani radovi* (prir. Dragan Subotić i Borislav Čeliković), Gornji Milanovac 2003. (ćir.).
- Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju* (Šibenik), 1929. – 1936.
- Aleksandar JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, München 1999.
- „Jedna izjava iz Sjeverne Dalmacije“, *Novo doba* (Split), br. 217, 16. 9. 1934., 11–12 [!].
- Stanko KORAĆ, „Književna saradnja Vladana Desnice u ‘Magazinu sjeverne Dalmacije’“, *Književna reč* (Beograd), 14/1985., br. 263, 16–18 (ćir.).
- Gordana KRIVOKAPIĆ JOVIĆ, *Oklop bez viteza. Organizacione osnove i socijalna struktura NRS-a u Kraljevini SHS 1918–1929*, Beograd 2001. (ćir.).
- Ian MACPHERSON, *Hands Around the Globe: A History of the International Credit Union Movement and the Role and Development of World Council of Credit Unions, Inc.*, Victoria (Canada) 1999.
- Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934.
- Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935.
- Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 227–229.
- Simo MATAVULJ, *Pilipenda i druge pripovijetke*, Sarajevo 1970.
- Jevto M. MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 114–139.
- J. Carroll MOODY – Gilbert C. FITE, *The Credit Union Movement: Origins and Development 1850–1980*, Dubuque (Iowa) 1984.
- Odgovor na „Jednu izjavu iz Sjeverne Dalmacije“*, Beograd 1934.
- Ivo PERIĆ, „Politička i kulturna djelatnost Božidara Petranovića“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 16/1983., 45–96.
- Vladimir RISONDO, „Za jednu dalmatinsku kulturnu orijentaciju“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 111–116.
- Drago ROKSANDIĆ, „Ratni dani Vladana Desnice“, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), sv. 2, Zagreb 2013., 528–555.
- Severna Dalmacija nekad i sad. Odlučna reč u kritičnom času*, Beograd 1939.
- Čedomir VIŠNJIĆ, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1941: anotirana bibliografija*, Zagreb 2000.

*Prilozi**Prilog I.*

VLADAN DESNICA – PRIVREDNO-KULTURNOJ MATICI ZA
 SJEVERNU DALMACIJU U ŠIBENIKU,
 SPLIT, 7. IO. 1933.¹⁴⁷

Privredno kulturnoj matici
 Š i b e n i k

Na Vaše pismo od 23/9 čast mi je ovim dati odgovor.

Najprije ću se osvrnuti na pojedine detalje uvjetâ koje je Matica postavila za primanje moga Almanaha u svoju nakladu, a zatim ću se pozabaviti nekim principijelnim pitanjima.

Odobravam popunu sadržaja svim predloženim člancima osim onoga o kontu Iliji Dedi Jankoviću. (Uzgred ću primijetiti taj detalj, da je pogrešno upotrebljen plem[ićki] naslov „graf“, jer je ta vrst plemstva germanskog porijekla i nema ništa zajedničko sa mletačkim plem[ićkim] naslovom „conte“, koji je mlet[ačka] republika ustanovila za svoje pripadnike koji nisu venecijanski građani; najbolje je zato plem[ićki] naslov ostaviti onakav kakav originalno glasi, samo transcribovan našim pravopisom = konte). Evo zašto sam mišljenja da se taj članak ne donese: o kontu Iliji je dosta pisano: pisao je opširno Simo Matavulj u svojim „Bilješkama jednog pisca“; Marko Car dosta neozbiljno i nekritično u svom predgovoru istom djelu; edicija „Znameniti Srbi“ donijela je uz kontovu sliku njegovu biografiju u glavnim potezima; Milićević je o njemu pisao, a ima još dosta članaka o njemu od manje važnosti. Po principu koji sam usvojio pri uredjivanju Almanaha i koji mislim da ima svog obrazloženja, članci koje budemo donosili u našim Almanasima treba da budu po nečemu novi, da donose nove podatke ili nove oglede, a ne da budu samo prepričavanje i ekscerpiranje onoga što je već davno pisano. Radi tog razloga u ovogodišnjem Almanahu nema govora o episkopu Končareviću, o Simi Matavulju i t.d.; nisam htio da donesem ma što, to toliko da bude o njima spomena, ali sam zato osigurao za dogodne dobru i iscrpnu radnju o Končareviću u kojoj će se iznijeti sustavno i iscrpno sve što se o njemu znade, sa dosta novih hist[orijskih] podataka i dokumenata, sa prikazom čitavog njegovog procesa u Mlecima (dokumenti nedavno otkriveni i još neobjavljeni), te novu radnju o Matavulju u kojoj će se okušati da ga se obradi bolje i potpunije nego što je to dosada bilo radjeno. Dosljedno tom principu, mišljenja sam da je bolje o kontu Iliji ne donositi ništa dok ne bude moguće kazati nešto konkretnije i novije o njegovom nacionalnom i političkom značenju i djelovanju, o njegovim književnim kvalitetama, i popratiti to iscrpnijim biografskim i drugim podacima. Ja sam bio ponudio piscu da ću mu staviti na raspolaganje članke i rukopise kontove, njegovu prepisku, i saopćiti mu biografske i druge podatke, pa sam to spravan da učinim i dogodne kad bude više mogućnosti za bolju i iscrpniju obradu tog predmeta.

Osim tog jednog članka, ponavljam, s drugima se dopunama slažem.

¹⁴⁷ OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

S izostavljanjima, osim Vlačićevih dokumenata o Uniji i Ode Napoleonu, takođe se slažem, kad već Matica nalazi za shodno da tako učini. Ali, moram usput spomenuti, ja sam Govor Dra Desnice u Senatu i njegov članak o pravoslavnoj bogomolji u Splitu bio spremio među priloge koji će tek eventualno ući u tekst Almanaha, a uvrstio sam ih tek onda i jedino zato kad mi je i zato što mi je g. Pretsjednik Matice rekao da ta dva priloga svakako moraju ući u Almanah, jer da su to živi i jasni dokumenti našeg života u ovim krajevima i naše borbe. Takovo gledanje na ta dva priloga opravdava ih i od prigovora da su postali neaktualni: donosi ih se kao dokument a ne kao članke koji tretiraju otvorena pitanja. A tim istim kriterijem rukovodila su se i gg. ocjenjivači Almanaha pri ocjeni i prihvaćanju ponekih priloga, tako na pr. članka o popovskoj birovinu, koji je s novim Ustavom pravosl[avne] crkve postao neaktuelan, ali je ipak vrlo zanimiv kao dokument doba i prilika koji su minuli. No, kažem, to sam sve uzgred istaknuo, ali se s odlukom Matice potpuno slažem.

Nije tako s Vlačićevim dokumentima o Uniji. Ma da su Kirilo Cvjetković i episkop Milaš o tome pisali, pitanje s tim nije iscrpljeno. I o Cezaru i o Francuskoj revoluciji je mnogo pisano, ali se ipak još uvijek piše, iznose novi podaci, donose novi pogledi itd. A Vlačićevi prilozu svakako nam pružaju nove, zanimljive i autentične dokumente o tom pitanju. Uglavnom se ograničuju na citiranje izvornih akata Ministarstva policije i Pokr[ajinskog] Namjesništva, koji su nadjeni u austr[ijskim] arhivama. Ako njihova obimnost čini zapreku, onda je bolje – i ja to predlažem – da se izostavi prilog g. Boška Desnice „Jedna nepoznata buna ...“, jer je štampan već tri puta i jer bi sâm auktor mnogo volio da se ne prešampava i po četvrti put, pa je tek na veliko moje navaljivanje nekako pristao. Kad bi se dakle taj prilog, na vruću želju auktora, izostavio, učinilo bi se mjesta Vlačićevim dokumentima koji to, po mišljenju mome i nekih stručnjaka, u punoj mjeri zaslužuju.

Što se tiče Ode Napoleonu, ona je dosta zanimiv prilog i sa gledišta knjiž[evne] istorije i sa gledišta polit[ičke] istorije. I u drugim zemljama koje su došle pod Napoleona pisane su takove ode, u jednakom nakindjurenom ruhu, kako je bila moda onog vremena, pa im je dato mjesto u istoriji knjiž[evnosti]. Tim više ona zaslužuje neku pažnju kod nas, što pretstavlja veću rijetkost, a značajna je i za poznavanje nastojanja i raspoloženja u ono vrijeme. Osim toga, ona je naša u najužem smislu te riječi, i potpuno je nepoznata. Štampana je na koncu jednog „Malog Katihizisa“ prevedenog s ruskog „na naš prosti serpski maternji jezik“ i donekle preradjenog od jeromonaha Spiridona Miloradovića „ekonoma, pričetnika i paroha drniškog“. Knjižica je izdana 1811 u Mlecima, posvećena je predgovorom episkopu Venediktu Kraljeviću, i on je popratio „pastirskim preduvjedomljenjem k čitatelju“, štampanim u tekstu. Oda nadodana na kraju knjige nesumnjivo potječe, dakle, od Spiridona Miloradovića paroha drniškog, pa mislim da bi je svakako trebalo donijeti, naravno, popraćenu zgodnijim uvodom, što bih, do potrebe, mogao ja da pokušam. Osim toga trebalo bi je, naravno, štampati gdje joj je mjesto, a ne na pr. među člancima ili istoričkim radnjama. Ali o tome ću u odjeljku o rasporedu materijala.

Dakle i s izostavljanjima se slažem osim u pogledu Vlačićevih dokumenata i Miloradovićeve Ode.

Pitanje rasporeda sadržaja. Držim da se pri ocjenjivanju nije obratilo dovoljno pažnje na neke momente koje sam ja pri uredjivanju imao u vidu, pa da se je tim nešto izgubilo.

Jasno je što može da dodje pod rubriku „KNJIŽEVNOST“ pa tu nema prigovora. Pod rubriku „NAŠI PROBLEMI“ mogu da se svrstaju napisi najrazličitijeg sadržaja, pa i to može da se prihvatiti. Nije tako s rubrikom „HISTORIJA“. Ta riječ je stručni izraz koji označuje jednu nauku. Prema tome, u tu rubriku idu samo napisi o važnijim, općenitijim događajima, i ličnostima, pokretima. Nije „historija“ sve ono što je prošlost. Iz članaka Miloša Parente, Boška Desnice, Ljubomira Vla-

čiča čitalac bi dobio dojam da je tu u naslovu riječ „Historija“ upotrebljena zbilja u stručnom smislu, kao nauka, historiografija, pa bi se začudio kad bi vidio u istom odjeljku napise koje ne spadaju u istoriju u tom smislu. Nekrološćići o Josi Mihaljeviću, Danici Baljak, Jelisaveti Simić, uspomene na Artura Evansa itd, ma koliko predstavljali našu i nama dragu prošlost, nisu „istorija“ u gornjem smislu, pa takovi članci ne mogu da stoje uz historiografske radnje i monografije. Isto vrijedi i za članke o prof. Grupkoviću, nisu „historija“ ni zapisi iz naše nedavne polit[ičke] prošlosti, ni članak o našim privrednim i kult[urnim] društvima do oslobodjenja, a najmanje članci o Sundečićevu boravku u Žegaru. O tome mislim da će se saglasiti svi. Trebalo bi dakle to podijeliti u dvije rubrike: ISTORIJA, i tu bi došli članci o krupnijim istorijskim ličnostima, koje su čak postale junaci narodne epike, o seobama, bunama, dakle o događajima, pokretima i ličnostima koje pripadaju istoriji; druga rubrika može da nosi naslov „IZ NEDAVNE PROŠLOSTI“ ili, još bolje, „NAŠI LJUDI I USTANOVE“, ili kako se već nadje za zgodno.

Držim da je naročito nezgodno to što se je ukinulo u odjeljku „KNJIŽEVNOST“ pododjeljak „Listak“ ili „FELJTON“ ili kako bi se već nazvalo. U taj bi pododjeljak spadali kao naručeni priloz: „Boravak Sundečića u Žegar“, „Jedna oda Napoleonu“, i slične lit[erarno]-istorijske vijesti i crtice. Jednako tako je nezgodno što se je ukinuo naslov „Naši pokojnici“. Tri nekrološćića koji kao takovi mogu da budu dobre stvarčice i kojima se odaje počast zaslužnim i skromnim našim radnicima na zajedničkim ciljevima, gube se u drugom kakvom odjeljku. Najmanje pak spadaju u „ISTORIJU“, o bok Mandušiću, uz „Pregled kult[urnog] razvitka Srba na primorju“. Da su ti pokojnici živi, njima bi samima bilo nelagodno od takove blizine.

U pogledu „Uvodnog dijela“ moram naročito istaknuti, da sam Korolijin sonet „Janković Stojan“ izabrao upravo i jedino zato što sam nalazio da odgovara kao stvoren za ono mjesto: na čelu knjige. A to stoga što nosi jednu široku ideju i što je pun smisla: Mlečić i Turčin, emblem sv. Marka, paše, providuri – sve je to etiketa, sve je to nalijepljeno, sve je to neživo; jedino živo istinsko – to je vrela i živa narodna snaga, ona žilava rasa koja lazi k moru primitivna i neiscrpljena, koja daje i etnički i nacionalni i psihološki karakter ovoj zemlji, i koja, na koncu, ima jedina prava na upravljanje udesâ ove zemlje. Eto, tu ideju diskretno i jezgrovito izraženu u 14 stihova jednog soneta ja sam htio da postavim na čelo ovoj knjizi. Jedino tu ona ima smisla; kao literarni prilog ona gubi svako značenje i svaki smisao: to je jedna od najstarijih Korolijinih pjesama, štampana u zasebnoj knjizi pred ravnih dvadeset godina, pa ne bi imalo smisla da se sada iskopava i donosi – kao književni novitet. Dakle ako se hoće da skinu s načelja knjige, nikako ne smije da udje u tekst, tim manje što mi je sâm auctor dozvolio preštampavanje samo za načelje knjige, a nikako kao liter[arni] prilog.

Književni prilog od Novaka Novakovića sam dobio, ali ga nisam mogao da uvrstim u tekst jer je bio slab. Dok u Jurkovićevoj noveli ima baš nešto što vrijedi: obraduju se interesantni momenti kad su mentalitet i politička ideologija našeg kraja proživljavali jedan prelom, dotiče se pitanja hajdučije, crta prilike i psihološka nastrojenja poslije sloma Austrije i za talijanske okupacije – dotle je poslana novela Novakovićeve (Ićanova duša) mnogo slabija, pa sam držao da nikako ne može da udje u Almanah. Psihologija je naivna i nimalo vjerna, ličnosti risane konvencionalno, i čitava stvar nije imala u svojoj biti ništa našega. Kad bi poslao kakvu drugu bolju stvar, mogla bi se primiti.

S tim bi detaljni pretres bio iscrpljen. Molim da Matica uzme u razmatranje ove primjetbe i razloge, pa da o njima donese svoju odluku.

Još moram da se osvrnem na neka principijelna pitanja koja su od kapitalne važnosti.

Ja sam stvorio zamisao Almanaha, ja sam napravio program rasporeda i prema njemu nastojao da priberem priloge, ja sam bio urednik Almanaha, pa sam ja prosudjivao, prihvaćao ili odbijao

priloge. Prema svemu tome, ja sam vršio sve pokretačke i redaktorske funkcije, i tu je, osim mog materijalnog rada, dolazila do upotrebe i moja uvidjavnost, kriterij, kakva-takva sprema itd. Kao takav ja sam pregovarao s Maticom, i kao s takvim je Matica pregovarala sa mnom. Kad najednom – stvar se potpuno izmijenila. Ja sam postao nešto sasvim drugo: Matičina zamisao, Matičina redakcija, Matičina naklada, a ja sam samo prikupljao priloge. Rečeno bez uvijanja, ja sam postao nešto poput inkasatora, poput onih lica koja obilaze članove kakvog društva da pribiru članarinu. Samo što sam ja mjesto gotovine pribirao pismene sastave. Takovo Matičino naziranje najbjelodanije se vidi iz ovoga:

Almanah bi imao da nosi i moje ime, kao urednika, i Matičino, kao izdavača. Jasno je dakle da i ja i Matica nosimo svaki svoj dio moralne odgovornosti, i da se ni jedno od dvoga ne smije da povrijedi. Dosljedno tome, svi prilozi koje sam ja sakupio došli su pred Matičin forum da prosudi je li dostojno da Matica dade tome svoje ime, i to je sasvim naravno. Matica naprotiv nije mislila da treba da ima iste obzire prema meni: Matica, ni u teoriji, dakle, ne drži da i ja, bar formalno, moram da pregledam priloge koje ona sakupi pa da prosudim da li mogu da izidju pod mojom odgovornošću. Spravan sam da vjerujem da će svi ti prilozi biti od reda vrlo dobri, da neće sadržavati ništa što bi se bitno kosilo sa mojim načelima itd. itd., ali ipak sve to ne opravdava gornji postupak. Iz toga se vidi da se moji pogledi na moj položaj i na moju funkciju ne poklapaju sa Matičinim pogledom na taj položaj i funkciju, što, naravno, može da čini ozbiljnu zapreku za negocijaciju medju nama. Radi toga mislim da je bolje što sam ovo pitanje dotakao i pokušao da ga izvedem na čistac; zaista će svak priznati da bi bilo smiješno da se čitava ova negocijacija svrši i da knjiga izidje, a da ja još uvijek ne budem načistu u kakvom sam ja zapravo odnosu prema toj knjizi, odnosno da i onda još bude različitih poimanja tog odnosa.

Zato molim Maticu da i ovo pitanje uzme u razmatranje pa da i o njemu donese svoju odluku, odnosno iznese svoje stanovnište.

S odličnim poštovanjem

Vladan Desnica

Split, 7 oktobra 1933.

(4 lista, 6 strana, strojopis, latinica /Desničin potpis – ćirilica/)

*Prilog II.*BOŠKO DESNICA – VLADANU DESNICI,
OBROVAC, 14. IO. 1934.¹⁴⁸

Dragi moj Vladane! Svako me tvoje pismo obraduje jer je meni uživanje i zadovoljstvo biti s tobom u umnom dodiru, uživanje mi je čitati tvoje smišljene, pravilne sudove o ljudima i stvarima, pratiti tok tvoje tačne i duboke misli, ali me svako tvoje pismo ujedno pomalo i rastuži jer vidim da ti tražiš i očekuješ od mene nešto što ja više nisam u stanju da dadem, vidim da ti suponiraš u meni jednu intrisečnu vrijednost, koju sam možda ja nekad i imao, ali koja se sada svela a bon poca cosa, na nešto što bi te zaprepastilo kad bi vidio koliko je sitno i neznatno. Ja sam, moj Vladane, jedan zahrgjao i izmoren um. Neznam jeli me satrla petnaestogodišnja dnevna borba „intra et extra“, barovitost i niskost sredine, briga za nasušnost, udaljenost od svijeta – ali znam pouzdano da nemam ni snage, ni inventivnosti, ni stručnosti, ni ustrajnosti za ikakvu stvar od većega daha i šireg zamaha. Sposoban sam za pabirčenje, za sitnice, za površnu analizu, ali za ono za šta me ti smatraš sposobnim, za ono ja više nisam. I najžalije mi je što sam, nenamjerno, obmanuo tebe i što sam ti spremio jedno neminovno razočaranje. Sve ovo što ti kažem nije plod jednog časovitog raspoloženja a još manje jedna provokacija komplimentata ili utjehe (što bi bilo slabićski i djetinjasto) već rezultat jedne nepogrešive introspekcije. I time se, vidiš, tumači i postaje razumljivo moje silno interesovanje za tvoj rad, za tvoj razvoj i za tvoj uspjeh. U tom ima i malo egoizma. Naime nada da ćeš ti ostvariti i svršiti ono što sam ja, prvi u našem rodu, zamislio i započeo.

Zato ja uživam kad iz tvojih pisama, razgovora, i radnja primjetim pojedine u tebi solidne osobine, koje pružaju jamstvo da će se moja nada ostvariti. Dakle ne računaj da ću ti moći dati radnju o Milašu, a nisam siguran ni za ono drugo što sam ti stavio u izgled. Mogao bi ti dati jednu seriju sitnijih priloga, poput onih lanjskih, ali manje važnih i manje zanimljivih, jer sam za lanjski iscrpio najbolje. Pokušaću preko Benje i Dra Viole dobiti Končarevićev proces, samo treba da mi tačno javiš za kad misliš izaći.

(...)

Pisaću sigurno ovo dana svima za koje si me molio. Sumnjam da će Karaman pristati, jer je on ekonomski ruiniran od žene, pa piše samo za honorar. Zato više i ne sarajuje u Novom Dobu.

Potpuno sam suglasan s tobom u pitanju polemike sa Glasom. Treba reagirati kad te lično očepi, a nikako vaditi kestenje za druge i zalagati se per reputazioni avareate, koje će ti na prvom kantunu okrenuti legja i izručiti protivniku čim se njih kane.

(...)

Zbogom moj mili, poljubi mi snašu.

Voli Vas mnogo
Barba

¹⁴⁸ OOOD, kut. Prepiska do 1945. I. Pismo je pisano na papiru s vodoravnim i okomitim linijama.

*Prilog III.*BOŠKO DESNICA – VLADANU DESNICI,
KARIN, 16. 7. 1935.¹⁴⁹

Karin, 16. VII. 35

Dragi moj Vladane,

sinoc sam primio tvoje pismo a već preksinoc bio sam dobio Magazin od čaće, koji je u negjelju popodne bio ovgje sa majkom i kumom. Bili su na večeri i ostali do 11 sati, ali se nismo mogli pošteno narazgovarati, jer su Obrovčani, bezobrazni kako ih je Bog dao, naslućujući da će doći sjatili se ka na čabu.

Dakle prelistao sam Mag[azin] i meni se ne čini loš. Ima vrlo dobrih stvari na pr. onaj prvi rad Marčićev, tvoj članak o Koroliji, Baljkov nekrolog. Apsolutno slabih nema. Najgora mi se čini ona Perićkina kompilacija a mogli su izostati i Marčić II i moj fatalni Kuridža, koji će me na koncu napraviti smiješnim pred cijelim svijetom. Ali za to me nije briga perchè mi me go in eulo a mi ste-sso! Ljubavca je bilo nemoguće prirediti za štampu, jer to traži najmanje 4 mjeseca rada i suradnju ljudi sa terena, od kojih ti 99% uopće ne odgovara na zamolnice (fra i altri i pop Mirko!). Stojana neću moći napisati dok ne odem lično u Mletke a to znači nikada. Po materijalu koji imam ispaob bi samo jedan torzo, vrlo krnj i nereljefan: ili ću dati nešto što doista vrijedi, nešto živo, plastično, istinito ili nek se stara potomstvo t.j. ti, ili Braco ili Uroš II.

(...)

Ja ću nastojati da u(...)tim što više budem mogao primjeraka, ali se bojim da obzirom na podvojenost rezultat neće biti ko lanjski.

Ako ikako možeš da prežališ trošak, molim te puno da dogješ sa Ksenijom amo k nama da provedeš odmor. Učinićeš nam svima veliko zadovoljstvo i radost. Ajde, dragi moj, učini to svom barbi!

Ljubimo Vas svi.

Barba

¹⁴⁹ OOVD, kut. Prepiska do 1945. I.

PRILOG ZA BIOGRAFIJU: POLITIČKA KARIJERA UROŠA DESNICE U VREMENU ISKUŠENJA (1919–1941)

Dragan Bakić

UDK: 32-05Desnica, U.

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Ovaj esej pokušava da rekonstruiše političku karijeru Uroša Desnice u vremenu između dva svetska rata. Izdanak veoma poznate porodice, Desnica je bio jedna od najistaknutijih političkih figura među Srbima u severnoj Dalmaciji. Posebna pažnja posvećena je njegovim pogledima na srpsko-hrvatske odnose i jugoslovensku ideju, ali je predmet analize i njegov angažman u okviru Narodne radikalne stranke i Jugoslovenske nacionalne stranke u vreme šestojanuarske diktature i kasnije, kao i obavljanje državnih funkcija, prvo kao potpredsednik pokrajinske dalmatinske vlade, a zatim kao narodni poslanik i senator. Desnica je bio veliki srpski patriota, ali je iskreno verovao i da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod i da je Kraljevina SHS prirodno i srećno otelotvorenje jugoslovenske ideje. Tokom dvadesetih godina je bio veliki protivnik Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića, čak i u vreme kada je ona bila koalicioni partner u vladi njegovim radikalima, jer ju je smatrao srbofobskom i antidržavnom, ali nikada nije skliznuo u šovinizam. Prihvatio je i podržavao lični režim kralja Aleksandra iz dubokog uverenja da je on bio neminovnost u uslovima teške krize i da je koncept integralnog jugoslovenstva ispravan i spasonosan za zemlju. Iskrenost svog jugoslovenskog uverenja Uroš Desnica je dokazao time što mu je ostao veran i nakon smrti kralja Aleksandra, kada je došlo do oživljavanja „plemenskih stranaka“, pa i posle formiranja Banovine Hrvatske.

Ključne reči: Uroš Desnica, severna Dalmacija, Srbi, Hrvati, Jugoslavija, Narodna radikalna stranka

Književnik Vladan Desnica je za svoga oca Uroša kazao da je bio „čovjek velike kulture, ne samo opšte nego i literarne specijalno, i vrlo istančanog ukusa, odličan stilista“.¹ Stariji Desnica (1874–1941) je takođe bio istaknuta politička figura i publicista svoga doba, ali je njegova aktivnost do sada skoro potpuno izmakla pažnji istraživača. Jedini radovi koji bacaju svetlost na njegovu društvenu i političku delatnost pojavili su se 2014. godine

¹ Citirano u: Filip ŠKILJAN, *Znameniti Srbi u Hrvatskoj*, Zagreb 2009., 42.

iz pera Draga Roksandića.² Uzimajući u obzir ne samo pređašnje odsustvo bilo kakvog zaokruženog priloga, već i popriličnu prazninu i konfuziju u pogledu i najelementarnijih podataka iz njegove biografije, pa i – po svoj prilici – namerna prećutkivanja i iskrivljavanja pojedinih epizoda iz njegovog života, izazvana ideološkim potrebama historiografije u socijalističkoj Jugoslaviji, ovaj pionirski poduhvat je zapravo tek otvorio istraživanje života i dela Uroša Desnice, kao i njegovog vremenskog i prostornog konteksta.³ Ova studija je stoga zamišljena kao dalji prilog skidanju mreže sa Desničine političke aktivnosti utemeljen na arhivskom materijalu, publikovanim izvorima i istorijskoj literaturi. U prvom redu, predmet pažnje je slabo poznata Desničina karijera tokom čitavog međuratnog perioda, sa posebnim osvrtom na njegove stavove o srpsko-hrvatskim odnosima, sve do njegove smrti neposredno nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije u Aprilskom ratu. Izvesne činjenice vezane za ovu temu mogu da se utvrde sa sigurnošću, neke druge ostaju i dalje nerazjašnjene na osnovu do sada poznatih izvora, ali se ipak može ponuditi i svojevrsna slika celine njegove javne delatnosti u razmatranom periodu.

Izdanak izuzetno poznate i ugledne srpske porodice iz Ravnih kotara, čije poreklo, po ženskoj liniji, datira od uskočkih serdara iz porodice Mitrović Janković, koji su se u mletačkoj službi isticali u borbi protiv Turaka tokom druge polovine XVII veka pa su čak i ovekovečeni u epskoj pesničkoj tradiciji,⁴ Uroš Desnica je i sam, u praskozorje stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca na kraju Prvog svetskog rata, bio prominentna srpska figura iz severne Dalmacije. Obrazovan na Bečkom univerzitetu, gde je stekao i doktorat iz prava, on se još 1905, kada je imao 31 godinu, istakao kao pristalica novog kursa srpsko-hrvatske saradnje i, kao takav, učestvovao sa svojim ocem Vladimirom, načelnikom opštine Obrovac, u donošenju Zadarske rezolucije. U pogledu svoga stava prema aktivnostima Srpske stranke na Primorju u vreme izbora za cislajtanijsko Carevinsko veće, Desnica se legitimiše kao pristalica nadkonfesionalne, etno-lingvističke koncepcije definisanja srpske nacije nasuprot versko-ekskluzivnog pristupa nametnutog od sveštenstva Srpske crkve prema kome se pripadnost srpskoj naciji izjednačavala sa pripadnošću pravoslavnoj veri. To je, na primer, isključivalo iz nacionalnog korpusa dubrovačke Srbe-katolike na čelu sa samim Antunom Pugliesijem, predsednikom pomenute stranke.⁵

Dešavanja tokom Prvog svetskog rata, pre svega ubrzani razvoj jugoslovenskog pitanja, ostavili su snažan utisak na Desnicu i on sam, pomalo egzaltirano, što mu inače nije bilo svojstveno, priznaje sa punom iskrenošću evoluciju koju su njegova lična shvatanja pretrpela. „Odrastao u doba mržnje“, Desnica se prisećao u svom članku situacije koja je bila tipična za sve ljude njegove generacije, Srbe i Hrvate podjednako, „zadoren duhom naših

² Drago ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga. Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941)“, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Beograd 2014., 295–313; „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–511.

³ Za diskusiju o kontroverzama u pogledu biografija Uroša i drugih članova njegove porodice vidi: Vladan JOVANOVIĆ, „Članovi porodice Desnica u jugoslovenskim enciklopedijama i leksikonima“, *Dijalog povijesničara – istoričara*, knj. 9 (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), Zagreb 2005., 243–257.

⁴ Milorad SAVIĆ (ur.), *Baština dvora Jankovića*, Beograd 2006.

⁵ Za Desničinu karijeru pre Prvog svetskog rata vidi: D. ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga“, 299–301.

novinskih polemika osamdesetih i devedesetih godina prošloga vijeka, ja sam mrzio Hrvatstvo, kao što se samo dušmanin mrziti može (...) ja sam odbacivao svako duševno srodstvo s njim.“⁶ U junu 1918. situacija se izmenila iz korena: „Danas su moja djeca u zabuni pred pitanjem, jesu li Srbi ili Hrvati, danas su stihovi Smailage i Putnika njihovo umno blago, danas nad njihovim stolom, megju slikama Dositija i Vuka, visi lik biskupa Strosmajera!“⁷ Po Desnici, rat je bio taj katalizator koji je okončao proces otrežnjenja i spoznaje „i tako je mogao da sazori blagosloveni plod našeg bratstva i jedinstva“ pa on ide tako daleko da čak blagosilja rat, jer je stvorio jugoslovenski narod, što smatra neotuđivom tekovinom bez obzira na to kako će se rat završiti.⁸ Međutim, kako se lako oduševio tako je Desnica brzo i potpuno potonuo u očajanje gledajući otpore jugoslovenskom jedinstvu koji su se iznova manifestovali u samom tom narodu sve dok nisu i „u zagrebačkoj sabornici odjeknule opet one strune o srpstvu i hrvatstvu, za koje sam držao, da su na vijeke pokopane“.⁹ Ali kada je krah Austro-Ugarske postao vidljiv i ostvarenje jugoslovenske ideje se našlo nadohvat ruke, Desnica je povratio bodrost duha, kao i veru u političku mudrost i budućnost svoga naroda, pa je pokajnički izjavio da „pada na koljena pred svojim narodom i moli ga, da mu prosti (...) najteži grijeh u danima narodnog sloma, grijeh malodušnosti“.¹⁰ Početkom novembra 1918. godine, neposredno pred kraj rata, u haosu koji je pratio raspad Austro-Ugarske, dolazi do emancipacije od austrijske vlasti i formiranja Zemaljske vlade za Dalmaciju, koju su sačinjavali Ivo Krstelj, Josip Smodlaka i Vjekoslav Škarica, kao i njihovi zamjenici Uroš Desnica, Prvislav Grisogono i Jerko Machiedo. Desnica je imenovan i za poverenika za pravosuđe.¹¹ U prvim godinama nakon rata veliki deo Dalmacije se našao pod okupacijom Italije. Ona je išla za tim da obezbedi sebi tekovine koje su joj obećane od strane sila Antante tajnim Londonskim paktom iz aprila 1915. Desničin politički stav, kao i organizovanje otpora protiv okupacione vlasti, najviše se ogledao u njegovoj aktivnoj ulozi u prikupljanju potpisa za „Apel naroda sjeverne Dalmacije“ u opštinama Knin, Drniš, Kistanje i Obrovac kao vidu demonstracije i pritiska na Parisku mirovnu konferenciju da se ovo područje pripoji novoformiranoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Zbog toga je

⁶ Muzej Srpske pravoslavne crkve, Beograd (dalje: Muzej SPC), Fundus dvora Jankovića, Zbirka Dr Uroša Desnice (1874–1941) [dalje Zbirka Uroša Desnice], fascikle 4–5, fasc. 5, omot 6 (1918. godina), „Srpski glas“, *Novo doba* (Split), br. 4, 12. jun 1918. Građa iz citiranog fonda, koja se našla u Muzeju SPC usled ratnih okolnosti tokom 1990-ih godina, nije dostupna istraživačima redovnim putem i još uvek se očekuje da se reši pitanje njenog definitivnog statusa, odnosno trajnog pohranjivanja. Kako je nesporni vlasnik građe porodica Desnica, meni je omogućeno da konsultujem njen sadržaj zahvaljujući saglasnosti datoj od strane g. dr. sc. Uroša Desnice (u njegovo i u ime njegovih sestara). Stoga dugujem neizmernu zahvalnost g. Desnici, kao i ljubaznom i predusretljivom upravniku Muzeja SPC, g. Vladimiru Radovanoviću, koji je ispoštovao preporuku g. Desnice i učinio sve u njegovoj moći da mi se, nakon dobijanja saglasnosti Sinoda SPC, omogući istraživanje ove građe. Bez toga, ovaj rad bi svakako bio mnogo siromašniji sadržajem.

⁷ *Isto.*

⁸ *Isto.*

⁹ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5, omot 6 (1918. godina), „Snaga bez očiju“, *Novo doba* (Split), br. 45, 24. jul 1918.

¹⁰ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5, omot 6 (1918. godina), „Snaga s očima“, *Novo doba* (Split), br. 128, 15. oktobar 1918.

¹¹ Dušan PLENČA, *Kninska ratna vremena 1850–1946: Knin, Drniš, Bukovica, Ravni Kotari*, Zagreb 1986., 72; Sofija Božić, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1929.*, Beograd 2008., 654, 687.

¹² D. ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga“, 304–306 i „Dr. Uroš Desnica 1918. –1921.“, 504–506.

sa bratom Boškom interniran u martu 1919. u Italiju, odakle se vratio kući krajem te godine. Po povratku u Zadar pokrenuo je *Nas list*, čiji je bio vlasnik u saradnji sa odgovornim urednikom Krunom Penovićem, ali ovo glasilo se nije dugo održalo.¹²

Ponovo je preuzeo svoje dužnosti u Zemaljskoj vladi Dalmacije, sada upravnom organu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, što mu je bilo olakšano, a možda i jedino moguće, s obzirom na činjenicu da se, napustivši svoju advokatsku kancelariju u italijanskom Zadru, preselio sa porodicom u Split 1920. godine. U okviru reorganizacije, ukazom od 2. septembra iste godine, Desnica je postao poverenik za unutrašnje poslove i zamenik predsednika vlade.¹³ Delatnost Desnice u ovom telu obavijena je velom neznanja u nedostatku odgovarajućih arhivskih istraživanja, ukoliko su ona uopće moguća s obzirom na stanje građe. Tek mali uvid pruža nam njegov telegram upućen vladi u Beogradu. U njemu se interesuje da li je ostavka Iva Krstelja na mesto predsednika dalmatinske vlade usvojena, što je imalo naročitu važnost za njega, jer mu je Krstelj „poverio (...) upravu redovnom zapisničkom predajom“. Preuzevši poslove predsednika vlade, Desnica je uveo u dužnost, na osnovu već izdatog naređenja, poverenika za prosvetu prof. Vinka Lozovinu. On naročito podvlači teške prilike u kojima je kriza stvorena ostavkom zatekla pokrajinsku vladu:

Dok nadzor nad komunističkim pokretom zauzima svu pažnju Predsedništva Pokrajinske Vlade (...) počeli su da se pojavljuju i u okupiranoj zoni pa i u našem području izvesni znakovi nervoznosti i nestrpljenja, koji izazivlju razne neugodne incidente sa okupatornim vlastima i sa komandom talijanske ratne lagje „Puglia“ koja je još uvek usidrena u splitskoj luci.¹⁴

Desnica se pribojavao da bi pomenuti incidenti mogli da poprime ozbiljne razmere kako je to strahovalo i Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu, a uporedo je jedva uspevao da izađe na kraj sa nedoglednim tekućim poslovima bez potrebne administrativne podrške:

Kad se tomu još nadodadu pripreme za okupaciju teritorije, koja će nam po Rapalskom ugovoru [iz 1920.] biti ustupljena, te silni rad koji je s tim skopčan i gotovo nesavladive poteškoće u nalaženju potrebnog i zgodnog personala za razne upravne grane i u razmeštanju vlasti i činovništva, koje treba da iz Zadra seli, pa onda ostali redovni poslovi unutrašnjeg resora, može se lako doći do uverenja, kako sve to postavlja na jednog čoveka takove zahteve, kojima on i pored najbolje volje i najintenzivnijeg rada ne može da udovolji.¹⁵

Nije poznato šta je centralna vlada odgovorila Desnici ovom prilikom, ali je, na osnovu njegovog vlastitog tvrđenja, on vršio dužnost namesnika Dalmacije, u skladu sa novom reorganizacijom vlasti koja je predviđala namesnike i za Hrvatsku, Sloveniju i Bosnu, sve do oktobra 1921. kada je Stevan Metličić konačno preuzeo tu funkciju. Desnica je u međuvremenu dao ostavku na svoje mesto u pokrajinskoj vladi, koja je i usvojena 21. jula 1921 godine.¹⁶ Prethodno je imao tu satisfakciju da se, u ime Zemaljske vlade kojom je upravljao,

¹³ Citirani document Uroša Desnice u: D. ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.“, 502.

¹⁴ Arhiv Jugoslavije, Beograd (dalje: AJ), Ministarski savet Kraljevine Jugoslavije, 138-20-81, Potpredsednik pokrajinske vlade za Dalmaciju Uroš Desnica Predsedništvu Ministarskog saveta, poverljivo, 13. januar 1921., Br. Pres: 325/21.

¹⁵ Isto.

¹⁶ D. ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.“, 502. Za svoje zasluge tokom službovanja u dalmatinskoj pokrajinskoj vladi Desnica je odlikovan Kraljevskim ordenom Svetoga Save drugog reda 18. novembra 1921. godine. Povelja o odlikovanju nalazi se u Muzeji SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 1–3, fasc. 1, omot 1.

našao u pratnji vojske i žandarmerije koja je 4. aprila 1921. godine pošla iz Splita u Knin, što je označilo i konačan kraj italijanske okupacije čitavog područja Dalmacije, koje je pripalo Kraljevini SHS.¹⁷ Tačni razlozi koji su ponukali Desnicu da podnese ostavku nisu poznati: da li je, osim činjenice na koju je nešto ranije sam ukazivao, da je teret dužnosti u postojećim uslovima bio pretežak za svakog pojedinca, postojalo i nezadovoljstvo druge vrste? Sa okončanjem italijanske okupacije, najveća muka pokrajinske vlade ipak je bila uklonjena, ali to očigledno nije uticalo na njegovu odluku da se povuče sa odgovornog mesta.

Desničin dalji angažman u političkom životu novoformirane jugoslovenske države neraskidivo je vezan sa njegovom partijskom pripadnošću. Tokom dvadesetih godina prošlog veka Desnica je bio istaknuti član Narodne radikalne stranke pod vodstvom Nikole Pašića, koju je doživljavao kao jedinu istinski državotvornu partiju naslonjenu na svetle četrdesetogodišnje tradicije svoga trajanja i oprobanu ruku svoga već legendarnog vođe. Radikali su postigli odličan rezultat na izborima održanim 18. marta 1923. godine u izbornom okrugu Šibenik i oblast Zadarskog suda – osvojena su tri poslanička mandata koja su pripala Desnici, Ljubomiru Jovanoviću, jednom od najistaknutijih prvaka iz beogradske centrale, i dr Nikoli-Niku Novakoviću iz Knina, a poslanici iz severne Dalmacije postali su i dvojica Hrvata, dr Mate Drinković i Mate Goreta.¹⁸ Na krilima ovog velikog izbornog uspeha, radikali izgrađuju i učvršćuju svoju stranačku organizaciju na ovom prostoru. Formiraju se dva nova sreska odbora Radikalne stranke na čelu sa novoizabranim poslanicima: u Kninu 22. aprila pod predsedništvom Nike Novakovića i u Benkovcu 6. maja pod vodstvom Desnice.¹⁹ Iako apsolutno lojalan svojoj Radikalnoj stranci i njenom lideru Pašiću, Desnica odbija nameštenje u državnoj službi u Dalmaciji, valjda iz povređene sujete zbog ponude koju nije smatrao adekvatnom, ali isto tako odbija i ponudu samoga Pašića iz avgusta 1923. da preuzme portfelj Ministarstva za socijalnu politiku u njegovoj vladi iz razloga koji nam ostaju nepoznati.²⁰ Ovo nezadovoljstvo dalje eskalira i dostiže vrhunac 3. oktobra iste godine kada on – „razočaran“, kako je to kasnije naveo njegov prijatelj – podnosi ostavku na svoje mesto u Narodnoj skupštini, nakon nešto više od pola godine trajanja svog poslaničkog mandata. Njegov mandat preuzeo je advokat Nikola Subotić.²¹

Čini se da je Desničino nezadovoljstvo i odbijanje da neposredno učestvuje u političkom životu, bilo kao funkcioner pokrajinske uprave dok je ona postojala, bilo kao ministar ili narodni poslanik, stajalo u vezi sa njegovom razočaranošću tokom kojim su se razvijale unutrašnje prilike u zemlji, čije manifestacije je on pratio na lokalnom nivou i u svakodnevnom životu sa tihim nezadovoljstvom. U tekstu koji nije štampan, posvećenom likvidaciji pokrajinske uprave u Dalmaciji na čelu sa njegovim naslednikom Stevanom Metličićem,

¹⁷ S. Božić, *Srbi u Hrvatskoj*, 28.

¹⁸ Za analizu izbornih rezultata vidi Sofija Božić, „Između demokrata i radikala: produblјivanje političkih podela među Srbima u Hrvatskoj i parlamentarni izbori 1923“, *Istorija 20. veka*, 25/2007., br. 2, 46–47.

¹⁹ S. Božić, *Srbi u Hrvatskoj*, 481.

²⁰ D. ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga“, 306–307.

²¹ *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Pregled o radu Narodne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za skupštinsku periodu od 16. aprila 1923. do 10. novembra 1924.*, Beograd 1928., 33–34, 302; Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 6–7; 9–10, fasc. 9, omot 1, pismo Vladimira Simića Urošu Desnici, 28. jun 1928.

čime je ta pokrajina prestala da postoji kao posebna upravna jedinica, a njen posljednji namjesnik u milosti otpušten u penziju, Desničin komentar odiše prikrivenom ironijom i rezigniranom pomirljivošću: on govori o „tri medene godine“ Metličičeve vlasti koje su, ne donevši nikakav naročiti napredak, ali ni posebnih problema za stanovništvo i državnu vlast, ostale zapamćene kao „posljednja stranica dalmatinske istorije, ispisana (...) sivom bojom“, a samom Metličiću donele su „srećan završetak svoje činovničke karijere“.²² Desnica je bio razočaran i merom svog uticaja i uticaja dalmatinskih radikala na centralne vlasti kada se radilo o pitanjima od značaja za njihov kraj. Stalni neuspesi da se državna vlast privoli da učini više, žalio se, „su nam ubili kredit i uticaj u Dalmaciji“ pa zato nije bilo čudno da se „u našim širim provincijskim krugovima stvorilo uvjerenje o našoj nemoći i o svojoj bespomoćnosti i što smo mi osjetili udes kosovske djevojke, pod čijom su se rukom sušili zeleni borovi“.²³ Pored toga, Desnica i ostali dalmatinski radikali su bili potišteni usled razmirica u partijskom vrhu u Beogradu, naročito u vreme raskola između Pašića i Ljube Jovanovića, drugog čoveka u stranci i poslanika iz Primorja, što je neminovno slabilo i njihov položaj, pa je to, uz ostale pomenute razloge, doprinosilo izvesnoj Desničinoj mrzovoljnoj i samonametnutoj pasivizaciji i izolaciji koja je njegovom bliskom stranačkom kolegi delovala kao „depresija“.²⁴

Od najranijeg formativnog perioda postojanja Kraljevine SHS Desnica se našao preokupiran, sasvim prirodno za jednog Dalmatinca, sa problemom srpsko-hrvatskih odnosa i saniranja unutrašnjih trzavica u zajedničkoj državi. Već sredinom 1922. godine učestvuje u anketi sprovedenoj među uglednim javnim ličnostima na stranicama *Srpskog književnog glasnika* o uzocima i načinu prevazilaženja srpsko-hrvatskih suprotnosti. Za njega nema nikakve sumnje da krivica za podvojenost leži na hrvatskoj strani: nasuprot odsustvu plemenskog ekskluzivizma kod Srba, koje je očito u neinsistiranju na srpskom imenu u nazivu stranaka, stoji faktičko stanje plemenske podvojenosti Hrvata koja je „jedna svesna, volitivna i javno propovedana politička tendencija“ očigledna u programima njihovih stranaka i za čije je uklanjanje potrebno lečiti „bolesnu psihu“.²⁵ Sami Hrvati, posebno oni iz Dalmacije, kao naročito rodoljubivi i svesni, čime se očigledno aludiralo na njihovo jugoslovenstvo, su ponajviše pozvani da pristupe tom lečenju koje bi trebalo da bude potpomognuto sa srpske strane popuštanjem i predusretljivošću koji jedino ne bi smeli da ugroze državno jedinstvo. Ako bi svi pokušaji ostali bezuspešni, Desnica upozorava, milion srpskih žrtava u ratu mora bar da obezbedi jedinstvo srpskog plemena.

Tokom 1924. godine pojavljuju se prvi znaci da će doći do smirivanja sukoba sa Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom, pre svega nakon najave njenog predsednika Stjepana Radića da će prekinuti pasivnu rezistenciju i uzeti učešća u radu Skupštine. Desnica se tim povodom oglašava na stranicama lista *Država*, koji je izdavao Okružni odbor

²² Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5 (1924. godina), „Stevo Metličić“.

²³ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5 (1926. godina), „Da se razumijemo“, *Država* (Split), br. 216, 29. maj 1926.

²⁴ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 6–7; 9–10, fasc. 9, omot 1, dva nedatirana pisma Josipa Jablanovića Urošu Desnici [1926. godina].

²⁵ *Srpski književni glasnik*, knj. 6, 16. maj 1922., 118–119.

Narodne radikalne stranke u Splitu, u kome će i narednih godina iznositi svoje političke stavove. On je vidno rezervisan prema Radićevoj izjavi i smatra da ona može nešto da znači samo ukoliko bude propraćena prekidom sa prošlošću, odnosno odricanjem od svog političkog programa, prihvatanjem narodnog i državnog jedinstva, odbacivanjem republikanstva i iskrenom privrženosti Kralju. Pribojava se, međutim, da je Radićeva namera da uđe u Skupštinu „u ulozi trojanskog konja“.²⁶ Od tog vremena Desnica vodi kontinuiranu i žestoku borbu sa Radićem i njegovom strankom koja je, na momente, prožeta dubokim pesimizmom u pogledu eventualnog srpsko-hrvatskog sporazuma. Taj pesimizam se bazira, pored ostalih neumitnih i neprijatnih činjenica svakodnevnog partijskog života, na njegovom viđenju dubinskih psihološko-socijalnih raspoloženja hrvatskog naroda:

Mi moramo zato da bez straha, i ako ne bez stida, pogledamo stvarnosti u oči i da muški kažemo onu istinu, koju svi u sebi osjećamo i koju se svak boji da izreče: hrvatsko pleme, u svojoj ogromnoj većini, mrzi Srbe i Srbiju, mrzi Vlahe, Rkaće, Race onom mračnom, sred-njovjekovnom mržnjom, koja je to fanatičnija što je bezrazložnija. Njegova želja sporazuma prividna je a neiskren je njegov vapaj za slogom. (...) Ono hoće da kida veze u koje je ušlo krfskim paktom i decembarskom adresom, ono hoće da posije so na temelje ove države u koje je srpsko pleme uzidalo kosti svojih sinova.²⁷

Krajem iste godine vraća se na ovu temu i, predstavljajući svojevrstan portret Radića kome on odriče svaku ljudsku i političku vrednost, dokazuje da je njegova popularnost rezultat specifičnog stanja „hrvatskog javnog mišljenja, koje bol prošlosti i razočaranje sadašnjosti združuje u zemaljskom obožavanju ovog lažnog idola“, pa dodaje kako „Radićeva mržnja može Srbima samo da služi na čast“ i predviđa da se sporazum može postići „samo preko Radića i protiv Radića“.²⁸

Uoči samog sporazuma između Pašića i Radića i ulaska HSS-a u vladu, nakon što je ta stranka priznala Vidovdanski ustav i monarhiju Karađorđevića (i zato izbacila odrednicu republikanska iz svog imena), Desnica strahuje da će cenu tog sporazuma platiti Srbi u Dalmaciji pa diskretno apeluje na radikalsko vođstvo u Beogradu da ne žrtvuje tu provinciju.²⁹ Njegov stav nije bio usamljen među vodećim dalmatinskim radikalima; naprotiv, on je izražavao opšte mišljenje i strahovanje koji su kasnije, u trenucima najvećeg nezadovoljstva, dovodili do otvorenog protesta upućenog „beogradskim vlastodršcima partije“.³⁰ Kada je sporazum postao realnost u leto 1925., Desnica i dalje ne menja svoj stav niti veruje u trajnost takvog aranžmana. Na konferenciji u Splitu 23. avgusta 1926. on se otvoreno založio za raskidanje sporazuma između radikala i HSS zbog anti-srpskog i anti-jugoslovenskog držanja potonje stranke.

²⁶ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5 (1924. godina), „Pašić i Radić“, *Država* (Split), br. 1, 16. april 1924.

²⁷ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5 (1924. godina), „Zakon mržnje“, *Država* (Split), br. 39, 30. avgust 1924.

²⁸ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5 (1924. godina), „Junak našeg doba“, *Istina: nedeljni politički časopis*, 1/1924., br. 10–11.

²⁹ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5 (1924. godina), „Sporazum i provincija“, *Država* (Split), br. 118, 10 jun 1925.

³⁰ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 6–7; 9–10, fasc. 9, omot 1, pismo Josipa Jablanovića Urošu Desnici, 18. jul [1925.]; nedatirano pismo Jablanovića Desnici [citirano]; pismo Jablanovića Desnici, 20. maj 1926.

Sl. 1. Uroš Desnica na nepoznatom skupu

Naročito je istakao lokalne probleme u Dalmaciji, koja je u potpunosti prepuštena Radiću, kao koalicionom partneru, što je dovelo do toga da su nacionalno orijentisani ljudi, pod čime se podrazumevaju oni jugoslovenski nastrojani, ugroženi od pristalica bivšeg austrijskog režima.³¹ Partijsku pristrasnost Pavla Radića pri formiranju komisije za rešavanje agrarnih odnosa u Dalmaciji tumačio je kao jedan od „onih skrovitih računa kojima je podan prvi znak zahtjevom za smenu nekih viših činovnika u Dalmaciji i koji nam, kao kroz maglu, naslućuju bračnu nevjeru našeg političkog druga“.³² Potom se ponovo vraća na žalostan položaj dalmatinskih radikala koji su ne samo nebitni stranačkoj centrali već predstavljaju i jedan teret u njenim političkim kombinacijama sa HSS.³³ Desničine verbalne razmene sa Radićem lično su brutalne i on mu, u odgovoru na napade hrvatskog lidera izrečene na jednom zboru, javno baca uvrede u lice – „lažac i klevetnik, austrijski izmečar i izdajica“ su izrazi kojima opisuje šefa HSS – i poziva ga da ga tuži sudu gde će on imati obavezu da dokaže svoje navode.³⁴ U trenutku kada se Radić okrenuo protiv Pašića i optužio ga za korupciju, Desnica nije odoleo da ne podseti da su on i „skromni provincijski listić“ dalmatinskih radikala odavno opominjali na to šta će proisteći „iz sađenja tikava sa Stjepanom Radićem“.³⁵

³¹ S. Božić, *Srbi u Hrvatskoj*, 524, fusnota 147.

³² Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5, „Dalmatinski radikali protiv radićevaca“ [preuzet tekst iz „Čist račun, duga ljubav“, *Država* (Split), br. 150, 29. septembar 1925.], *Riječ* (Zagreb), br. 227, 3. oktobra 1925.

³³ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5 (1926. godina), „Da se razumijemo“, *Država* (Split), br. 216, 29. maj 1926.

³⁴ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 4–5, fasc. 5 (1926. godina), „Pismo Dr. U. Desnice Stjepanu Radiću“, Obrovac, 7. jula 1926, *Novo doba* (Split), br. 156, 10. jul 1926.

³⁵ Čedomir Višnjić, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1941: anotirana bibliografija*, Zagreb 2000., 153; odlomak iz „Sveti Jovan pred sudom“, *Država* (Split), br. 265, 4. decembar 1926.

Neposredno nakon objavljivanja ovog teksta u *Državi*, čime je Desnica dao oduška svojoj ličnoj satisfakciji, neprikosnoveni vođa radikala Pašić je preminuo i stranka se ubrzo našla u velikoj krizi. Započeta frakcijska podela među radikalima pokazaće se hronična i neizlečiva u odsustvu snažnog autoriteta koji bi zamenio Pašićev, u kojoj će jedna grupa obično činiti okosnicu vlade, a druga stajati u opoziciji. Desnica, koji će tokom tridesetih godina i sam biti predmet ove vrste frakcijske borbe, pozvao je svoje stranačke kolege da se održe na okupu i da se svaka žrtva podnese u cilju spasa države, a „da se ne pitamo jesmo li za vladu ili glavni odbor“.³⁶ Gledano u retrospektivi, njegove reči su bile proročke.

Nakon ubistva dvojice poslanika HSS-a u Skupštini u junu 1928. i teškog ranjavanja Radića, koji će nešto kasnije umreti, zemlja se našla u teškoj krizi. Desnica promišlja o njenim uzrocima i ovoga puta, za razliku od svojih ranijih istupa, nalazi da oni podjednako leže na obe strane: hrvatska strana nije dala svoj doprinos formiranju nove države, a srpska se nije u duhovnom pogledu otrgla iz svojih predratnih granica i vladala je čitavom novom, velikom i kulturno heterogenom zemljom iz takvih uskih okvira.³⁷ Desnica prihvata uvođenje šestojanuarske diktature kralja Aleksandra, mada ne bez žala što je i njegova Radikalna stranka raspuštena kao i sve ostale – veruje da su principi na kojima je ona utemeljena ispravni i da će na kraju odneti pobjedu. Sa druge strane, on pristaje uz novo stanje sa uverenjem da „prestanak ustavnosti i parlamentarizma u onom degenerisanom obliku, koji je kod nas bio prevladao, kao plod preneglog prelaska iz političke i nacionalne podregiječnosti u carstvo neograničene slobode (...) morao je da sobom donese i prestanak partijskog društvenog uređenja“.³⁸

Najočiglednija manifestacija Desničinog pristajanja uz lični režim kralja Aleksandra je njegov izbor, na osnovu oktroisanog ustava iz septembra 1931. godine, za senatora iz Primorske banovine, zajedno sa Nikolom Prekom i Ivom Majstovićem na dan 3. januara sledeće godine.³⁹ Čini se da je ulazak u Senat proizašao iz razočarenja prethodnog perioda: Radikalna stranka kojoj je ostao veran uprkos svom neslaganju sa njenom politikom osula se nakon Pašićevog nestanka sa scene, a ideologija integralnog jugoslovenstva ponudila je alternativni put za prevazilaženje hrvatskog pitanja – mada promašen, kako će to vreme pokazati – i to u skladu sa njegovim dubokim uverenjem o ispravnosti dogme o narodnom jedinstvu. Desnica nije bio naročito aktivan senator. Najčešće nije bio prisutan prilikom glasanja, a u onim mnogo ređim situacijama kada je sedeo u sali, podržavao je zakonske predloge vlade. Bio je član Finansijskog odbora Senata koji je preporučio za usvajanje predloge Zakona o kovanju srebrnog novca, Zakona o izmenama i dopunama Zakona o porezu na poslovni promet i Zakona o izmenama i dopunama Zakona o državnoj trošarini u avgustu 1932. godine, važnim u vreme velike privredne depresije koja je vladala u Jugosla-

³⁶ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 6–7; 9–10, fasc. 6, omoti 1–7, „Propast ili obnova?“, *Država* (Split), br. 310, 23. jul 1927.

³⁷ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikla 8, „Na Vidovdan 1928.“, *Država* (Split), br. 395, 27. juna 1928.

³⁸ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 6–7; 9–10, fasc. 6, omot 2 (1928. godina), „Našim Prijateljima“ i „Saopštenje izdavalaca ‘Države’“, *Država* (Split), br. 444, 2. februar 1929.

³⁹ *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije, Prvi prethodni sastanak Senata, br. 1, sastanak održan 11. januara 1932.*, Beograd 1932., 2, 8.

viji i čitavom svetu u to vreme.⁴⁰ Zabeleženo je samo jedno njegovo obraćanje sa senatske govornice. Ovaj govor je bio potpuno posvećen problemima njegove severne Dalmacije, za šta su kao povod poslužili slučajevi ubacivanja oružja i paklenih mašina iz Italije i istrage koja je usledila, praćene izvesnim prekoracenjima službenih ovlašćenja od strane žandarmerije. Otuda je Desnica izneo još jedanput svoje poglede na međunacionalne odnose u svom rodnom kraju:

Vi treba da znate, gospodo, da smo mi u pogledu državne vjernosti već od 1918 godine imali mnogo zala, imali mnogo protivnosti i mnogo dušmana u samoj našoj provinciji da savladamo i da ih priljubimo za ovu državu i da mi u tom nismo potpuno uspeli. Tako daleko smo došli ne zato što bi jedan žandarm digao ruku na jednog građanina ili sto žandarma na sto građana, nego zato što je takva psihološka osnova jednog dela stanovništva u Dalmaciji koje ja neću da delim na Srbe i Hrvate, jer smo mi svi složni da smo svi jednako Jugosloveni, ali kad mora da se napravi jedno diferenciranje (...) na pravoslavne i katolike.⁴¹

Desnica odbija prigovore opozicije da je za takvo stanje odgovorna politika vlade, jer ona nije progonila građane zato što su Hrvati ili katolici. Zato se on pita „okle bi se porodila kod toga naroda želja za slobodnom i nezavisnom Hrvatskom“ kada se za 120 godina pod austrijskom vlašću, od Kampoformijskog do Senžermenskog mirovnog ugovora, ta parola nikada nije čula u narodu, pa ni kod inteligencije. On navodi ekonomske i administrativne koristi koje su severnodalmatinski srezovi imali u novoj jugoslovenskoj državi. Doduše, Desnica nalazi da ima i krivice do vlasti, ali ona se sastoji u tome što su „demagogijom stvorili u njemu [narodu] pretstavu o njegovoj svemoći“. Kao dokaz svoje teze, on navodi sledeće: „Ovaj narod prima badava zemlju, on biva razdužen, on se hrani i dobija hrane kad je gladan, on se leči – jer treba znati šta je sve učinjeno u pogledu suzbijanja malarije i kolika je ta antimalarična kampanja za koju su se potrošili milioni (...) i sve mu to još nije dosta.“ Drugu veliku grešku državnih vlasti Desnica vidi u pauperizaciji buržoazije do koje je došlo usled sprovođenja agrarne reforme na način koji je on smatrao pogubnim i zavedenim levičarskim teorijama: „Upropašćen je (...) onaj konzervativni, onaj državotvorni, svesni stalež (...) koji je nosio državne tradicije, i na koga se država mogla osloniti, jer je bio kod naroda uticajan.“ Nakon što je izneo svoje viđenje problema, Desnica daje preporuku kako da se oni prevaziđu: pored ekonomskog i privrednog podizanja, važno je „podizati nacionalizam i svest za državu, treba širiti zadrugarstvo, treba osnivati sokolska društva i pored okružnica“, kao i „ublažavati versku međusobnu mržnju“. U pogledu ovog poslednjeg, on smatra da je ujedinjenje katoličke i pravoslavne crkve utopija i da je pravi put razvijanje tolerancije između dve konfesije i dodaje da „tu trpeljivost kod katoličke strane ne nalazimo“ za šta dokaz nalazi u držanju krčkog biskupa Josipa Srebrnića.⁴² Čitav govor prikazuje senatora Desnicu kao odgovornog političara koji se potpuno pridržava zvanične linije šestojanuarskog režima: oštre reči koje je ranije upućivao na adresu pokojnog Radića

⁴⁰ *Stenografske beleške senata Kraljevine Jugoslavije, knj. II, od XVIII do XL redovnog sastanka od 22 marta do 19 oktobra 1932, Beograd 1932.*, 279–284, 290–293.

⁴¹ *Stenografske beleške senata Kraljevine Jugoslavije, XXXIII redovni sastanak, držan 29. mart 1933.*, Beograd 1933., 178–182.

⁴² *Isto.*

i njegove stranke zamenjene su mnogo umerenijim stavom koji je utemeljen u prihvatanju zvanične koncepcije integralnog jugoslovenstva. Pored toga, Desnica je bio i jedan od 18 pravnih eksperata – ne inicijalnih, već je to postao naknadno – članova Vrhovnog zakonodavnog saveta (postojao je od 4. februara 1929. do 7. decembra 1931), savetodavnog organa predsednika Ministarskog saveta, koji je delovao pri Ministarstvu pravde sa zadatkom da pregleda i ocenjuje projekte zakona, uredbi i pravilnika sa zakonskom snagom.⁴³

Sa formiranjem vlade Milana Stojadinovića u junu 1935. otvara se jedno novo poglavlje u unutrašnjoj politici Kraljevine Jugoslavije. Delujući u saglasnosti sa regentom, knezom Pavlom, Stojadinović diskretno, ali ipak sasvim vidljivo, odstupa od zvanične ideologije narodnog jedinstva. Već u samoj programskoj deklaraciji svoje vlade, ali i u drugim svojim nastupima, Stojadinović govori o Srbima, Hrvatima i Slovencima, a ne o Jugoslovenima. Daje i nagoveštaje, sasvim neodređene doduše, da je spreman na davanje širokih lokalnih samouprava, što je ukazivalo na njegovu spremnost da traži rešenje za zahteve Hrvata. Ovaj otklon Stojadinovića od politike pokojnog kralja Aleksandra nije promakao pristalicama Jugoslovenske nacionalne stranke, koji su bili zatočnici Kraljeve baštine, pre svega principa nacionalnog i državnog jedinstva. Četiri meseca nakon što je Stojadinović postao premijer velika grupa senatora, pripadnika JNS, potpisala je interpelaciju senatora Koste Timotijevića, predsednika poslaničkog kluba te stranke, od 11. novembra u kojoj je novi politički kurs vlade izložen oštroj kritici. Među potpisnicima interpelacije našao se i Desnica. Time se on svrstao uz optužbu da se vladina politika „vodi i sprovodi u praksi protivu osnovnih načela zdrave istinske jugoslovenske misli“.⁴⁴ U tekstu interpelacije navodi se da vladina politika liberalizacije političkog života, koja je podrazumevala, između ostalog, da se dopusti javno manifestovanje hrvatskih nacionalnih simbola i osećanja („puštanje ventila“ kako se to govorilo), nije donela priželjkivano stišavanje strasti u zemlji, već pad autoriteta državnih organa i bezmalo anarhiju u pojedinim krajevima zemlje. Tvrdi se takođe da se u narodnim masama stvara utisak da je Kraljev akt od 6. januara, kao i sve što on simbolizuje, reakcionaran i uzrok teškog stanja u zemlji koji vlada svojim merama pokušava da prevaziđe. Vraćanje političkih sloboda, u praksi ako ne i u zakonodavnoj sferi, i obnavljanje starih „plemenskih“ partija doveli su, suprotno od očekivanog, do zaoštavanja plemenskih sukoba i erupcije nasilja uperenog protiv svih svetinja države i nacije, pa i omogućili „jedan nezapamćen terorizam protiv svakoga svesnog nacionalnog čoveka“.⁴⁵ Sa druge strane, ugušuje se i zabranjuje reč i delatnost jugoslovenskih nacionalista, kao i njihova odbrana načela i tekovina kralja Aleksandra. Dakle, stavljajući svoj potpis na Timotijevićeve interpelaciju, Desnica se svrstao u redove onih koji su istupali sa pozicija ubeđenih pristalica kraljevske diktature i njenih čvrstorukaških metoda.

⁴³ Sačuvana je vizit kartica koja ukazuje na članstvo u ovom telu. Sasvim je izvesno da je i činjenica da je Desnica 6. septembra 1930. godine bio odlikovan Kraljevskim ordenom Jugoslovenske Krune trećeg reda stajala u vezi sa njegovim učešćem u radu pomenutog saveta. I vizit kartica i povelja o odlikovanju nalaze se u Muzeju SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 1–3, fasc. 1, omot 1. O Vrhovnom zakonodavnom savetu vidi Christian Axboe NIELSEN, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, Toronto 2014., 93.

⁴⁴ *Stenografske beleške senata Kraljevine Jugoslavije, redovan saziv za 1935 i 1936. godinu, knj. 1, od I prethodnog do XIII redovnog sastanka, od 20 oktobra 1935 do 27 marta 1936 godine sa budžetskom debatom u načelu i pojedinostima*, Beograd 1936., 13–16.

⁴⁵ *Isto*.

Međutim, Desničin opozicioni stav prema Stojadinovićevoj vladi nije dugo potrajao. Kao negdašnji radikal, on se uskoro, već u decembru iste godine, našao u prilici, bolje rečeno neprilici, da bude uvučen u novi raskol u radikalnim redovima nastao u vezi sa formiranjem Jugoslovenske radikalne zajednice, nove vladine stranke pod predsedništvom premijera Stojadinovića. Ona je imala da okupi političke predstavnike većine Srba, a takvima su se smatrali radikali, Slovensku ljudsku stranku Antona Korošeca i Jugoslovensku muslimansku organizaciju Mehmeda Spahe. Poslednje dve stranke su nesumnjivo uživale podršku većine Slovenaca i bosansko-hercegovačkih muslimana. Na taj način, JRZ bi praktično uživala podršku najvećeg dela jugoslovenskog elektorata i efektivno izolovala opoziciju HSS. Ukoliko bi se postigao sporazum sa Vlatkom Mačekom, njegova stranka upotpunila bi vladavinsku kombinaciju JRZ-e. Međutim, Glavni odbor Radikalne stranke na čelu sa starim i uglednim prvakom Acom Stanojevićem je brzo postao nezadovoljan sa merom svoga uticaja u vladinoj novoj stranci, u kojoj je Stojadinović pretendovao da igra ulogu stvarnog lidera, a ne običnog opunomoćenika vođstva svoje stranke. U nastalom sukobu predsednik vlade se pokazao nadmoćniji i privukao je, zahvaljujući mogućnostima koje su stajale na raspoloženju svakoj vladi, pa i njegovoj, većinu radikala na svoju stranu. Jedan deo radikala ostao je privržen Glavnom odboru svoje stranke. Iako više nije formalno ni pripadao Radikalnoj stranci, Desničin stav bio je, s obzirom na njegov položaj i ugled, od interesa sukobljenim radikalnim frakcijama koje su očigledno računale sa njim kao sa bivšim istaknutim članom Pašičeve stranke. To nam je poznato na osnovu korespondencije između Lazara Markovića, člana Glavnog odbora koji je ponajviše bio involviran u pitanja stranačke organizacije i praktičnog rada, i Ljube Jurkovića, profesora iz Ljubljane, rodom iz Benkovca, čiji je otac Dušan bio jedan od istaknutijih radikala iz severne Dalmacije. Jurković je predlagao Markoviću da se najistaknutiji radikal iz Knina Niko Novaković privoli na priznavanje autoriteta Glavnog odbora, a ukoliko ne pristane „tada on treba da povuče konsekvencije, a Glavni odbor sa njim i njegovim prijateljima da postupi jednako kao i sa g. dr. Urošem Desnicom i protom Sergijem Urukalom“.⁴⁶ On ohrabruje Markovića zapažanjem da lokalni lideri dalmatinskih Srba crpe svoj autoritet iz poverenja koje im se ukazuje iz Beograda i da oni to poverenje gube čim se ispostavi da ih beogradska centrala ne mari: „Ali Glavni odbor stranke, posle rđavog iskustva sa g.dr.Desnicom i g.dr.Novakovićem, trebaće svakako da u Dalmaciji uredi stvar organizacije stranke.“⁴⁷ Svome ocu, Jurković piše da je Desnica izgubio poverenje vođstva iz Beograda „radi oportunističke („gubernamentalističke“) politike“.⁴⁸ Dalje ga optužuje da misli samo na svoje lične interese. Jurković takođe ističe da je neophodno da se načelno prekine sa „sistemom poverenika sa neograničenim punomoćijem“ koji se pokazao štetnim, jer je takvim poverenicima omogućavao da sprovode neku svoju ličnu i samovoljnu politiku. Ako bi se stranačka organizacija strogo

⁴⁶ AJ, Zbirka Lazara Markovića, br. 85, fascikla 2, Jurković za Markovića, 16. april 1936. Na izborima 1938. godine Ljuba Jurković je i sam promenio tabor, pa se kandidovao na zemaljskoj listi JRZ za Primorsku banovinu, u srezu Benkovac, i to kao prvi na listi. Vidi AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Stojadinović Marku Buiću, 4. novembar 1938., skenovi 809–811.

⁴⁷ AJ, Zbirka Lazara Markovića, br. 85, fascikla 2, Jurković Markoviću, 21. april 1936., Ljubljana.

⁴⁸ AJ, Zbirka Lazara Markovića, br. 85, fascikla 2, Ljuba Jurković Dušanu Jurkoviću, 21. april 1936.

sprovela prema svojim statutima, onda bi se teško „desilo ono što se je desilo sa gg. Desnicom, Subotićem, Urukalom i sada sa gg. Novakovićem i dr.“⁴⁹ U posljednjem sačuvanom pismu, Jurković otkriva da je senator Desnica i dalje pripadnik JNS.⁵⁰ Prema Jurkoviću, dalmatinski Srbi nisu bili zadovoljni radom Desnice i drugih lokalnih srpskih prvaka pa su zato želeli da ruše njihov uticaj u javnom životu, koji je još uvek bio jak zbog pune podrške izvršne policijske vlasti. Međutim, borbu protiv Desnice poveo je i Niko Novaković, vođa JRZ-e u severnoj Dalmaciji. On upozorava da potonjega ne treba ometati u tom poslu, jer bi to značilo davanje indirektno pomoći Desnici.⁵¹ Novaković je zaista imao priličnog uspeha u svojoj agitaciji: on je formirao kninski i benkovački, a zatim i okružni odbor JRZ za Primorsku banovinu, obnovio je rad bivšeg radikalnog glasila *Država*, čiji je postao glavni i odgovorni urednik, a potom ostvario ubedljivu pobjedu na opštinskim izborima u Kninu nad do tada vladajućim zemljoradnicima.⁵²

Prema tome, Desnica se našao, kao i izvesni drugi narodni prvaci, u ponešto neodređenom položaju. Kao senator koji je pripadao JNS – bio je član užeg izvršnog odbora te stranke – uprkos svojoj državnoj funkciji nije bio deo vlasti u pravom smislu te reči nakon konstituisanja JRZ. On uzima učešća na skupu Pohorske akcije, koja je okupljala razne skupine oko JNS, održanom u Splitu 3. februara 1936. godine, na kome je, po zvaničnom izveštaju, učestvovalo 700–800 pristalica Budislava Grge Anđelinovića iz Dalmacije i na kome su govorili Jovo Banjanin, Petar Zec, Albert Kramer, Vasa Jovanović iz Banja Luke, Ignat Stefanović iz južne Srbije i Ivan Juriša iz Zagreba. Uz Desnicu su bila prisutna i druga dva dalmatinska senatora, Ivo Majstović i don Frane Ivanišević, kao i narodni poslanici Ante Maštrović i Manfred Paštrović.⁵³ Sa druge strane, oskudni podaci kojima raspolažemo o njemu sugerisu da, u periodu nakon potpisivanja interpelacije senatora Timotijevića, Desnica, u najmanju ruku, nije javno istupao protiv Stojadinovićeve vlade. Jurkovićeve opservacije o njegovom oportunističkom držanju se moraju uzeti sa izvesnom rezervom, jer potiču od političkog protivnika koji svakog radikala, makar i bivšeg, koji nije bespogovorno stao uz Glavni odbor u sukobu sa Stojadinovićem, automatski karakteriše kao vladinog poslušnika. U tom pogledu, kao korektiv Jurkovićevoj oceni može da posluži izveštaj bana Primorske banovine Josipa Jablanovića. On se mora uzeti kao merodavan pošto potiče od čoveka koji je, po prirodi svoje službene dužnosti, posmatrao stvari iz režimskog ugla, za razliku od Jurkovića, a pri tome je odlično poznao Desnicu sa kojim je blisko sarađivao u okviru Radikalne stranke tokom 1920-ih godina, o čemu ubedljivo svedoči njihova bogata korespondencija. U odgovoru na Stojadinovićev zahtev da mu preporuči pogodnog kandidata za senatora iz svoje banovine, u cilju popunjavanja mesta upražnjenog usled smrti senatora Miće Mičića

⁴⁹ *Isto.*

⁵⁰ AJ, Zbirka Lazara Markovića, br. 85, fascikla 2, Jurković Markoviću, 22. maj 1936.

⁵¹ *Isto.*

⁵² Dušan PLENČA, „Sjevernodalmatinska Zagora i Ravni Kotari između dva svjetska rata (1921–1941)“, drugi deo članka, *Zadarska revija*, 32/1983., br. 1, 63–64.

⁵³ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Kraljevska banska uprava Primorske banovine Ministarstvu unutrašnjih poslova, Pov. II, Br. 3614/36, 7. mart 1936., Split, predmet: Mesečni izveštaj o političkoj situaciji, pojavama, događajima i kretanjima u masama za mesec februar 1936. god., 318–334.

iz Dubrovnika, Jablanović daje pravu malu analizu političkog sveta sa svog područja. On se žalio na veliku oskudicu ljudi pogodnih za javni život i rad pa nastavlja:

Desnica se otuđio, impresionista i kolebljiv. Anđelinović i njegovi prijatelji (dva-tri njih) na drugoj su strani, i, kad upravni aparat ne može više da bude u odnosu zavisnosti prema užim ciljevima njihove političke delatnosti, ne javljaju se nikako kao saradnici. Senatori su potpisnici interpelacije. U stranku JRZ stupili su od poslanika samo četiri Srbina i jedan Musliman.⁵⁴

Jablanović ima reči hvale jedino za Nika Novakovića zbog njegovog uspeha u radu na organizovanju JRZ i ističe kako mu „uprav imponira solidnost i ozbiljnost političkoga rezonovanja Dr. Nika Novakovića kad ih upoređujem sa impresionističkom kolebljivosti g. Dr. Desnice i sa nedokučivom rezerviranošću Dr. [Nikole] Subotića“.⁵⁵ Jablanovićev sud o Desnici nedvosmisleno pokazuje da ga on nikako nije video kao pouzdanog pristalicu vladine politike mada nije bio ni u otvoreno opozicionom stavu poput Anđelinovića. Takođe, odvaja Desnicu od Anđelinovića i njegovih prijatelja u pogledu sklonosti potonjih da iskoristićavaju državnu vlast za potrebe ostvarivanja svojih vlastitih političkih ciljeva – inače potpuno tačna optužba i karakteristično svojstvo velikog dela političke elite – što jednako demantuje tvrdnju Jurkovića o Desničinom oportunističkom i zaokupljenosti ličnim interesima.

U aprilu 1936. izvršen je atentat na poslanika Manfreda Paštovića na koga je nepoznato lice pucalo iz revolvera kada je ovaj otvarao kapiju svoje kuće. Senator Anđelinović se žalio banu Jablanoviću da je policijska prijava povodom ovog napada sastavljena u smislu koji sugeriše da je Paštović inscenirao čitav događaj pa je zato čak i demonstrativno otkazao zaštitu policijskog agenta dodeljenog mu radi njegove lične bezbednosti kako i sam ne bi doživeo nešto slično poput njegovog stranačkog kolege, što bi, kako je Anđelinović istakao, „bilo posvema u duhu politike gosp. Dr. Stojadinovića“.⁵⁶ Ovaj ozbiljan incident bio je povod da Jablanović ukaže Desnici na nekorektnost Anđelinovićevog ponašanja i dozna od njega novosti o aktivnostima JNS:

Imao sam dug razgovor sa senatorom Dr. Desnicom i mislim da sad i on drukčije gleda na stvari, mnogo hladnije i objektivnije (...) Dr. Desnica je bez svoga pristanka uvršten od Anđelinovića u banovinski odbor JNS. Desnica je bio pozvan od Anđelinovića na sastanak JNS u Splitu, ali nije pristupio.⁵⁷

I ovo svedočenje ukazuje na ambivalentnu Desničinu poziciju između režima kome nije pripadao i svoje stranke jugoslovenskih nacionalista, čiji je formalno još uvek bio član, ali od koje se postepeno udaljavao. Jablanović se, međutim, nakon kratkog vremena pokolebao u svojoj oceni političkog stava Desnice u vezi sa njegovim držanjem prilikom posete šefa JNS Petra Živkovića Splitu, kojom prilikom ga je senator dočekao: „Čudim se Desnici da je tako otvoreno ušao u ovu lažnu situaciju i u spregu sa ljudima koji su ga jednom grdili i potcenjivali. Pokušao sam nekoliko puta da Desnicu otrgnem od te sprege, ali uzalud. Koliko je De-

⁵⁴ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Jablanović Stojadinoviću, 27. novembar 1935., 243–248.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Jablanović Stojadinoviću, 28. april 1936., uz priloženo pismo Anđelinovića Jablanoviću, 27. april 1936., 342–346.

⁵⁷ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Jablanović Stojadinoviću, 2. maj 1936., 347–348.

snica uman, toliko je i naivan i nerealan u politici.⁵⁸ Međutim, prilikom sledeće Živkovićeve posete Splitu i Primorskoj banovini, kada je održan i stranački zbor u gradskom pozorištu i uža banovinska konferencija, dočekali su ga apotekar Niko Bonetti, predsednik mesne organizacije, i Anđelinović, koji je predsedavao zborom, ali Desnica se ne spominje u izveštaju.⁵⁹

Dakle, sredinom 1936. godine, Desnica je bio u jednom veoma kompleksnom političkom položaju koji je reflektovao generalnu poziciju dalmatinskih Srba. Oni se osećaju ugroženim pred kompaktnim nacionalnim hrvatskim pokretom oličenim u Mačekovoj partiji. Sa druge strane, njihov politički front je rascepan između različitih rivalskih srpskih partija koje se iscrpljuju u međusobnim borbama i nemaju potrebnu unutrašnju koheziju da postanu srpski ekvivalent HSS-a. Sam Desnica je, čini se, polako tonuo u političku pasivnost kada je u pitanju njegov stranački angažman u JNS mada se ponovo spominje njegov sastanak, u društvu sa Anđelinovićem i Paštrovićem, sa predsednikom stranke Živkovićem u Splitu krajem maja 1938.⁶⁰ Nešto pre toga, 3. januara, prestao je njegov senatorski mandat.⁶¹ Konačno, prilikom izborne kampanje krajem te iste godine Desnica je prisustvovao izbornoj konferenciji Prvislava Grisogona, kandidata JNS na zajedničkoj opozicionoj listi čiji je nosilac bio Maček, održanoj 3. novembra u Splitu, na kojoj je bilo oko 140 lica, među kojima i Anđelinović, Ivo Majstrovic i Tresić Pavičić, ali je ubrzo nakon toga, kako tvrdi zvanični izveštaj iz Primorske banovine, napustio stranku.⁶² S obzirom da je Desnica, kako to pokazuje njegova prethodna politička aktivnost, bio itekako veran svojim stranačkim kolegama, njegovo istupanje iz JNS mora se dovesti u vezu sa ogromnim zaokretom koji je ta stranka učinila u kampanji za izbore od 11. decembra. Iako je nominalno zadržala svoju unitarističku ideologiju nacionalnog i državnog jedinstva, njeno vođstvo na čelu sa Živkovićem je rešilo da izađe na izbore na listi Mačeka, glavnog protivnika beogradskog centralizma i zagovornika hrvatske samostalnosti, čiji sadržaj nije bio jasno definisan. Za Desnicu, vatrenog Srbina, ubeđenog Jugoslovena i protivnika HSS još iz vremena kad je njen predsednik bio pokojni Radić, uz to i čoveka kome je lični integritet bio neprikosnoven vrednost, takav neprincipijelan stav, motivisan isključivo pragmatičnom težnjom da se osigura što bolji izborni rezultat, morao je da bude neprihvatljiv.⁶³

⁵⁸ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Jablanović Stojadinoviću, 13. avgust 1936., 392–394.

⁵⁹ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Jablanović Stojadinoviću, 18. maj 1937; priložen je izveštaj Uprave policije u Splitu, Pov. br. 4144, od istog datuma, predmet: Zbor JNS u Splitu dana 17.V.1937., 501–505.

⁶⁰ AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Upravno odeljenje II, Pov. II. broj 7430/38, 10. juna 1938. god. Ministarstvu unutrašnjih poslova, predmet: Mesečni izveštaj o političkoj situaciji, događajima, pojavama i pokretima za mesec maj 1938. god., 751–767.

⁶¹ *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije, redovan saziv za 1937 i 1938 godinu, knj. 1, od prethodnog do XV redovnog sastanka, od 20 oktobra 1937 do 26 marta 1938 godine sa budžetskom debatom u načelu i pojednostima*, Beograd 1938., 13–14.

⁶² AJ, Zbirka Milana Stojadinovića, 37-49-313, Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Upravno odeljenje II, Pov. II. Br. 15956/38, 21. novembar 1938., predmet: Periodični izveštaj o izbornom kretanju, Ministarstvu unutrašnjih poslova, 823–847.

⁶³ Svoju odbojnost, pa i zgroženost, nad poratnim javnim moralom on je izrazio na sledeći upečatljiv način: „Kad bi se kome prohtjelo da kodifikuje osnove javnog, posebice političkog, morala i da postavi sankcije za njegovu povredu, kao što je krivični zakon postavio sankcije za obične zločince i prestupnike, nema sumnje, da bi se najčešća i najopasnija povreda etike nazrela u beskarakternosti, savitljivosti, beskičmenosti i servilnosti jednog ogromnog broja javnih radnika, u njihovoj lakoj adaptaciji svakoj promjeni prilika i u nagloj apostaziji od programa i načela na koja su se do tada zaklinjali, kao što nema sumnje, da bi ovo moralno dezerterstvo moglo da nađe adekvatnu sankciju samo u nepodijeljenom preziru i starih prijatelja i novih gospodara.“ Vidi Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 6–7; 9–10, fasc. 6, omot 4, „Osnovi političke etike“, *Jugoslovenske novine* (Zagreb), br. 59, 18 novembra 1937.

Sl. 2. Uroš Desnica sa suprugom Fani

Iako više nije bio državni zvaničnik, pa ni stranački aktivan, Desnica je i dalje zabrinuto pratio društvene i političke procese u Jugoslaviji, ponajviše razvoj hrvatskog pitanja. U neštampanom novinskom članku, koji očigledno nije predan čitalačkoj publici pod paskom cenzure ili autocenzure, Desnica još jednom razmatra prirodu tog pitanja i načine njegovog rešavanja te nalazi da je sporazum koji bi, po definiciji, podrazumevao popuštanje sa obe strane nemoguć s obzirom na dogmatsku nefleksibilnost hrvatskog pokreta:

Zato se od vodstva hrvatskog pokreta i ne iznose zahtjevi u detalju, jer to vodstvo, inače sasvim logično, misli, da se detalji sami po sebi izvode iz njihovih načelnih zasada: Hrvati, poseban narod, različan od srpskog i donekle oprečan od srpskog; pravo svakog naroda, pa i hrvatskoga, na svoju potpunu slobodu i na svoju posebnu državnost a pravo svake države da po svojoj slobodnoj volji stupi s drugom državom u složenu državnu zajednicu što, prirodno, sadrži i pravo, da u tu zajednicu ne stupi ili, ako je već stupila, da je otkáže.⁶⁴

S obzirom na jasne implikacije ovih temeljnih pretpostavki, Desnica smatra „da bi sporazum na ovakim osnovama mogao da se zaključi još samo u Brest-Litovskom [aluzija na mir zaključen između Nemačke i Sovjetske Rusije u martu 1918. godine pod izuzetno teškim uslovima za potonju zemlju]“.⁶⁵ U takvim uslovima, preostaje samo jedno rešenje – „zakon i vrijeme“. Prema tome, Desnica drži da je hrvatsko pitanje i dostiglo razmere jednog masovnog, stihijski snažnog i ultimativnog pokreta usled slabosti državne administracije da uspostavi „krutu, bespoštednu legalitarnost“ i veruje da bi vaspostavljanje punog zakonskog poretka, pa samim tim i vere u zakon i strah od zakona među širokom narodnim masama, doveli do toga da hrvatski problem postane „za dvije trećine bespredmetan“, dok bi ono što od njega preostane moglo „da se zavješta budućem pokoljenju, koje – ako znaci ne varaju – čekaju nove, krupnije brige i iskušenja“.⁶⁶

⁶⁴ Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 6–7; 9–10, fasc. 6, omot 4, „Glose o ‘hrvatskom pitanju’“ (neštampani tekst iz 1939. godine).

⁶⁵ *Isto.*

⁶⁶ *Isto.*

U avgustu 1939. godine dolazi do formiranja Banovine Hrvatske, što je preobrazilo unutrašnju politiku i uređenje u Kraljevini stvaranjem faktički federalne hrvatske jedinice dok je ostatak zemlje zadržao pređašnju administrativnu podielu. Ovaj proces federalizacije Jugoslavije neće nikada ni biti okončan usled ulaska zemlje u vrtlog Drugog svetskog rata. Za brojne Srbe koji su se našli na teritoriji novoosnovane Banovine takva nagla i duboka promena izazvala je konfuziju, zabrinutost, pa i strah od toga kakav će biti njihov položaj u ovim novim uslovima. Uprkos fundamentalnom unutrašnjem preobražaju zemlje, Desnica je ostao veran izvornoj jugoslovenskoj ideji pa je svoje stavove povremeno objavljivao na stranicama novog i nedugovečnog splitskog *Narodnog lista*, glasila malobrojnih i marginalizovanih jugoslovenskih nacionalista. Neposredno nakon objavljivanja sporazuma između predsednika vlade Cvetkovića i Mačeka, kada je još bilo nejasno kako će on izgledati u praksi, Desnica razmatra istoriju borbe za ujedinjenje južnih Slovena i njihovo dvadesetogodišnje iskustvo života u zajedničkoj državi. Dok je prvi period do 1918. godine bio „epos“, nakon toga usledila je

(...) epoha lutanja i griješenja, epoha kojom ne možemo da se ponese, epoha obilježena voljnim i nevoljnim pregrešenjima i zabludama, epoha strastvenosti, međusobne borbe i razjedinjavanja, u kojoj samo po slijepoj sreći nije nastradala država, kao politička jedinka, ali je nastradalo naše duhovno jedinstvo, naš politički i društveni moral i svijest o našoj nacionalnoj identičnosti.⁶⁷

Desnica konstatuje da bi bilo teško utvrditi objektivno na kome leži krivica za takvo stanje, ali, što je još važnije, od toga ne bi bilo nikakve praktične koristi: „Mi moramo da se naoružamo smjelošću pa da resignacijom primimo svoju sudbu i spoznamo stanje u koje smo dospjeli i – ako već nije dockan – da se postaramo za lijek.“ U tom smislu, sporazum Cvetković – Maček može da bude dobrodošao ukoliko, bez obzira na njegov sadržaj ili način na koji je donesen, ugovorne strane imaju zajednički konačni cilj i drže se lojalno. Desnica je rezervisan u oceni sporazuma, jer „po načinu kako se bude primjenjivao i po svom psihološkom dejstvu na šire narodne krugove i hrvatskog i srpskog imena, može za ovu državu i njen narod da zabruja kao pobjedna pjesma ili da zabreca, kao pogrebno zvono“.⁶⁸

Nešto kasnije, Desnica se odaziva pozivu uredništva *Narodnog lista* da iznese svoj stav povodom obrazovanja jedinstvenog srpskog fronta u Banovini Hrvatskoj. On nastajanje tog pokreta vidi kao prirodnu reakciju na prekompoziciju državnog uređenja na potpuno drugačijim principima, što je podrazumevalo da se načelo narodnog jedinstva zameni konceptom o tri različita naroda i konceptom o suverenosti i državnosti hrvatskog naroda u svojoj banovini, „jer je tada logično, da drugi narod ne može da bude saučesnik u tom suverenitetu već da mora pasti na podređeni stepen narodne manjine“.⁶⁹ Politička homogenizacija Srba u Banovini Hrvatskoj, Desnica je tvrdio, isto je toliko psihološki opravdana

⁶⁷ „Osvrt na prošlost – pouka za budućnost“, *Narodni list* (Split), br. 1, 1. 11. 1939., 4. Dugujem veliku zahvalnost kolegi Marijanu Buljanu, koji je bio toliko ljubazan da mi dostavi kopiju ovoga i sledeća dva citirana novinska članka.

⁶⁸ *Isto*.

⁶⁹ „O srpskom frontu (pismo iz sjeverne Dalmacije)“, *Narodni list* (Split), br. 4, 23. 11. 1939., 4. Članak je potpisan sa „Nestor ljetopisac“.

koliko i pojava hrvatskog pokreta. Međutim, potpuno je drugo pitanje da li će srpski pokret imati isto toliko uspeha u svojoj političkoj akciji kao što je to bio slučaj sa hrvatskim, odnosno da li će Srbi uspeti da ostvare nekakvu svoju autonomiju u okviru hrvatske banovine. Desnica ukazuje da, ako bi se demokratsko načelo o samoodređenju naroda izvelo do krajnjih konsekvenci, onda bi se, s obzirom na veliku izmešanost Srba i Hrvata, stvorio jedan sistem koncentričnih krugova „u kom bi svaki krug predstavljao jednu nacionalnu samostalnost u krilu druge, veće nacionalne samostalnosti, tako da bi najveći krug predstavljao Jugoslaviju a najmanji krug obor župske crkve u Kaštel Štafiliću“. Ideja o srpskom frontu je otuda zasnovana na neumoljivoj logici, ali su realni uslovi u kojima je ovaj pokret delovao bili sasvim drugačiji od onih u kojima je hrvatski pokret ostvario uspeh. Postojale su dve ključne razlike. Srpski pokret nije imao vođu sa neospornim i apsolutnim autoritetom kao što je to bio Maček kod Hrvata. Pored toga, čak ni masa srpskog stanovništva nije više bila homogena. Desnica to pokazuje na primeru severne Dalmacije, u kojoj je glavnina Srba, po zanimanju „stočara i sebara“, grupisana na prostoru između Zrmanje i Cetine i po obroncima Velebita i Dinare dok su se pojedini otisnuli u obližnje varoši „za sitnom trgovinom i sitnim posjedom“ formirajući tako srednji stalež koji je u austrijska vremena „bio gotovo jedini nosilac nacionalne svijesti u Dalmaciji i unio neokaljanu tu svijest u novu državu“. Međutim, u novijim vremenima nestalo je harmonije između seoskog stanovništva i gradskog staleža:

U nadraženoj klasnoj svijesti jednih i umrtvljenoj nacionalnoj svijesti drugih njihovi su se putevi razili. Začutila je pjesma o Marku i Milošu, izbljedili su likovi Kosovke djevojke i majke Jevrosime, glad i malarija još uvijek drže svoj plijen a ekonomska propast potražila je i „plemstvo“ u njegovu dućanu i njegovu parlogu. Zacarila se je apatija i mrzovolja a na nebosklonu stali su da svjetlucaju u još nejasnim ali dobro uočljivim obrisima utvare Lejnina i Staljina.⁷⁰

Desnica zaključuje da ovo nije „vojska da se pođe na Kosovo“ i da bi srpski front bio i suvišan „kod postojanja jugoslavenskog fronta, koji pruža puni ekvivalent i za srpski front i za hrvatski pokret, a, možda, i nešto mnogo više od jednog i od drugog“.⁷¹

Iako je Jugoslavija već više od pola godine uspešno održavala svoju neutralnost u novom ratnom požaru koji je zahvatio Evropu, Desnica je u još jednom autorskom članku razmatrao opasnosti koje malim zemljama, pa i njegovoj, prete i od zaključivanja mira. Polazeći od činjenice da je nemoguće predvideti na osnovu kojih principa i kriterijuma će se oblikovati posleratna mapa Evrope, on ističe da se poslednje i najjače otporno sredstvo za male narode, koji lako mogu da postanu moneta za potkusurivanje velikih sila, sastoji u njihovoj vlastitoj vitalnosti, nacionalnoj koheziji, moralnoj snazi i odlučnosti da se brane. Kao primer navodi mirovnu konferenciju posle Prvog svetskog rata na kojoj su Jugosloveni ostvarili svoje ambicije zahvaljujući velikom kapitalu koji su predstavljali herojska borba Srbije i jednodušni samopregorni naponi prečanskih Jugoslovena da dokažu narodno jedinstvo i

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto.

opravdanost potrebe za stvaranjem jugoslovenske države. Ali za razliku od 1919. godine, novo „ročište naroda“ zateći će Jugoslovane u mnogo drugačijem stanju: oni ne samo da neće imati preimućstva koja proističu iz pripadništva pobjedničkoj strani, već je i unutrašnja situacija u zemlji u opreci sa onom kakva je bila pre 20 godina:

Mi smo se zvanično odrekli narodnog jedinstva i stali na sklisko tlo triju narodnih individualiteta i mi u svakoj, pa i najsitnijoj manifestaciji dnevnog života osjećamo potrebu da naglasimo i podvučemo ovu novu vjeru. Kod nas se prave, nekom sadističkom nasladom, svi napori za što potpunije odvajanje u svim oblastima javnog, društvenog i kulturnog života (...) Ističe se i zahtjev za stvaranjem novog hrvatskog književnog jezika, koji bi zamijenio štokavsko narječje, onu, još u Starčevićevim zemanima anatemisanu „govedarštinu“. Predlaže se obustava izdavanja Akademijina rječnika hrvatskog ili srpskog jezika i pokretanje novog, samo hrvatskog, rječnika i, kao kruna ove trke za posebnim narodnim individualitetom, postavlja se naučna teorija koja odriče Hrvatima slavensko poreklo te im rivendicira etničko naslijeđe od Gota.⁷²

Svoje poglede na srpsko-hrvatski spor Desnica obrazlaže i u pismu upućenom Dragoslavu Stranjakoviću u januaru 1941. godine nastalom kao odgovor na poziv pripadnika Srpskog kulturnog kluba uglednim javnim ličnostima da iznesu svoj odgovor na pitanje šta da se radi u teškoj situaciji u kojoj se zemlja nalazila. Uz značajnu napomenu da se podvrgao „najstrožijoj autocenzuri a ko poznaje prilike priznaće da jedan Srbin u Banovini Hrvatskoj ne može da bude obazriviji i dotjeraniji“, Desnica piše jednu malu i lucidnu studiju o istorijatu srpsko-hrvatskih odnosa, da bi na kraju izneo svoj sud: „Odgovor može da da samo kolektiv, srpski, hrvatski i slovenački kolektiv kojemu treba stvoriti uslove za slobodan pismen i usmen izraz svog mišljenja. (...) i samo tako moći će da se izbjegne docnijem osporavanju i ponovnom traženju ‘restitutio in integrum’.“ Ovaj odgovor je u do sada jedinoj analizi protumačen kao, sa jedne strane, implicitna kritika Srpskog kulturnog kluba čiji mnogi članovi su usled svog prethodnog delovanja i sami nosili deo odgovornosti za teške prilike, a, sa druge strane, kao Desničinu zalaganje za uvažavanje demokratski izražene volje Hrvata i Slovenaca te za njegovo vraćanje svojim političkim počecima „novog kursa“ oličenog u Zadarskoj rezoluciji.⁷³ Privlačno i pomalo romantično kako ovo tumačenje deluje, ono svakako nije jedino moguće, a možda ni najuverljivije. Obraćajući se sa senatske govornice, Desnica je svojevremeno jasno stavio do znanja, citirajući latinske sentence, kako je on to kao pravnik i veoma obrazovan čovek inače često činio, da je spas države vrhovni zakon i preteže nad obzirima prava i pravde.⁷⁴ To samo po sebi nikako ne znači da je bio nedemokrata, ali ukazuje da demokratsko načelo nije bilo glavni postulat na osnovu koga se on određivao prema problemu državnog uređenja. Čak i ako se ostavi postrani njegova napomena o autocenzuri koju je primenio prilikom formulisanja svog odgovora, Desnica je, kao objektivni pravnik i pronicljivi posmatrač društvenih događaja, morao da bude svestan u januaru 1940. da je demokratsko izražavanje volje naroda u Jugoslaviji u kojoj je raspuštena Narodna skupština nakon postizanja sporazuma o

⁷² „Razmišljanja“, *Narodni list* (Split), br. 15, 18. 4. 1940., 2.

⁷³ D. ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga“, 301–302; čitav tekst Desničinog odgovora objavljen je kao prilog na kraju ovog eseja (309–313).

⁷⁴ *Stenografske beleške senata Kraljevine Jugoslavije, XXXIII redovni sastanak, 29. mart 1933.*, 182.

Banovini Hrvatskoj, a bez sazivanja novih parlamentarnih izbora, i s obzirom na ratno okruženje u Evropi teško ostvariva i malo izgledna mogućnost, bar u doglednoj budućnosti. Sa druge strane, Desnica je savršeno dobro shvatao da je za validnost i trajnost svakog sporazuma neophodan puni legitimitet onih koji taj sporazum zaključuju u ime naroda. Kako steći taj legitimitet u postojećim uslovima, pre svega kada je u pitanju srpska strana – nije se dovodilo u pitanje da Maček zaista predstavlja većinu Hrvata – to Desnica nije objasnio. Kao i toliki drugi, ni on nije znao kako da rasplete Gordijev čvor srpsko-hrvatskih odnosa pa je završio rečima: „Za uspjeh ovog pokušaja, razumije se, niko ne može da preuzme jamstvo ali niko neće moći da se otme istorijskoj odgovornosti ako taj pokušaj ne preduzme (...) jer svakome mora da se nametne uvjerenje, da je on, poslije tolikih bezuspješnih pokušaja, još ultima ratio.“⁷⁵

Poslednja i kratkotrajna epizoda iz Desničinog života tiče se njegovog političkog angažmana nakon raspada Kraljevine u katastrofalnom Aprilskom ratu i obrazovanja Paveličeve Nezavisne Države Hrvatske, koja je svojim granicama obuhvatala ogromnu većinu prečanskih Srba. Najveći deo Dalmacije je sačinjavao deo teritorije koju je Pavelić morao da ustupi Italiji, svojoj zaštitnici zahvaljujući kojoj je i bio u mogućnosti da preuzme vlast u Hrvatskoj i saveznicu u okviru osovinske koalicije. Uskoro su italijanska okupacija i neprekidno natezanje oko razgraničenja između NDH i italijanske zone postali izvor stalnih napetosti između nominalnih saveznika, Rima i Zagreba. Srbi u Dalmaciji našli su se pod vlašću Italijana i to ih je spasilo od tragične sudbine njihovih sunarodnika na teritoriji NDH koji su, kao raso nepoželjni element, bili izloženi ustaškom genocidu. Pored toga, Italijani su stekli velike simpatije Srba, jer su u brojnim prilikama sprečavali ustaške zločine, spašavali srpske civile od sigurne i monstruoze smrti, primali i zbrinjavali izbeglice, pa čak i istraživali počinjene zločine pronalazeći i otkopavajući leševe. Nakon početnog šoka izazvanog razmerama i žestinom ustaškog terora, srpski ustanici u Lici, Kordunu, Bosanskoj krajini, severnoj Dalmaciji i istočnoj Hercegovini zbrisali su ustašku vlast u tim krajevima tokom juna i jula 1941. godine. U takvim uslovima dolazi do kontakta između italijanskih vlasti i istaknutih srpskih ličnosti iz severne Dalmacije: u Kninu se u maju sastaje civilni komesar Athos Bartollucci sa Nikom Novakovićem i Boškom Desnicom, a 23. jula u Benkovcu je održan sastanak na kome je prisustvovao veći broj srpskih prvaka. U ovom ranom periodu rata, do saradnje između Srba i italijanske okupacione vlasti dolazi na osnovu jasnog zajedničkog interesa: prvima je saradnja sa Italijanima, pa i proširivanje njihove vlasti na što veći deo područja naseljenih Srbima, jedini način da se sačuvaju od biološkog uništavanja dok Italijani uviđaju da im srpsko stanovništvo može korisno poslužiti kao oslonac u njihovoj vlastitoj politici koja je išla za tim da proširi italijansku anektiranu zonu na račun NDH, pre svega onih područja naseljenih srpskim življem.⁷⁶ Pri tome, srpski otpor ustaškom režimu, izazvan borbom za opstanak, lišen je u ovoj fazi bilo kakve ideološke forme. Bivši aktivni oficir Vojske Kraljevine Jugoslavije Stevan Ćuruvija je to jednostavno izrazio rečima: „Cilj ustanka je odbrana od ustaškog klanja i obaranje ustaškog režima po mogućnosti.“⁷⁷ Tek

⁷⁵ D. ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga“, 313.

⁷⁶ Za detaljnu analizu vidi Kosta NIKOLIĆ, *Italijanska vojska i četnici u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji 1941–1943.*, Beograd 2008., poglavlja I i II.

⁷⁷ Citirano u D. PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 212, fusnota 198.

kasnije će doći do jasne diferencijacije u isprva jedinstvenom pokretu otpora na komuniste-partizane i rojalističke četnike. Otuda su sasvim neodržive ocene iz dela jugoslovenske historiografije socijalističkog perioda, utemeljene na ideološkim klišeima, koje sve srpske prvake bez razlike, uključujući i samog Uroša Desnicu, diskvalifikuju odrednicom „velikosrpskih političara“ od samog početka rata.⁷⁸ Prevashodni cilj ovoga postupka bio je da se grubim prećutkivanjem jednih i pre naglašavanjem, kao i krivotvorenjem, drugih činjenica stvori slika, koja suštinski nije odgovarala realnosti prvih ustaničkih meseci, o jedinoj i isključivoj ulozi Komunističke partije Jugoslavije u organizovanju oružanog otpora neprijatelju, „stranom i domaćem“, pri čemu su svi ostali „građanski“ pojedinci i grupe stigmatizovani kao domaći izdajnici i sluge okupatora bez ikakve ozbiljne analize okolnosti u kojima su delovali. Desničin primer je naročito ilustrativan u ovom pogledu, jer ga autor obimne studije o Kninskoj krajini, zaslepljen svojim ideološkim predrasudama, navodi kao učesnika pomenutog sastanka italijanskih zvaničnika i uglednih Srba u Benkovcu 23. jula 1941. iako je Desnica, teško bolestan još od leta 1938. godine, preminuo deset dana pre toga skupa.⁷⁹ Biograf Vladana Desnice navodi da je Uroš vreme od ulaska Italijana u Split pa do svoje smrti proveo u kućnom pritvoru nametnutom od strane okupacijskih vlasti.⁸⁰ S obzirom na kritično zdravstveno stanje i datum smrti, Desnica nikako i nije mogao da odigra neku značajniju političku ulogu u okupiranom Splitu i Dalmaciji.

Njegova tragedija bila je tipična za čitavu jednu generaciju: odrasli u vreme koje je donelo evoluciju od zaoštrenosti srpsko-hrvatskih odnosa pod austrijskom vlašću do postepenog približavanja i političke saradnje te konačno i ostvarenja do skoro nezamislivog sna o jedinstvenoj i nezavisnoj državi Jugoslovena, Desnica i njegovi vršnjaci doživeli su ostvarenje najsmelijih ambicija, a zatim posmatrali kako je stvarnost jugoslovenske države ubrzo opet otvorila ona pitanja i rane za koja su oni mislili da će zauvek ostati u prošlosti, da bi potom bili i svedoci strahota tokom Drugog svetskog rata. Smrt je ipak došla suviše kasno za Desnicu da bi ga poštedela od bolne spoznaje da su srpsko-hrvatski odnosi ušli u naročito dramatičnu fazu krvavog građanskog rata u uslovima strane okupacije i postojanja kvislinške tvorevine NDH što je svakako moralo da izazove izuzetno mučan utisak, teško razočarenje i ogorčenje u duši čoveka koji je bio i ostao veliki srpski patriota, ali i iskreni pobornik jugoslovenskog jedinstva i zatočnik ideje da su Srbi i Hrvati, kao i Slovenci, jedan narod.

⁷⁸ Isto, 209; Đuro STANISAVLJEVIĆ, „Pojava i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941–1942. godine“, *Istorija XX veka: zbornik radova*, knj. IV, Beograd 1962., 18–19.

⁷⁹ D. PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 209. Dve umrlice, jedna dvojezična, na italijanskom i srpsko-hrvatskom jeziku latiničnim pismom, i druga na srpsko-hrvatskom napisana ćirilicom, navode kao datum smrti 13. jul 1941. godine. Vidi u Muzej SPC, Zbirka Uroša Desnice, fascikle 1–3, fasc. 1, omot 4.

⁸⁰ Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (priredio Dušan Marinković), Zagreb 2006., 219.

NOTES TOWARDS A BIOGRAPHY: THE POLITICAL CAREER OF UROŠ DESNICA DURING TRYING TIMES (1919–1941)

This essay is an attempt towards reconstructing the political career of Uroš Desnica between the world wars, based on all accessible archival materials and writings. A member of a renowned family, Desnica was one of the most eminent political figures among Serbs in northern Dalmatia even before the First World War. Special attention has been given to his views on Serbo-Croatian relations and the Yugoslav idea, as well as towards an analysis of his work in People's Radical Party led by Nikola Pašić and the Yugoslav National Party during the January 6th dictatorship and in later times. Alongside this, consideration has been given to his work in political posts, first as vice president of the Dalmatian regional government, and later as a member of parliament and senator. Desnica was a great Serbian patriot, who truly believed that Serbs, Croats and Slovenes were one nation, and that the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was a natural and appropriate embodiment of the Yugoslav idea, giving the best guarantees for an undisturbed cultural development of its people and security from foreign foes. During the 1920s he was an avid opponent of Croatian Peasant Party led by Stjepan Radić, even during the times when it was in coalition with his own Radicals, as he found it to be Serbophobic and disobedient towards the state. However, he never slid down the path towards chauvinism. He accepted and supported the personal regime of King Alexander, even took part in it as a senator, because of his deeply held beliefs that it had been unavoidable in the midst of a serious crisis enveloping Yugoslavia, and that the concept of integral Yugoslavdom was correct for the country. Uroš Desnica proved the sincerity of his Yugoslav beliefs by remaining faithful to them, as well as to the Yugoslav National Party which propagated them, after the death of King Alexander when "tribal parties" recovered their voices, even after the founding of the Croatian Banovina which formally signified the fact that the formula of three particular people and Croatian sovereignty gained a foothold in territorial autonomy.

Keywords: Uroš Desnica, northern Dalmatia, Serbs, Croats, Yugoslavia, People's Radical Party

Arhivski fondovi

Arhiv Jugoslavije, Beograd

AJ-138, Ministarski savet Kraljevine Jugoslavije

AJ-85, Zbirka Lazara Markovića

AJ-37, Zbirka Milana Stojadinovića

Muzej Srpske pravoslavne crkve, Beograd, Fundus dvora Jankovića, Zbirka Dr Uroša Desnice (1874–1941)

Literatura i publikovani izvori

- Nielsen Christian AXBOE, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, Toronto 2014.
- Sofija Božić, „Između demokrata i radikala: produbljivanje političkih podela među Srbima u Hrvatskoj i parlamentarni izbori 1923“, *Istorija 20. veka*, 25/2007., br. 2, 37–58.
- Sofija Božić, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1929.*, Beograd 2008.
- Vladan JOVANOVIĆ, „Članovi porodice Desnica u jugoslovenskim enciklopedijama i leksikonima“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, knj. 9 (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), Zagreb 2005., 243–257.
- Dušan MARINKOVIĆ, „Biografija Vladana Desnice“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 217–250.
- Kosta NIKOLIĆ, *Italijanska vojska i četnici u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji 1941–1943.*, Beograd 2008.
- Narodni list* (Split) 1939. – 1940.
- Dušan PLENČA, *Kninska ratna vremena 1850–1946: Knin, Drniš, Bukovica, Ravni Kotari*, Zagreb 1986.
- Dušan PLENČA, „Sjevernodalmatinska Zagora i Ravni Kotari između dva svjetska rata (1921–1941)“, *Zadarska revija*, 32/1983., br. 1, 58–72.
- Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–511.
- Drago ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga. Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941)“, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Beograd 2014., 295–313.
- Milorad SAVIĆ (ur.), *Baština dvora Jankovića*, Beograd 2006.
- Đuro STANISAVLJEVIĆ, „Pojava i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941–1942. godine“, *Istorija XX veka: zbornik radova*, knj. IV, Beograd 1962., 5–140.
- Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Pregled o radu Narodne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za skupštinsku periodu od 16. aprila 1923. do 10. novembra 1924.*, Beograd 1928.
- Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije, Prvi prethodni sastanak Senata, br. 1, sastanak održan 11. januara 1932.*, Beograd 1932.
- Stenografske beleške senata Kraljevine Jugoslavije, knj. II, od XVIII do XL redovnog sastanka od 22 marta do 19 oktobra 1932*, Beograd 1932.
- Stenografske beleške senata Kraljevine Jugoslavije, XXXIII redovni sastanak, držan 29. mart 1933.*, Beograd 1933.
- Stenografske beleške senata Kraljevine Jugoslavije, redovan saziv za 1935 i 1936. godinu, knj. 1, od I prethodnog do XIII redovnog sastanka, od 20 oktobra 1935 do 27 marta 1936 godine sa budžetskom debatom u načelu i pojedinostima*, Beograd 1936.
- Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije, redovan saziv za 1937 i 1938 godinu, knj. 1, od prethodnog do XV redovnog sastanka, od 20 oktobra 1937 do 26 marta 1938 godine sa budžetskom debatom u načelu i pojedinostima*, Beograd 1938.
- Filip ŠKILJAN, *Znameniti Srbi u Hrvatskoj*, Zagreb 2009.
- Čedomir VIŠNJIĆ, *Srbi u Hrvatskoj 1918–1941: anotirana bibliografija*, Zagreb 2000.

13.

O AGRARNOM PITANJU U MEĐURATNOJ DALMACIJI I RADOVIMA DR. UROŠA DESNICE

Šime Pilić

UDK: 349.42(497.58)“191/194“

Pregledni rad

Sažetak: Pojmovi seljačko i agrarno pitanje, iako su međuovisni, nisu istovjetni te se objašnjavaju u ovom radu. Ukratko se izlaže sociološko-historijski pregled agrarnog pitanja u Dalmaciji. Na dalmatinskom području u 19. stoljeću tradicijski postoje tri temeljna oblika vlasništva zemlje: (1.) seljačko vlasništvo, (2.) zemlja u vlasništvu (vele)posjednika i (3.) komunalna zemljišta, koja su se koristila zajednički (kao npr. seoski pašnjaci). Između vlasnika zemlje i onoga koji je obrađuje u Dalmaciji također su tri temeljna odnosa: (1.) kolonat ili težaština, (2.) livel i (3.) kmetstvo. Rješenju agrarnog pitanja pokušavaju doprinijeti i Zemaljska vlada Dalmacije 1918., a potom i regent Aleksandar početkom 1919. Tek 1930. donesen je Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa na području predratne habsburške krunske zemlje Dalmacije. U drugom dijelu rada razmatra se dalmatinsko agrarno pitanje u tekstovima dr. Uroša Desnice, inače dalmatinskog veleposjednika. Desnica se relativno intenzivno i kontinuirano bavio u duljem razdoblju agrarnim pitanjem u Dalmaciji, objavljujući tekstove u glasilima *Novi list*, *Novi život*, *Novo doba*, *Država*, *Vreme*, *Mjesečnik Pravnčkoga društva u Zagrebu* i drugdje. Zastupajući u načelu agrarnu politiku Narodne radikalne stranke, Desnica je ipak bio individualno prepoznatljiv po svojim stavovima i veleposjedničkim interesima, po poznavanju dalmatinske agrarne problematike i umijeću kritike legislativnih nedosljednosti. Njegovi su tekstovi nastajali od 1922. do 1931. godine.

Ključne riječi: agrarno pitanje, Dalmacija, dr. Uroš Desnica, agrarni odnosi, seljačko pitanje

I. UVOD

I.1. OSNOVNI POJMOVI

Treba naglasiti da se agrarno pitanje navedeno u naslovu ovog rada odnosi na razdoblje 1918. – 1941. U tekstu ćemo prvo ukratko objasniti temeljne pojmove.

Agrar (lat. *agrarius* = poljski). Termin najčešće označava poljoprivredu. Nerijetko se rabi kao opći naziv za sve u svezi sa zemljom i zemljišnim odnosima. Od lat. riječi *ager*

(njiva, oranica; selo; zemlja) dolazi termin *agrarni* (agrarna, agrarno), u značenju ekonomskih aspekata ljudske djelatnosti, odnosno bavljenja poljoprivredom.

Agrarno pitanje u širem značenju termina je pitanje ekonomskih zakona/pravilnosti u razvoju poljoprivrede, raspodjele zemlje, odnosa između klasa i slojeva te borbe vezane za raspodjelu zemlje. Sam termin svakako upućuje na probleme zemljišta, seljaštva i poljoprivrede kao djelatnosti.¹ Agrarno pitanje postojalo je u svim povijesnim razdobljima, ali je bilo različitog sadržaja: „To se pitanje svodi na politički stav radničke klase prema raznim kategorijama i klasama seljaštva u socijalnoj revoluciji...“² U ekonomskoj literaturi, historiografiji, sociološkoj i politološkoj literaturi obično se upotrebljava u užem smislu u značenju putova i metoda kojima nestaju feudalni i drugi prekapitalistički odnosi. Različite klase, slojevi i stranke imaju dakako i različite poglede na agrarno pitanje, a za lijeve, radničke i sl. stranke glavno u agrarnom pitanju je jedno uže, tj. seljačko pitanje.

Seljačko pitanje predstavlja cjelokupnost gospodarskih i socijalnih problema u pojedinom društvu nastalih uslijed eksploatacije (neposredne ili posredne) seljaka kao i nemogućnosti seljaka da održe korak s razvojem proizvodnih snaga kako bi opstali kao nezavisni proizvođači. Cvetko Kostić smatra kako je suština agrarnog pitanja „borba seljaštva za zemljišnu svojinu“.³

Iako je danas sadržaj i agrarnog i seljačkog pitanja specifičan u odnosu na klasične teorijske rasprave, ipak je to pitanje „višestruko aktualno“.⁴ Razlikuju se (1.) ekonomski aspekti poljoprivrede i seljaštva i (2.) teorijsko artikuliranje političkih stranaka s njihovim osnovnim praktičko-političkim stavovima u pojedinim razdobljima. Agrarno i seljačko pitanje konkretnije se može promatrati kroz problematiku sela, seljaštva i poljoprivrede. Nastupom buržoazije kao nove klase te novoga industrijskog načina proizvodnje javljaju se i kompleksna seljačka i agrarna pitanja.

Tako se agrarno pitanje javlja u „razdoblju prvobitne akumulacije“ u kojemu feudalni posjedi („imanja“) postaju kapitalistička poljoprivredna dobra ili se parceliziraju i dijele seljacima. Buržoazija je nosilac rješavanja tako shvaćenog agrarnog pitanja čime zemlja „ulazi u robni promet“. Buržoazija to pitanje rješava samo u onim državama u kojima je „vlast kapitala došla do izražaja“ u potpunosti i gdje se kapitalistička klasa „potpuno učvrstila“ na vlasti što nije bio slučaj u Kraljevini Jugoslaviji. U njoj je stoga agrarno pitanje i dalje ostalo neriješeno.

Seljačko pitanje „nastaje u ‘trenutku’ formiranja proletarijata kao ‘klase za sebe’“.⁵ Smatra se kako se prvi put spominje u prepisci Marxa i Engelsa.⁶

Agrarna reforma – pojam „pokriva“ cjelokupnost mjera poduzetih u cilju promjene agrarnih odnosa u državi, naročito s namjerom promjene posjedovne strukture i vlasničkih

¹ Vidjeti detaljnije: „Razvitak i shvaćanje agrarnog pitanja“ u: Ivan CIFRIĆ, *Revolucija i seljaštvo*, Zagreb 1981., 51–65.

² Cvetko KOSTIĆ, *Sociologija sela*, Beograd 1975., 66.

³ *Isto*, 67.

⁴ Ivan CIFRIĆ, „Agrarno i seljačko pitanje u teoriji i praksi naše Partije“, 1. dio, *Naše teme*, 19/1975., br. 3, 403.

⁵ *Isto*, 404. Vidjeti i: I. CIFRIĆ, *Revolucija i seljaštvo*, 67–79.

⁶ Njihove stavove o ovoj problematici može se vidjeti u: Karl MARX – Friedrich ENGELS, *O seljaštvu i agrarnom pitanju (izbor tekstova)* (prir. Ivan Cifrić), Zagreb 1977. O agrarnom pitanju u pisaca marksističke orijentacije vidjeti i: Radmila STOJANOVIĆ, *Agrarno pitanje prema marksističkim teoretičarima*, Beograd 1955.

odnosa u poljoprivredi. Mjere agrarne reforme uvjetovane su razlozima ekonomskog, političkog i socijalnog karaktera. Mogu biti različite po dosegu, po neposrednim i posrednim rezultatima i sl., a sve to zavisi koje ih snage u društvu provode i s kojim ciljevima.

Gotovo sve buržoaske revolucije tražile su radikalnu promjenu feudalnih agrarnih odnosa. U zemljama gdje su buržoaske revolucije išle do kraja kao npr. u Francuskoj 1789. – 1793. i promjene agrarnih odnosa provedene su do kraja. U zemljama gdje buržoaske revolucije nisu izvršene do kraja i gdje su kapitalistički odnosi postupno bili prilagođavani potrebama kapitalističkog načina proizvodnje i agrarni su odnosi postupno prilagođavani potrebama kapitalističkog razvitka. U takvim društvima sačuvali su se značajni ostaci feudalnih odnosa na selu koji su likvidirani agrarnim reformama u drugoj polovini 19. i u 20. stoljeću.

U zemljama Srednje i Jugoistočne Europe, nakon Prvoga svjetskog rata, kao što su Čehoslovačka, Jugoslavija, Rumunjska i dr., provedene su agrarne reforme. Ove su agrarne reforme izvođene prije svega pod pritiskom širokog pokreta radnih slojeva seljaštva. Realizirane su i zato da seljački pokreti ne bi prerasli u agrarnu revoluciju i da se ne povežu s radničkim. Agrarne reforme u društvima Jugoistočne Europe odlikuju se sporim tempom izvođenja, određivanjem visokog maksimuma posjeda i odštete veleposjednicima za oduzetu (ekspropriiranu) zemlju iznad spomenutog maksimuma. Posljedice takvih mjera u navedenim društvima bile su porast zaduženosti sitnog i srednjeg seljaka te jačanje socijalne diferencijacije na selu.

Radikalne agrarne reforme provedene su u društvima Jugoistočne Europe poslije Drugoga svjetskog rata. Neki autori govore o agrarnoj reformi u širem i užem smislu. Na području današnje Republike Hrvatske neke mjere agrarne reforme u širem smislu susrećemo, primjerice, još u urbaru Marije Terezije iz 1767. godine kojima su utvrđene maksimalne obveze kmetova u odnosu na plemićke gospodare. Nakon revolucionarne 1848. u Europi, u Austrijskom Carstvu kmetovi su dobili u posjed zemlju koju su obrađivali.

Agrarna reforma poslije Prvoga svjetskog rata u Kraljevini SHS/Jugoslaviji imala je za cilj ukinuti feudalne agrarne odnose koji su još uvijek postojali u pojedinim dijelovima države kao što su Bosna i Hercegovina, Dalmacija i Makedonija te djelomice izvršiti podjelu velikih posjeda u korist bezzemljaša i sitnih seljaka. Može se reći da je agrarna reforma započela Odlukom Narodnog vijeća u Zagrebu (od 26. studenoga 1918.) o ukidanju svih kmetskih odnosa te oduzimanjem zemlje veleposjednicima i ratnim dobitnicima.⁷ Agrarna reforma provodila se do 1930-ih godina, ali nije provedena u potpunosti. Najbolji primjer za to jest Dalmacija.

⁷ Pravni propisi (uredbe, naredbe, raspisi i sl.) objavljeni su u tri sveska: *Agrarna reforma I*, Zagreb 1920.; *Agrarna reforma II*, Zagreb 1925. i *Agrarna reforma III*, Beograd 1933. Međutim, u ovom radu služili smo se knjigom Zdenke ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.–1941.*, sv. 2, Zagreb 2000. Knjiga sadržava izbor uredbi koje su imale naročit utjecaj na područje Hrvatske. Zaključak Središnjeg odbora NV SHS nalazi se na str. 23–25. Korisno je konzultirati i knjigu: Sava Živkov, *Agrarno zakonodavstvo Jugoslavije 1918–1941: socijalni osnovi*, Novi Sad 1976.

I.2. KLASICI MARKSIZMA O AGRARNOM I SELJAČKOM PITANJU

Govoreći o osvajanju političke vlasti od strane socijalističke stranke, Friedrich Engels tvrdi da ta stranka, da bi osvojila vlast „mora najprije poći iz grada u selo, mora postati snaga na selu“. Budući da se socijalistička stranka od drugih razlikuje shvaćanjem „veze ekonomskih uzroka s političkim posljedicama, koja je stoga odavno opazila da se pod ovčjom kožom krije vučji lik krupnog zemljoradnika koji se nameće za prijatelja seljaka – smije li ta stranka da seljaka osuđenog na propast mirno ostavi u rukama njegovih lažnih zaštitnika dotle dok se on iz pasivnog protivnika industrijskih radnika ne pretvori u aktivnog? I eto nas već usred seljačkog pitanja.“⁸

Lenjin je posve konkretizirao ideju o savezu radnika i seljaka, naročito u „Aprilskim tezama“. „Agrarno pitanje“, prema Lenjinu, „predstavlja osnovu buržoaske revolucije u Rusiji i uvjetuje nacionalnu osobenost te revolucije“. I dalje: „Suština toga pitanja je borba seljaštva za ukidanje spahiskog zemljoposjeda i ostataka feudalizma u agrarnom uređenju Rusije, a prema tome i u svim mjesnim socijalnim i političkim ustanovama.“⁹ U Pogovoru napisanom 1917. knjizi s gornjim naslovom Lenjin kaže: „Život je prevazišao te okvire...“ Upravo: nacionalizacija zemlje je ne samo „posljednja riječ buržoaske revolucije nego i korak ka socijalizmu“.¹⁰ Poslije revolucije „primijenio je i buržoaske mjere u agrarnom pitanju“. Ostvareno je najprije sitno seljačko vlasništvo nad zemljom (podjelom zemlje seljacima), a potom se sistemom kooperacije razvio „specifičan koncept prelaska sitnoga privatnog posjeda u državni“. Tridesetih godina 20. stoljeća izvršena je u Sovjetskom Savezu kolektivizacija cjelokupne seoske privrede. (Staljin je nalazio opravdanje za totalnu kolektivizaciju u činjenici da je „1928. oko 50% seljačkih gospodarstava bilo kolektivizirano, a petogodišnji plan premašen više od dva puta“ te je smatrao da je „korenit zaokret sela ka socijalizmu već osiguran“.¹¹)

Interes političkih stranaka za seljaštvo u staroj Jugoslaviji kao državi s nerazvijenim kapitalističkim odnosima bio je motiviran borbom buržoazije za vlast i/ili njenim ekonomskim interesima i postojao je cijelo vrijeme 1919. – 1941. Jugoslavija je primjer agrarne sitnoseljačke države. Godine 1938. u njoj je bilo 76% poljoprivrednog stanovništva. U socijalno-klasnoj strukturi društva proletarijat je sačinjavao 34,6%, buržoazija 5,3%, srednji slojevi 59,2% i klasno neopredijeljeni 0,96%. Seljaštvo je od srednjih slojeva sačinjavalo 80%.¹² Ivan Cifrić tvrdi da je Komunistička partija Jugoslavije imala najmanje pet značajnih etapa u teorijskim i političkim stavovima o agrarnom i seljačkom pitanju.¹³ Između dva svjetska rata, prema Miji Mirkoviću, „položaj seljaka u Jugoslaviji bio je tako nesiguran i nestabilan,

⁸ MARX – ENGELS – LENJIN, *Izabrana djela u deset knjiga*, knj. V, Zagreb 1963., 328; K. MARX – F. ENGELS, *O seljaštvu i agrarnom pitanju*.

⁹ V. I. LENJIN, „Agrarni program socijaldemokratije u prvoj ruskoj revoluciji 1905–1907“, *Izabrana dela*, knj. 6, Beograd 1960., 371–372.

¹⁰ *Isto*, 372.

¹¹ J. V. STALJIN, *Pitanja lenjinizma*, Zagreb 1946., 298.

¹² Ivo VINSKI, *Klasna podjela stanovništva i nacionalnog dohotka Jugoslavije u 1938. godini*, Zagreb 1970., 13 i 38. Također i I. CIFRIĆ, „Agrarno pitanje“, posebno bilješka 11 na str. 408.

¹³ O odnosu i politici KPJ o ovoj problematici vidjeti više u: Borislav J. DIMKOVIĆ, *KPJ/SKJ o agrarnom i seljačkom pitanju*, Sremska Mitrovica 1976.

da su nesigurnost, nestabilnost i opasnost toga položaja, u kome se seljaštvo nalazilo, činili nestabilnom i nesigurnom ne samo državnu gospodarsku politiku, nego i državu samu.¹⁴

Položaj seljaštva i razvoj poljoprivrede u međuratnom razdoblju istraživani su dosta poslije Drugog svjetskog rata.¹⁵ Potkraj 1918. – kako navodi Mirković – vladao je „jedan vedar socijalni optimizam“. Država je trebala zadovoljiti ekonomska očekivanja naroda, a nije imala „ekonomskih sredstava“. Štoviše, „nosioci politike novog stanja“ od kojih se očekivalo da stvore „novi red“ sami nisu bili formirani „ni kao državnici, ni kao političari, ni kao ljudi, ni kao poznavaoци problema“. Mirković navodi da je poljoprivredna problematika regionalno „jako diferencirana“. Što se više udaljavalo od 1918. godine „nova vlast je imala sve manje smisla za problematiku 1918.“ i bez volje da se „traži consensus onih slojeva naroda“ na koje se željela oslanjati te godine.¹⁶ „Agrarni pokreti su bili vrlo jaki“, prema istom autoru, „već prije rata u dva središta, u Hrvatskoj i u Bosni“. ¹⁷ „Ali pokreti masa, radnički i seljački, doprli su na selo davno prije rata i obraćali su se onima najsiromašnijima, koji još nisu imali prava glasa. Tako je selo bilo koliko toliko unaprijed obrađivano za agrarni masovni pokret, kakav je nastupio 1918. kad su seljaci sami zauzimali zemlju“, ističe Mirković.¹⁸

Velika većina krupnih posjednika imala je strano državljanstvo. Tako je od 369 „pogođenih velikih posjednika“ 310 bilo iz inozemstva: 142 državljana Austrije, 126 Mađarske, 10 Italije, 8 Čehoslovačke, 4 Rumunjske, 3 Njemačke i 17 ostalih.¹⁹

Vraćanje zemlje seljacima bilo je potrebno ostvariti i zbog socijalne pravde: „Dok je trajao val socijalnih pokreta na selu, malo je bilo prigovora protiv agrarne reforme. Kad se vlast učvrstila, i kad je socijalni val splasnuo, pa se sada pokušavalo spašavati što više od onoga što su veliki pojedinci morali izgubiti prema prvobitnoj zamisli, javili su se teoretičari raznih vrsta, koji su ekonomskim dokazivanjem prednosti velikih posjeda nastojali da kod konačne likvidacije agrarne reforme spasu za velike posjednike što više. To im je na kraju i pošlo za rukom, bar u sjevernim krajevima, gdje je likvidacija izvršena tako, da je velikim posjednicima ostavljeno skoro toliko zemlje, koliko im je oduzeto. Ipak reforma nije zato konačna.“²⁰

I zaista opći uvjeti pod kojima je agrarna reforma izvođena „bili su takvi da gori ne mogu biti“. Taj veliki zadatak ekonomske politike trebao se završiti odmah, ali „u to vrijeme u zemlji nije bilo ni stabilne vlade, ni zakonodavnog tijela“ pa ni državne granice „nisu bile određene“.²¹

¹⁴ Mijo MIRKOVIĆ, *Seljaci u kapitalizmu*, Zagreb 1952., 7.

¹⁵ O tome vidi: Marijan MATIČKA, „Proučavanje razvoja poljoprivrede i ekonomsko-socijalnog položaja seljaštva u Hrvatskoj 1918–1941. godine u našoj poslijeratnoj literaturi“, *Časopis za suvremenu povijest*, 6/1974., br. 1, 71–94. O položaju seljaštva dovoljno je vidjeti: Bogdan STOJSAVLJEVIĆ, *Seljaštvo u Jugoslaviji 1918 – 1941*, Zagreb 1952.

¹⁶ M. MIRKOVIĆ, *Seljaci u kapitalizmu*, 53.

¹⁷ *Isto*, 54.

¹⁸ *Isto*, 55. Općenito o seljačkim pokretima i njihovom reagiranju na siromašenje vidjeti u: Gerovit HUIZER, „Pokreti seljaštva i njegovo reagovanje na pauperizaciju: dijalektika oslobođenja“, *Marksizam u svetu*, 7/1984., 90–147.

¹⁹ M. MIRKOVIĆ, *Seljaci u kapitalizmu*, 57.

²⁰ *Isto*, 60.

²¹ *Isto*, 61.

2. POVIJEST AGRARNE REFORME I NORMATIVNA KRONOLOGIJA

Već je Narodno vijeće u Zagrebu donijelo deklarativnu odluku „da se imaju ukinuti svi još preostali feudalni odnosi i da se imaju razdijeliti svi veliki posjedi i to stari sa naknadom, a novi bez naknade, ako su u ratu stečeni spekulativnim putem“. Nešto poslije proglašenja ujedinjena, regent Aleksandar je već 6. siječnja 1919. svojom proklamacijom potvrdio da će se agrarna reforma provesti. U toj proklamaciji se kaže: „Ja želim, da se odmah pristupi pravednom rješenju agrarnog pitanja i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posjedi. U obadva slučaja zemlja će se podijeliti među siromašne zemljoradnike sa pravičnom naknadom dosadašnjim vlasnicima njenim. Neka svaki Srbin, Hrvat i Slovenac bude na svojoj zemlji gospodar. U slobodnoj državi našoj može biti i bit će samo slobodnih vlasnika zemlje. Zato sam pozvao moju vladu, da odmah seljake kmetove pozove, da s povjerenjem u moju kraljevsku riječ mirno sačekaju da im država zakonskim putem preda zemlju, koja će unaprijed biti samo božja i njihova, kao što je već odavna u Srbiji.“²²

Vlada je donijela tzv. prethodne odredbe o agrarnoj reformi već 25. veljače 1919., tj. i prije nego je Ministarstvo za agrarnu reformu počelo djelovati. (Ovo je Ministarstvo formirano posebnom uredbom početkom veljače i trebalo je organizirati podjelu zemlje i kolonizaciju, preuzeti velike šumske i poljoprivredne posjede u „državne ruke“ te „voditi poslove razrješenja i uređenja kmetskih, kolonatskih i sličnih odnosa“.²³)

Potom je slijedilo „nekoliko hiljada strana zakona, uredaba, naredaba, uputstava i okružnica (...). Tako počinje *više nego desetogodišnji agrarni provizorizam*“ (podvukao M. M.).²⁴ Prema zakonu o likvidaciji agrarne reforme iz 1931. godine uveden je širi i uži maksimum. Širi maksimum ovisi o posjedovnim prilikama. Najmanji je u Dalmaciji i Hercegovini i iznosi 174 jutra, a u dijelovima Hrvatske kreće se od 347 jutara pa preko 521, 695 i 782 jutra sve do 869 jutara u Slavoniji.

Agrarna reforma nakon ujedinenja, provođena „radi stišavanja nezadovoljstva seljačkih masa (...) nije rešila taj problem, jer je posle čitavih dvanaest godina odugovlačenja, cenkanja i ucenjivanja od strane političkih stranaka, ostavila i dalje krupne posede u rukama ranijih veleposednika“, stvarajući na desetine tisuća sitnih gospodarstava koja su s dotadašnjim sitnim gospodarstvima „bila osuđena na propadanje“.²⁵ Kao jedinu pozitivnu mjeru agrarne reforme Nikola Vučo ističe „ukidanje zatečenih kmetskih, polukmetskih i kolonatskih odnosa (u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Dalmaciji)“. No, ostaci tih odnosa i dalje su se vukli u raznim oblicima. Vlada je 25. veljače 1919. donijela *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme*. Te su *Prethodne odredbe* bile pravna osnova za provedbu agrarne

²² Proklamacija regenta Aleksandra od 6. siječnja 1919. citirana je prema: M. MIRKOVIĆ, *Seljaci u kapitalizmu*, 62, bilj. 1. Isti tekst je objavljen u: Milivoje ERIĆ, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941 god.*, Sarajevo 1958., 153. Ovaj autor analizira regentov proglas (str. 154–155) i ukazuje da Aleksandar nije donio obvezujuću odluku, već je samo iskazao svoju želju.

²³ M. MIRKOVIĆ, *Seljaci u kapitalizmu*, 62.

²⁴ *Isto*, 63.

²⁵ Nikola Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930–1934.*, Beograd 1968., 46–47.

reforme sve do 1931.²⁶ Nisu se primjenjivale u Dalmaciji, što je Pokrajinska vlada za Dalmaciju obznanila okružnicom od 6. rujna 1919. Poslije je donesen niz pravnih propisa kojima se rukovodilo pri provođenju agrarne reforme u zemlji izvan Dalmacije. Za agrarnu reformu pak u Dalmaciji svakako je važan *Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije* donesen 19. listopada 1930.²⁷ Slijedila mu je *Naredba o provođenju zakona o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije*.²⁸ Treba napomenuti da je i taj Zakon doživio izmjene 6. ožujka 1931. (*Zakon o izmjeni i dopuni zakona o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije*).²⁹ Dosljednije provođenje agrarne reforme u Dalmaciji počelo je donošenjem *Zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. 6. 1931. godine*. Ovaj je Zakon također pretrpio *izmjene i dopune* 5. prosinca 1931. i 24. lipnja 1933.

Vlasnici zemalja u Dalmaciji su različitog socijalnog podrijetla, a i različitog socio-ekonomskog statusa. Po socijalnom statusu to su odvjetnici, trgovci, bankari, pomorci, profesori, svećenici, činovnici i dr. Vlasnici najvećih posjeda živjeli su, u pravilu, u gradovima i njihova je povezanost sa zemljom bila jedino u ubiranju prihoda. Sljedeća skupina vlasnika živjela je u manjim naseljima gradskog tipa. Najčešće je u svojim rukama imala i trgovinu, vlast u općini, zastupljena je bila u politici, u raznim društvima i sl., ali je vodila računa i o svojoj zemlji. Treća pak skupina živjela je na posjedima i od posjeda, neovisno o tome je li ih davala u zakup ili su ih obrađivali nadničari. I naposljetku, postojala je skupina maloposjednika koji nisu sami obrađivali zemlju, nego su to za njih drugi radili.³⁰ Sve je to objektivno (različito socijalno podrijetlo, različiti socijalni status vlasnika, različiti agrarni odnosi itd.) usložnjavalo problem i usporavalo rješavanje problematike agrarne reforme u Dalmaciji.

Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme, koje su omogućavale raskid kolonatskih i kmetstvu sličnih odnosa i koje su kod težaka na dalmatinskom području dovele do uvjerenja da su oni vlasnici zemlje, nisu u Dalmaciji ostvarene.³¹ Jedino su težaci „odbijali davati dohodak“ vlasnicima zemlje.³²

Ni projekt Ministarstva za agrarnu reformu iz 1919. o rješavanju agrarnih odnosa u Dalmaciji, ni *Provizorne odredbe* biskupa Juraja Carića, kao ni razni prijedlozi iznošeni u tisku nisu prihvaćani već su redovno nailazili na otpor vlasnika zemlje. Isto je Ministarstvo u

²⁶ *Službene novine*, br. 11, 27. 2. 1919.

²⁷ *Službene novine*, br. 254, 5. 11. 1930.

²⁸ *Službene novine*, br. 279, 4. 12. 1930.

²⁹ *Službene novine*, br. 58, 14. 3. 1931.

³⁰ U Radikalnoj stranci npr. u Šibeniku jesu i „maloposjednici koji računaju na zaštitu radikala u pitanju agrarne reforme“. Usporedi: Hrvoje MATKOVIĆ, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, 2/1972., 275. Maloposjednici su osnovali i svoje udruženje i list *Naša zemlja*. Vidjeti: Franko MIROŠEVIĆ, „Položaj dalmatinskog težaka i njegova borba za zemlju od 1919. do 1929.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 20/1987., 86–87; Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918–1941)“, *Povijesni prilozi*, 8/1988., 91–141. Za nekadašnju socijalnu strukturu sela konzultirati: Maksim GORANOVIĆ, „Profesionalna i socijalna struktura sela u Jugoslaviji“, *Arhiv Ministarstva poljoprivrede*, 5/1938., sv. 12, 98–111 (poseban otisak).

³¹ I sama Pokrajinska vlada za Dalmaciju, svojom okružnicom iz rujna 1919., upozorava sudove da *Prethodne odredbe* ne vrijede za Dalmaciju dok se na Mirovnoj konferenciji ne odluči o pitanju njezine pripadnosti.

³² Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji“, 125.

svibnju 1922. izradilo prijedlog Zakona o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji, koji je iznova, iz različitih razloga, naišao na protivljenje i vlasnika i težaka.

Ljeta 1926. postignut je Sporazum o Nacrtu zakona Hrvatske seljačke stranke i Narodne radikalne stranke na Bledu (po sadržaju sličan onomu iz 1922. godine).³³ Zemlje u blizini industrije, u gradovima i u njihovoj blizini, građevinske zone i kupališta izuzeti su od agrarne reforme *Naredbom o građevinskim zonama u Dalmaciji* ministra poljoprivrede od 18. srpnja 1931. godine. Financijskim zakonom za godinu 1933./34. izmijenjena su tri članka, a u t. 1, čl. 54. dato je autentično tumačenje čl. 3. *Zakona o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije*.³⁴ (Spomenuti članak 54., st. 1 još jedanput je izmijenjen 1935.³⁵)

Bilo je, naravno, daljnjih donošenja izmjena, dopuna, pravilnika, naredbi i sl.³⁶ te posebne uredbe sa zakonskom snagom o izmjeni i dopuni zakona od 19. listopada 1930., o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije s kasnijim izmjenama i dopunama od 12. siječnja 1940.³⁷ Ovdje ne ulazimo u problematiku propisa o agrarnoj reformi u Dalmaciji koji se odnose na talijanske državljane. Oni su u Dalmaciji imali oko 13 000 hektara zemlje u svom vlasništvu.

Nacrt agrarnog zakona za Dalmaciju, iako upućen i skupštinskim odborima 1926. godine, također nije bio donesen jer su mu se, uz ostale, protivili i radikali.³⁸ Jedan od vođa Hrvatske seljačke stranke Josip Predavec trudio se pobiti prigovore aktivista Narodne radikalne stranke u Dalmaciji te je na toj liniji objavio i članak 1926. godine „Zašto je tako važan agrarni zakon za Dalmaciju“, objavljen u *Domu*, listu svoje stranke.³⁹

Veljače 1927. dalmatinski su radikali, predstavkom predsjedniku Vlade Nikoli Uzunoviću, zahtijevali poništenje Nacrta agrarnog zakona za Dalmaciju. Ujedno su tražili formiranje nove komisije koja će izraditi novi zakon, što je ustvari predstavljalo šesti po redu pokušaj donošenja agrarnog zakona za Dalmaciju. Nije uspio ni pokušaj Pavla Radića, koji je u ime Seljačko-demokratske koalicije u ožujku 1928. predložio Rezoluciju o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji, pozivajući se na Sporazum Hrvatske seljačke stranke i Narodne radikalne stranke od ljeta 1925. No, i to je bilo odbijeno. Konačno je u jesen 1930. donesen spomenuti *Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije*, koji je pretrpio izmjene već u ožujku 1931.

³³ Radikalna stranka je tražila da se riješe samo kmetski i kmetstvu slični odnosi. Poblize o tome: Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji“, 127.

³⁴ *Službene novine*, br. 74, 1. 4. 1934. Vidjet ćemo kasnije u ovom radu da se dr. Uroš Desnica prethodno upustio u polemiku oko čl. 3. *Zakona o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije*.

³⁵ Vidjeti *Službene novine*, br. 174, 30. 7. 1935.

³⁶ Kao npr. o pašnjacima 1937., o državnom dobru „Vrana“ u Sjevernoj Dalmaciji također 1937., o zemlji u Neretvanskom polju 1939. te 1940. Itd., itd.

³⁷ *Narodne novine*, br. 45, 24. 2. 1940.

³⁸ Ni u samoj četveročlanoj Komisiji za ispitivanje agrarnih odnosa u Dalmaciji nije bilo suglasnosti u vezi s navedenim Nacrtom zakona. Predstavnik NRS dr. Mate Čipčić Brgadin tražio je da Zakon regulira kmetske i kmetstvu slične odnose, a ne i ugovorne odnose „između težaka i vlasnika zemlje koji su privatnopravnog karaktera“. S druge strane, maloposjednici iz Dalmacije su u lipnju 1926. slali predstavku Ministarskom savjetu, a u listopadu iste godine donijeli su posebnu Rezoluciju protiv Nacrta. Vidi: Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji“, 127.

³⁹ O programima i politici seljačkih političkih stranaka vidjeti: Stanoje IVANOVIĆ, „Seljačko i agrarno pitanje u programima seljačkih stranaka“, *Sociologija sela*, 8/1970., br. 27–28, 100–109.

Kako su dugo i sporo rješavani problemi agrarne reforme u Dalmaciji govori i podatak da su sudovi na tomu radili i 1941. godine. Tako je krajem ožujka 1941. bilo u kotarskim sudovima u nekadašnjoj Dalmaciji, tj. u austrougarskim granicama, dakle uključujući i Boku kotorsku, 102 072 stare agrarne prijave, od čega još 12 646 neriješenih, s 12 547 s današnjeg području Republike Hrvatske. Ali kumuliralo se i 41 999 novih prijava od kojih 29 840 neriješenih (s današnjeg područja Republike Hrvatske 28 986). Znači, sudovi nisu ni do 1941. obavili „razrješenje agrarnih odnosa“ i nisu riješili više od 41 000 „predmeta“. Da bi to mogli obaviti u novostvorenoj Banovini Hrvatskoj trebale su im „još oko 2 godine“⁴⁰ pa ti „predmeti“ uglavnom nisu ni riješeni do početka Drugoga svjetskog rata.

3. AGRARNO PITANJE U DALMACIJI

U Dalmaciji su u 19. stoljeću postojala tri temeljna oblika vlasništva zemlje: (1.) seljačko vlasništvo zemlje, tj. seljak je sam gospodar zemlje koju obrađuje; (2.) zemlja u vlasnosti gospodara (vele)posjednika, koju pod raznim uvjetima obrađuju seljaci, tj. težaci i (3.) zajednička, komunalna zemljišta koja pripadaju zajednici-općini i koriste se zajednički (npr. pašnjaci).⁴¹

Također su bila tri temeljna odnosa između vlasnika zemlje i obrađivača u Dalmaciji: (1.) *kolonat ili težaština* (zakup zemlje plaća se poljoprivrednim proizvodima), (2.) *livel* i *vječni livel* (seljak uvijek daje zemljoposjedniku paušalnu količinu određenih proizvoda ili novca, proizvodeći što hoće) i (3.) *kmetstvo*, koje kao i kolonat ima u svakom kraju poseban sadržaj.⁴²

Najvažnije feudalne oblike proizvodnih odnosa ukratko ćemo opisati: (1.) *Kolonat ili težaština* rasprostranjeni su u srednjoj Dalmaciji i na srednjodalmatinskim otocima te u sjevernom dalmatinskom primorju. U svakom kraju imao je posebna obilježja. Orađivači zemlje, koloni ili težaci, imali su uz rentu u naturi od 1/5 do 1/2 prinosa i druge ugovorne i običajne obveze.⁴³ (2.) *Liveli* i *vječni liveli* poznati su samo u sjevernoj Dalmaciji. Seljak (*livel*) je davao vlasniku uvijek jednaku paušalnu količinu proizvoda ili pak novca. Mogao je sijati na toj zemlji što je htio, a u određenim slučajevima *livel* je prelazio u *vječiti*. (Inače je vremensko trajanje *livela* bilo različito.) Najčešće su se pod *livel* davale zemlje „mrtve ruke“ i na takvim zemljama najčešće se i održao, „kao posljednji izraziti ostatak venecijanskog feudalnog sistema“.⁴⁴ (3.) *Kmetstvo*, najrasprostranjenije na dubrovačkom području, bilo je do 1815. obilježeno i obvezom *kmetova* da *djevojke* iz svoje obitelji „daju na godinu dana u službu kod vlastelina“ te da daju poklone u stoci, peradi i jajima.

⁴⁰ Poblize o tome: Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji“, 137.

⁴¹ Josip DEFILIPPIS, *Dalmatinsko selo u promjenama*, Split 1997., 81.

⁴² *Isto*, 81–82.

⁴³ O problematici kolonata ili težaštine vidjeti poblize u: M ERIC, *Agrarna reforma*, 87; Milorad MEDINI, *O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji*, Zadar 1920.; Juraj KUČIĆ, Povodom nacrtu Agrarnog zakona za Dalmaciju“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 12/1922., knj. V, br. 4., 297–304.

⁴⁴ M. ERIC, *Agrarna reforma*, 87–88. Više o tome još i u: Alfons HRIBAR, *Kolonat ili težaština*, Zagreb 1923.

Na otocima i primorskim naseljima sjeverne Dalmacije postoje „gospoštine“ ili „nepomična kmetstva“, a u Ravnim kotarima „kmetije“. Opis sadržaja odnosa kmetije donose Milivoje Erić, Alfons Hribar i dr.⁴⁵ Erić smatra da su kmetije predstavljale „prelazni oblik ka čistom zakupu“.⁴⁶

Slična – po formi – zakupu bila je još *mezzadria* (okolica Poreča) i donekle *polovništvo* (dubrovačko područje). *Jendečenje* u Neretvanskoj krajini predstavljalo je prelazni oblik između kolonata i kmetstva (kod Metkovića).⁴⁷

Stanko Ožanić u studiji *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti* agrarne odnose svrstava u šest kategorija: (1.) zadarska emfiteuza i *vječni* nasljedni *zakup*, (2.) šibensko i dubrovačko *kmetstvo*, (3.) splitska *težačka* pogodba, (4.) općinska *težaštva* na srednjodalmatinskim otocima, (5) *kmetstvo* u Boki Kotorskoj i (6) *kmetstvo* u Dalmatinskom zagorju.⁴⁸ Stijepo Obad u djelu *Dalmatinsko selo u prošlosti* naglašava da između kolonata i kmetstva postoje razlike u obvezama jer koloni daju jednu trećinu, jednu četvrtinu i jednu petinu prihoda.⁴⁹ Stoga rješavanje problema dalmatinske poljoprivrede početkom 20. st. predstavlja pitanje prvorazredne ekonomske, socijalne i političke nužnosti.

Zakonom od 7. rujna 1848. na cijelom teritoriju Austrijskog Carstva ukidaju se feudalni odnosi, ali je bečki dvor 1849. posebnim patentom „proglasio nevažećim“ taj zakon na području Dalmacije. Obrazloženje patenta je da „dalmatinski agrar ima specifične oblike feudalnih odnosa“, što je u osnovi bilo točno i da će se problem riješiti „čim se ti odnosi pobliže ispituju“. Međutim, ti odnosi nisu pobliže ispitani i agrarno pitanje nije riješeno sve do Prvoga svjetskog rata odnosno do propasti Austro-Ugarske.⁵⁰

Poljoprivredu u Dalmaciji posebno su karakterizirali, dakle, „različiti feudalni odnosi“. U nekim dijelovima Dalmacije postojalo je kmetstvo slično onomu u europskom Osmanjskom Carstvu, u nekima su se mogli primijetiti utjecaji „bizantskog i srpskog srednjovjekovnog agrarnog poretka“, a negdje su pak prevladavali odnosi kakvi su nekoć nastali u Italiji i kasnije se razvili pod mletačkom vlašću. Uza sve to postojali su još i odnosi „koji se po formi nisu razlikovali od kapitalističkog zakupa“.⁵¹

Pored navedenih oblika postojali su i drugi feudalni i prijelazni oblici. Iako su se razlikovali po nazivima, zapravo su bili jednaki. Ako još spomenemo da su se i ugovori o zakupu, sklopljeni na godinu dana, najčešće prešutno produžavali tako da su i zakupni odnosi pretvarani u feudalne te da je čistih kmetova i kolona (bez imalo svoje zemlje) bilo malo, da je

⁴⁵ A. HRIBAR, *Kolonat ili težaština*, 18; M. ERIĆ, *Agrarna reforma*, 88–89.

⁴⁶ M. ERIĆ, *Agrarna reforma*, 89.

⁴⁷ Kod jendečenja je ugovorni odnos u pravilu trajao 29 godina i poslije je „kmet dužan vlasniku predati zemlju“ bez prava na naknadu za urađene melioracijske zahvate. M. ERIĆ, *Agrarna reforma*, 89; A. HRIBAR, *Kolonat ili težaština*, 13.

⁴⁸ Stanko OŽANIĆ, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, Split 1955., 100.

⁴⁹ Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990.

⁵⁰ M. ERIĆ, *Agrarna reforma u Jugoslaviji*, 85. Doduše, Dvor je inicirao da se projekt zakona iz 1864. kojim se oslobađa seljaštvo stavi na dnevni red Dalmatinskog Sabora, ali je Sabor 11. listopada 1871. konstatirao da zakon iz 1848. „nema važnosti“ i da je projekt „bespredmetan“. Jedino su izmijenjene obveze seljaka na području nekadašnje Dubrovačke Republike zakonom od 11. siječnja 1878., kojim je ukinut kuluk. Treba imati u vidu da se taj kuluk mogao platiti u novcu još od 1836. godine. Umjesto kulučenja – od 90 dana godišnje koliko je težak radio na zemlji gospodara – težak je plaćao pet forinti gospodaru zemlje. Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji“, 122.

⁵¹ M. ERIĆ, *Agrarna reforma*, 86.

postojala prevelika raspardeliranost (osobito gdje je vinogradarstvo dominiralo), da su u nekim slučajevima iste osobe bile i koloni odnosno kmetovi i vlasnici – koji su ponekad praktično imali svoje kolone i kmetove – može se zaključiti da su proizvodni odnosi u Dalmaciji bili ne samo „veoma složeni već i skoro nerazmsrivi“. Međutim, dojam se mijenja ukoliko se pođe od toga da je riječ „jedino o raznim vrstama i tipovima u biti feudalnih odnosa“.⁵² Neki su pisci, koje Erić naziva buržoaskima, isticali da je riječ o raznim vrstama zakupa (kao npr. A. Hribar i M. Medini) te su tako zastupali iste stavove kao i zemljoposjednici.

Ovoj zamršenosti odnosa pridonijelo je dosta Austrijsko Carstvo, počevši od 1816., nakon što je *Općim građanskim zakonom* postojeće feudalne odnose počelo podvoditi pod zakup i ortakluk. Kolonatski odnosi upisivani su u katastarske knjige dok drugi oblici nisu. Rješavanje sporova iz agrarnih odnosa na području bivše Dubrovačke Republike bečki dvor je dao u nadležnost upravnih vlasti, a u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji u nadležnost sudova. Time je u prvom slučaju agrarne odnose smatrao javno-pravnima, a u drugom privatno-pravnima, čime se situacija u poljoprivredi dalje usložnjavala. Erić ukazuje da je Austrija različitim reguliranjem istih odnosa željela potpomoći „šaćicu vlastele“, čime je nepravedno naštetila povećem dijelu dalmatinskog seljaštva.⁵³ Kupoprodajom zemlje, propadanjem vlastele i sl., zemljoposjednicima su postupno postajali i pripadnici drugih slojeva što je još više kompliciralo „agrarne probleme Dalmacije“.⁵⁴ Po podacima iz 1902. godine posjedovna struktura u Dalmaciji bila je sljedeća:

REDNI BROJ	POVRŠINA	BROJ POSJEDA	UDIO (%)
1.	ispod 2 ha	49 379	59,1
2.	od 2 do 5 ha	22 503	27,0
3.	od 5 do 20 ha	10 418	12,5
4.	od 20 do 100 ha	996	1,2
5.	od 100 do 1000 ha	119 + 40	0,2
6.	preko 1000 ha	40	0,04

Tablica 1. Posjedovna struktura u Dalmaciji 1902. godine⁵⁵

Te iste godine podjela posjeda po načinu obrade zemlje daje sljedeću strukturu: (1.) 47 881 posjed ili 57,4% obrađuju sami vlasnici; (2.) 31 502 posjeda ili 37,7% obrađuju dijelomično vlasnici, a djelomično koloni, kmetovi, liveli ili privatno-pravni zakupci; (3.) 4018 posjeda ili 4,8% obrađuju isključivo koloni, kmetovi, liveli i privatno-pravni zakupci, tj. oni koji nisu imali ni najmanju parcelu vlastite zemlje; (4.) 54 posjeda ili 0,04% obrađuje se na ostale načine.⁵⁶

⁵² Isto, 89; M. MEDINI, *O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji*, 121.

⁵³ M. ERIĆ, *Agrarna reforma*, 90–91.

⁵⁴ Isto, 91.

⁵⁵ Prerađeno prema: M. ERIĆ, *Agrarna reforma*, 92.

⁵⁶ Isto, 93.

Dakako, da je od 1902. do 1918. i kasnije do 1941. došlo do promjena u posjedovnoj strukturi i u strukturi obrade: „Brzo se povećavao i broj sitnih posjeda i broj onih koje su oni trebali prehranjivati a nisu mogli. Broj posjeda povećao se od 1921. do 1941. za oko 900 000 ili za jednu trećinu. Socijalna struktura se vrlo sporo mijenjala...“⁵⁷

4. RADOVI DR. UROŠA DESNICE O AGRARNOM PITANJU

Problem agrarne reforme, odnosno agrarno i težačko pitanje u Dalmaciji, relativno su dobro istraženi. Nama nije namjera pisati ovaj članak temeljem novih arhivskih istraživanja, kao ni raditi monografiju o nekom veleposjedu. Zadatak nam je dati osvrt, očima sociologa, na radove dr. Uroša Desnice o agrarnom pitanju. Teorijski uvod, pregled zakonskih propisa o agrarnoj reformi kao i nekih socioloških i historiografskih radova na tu temu u našem radu služi nam da bismo Desničine tekstove mogli promatrati u kontekstu događanja, odnosno procesa u ondašnjem društvu i vremenu.

Mira Kolar-Dimitrijević u uvodu monografije Zdenke Šimončić-Bobetko *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.–1941.* piše: „Arhivska građa pohranjena je u oko 150 kutija i ima je toliko da bi mogla ispuniti stotinjak knjiga slična opsega“ te „(o) agrarnoj reformi na svakome veleposjedu“ mogla bi se „napisati posebna studija“.⁵⁸ Agrarna reforma svakako je dugotrajan proces, različit u raznim dijelovima zemlje. Tako je agrarna reforma za sjevernu Hrvatsku razriješana *Zakonom o likvidaciji agrarne reforme* od 19. lipnja 1931., dok je u Dalmaciji „razrješenje bilo znatno zamršenije“ i uglavnom u nadležnosti sudova. Stoga u Dalmaciji velik broj agrarno-pravnih sporova nije bio riješen ni do Drugoga svjetskog rata.⁵⁹

Autorica navodi da su mnogi veleposjedi u Hrvatskoj između 1848. i 1914. zapali u krizu i dobrim dijelom propali. U istom razdoblju – u kojemu dio starog plemstva iseljava, nestaje i sl. – nastaje novi sloj veleposjednika iz redova građanstva, prvenstveno trgovaca.⁶⁰ Slučaj dr. Uroša Desnice je drugačiji. Dušan Plenča u svojoj knjizi *Kninska ratna vremena* spominje neobjavljeni, meni nedostupni, opsežni rad dr. Uroša Desnice *Agrarno pitanje u Ravnim kotarima, Bukovici i Kninskoj krajini*.⁶¹ Plenča u nekoliko navrata citira taj rukopis. Tako navodi da je 1921. godine izvršen popis težačkih obitelji od Vrlike do Obrovca te da je tom prilikom ustanovljeno da 4594 seoske obitelji obrađuju „zemlju pod napolicu ili pod zakup u novcu“. Od toga je 3082 obitelji u anketi odgovorilo kako žele „primiti zemlju u trajni posjed, bez novčane nadoknade“, nasuprot 108 obitelji koje su bile spremne da

⁵⁷ Stipe ŠUVAR, *Sociologija sela*, sv. 1, Zagreb 1988., 361.

⁵⁸ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Uvod“, u: Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma*, 17.

⁵⁹ Isto, 19.

⁶⁰ Isto, 20.

⁶¹ Dušan PLENČA, *Kninska ratna vremena 1850–1946: Knin – Drniš – Bukovica – Ravnih kotari*, Zagreb 1986. Vidjeti posebno odjeljak „Agrarno i seljačko pitanje u svjetlosti društveno-političkih kretanja u sjeverno-dalmatinskoj Zagori“, 138–151. Plenča na str. 139 i 582 navodi neobjavljeni rukopis U. Desnice pod gore (u tekstu) navedenim naslovom iz Arhiva Srpske akademije nauka (Fond Boška Desnice). Usmeno smo obaviješteni da takav fond u ovom arhivu uopće ne postoji.

Sl. 1. Benkovački sajam 1930-ih: u sjeni neriješenih agrarnih sporova u Dalmaciji

„vlasnika pošteno isplate“ (u roku od 10 do 20 godina i bez kamata).⁶² Prema istom izvoru u kotaru Benkovac bio je veći broj napoličara. U „čistom kolonatskom odnosu živjelo (je) 516 „domaćinstava sa 2127 članova obitelji“. Dalje citira da je u Bukovici i Ravnim kotarima „123 obitelji uglavnom živjelo od prihodovanja sa imanja mrtve ruke“, tj. sa crkvenih posjeda.⁶³ Plenča ističe: „(...) agrarna reforma u Knjinskoj krajini sprovodila se do zla boga slabo i nadasve sporo.“ A prema Desničinu rukopisu kaže: „(...) od 1.608 podnesenih zahtjeva do konca 1931. godine bile su riješene svega 93 molbe.“⁶⁴

Međutim, unatoč pokušajima, nisam uspio doći do toga rukopisa. Stoga ću se u ovom radu osvrnuti na Desničine radove o agrarnom pitanju koje je objavljivao u listovima i časopisima.

„AGRARNA REFORMA I DALMATINSKO KMETSKO PITANJE“

U svojoj raspravi „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, koju čini pet novinskih nastavaka, Desnica na početku navodi da se među mnogim krupnim i bitnim pitanjima koje „mlada država“ ima rješavati „ističe (...) agrarna reforma kao najkrupnije i najžurnije“. Zalaže se da se to pitanje „što dublje i što ozbiljnije prouči“, smatrajući manjim grijehom „odgoditi rješenje nego riješiti naopako“.⁶⁵ Dodaje da „samo dogmatizam

⁶² D. PLENČA, *Knjinska ratna vremena*, 139.

⁶³ *Isto*, 140.

⁶⁴ *Isto*, 141.

⁶⁵ Uroš DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, *Narodni list* (Zadar), br. 3, 10. 5. 1920., 1–2 (103–104); br. 4, 17. 5. 1920., 1–2 (105–106); br. 5, 24. 5. 1920., 1–2 i 4 (107–108 i 110); br. 6, 31. 5. 1920., 1 (111), 2–3 (112); br. 7, 7. 6. 1920., 1–2 (113–114). Budući da *Narodni list* iz 1920. uopće nije tiskarski paginiran, ovdje se koristi

izvjesnih političkih i socijalnih struja“, isticanjem agrarne reforme u prvi plan, ne vidi da time novu državu dovodi u opasnost. Podsjećajući na poruku Regenta u kojoj je istaknuta „žurna potreba agrarne reforme“ i to „odstupom od uobičajene ustavne prakse“, čime je ovaj opravdao „uputu“ na koji način i u kojemu pravcu agrarna reforma mora biti riješena, Desnica izražava mišljenje da je takav stav mladog regenta i njegovih savjetnika nastao pri „uzbuđenosti i dezorijentaciji“ prvih dana nakon oslobođenja, kada političari nisu pokazali „gipkost duha“, nužnu „da spoznadu opasnost revolucionarnog rješavanja društvenih problema“. ⁶⁶ U vrijeme kada je Desnica objavio svoju raspravu o agrarnoj reformi već je bilo prošlo šesnaest mjeseci od Aleksandrove izjave – Desnica dosljedno piše „poruke“ – a umjesto središnosti u državi, tvrdi, vidi se „čitav niz novih pogriješaka“. Mišljenja je da agrarna reforma kao državna potreba, savjesno proučena i „lišena stranačkog karaktera“ i s pravednom podjelom agrarnog bogatstva, u zgodno vrijeme „može da zagrije svakog“ i da pridobije „sve društvene redove“ (tj. slojeve). Ali, ističe autor, agrarna reforma „kao monopol jedne stranke, kao prvi korak k socijalnoj revoluciji“ može uroditi nesrećom. Navodi kako vidi i priznaje potrebu agrarne reforme, ali želi izbjeći svako „prenaglivanje“ i diletantizam. Želi nadasve reformu kao plod zrelog proučavanja prilika na cjelokupnom državnom teritoriju i „prosudivanja svih posljedica na ekonomskom, socijalnom, pravnom i kulturnom polju“. ⁶⁷

U II. nastavku ove svoje rasprave već u prvoj rečenici navodi da bi agrarna reforma, ⁶⁸ kada se odnosi na krajeve koji su bili dio Austro-Ugarske, imala urediti tri odnosa („odnošaja“, prema Desnici): (1.) bosanski agrarni odnos, (2.) hrvatski latifundiji i (3.) kmetški odnos u Dalmaciji. ⁶⁹ Dok su agrarni odnosi u Bosni rezultat političkog razvoja, dok je „hrvatski latifundij“ vezan uz postanak i razvoj hrvatskog plemstva, dotle kmetški odnosi u Dalmaciji nisu plod političkih prilika nego rezultat „jedne agrarne potrebe“ koja se „osjetila“ u Dalmaciji, u cijeloj mletačkoj oblasti, u svim talijanskim državicama pa i u nekim krajevima njemačkoga državnog područja. Dakle, takvi odnosi nisu poznati samo u Dalmaciji. Desnica tvrdi da bi težnje za agrarnom reformom, ukorijenjene u „urođenom nagonu k' slobodi“ i u težnji za ukidanjem „stare društvene nejednakosti i ekonomske zavisnosti“, mogle posve mirno da „mimoiđe dalmatinski kmetški odnošaj“ i to zato što kmetški odnosi u Dalmaciji, prema autoru, sa starim oblicima nejednakosti i podčinjenosti nemaju „ništa općega ni u postanku, ni u sadržaju, ni u posljedicama“. Dakle, razlike između bosanskih, hrvatskih i dalmatinskih odnosa – ističe Desnica – brojne su i velike te je nemoguće „jednolično uređenje tih pitanja“.

Rješavati jednako agrarno pitanje begova i raje (bosanski odnosi), hrvatskih latifundija i kmetško pitanje u Dalmaciji „bilo bi isto toliko opravdano“ kao kad bi se ustavnim reformom htjelo ujedno reformirati i bračno pravo, smatra autor. ⁷⁰ U usporedbi s latifundijama

dvostruka numeracija. Ona je s jedne strane logička, tj. odnosi se na stranice novina, a s druge strane, referirajući na oznake običnom olovkom na primjercima pohranjenima u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, označava listove.

⁶⁶ U. DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetško pitanje“, *Narodni list (Zadar)*, br. 3, 10. 5. 1920., 104.

⁶⁷ *Isto*.

⁶⁸ U. DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetško pitanje“, *Narodni list (Zadar)*, br. 4, 17. 5. 1920., 105.

⁶⁹ Bosanski agrarni odnosi za austrijske uprave obrađeni su u: Hamdija KAPIDŽIĆ, „Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878–1918)“, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 19/1970. – 1971., 71–96.

⁷⁰ O begovskim posjedima zemalja u BiH vidjeti: Husnija KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.* (www.academia.edu/3516146). Krajem 1918. godine bilo je u BiH oko 130 000 „seoskih obitelji

i beglukom ekonomska se vrijednost dalmatinske kmetije svodi „na lulu duhana“. Kad bi se kmetsko pitanje riješilo na najradikalniji način – oduzimanjem vlasnicima prava i odštete, raspodjelom svih kmetskih zemalja među kmetovima – tada država, narodna ekonomija i narodno bogatstvo te „trgovina, izvoz itd.“ ne bi imali koristi niti koliko može „vrijediti artija na kojoj će reforma biti napisana“. Prema Desnici, „(h)iljadak ektara oranice i livade, stotinjak hiljade panja loze i stupova (stabala – opaska Š. P.) maslina“ prešlo bi iz jednog privatnog vlasništva u drugo privatno vlasništvo i to bi bio sav rezultat reforme. Stoga „nacionalno-ekonomski faktor“ treba izbrisati iz faktora koji pravdaju reformu kmetije, jer, navodi Desnica dalje, „kmetija nije ostatak feudalstva već slobodan ugovor građansko-pravne prirode“.⁷¹

U Dalmaciji nije riječ o dvije vrste građana, tj. o kmetu koji radi i o gospodaru koji uživa plodove tuđeg rada, nego o čisto građansko-pravnom ugovoru. Taj privatno-pravni ugovor u Dalmaciji nastaje i prestaje „iz slobodne volje ugovaralaca“ kao bilo koji drugi ugovor iz područja privatnog prava. Ponavljajući da „privatno-pravna priroda kmetskog odnošaja“ isključuje prigovor „da kmet ne uživa cio plod svog rada i da dio tog ploda uživa gospodar, koji ne radi“, odnosno, nasuprot tome, „poprima onaj opći ekonomski značaj, koji mu podaje *Marksova teorija o višku vrijednosti i o profitu*“ (podvukao Š. P.).⁷² Ukoliko se na tome inzistira, onda se mora iskreno, konzekventno i bez izmotavanja priznati, naglašava Desnica, „primjenjivost ove Marxove nauke na sva ekonomska područja, ili da je ne priznamo nigdje, pa ni na području kmetskog odnošaja“:

Ako mi priznamo samo „rad“ kao opravdani izvor bogatstva a osporimo „kapitalu“ ekonomsku funkciju izbacivanja rente, onda mi moramo da reformujemo ne samo kmetski odnošaj u Dalmaciji, već sve osnove našeg ekonomskog života, mi moramo da sav prihod industrijskih, fabričnih preduzeća porazdijelimo među same fabrične radnike a da oduzmemo vlasnicima fabrika svaku korist, mi moramo da samim radnicima rudnika damo prihod od rude, mi moramo da samim željezničarima damo prihod od željeznica, mi moramo da pogodimo „parasitizam“ vlasnika rudnika i željeznica, pa makar to bila i sama država, u jednakoj mjeri kao što bi htjeli da agrarnom reformom pogodimo vlasnike zemalja, mi moramo, ukratko, da oduzmemo kapitalu svaku rentovnu sposobnost i da priznamo samo radu opravdanost na stvaranje bogatstva a u daljem logičnom i dosljednom provagjanju ovoga načela, mi moramo da se ne zaustavimo ni pred njegovom skrajnjom i najlogičnijom posljedicom, pred ukidanjem privatne svojine.

Ako mi na ovaj korak nijesmo riješeni, ako mi odbjegavamo od ove nauke, onda ne smijemo da je primjenimo ni na kmetski odnošaj i da od nje napravimo argumenat proti tom odnošaju, već moramo da u kapitalu gledamo, po buržoaskoj doktrini, jedan opravdani izvor bogatstva pa da dozvolimo i u agrarnim odnosima, kao što to dozvoljujemo u industrijskim, kooperaciju kapitala t.j. svojine zemlje sa radom t. j. sa kmetskim obragivanjem te zemlje.⁷³

u kmetskom položaju“, što je nešto manje od polovice „seljačkog življa“ i gdje je riječ o „specifičnom ostatku“ orijentalnog feudalizma. Pa ipak, kmetovima je priznato – u toj novoj jugoslavenskoj državi – formalno pravo vlasništva na 751 000 ha. Vidjeti: Stipe ŠUVAR, *Sociologija sela*, sv. 1, 356.

⁷¹ U. DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, *Narodni list* (Zadar), br. 4, 17. 5. 1920., 105.

⁷² U. DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, *Narodni list* (Zadar), br. 5, 24. 5. 1920., 107. Usput, današnji zainteresirani čitatelj o Marksovoj teoriji viška vrijednosti može se informirati u trosveščanoj knjizi *Teorije o višku vrijednosti* (Beograd 1978.) ili u bilo kojem izdanju četvrtog toma *Kapitala*.

⁷³ U. DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, *Narodni list* (Zadar), br. 6, 31. 5. 1920., 111.

Desnica smatra da bi bilo „vrlo opasno“ pokušati primijeniti rješenje kmetskog pitanja koje bi se ogriješilo o „vladajući pravni poredak i koje bi, usvoivši najistaknutiju socijalističku teoriju, imalo izraziti pečat revolucionarnog sredstva“ i time otvorilo vrata eksperimentima za koje se ne zna gdje bi se zaustavili, kao što se nije znalo gdje će završiti ruski pokret 1917. Pa ipak, Desnica je uvjeren da kmetsko pitanje i u Dalmaciji treba reformirati, inzistirajući na njegovim različitostima u pojedinim krajevima Dalmacije: „Današnji dubrovački kolonski odnošaj, splitsko težaštvo, kmetski odnošaj na dalmatinskim ostrvima i kotarska kmetija nemaju zbilja ništa zajedničkog...“ Naglašava da u Kotarima stupanj ekonomske zavisnosti kmeta od gospodara „dolazi gotovo do nule“. Štoviše, prema Desnici, kmet „vuče korist višu nego je tekuća cijena“ njegova uloženog rada. Stoga on smatra da bi se mlada država teško mogla opravdati „od prijekora“ da rješavanje pitanja obligatornim otkupom upotrebljava „bolševički moral i bolševičke metode“.

U IV. nastavku ovog članka iznosi na dva primjera da potrica (tj. poljska šteta) na kmetским zemljama ne oštećuje kmeta nego gospodara, kojemu inače pripada trećina (npr. zobi, pšenice i sl.). Isto tako pastiri za ljetnih noći u Kotarima peku kukuruze, a pred zoru se posluže rosnim grozdovima iz vinograda te je zbog toga prinos i za „kmeta i za gospodara i to primjetno manj(i)“. Dodaje da se kmet s ukućanima kroz ta dva mjeseca hrani dok gospodar nema koristi izuzev „romantičnosti pastirskih vatara u lijepim ljetnim noćima“.

Svi ti argumenti idu u prilog njegovoj osnovnoj tezi da je odnos kmeta i gospodara stvar ugovora privatno-pravne naravi i da to isključuje mogućnost stjecanja prava seljaka na gospodareve zemlje. Razrješenje tih odnosa on vidi u „općim načelima građanskog prava o prestajanju ugovora“.⁷⁴

Zadržavajući se na zdravstvenim problemima stanovništva Ravnih kotara, posebno na fizičkoj degeneraciji dijela ljudi, iznosi svoje mišljenje o tome što su glavni uzroci „tjelesnog i duševnog propadanja četverostruke prirode“: (1.) „jaka, davna, opća malarična zaraza; (2.) „neizbrojne seoske krčme“; (3.) „česti saobraćaj s gradom“ i „usisavanje svih loših strana gradskog života“ i (4.) „vjekovna zapuštenost od strane mletačkih i austrijskih vlada“. Da bi te svoje tvrdnje što jasnije ilustrirao, on navodi: „Od Zadra pa do sela, gdje je pisac ove rasprave odrastao (Islam Grčki – op. Š. P.) vodi put od 29 kilometara a na tom putu čovjek može da nabroji 21 krčmu!“⁷⁵ U V., završnom nastavku, Desnica konstatira da nije agrarna reforma ono što kotarskom narodu treba, „jer on ima izobilja i zemlje i hljeba i vina, nije vlasnik njegov zlotvor (...) njemu treba zdravlja, prosvjete, trezvenosti i radinosti“.⁷⁶

Iz ovih pet nastavaka rasprave objavljene u *Narodnom listu* (1920.) vidljivo je da autor bira argumente koji idu u prilog njegovim svjetonazorskim uvjerenjima i veleposjedničkim interesima. Desnica je za agrarnu reformu nakon što se ta problematika pomno i dobro prouči, čime se njezino provođenje očito nužno odgađa. Za podjelu je zemlje seljacima, ali pod uvjetom da se tvornice, željeznica, rudnici itd. također predaju radnicima, u skladu s

⁷⁴ U. DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, *Narodni list* (Zadar), br. 4, 17. 5. 1920., 1–2 (105–106).

⁷⁵ U. DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, *Narodni list* (Zadar), br. 6, 31. 5. 1920., 112.

⁷⁶ U. DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, *Narodni list* (Zadar), br. 7, 7. 6. 1920., 1–2 (113–114).

marksističkom ideologijom. Dakle, traži da se u državnoj politici prema radu, kapitalu i profitu bude dosljedan. Uočljivo je pa i iznenađujuće koliko je Desnica bio dobro upoznat s osnovnim shvaćanjima klasika marksizma. Vjerojatno ih je proučavao za vrijeme studija prava u Beču, a možda i kasnije.

Nema govora o tome da bi bio marksist. Bio je očito svjestan, potpuno svjestan revolucionarnih gibanja među seljaštvom i u društvu općenito krajem i nakon Prvoga svjetskog rata. Stoga se nije ustručavao javno upozoravati i regenta Aleksandra na potrebnu suzdržanost prema agrarnoj reformi u Dalmaciji, gdje se nova državna vlast u njoj tada nije bila ni stabilizirala.

„AGRARNI ODNOSI U DALMACIJI“

Ovaj je rad Desnica objavio u tri nastavka u beogradskom *Novom životu*.⁷⁷ Raspravu započinje tako što zamjera, navodeći *Prethodne odredbe* za pripremu agrarne reforme, što se s odjeljkom „Raskidanje kolonatskog odnosa“ predmet proširio i na ostale kmetstvu slične odnose. Bez ustezanja tvrdi da je to mogao napisati samo netko tko ne poznaje dalmatinske agrarne odnose, ali i da je tekst zakona inače nejasan i neprecizan te da ostavlja široko polje za arbitriranje administrativne vlasti o tome „koji je odnos sličan kmetstvu“ i koji se odnos treba raskinuti.

Podsjetio je na činjenicu da je Austrija, zagospodarivši Dalmacijom, ostavila neditirnutima agrarne odnose kakvi su postojali pod Dubrovačkom i Mletačkom Republikom sve do „revolucionarne godine 1848.“. Iako je rasterećenje zemljišta i ukidanje osobne zavisnosti provedeno u Monarhiji iduće godine,⁷⁸ Dalmacija je ostala izuzetak, „radi osobitih odnosa, koji tamo postoje i koje treba pobliže proučiti do jednog naročitog pretresa koji će se što skorije obaviti“.⁷⁹

Taj naročiti „pretres“ čekao se – ističe Desnica – nevjerojatno dugo. Naposljetku se zakonom iz 1878. godine ukinulo kulučenje na području bivše Dubrovačke Republike, a u ostaloj Dalmaciji mogli su se agrarni odnosi razrješavati samo putem „fakultativnog sporazuma“. Opće ukidanje nije dolazilo u obzir zbog gospodarskih posljedica i nemogućnosti jednoličnog normiranja. Desnica je i dalje mišljenja da se pravna priroda agrarnih odnosa u Dalmaciji zbog njihove raznolikosti ne može odrediti općim pravilom. Dodaje da izraz „kmet“ u Dalmaciji ne odgovara uobičajenom pojmu kmeta jer se u dnevnoj komunikaciji odnosi na „svakog obrađivača tuđih zemalja“.⁸⁰

⁷⁷ Uroš DESNICA, „Agrarni odnosi u Dalmaciji“, *Novi život* (Beograd), br. 8, 18. 2. 1922., 244–250; br. 9, 25. 2. 1922., 277–280; br. 10, 4. 3. 1922., 309–314.

⁷⁸ Rasterećenje zemljišta počinje u Austriji carskim patentom od 7. rujna 1848., a osobna zavisnost je ukinuta 4. ožujka 1849.

⁷⁹ Paragraf 35 patenta od 4. ožujka 1849. opravdava taj izuzetak upravo na način kako to i citira U. Desnica.

⁸⁰ Uroš DESNICA, „Agrarni odnosi u Dalmaciji“, *Novi život* (Beograd), br. 10, 4. 3. 1922., 313.

„IZ ZLA RADA DOBAR NAUK“

U ovom tekstu Desnica konstatira kako je – poslije trogodišnjeg naprezanja – Ministarstvo za agrarnu reformu ipak donijelo *Osnovu zakona o sređenju agrarnih odnosa u Dalmaciji*. Mišljenja je da „lakoumno“ i „neodgovorno“ novinstvo „golica ‘nove i napredne’ ideje“, stvarajući klimu u kojoj se sa simpatijama prati borbu „uvrijeđenih i poniženih“, dočim vlade i ministri ne vide „nizbrdicu, kojom je krenulo agrarno pitanje“.⁸¹ I u ovom prilogu navodi kako zakonodavac stvara izraz o „kmetstvu sličnim odnosima“, a da nije objasnio što to znači. Obmanuti zemljoradnici „povrjeđuju dvije najsretnije ustanove građanskog prava“: neprovedivost ugovora i neprikosновенost vlasništva. Ističe da se u Dalmaciji mogu samo promijeniti uloge, tj. da današnji vlasnici postanu proleter, a težaci novi vlasnici, ali se – smatra – u pokrajini ne može ukinuti „vjekovni oblik agrarne ekonomije“.

„NOVE MISLI O AGRARNOJ REFORMI“

U ovom članku Desnica ističe da je problemu agrarne reforme uvijek pristupao striktno s pravnog gledišta jer je to nezaobilazan pristup, premda jednako tako i jednostavan.⁸² Što se pojednostavljanja tiče, „dio krivice“, kaže, snose i naši zemljoradnici kao pojedinci, kao i njihova stranka jer nisu „nikada htjeli ili znali da zagaze u borbu ideja“ te iznosi uvjerljive argumente koji bi mogli obesnažiti „pravne i ekonomske argumente, kojima je operisala buržoazija“. Ovim člankom želi upoznati javnost s argumentima viših intelektualnih krugova u prilog agrarne reforme. Kreće od teze da reforma ne mora uvijek značiti nešto bolje jer ta riječ pretpostavlja „nešto naglo i bolno“. Drugim riječima, kad se nešto reformira uvijek „nekome pucaju kosti“ i to neovisno o tomu donose li se reforme zakonom ili revolucijom. Navodeći primjere Lutherove reforme, reformi Petra Velikog, Josipa II., francuskog Konventa i ruskih sovjeta, dokazuje da je opća karakteristika svih tih reformi „pucanje kostiju“ pa će biti nemoguće da se bez te posljedice ostvari agrarna reforma u Dalmaciji. Kako neprovedivost vlasništva i obaveznost ugovora spadaju u „starovremena“ načela, ne mora se praviti razlika „među kmetstvom, kolonatom, težaštinom i zakupom“ pa dosljedno tome mora prestati i „svaka razlika u visini otkupnine“. Prema tome, ne treba praviti razliku između poljoprivrednog i građevinskog zemljišta ili „tupinskih polja“ jer se i ona mogu barem 50% oduzeti. Jasno, članak je napisan u satiričkoj formi.

„AGRARNA POLITIKA RADIKALNE STRANKE“

Članak počinje konstatacijom da komisija koju je imenovao Pavle Radić proučava na licu mjesta agrarno pitanje u Dalmaciji. Podsjeća da jedna stranka koja sebe inače naziva „klasnom seljačkom strankom“, ističući opreku spram gospode, preuzima vođenje agrarne politike. Desnica očito misli na Hrvatsku seljačku stranku, koju u istom tekstu izriječno i

⁸¹ Uroš DESNICA, „Iz zla rada dobar nauk“, *Novo doba* (Split), br. 134, 14. 6. 1922., 1.

⁸² Uroš DESNICA, „Nove misli o agrarnoj reformi“, *Novo doba* (Split), br. 166, 25. 7. 1922., 1.

spominje kao i dr. Stjepana Radića. Potom se osvrće na izlaganje predsjednika spomenute Komisije i potpredsjednika HSS-a Josipa Predavca. U nastavku, nasuprot njima, tumači agrarnu politiku Narodne radikalne stranke. Članak je objavljen kao kritika agrarne politike HSS-a sa ciljem da afirmira vlastitu, radikalsku agrarnu politiku.⁸³

„JEDAN PRILOG RJEŠENJU AGRARNIH ODNOSA U DALMACIJI“

Članak je napisan povodom rada Komisije za izradu zakonske osnove o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji, a uoči upućivanja tog dokumenta u proceduru u Narodnu skupštinu. Autor se kritički osvrće na zakonsku osnovu prema kojoj odštetu za (1.) kmetske odnose, kmetstvu slične i kolonatske treba platiti država; (2.) sve druge odnose odštetu trebaju platiti oni zemljoradnici koji dobivaju zemlju. Desnica je uvjeren da seljak to nije u stanju platiti. Nabraja 10 točaka načela na temelju kojih bi se spomenuti problemi mogli riješiti (zajam, banka, kamate 1–2% itd.).⁸⁴

„O NAJNOVIJEM AGRARNOM PROJEKTU ZA DALMACIJU“

Ističe da se ni u najnovijoj *Osnovi agrarnog zakona za Dalmaciju* „ne određuje ništa za podkmetске, podkolonatske, podtežačke i podzakupne ugovore i da se ništa ne kaže za vrlo brojne odnose u Zadarskoj pograničnoj zoni“ (vlasnik jugoslavenski, a težak talijanski građanin). Kao pravnik prigovara „narodskim“ formulacijama u Osnovi („recimo“, „metnimo reći“).⁸⁵ Izračunavajući odštetu, smatra da će vlasnici dobiti malo i zaključuje da je riječ o donošenju „pljačkaškog zakona“ u odnosu na vlasnike – zemljoposjednike.

„O AGRARNOM PITANJU U DALMACIJI“

Desnica nije uživao nepodijeljenu podršku među dalmatinskim radikalima za svoje stavove o agrarnoj reformi. U splitskoj *Državi* – i to na prvoj stranici – objavljen je članak „Audiatur et altera pars“ u kojemu se kritički odgovara na Desničin prilog o najnovijem projektu agrarnog zakona za Dalmaciju.⁸⁶ Kritičar napominje da agrarno pitanje ima dva aspekta – socijalni i ekonomski – te ističe da u Dalmaciji postoje „dva društvena reda“, „dvije velike grupe: seljaka i građana“, dakako, izuzevši „kržljave ostatke starog mletačkog plemstva“. Kritičar argumentira da je „naš seljak“ u novoj državi dobio uglavnom politička prava, ali „ekonomski je za njega malo učinjeno“, u čemu vidi „tumačenje onih nekih pojava, iz kojih bi površni sociolog“ mogao izvesti tvrdnju o nerazvijenoj narodnoj i državnoj svijesti seljaka, „o lakoći, kojom se povodi za komunističkom zarazom“. Upravo zato, ističe Desničin kritičar, novi agrarni projekt stoji na stajalištu da zemlju treba otkupiti i dati se-

⁸³ Uroš DESNICA, „Agrarna politika Radikalne stranke“, *Država* (Split), br. 199, 27. 3. 1926., 1.

⁸⁴ Uroš DESNICA, „Jedan prilog rješenja agrarnih odnosa u Dalmaciji“, *Država* (Split), br. 337, 2. 11. 1927., 3.

⁸⁵ Uroš DESNICA, „O najnovijem agrarnom projektu za Dalmaciju“, *Država* (Split), br. 390, 9. 6. 1928., 1

⁸⁶ „Audiatur et altera pars“, *Država* (Split), br. 392, 16. 7. 1928., 1.

Sl. 2. U Velikoj avliji u Kuli Jankovića 1930-ih, na posjedu Uroša Desnice

ljaku. Tradicionalni patriotizam dalmatinske buržoazije obavezuje je da pored uma i rada za dobro otadžbine dade i „svoje imetke“.

Desnica replicira na ovu kritiku u obliku pisma upućenog Uredništvu *Države*. Ovo ga je objavilo s Desničinom fotografijom i to na prvoj stranici.

Prigodom skupštinske rasprave o dalmatinskom agraru, Miloš Tupanjanin se osvrnuo na njegovo izlaganje u Radikalnom poslaničkom klubu i predbacio mu da je feudalac, latifundista, nasljednik Nikolića i Jankovića. Izrazio se slično kao i Svetozar Pribičević. Desnica odgovara da posjeduje „jednu polovinu imanja koje tačno iznosi hektara 275, ara 56 i kv.m. 35. (...) Ja lično imam nepunih 138 hektara zemlje. To je moj latifundij. To sam naslijedio od svog oca Vladimira, rodom iz Srba u Lici“. Obznanjuje i svoj katastarski prihod, 870 forinti i 78 para godišnje. Njegov je otac imanje stekao 1878. godine kupoprodajnim ugovorom nakon što je pokrio velike dugove i dodaje da to imanje nikada nije bilo feud. Desnica stavlja svojim kritičarima na raspolaganje dokumente o tome, izražavajući nadu da se više neće ponoviti slične tvrdnje. Dodaje još da njegovo imanje „neće doći pod udar agrarnog zakona za Dalmaciju, zato što ono pre toga dolazi pod udar opšteg zakona o velikim posedima koji za Dalmaciju određuje maksimum od 50 hektara“. Smatra da se on nema čega bojati ni čemu nadati od likvidacije agrarnih odnosa u Dalmaciji, te da su njegovi stavovi o dalmatinskom agraru rezultat tridesetogodišnjeg proučavanja agrarnog pitanja.⁸⁷

⁸⁷ Uroš DESNICA, „O agrarnom pitanju u Dalmaciji“, *Vreme* (Beograd), br. 2499, 6. 12. 1928., 1.

„POJAM TRAJNOSTI U DALMATINSKOM AGRARU“

U *Mjesečniku Pravničkoga društva u Zagrebu*, u travnju 1931., Desnica pobija stavove dr. I. Buljana, iznesene u broju za siječanj i veljaču istog časopisa.⁸⁸ Prema Desnici, za primjenu Zakona o dalmatinskom agraru bilo je potrebno da se neka pitanja „prethodno teorijski pretresu“. Inače, izrazio je zahvalnost dr. Buljanu, sucu Okružnog suda u Splitu, što je otvorio „raspravljanje“ o tom problemu, ali odmah i dodao da se ne slaže ni s njegovom argumentacijom, kao ni sa zaključcima članka.

Navodeći oprečnost Naredbe sa Zakonom, u članku se tvrdi – prepričava Desnica Buljana – „da Zakon traži od svih odnosa, koje hoće da razriješi, troje i to: (1.) da vlasnik nije sam zemlju obrađivao; (2.) da ju je obrađivao i uživao težak i (3.) da je to težanje trajalo najmanje trideset godina od stupanja na snagu Zakona ...“.⁸⁹ Desnica smatra da su se u Buljanovu članku „potkrale dvije vrlo krupne netočnosti“: „Zakon ne traži samo *da je zemlju obrađivao i uživao težak*, (nego i) *da je zemlju vlasnik dao drugome, pod raznim uslovima na trajno obrađivanje i uživanje*.“⁹⁰ Druga je netočnost, ističe Desnica, u tumačenju pojma trajnosti, tj. *da je trajan odnos onda, ako je zemlja u rukama obrađivača najmanje 30 godina*. U oba su slučaja kurzivi Desničini. Njemu, dakako, odgovara da je to „nešto sasvim različito“ od onoga što tvrdi alineja paragrafa 3. I dok je prethodnu „netočnost“ apsolvirao s jednom rečenicom, zadržao se na pojmu trajnosti: „Trajnost je kvalitativna a tridesettrogodišnje je obrađivanje vremenska pretpostavka razrješenja.“⁹¹ Zakon ne kaže što se podrazumijeva pod trajnošću odnosa, ali Naredba donekle popunjava taj nedostatak. I to samo donekle jer ne daje „pozitivnu definiciju pojma trajnosti“, nego samo izuzima iz „toga pojma jedan red odnosa“. Desnica zaključuje polemiku konstatacijom da „kada zakon ne definira pojam trajnosti nikakva definicija toga pojma ne može da bude protivna zakonu“.⁹²

5. UMJESTO ZAKLJUČKA

Zdenka Šimončić-Bobetko svoju studiju zaključuje riječima da je gotovo četiri petine stanovnika Dalmacije bilo iskorištavano na temelju feudalnih agrarnih odnosa. Uz političke razloge neposredno po završetku Prvoga svjetskog rata, kao što je bila talijanska okupacija dijela teritorija, agrarni odnosi bili su „uzrok snažnih potresa u dalmatinskom društvu“. Međutim, razrješenje agrarnog pitanja i ostvarivanje agrarne reforme „sprečavali su i bogati zemljoposjednici, koji su bili režimski orijentirani, uglavnom dalmatinski radikali“.⁹³ Dušan Plenča još je eksplicitniji u duhu vremena u kojem je napisao svoju knjigu: „Narodna radikalna stanka zbog svoje desničarske doktrine, monarhističke orijentacije i velikosrpske

⁸⁸ Uroš DESNICA, „Pojam trajnosti u dalmatinskom agraru“, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, 57/1931., br. 4–5, 168–170.

⁸⁹ *Isto*, 168.

⁹⁰ *Isto*, 169.

⁹¹ *Isto*.

⁹² *Isto*.

⁹³ Vidjeti „Zaključak“ u: Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarno pitanje u Dalmaciji*, 138–139.

konceptije (...) izgubila je simpatije hrvatskih narodnih masa u Dalmaciji, tako da će se ona ubuduće uglavnom oslanjati na jugoslavenske nacionaliste i na srpsku buržoaziju“ u Kninskoj krajini, Bukovici i Ravnim kotarima.⁹⁴ Prema Plenči, zbog teškog socijalno-ekonomskog u Sjevernoj Dalmaciji radikalne vođe nastojale su razviti stranačku politiku i na socijalnim osnovama. U tom kontekstu treba sagledavati i stav Okružnog odbora Narodne radikalne stranke Splitske oblasti iz 1927. godine da otvori dva gospodarska problema: (1.) zahtjev za rješanjem agrarnog pitanja u Dalmaciji i (2.) zahtjev za nacionalizacijom talijanskih firmi rudnika „Monte Promina“ – Siverić i tvornice „Sulfid“.⁹⁵ Učinci su bili krajnje ograničeni i kontradiktorni.

Agrarno pitanje u Dalmaciji bilo je objektivno zamršenije i kompliciranije od 1918. do 1941. nego u ostalim hrvatskim krajevima. Položaj seljaštva je i zbog prirodnih, gospodarskih, političkih i drugih uvjeta također bio otežan. Složenije i agrarno i seljačko pitanje u Dalmaciji dijelom je to bilo i zbog nasljeđa iz vremena Austro-Ugarske, u kojoj su provedene reforme koje nisu vrijedile za područje Dalmacije. I u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba odnosno u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, Dalmacija je bila izuzeta iz agrarne reforme i likvidacije agrarnih odnosa, što se inače ostvarivalo na tlu nekadašnje Banske Hrvatske sve do početka 1930-ih godina. Pa i tada je bila ostvarivana „do zla boga“ loše, sporo i neodgovorno. Drugi svjetski rat dočekala je Dalmacija s preko 41 000 neriješenih agrarnih zahtjeva.

U tom okviru djelovao je i dr. Uroš Desnica, pravnik, odvjetnik, političar, poslanik, senator, posjednik i publicist, ali i veleposjednik. Iznijeli smo ukratko sadržaj njegovih radova o agrarnom pitanju objavljenih u listovima i časopisima. Kao pravnik i odvjetnik nesumnjivo je vješto branio svoje stavove i naročito zemljoposjedničke interese. Bilo bi zanimljivo istražiti koliko je njegovo utjecajno članstvo u Radikalnoj stranci utjecalo na njegove stavove o dalmatinskom agraru, kao i koliko su pak njegovi prijedlozi utjecali na politiku Radikalne stranke općenito, a u agrarnom pitanju posebno. (Na momente u njegovim tekstovima zaistre lijepi elementi pripovjedačkog stila i plastičnog opisa npr. mentaliteta Kotarca i Bukovčanca, svakodnevice Kotarca i njegovih slavljenja, feštovanja i sl., tako da je njegov sin Vladan svoj literarni talent doista mogao dijelom naslijediti od oca Uroša.)

U svakom slučaju, dr. Uroš Desnica je dao značajan doprinos javnim raspravama o agrarnom pitanju u Dalmaciji, o ključnim problemima njegova rješavanja, neovisno o interesima koji su ga sve motivirali.

⁹⁴ D. PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 108–109.

⁹⁵ *Isto*, 117.

ON THE AGRARIAN QUESTION IN DALMATIA AND THE WORKS OF DR. UROŠ DESNICA

The notions of peasant and agrarian question, although interrelated, are not completely identical and are explained in this paper. Then we briefly sketch a social and historical overview of the agrarian question in Dalmatia. Although it had appeared in its modern form with the advent of capitalism, the agrarian question has a long history stretching from ancient times (Greece and Rome). There were three forms of land ownership in 19th century Dalmatia: 1) peasant ownership, 2) land owned by great landowners, and 3) common land, used collectively (such as village pasture). In Dalmatia there were three forms of relations between the owners and the tillers of the land: 1) colonate or manorialism, 2) livel, and 3) serfdom. The Government of Dalmatia tried to solve the agrarian question in 1918, and regent Alexander gave his contribution in the beginning of 1919 with his "proclamation". One year later the peasants reminded Alexander of his promise and asked for a solution to the agrarian question in Dalmatia. The Law for liquidating agrarian relations on the territory of the former province Dalmatia was enacted in 1930. The second part of this paper will look into the treatment of the Dalmatian agrarian question in the works of Uroš Desnica. A lawyer and parliamentarian, Desnica relatively intensively and continuously dealt with the issue in the journals: *Novi list*, *Novi život*, *Novo doba*, *Država*, *Vreme*, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* (Lawyers' society journal in Zagreb) and elsewhere. Desnica gave new proposals on the agrarian reform in the Split daily *Novo doba* (1922) and he wrote on agrarian relations in *Novi život* (also in 1922). He explained the agrarian policy of the Radical Party in *Država* (1926), and an article proposing a solution to the agrarian problem in Dalmatia was also published in the *Država* (1927). In the journal *Vreme* (1928) Desnica wrote that he did not own a latifundia and that he owned 138 hectares of land. Again in the Split *Država* (1928) he wrote of the latest government attempt, sixth in a row, to legislate an agrarian law for Dalmatia, commenting the basis for the law, saying that nothing limited the "sub-serf, sub-colonate, sub-manorial and sub-letting agreements and that nothing was said of the many relations in the Zadar border zone..." As the law was passed in 1930, Uroš Desnica interpreted the notion of permanence in the Dalmatian Agrarian Law in the journal *Mjesečnik* (1931).

Keywords: agrarian question, Dalmatia, Dr. Uroš Desnica, agrarian relations, peasant question

Izvori

UROŠ DESNICA, „Agrarni odnosi u Dalmaciji“, *Novi život* (Beograd), br. 8, 18. 2. 1922., 244–250; br. 9, 25. 2. 1922., 277–280; br. 10, 4. 3. 1922., 309–314.

UROŠ DESNICA, „Agrarna politika Radikalne stranke“, *Država* (Split), br. 199, 27. 3. 1926., 1.

UROŠ DESNICA, „Agrarna reforma i dalmatinsko kmetsko pitanje“, *Narodni list* (Zadar), br. 3, 10. 5. 1920., 1–2 (103–104); br. 4, 17. 5. 1920., 1–2 (105–106); br. 5, 24. 5. 1920., 1–2 i 4 (107–108 i 110); br. 6, 31. 5. 1920., 1 (111), 2–3 (112); br. 7, 7. 6. 1920., 1–2 (113–114).

UROŠ DESNICA, „Iz zla rada dobar nauk“, *Novo doba* (Split), br. 134, 14. 6. 1922., 1.

UROŠ DESNICA, „Jedan prilog rješenja agrarnih odnosa u Dalmaciji“, *Država* (Split), br. 337, 2. 11. 1927., 3.

- Uroš DESNICA, „Nove misli o agrarnoj reformi“, *Novo doba* (Split), br. 166, 25. 7. 1922., 1.
- Uroš DESNICA, „O agrarnom pitanju u Dalmaciji“, *Vreme* (Beograd), br. 2499, 6. 12. 1928., 1.
- Uroš DESNICA, „O najnovijem agrarnom projektu za Dalmaciju“, *Država* (Split), br. 390, 9. 6. 1928., 1.
- Uroš DESNICA, „Pojam trajnosti u dalmatinskom agraru“, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, 57/1931., br. 4–5, 168–170.
- [?], „Audiatur et altera pars“, *Država* (Split), br. 392, 16. 7. 1928., 1.
- Službene novine*, br. 11, 27. 2. 1919.; br. 254, 5. 11. 1930.; br. 279, 4. 12. 1930.; br. 58, 14. 3. 1931.; br. 74, 1. 4. 1934.; br. 174, 30. 7. 1935.

Literatura

- Ivan CIFRIĆ, „Agrarno i seljačko pitanje u teoriji i praksi naše Partije“, 1. dio, *Naše teme*, 19/1975., br. 3, 403–426.
- Ivan CIFRIĆ, *Revolucija i seljaštvo u Jugoslaviji*, Zagreb 1981.
- Josip DEFILIPPIS, *Dalmatinsko selo u promjenama*, Split 1997.
- Borislav J. DIMKOVIĆ, *KPJS/SKJ o agrarnom i seljačkom pitanju*, Sremska Mitrovica 1976.
- Milivoje ERIĆ, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941 god.*, Sarajevo 1958.
- Maksim GORANOVIĆ, „Profesionalna i socijalna struktura sela u Jugoslaviji“, *Arhiv Ministarstva poljoprivrede*, 5/1938., sv. 12, 98–111.
- Alfons HRIBAR, *Kolonat ili težaština*, Zagreb 1923.
- Gerrit HUIZER, „Pokreti seljaštva i njegovo reagovanje na pauperizaciju: dijalektika oslobođenja“, *Marksizam u svetu*, 7/1984., 90–147.
- Stanoje IVANOVIĆ, „Seljačko i agrarno pitanje u programima seljačkih stranaka“, *Sociologija sela*, 8/1970., br. 27–28, 100–109.
- Husnija KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.* (www.academia.edu/3516146).
- Hamdija KAPIDŽIĆ, „Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878. – 1918.)“, *Godišnjak Društva istoričara BiH*, 19/1970. – 1971., 71–96.
- Karl KAUTSKY, *Agrarno pitanje*, Beograd 1953.
- Cvetko KOSTIĆ, *Sociologija sela*, Beograd 1975.
- V. I. LENJIN, „Agrarni program socijaldemokratije u prvoj ruskoj revoluciji 1905–1907“, *Izabrana dela*, knj. 6, Beograd 1960., 187–381.
- MARX – ENGELS – LENJIN, *Izabrana djela u deset knjiga*, knj. V, Zagreb 1963.
- Karl MARX, *Teorije o višku vrijednosti*, 3 sv., Beograd 1978.
- Karl MARX – Friedrich ENGELS, *O seljaštvu i agrarnom pitanju (izbor tekstova)* (prir. Ivan Cifrić), Zagreb 1977.
- Marijan MATICKA, „Proučavanje razvoja poljoprivrede i ekonomsko-socijalnog položaja seljaštva u Hrvatskoj 1918–1941. godine u našoj poslijeratnoj literaturi“, *Časopis za suvremenu povijest*, 6/1974., br. 1, 71–94.
- Hrvoje MATKOVIĆ, „Djelovanje i sukobi građanskih stranaka u Šibeniku između dva svjetska rata“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, 2/1972., 263–282.
- Milorad MEDINI, *O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji*, Zadar 1920.
- Mijo MIRKOVIĆ, *Seljaci u kapitalizmu*, Zagreb 1952.

- Franko MIROŠEVIĆ, „Položaj dalmatinskog težaka i njegova borba za zemlju od 1919. do 1929.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 20/1987., 75–100.
- Stijepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990.
- Stanko OŽANIĆ, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, Split 1955.
- Dušan PLENČA, *Kninska ratna vremena 1850–1946: Knin – Drniš – Bukovica – Ravni kotari*, Zagreb 1986.
- J. V. STALJIN, *Pitanja lenjinizma*, Zagreb 1946.
- Radmila STOJANOVIĆ, *Agrarno pitanje prema marksističkim teoretičarima*, Beograd 1955.
- Bogdan STOJSAVLJEVIĆ, *Seljaštvo Jugoslavije 1918 – 1941.*, Zagreb 1952.
- Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.–1941.* (prir. Mira Kolar Dimitrijević), sv. 2, Zagreb 2000.
- Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918–1941)“, *Povijesni prilozi*, 8/1988., 91–141.
- Ivo VINSKI, *Klasna podjela stanovništva i nacionalnog dohotka Jugoslavije u 1938. godini*, Zagreb 1970.
- Nikola VUČO, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930–1934.*, Beograd 1968.
- Sava ŽIVKOV, *Agrarno zakonodavstvo Jugoslavije 1918–1941: socijalni osnovi*, Novi Sad 1976.

UROŠ DESNICA I NARODNA RADIKALNA STRANKA U SPLITU 1920-IH PREMA SPLITSKOJ PERIODICI

Marijan Buljan

UDK: 32-05Desnica, U.:329.21(497.5 Split)“192“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Rad govori o djelovanju Uroša Desnice i Narodne radikalne stranke u Splitu od 1918. do 1929. Unatoč redovitim sudjelovanjima na izborima i izdavanju vlastitih novina stranka u navedenom razdoblju u Splitu nikada nije igrala važniju ulogu. Među njezinim istaknutijim članovima bio je Uroš Desnica, koji se isticao komentarima u splitskom tisku, polemikama s političkim suparnicima i djelovanjem u splitskoj Oblasnoj skupštini.

Ključne riječi: Uroš Desnica, Split, Narodna radikalna stranka, politički izbori, *Država*, splitska Oblasna skupština

UVOD

Narodna radikalna stranka (NRS)¹ imala je vodeću ulogu u parlamentarnom razdoblju prve jugoslavenske države, o čemu svjedoči njezino kontinuirano sudjelovanje u sastavu svih jugoslavenskih vlada, izuzev kraćeg razdoblja krajem 1924. godine. Ipak, u samom Splitu nikada nije polučila veći izborni uspjeh, iako je u izborima sudjelovala od prvih poslijeratnih izbora 1920., a od 1924. izdavala je stranačke novine *Država*. Zbog skromnog izbornog uspjeha često je koalirala s političkim strankama jugoslavenske orijentacije, no nezadovoljna jačanjem hrvatskih stranaka u Splitu gradu je spočitavala „antidržavno djelovanje“ i „zaboravljanje“ ranijeg jugoslavenstva.

Uroš Desnica, otac Vladana Desnice, već otprije poznat zbog svoga političkog rada, imao je jednu od važnijih uloga u djelovanju mjesnih radikala,² uz pravoslavnog paroha

¹ Više o Narodnoj radikalnoj stranci vidi u: Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995., 123–136; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991 – 2003)*, Zagreb 2003., 103–105.

² Ne mogu sa sigurnošću reći da su svi navedeni imali stalno prebivalište u Splitu, no njihova imena najčešće nalazimo u događajima koji povezuju radikale i grad Split.

Sergija Urukala,³ Josipa Jablanovića⁴ i Eduarda Grgića.⁵ Neko vrijeme bio je i predsjednik mjesnog odbora stranke. Često je putem *Države* polemizirao s političkim protivnicima, u prvom redu s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS). Njihov sukob se intenzivirao nakon oblasnih izbora 1927., kada je Desnica postao član splitske Oblasne skupštine.

U ovom radu prikazat će se djelovanje Narodne radikalne stranke u Splitu od 1918. do 1929., s posebnim osvrtom na Uroša Desnicu, njegova politička shvaćanja i djelovanje u Splitu i splitskoj Oblasnoj skupštini.

POČECI NARODNE RADIKALNE STRANKE U SPLITU I DJELOVANJE UROŠA DESNICE

Odvjetnik po struci i član predratne Srpske stranke⁶ Uroš Desnica i prije stvaranja prve jugoslavenske države nije imao zanemarivu ulogu u političkom životu Dalmacije. Uz to što je sudjelovao u donošenju Zadarske rezolucije⁷ bio je i članom zadarske Odvjetničke komore gotovo petnaest godina,⁸ a u kasnijem razdoblju i predsjednikom odvjetničkog udruženja u Zadru. U završnoj fazi Prvoga svjetskog rata 1918. Desnica je obavljao nekoliko važnih funkcija pa tako bio članom Uprave Narodne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca u Dalmaciji,⁹ zamjenikom predsjednika i povjerenikom za pravosuđe u dalmatinskoj Zemaljskoj vladi¹⁰

³ Protu Sergije Urukalo (1878. – 1944.), pravoslavni svećenik. Uspostavljanjem pravoslavne parohije u Splitu imenovan je za njezinog prvog paroha. Bio je član masonske organizacije u Splitu i zastupnik Narodne radikalne stranke u Narodnoj skupštini. U Drugom svjetskom ratu je surađivao s četničkim pokretom. Vidi: Šimun JURJIĆ, *Glasoviti Splićani*, Split 2008., 183; Petar POŽAR, *Znameniti i zaslužni Splićani*, Split 2001., 321–322; Arsen DUPLANČIĆ, „Izvori za povijest masonstva u Splitu“, *Croatia Christiana Periodica*, 16/1992., br. 30, 104–115.

⁴ Josip (Cortelazzo) Jablanović (1875. – 1961.), političar i publicist. Po zanimanju pravnik, od 1918. istaknuti član Narodne radikalne stranke u Dalmaciji, a od 1932. do 1938. ban Primorske banovine. Vidi: Klara PRANJKO, „Josip JABLANOVIĆ“, *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HBL*), sv. VI, Zagreb 2005., 212.

⁵ Eduard Grgić (1863. – 1954.), političar i gospodarstvenik. Prije rata podržavao Narodnu hrvatsku stranku i Hrvatsku stranku i više godina bio zastupnik u Dalmatinskom saboru. Član uprave društava u Splitu, između ostalog, i predsjednik Trgovačko-obrtničke komore u Splitu. Za vrijeme 1920-ih je predsjednik ravnateljstva Jadranske plovidbe na Sušaku, a 1930-ih predsjednik Prve pučke dalmatinske banke u Splitu. Ivo PERIĆ, „Eduard GRGIĆ“, *HBL*, sv. V, Zagreb 2002., 179.

⁶ Srpska stranka osnovana je 1879. godine kao, između ostalog, i posljedica spora hrvatsko-srpskih političara u Narodnoj stranci oko pripadnosti Bosne i Hercegovine. Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*, Zadar 1998., 61–62.; Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006., 229–245.

⁷ Zadarskom su rezolucijom 1905. srpski političari dali potporu politici „novog kursa“ u zamjenu za priznanje narodne ravnopravnosti pa je time prestao dotadašnji sukob srpske i hrvatske politike. Vidi: Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002., 197–201; Jaroslav ŠIDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914.*, Zagreb 1968., 222. Više o politici „novog kursa“ vidi u: Rene LOVRENIĆ, *Geneza politike „novog kursa“*, Zagreb 1972. Tereza Ganza-Aras donosi podatak da je Desnica bio član odbora koji je sastavio Zadarsku rezoluciju. Vidi: Tereza GANZA-ARAS, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992., 334.

⁸ Drago ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga: Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VII 1874 – Split, 13. VII 1941)“, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Beograd 2014., 304. Zadarska je općina jedina u Dalmaciji na vlasti imala Talijansku stranku. Vidi: Ante BRALIĆ, *Zadar u doba Prvog svjetskog rata*, doktorska disertacija, Zadar 2005.

⁹ Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., 66.

¹⁰ Čelnici Zemaljske vlade za Dalmaciju bili su Ivo Krstelj, Josip Smodlaka i Vjekoslav Škarica, a njihovi zamjenici Uroš Desnica, Jerko Machiedo i Prvislav Grisogono. Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filo-*

te jednim od članova Plenuma političara iz Dalmacije unutar središnjeg Narodnog vijeća.¹¹ Ostaje otvoreno pitanje kakvu je ulogu vršio u zadarskom Narodnom vijeću.¹²

Talijansko zauzimanje istočne jadranske obale¹³ Desnicu je dočekalo u Zadru, odakle je uskoro interniran (od ožujka 1919. do početka 1920.), a nakon povratka iz internacije neko je vrijeme uređivao novine *Naš list*: od prosinca 1919. sve do lipnja 1920. Nakon toga Desnica pod prisilom napušta Zadar, premješta odvjatnički ured u Obrovac, a s obitelji odlazi u Split, u koji i „službeno“ preseljava 1927.¹⁴

Kada i zbog čega je Desnica postao članom NRS? Ranije je spomenuto da je bio jedan od članova predratne Srpske stranke, a prilikom jedne poslijeratne radikalske konferencije istaknuo je da su ujedinjenjem predratne dalmatinske stranke izgubile smisao postojanja. Od postojećih, naglasio je, samo su radikali pružali privlačnost zahvaljujući svojoj prošlosti, a revizijom programa stranka je otvorila vrata Slovincima i Hrvatima i time dobila „pečat univerzalnosti“.¹⁵

Prve tragove NRS u splitskom tisku nalazimo u događajima vezanima uz izbore za Ustavotvornu skupštinu 1920. Nakon bezuspješne akcije Josipa Smodlake¹⁶ u stvaranju zajedničke izvanstranačke liste sastavljene od „najboljih i najsposobnijih ljudi“¹⁷ pojavile su se nove mogućnosti. Prva je bila da sve stranke za nositelja postave Antu Trumbića¹⁸ i na taj način pokažu složnost pred inozemstvom uoči nastavka pregovora s Italijom oko istočnojadranske obale,¹⁹ a druga, prema prijedlogu Demokratske stranke,²⁰ da sam Trumbić, bez

zofskog fakulteta u Splitu (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 506. Više o nastanku i djelovanju dalmatinske Zemaljske vlade vidi u: Zdravka JELASKA MARIJAN, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918. – 20. siječnja 1919.)“, *Godina 1918.: prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa* (ur. Zlatko Matijević), Zagreb 2010., 155–170; Zdravka JELASKA MARIJAN, „Uspostava Zemaljske vlade za Dalmaciju u Splitu 2. studenoga 1918“, *1918. u hrvatskoj povijesti: zbornik* (ur. Romana Horvat), Zagreb 2012., 203–212.

¹¹ Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 68; Marina ŠTAMBUK-ŠKALIĆ – Zlatko MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919. (izabrani dokumenti)“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 14/2008., 87, 91; Zlatko MATIJEVIĆ, „Kazalo osoba“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 14/2008., 601.

¹² Desnica je sebe svrstao u vodstvo zadarskog Narodnog vijeća, no podaci koje donosi Ante Bralić to opovrgavaju. Vidi: D. ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.“, 502–503.

¹³ Više vidi u: Šime PERIČIĆ, „Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine“, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20/1973. 7–48.

¹⁴ Roksandić ističe: „(...) izgleda da s odlaskom iz Zadra slabi njegova (Desničina, op. a.) motivacija da i dalje bude na isturenim položajima u stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.“ D. ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga“, 304–306.

¹⁵ „Konferencija Narodne radikalne stranke“, *Država* (Split), br. 238, 25. 8. 1926., 1–2.

¹⁶ Josip Smodlaka (1869. – 1956.), političar i odvjetnik. Prije Prvog svjetskog rata član Stranke prava u Dalmaciji i Hrvatske demokratske stranke (kasnije Hrvatske pučke napredne stranke), a neko vrijeme i zastupnik u Carevinskom vijeću. Za vrijeme Prvog svjetskog rata interniran, a završetkom rata postaje jedan od glavnih zagovornika ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom. Tijekom 1920-ih poslanik Kraljevine SHS u više zemalja, a 1940-ih istaknuti član partizanskog pokreta. Josip SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake* (ur. Marko Kostrenčić), Zagreb 1972.; Ivo PERIĆ – Hodimir SROTKOVIĆ, „Politička djelatnost i politički lik Josipa Smodlake“, u: Josip SMODLAKA, *Izabrani spisi* (prii. Ivo Perić i Hodimir Sirotković), Split 1989., 9–203.

¹⁷ „Akcija dr. Smodlake“, *Novo doba* (Split), br. 220, 29. 9. 1920., 1.

¹⁸ Ante Trumbić (1864. – 1938.), političar i odvjetnik. Jedan od osnivača Stranke prava u Dalmaciji, zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. Za vrijeme Prvog svjetskog rata predsjednik Jugoslavenskog odbora. Prvi ministar vanjskih poslova u Kraljevstvu SHS od 1918. do 1920. Istaknuti član Hrvatske zajednice i Hrvatske federalističke seljačke stranke 1920-ih, a potom i Hrvatske seljačke stranke. Vidi: Ivo PETRANOVIĆ, *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*, Split 1991.

¹⁹ Ferdo ŠIŠIĆ, *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata*, Zagreb 1920.; Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918.*, Zagreb 1970.

²⁰ Više o Demokratskoj stranci vidi u: Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970.; I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 136–152.

vlastitog stranačkog opredjeljenja, pristane biti kandidatom bilo koje liste prema vlastitom izboru.²¹

Radikali su odbili i Smodlakin prijedlog i mogućnost da im nositelj bude Trumbić te su odlučili samostalno nastupiti u Splitu.²² Uoči izbora održali su manji stranački sastanak u Splitu, a na kandidatskoj listi stranke kao kvalificirani predstavnici postavljeni su Eduard Grgić i Uroš Desnica.²³

Na prvim poslijeratnim izborima u Splitu radikali su osvojili skromnih 110 glasova, odnosno 3,03% glasova svih birača.²⁴ Novine nenaklonjene stranci tvrdile su da su glasove dobili od „bivših Italo-Srba, posjednika i srpskih frankovaca“.²⁵ Ovo je bio najniži rezultat koji je stranka postigla u Splitu, a razloge tomu, uz neprihvatanje stranačke politike, tražilo se u nedostatku prave predizborne kampanje i razočaranosti gotovo dvogodišnjim radikalskim sudjelovanjem na vlasti. Može ih se naći i u velikoj izbornoj apstinenciji, jer je u samomu Splitu na izbore izašlo 49,37% glasača.²⁶

U vremenu do idućih parlamentarnih izbora NRS u Splitu nastavila je sa skromnim radom. Na rijetkim javnim nastupima stranke ponekad je istupao i sam Uroš Desnica. Primjerice, u govoru održanom sredinom 1921. prilikom proslave u čast regentu Aleksandru I. Karađorđeviću naglasio je da „ne dvoji da će Split, kao i dosad, i dalje biti čvrst bedem državnog i narodnog jedinstva“.²⁷

Sredinom 1921. Desnica je predao ostavku na položaje u Pokrajinskoj vladi²⁸ i prestao biti povjerenikom za unutarnje poslove i zamjenikom predsjednika.²⁹ Drago Roksandić Desničinu ostavku tumači nezadovoljstvom zbog sve manjih ingerencija pokrajinske vlade i njezine marginalizacije te ga svrstava među prve koji su se „distancirali od službene politike“, iako bez promjene političkih shvaćanja, no također ističe i da ga je sigurno pogodilo što nije imenovan pokrajinskim namjesnikom za Dalmaciju.³⁰

U studenome iste godine dalmatinski su radikali održali sastanak u Splitu pred „lijepim brojem prijatelja stranke iz grada i okolice“, na kojemu su istaknuli nužnost izgradnje Unske pruge³¹ i uređenja agrarnih odnosa u Dalmaciji.³² Tom prigodom izabran je odbor

²¹ „Kandidatura dra Trumbića“, *Novo doba*, br. 216, 24. 9. 1920., 2; „Za pregovore“, *Novo doba*, br. 222, 2. 10. 1920., 2; „Pouzdana sastanak Dem. stranke“, *Novo doba*, br. 234, 16. 10. 1920., 3; „Sastanak Demokratske Stranke“, *Novo doba*, br. 238, 22. 10. 1920., 3; „Zaključak DS“, *Novo doba*, br. 240, 23. 10. 1920., 2.

²² „Radikalna stranka i dr. Trumbić“, *Novo doba*, br. 253, 9. 11. 1920., 2.

²³ „Kandidatske liste u Dalmaciji“, *Novo doba*, br. 262, 19. 11. 1920., 3; „Na sastanku radikala“, *Novo doba*, br. 268, 26. 11. 1920., 3.

²⁴ „Izbori u Splitu“, *Novo doba*, br. 270, 29. 11. 1920., 1.

²⁵ Sveučilišna knjižnica Split (dalje: SVKST), Trumbićeva ostavština (dalje: TO), M 567/11.

²⁶ Od upisanih 7379 glasovala su 3636 glasača. *Novo doba*, br. 270, 29. 11. 1920., 1.

²⁷ „Split regentu“, *Hrvatska riječ* (Split), br. 26, 1. 7. 1921., 1.

²⁸ Zemaljska vlada ukinuta je u siječnju 1919., a umjesto nje uspostavljena je Pokrajinska vlada za Dalmaciju s manjim djelokrugom poslova. Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 97.

²⁹ Ivo Krstelj je zbog biranja u Ustavotvornu skupštinu prestao biti predsjednik Pokrajinske vlade pa je njegovu dužnost neko vrijeme obavljao Desnica kao zamjenik sve do postavljanja Steve Metličića za predsjednika. D. ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.“, 502; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 111.

³⁰ D. ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.“, 502 i 506; D. ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga“, 306.

³¹ Unskom prugom planirano je povezivanje Splita sa Zagrebom i Beogradom. Iako su rasprave o potrebi njezine izgradnje trajale gotovo čitavo međuratno razdoblje, Unska pruga naposljetku je izgrađena tek poslije Drugog svjetskog rata. Vidi: Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 159–164.

³² Vidi: Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918–1941)“, *Povijesni prilozi*, 8/1989., 91–141.

Otvoreni odgovor profeshuru Marulu u svrju gubitka lumbrele.

(Zadnji službeni akt našeg potpresjednika.) -- Op. Ur.

Br. 3842-24.

Radi Vaše lumbrele o svile
Po sven Splitu potrage su bile,
I ja san sam Splita pò obaša.
Ma lumbrele nidir nisan naša.
Kad u zadnju - srića ne baš mala! -
Najden Filu, Vašeg komešala.
I napokon! - o nebeska strilo! -
On mi каза sve kako je bilo:
— Na ponoći svršila je fraja
U blaženog toga Tarataja.
Blizu mene Marul je sidija
A već mlin u glavi mu je bija
Pa lumbrelu da ne zaboravi,
Bi je lipo meju noge stavi.

Mejutin se Tarataj podiže
I u ruci pun vrč vina diže,
Pa govori; ol Bog čuda stvara
Vidin joštec jednog bakalara.
Eno ga je tamo nikor stavi.
I biće ga skuvat zaboravi.
Da potpuna bude naša fraja.
I njega nan deštrigati vaja!
Daj ga meni i šnjin u mašinu -
Vikne Marul - pa biž u kužinu.

Dok je Marul bakalara spravija,
Svak je redom po čašu nazdravija.---
Biće prošla tako jedna ura

Kad se Marul do vrata dćtura:
U livoj mu bakalara u ruci,
Podiže ga, da ga vidu puci.
A u desnoj - la xe proprio bella! -
Na pjatu je skuvana lumbrela,
Osićena na više komada.
Grmi Marul: „Fin je ka panada!
Ma košćice, glogami su vele!“
I pokaže držak od lumbrele. -

A sada Van. moj Marule, javjan,
Da istragu dajnu obustavjan.

Dr. Desnica.

Sl. 1. Uroš Desnica na meti *Duje Balavca* u studenom 1921.

stranke od petnaest članova na čelu s Desnicom, a među članovima odbora nalazio se i Đuro Negrini – prvi predsjednik mjesne organizacije stranke u Splitu.³³ Radikali su se u veljači 1922. javili u dva navrata: prvo je početkom mjeseca održano „radikalsko sijelo“ mjesnih pristaša,³⁴ a krajem mjeseca Jablanović je u ime stranke govorio na zboru održanom protiv Memoranduma Hrvatskog bloka.³⁵ Do kraja iste godine radikale ne nalazimo na značajnijim događajima, a ni sami nisu organizirali nikakva zbivanja kojima bi osigurali intenzivniju vezu s glasačima.

Na skupštinskim izborima 1923. radikali su izašli samostalno. Za nositelja južnog dalmatinskog okruga postavljen je Ljuba Jovanović, dok je za sreskog kandidata za Split postavljen Ante Štambuk.³⁶ Jovanović je uoči samih izbora u govoru u Splitu pred radikalima i pristašama drugih stranaka obećao da će vlada učiniti sve za napredak Splita, čijem se ekonomskom napretku „radovao“. Prisutnost pristaša drugih stranaka navela je mjesno *Novo doba*³⁷ na komentar da je to učinjeno namjerno zbog malog broja pristalica stranke.³⁸

Proglas NRS-a upućen kotarskim biračima ističe Štambuka kao pravoga zagovaratelja budućih potreba i „interesa ovoga lijepoga i važnoga našega Splita“. Svojim će radom NRS pokazati, zaključuje proglas, da „ima razumijevanja za veliku nacionalnu, kulturnu i privrednu važnost Splita, koji je u oslobođenju igrao važnu ulogu te tako stekao neizbrisive zasluge“.³⁹

³³ „Radikalni sastanak“, *Novo doba*, br. 258, 14. 11. 1921., 3; „Skupština radikala“, *Jadran* (Split), br. 86, 16. 11. 1921., 2–3; „Gjuro Negrini“, *Država* (Split), br. 310, 23. 7. 1927., 3.

³⁴ „Radikalno sijelo“, *Novo doba*, br. 35, 13. 2. 1922., 3.

³⁵ „Protestni zbor protiv memoranduma Hrv. Bloka“, *Novo doba*, br. 47, 27. 2. 1922., 1–2. Stjepan Radić je na međunarodnoj konferenciji zemalja u Genovi odlučio poslati memorandum s ciljem upoznavanja svijeta s hrvatskim pitanjem. U Splitu je održan protestni zbor protiv memoranduma na kojem su govorili vodeći članovi mjesnih demokrata, radikala i gradonačelnik Tartaglia. Vidi: Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 99–103; Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1989., 226–233.

³⁶ „Izborne liste u južno – dalmatinskom srezu“, *Novo doba*, br. 41, 19. 2. 1923., 3.

³⁷ *Novo doba* (1918. – 1941) bilo je najznačajnija novina međuratnog Splita. Glavni je urednik lista od njegova pokretanja 1918. do smrti 1927. bio Vinko Kisić, a potom je tu ulogu preuzeo Vinko Brajević. Više o *Novom dobu* vidi: Ivanka KUIĆ, „*Novo doba* – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138.

³⁸ „Ministar vjera u Splitu“, *Novo doba*, br. 59, 12. 3. 1923., 4; „Govor g. ministra Ljube Jovanovića“, *Novo doba*, br. 59, 12. 3. 1923., 2; „Izborni govor g. Ljube Jovanovića“, *Novo doba*, br. 63, 16. 3. 1923., 1.

³⁹ SVKST, TO, M 568/11.

Na parlamentarnim izborima 1923. NRS je u Splitu osvojila 329 glasova, odnosno 8,04% glasova.⁴⁰ To je bilo gotovo tri puta više glasova nego na ranijim izborima, a glasove su u Splitu vjerojatno dobili na račun demokrata, koji su u ostatku države, iako s većim brojem glasova u odnosu na 1920., ipak znatno manje porasli nego radikali.⁴¹ U narednim izborima na području Splita ovaj rezultat definirat će čvrstu radikalsku biračku bazu.

Jedan od izabranih radikalskih zastupnika na ovim izborima bio je i Uroš Desnica te je od ožujka do listopada 1923. djelovao u Narodnoj skupštini. Zanimljivo je da je tada odbio Pašićevu ponudu da postane ministar za socijalnu politiku u njegovoj vladi.⁴²

Novi korak u djelovanju stranke u Splitu bilo je izdavanje *Države*, glasila Okružnog odbora stranke u Splitu, koje je ispočetka izlazilo dva puta tjedno, počevši od travnja 1924.⁴³ Na ovaj način stranka više nije ovisila samo o (često nenaklonjenim) izvještajima drugih novina, no pravi učinak novog djelovanja stranke pokazali su novi izbori u Splitu. Jedan od čestih autora članaka u *Državi* bio je i sam Desnica, koji je, nerijetko pod pseudonimom, govorio o aktualnoj političkoj situaciji. Tako je do novih izbora govorio o vodećim političkim ličnostima, pri čemu je još 1924. tvrdio da će najveća Pašićeva pobjeda biti ako se Radić odrekne svoga programa i prihvati narodno i državno jedinstvo.⁴⁴ Prema Radiću je bio posebno kritičan te ga je držao „simbolom protusrpskog raspoloženja zaboravnog hrvatskog plemena“,⁴⁵ odnosno „najkonfuznijim, najpraznijim i najtrivijalnijim frazerom“, čijeg se vodstva hrvatski narod mora osloboditi.⁴⁶

Odnos radikala prema Splitu bio je posebno zanimljiv. Za razliku od ranijeg Desničinog nazivanja grada „bedemom narodnog i državnog jedinstva“, jačanje HSS-a i uvijek jaka ličnost Ante Trumbića radikale su brinuli pa su izražavali nadu da će se naći „čovjek ili stranka“ (u prvom redu radikalna, dakako) koji će srušiti „mreže političkih pauka“ razasutih Splitom i tako gradu vratiti „njegov stari nacionalni nimbus“.⁴⁷ Prilikom raznih jugoslavenskih svečanosti, poput obilježavanja Rapalskog dana ili proslave Vidovdana Splitu je spočitavano da je „zaboravio na svoje jugoslavenstvo i nacionalnu svijest kojom se nekad ponosio“, odnosno da je pod Radićem i Trumbićem nestalo „pravog i čistog hrvatstva“ te, naposljetku, da je pošao „stopama separatističkog Zagreba“.⁴⁸

⁴⁰ SVKST, TO, M 568/11; „Rezultat u gradovima. GRAD SPLIT“, *Novo doba*, br. 65, 19. 3. 1923., 3.

⁴¹ Na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. demokrati su dobili oko 320 000, a radikali oko 285 000 glasova. Na skupštinskim izborima 1923. demokrati su osvojili oko 400 000 glasova, a radikali oko 562 000. J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske, 196–197*, 247–248.

⁴² D. ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga“, 307.

⁴³ Prvi broj *Države* izašao je 16. 4. 1924.

⁴⁴ „Pašić i Radić“, *Država*, br. 1, 16. 4. 1924., 1–2.

⁴⁵ „Zakon mržnje“, *Država*, br. 39, 30. 8. 1924., 1.

⁴⁶ „Junak našeg doba“, *Država*, br. 70, 20. 12. 1924., 1.

⁴⁷ „Split nekada i sada“, *Država*, br. 34., 13. 8. 1924., 3.

⁴⁸ *Isto*; „Slava narodnom mučeniku“, *Država*, br. 48, 1. 10. 1924., 3; „Čujte Hrvati u Istri! Splitsani, gdje vam je ponos!“, *Država*, br. 62, 22. 11. 1924., 1; „Proslava Vidovdana“, *Država*, br. 124, 1. 7. 1925., 3;

SKUPŠTINSKI, OPĆINSKI I OBLASNI IZBORI TE ODNOS PREMA SPLITU

Radikali su na skupštinskim izborima 1925. izašli sa Samostalnom demokratskom strankom (SDS),⁴⁹ nastaloj 1924. izdvajanjem iz Demokratske stranke, pod imenom Nacionalni blok.⁵⁰ Nositeljem zajedničke liste u južnom izbornom okrugu postavljen je Prvislav Grisogono,⁵¹ a kandidatom za spojene kotareve Split-Sinj Mirko Tripalo. *Država* je tvrdila da u splitskom dijelu koalicije vlada „potpuna jednoglasnost i složnost“,⁵² a predizborni zbor uvjerio ju je da je Split „snažno manifestirao jaku ideju narodnog jedinstva i ljubavi prema zajedničkoj otadžbini i viteškom kralju“.⁵³

No uoči samih izbora radikali su optužili *Novo doba* da je stalnim kritiziranjem režima odgovorno za to što će Split „kroz izborne žare progovoriti radićevski i komunistički“.⁵⁴ *Novo doba* je optužbe odbacilo, a opredjeljenje „najjugoslavenskijeg grada“ za Radića tumačilo je pogrešnom državnim i ekonomskom politikom, koja je za Split značila još uvijek nedovršen željeznički spoj i nesređenu luku.⁵⁵ Između 700 i 800 glasača Nacionalnog bloka, vjeruje *Država* u odgovoru, „bit će malena ali svjesna afirmacija inteligencije“.⁵⁶

Na skupštinskim izborima 1925. NRS je kao sastavnica Nacionalnog bloka u Splitu dobila 930 glasova, odnosno 19,32% svih glasova.⁵⁷ Rezultatima je *Država* bila oduševljena te je istaknula da je riječ o brojci koja „zahtijeva poštovanje“ i koja pokazuje da je ideja nacionalnog unitarizma i dalje jaka u Splitu.⁵⁸ Ipak, uvjerljiva pobjeda Radićeva HSS-a⁵⁹ nagnala ju je da „sa žaljenjem konstatira“ kako je Split „otišao u komunističko-radićevski tabor“, čiji se politički pogledi i ciljevi mogu ostvariti „samo po cijenu rasula ove države“.⁶⁰

Do idućih izbora radikali su odbijali optužbe drugih stranaka za svojevrsno „neraspoloženje“ stranke prema Splitu, manifestirano prilikom dolaska kraljevske obitelji,⁶¹ a održanu „radikalnu večer“ držali su znakom „jačanja ideja stranke u Splitu“.⁶²

⁴⁹ Više vidi u: Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna Demokratska Stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.

⁵⁰ „Udruženim silama na izbore za obranu najviših državnih i narodnih ideala“, *Država*, br. 72, 27. 12. 1924., 1.

⁵¹ Prvislav Grisogono (1879. – 1969.), odvjetnik i političar. Prije Prvog svjetskog rata blizak Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci, a za vrijeme rata interniran. Jedan od istaknutijih članova Demokratske stranke, a od 1924. Samostalne demokratske stranke. Ministar više puta 1920-ih, u razdoblju diktature podržava režim zbog čega je postavljen za izaslanika u Pragu i Varšavi. Mladen ŠVAB, „Prvislav GRISOGONO“, *HBL*, sv. V, Zagreb 2005., 218–219.

⁵² „Na izbore punom verom i sigurnošću u pobjedu“, *Država*, br. 73, 31. 12. 1924., 1; „Liste Nacionalnog Bloka“, *Država*, br. 77, 14. 1. 1925., 1; „Predane izborne liste“, *Novo doba*, br. 9, 13. 1. 1925., 5.

⁵³ „Manifestacija narodnoga i državnoga jedinstva“, *Država*, br. 74, 3. 1. 1925., 1; „Radikali i sam. demokrati“, *Novo doba*, br. 2, 3. 1. 1925., 4.

⁵⁴ „Aminaši – Novom Dobu“, *Država*, br. 79, 21. 1. 1925., 1; „Za koga da glasamo? Odgovor *Novom Dobu*“, *Država*, br. 84, 7. 2. 1925., 1.

⁵⁵ „Uzroci političkom raspoloženju širokih slojeva“, *Novo doba*, br. 44, 21. 2. 1925., 1.

⁵⁶ „Za koga da glasamo? Odgovor *Novom Dobu*“, *Država*, br. 84, 7. 2. 1925., 1.

⁵⁷ „Izbori u Splitu“, *Novo doba*, br. 34, 10. 2. 1925., 1.

⁵⁸ „Pobjeda državotvorne ideje“, *Država*, posebno izdanje prigodom izbora 1925.

⁵⁹ HSS je na izborima dobila 1888 glasova, odnosno gotovo 40% svih glasova. *Novo doba*, br. 34, 10. 2. 1925., 1.

⁶⁰ „Split na izborima“, *Država*, br. 87, 18. 2. 1925., 1.

⁶¹ „Osvrt na osvrt“, *Država*, br. 154, 14. 10. 1925., 2; „Za spomeniku Kralju Oslobođiocu“, *Država*, br. 155, 17. 10. 1925., 3.

⁶² „Radikalno večer: Manifestacija radikalne snage“, *Država*, br. 187, 13. 2. 1926., 3.

U svibnju 1926., nakon višegodišnjih odgađanja, konačno je zakazano održavanje općinskih izbora u Dalmaciji.⁶³ Mjesni su radikali uoči izbora bili spremni surađivati sa strankama koje „pružaju jamstvo“ za uspješnu komunalnu politiku u skladu s narodnim i državnim jedinstvom pa su postali dio šire koalicije imena Općinski blok seljaka i građana (Građanski blok)⁶⁴ na čelu s aktualnim gradonačelnikom Ivom Tartagliom.⁶⁵ Od istaknutijih imena NRS-a Eduard Grgić je zauzimao peto mjesto na listi kandidata Građanskog bloka.

Na izborima je Građanski blok dobio deset mandata, iako je *Država* isticala „najnepovoljniji trenutak“ održavanja izbora i apstinenciju tisuća radikalskih činovnika.⁶⁶ Radikali su se pribojavali mogućnosti da hrvatske stranke preuzmu upravu u gradu i upozoravali su na „štetnost dolaska nesposobnih ljudi“ i „teškog udarca za Split“, osobito nakon bezuspješne konstituirajuće sjednice. Do toga nije došlo ni na drugoj sjednici, kada je sporazumom Građanskog bloka i Hrvatske federalističke seljačke stranke⁶⁷ odlučeno da će Tartaglia i dalje biti gradonačelnik, dok je Grgić postao član općinske uprave.⁶⁸

Osvrnemo li se malo na „najnepovoljniji trenutak“, važno je upozoriti da novu vladu od srpnja 1925. čine NRS i HSS nakon Radićeva političkog „zaokreta“. Uroš Desnica u *Državi* se više puta osvrtao na novog koalicijskog partnera, upozoravajući da ga lojalnost i disciplina prema stranci te želja za sporazumom sprječavaju u iskrenom iznošenju svoga mišljenja.⁶⁹ Kada su se odnosi počeli komplicirati, tvrdio je da HSS nije iskrena u sporazumu

⁶³ Na izborima su hrvatske stranke u prvom redu isticale političku komponentu, a potom lokalnu politiku. Naspram njih, mjesni demokrate zagovarali su stvaranje jedne zajedničke izborne liste, bez obzira na stranačku pripadnost, koja bi okupila najsposobnije građane. Vidi: „Zaključak Jugoslavenske demokratske stranke o općinskim izborima“, *Pučki list* (Split), br. 1., 1. 1. 1926., 3; „Akcija DS“, *Jadranska pošta* (Split), br. 213, 7. 4. 1926., 2.

⁶⁴ Prema radikalnoj *Državi* Građanski blok činili su: radikali, nezavisni i davidovičevići; prema izbornom plakatu koji donosi Petar Krolo: Pokrajinski težački savez, radikali, demokrate, Nezavisna građanska grupa i Nezavisna grupa hrvatskih obrtnika, dok *Novo doba*, uz navedene, govori još i o Oblasnom odboru Saveza zemljoradnika. Vidi: „Općinski izbori i komunalna politika“, *Novo doba*, br. 83, 10. 4. 1926., 3; „Liste za splitsku općinu“, *Novo doba*, br. 98, 28. 4. 1926., 4; „Splitski općinski izborni blok seljana i građana“, *Novo doba*, br. 100, 30. 4. 1926., 4; „Prvi izborni proglaš u Splitu“, *Jadranska pošta*, br. 239, 8. 5. 1926., 2; „Srez Split“, *Država*, br. 213, 19. 5. 1926., 3; Ljubo BOBAN, „Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914–1934)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 18/1985., 180; Petar KROLO, „Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928. godine“, *Život i djelo Ante Trumbića: prilozi za znanstvenog skupa* (ur. Ljubo Boban i Ivan Jelić), Zagreb 1991., 139; Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 120.

⁶⁵ Ivo Tartaglia (1880. – 1949.), odvjetnik, političar, pisac i kritičar. Istaknuti član Hrvatske pučke napredne stranke prije Prvog svjetskog rata, za vrijeme rata interniran. Od 1918. do 1928. gradonačelnik Splita u razdoblju kada grad doživljava značajan gospodarski i urbanistički procvat. Od 1929. do 1932. ban Primorske banovine, a potom se sve više približava politici HSS-a pa pokreće *Jadranski dnevnik* koji podržava njegovu politiku. Nakon Drugog svjetskog rata komunistička ga vlast iz političkih razloga osuđuje na višegodišnju zatvorsku kaznu. Vidi: Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001.; Aleksandar JAKIR – Norka MACHIEDO-MLADINIĆ (ur.), *Izabrani spisi Ive Tartaglie*, Split 2013.

⁶⁶ *Jadranska pošta*, br. 245, 17. 5. 1926., 1; „Zar i Dalmacija izručena radićevcima“, *Država*, br. 213, 19. 5. 1926., 2.

⁶⁷ Više o stranci vidi u: Ljubomir ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 15/1982., 163–222.

⁶⁸ SVKST, TO, M 571/1-16; SVKST, TO, M 588/79; SVKST, Zapisnici sa sjednica općinskog vijeća u Splitu (dalje: ZOV) od 25. svibnja 1926., M – 611/II i; „Pitanje općinske uprave u Splitu“, *Država*, br. 213, 19. 5. 1926., 4; „Konstituiranje općinskih uprava“, *Država*, br. 214, 22. 5. 1926., 3; „Split bez općinske uprave“, *Novo doba*, br. 120, 26. 5. 1926., 1; „Oko općinske uprave u Splitu“, *Jadranska pošta*, br. 255, 28. 5. 1926., 3; „Prijedlog HSS i HPS HFSS-u“, *Jadranska pošta*, br. 256, 29. 5. 1926., 3; „Oko općinske uprave“, *Jadranska pošta*, br. 258, 1. 6. 1926., 3; „Konstituiranje nove Općinske Uprave u Splitu“, *Novo doba*, br. 127, 3. 6. 1926., 3–4; P. KROLO, „Ante Trumbić“, 141–146; Lj. BOBAN, „Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića“, 108–110, 113–116.

⁶⁹ „Sporazum u provinciji“, *Država*, br. 118, 10. 6. 1925., 1–2; „Razgovor s Urošom Desnicom“, *Država*, br. 138, 19. 8. 1925., 1; „Čist račun, duga ljubav“, *Država*, br. 150, 29. 9. 1925., 3–4.

i da Radić vodi protusrpsku politiku te da je politika sporazuma laž od njezina samog početka.⁷⁰ Nakon Radićeva govora u Makarskoj, u kojem je kritizirao dalmatinske radikale, Desnica je oštro reagirao pa je Radića nazvao „lažljivcem, klevetnikom i izdajicom domovine“,⁷¹ a drugom prilikom „zlobnom budalom, utvrđenim austrijskim robom i agentom boljševičke Moskve“.⁷²

Obljetnica dolaska srpske vojske u Split u studenome⁷³ dovela je do nove polemike između *Države* i *Novog doba*. *Država* se uoči obilježavanja pitala hoće li „nacionalni Split“ proslaviti taj dan.⁷⁴ *Novo doba* je to držalo provokacijom pa je istaknulo da će Split taj dan proslaviti patriotski kao što je slavio „i prije dolaska ovih koji vode *Državu* a gledaju samo stranačke interese“.⁷⁵ Ova manja polemika samo je nastavak ranijeg kompleksnog odnosa između *Novog doba* i *Države*, koji su tijekom 1920-ih obično imali zajedničkog neprijatelja – Radića, no odnos prema Splitu bio je glavni izvor njihova sukoba, koji će se, uz Desničinno sudjelovanje, rasplamsati polovicom 1928.

SPLITSKA OBLASNA SKUPŠTINA I PARLAMENTARNI IZBORI 1927.

Na oblasnim izborima 1927.⁷⁶ mjesni su radikali ponovno nastupili zajedno sa SDS-om, sada pod imenom „Jugoslavenski blok“ na čelu s Dujmom Mikačićem.⁷⁷ Cilj stranke je bio doprinijeti „prema svojoj snazi, dobrom izbornom uspjehu na korist Splita“.⁷⁸ Mikačićev govor na predizbornom skupu o ugrožavanju hrvatstva Splita ako se ne poveže s Beogradom radikalima je značilo „ukazivanje na pogrešan put kojim je pošao Split“.⁷⁹ U odnosu na prethodne izbore koalicija je porasla pa je sada dobila 1034 glasa, odnosno 24,37%.⁸⁰

Jedan od zastupnika splitske Oblasne skupštine postao je Uroš Desnica, koji je ušao kao kandidat stranke u srezu Benkovac.⁸¹ Splitska Oblasna skupština tijekom 1927. i 1928. postala je nova borbena „arena“ političkih stranaka, u kojoj se Desnica posebno isticao. Su-

⁷⁰ „Hajka na Velikog Župana“, *Država*, br. 162, 11. 11. 1925., 1; „Da se razumijemo“, *Država*, br. 216, 29. 5. 1926., 1.

⁷¹ „Pismo Uroša Desnice Stjepanu Radiću“, *Država*, br. 227, 10. 7. 1926., 1.

⁷² „Sveti Jovan pred sudom“, *Država*, br. 265, 4. 12. 1926., 1.

⁷³ Srpska je vojska došla u Split 20. studenog 1918., što se svake godine obilježavalo. Vidi: *Novo doba*, br. 166, 22. 11. 1918., 1–3.

⁷⁴ „Prije osam godina“, *Država*, br. 260, 17. 11. 1926., 3.

⁷⁵ „Godišnjica dolaska srpske vojske“, *Novo doba*, br. 268, 19. 11. 1926., 4; „Neumjesne primjedbe *Novog Doba*“, *Država*, br. 261, 20. 11. 1926., 3; „Nisu neumjesne primjedbe *Novog Doba*“, *Novo doba*, br. 271, 23. 11. 1926., 4.

⁷⁶ Vidovdanskim je ustavom država podijeljena na 33 oblasti kojima su upravljale Oblasne skupštine. Izbori za njihov sastav konačno su određeni za siječanj 1927.

⁷⁷ Dujam Mikačić (1865. – 1933.), općinski tajnik. U splitskoj je općini dug niz godina vršio razne funkcije poput dnevničara, općinskog tajnika i savjetnika. Petar POŽAR, *Znameniti i zaslužni Splićani*, 224.

⁷⁸ „Izborno kretanje“, *Država*, br. 267, 15. 12. 1926., 3; „Polemika Grisogono – Majstrovčić: izjava g. Dr. Josipa Jablanovića“, *Jadranska pošta*, br. 426, 22. 12. 1926., 2.

⁷⁹ „Izborna skupština jugoslavenske splitske liste“, *Jadranska pošta*, br. 439, 10. 2. 1927., 2; „Izborna skupština *Jugoslavenske blok*“, *Novo doba*, br. 6, 10. 1. 1927., 4; „U Splitu“, *Država*, br. 273, 12. 1. 1927., 2; „Proglas jugoslavenskog bloka za grad Splita“, *Jadranska pošta*, br. 447., 19. 1. 1927., 2.;

⁸⁰ „Proglas jugoslavenskog bloka za grad Splita“, *Jadranska pošta*, br. 447., 19. 1. 1927., 2; „Rezultati izbora za Oblasne skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 451, 24. 1. 1927., 1.

⁸¹ „Rezultati jučerašnjih oblasnih izbora“, *Novo doba*, br. 18, 24. 1. 1927., 1.

kobi su počeli na samom početku zasjedanja, jer je HSS od 49 mogućih mandata osvojila njih 26, što joj je omogućilo da izabere predsjednika i formira oblasne odbore.⁸² Desnica se za vrijeme prvog zasjedanja Skupštine žestoko suprotstavljao HSS-ovoj većini i optuživao ju za nepoznavanje zakonskih propisa.⁸³ U više navrata situacija je bila na rubu fizičkih obračuna, a smirivanju nije pomagao Desnica, koji je HSS-ove zastupnike nazivao boljševicima ili im se otvoreno izrugivao.⁸⁴ Drugom je prilikom inicirao da prisutna opozicija napusti sjednicu,⁸⁵ zbog čega je *Jadranska pošta* isticala da je za skupštinsku većinu Desnica oporbeni *leader terrible*.⁸⁶ Spomenuta *Jadranska pošta*, iako opozicijsko glasilo, Desničinu kritiku budžeta u govoru od gotovo tri sata srdačno je pozdravila.⁸⁷ U govoru je Desnica „prema parlamentarnom običaju“ kritizirao budžet, ali i rad oblasne većine, za koji je tvrdio da je većinom bio nezakonit te da baca mrlju na svijetlu tradiciju (Dalmatinskog sabora – M.B.). Razlog tome vidi što jedna klasa (seljaci) upravlja svime, no ne samostalno, nego uz poslušnost prema vodstvu stranke. Većinski HSS, stoga, optužuje za kukavičluk, a situaciju u Oblasnoj skupštini naziva „prokonzularnim sistemom“.⁸⁸

Drugi splitski dnevnik *Novo doba* opširno je donosio Desničine govore uz popratne komentare odobravanja jer je i samo vjerovalo da seljaci moraju svoje mjesto prepustiti kompetentnijim zastupnicima u skupštini.⁸⁹ Sam Desnica u razgovoru za *Državu*, što je prenijelo i

⁸² *Novo doba* u dva navrata donosi drugačiji sastav oblasnih zastupnika prema strankama. U prvom slučaju tvrdi da od ostalih stranaka NRS ima 7 mandata, SDS 3, disidenti HSS-a 3, zemljoradnici 2, HFSS 1, HPS 1, komunisti 1 i neopredijeljeni 1 mandat. Pod terminom „neopredijeljeni“ *Novo doba* svrstava Dujma Mikačića, no držim da se Mikačić kao kandidat „Jugoslavenskog bloka“ mora pridati bilo radikalima, bilo SDS-u. „Oblasni izbori u Dalmaciji“, *Novo doba*, br. 19, 25. 1. 1927., 4. Drugom prilikom *Novo doba* tvrdi da HSS ima 26, NRS 8, HSS i disidenti radnici 4, SDS 5, HFSS 1, HPS 1, Jugoslavenska demokratska stranka 1 i neopredijeljeni (ponovno D. Mikačić) 1 mandat. „Narodni poslanici splitske Oblasne skupštine“, *Novo doba*, br. 42, 21. 2. 1927., 4.

⁸³ „Prva sjednica splitske oblasne skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 478, 24. 2. 1927., 1. Prema pisanju *Novog doba* jedna od Desničinih rečenica na prvom danu zasjedanja bila je: „...treba priučiti ovu Oblasnu Skupštinu na strogu zakonitost.“ Vidi: „Prvi dan Splitske Oblasne Skupštine – popodne“, *Novo doba*, br. 45, 24. 2. 1927., 3. U kasnijim navratima Desnica je isticao da se u Skupštini ležerno radi i shvaća dužnost pa je poručio da treba „manje partizanstva, a više pozitivnog rada“. Vidi: „Sjednica Oblasne Skupštine“, *Novo doba*, br. 107, 9. 5. 1927., 3.

⁸⁴ „Skupštinska većina mijenja svoje držanje“, *Jadranska pošta*, br. 480, 26. 2. 1927., 2; „Ponovna bura u Oblasnoj skupštini“, *Jadranska pošta*, br. 520., 14. 4. 1927., str. 2. *Novo doba* donosi: „Dr. Desnica diže se i razmahavši se rukama, dobacuje jakim glasom prema Radićevcima: Pa sinoć ste tražili da Vam se dadu novci. Dogodilo se preko noći nešto čudna. Da nije došao neki gospodin koji je donio drugu naredbu? (...) U ovoj buci koja postaje svakim časom sve to jača čuje se jedino jaki glas dra Desnice koji nad svim dominira: – Dajte nam razlog! (...) Dr. Desnica (...) napušta svoje mjesto i leti prema Radićevcima to im dobacuje jakim glasom da se cijela dvorana tresе: – Boljševici!“ Vidi: „Prva burna sjednica naše Oblasne Skupštine“, *Novo doba*, br. 46, 25. 2. 1927., 4.

⁸⁵ „Subota u oblasnoj skupštini“, *Jadranska pošta*, br. 481, 28. 2. 1927., 2; „Apstinencija cijele opozicije u Oblasnoj Skupštini“, *Novo doba*, br. 48, 28. 2. 1927., 3; „Završetak prvog zasjedanja splitske oblasne skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 482, 1. 3. 1927., 1.

⁸⁶ „Iz Oblasne skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 543, 12. 5. 1927., 1.

⁸⁷ „[Uroš Desnica] nastupio je u proračunskoj debati kao stari i rutinizirani parlamentarac, odličan pravnik i poznavalac naših posebnih prilika i konačno kao prvorazredan govornik koji nema retoričku gestu, ali posjeduje sve oblike sintetičkog i jasnog mislioca, koji se umije uvijek najpravičnije i stilski otmeno (!) da izrazi. On je stavku po stavku dokazivao, da je budget promašen i slabo izrađen te je najavio da će glasovati protiv. Njegov govor bio je tako opširan, da ga se mora štampati u posebnoj brošuri ako se želi dobiti jasan pregled njegovih izvoda u budgetu prema predlogu(!) oblasne većine.“ Vidi: „Iz Oblasne skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 543, 12. 5. 1927., 1. Oblasni budžet naposljetku je prihvaćen glasovima većine. „Iz Oblasne skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 556, 28. 5. 1927., 6.

⁸⁸ „Budžetska debata u Oblasnoj Skupštini“, *Novo doba*, br. 115, 18. 5. 1927., 4; „Budžetska debata u Oblasnoj Skupštini“, *Novo doba*, br. 116, 19. 5. 1927., 3–4.

⁸⁹ „Pred sutrašnji sastanak Oblasne skupštine“, *Novo doba*, br. 43, 22. 2. 1927., 3; „Prvi rezultati Splitske Obl. skupštine“, *Novo doba*, br. 47, 26. 2. 1927., 2. U *Državi* je Desnica (nepotpisan) skupštinu nazvao „preslikom sela“. Vidi: „Doći će!“, *Država*, br. 303, 14. 5. 1927., 1.

Novo doba, istaknuo je da će skupštinska većina s vremenom shvatiti da ne može upravljati splitskom oblasti bez suradnje ostalih stranaka, no da je pitanje hoće li tada opozicija htjeti surađivati.⁹⁰ Ipak, u prvom zasjedanju Oblasne skupštine bilo je nekoliko zanimljivosti. Prva je to što je splitska Oblasna skupština jednoglasno izglasala rezoluciju protiv Nettunskih konvencija.⁹¹ Druga zanimljivost je što je Desnica glasovao za prijedlog Oblasnog odbora da se novac udijeli hrvatskom sokolstvu, a svoj potez motivirao je tvrdnjom da on stoji na načelu potpunog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca te da vjeruje da će u budućnosti Oblasni odbor isto tako novac dati nekom srpskom društvu. U nastavku sjednice istaknuo je da će uložiti sav svoj autoritet da izbaci „ološ“ iz NRS, no u raspravi se gotovo fizički sukobio s Josipom Drezgom, zastupnikom HSS-ovih disidenata.⁹² Prilikom zaključenja prvog zasjedanja Oblasne skupštine *Novo doba* je objavilo kratak razgovor s Desnicom, u kojemu je ovaj branio podjele na oblasti i tvrdio da su prečanske oblasti slabije iskoristile mogućnosti za razliku od srpskih, a rad splitske Oblasne skupštine opisao je kao „jalov, beskoristan, direktno štetan po narod, državu i reputaciju“.⁹³

U nastavku godine radikalni su se protivili Radićevu prijedlogu o Dubrovniku kao središtu ujedinjenih splitske i dubrovačke oblasti, vjerujući da središte mora biti Split s „geografskog, privrednog, socijalnog i kulturnog gledišta“ kao najveća morska luka i središte pomorskog života.⁹⁴ Na sastanku mjesne organizacije stranke u srpnju 1927. izabrana je nova uprava. Jednoglasno je, prema izvješću *Jadranske pošte*, za predsjednika izabran Uroš Desnica, koji se u to vrijeme, kako je ranije spomenuto, s obitelji preselio u Split pa je moguće da je zbog toga i izabran na ovo mjesto.⁹⁵ No čini se da se nije dugo zadržao na navedenom položaju jer se u jednom izvještaju iz veljače 1928. kao predsjednik mjesne organizacije spominje Jablanović.⁹⁶

Novi parlamentarni izbori zakazani su za rujan 1927. Za razliku od ranijih izbora radikalni su sada istupili samostalno, prvi put od 1923.⁹⁷ Nositelj radikalne liste u južnom

⁹⁰ „Naša Splitska oblasna skupština i njena većina“, *Država*, br. 284, 2. 3. 1927., 1; „Dr. Desnica o Obl. Skupštini“, *Novo doba*, br. 51, 3. 3. 1927., 3.

⁹¹ „Rezolucija Oblasne skupštine protiv Nettunskih konvencija“, *Jadranska pošta*, br. 519, 13. 4. 1927., 3; „Sjednice Oblasne Skupštine“, *Novo doba*, br. 86, 13. 4. 1927., 3–4.

⁹² „Dr. Desnica sav bijesan skače na noge, dolazi do klupe disidenata i lupajući šakom o klupu više prema Drezgi (...)“ Vidi: „Bura u Oblasnoj Skupštini kod rasprave o Sokolstvu“, *Novo doba*, br. 121, 25. 5. 1927., 4.

⁹³ „Naša oblasna samouprava“ *Novo doba*, br. 123, 28. 5. 1927., 3.

⁹⁴ Zakon o oblasnoj i kotarskoj samoupravi dopuštao je povezivanje nekoliko oblasti. Radićev je cilj bio povezati i uskladiti rad oblasnih skupština na hrvatskom području. Radić je prvotno isticao da središte mora biti u Dubrovniku zbog nedostatka odgovarajuće prostorije za sjednice u Splitu, no ujedinjenje je naposljetku odgođeno. „Radićevska šeptrljanja sa spajanjem oblasti“, *Država*, br. 282, 23. 2. 1927., 1; Franko MIROŠEVIĆ, „Politički program skupštine dubrovačke oblasti 1927.–1928.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 3, 121–123; H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 220.

⁹⁵ „Mjesna organizacija NRS“, *Jadranska pošta*, br. 584, 4. 7. 1927., 2; „Zbor mjesne organizacije Narodne Radikalne Stranke u Splitu“, *Država*, br. 311, 27. 7. 1927., 3; „Skupština mjesne organizacije Narodne Radikalne Stranke“, *Novo doba*, br. 151, 4. 7. 1927., 4.

⁹⁶ „Split za pok. Ljubom Jovanovićem“, *Država*, br. 360, 11. 2. 1928., 3; „Parostos za blagopokojnog Ljubu Jovanovića“, *Država*, br. 362., 18. 2. 1928., 3; „Parostos za blgpk. Ljubom Jovanovićem“, *Novo doba*, br. 40, 17. 2. 1928., 4.

⁹⁷ U splitskom tisku nisam našao razloge zbog kojih su radikalni samostalno izašli pa ne mogu sa sigurnošću reći koji je tome uzrok. Ipak, zanimljivo je da su i u Zagrebu istupili samostalno na gradskim i parlamentarnim izborima pa je moguće da im druge stranke nisu nudile suradnju ili su htjeli vidjeti koliko imaju svojih pristaša. Vidi: Paulina RADONIĆ VRANJKOVIĆ, „Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu 1927. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40/2008., 249–274.

dalmatinskom okrugu bio je Ljubo Jovanović, a sreski kandidat za spojene kotareve Split – Sinj Ksaver Varda. Među govornicima predizbornog skupa stranke u Splitu, pred približno 200 pristaša, nalazio se Desnica, koji je radikale branio od optužbi za stanje u državi s tvrdnjom da stranka nije cijelo vrijeme sama vodila državu te da je „99% vremena“ trošila na spas države od njezinih unutarnjih neprijatelja. Hrvatsku inteligenciju optužio je za širenje HSS-a, a samog Radića prozvao je demagogom. Na samom kraju, pomalo dramatično, rekao je da je krajnje vrijeme da se situacija u državi promijeni. Okupljene je pozvao da glasuju za državotvorne stranke kako bi spasili državu.⁹⁸ U osvrtu na govor *Novo doba* izrazilo je veliko poštovanje prema osobi i „besjedničkoj vještini“ Uroša Desnice, no nije se slagalo sa sadržajem govora o neodgovornosti radikala, tvrdeći da sami znaju koliko se puta Desnica vraćao razočaran iz Beograda.⁹⁹

Na skupštinskim je izborima NRS u Splitu dobila 364 glasa, odnosno 8,19%.¹⁰⁰ Razočarani rezultatom, splitski radikali objavili su članak u *Državi*, u kojem su naglasili da su vjerovali da će „ispravnim radom te nesebičnim i iskrenim interesom za grad spontano dobiti poštovanje i priznanje građanstva“, odnosno njihovo opredjeljenje za NRS. U tom smislu mnogi su građani primani u stranku, no ti isti na izborima nisu ispunili svoju dužnost. Izbori su pokazali, nastavlja članak, da NRS nije kod Splitskana pobrala „nikakvo priznanje za lojalan i ispravan rad ni razumijevanje za njen politički program“. Kao posljedice uslijedit će isključenje svih koji nisu izvršili dužnost, stroži kriteriji pri primanju novih članova te veća pozornost potrebama svojih pristaša.¹⁰¹ U ovom smjeru u prvoj polovici 1928. najavljena je reorganizacija stranke u Splitu.¹⁰²

Nakon izbora nastavljen je rad splitske Oblasne skupštine, no sada u znatno mirnijoj atmosferi. Desnica je isticao konstruktivniji rad Skupštine, no ponovno se protivio prijedlogu proračuna držeći da je on nerealan u nekim dijelovima, no kao i u prethodnom slučaju proračun je ipak prihvaćen.¹⁰³

⁹⁸ „Kandidatska lista NRS“, *Jadranska pošta*, br. 620, 16. 8. 1927., 2; „Sreski kandidati Radikalne Stranke“, *Država*, br. 312, 30. 7. 1927., 2; „Radikalni kandidati za srezove Split, Sinj, Supetar“, *Novo doba*, br. 174, 30. 7. 1927., 4; „Konferencija NRS u hotelu Belleuve“, *Jadranska pošta*, br. 639, 6. 9. 1927., 4; „Izborni zbor radikalne stranke u Splitu“, *Novo doba*, br. 206, 6. 9. 1927., 2; „Veliki zbor Narodne Radikalne Stranke u Splitu“, *Država*, br. 322, 7. 9. 1927., 1.

⁹⁹ „Predizborni zborovi u Splitu: Zbor NRS“, *Novo doba*, br. 208, 8. 9. 1927., 3.

¹⁰⁰ „Rezultati izbora za Narodnu skupštinu u Dalmaciji i cijeloj zemlji: Grad Split“, *Jadranska pošta*, br. 644, 12. 9. 1927., 1.

¹⁰¹ „Radikalna stranka i Split“, *Država*, br. 324, 14. 9. 1927., 2.

¹⁰² „Reorganizacija Narodne Radikalne Stranke“, *Država*, br. 365, 3. 3. 1928., 3; „Reorganizacija mjesne organizacije Narodne Radikalne Stranke“, *Novo doba*, br. 55, 6. 3. 1928., 4.

¹⁰³ „Prva sjednica Oblasne skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 691, 7. 11. 1927., 3; „Sjednica Splitske Oblasne Skupštine“, *Novo doba*, br. 259, 7. 11. 1928., 3–4; „Rad Oblasne Skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 693, 9. 11. 1927., 3; „Sjednica Splitske Oblasne Skupštine“, *Novo doba*, br. 263, 11. 11. 1927., 4; „Budžet naše Oblasne Skupštine“, *Novo doba*, br. 302., 31. 12. 1927., 4–5; „Iz Oblasne Skupštine“, *Jadranska pošta*, br. 1, 2. 1. 1928., 2.

OD ATENTATA U NARODNOJ SKUPŠTINI DO UVOĐENJA DIKTATURE

Narodna radikalna stranka u Splitu prolazila je u prvoj polovici 1928. kroz relativno mirno razdoblje sve do atentata Puniše Račića na Stjepana Radića i ostale hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini.¹⁰⁴ Splitsko je općinsko vijeće na izvanrednoj sjednici oštro osudilo atentat.¹⁰⁵ Posljedica atentata bilo je i raspuštanje splitskog općinskog vijeća zbog odluke općinske većine o apstinenciji prilikom nadolazeće proslave Vidovdana. Odluku o raspuštanju i uvođenju komesarijata donio je Veliki Župan Ivo Perović (član NRS-a), a obrazložio ju je „demonstrativnim nesudjelovanjem u proslavi Vidovdanskog praznika“.¹⁰⁶

Apstinencija splitske općine u proslavi Vidovdana nagnala je *Državu* na komentar kako je riječ o nedostatku „duboke i istinske nacionalne svijesti grada“. U proslavi su sudjelovali samo oni koji iskreno vole domovinu i kralja, zbog čega je ona, kao najiskrenija, bila najljepša od svih dotadašnjih proslava u Splitu, zaključuje *Država*.¹⁰⁷ Ovaj natpis izazvao je *Novo doba* na odgovor da se građanstvu Splita ne može spočitavati pomanjkanje patriotskog osjećaja te da bi zbog svih događaja kojima su „napravili dosta zla“ radikalima bilo bolje kada bi „pustili Split i njegove građane na miru“.¹⁰⁸ Uz *Novo doba* na pisanje *Države* reagirali su *Obzor* i *Pobeda*, koji su govorili o „opravdanom revoltu čitavog Splita“, odnosno pozvali list da otvoreno imenuju ljude koje su držali odgovornim za nedostatak nacionalne svijesti u Splitu.¹⁰⁹

U polemiku se potom uključio Uroš Desnica, koji je preko *Države* oštro optužio *Novo doba* za plemensku, vjersku mržnju i „novodobaštinu“, termin kojim je opisao mijenjanje političkog pravca lista. Desnica je tvrdio da je *Novo doba* u ranijim izborima¹¹⁰ zvalo upomoć Narodnu radikalnu stranku te se „koristilo njenom naklonošću i beneficijama za Split i splitsko građanstvo“ mnogo više nego što je Split to zaslužio, a zaključkom je poručio da su radikali punopravni građani svih dijelova države pa tako i Splita.¹¹¹

U odgovoru je *Novo doba* istaknulo da su za autora članka ranije vjerovali da u političkoj borbi ne prelazi na „lične uvrede“. Desničinu tvrdnje o „političkom vrludanju lista“ odbi-

¹⁰⁴ Više o atentatu vidi u: Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1927.; Nadežda JOVANOVIĆ, „Prilog proučavanja odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1970., br. 1, 61–76.

¹⁰⁵ SVKST, ZOV od 23. lipnja 1928., M – 611/III – a; „Žalobna manifestacija grada Splita: Rezolucija Općinskoga Vijeća“, *Novo doba*, br. 146, 23. 6. 1928., 4–5.

¹⁰⁶ Prijedlog o apstinenciji donijeli su vijećnici HSS-a, SDS-a i HFSS-a uz potporu HPS-a. Gradonačelnik Tartaglia odlučio je predati ostavku na svoju funkciju jer je vjerovao da „prema parlamentarnom principu“ mora provesti odluku o apstinenciji što je u suprotnosti s njegovim stavom. Uz Tartagliu, ostavku su predala i tri člana općinske uprave, među njima i Eduard Grgić. Vidi: Marijan BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, *Historijski zbornik*, 66/2013., br. 2, 335–336.

¹⁰⁷ „Proslava Vidovdana u Splitu“, *Država*, br. 396, 4. 7. 1928., 3–4.

¹⁰⁸ „Radikalni organ *Država*“, *Novo doba*, br. 156, 5. 7. 1928., 4.

¹⁰⁹ „Raspust splitskoga gradskoga zastupstva“, *Obzor* (Zagreb), br. 181, 9. 7. 1928., 5; „Radikalna impertinencija“, *Pobeda* (Split), br. 27, 6. 7. 1928., 2.

¹¹⁰ Ovime Desnica misli na oblasne skupštine 1927. kada je *Novo doba* uoči izbora pozvalo sve stranke da izađu jednom zajedničkom listom kako 3 oblasna zastupnika koje je birao grad Split ne bi bila komunistička. Vidi: „Grad Split i Oblasni izbori“, *Novo doba*, br. 289, 16. 12. 1926., 4.

¹¹¹ „Novom Dobu“, *Država*, br. 397, 7. 7. 1928., 1–2.

Srbe“ da puste Split na miru. Želja je radikala, zaključio je, da se Split „ne zatvori u svoju ljusku“, već da bude predstavnik cijele oblasti i glavni grad na Jadranu.¹¹³

Novo doba ponovno je istaknulo da je Desničino pisanje pokazalo da kod radikala ne postoje pojedinci koji se „uzdižu iznad običnog nivoa“. Stranka je optužena za korupciju i rušenje narodnog jedinstva, a čast Splita ponovno je žestoko branjena isticanjem da grad nikada nije podignuo glas protiv Srbije i Srba. „Uvodničar *Države*“ i njegova bliža okolina, poručuje *Novo doba*, nemaju nikakve zasluge u razvoju Splita, već, dapače, „stalnim neukusnim zadirkivanjima i porukama“ u gradu izazivaju najveće ogorčenje.¹¹⁴

Novim člankom Desnica je rekapitulirao dosadašnju polemiku i ponovno opravdao politiku radikala u državi, a u raspravu se uključila i orjunaška *Pobeda*, koja je tvrdila da radikali u Splitu uživaju posebnu antipatiju jer se za razliku od ostalih stranaka njezini članovi prema Splitu i njegovim građanima ponašaju kao gospodari.¹¹⁵

U nastavku polemike s *Novim dobom* Desnica je isticao da radikali vole Split i optuživao *Novo doba* za štetnu ideologiju kojom protiv NRS razdražuje lokalni regionalizam. Polemiku je držao opravdanom vjerujući da je njome *Novo doba* pokazalo prave osjećaje prema radikalima i Srbiji i povuklo se pred njegovim argumentima.¹¹⁶

S druge strane *Novo doba* je u nekoliko navrata sebi prisvajalo pobjedu u polemici, uz daljnje optuživanje radikala za stanje u državi, a neke njihove članove za prijeratnu suradnju s Talijanima, i dalje braneći ugled Splita. „Uvodničar *Države*“ optužen je da je prije rata kao odvjetnik na vratima svoga ureda držao i talijanski natpis te da je zbog svog pisanja u ovoj polemici izgubio veliko poštovanje lista.¹¹⁷

Splitski općinski izbori 1928. raspisani su za sredinu studenog 1928. Držanje mjesnih radikala na izborima isprva nije bilo definirano. Zagrebački *Obzor* tvrdio je da su se dvoumili između podrške Tartaglinoj listi¹¹⁸ ili samostalnog nastupa kako bi se stranka „prebrojala“ u Splitu.¹¹⁹ Potonja mogućnost je pobijedila pa je za nosioca NRS na splitskim općinskim izborima postavljen Jozo Arambašin,¹²⁰ dok je Uroš Desnica zauzeo peto mjesto zamjenika.¹²¹ Pitanje je koliko bi druge stranke koje su činile Tartagliinu listu pristale surađivati s NRS-om jer okolnosti poput nepopularnosti stranke, atentata u Narodnoj skupštini i velike polemike s *Novim dobom* oko „patriotizma“ Splita radikalima nikako nisu išli u prilog.

¹¹³ „Opet *Novom Dobu*“, *Država*, br. 398, 11. 7. 1928., 1.

¹¹⁴ „Replika g. uvodničaru *Države*“, *Novo doba*, br. 162, 12. 7. 1928., 3.

¹¹⁵ „Bez treće nema sreće“, *Država*, br. 399, 14. 7. 1928., 1; „Odgovor *Državi*“, *Pobeda*, br. 28, 13. 7. 1928., 1–2; „Replika *Državi*“, *Pobeda*, br. 29, 20. 7. 1928., 2.

¹¹⁶ „Parastos“, *Država*, br. 401, 21. 7. 1928., 1; „Posmrtna počast *Novom dobu*“, *Država*, br. 403, 28. 7. 1928., 1–2; „Konac jedne polemike“, *Država*, br. 405, 4. 8. 1928., 1.

¹¹⁷ „Na treći članak radikalne *Države*“, *Novo doba*, br. 167, 17. 7. 1928., 3; „U ovoj pasjoj vrućini: Naš četvrti odgovor g. uvodničaru *Države*“, *Novo doba*, br. 174, 24. 7. 1928., 3; „Bit ćemo kratki: na peti članak radikalne *Države*“, *Novo doba*, br. 181, 31. 7. 1928., 3; „Epilog polemike sa *Državom*“, *Novo doba*, br. 188, 7. 8. 1928., 3.

¹¹⁸ I na ovim općinskim izborima ponovno se javila ideja o stvaranju jedne „višestranačke“ izborne liste, koja bi u prvom redu isticala komunalnu politiku. Ivo Tartaglia ponovno je postavljen za nositelja te liste. Vidi: M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 342.

¹¹⁹ „Radikali i općinski izbori u Splitu“, *Obzor*, br. 284, 22. 10. 1928., 7.

¹²⁰ Jozo (Joso) Arambašin (1861. – 1945.), liječnik. Bavio se higijenom i zdravstvenim prosvjeđivanjem, a bio je i predsjednik Slobodne organizacije liječnika Dalmacije. P. POŽAR, *Znameniti i zaslužni Splitsani*, 34.

¹²¹ „Lista Narodne Radikalne Stranke“, *Jadranska pošta*, br. 253, 31. 10. 1928., 2; „Lista Narodne Radikalne Stranke“, *Država*, br. 427, 31. 10. 1928., 1.

Desničino mjesto na radikalskoj listi također je zanimljivo. Radi li se o odluci vrha stranke da ga zbog ranije spomenute polemike postavi na što niže mjesto kako ne bi štetio izborom rezultatu, Desničinoj želji da se ne eksponira nego da odlučuje iz prikrajka, ili je riječ o nečem drugom, ostaje otvoreno pitanje. Samostalni istup stranke ipak nam pruža zanimljiv uvid u to koji su to društveni slojevi u Splitu podržavali pojedine političke stranke.

ZANIMANJA	VISKOOBRAZOVANE OSOBE (%)	TRGOVCI I OBRTNICI (%)	TEŽACI (%)	DRŽAVNI ČINOVNICI (%)	UMIROVLJENICI (%)	RADNICI I OSTALA ZANIMANJA (%)
Gradska SDS	14,63	48,78	2,44	21,95	12,2	-
Tartaglia	35,37	34,15	21,95	3,66	3,66	-
HSS	4,88	25,61	51,22	15,85	1,22	1,22
HFSS	9,76	51,21	26,83	2,44	6,1	3,66
NRS	29,27	29,27	-	34,15	4,88	2,44
RSRS ¹²²	-	32,93	62,2	-	-	4,88
HPS	25,6	32,93	14,63	7,32	8,54	10,98
Seoska SDS	3,75	26,25	54,88	3,75	2,5	7,5

Tablica 1. Zanimanja kandidata vodećih stranaka¹²³

U odnosu na ostale stranke NRS pokazuje znatna odstupanja u pojedinim zanimanjima: prezastupljenost u broju državnih činovnika i podzastupljenost u broju težaka Nitko od kandidata i zamjenika nije bio „deklariran“ kao težak, za razliku od opozicijskih stranaka u kojima su težaci činili od 25 do 60% svih kandidata stranke. Čini se da NRS u Splitu ničim nije privlačila splitske težake. Politički protivnici često su radikalima spočitavali da svoje glasove dobivaju od državnih činovnika u zamjenu za posao,¹²⁴ a gotovo 35% kandidata činovnika te navode čini vjerodostojnijima. Ostaje otvoreno pitanje što je s gotovo 30% osoba sa završenim fakultetom, odnosno 30% trgovaca i obrtnika. Jesu li se oni pridružili radikalima iz iskrene vjere u program i rad stranke ili je riječ o karijeristima koji su stupili u stranku iz materijalnih razloga?

Split će na izborima, vjerovali su radikali, odlučiti hoće li nastaviti život kao „predstavnik jugoslavenske misli i pobornik nacionalnog jedinstva Hrvata i Srba“ ili će postati „veliko selo“. Glasove su očekivali od „svih ostalih vjernih ideji narodnog jedinstva“ koji žele dobro i napredak Splita, uvjereni da će „ispravan rad NRS pobijediti“.¹²⁵ No radikali u predizbornoj kampanji nisu održali nijedan zbor ili izborni sastanak te je bilo upitno na čemu temelje svoj optimizam.

¹²² Republikanski savez radnika i seljaka – ime pod kojim su istupili komunisti.

¹²³ Izvori: *Jadranska pošta*, 22. 10. 1928., 3; 23. 10. 1928., 2; 26. 10. 1928., 3; 29. 10. 1928., 3; 31. 10. 1928., 2; *Novo doba*, br. 277, 2. 11. 1928., 4.

¹²⁴ „Zašto smo porasli“, *Naše selo* (Split), br. 18, 26. 11. 1928., 1.

¹²⁵ „Općinski izbori u Splitu“, *Država*, br. 429, 10. 11. 1928., 3; „Samostalci i radićevci“, *Država*, br. 431, 17. 11. 1928., 2.

Na splitskim općinskim izborima 1928. NRS u Splitu osvojila je 385 glasova, odnosno 7,29%, a u cjelokupnoj splitskoj općini 5,87%. U splitsko općinsko vijeće ušla su dva njezina vijećnika: Jozo Arambašin i Jovo Margetić.¹²⁶ Radikali su se žalili na izborni teror nad njezinim pristašama, no bili su zadovoljni rezultatima zbog „lijepa afirmacije“, iako su dobili još manje glasova nego 1927. kada je uslijedio ranije spomenuti članak o potrebi reorganizacije stranke. Split je, zaključili su, „pokazao svoje pravo lice“ izjasnivši se za „politiku uskog hrvatskog separatizma i destruktivnu politiku komunizma“ te je od „najjugoslaven-skijeg grada“ postao „separatističko-komunistički grad“.¹²⁷

Desetu godišnjicu dolaska srpske vojske Split je potpuno zaboravio, pisala je *Država* nakon izbora, vjerujući da je takav zaborav moguć jedino u sredini „koja nikad nije bila prožeta istinskim nacionalnim duhom“.¹²⁸ Arambašin je kao dobni predsjednik na sjednici novoga Općinskog vijeća u govoru istaknuo zasluge bivše uprave u razvoju Splita, a poslije je predložio da se pošalje brzojav kralju, na što je novi gradonačelnik Josip Berković¹²⁹ odgovorio da je to već napravila općinska uprava. Ovaj potez *Jadranska Pošta* tumačila je pokušajem NRS da sebi pokuša prisvojiti „pečat dinastičnosti“ i oštro ga je kritizirala. Potom je *Država* zažalila zbog stanja u Splitu i nestanka njegovog „starog patriotizma“.¹³⁰

U sjeni splitskih općinskih izbora Oblasna skupština nastavila je sa zasjedanjem. Zanimljivo je da se na prvim sjednicama nije nalazio Desnica, koji je u to vrijeme boravio u radikalnom klubu u Beogradu, gdje je govorio o agrarnom pitanju u Dalmaciji.¹³¹ U kasnijim sjednicama Desnica se rijetko javljao za riječ, a možemo primijetiti da *Novo doba* više nije detaljno donosilo izvratke iz njegovih govora. Razlog tome možemo naći u ranije spomenutoj polemici.

Kriza nastala u zemlji zbog skupštinskog atentata poslužila je kralju Aleksandru I. Karađorđeviću kao povod za uvođenje diktature 6. siječnja 1929. Sve političke stranke kraljevom su odlukom zabranjene.¹³² U zadnjem obraćanju preko *Države* Desnica je naglasio da prihvaća kraljevu odluku, uz uvjerenje da su radikali, za razliku od opozicijskih stranaka, ipak bili drugačija stranka koja će se u odgovarajućim uvjetima ponovno aktivirati.¹³³

¹²⁶ U splitskoj općini sveukupno je glasovalo 67,44% birača, a više glasova od radikala dobili su: HSS, SDS, HFSS, komunisti i lista Ive Tartaglie. M. BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, 355.

¹²⁷ „U gradu“, *Jadranska pošta*, br. 268, 19. 11. 1928., 1; „Općinski izbori u Splitu“, *Država*, br. 432, 21. 11. 1928., 1; „Zašto smo porasli“, *Nашe selo*, br. 18, 26. 11. 1928., 1.

¹²⁸ „Desetogodišnjica dolaska srpske vojske u Split“, *Država*, br. 433, 24. 11. 1928., 1.

¹²⁹ Josip Berković (1885. – 1968.?), liječnik i diplomat. U međuratnom razdoblju jedan od najistaknutijih djelatnika HSS-a u Dalmaciji, parlamentarni zastupnik na izborima 1935. i 1938. U razdoblju Drugog svjetskog rata pristupa ustaškom pokretu pa postaje potpredsjednik Hrvatskog državnog sabora. Nakon rata emigrira u Argentinu. Milan POJČIĆ, „Josip BERKović“, *Tko je tko u NDH* (ur. Darko Stuparić), Zagreb 1997., 35.

¹³⁰ SVKST, ZOV od 25. studenog 1928., M – 611/III – a; „Živio Hrvatski Načelnik Dr. J. Berković“, *Jadranska pošta*, br. 274, 26. 11. 1928., 1–2; „Prva sjednica novoga Općinskog Vijeća“, *Novo doba*, br. 301, 26. 11. 1928., 2–3; „Ažanprovokaterstvo“, *Jadranska pošta*, br. 274, 26. 11. 1928., 2; „Prva sjednica novoga Općinskog Vijeća“, *Novo doba*, br. 301, 26. 11. 1928., 2–3; „Nova općinska uprava u Splitu“, *Država*, br. 434, 29. 11. 1928., 3.

¹³¹ „Dr. Desnica pred radikalnim klubom u Beogradu“, *Jadranska pošta*, br. 260, 9. 11. 1928., 1.

¹³² „Mom dragom Narodu“, *Službeni glasnik* (Beograd), br. 2, 6. 1. 1929., 1. Više o uspostavi diktature vidi u: Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, sv. 1, Zagreb 1974., 40–48; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992., 425–431; Nedim ŠARAC, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1975.

¹³³ „Našim prijateljima“, *Država*, br. 444, 2. 2. 1928., 1.

ZAKLJUČAK

Kao što smo vidjeli na prethodnim stranicama, Narodna radikalna stranka u Splitu imala je gotovo zanemarivu ulogu. Uz općenitu nepopularnost radikala u hrvatskim krajevima i malom broju Srba potencijalnih glasača¹³⁴ skromnoj ulozi stranke u Splitu pogodivalo su još dva razloga. Prvi je što stranka tijekom godine nije održavala redovite sastanke i organizirala konferencije i akcije kojima bi privukla potencijalne glasače niti je održavala kontakte s postojećima. Najave o reorganizaciji mjesne organizacije stranke kao da nikada nisu provedene jer se ne uočavaju nikakve razlike u djelovanju stranke. Pojedine rijetke konferencije obično bi bile usmjerene širem području, a ne isključivo Splitu. Drugi razlog također je sličan: iako je mjesto izlaženja bilo Split, radikalna *Država* gradu Splitu nije posvećivala veću pozornost. U slučajevima kada bi to i učinila, obično bi to bilo u negativnom kontekstu jer bi Splitu spočitavala manjak patriotizma. Radikali su nedostatak većeg broja glasova pokušali kompenzirati koalicijom s drugim strankama na izborima, no samostalan istup značio je gotovo sigurno manje od 10% dobivenih glasova.

Uroš Desnica pripadao je istaknutom krugu radikalnih imena koja su se javljala u Splitu, no stječe se dojam da je u nekim situacijama više volio djelovati iza kulisa. Izuzetak je splitska Oblasna skupština, u kojoj se posebno isticao od svih opozicijskih zastupnika. U svojem nastupu, osobito prema HSS-u, držao se „visoko“ te im se često izrugivao i optuživao ih za nepoznavanje zakona. Njegovo pisanje pod pseudonimom u *Državi*, kojim je oštro kritizirao i izrugivao se Radiću i Trumbiću, ponekad je prerastalo u *ad hominem* napade. Desničina polemika s *Novim dobom* 1928., koja i zaključuje njegovo razdoblje u Splitu do uvođenja diktature, zaslužuje posebnu pozornost. Člancima tiskanima u *Državi* Desnica je nepotrebno zaoštravao situaciju i time stranci još više umanjio uspjeh na nadolazećim izborima. Bez obzira na to kakvo pisanje imalo *Novo doba*, optužiti jedan grad za nedostatak patriotizma u veoma osjetljivoj političkoj situaciji izazvanoj tragičnim događajima u Narodnoj skupštini pokazalo se lošim političkim potezom, koji je bacio mrlju na Desničin boravak u Splitu 1920-ih.

UROŠ DESNICA AND THE PEOPLE'S RADICAL PARTY IN 1920S SPLIT ACCORDING TO THE PERIODICAL LITERATURE IN SPLIT

Although it published the party newspaper *Država* and took part in every general, municipal and county election during the 1920s, the People's Radical Party (NRS) never gained a significant fo-

¹³⁴ Zdravka Jelaska Marijan vjeruje da se „s priličnom sigurnošću“ može utvrditi da je hrvatsko stanovništvo u Splitu 1921. činilo „između 87,5% i 88,5% stanovništva“, a na području splitske općine „između 90% i 91% stanovništva“. Z. JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi*, 55.

oting in Split or achieved a significant electoral result. This paper looks into its operation during this period, with special consideration given to the work of Uroš Desnica, Vladan Desnica's father. The party attempted to mitigate its modest electoral results by building coalitions with like-minded Yugoslav-oriented parties, but the lack of a more promising result boiled down to the fact that it lacked a more intensive contact with potential voters and the population structure which was predominantly Croatian. One of the party's more prominent members in Split was the lawyer Uroš Desnica, who had distinguished himself by stepping into confrontations with members of the Croatian Peasant Party (HSS) in the Split County Assembly since 1927 onwards. The People Radical Party's relationship toward Split is especially interesting: while it had previously been called the "most Yugoslav city", the strengthening of Croatian parties led them to change their thinking and begin calling Split a "separatist-communist city" who had "renounced" its earlier Yugoslavdom. Uroš Desnica followed this path, and during the summer of 1928 he entered into a discussion with the leading Serbian daily *Novo doba* on the topic of Split patriotism. With the introduction of King Alexander's dictatorship in 1929 all political parties, among them the People's Radical Party, were abolished.

Keywords: Uroš Desnica, Split, People's Radical Party, elections, *Država*, Split County Assembly

Neobjavljeni izvori

Sveučilišna knjižnica u Splitu (SVKST)

Arhivska ostavština Ante Trumbića (TO)

Zapisnici sa sjednice općinskog vijeća u Splitu (ZOV)

Periodika

Država (Split)

Jadran (Split)

Jadranska pošta (Split)

Naše selo (Split)

Novo doba (Split)

Obzor (Zagreb)

Pobeda (Split)

Pučki list (Split)

Literatura

Ljubomir ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 15/1982., 163–222.

Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995.

Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, sv. 2, Zagreb 1974.

Ljubo BOBAN, „Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914–1934)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 18/1985., 167–214.

Ante BRALIĆ, *Zadar u doba Prvog svjetskog rata*, doktorska disertacija, Zadar 2005.

- Marijan BULJAN, „Splitski općinski izbori 1928.“, *Historijski zbornik*, 66/2013., br. 2, 329–364.
- Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006.
- Marijan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*, Zadar 1998.
- Arsen DUPLANČIĆ, „Izvori za povijest masonstva u Splitu“, *Croatica Christiana Periodica*, 16/1992., br. 30, 104–115.
- Tereza GANZA-ARAS, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split 1992.
- Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970.
- Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd 1979.
- Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2, Zagreb 1989.
- Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992.
- Hrvatski biografski leksikon (HBL)*, sv. V, Zagreb 2002.
- Hrvatski biografski leksikon (HBL)*, sv. VI, Zagreb 2005.
- Aleksandar JAKIR – Norka MACHIEDO-MLADINIĆ (ur.), *Izabrani spisi Ive Tartaglie*, Split 2013.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, „Uspostava Zemaljske vlade za Dalmaciju u Splitu 2. studenoga 1918“, 1918. u hrvatskoj povijesti: zbornik (ur. Romana Horvat), Zagreb 2012., 203–212.
- Zdravka JELASKA MARIJAN, „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenoga 1918. – 20. siječnja 1919.)“, *Godina 1918: prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa* (ur. Zlatko Matijević), Zagreb 2010., 155–170.
- Nadežda JOVANOVIĆ, „Prilog proučavanja odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1970., br. 1, 61–76.
- Šimun JURJIŠIĆ, *Glasoviti Splićani*, Split 2008.
- Petar KROLO, „Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928. godine“, *Život i djelo Ante Trumbića: prilozi sa znanstvenog skupa* (ur. Ljubo Boban i Ivan Jelić), Zagreb 1991., 137–151.
- Ivanka KUIĆ, „Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138.
- Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1967.
- Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike „novog kursa“*, Zagreb 1972.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001.
- Zlatko MATIJEVIĆ, „Kazalo osoba“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 14/2008., 597–621.
- Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature (1924–1929)*, Zagreb 1972.
- Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.
- Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991 – 2003)*, Zagreb 2003.
- Franko MIROŠEVIĆ, *Počelo je 1918 ... : Južna Dalmacija 1918–1929.*, Zagreb 1992.
- Franko MIROŠEVIĆ, „Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50/2008., 300–307.
- Franko MIROŠEVIĆ, „Politički program skupštine dubrovačke oblasti 1927.–1928.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1992., br. 3, 117–128.
- Hrvoje MOROVIĆ, *Grada za bibliografiju splitske periodike*, Split 1968.
- Šime PERIČIĆ, „Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine“, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20/1973., 7–48.

- Ivo PERIĆ – Hodimir SIROTKOVIĆ, „Politička djelatnost i politički lik Josipa Smodlake“, u: Josip SMODLAKA, *Izabrani spisi* (prir. Ivo Perić i Hodimir Sirotković), Split 1989., 9–203.
- Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*, Split 1991.
- Jaroslav ŠIDAK i dr. *Povijest hrvatskog naroda 1860. – 1914.*, Zagreb 1968.
- Petar POŽAR, *Znameniti i zaslužni Splićani*, Split 2001.
- Branislav RADICA, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918–1930 godine*, Split 1931.
- Paulina RADONIĆ VRANJKOVIĆ, „Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu 1927. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40/2008., 249–274.
- Drago ROKSANDIĆ, „Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha“, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–511.
- Drago ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga: Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VII 1874 – Split, 13. VII 1941)“, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Beograd 2014., 295–314.
- Josip SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake* (ur. Marko Kostrenčić), Zagreb 1972.
- Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002.
- Nedim ŠARAC, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1919. godine s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1975.
- Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918.*, Zagreb 1970.
- Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918 –1941)“, *Povijesni prilozi*, 8/1989., 91–141.
- Ferdo ŠIŠIĆ, *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata*, Zagreb 1920.
- Marina ŠTAMBUK-ŠKALIĆ – Zlatko MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919. (izabrani dokumenti)“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 14/2008., 71–596.
- Tko je tko u NDH* (ur. Darko Stuparić), Zagreb 1997.

15.

SENATORI IZ SPLITA: SUOČAVANJE S KRIZOM JUGOSLAVIJE I JUGOSLAVENSTVA

Stjepan Matković

UDK: 328(497.1):32-05(497.58)“193“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Autor u tekstu obrađuje djelovanje političara iz Splita i okolice (Budislav Grga Angjelinović, Uroš Desnica, Petar Gjirlić, Frano Ivanišević i Ivan Majstrovic) koji su nakon uspostave šestosiječanjskog režima ušli imenovanjem ili izborom u Senat Kraljevine Jugoslavije na temelju čl. 32 Ustava. Riječ je o pripadnicima raznih političkih struja jugoslaven-ske orijentacije čiji javni nastup tijekom 1930-ih doživljava novu afirmaciju predstavljanjem Primorske banovine u Senatu. S druge strane, analiza njihovih nastupa pokazuje razmimo-ilaženja u pristupu prevladavanju državne krize i preispitavanju nacionalnog identiteta, pri čemu se prelamaju utjecaji lokalnih prilika i osobni pogledi pojedinih senatora u skladu s njihovim svjetonazorima.

Ključne riječi: Split, senatori, jugoslavenstvo, integralizam

UVODNE NAPOMENE

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata, raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja Kraljevstva SHS Split je stekao u temeljito izmijenjenim prilikama zamjetno drugačiji značaj u odnosu na ranije razdoblje. Koristeći svoj istaknuti položaj u središnjem dijelu istočnojadranske obale, činjenicu da je već od ranih 1880-ih nakon pada autonomaske uprave preuzeo ulogu predvodnika hrvatskoga narodnog pokreta u dalmatinskoj krunovini i istovremeno uzimajući u obzir ishod postupnog rješavanja jadranskog pitanja kojim su u korist Italije izgubljeni znatni dijelovi pripadajućeg teritorija, postao je glavno središte upravnog, gospodarskog i kulturnog života Dalmacije, ali i najveća pomorska luka nove države koja joj je trebala omogućiti veće otvaranje prema svijetu.¹ Takav izmijenjeni položaj je u velikoj mjeri utjecao i na politička kretanja, koja su postala iznimno dinamična.

¹ Za najzaokruženiji pregled širih kretanja u međuratnom Splitu s mnogo statističkih pokazatelja i temeljitom analizom političkih kretanja vidi: Aleksandar JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, München 1999.

Još na početku 20. stoljeća u Splitu je sve više do izražaja dolazila skupina političara koja je u novim okolnostima zaoštrevanja unutarnje krize dualističkog uređenja u Monarhiji i rasta napetosti između dvaju blokova europskih velesila radi izlaska iz vlastitog podređenog položaja zagovarala primjenu već otprije lansirane ideje narodnog jedinstva Hrvata i Srba. S afirmacijom politike „novog kursa“ ta je koncepcija dobila obnovljen zamah i time čvršće poticala povezivanje njezinih zagovornika na jugu Monarhije, a istovremena smjena na prijestolju u Beogradu samo je još više utjecala na širu promociju načela narodnog jedinstva i organiziranije poticanje južnoslavenskog pokreta u skladu s okolnostima tako da se on najviše izražavao na području promicanja kulturnih veza. Tijek vremena pokazao je da je u splitskom primjeru bila očita heterogenost navedene skupine političara koja se najviše izražavala u generacijskoj podjeli i međusobnim rivalitetima. Potonji problem bio je napose vidljiv u sukobima između dvojice splitskih odvjetnika, Ante Trumbića i Josipa Smodlake, oko provedbe političke taktike, no obojica su u suštini ostali dosljedni protivnici Dvojne Monarhije i zagovornici južnoslavenskog povezivanja kao ključa za prevladavanje dvostruke hegemonije pod habsburškom dinastijom. Upravo na tragu taktičkih razlika osnovana je pod Smodlakinim vodstvom Hrvatska pučka napredna stranka, koja je bezuvjetno zastupala ideologiju jugoslavenskog nacionalizma i u čijim su se redovima nalazila mlada, ali već renomirana i poduzetna imena poput Ivana Meštrovića, Ive Tartaglie, Emanuela Vidovića, Prvislava Grisogona i Vicka Iljadice bez čijeg bi udjela, naročito onog umjetničkog, agitacija tog relativno uskog, ali vrlo utjecajnog kruga bila znatno slabije prohodna.² Taj liberalno-naprednjački krug bio je i nešto širi jer su „mnoge splitske porodice znatno ranije bile nadahnute srbofilmskim jugoslavenstvom kao ideologijom“, o čemu je svjedočio i dolazak srpskog prijestolonasljednika Aleksandra u kolovozu 1910. u Split kao i nadolazeći Balkanski ratovi u kojima su sudjelovali i splitski dobrovoljci.³ Na početku Prvoga svjetskog rata dio dalmatinskih naprednjaka i jugoslavenskih simpatizera bio je pohapšen i interniran u raznim mjestima Austrije, dok se Meštrović s Trumbićem priključio zadaći osnivanja Jugoslavenskog odbora u inozemstvu. Unatoč brojnim sporovima između vodstva tog Odbora i predsjednika srbijanske vlade, tijekom rata njihov je zajednički cilj bio rušenje Monarhije i „narodno ujedinjenje“ stvaranjem jugoslavenske države što su usuglasili potpisivanjem Krfske deklaracije. Kraj rata pokazao je pak da povijesni razlozi vode prema trajnom raskidu s bečkim centralizmom pod kojim se navedeni krug osjećao skućeno, a potreba za hitnom obranom od prijetnji ekspanzije talijanskog nacionalizma išla je u prilog nove zadaće koju su kroz svoje djelovanje kontinuirano zagovarali pripadnici političke emigracije od Sarajevskog atentata na dalje.

U takvom je ambijentu Split sa svojim vodećim ljudima doživio razdoblje epohalnog prevrata i pri tome postao jednim od snažnijih okupljališta zagovaratelja različitih tipova jugoslavenstva.⁴ Na sastanku održanom 2. srpnja 1918. pristalice raznih stranaka iz Dalmaci-

² Tihomir CIPEK – Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914.*, Zagreb 2006., 567–586; Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001., 25–46.

³ Anatolij KUDRJAČEV, *Ča je pusta Londra...*, Split 2002., 61 i Frano IVANIŠEVIĆ, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Split 1932., 104.

⁴ O različitim tipovima jugoslavenstva vidi: Jovo BAKIĆ, „Nova Evropa: između prečanskog integralnog i hrvatskog minimalnog jugoslavenstva“, *Nova Evropa 1920–1941. Zbornik radova* (ur. Marko Nedić i Vesna Matović), Beograd 2010., 108–121.

je osnovali su Narodnu organizaciju s političkim programom: „jedinsteni narod Srba, Hrvata, Slovenaca ima neotudljivo pravo i dužnost da srestvom samoodredjenja ostvari svoju jedinstvenu nezavisnu državu.“⁵ Tom su prigodom ustrojani politički i gospodarski odbori u čijim redovima će biti neki od najistaknutijih zagovornika jugoslavenske ideje u međuratnom razdoblju. Budući senator Majstrović tada je izrazio nezadovoljstvo što su u Banskoj Hrvatskoj do izražaja došle stranačke borbe tako da je Dalmacija bila „pozvana“ potaknuti proces jedinstvenog političkog djelovanja. Sljedeća činjenica bila je da su iz političkog kuta gledanja predstavnici dalmatinske Zemaljske vlade imali pri kraju studenoga 1918. jednu od važnijih uloga u postupku ubrzanog proglašavanja zajedničke države sa Srbijom jer su svojim prijedlogom koji su uputili Narodnom vijeću SHS u Zagrebu ultimativno zaprijetili da će se Dalmacija samostalno ujediniti sa Srbijom ako Narodno vijeće, kao vodeći faktor Države SHS, ne požuri pozitivno definirati svoj odnos sa službenim Beogradom i time stvoriti integralnu južnoslavensku državu.⁶ Ulazak savezničke vojske u Split i napeto iščekivanje rezultata mirovne konferencije još su više poticali mišljenje među „integralistima“ da će se prihvaćanjem centralističkog uređenja Kraljevstva SHS ubrzati koheziju nove države i pokazati njezina unutarnja snaga.⁷ S druge strane, one političke snage koje su tijekom promjena sa svojim programima republikanizma i primjene načela narodnog samoodređenja stekle širu potporu ili održavale svoje od ranije izgrađene pozicije na području Banske Hrvatske još nisu imale čvršća uporišta u Dalmaciji i trebat će proći određeno vrijeme da zauzmu istaknutiji položaj u javnom životu. Shodno takvim odnosima moglo se očekivati da će nova državna tvorba imati svoje čvrsto uporište u dalmatinskom središtu. Osnivaju se ustanove poput Jugoslavenskog Lloyda, Jadranske straže i podružnice središnjeg odbora Jugoslavenske matice iz Beograda koje su nastojale kroz kulturno-socijalni i privredni rad, napose jačanje pomorske svijesti, poticati svijest o potrebi jačanja veza unutar Kraljevine i održavati utjecaj na iseljništvo.⁸ Skora pojava Organizacije jugoslavenskih nacionalista sa centralnim odborom u Splitu, u koju zapravo i nisu bili uključeni mnogi jugoslavenski orijentirani pojedinci iz tog grada, bila je važna potvrda u prilog vidljivosti takvog tipa državnih integralista spremnih i na korištenje fizičke sile.⁹ Međutim, prvotni optimizam polako je kopnio i unutarnja državna kriza utjecat će na postupnu promjenu raspoloženja u prilog onih snaga koje su bile nezadovoljne beogradskom upravom.¹⁰ Kao jedan od pokazatelja

⁵ „Narodni zbor u Splitu. Politička rezolucija“, *Novo doba* (Split), br. 24, 3. 7. 1918., 1.

⁶ Zlatko MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, *Fontes*, 14/2008., 63.

⁷ Prema izvješćima američke mornarice „jedan element jugoslavenskog naroda koji ne želi da Jugoslavija bude dio Srbije“, a ta je „stranka ovdje u manjini, ali su njezini članovi navodno iz redova intelektualaca i kulturnih viših klasa“. Vidi: Vjekoslav PERICA, „Međunarodna misija u Splitu nakon Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 42/2010., br. 1, 148.

⁸ Hrvatski državni arhiv, Građanske stranke i društva, grupa VII, br. 2163; Grga NOVAK, *Naše more*, Zagreb 1932., 285–326 i Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, Zagreb 2005.

⁹ O Orjuni vidi: Branislav GLIGORIJEVIĆ, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista“, *Istorija XX veka*, knj. V, Beograd 1963., 315–396; Ivan J. BOŠKOVIĆ, *Orjuna. Ideologija i književnosti*, Zagreb 2006. i Stevo DJURASKOVIĆ, *Fascism in Central Europe: The Organisation of the Yugoslav Nationalists-Orjuna, 1921–1929*, magistarski rad, Budimpešta 2007. Među pripadnicima Orjune nije bilo niti jednog budućeg senatora iz Splita. Prema navedenim autorima najbliža veza s jednim od budućih senatora bio je njegov brat Berislav Angjelinović.

¹⁰ I glasilo dalmatinskih radikala prije uvođenja diktature navodi: „Prvih godina po oslobogjenju i ujedinjenju o Dalmaciji i o njezinoj važnosti za cijelu našu Kraljevinu nije se vodilo onoliko brige, koliko je trebalo.“ Vidi: „Dalmacija nakon Kraljeva puta“, *Država* (Split), br. 163, Split, 10. 10. 1925., 1.

širenja nezadovoljstva dovoljno govori činjenica da su i neki neosporni zagovornici stvaranja integralne jugoslavenske države i jugoslavenstva postali razočarani razvojem situacije te su se shodno tome ili vratili svojim ishodišnim političkim korijenima ili su se okrenuli kritici državnog centralizma. Ni neki drugi potezi poput onog da je Split nakon proglašenja šestosiječanjske diktature i donošenja Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine Jugoslavije na upravna područja postao sjedištem Primorske banovine nisu više mogli potisnuti rašireno nezadovoljstvo stanjem u državi, napose stoga što ni mjere diktatorskog režima nisu pridonijele bržem suzbijanju posljedica gospodarske krize, a nacionalno se pitanje sve više zaoštravalo. S druge je strane dio elite i dalje vjerovao u mogućnosti popravljanja odnosa u državi ili se nadao njezinoj konsolidaciji pri čemu su otpočeka smatrali da je raspuštanje Narodne skupštine i svih stranaka bilo opravdano zbog težine međustranačkih sukoba i da je zato bilo nužno „vesti reda“.¹¹

* * *

Ustav od 3. rujna 1931. uveo je dvodomno Narodno predstavništvo, koje se sastojalo od Narodne skupštine i Senata. Uvođenje takvog sustava doživjelo je podršku režimski orijentiranih skupina koje su tvrdile da je Senat „stvorio Kralj Ujedinitelj, rukovođen Svojom Karađorđevskom pronicljivošću i mudrošću, sa naročitim zadatkom da Senat bude budni čuvar velikih ideja Ujediniteljevog Manifesta od 6 januara 1929 godine, branilac jugoslovenske misli i zatočnik ustavnog poretka u zemlji“.¹² Ustavni je zakon odredio da Senat ima mješovito obilježje prigodom njegova popunjavanja. Sastojao se od 46 izabranih i od kralja imenovanih senatora, pri čemu se izbor obavljao u tijelima banovina na ograničen način jer su pravo glasa imali narodni zastupnici u Narodnoj skupštini, svi banovinski vijećnici i svi prisjednici općina tako da je taj izbor ovisio o potpori režima.¹³ Biranje senatora bilo je javno, obavljalo se prema biračkom popisu i održavalo po izbornim jedinicama na način da je svaka banovina predstavljala jednu izbornu jedinicu, a takav status imao je i Beograd sa svojim upravnim područjem kao središte države. Osim toga, Ustav je odredio da je starost od četrdeset godina uvjet za obavljanje senatorske dužnosti, a mandat senatora je trajao šest godina. Kasnije se često govorilo da su senatori bili službeni političari koji su naročito u slučaju imenovanja bili zapravo časno umirovljeni. Međutim, popis senatora ukazuje da je među njima bio niz eminentnih imena iz različitih sfera djelovanja, čija je riječ i dalje imala svoj značaj u javnosti Kraljevine Jugoslavije. Na taj je

¹¹ Veliki župan splitske oblasti je 25. 1. 1929. raspustio i „one stranke koje do sada nisu bile raspuštene a to su: organizacije Narodne Radikalne Stranke, Jugoslavenske Demokratske Stranke, Samostalno-Demokratske Stranke, Zemljoradničke Stranke i Ženski pokret“. „Daljnje raspuštanje stranačkih organizacija u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 25, 25. 1. 1929., 4.

¹² „Živeli Senator!“ *Jugoslovenski glas* (Zagreb), br. 1, 7. 1. 1936., 2.

¹³ Dalibor ČEPULO, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, Zagreb 2012., 274–275 i Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, knj. II, Zagreb 1961., str. 33–34. Tekst zakona o izboru senatora vidi u: *Politika* (Beograd), br. 8404, 2. 10. 1931., 1–2.

način Senat trebao biti elitističko okupljalište koje nadopunjuje rad Narodne skupštine i može korigirati njezino djelovanje.

Iz područja Splita i njegove okolice birano je ili imenovano više senatora. Na prvim izborima za Senat u Primorskoj banovini, koji su održani 3. siječnja 1932. u Splitu kao i u ostalim banovinskim središtima Kraljevine Jugoslavije, izabrani su ministar bez lisnice Nikola Precca te dvojica odvjetnika Uroš Desnica i Ivo Majstrović. Prema lokalnim izvješćima glasanje je obavljeno u vijećnici splitske općine. Od 143 registriranih glasača, izboru je pristupilo njih 118 ili 82% uz objašnjenje da su loše vremenske prilike – velik snijeg u zaleđu i otežani promet – onemogućile bolji odaziv izbornika.¹⁴ Na biralištima nisu bile prijavljene nepravilnosti niti je došlo do uobičajenih izgreda, kao što je to bio slučaj tijekom parlamentarnih izbora. Kao prvi izabrani zamjenik senatora Nikole Precce iz Hercegovine izabran je tom prigodom i don Petar Gjirlić. On je zbog Preccina zadržavanja skupštinskog mandata u mostarskom izbornom srežu ušao u Senat, gdje se pokazao kao jedan od aktivnijih senatora. Sljedeće godine, 18. lipnja, kraljevim je ukazom za senatora imenovan don Frano Ivanišević. Na dopunskim izborima od 3. veljače 1935. za novog je senatora izabran Budislav Grgur Angjelinović. Izbori održani 6. veljače 1938. za Primorsku banovinu uveli su u Senat kandidate koji nisu bili iz Splita.¹⁵ Konačno, posljednji izbori uslijedili su 12. studenoga 1939. u znatno izmijenjenim okolnostima jer je u međuvremenu ustrojena Banovina Hrvatska, kojom su nestale Savska i Primorska banovina, tako da su izbori za novo jedinstveno područje održani u zagrebačkoj Gradskoj vijećnici.¹⁶ Na tim su izborima postavljene liste vladajućih skupina u ime Jugoslavenske radikalne zajednice i Hrvatske seljačke stranke u savezništvu sa Samostalnom demokratskom strankom, dok su se oporbene stranke sustegnule od glasanja. I tom prigodom nije više bilo izabranih senatora iz Splita.¹⁷ Ipak, među senatorima su formalno bila još tri dobro poznata imena iz splitskog miljea. Kraljevski namjesnici su 16. rujna 1939. ukazom imenovali za senatore liječnika Jakšu Račića, bivšeg gradskog načelnika i bana Ivu Tartagliu te bivšeg poslanika Josipa Smodlaku.¹⁸ Međutim, oni više nisu ni mogli sudjelovati u radu Senata jer se on više nije sastajao, a u obzir valja uzeti i činjenicu da su vlasti Banovine Hrvatske zagovarale parlamentarnu apstinenciju jer su smatrale da su dotadašnji izbori bili nelegitimni. Na kraju, formalno bi među splitske senatore mogao biti uvršten i Lujo Vojnović, ako bi se u obzir uzela činjenica da se rodio (1864.) u Splitu. No, iz njegovih je nastupa, koji su u mnogo čemu bili podudarni s

¹⁴ „Izbor senatora za Primorsku Banovinu“, *Novo doba* (Split), br. 2, 4. 1. 1932., 1.

¹⁵ U Primorskoj banovini izabrani su nositelj liste HSS-a zemljoradnik Šime Belamarić iz Mandalice kod Šibenika i nositelj liste Jugoslavenske radikalne zajednice nadzornik škola u mirovini i predsjednik općine u Kninu Dušan Novaković, dok su njihovi zamjenici bili gostioničar Ilija Škobić iz Konjica i posjednik Danilo Desnica iz Obrovca. Izborima je pristupilo 130 od 159 birača s pravom glasa, pri čemu je HSS dobio 69, a JRZ 61 glas. Vidi: „Juče su izvršeni izbori za Senat“, *Politika* (Beograd), br. 10669, 7. 2. 1938., 3.

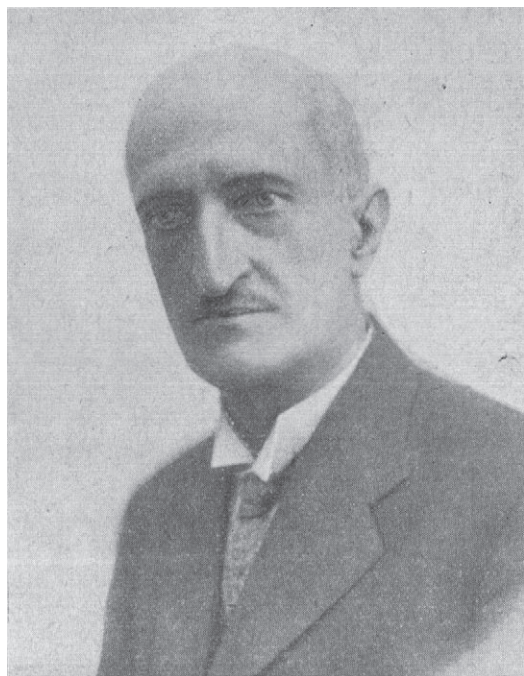
¹⁶ Prigovore zbog raspisivanja senatskih izbora u ime „opozicionoga jugoslovenskog mišljenja u banovini Hrvatskoj“ u skladu sa tumačenjima zakonskih odredbi vidi u: „Pred senatske izbore“, *Narodni list* (Split), br. 2, Split, 9. 11. 1939., 1.

¹⁷ S dalmatinskog područja bivše Primorske banovine izabrani su bivši načelnik Dubrovnika Miho Skvrce, seljak Nikola Srdović, seljački posjednik Šime Belamarić, bivši ministar Niko Subotić iz Šibenika i predsjednik općine Korčule Vinko Sarnečić. Na te se izbore odazvalo „oko 400“ od ukupno 785 upisanih birača. Vidi: „Juče je izvršen izbor 47 senatora“, *Politika* (Beograd), br. 11298, 13. 11. 1939., 4.

¹⁸ Vidi: „Ukazom kraljevskih namesnika imenovano je 37 senatora“, *Politika* (Beograd), br. 11302, 17. 11. 1939., 5.

Sl. 1. Ivo Tartaglia, gradonačelnik Splita
1918. – 1928.

Sl. 2. Jakša Račić, gradonačelnik Splita
1929. – 1933.

drugim senatorima koji su opravdavali kraljevu politiku od 6. siječnja 1929. i jugoslaven-
ski integralistički pravac, vidljivo da nije imao dodirnih točaka sa svojim rodnim gradom,
nego je u središte zanimanja kad je riječ o lokalnim prilikama ponajprije stavljao Dubrov-
nik, koji je bio po mnogim pojedinostima povezan s poviješću poznate obitelji Vojnović.

KRATKE BIOGRAFIJE SENATORA

Ukažimo sada abecednim redom na biografske podatke o aktivnim senatorima koji su dolazili iz Splita i okolice. Budislav Grga Angjelinović bio je rodom (1886.) iz Sućuraja na otoku Hvaru. Gimnaziju je završio u Splitu. Pohađao je studij prava u Zagrebu, Pragu i Lavovu, doktorirao je u Zagrebu i Lavovu, a diplomirao još studij povijesti i zemljopisa u Zagrebu. Tijekom studija bio je jedan od prvaka Starčevićanske akademske mladosti koja je pristajala uz frankovačke pravaše, iz čega se moglo pretpostaviti da će se razviti u nacionalnog radikala. Pri kraju studija sudjelovao je u pokretanju omladinske revije *Mlada Hrvatska* (1908.) i predvodio mladohrvatski pokret, koji je ubrzo napustio odlaskom u Dalmaciju, gdje je započeo karijeru kao odvjetnički pripravnik u Zadru i Splitu. Politički se vezao uz dalmatinsku Stranku prava u kojoj se isticao po protuaustrijskim nastupima, distancirajući se time u potpunosti od frankovačke ideologije strogo vezane uz rješavanje hrvatskog nacionalnog pitanja unutar habsburškog okvira. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata više je puta kao politički nepouzdana osoba uhićen i interniran u Šibeniku, Zadru, Mariboru i

Grazu. Nakon amnestije koju je proveo novi car i kralj Karlo I. (IV.) prešao je u Zagreb, gdje je suurediavao utjecajni dnevnik *Hrvatska država*. Riječ je o organu Starčevićeve stranke prava (SSP), koja je preuzela jednu od glavnih uloga u koncentraciji različitih stranaka i struja okupljenih oko jugoslavenskog pokreta. Nakon smrti njezinog predsjednika Mile Starčevića i dolaska na taj položaj zubara Ante Pavelića, još jednog jugoslavenskog senatora u budućnosti, SSP je nastavila zastupati antantofilski smjer s time da je postupno zauzimala sve otvoreniji stav protiv opstojnosti Austro-Ugarske i habsburške dinastije te se zalagala za provedbu jugoslavenske državotvorne ideje. Angjelinović je nakon uspostave Narodnog vijeća SHS pri kraju 1918. postavljen za njegova tajnika, člana plenuma, povjerenika Sekcije za organizaciju i agitaciju te povjerenika za javnu sigurnost u Zagrebu. Na tom je položaju

Sl. 3. Budislav Grga Angjelinović

proveo gušenje pobune 53. i 25. domobranskih pukovnija iz sastava tada već poražene i propale zajedničke austro-ugarske vojske na Jelačićevom trgu. Kasnije je polemizirao u međuratnom tisku o tom krvavom događaju, braneći svoje odrješito držanje u obračunu s protivnicima kao jedini način obrane ujedinjenja. Najpoznatiji je bio njegov proturječni istup na sjednici Ustavotvorne skupštine kada je obraćajući se zastupnicima u povodu javnih prozivanja neuvijeno izjavio: „Gospodo onda sam ja po mojoj dužnosti smatrao da treba prvi tako da počnem, smatrao sam da je to moja dužnost i ja se s tim krvavim rukama, koje mi prebacuju, ponosim.“¹⁹ Premda je svoja gledišta prilagođavao političkim promjena, ostao je dosljedan samoobrani te povijesne epizode pa je i u Senatu izjavio 1939. da je „vazda bio nosilac čvrste ruke prema frankovcima, koji hoće da ruše državu“. Narodno vijeće SHS izabralo ga je u Privremeno narodno predstavništvo, a u Ustavotvornoj skupštini je glasovao za prihvaćanje Vidovdanskog ustava. Uspostavom Kraljevstva SHS pristupio je Demokratskoj stranci (DS), znatno pridonijevši širenju njezinih organizacija po Dalmaciji koje su zagovarale primjenu načela integralnog jugoslavenstva. No, izrazio je neslaganje prema represivnom dijelu metoda ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribićevića, koji je uskoro osnovao Samostalnu demokratsku stranku i tako postao velikim suparnikom u osvajanju „prečanskog“ političkog prostora. S druge strane, njegova braća, odvjetnici Beri-

¹⁹ „Jedinstvo, federalizam, autonomizam“. Govor dra B. G. Angjelinovića na sjednici Ustavotvorne skupštine 26. IV 1921., *Riječ* (Zagreb), br. 98, 30. 5. 1921., 6.

slav i Danko, koji je bio i književnik, bili su također istaknuti u javnom životu kao pristaše jugoslavenske nacionalističke ideje.²⁰

Poput većine budućih senatora i Angjelinović je zauzimao izrazito kritičan stav prema radićevskoj politici, smatrajući je simbolom nenačelnih metamorfoza. Tako je osobito kritizirao ulazak Radića i HSS-a u vladu s radikalima kao štetan potez za načela jugoslavenstva.²¹ Angjelinović je u svojoj stranci bio član glavnog odbora, a 1928. je izabran za predsjednika posebne organizacije hrvatskih demokrata u sklopu DS-a. Podržavao je stranački program održivosti političkog sustava na Vidovdanskom ustavu i zagovarao poboljšanje hrvatsko-srpskih odnosa, koji su bili ključ jugoslavenske politike. Kao pripadnik DS-a biran je u Narodnu skupštinu na svim izborima od 1920. do 1927., a u kabinetu prve vlade Velje Vukićevića (1927. – 1928.) imenovan je ministrom pripreme za Ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona. U tom je razdoblju zauzeo stanovište da su Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod, uvjeren je da će se tradicionalna „plemena“ stopiti u jugoslavenstvu te se istodobno isticao kao jedan od ustrajnih protivnika učestalih prijedloga o potrebi federativnog uređenja države. Za njega je Beograd morao biti središte državne politike jer on nije više srpski, nego jugoslavenski glavni grad. U tom je smislu zahtijevao stvaranje jedinstvenog fronta koji treba voditi beskompromisnu borbu protiv protivnika narodnog jedinstva bez obzira na njihova ideološka usmjerenja. Na oblasnim izborima 1927. njegova je lista ostvarila zapažen rezultat u južno-dalmatinskom izbornom okrugu. Nakon atentata na Stjepana Radića i drugove u Narodnoj skupštini predsjednik vlade Anton Korošec imenovao ga je ministrom građevina. Prigodom dolaska u Split (5. 9. 1928.) priređene su demonstracije protiv njegova političkog držanja. One su ukazale da je skupštinsko krvoproliće u znatnoj mjeri utjecalo na promjenu klime u tom gradu. Nakon uvođenja šestosiječanjske diktature Angjelinović je postao jednim od oslonaca režima iz redova hrvatskog kadra. Na početku 1929. imenovan je opunomoćenim ministrom i izvanrednim poslanikom u Pragu, a kasnije i poslanikom u Beču. Izabran je ponovno za narodnog zastupnika na skupštinskim izborima 1931. i 1935., a zatim je sudjelovao u osnivanju režimske Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS), u kojoj je obavljao dužnost drugog potpredsjednika i stranačkog predsjednika banovinskog odbora Primorske banovine. Na toj se dužnosti zalagao za stvaranje jugoslavenskog duha koji je, po njemu, trebao biti podloga funkcioniranja države.²² U vlada Milana Srškića i Nikole Uzunovića nastavio je obavljati ministarske dužnosti tako da je kod prvoga bio ministar bez portfelja (1932. – 1934.), a kod drugoga i ministar za fizički odgoj. Na dopunskim izborima 3. veljače 1935. izabran je za senatora u Primorskoj

²⁰ O ulozi Berislava Angjelinovića u Orjuni vidi: B. GLIGORIJEVIĆ, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista“, 326–327. Upada u oči da će kasnije Ivo Tartaglia opisati senatora B. G. Angjelinovića isto tako kao „orjunaša“ koji je ekstremnim potezima pokušavao fašizirati Jugoslaviju. Aleksandar JAKIR – Norka MACHIEDO-MLADINIĆ (ur.), *Izabrani spisi Ive Tartaglie*, Split 2013., 323.

²¹ Tonči ŠTIN, „Prodor i pobjeda HSS-a u Dalmaciji (1923.-1928.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32–33/1999. – 2000., 313.

²² „Prva skupština stranke“, *Pučka prosujeta*, 12/1932., br. 11, 242. Vrsni novinar i neko vrijeme jugoslavenski diplomat Bogdan Radica nepovoljno je zbog odnosa prema središtu Kraljevine ocijenio Angjelinovića i još neke Dalmatince parafrazirajući Trumbića: „(...) služeći Beogradu, uspravljaju Beograd i zavaravaju ga.“ Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 2, München – Barcelona 1984., 11.

banovini kao jedini kandidat s istaknutom listom. Ipak, na posljednjim skupštinskim izborima 1938. ostvario je slab rezultat u splitskom izbornom kotaru čime se pokazalo da je njegova karijera koja se tada kretala u okvirima „blage opozicije“ zadobila padajuću putanju. Međutim, on je i dalje obavljao dužnosti poput direktora novopokrenutog *Narodnog lista*, tjednika JNS-a za primorske krajeve u Splitu, kojim se nastojalo okupiti jugoslavenske elemente u sklopu Banovine Hrvatske i održati ih na javnoj sceni. Pri tome je zamjetno da je vrlo glasnu oporbu od tada imao među pristašama lokalnih sokolskih društava, koji su smatrali da je Angjelinović revidirao ideju jugoslavenskog nacionalizma jer je započeo prozivati srbijanske političare da su zloupotrijebili centralnu vlast u svoju korist i tvrditi da je nastupilo razdoblje kad je nužno rješavanje hrvatskog pitanja unutar Kraljevine Jugoslavije. U Senatu je 1938. izabran u Odbor za proučavanje međunarodnih konvencija. Istovremeno je dosljedno kritizirao vanjsku politiku predsjednika vlade Milana Stojadinovića zbog zatopljanja odnosa s nacističkom Njemačkom i fašističkom Italijom jer je u tome vidio samo još jedan prilog urušavanju ustanova dotadašnje kolektivne sigurnosti u Europi. Tijekom 1939. u Senatu je kao – kako se sam predstavio – „jugoslavenski nacionalist hrvatskog plemena“ lojalan kruni načelno podržao sporazum predsjednika vlade s Hrvatskom seljačkom strankom, uz zadržavanje opozicijskog stava prema Cvetkoviću i Mačeku, smatrajući da se samo „saradnjom svih plemena ili dijelova naroda stvara ili izgrađuje jugoslovenska misao i jugoslovenski narod u jugoslovenskoj državi“. Neposredno nakon sloma Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. otišao je u emigraciju, gdje je obavljao dužnost ministra u izbjegličkoj vladi. Održao je niz propagandnih govora na londonskom radiju, zagovarajući stvaranje jedinstvenog fronta u borbi protiv njemačkih okupatora. Agitirao je dosta među iseljenicima u Južnoj i Sjevernoj Americi. Pri kraju rata (1944.) se u pismu upućenom predsjedniku izbjegličke vlade Božidaru Puriću ogradio od rada kraljevske vlade, a nakon svršetka rata vratio se u domovinu i izražavao oporbena gledišta prema novim vlastima.

Uroš Desnica (rođ. 1874.) je bio rodom iz Obrovca i dolazio je iz već etablirane obitelji u javnom životu. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a u Zadru je maturirao u klasičnoj gimnaziji. Zatim je studirao pravo u Beču, gdje je u osvit 20. stoljeća stekao i doktorat (1900.). U središtu Monarhije se tijekom studija istaknuo kao jedan od agilnijih sudionika udruge srpskih studenta *Zora*. Nakon završetka studija vratio se u Zadar i otvorio vlastiti odvjetnički ured. Politički se aktivirao u sklopu već uhodane Srpske stranke za Primorje, koja je djelovala na području Dalmacije i svoju izbornu bazu imala na području zadarskog zaleđa i u Boki kotorskoj. Desnica je bio među potpisnicima značajne Zadarske rezolucije (1905.), koju su sastavili predstavnici srpskih stranaka iz Banske Hrvatske i Dalmacije, čime je politika „novoga kursa“ kroz širu suradnju hrvatskih i srpskih političara te nagovještaj mirnijeg suodnosa i s talijanskim političkim predstavnicima doživjela klimaks.²³ Uz to

²³ U biografskoj natuknici o njemu, koju je napisao sveučilišni profesor iz Beograda Dragoslav Pavlović, a objavljena je u *Hrvatskoj enciklopediji* (sv. 4, Zagreb 1942., 687) Uroš Desnica opisan je kao jedan od prvaka „među Srbima u Dalmaciji“ koji je „vodio živu borbu protiv talijanske okupacije Dalmacije“. Podatak je znakovit u kontekstu vremena i mjesta objavljivanja te natuknice jer prema podatku iz impresuma tada još nije došlo do talijanske kapitulacije u Drugome svjetskom ratu i novonastale geopolitičke situacije u kojoj Italija više nije bila saveznik NDH. Međutim, prema svemu sudeći taj je svezak objavljen u ljeto 1943. tijekom Mussolinijeva pada. O leksikografskoj obradi obitelji

je bio izabran u „odbor za sporazum radi zajedničke akcije s Hrvatima“ u svojstvu zamjenika Antuna Puljezija. S gledišta svjetonazorskih podjela ubrajan je među srpske političare mlade liberalne orijentacije koji su postupno potiskivali konzervativnu struju predvođenu višim pravoslavnim svećenstvom i tako preuzeli glavnu ulogu u Srpskoj stranci.²⁴ U povodu proglašenja i izvedene aneksije Bosne i Hercegovine Desnica je objavio protuaustrijske članke u talijanskim časopisima, čime se svrstao u krug političara koji su otvoreno osudili državno priključenje dvaju nekadašnjih pokrajina osmanske imperije, vidjevši u njemu jedan od pokazatelja provedbe germanskog koncepta *Drang nach Osten* u djelo. Prije izbivanja rata bio je izabran u studenome 1913. za predsjednika Odvjetničke komore u Zadru, u kojoj su Hrvati i Srbi međusobnom suradnjom nadvladali talijansku dominaciju.²⁵ Na početku Prvoga svjetskog rata živio je na obiteljskom imanju u Islamu Grčkom, a od polovice posljednje ratne godine uključio se poput mnogih drugih političara u javni život. U članku „Srpski glas“, koji je objavljen u splitskom *Novom dobu* 12. lipnja 1918., zabilježio je da je rat izazvao „preobraženje“ u korist prihvaćanja jugoslavenske ideje kod Srba, Hrvata i Slovenaca. Time se uvrstio u pretežiti dio političara koji su nakon donošenja Svibanjske deklaracije u bečkom Carevinskom vijeću (30. svibnja 1917.) organizirano krenuli u rušenje dualističkog uređenja Monarhije uz polazišno načelo da su Slovenci, Hrvati i Srbi pripadnici jednog naroda i da je shodno tomu sljedeći korak stvaranje jugoslavenske države. Naravno, u vremenu donošenja Svibanjske deklaracije nije se još znalo kakav će biti ishod rata, no postavljeno načelo vodilo je time prema zagovaranju stvaranja jugoslavenske države u Monarhiji, a šire rješavanje u slučaju sloma Središnjih sila i diplomatskih okolnosti i izvan državnopravnih veza s habsburškom dinastijom. S raspadom Austro-Ugarske Desnica je imenovan potpredsjednikom i povjerenikom za pravosuđe u Zemaljskoj vladi Dalmacije te voditeljem njezina ureda. U Zadru je izdavao novine *Naš list*, koje nastaju nakon prisilnog gašenja etabliranog *Narodnog lista*, a biran je i za potpredsjednika Jugoslavenske čitaonice u Zadru, osnovane krajem studenoga 1918. spajanjem Hrvatske i Srpske čitaonice, koje su do tada zasebno djelovale.²⁶ U skladu s tim odrednicama oštro je istupao protiv talijanskog zauzeća znatnih dijelova Dalmacije. Desnica je za vrijeme talijanskog vojnog zaposjedanja Zadra bio uhapšen i interniran. Sudjelovao je u sastavljanju Apela naroda sjeverne Dalmacije (1919.) u kojemu se od Antante tražio prekid talijanske vojne okupacije. Vodio je odvjetnički ured u Obrovcu i politički se svrstao među pokretače Narodne radikalne stranke

Desnica više vidi u: Vladan JOVANOVIĆ, „Članovi porodice Desnica u jugoslavenskim enciklopedijama i leksikonima“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, knj. 9 (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), Zagreb 2005., 243–257.

²⁴ Takvu ideološku razdjelbu na liberalnu i konzervativnu struju, ne spominjući U. Desnicu, donosi Ante BRALIĆ u: „Zadarski fin de siècle – političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39/2007., br. 3, 739. U tom radu se ističe vodeća uloga Srba katolika u liberalnoj skupini kojom se ukazuje na problem viševjerskog odnosa u sklopu srpskog korpusa.

²⁵ Josip BEROŠ, „Zadarska advokatska komora u narodnim rukama“, *Odvjetnik*, 33/1968., br. 9, 285. Zanimljivo je da je za potpredsjednika Komore istovremeno bio izabran Miho Skvrce, tada član Prodanove Stranke prava, a kasnije također senator iz Dubrovnika koji je dolazio iz redova Hrvatske seljačke stranke.

²⁶ Jakša RAVLIĆ (ur.), *Zadar: Geografija, ekonomija, saobraćaj povijest, kultura*, Zagreb 1964., 310 i 475. U vezi s Desničinih položajem u Zemaljskoj vladi, Smodlaka je tvrdio da je Desnica naknadno imenovan za Povjerenika za pravosuđe i to nakon talijanskog zauzimanja Zadra, kad je „pribjeglo u Split nekoliko pravoslavnih Srba“. S obzirom da u prvom sastavu Zemaljske vlade nije bilo Srba došlo je do prigovora srpskih izbjeglica iz sjeverne Dalmacije koji su onda bili usvojeni. Vidi: Josip SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake* (ur. Marko Kostrenčić), Zagreb 1972., 58.

u sjevernoj Dalmaciji, čiji je prvak prvo postao u benkovačkom kotaru.²⁷ U anketi o srpsko-hrvatskim odnosima iz 1922. krivce za napete odnose („podvojenost“) između dvaju najbrojnijih naroda države vidio je na hrvatskoj strani, koja je prema njegovu mišljenju otpočetak imala zazor prema načinu ujedinjavanja, predlažući njezinu izolaciju i jedinstvenost „srpskog plemena“ kojim se treba očuvati njegov etnički prostor.²⁸

Sljedeće godine izabran je za stranačkog predsjednika sjeverne i srednje Dalmacije te je uz Nikolu Subotića, budućeg ministra i isto tako senatora, imao ključnu riječ u promicanju radikalnog programa koji je na državnoj razini slijedio politiku predsjednika vlade Nikole Pašića, odbacivao republikanski pokret i branio ustavnu monarhiju.²⁹ Međutim, neke pojave, poput nepovoljne konverzije novčanica austrijskih kruna u dinare na području okupacijske zone u sjevernoj Dalmaciji koja je išla

Sl. 4. Uroš Desnica

na štetu lokalnog stanovništva, nisu ostale bez njegove kritičke analize na račun situacije u državi.³⁰ Desnica je biran za narodnog zastupnika na skupštinskim izborima 1923. i 1925. u izbornom okrugu u Šibeniku za sjevernu Dalmaciju – kotar Benkovac.³¹ Prebacio je 1927. odvjetnički ured u Split, gdje je postao članom Advokatske komore te predsjednikom mjesne organizacije Narodne radikalne stranke.³² Sve do šestosiječanjske promjene vrlo je aktivno sudjelovao u promicanju svoje stranke na raznim zborovima u Dalmaciji i izvan svoje izborne baze (Sinj, Imotski, Dubrovnik, Pag i dr.), gdje se morao suočavati s

²⁷ I neki drugi senatori s drugih područja Dalmacije pripadali su nakon 1918. radikalima, poput odvjetnika Melka Čingrije u Dubrovniku i Nikole Subotića u Šibeniku. Više o sastavu radikala u Dalmaciji: Gordana KRIVOKAPIC-JOVIĆ, *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918 – 1929)*, Beograd 2002., 284–298.

²⁸ „Anketa o Srpsko-Hrvatskim Odnosima“, *Srpski književni glasnik*, knj. VI, br. 2, Beograd 1922., 118–119.

²⁹ Desnica je svoju privrženost Pašićevoj politici pokazao i članstvom u Glavnom odboru za podizanje spomenika pokojnom Nikoli Pašiću. *Usp. Država* (Split), br. 288, 16. 3. 1927., 1.

³⁰ UROŠ DESNICA, „Nekoliko pitanja povodom izmjene novčanica u III zoni“, *Dalmatinski radikal* (Šibenik), br. 122, 19. 9. 1922., 1–2.

³¹ *Dalmatinski glasnik* (Split), br. 27, 4. 4. 1923., 1. Na parlamentarnim izborima 1923. Radikalna stranka dobila je najveći broj glasova u izbornom okrugu Šibenika. Iste godine glavni organ stranke *Dalmatinski radikal* premjestio je sjedište iz Šibenika u Split.

³² Prema stručnom časopisu *Odvjetnik*, koji donosi popis funkcionera odvjetničkih komora u Jugoslaviji, Desnica je bio potpredsjednik Advokatske komore u Splitu i član njezinog Disciplinskog vijeća. U toj komori su od senatora još bili zastupljeni dvojica Dubrovčana – Miće Mičić i Melko Čingrija. *Usp. Odvjetnik*, 4/1930., br. 5, 27. O Desničinom položaju u Narodnoj radikalnoj stranci: *Država* (Split), br. 311, 27. 7. 1927., 3. O njegovu stalnom nastanjenju u Splitu: *Država* (Split), br. 334, 19. 10. 1927., 3.

radićevcima i pokušavati provesti programsku točku svoje stranke da ona oko sebe okuplja „sva tri plemena i sve tri vjere“. Poput mnogih drugih odvjetnika svoj materijalni status poboljšao je uključivanjem u poslovni svijet, o čemu svjedoči njegovo imenovanje za člana Upravnog odbora Portland cementa d. d. u Splitu. Taj podatak nije neobičan jer su i drugi senatori često pripadali ili bili uključeni u važnije poslovne krugove zbog čega su ponekad bili i predmetom javne rasprave. Desnica je bio biran i za člana Oblasne skupštine u Splitskoj oblasti kao predstavnik u njoj manjinske Narodne radikalne stranke u čije ime je više puta nastupao, a nakon uvođenja šestosiječanjskog režima imenovan je za člana Vrhovnog zakonodavnog savjeta. Predsjedao je do 1933. s Nikolom Subotićem Privredno-kulturnom maticom za Sjevernu Dalmaciju, koja je 1929. baštinila imetak Okružnog odbora Narodne radikalne stranke iz Splita jer su sve političke organizacije nakon uvođenja šestosiječanjskog režima morale obustaviti svoj rad. Poslije je prvo podržao Jugoslavensku radikalno seljačku demokratiju, a zatim se vezao uz Jugoslavensku nacionalnu stranku na području sjeverne Dalmacije.³³ U tom je razdoblju objavljivao svoja gledišta u splitskom tjedniku *Narodni list*, organu te stranke u primorskom dijelu Hrvatske.³⁴ Najviše se bavio pitanjima agrarnih odnosa, statusom seljaštva i sudstvom u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, razvojem radikalne ideologije, srpsko-hrvatskim odnosima i jugoslavenstvom. S obzirom da je redovito pisao u različitoj periodici od početka međuratne Jugoslavije, može se uočiti da su te teme bile predmetom njegova kontinuiranog zanimanja.³⁵ Objavu sporazuma Cvetković – Maček popratio je kao i većina jugoslavenski orijentiranih političara iz Splita u nadi da će se time umiriti unutardržavne napetosti. Njegovo ime spomenuto je prigodom rasprave o akciji društva Krajina pod vodstvom senatora Petra Zeca. U njoj se tražilo da se Knin izdvoji iz sastava Banovine Hrvatske i pripoji Vrbaskoj banovini, pri čemu je dnevnik HSS-a *Hrvatski dnevnik* od 17. siječnja 1940. (br. 1333) istaknuo da Desnica kao istaknuti Srbin iz Dalmacije nije podržao takav zahtjev. Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije suorganizirao je rad Odbora za pomoć srpskim izbjeglicama u Dalmaciji, a umro je polovicom srpnja 1941. godine.

Svećenik Petar Gjirlić (rođ. 1886.), rodom iz Radošića, bio je do Prvoga svjetskog rata blizak pravaškim idejama. Nakon rata prvo je djelovao u sklopu Hrvatske pučke stranke u Dalmaciji, a zatim se približio radićevskom pokretu i postupno se uzdizao u hijerarhiji Hrvatske republikanske seljačke stranke do položaja stranačkog povjerenika u splitsko-šibenskom području i člana Pokrajinskog odbora stranke za Dalmaciju. Taj uspon pratio je probijanje radićevske stranke iz sjeverne Hrvatske u njezine južne dijelove, koje je nakratko zaustavljeno ulaskom HSS-a u kraljevsku vladu i napuštanjem republikanskog programa.

³³ O tim političkim organizacijama više u: Milica BODROŽIĆ, „Obrazovanje Jugoslovenske radikalno-seljačke stranke“, *Istorijski glasnik*, br. 2–3, Beograd 1964., 39–95 i Momčilo PAVLOVIĆ (priř.), *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji 1918–1945. Tom I*, Beograd 2008., 352–360.

³⁴ Prema službenim podacima banskih vlasti taj je tjednik, osnovan 1939., izlazio u nakladi od 2000 primjeraka.

³⁵ Prema katalogu Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža i dopunskih izvora Desničini članci se nalaze u sljedećoj periodici: *Naša zemlja* (1922.), *Dalmatinski radikal* (1922.), *Država* (1924. – 1938.), *Radikalni glasnik* (1924., 1927.), *Mjesečnik. Glasilo Pravničkog društva* (1931.), *Narodni list* (1920., 1940.), *Novi list* (1921.), *Novi život* (1921. – 1922.), *Novo doba* (1918.), *Politika* (1932. – 1933.), *Srpski književni glasnik* (1922.), *Vreme* (1928.), *Magazin Sjeverne Dalmacije* (1934. – 1935.).

Od 1926. Gjirlić se priključio disidentima Hrvatske seljačke stranke i započeo napadati stranački vrh zbog političke nenačelnosti i zadovoljavanja privatnih interesa, zbog čega je bio isključen iz stranke.³⁶ Kandidirao se na siječanjskim izborima za Oblasnu skupštinu (1927.) u Splitskoj oblasti. Tom prigodom bio je jedan od potpisnika predizbornog proglašenja „Poruka Hrvatskom seljačkom narodu“. U njemu je zahtijevana revizija ustava, amnestija osuđenih i abolicija optuženih političara, rješenje agrarnog pitanja i izjednačenje poreza. Predvodio je pokretanje Hrvatskog seljačko-radničkog bloka, u kojem je surađivao s komunistima i istodobno nastavio s kritikom radićevske politike.³⁷ Taj neobični savez izazivao je različite reakcije. S jedne strane ukazivao je na propitivanje mogućnosti suradnje između krajnje ljevice i bivših radićevaca kao predstavnika radništva i seljaštva, ali je prema nekim komentarima baca sumnju da su upravo vladajući radikali stajali iza te kombinacije koja je trebala oslabiti položaj HSS-a. Međutim, pokušaj osvajanja političkog prostora na račun premoćne radićevske stranke nije urodio većim uspjehom, izuzevši osvajanje jednog mandata na oblasnim izborima u Splitu. Dio literature ocjenjuje Gjirlića u kontekstu šestosiječanjske diktature „čovjekom povjerenja generala Živkovića“. Dopunu toj tvrdnji donosi podatak da je Gjirlić u Senatu pripadao Narodnom klubu sastavljenome od hrvatskih senatora koji su „u cilju narodnog smirenja sudelovali kod režima“.³⁸ Drugim riječima, oni se nisu slagali s načelima integralnog jugoslovenstva centralističkog tipa kakav je prevladavao, nego su ustrajavali na naglašavanju posebnih političkih individualiteta kod Srba, Hrvata i Slovenaca s obilježjima zasebnih nacija, uz shvaćanje Jugoslavije kao zajedničke domovine („naša je Država složena državna zajednica od više historijsko-političkih individualiteta, a jugoslovenstvo skupni pojam triju narodnih komponenata: srpstva, hrvatstva i slovenstva, od kojih svako u sebi posjeduje sve nacionalne atribute“).³⁹ Na tom je tragu Gjirlić nastupao u ime obrane pojedinih interesa za koje je smatrao da su bili povrijeđeni neravnopravnim odnosom središnjih vlasti prema hrvatskoj strani.⁴⁰ Stoga je zastupao ne baš često zastupana gledišta da unitarizam nije sinonim za centralizam i da zbog toga „naš unitarizam (...) može da bude i širosamoupravni i autonomni i federalistički bez ikakove separatističke težnje“.⁴¹ Senatska većina je takve poglede odbacila, smatrajući da su oni federalističke naravi i da kao takvi slabe koheziju države, odnosno potiču nedopustivu raspravu u Narodnom predstavništvu. Gjirlić je u Senatu bio izabran u Odbor za proučavanje zakonskih prijedloga o odlaganju, izvršenju i oprostima novčanih kazni i odšteta po šumskim krivicama i o snabdijevanju siromašnih zemljoradnika i radnika na malo. Najviše pozornosti izazvao je njegov senatorski govor o pomorskom ribarstvu tijekom rasprave o proračunu Ministarstva

³⁶ Tonči ŠTIN, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 446.

³⁷ Tonči ŠTIN, „Hrvatski seljačko-radnički blok na izborima za oblasne skupštine u siječnju 1927. godine“, *Radovi Filozofskog fakulteta*, 25/1986., 299–318.

³⁸ Taj je termin upotrijebio senator Želimir Mažuranić, koji je bio ministar trgovine i industrije u Živkovićevoj vladi. Vidi: *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, godina 2., knj. 2, Beograd 1933., 20.

³⁹ *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, godina 2., knj. 3, Beograd 1933., 87.

⁴⁰ Primjerice, Gjirlić je govorio 28. 3. 1933. da je u „resoru Ministarstva prosvjete učinjeno toliko toga od početka do danas na štetu Hrvata“. Usp.: *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije. Redovan saziv za 1932 i 1933 godinu*, knj. III, Beograd 1933., 157–160.

⁴¹ Posebno otisnuti Gjirlićev članak „Unitarizam i centralizam“, fond Nikole Prece, Državni arhiv u Zagrebu.

poljoprivrede u kojemu se založio za davanje većih potpora ribarima. Pritom je predložio osnivanje samostalne i stručne uprave ribarstva u sastavu Direkcije pomorskog saobraćaja u Splitu, novi zakon o unapređenju morskog ribarstva, ustrojavanje posebne škole za ribarski pomladak, mirovinsko osiguranje, udruživanje ribara u jedinstvenu stručnu udrugu i poticanje povoljnijih beskamatnih zajmova i premija.⁴² Uspoređujući njegove nastupe može se zaključiti da je Gjirlić spadao među najaktivnije govornike iz hrvatskih redova, koji je pri tome iznosio i gledišta protivna senatskoj većini, zagovarajući prigodom rasprave o izmjenama i dopuna Zakona o izboru narodnih poslanika demokratizaciju izbornog sustava uvođenjem tajnog prava glasa.⁴³ Iz dijela njegovih istupa može se zaključiti da je pokušavao javno preispitivati odnos državnog središta prema prilikama u Dalmaciji pa je tako isticao zapostavljanje njezina prometnog razvoja na primjeru sporog poticanja izgradnje Unske pruge u odnosu na zaključene ugovore s operaterom Batignollesom za izvođenje javnih radova („Pruga Kuršumlja – Priština već se punom parom radi, a pruga Bihać – Knin toliko je napredovala da još nisu otvorene kancelarije za izradu detaljnih planova...“).⁴⁴ Kao senator održavao je kontakte s vodstvom HSS-a i A. Trumbićem, izvještavajući ih o političkim kretanjima u Beogradu.⁴⁵ Biran je za narodnog zastupnika 1935. u splitskom izbornom kotaru. Tijekom rata živio je u Splitu bez političkog angažmana, ali odobravajući Mačekovu koncepciju političkog neistupanja. Prema izvorima komunističkih vlasti nakon Drugoga svjetskog rata „nezgodnije i neprijateljski istupa, zbog čega se nalazi pod kontrolom“.⁴⁶

Franjo Ivanišević (Jesenice kraj Splita, 1. siječnja 1863. – Jesenice, 4. lipnja 1947.) je bio istaknuti svećenik, političar i etnograf.⁴⁷ Završio je Klasičnu gimnaziju u Splitu (1883.), a studij bogoslovije u Zadru (1887.). Iste je godine bio zaređen za svećenika. Obavljao je dužnost prefekta i duhovnika biskupskog sjemeništa u Splitu, a bio je i profesor u Realnoj gimnaziji, župnik u Solinu-Vranjicu te rodnim Jesenicama. Umirovljen je 1911. godine. Izabran je 1907. na izbornoj listi Narodne stranke za Carevinsko vijeće u Beču. S izbijanjem Prvoga svjetskog rata postaje dobar primjer za one katoličke svećenike koji su imali istaknutu ulogu u jugoslavenskim inicijativama.⁴⁸ Na narodnom zboru u Splitu imenovan je početkom srpnja 1918. u gospodarski odbor Narodne organizacije. Nakon proglašenja Kraljevstva SHS postao je jedan od istaknutijih zagovornika jugoslavenske nacionalne ideje u Dalmaciji. Prvo je vrijeme slijedom svoje potpore Hrvatskom katoličkom pokretu i njezinom ratnom glasilu *Novine*, oko kojeg se isticala skupina mlađeg svećenstva, podržavao Pučku stranku i u njezino ime bio je izabran za zamjenika člana Privremenog narodnog predstavništva u Beogradu.⁴⁹ Sudjelovao je i u radu Kongresa javnih radnika u Zagrebu

⁴² Govor je objavljen i u *Jadranskom dnevniku* pod naslovom „Problem našeg pomorskog ribarstva“. Usp. *Jadranski dnevnik* (Split), br. 8., 29. 3. 1934., 6.

⁴³ *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, godina 2., knj. 2, Beograd 1933., 25 i 109–111.

⁴⁴ *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, godina 2., knj. 3, Beograd 1933., 243.

⁴⁵ Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, sv. 1, Zagreb 1974., 185–186.

⁴⁶ Bivše građanske stranke u kotaru Split (elaborat o rekonstrukciji), SDS, HDA, 21.

⁴⁷ Nataša BAŠIĆ-KOŠIĆ – Ankica ŠUNJIĆ, „Don Frano Ivanišević – prinos bibliografiji“, *Bibliographica* (ur. Trpimir Macan), sv. 1, Zagreb 2003., 117–139.

⁴⁸ Ulogu katoličkog svećenstva u jugoslavenskom pokretu za Dvojne Monarhije ističu i neki od saborskih zastupnika koji su se pred kraj rata okupili oko utjecajnog *Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba*. Vidi: Drago ROKSANDIĆ, *Srpska i hrvatska povijest i „nova historija“*, Zagreb 1991., 201.

(1922.), a u Splitu je pokrenuo i uređivao novine *Pučki list*, *Zadrugar*, *Pučke novine* i *Pučku prosvjetu*. U njima se zalagao za agrarnu reformu, modernizaciju poljoprivrede, aktivniju socijalnu politiku prema seljačkom pučanstvu i unutarnju kolonizaciju. Posebno se zani-mao za promicanje ideje zadrugarstva po uzoru na Raiffeisenove seljačke zadruge. Upoznao ih je tijekom stručnih ekskurzija po južnom Tirolu, a zatim kao poželjni model prenio u svoju domovinu, što je rezultiralo osnivanjem Zadrugnog saveza Dalmacije. Sustavno se za-lagao za unapređenje vinogradarstva, ribarstva, turizma i zaustavljanje iseljavanja lokalnog stanovništva. Kao i kod većine drugih političkih aktivista iz Dalmacije s negodovanjem je pratio način uređivanja odnosa nove države s Italijom, smatrajući da su u njima posebno zakinuti gospodarski interesi dalmatinskog područja i to naročito na području pomorskog ribarstva. Uz to se bavio proučavanjem glagoljice i staroslavenskog jezika, koji su također na kulturološkom planu bili važan dio strategije suzbijanja talijanskog utjecaja u istočno-jadranskim krajevima. Njegovim zalaganjem otvoreno je 1925. Pučko sveučilište u Splitu, kojemu je bio predsjednik do 1927. Predsjedao je Jugoslavenskom maticom, a obnašao je i dužnost člana upravnog odbora Jadranske straže. Još je od ranije prikupljao etnografsko gradivo pa je tako objavio u redovima stručne javnosti vrlo dobro prihvaćenu monografiju o folkloru *Poljica. Narodni život i običaji*, koju je Jugoslavenska akademija znanosti i umjet-nosti objavila 1903. – 1906. u Zagrebu. Nakon uvođenja šestosiječanjskog režima podržao je kraljevu politiku kao nužan potez u jačanju državnog jedinstva, a kralja je opisao kao „velikog majstora“ i „graditelja na političko-državnom polju“.⁵⁰ Pri tome je bio prepoznat-ljiv i njegov pogled na političku scenu po naglašavanju jugoslavenskog imena i odbacivanju starih političko-ideoloških naziva. Tako je u potonjem slučaju kritizirao osnivanje Jugosla-venske radikalno seljačke demokracije okupljene oko predsjednika vlade Petra Živkovića jer je u nazivu te organizacije prepoznao povratak na stare stranačke podjele – radikali, demokrati i seljaci – tako da je podržao preimenovanje u Jugoslavensku nacionalu stranku, koja je svojim imenom trebala prevladati tradicionalne podjele.⁵¹ Zato i nije bilo neobično da ga je kralj zbog takvih stavova i ugleda među širim slojevima svojim ukazom u lipnju 1933. imenovao za senatora. Taj je položaj u najvećoj mjeri iskoristio za zagovaranje gos-podarskih i socijalnih interesa Dalmacije. Njegov senatski govor o proračunskoj raspravi tiskan je kao posebna brošura pod naslovom *O narodnom gospodarstvu na Jugoslavenskom primorju* (Split, 1934.). U službenoj literaturi ocijenjen je kao jedan od „najmarkantnijih figura koje je dao unitaristički pokret u Dalmaciji“.⁵² No i njegovi senatski istupi bili su po-praćeni jednom epizodom iz 1938. koja ukazuje na nezadovoljstvo dijelom državne politike na vjerskom području. Riječ je o povlačenju Konkordata iz Narodnog predstavništva. Pre-ma Ivaniševiću je zbog tog ugovora sa Svetom Stolicom „dignuta hajka na vjersko crkveno pitanje i pretvorilo ga u partijsko političko pitanje“ pa su tako „jedino Jugoslavija i Rusija“ ostali bez uređenog pitanja crkvenog odnosa s državom, a pri tome je u Senatu istaknuo

⁴⁹ Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb 1998., 131.

⁵⁰ Frano IVANIŠEVIĆ, „Jugoslavenska narodna stranka“, *Pučka prosvjeta*, 12/1932., br. 7, 146.

⁵¹ *Isto*.

⁵² Čedomil M. MITRINOVIĆ (ur.), *Biografski leksikon. Narodno predstavništvo*, Beograd 1935., 29.

Sl. 5. Don Frano Ivanišević blagoslivlja barjak na sokolskom slavlju u Vranjicu u kolovozu 1931.

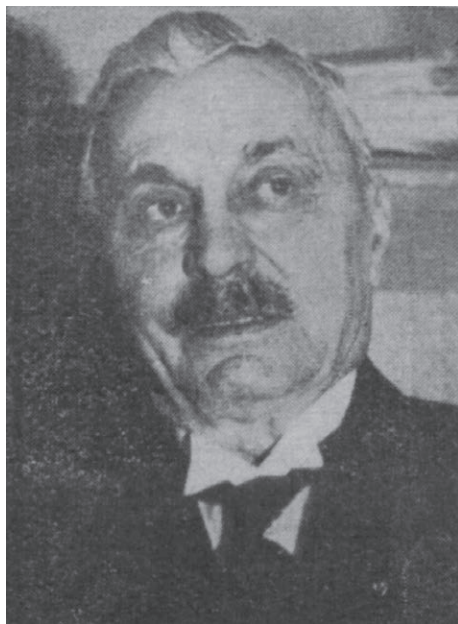
držanje nadbiskupa Stepinca, koji je pozvao katoličko svećenstvo i pučanstvo da odustanu od priređivanja protestnih skupština čime je pridonio smirivanju napete situacije.⁵³

Drugi po kronološkom redu izabrani senator bio je Ivo Majstrović (Dragljane kod Vrgorca, 14. rujna 1868. – Split, 7. rujna 1947.). U dijelu literature često se krivo navodi kao Majstorović, što samo po sebi ukazuje na površnost istraživanja vremena u kojemu je nastupao taj za dalmatinske prilike neosporno istaknuti političar. On je pohađao gimnaziju u Splitu. Studirao je pravo u Zagrebu i Grazu, gdje je stekao doktorat (1896.). Odvjetničku karijeru započeo je u Pazinu u uredu Dinka Trinajstića, ujedno istaknutog istarskog političara iz Krka, kojega je kasnije jugoslavenski kralj imenovao senatorom, a zatim je otvorio vlastiti ured u Splitu. Prije Prvoga svjetskog rata zastupao je izborne kurije Vrgorac, Markarska i Metković u pokrajinskom Dalmatinskom saboru u Zadru (1901. – 1908.). U to je vrijeme bio član dalmatinske Čiste stranke prava, kasnije preimenovane u Stranku prava, u kojoj je bio po svom saborskom zastupstvu i član njezinog izvršnog odbora.⁵⁴ Objavio je brošuru *Besjeda biračima pri pohodu izbornog kotara* (Zadar, 1903.) i niz članaka u dalmatinskoj i primorskoj periodici (*Novi vjek*, *Hrvatska kruna*, *Novi list*, *Hrvatska rieč*) u kojima je iznosio svoje poglede o aktualnim problemima. Jedan je od potpisnika manifesta protiv zemaljske uprave bana Khuena-Héderváryja u Bansknoj Hrvatskoj i sudionik protestne delegacije sastavljene iz redova dalmatinskih zastupnika u Beču tijekom narodnih nemira 1903. godine, čime je započela šira koncentracija političara u sklopu „novoga kursa“. Sudjelovao je u redigiranju Riječke rezolucije (1905.), ali se poslije donošenja ogradio od načina njezine primjene. U javnom životu se isticao kao jedan od vodećih pripadnika dalmatinskog sokolstva, čiji je bio predstavnik na velikom I. hrvatskom svesokolskom sletu u Zagrebu (1908.).⁵⁵ Na početku Prvoga svjetskog rata uzet je za taoca. U ljeti 1918. imenovan je za

⁵³ *Stenografske beleške Senata*, god. 7., knj. 1, Beograd 1938., 208. Govor je održan 24. 3. 1938. Drugačije mišljenje, uz opasku da se katolička hijerarhija nije „nikada zagrijala za Jugoslaviju“, iznio je senator Majstrović u članku „Prilog Jugoslavenskom ultramontizmu“, *Narodni list* (Split), br. 46, 21. 11. 1940., 1.

⁵⁴ Više vidjeti u: Marjan DIKLIC, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata*, Zadar 1998.

člana uprave Narodne organizacije SHS, koja je preuzela vođenje političkog pokreta u Dalmaciji i povezala ga s Narodnim vijećem SHS. U tom prijelaznom razdoblju obavljao je dužnosti vijećnika Općinskog vijeća grada Splita (od studenog 1918.), člana disciplinskog suda Općinskog vijeća te voditelja Narodne garde. Nakon osnivanja Kraljevstva SHS pristupio je Demokratskoj stranci u kojoj je bio predsjednik njezinog Pokrajinskog odbora u Dalmaciji, a kasnije voditelj organizacije u Splitu te je u tom svojstvu održavao kontakte sa stranačkim vodstvom u Beogradu. Prigodom dolaska Ljube Davidovića u Split zagovarao je dovršetak izgradnje Ličke pruge i dosljednu primjenu općinskih samouprava. Blisko je surađivao sa splitskim načelnikom i kasnijim banom Primorske banovine Ivom Tartagliom. Na općinskim izborima zajedno su nastupali u Bloku građana i seljaka. Opravdavao je suspenziju ustavnosti nakon skupštinskog atentata u prilog državnog jedinstva, s time da je osuđivao rigorozan postupak cenzure štampe i zagovarao veću autonomiju ustrojenih banovina. Njegova tvrdnja lojalnost šestosiječanjskom režimu očitovale se u izjavi da je narod „okupljen pod zastavom svog velikog Kralja i Vođe (...) uvjeren da je svoju Golgotu prebrodio, svrstao se je u jaku nacionalističku falangu, da stupa prema svojoj sretnoj i vedroj budućnosti“.⁵⁶ Osobito je sustavno govorio protiv prijetnji talijanskih pretenzija na Jadransko more i ukazivao na opasnosti vanjske politike fašističke vlade u Rimu. Pred takvim iskušenjima zalagao se za okupljanje oko „jedne velike misli i velike ličnosti“.

Sl. 6. Ivo Majstrovic

Predlagao je u Senatu repatrijaciju iseljenika iz prekoceanskih zemalja koji su zbog ekonomske krize izražavali želju za povratkom u domovinu. U stranačkom smislu bio je predsjednik akcijskog odbora za organizaciju Jugoslavenske radikalno seljačke stranke za Primorsku banovinu, a od 1935. član njezine sljednice Jugoslavenske nacionalne stranke, na čijoj je listi osvojio iste godine mandat narodnog zastupnika. U senatorskom govoru iz ožujka 1934. naglasio je da je „pametna politika razborito, čestokrat kompromisno prilagođivanje realnim prilikama u pozitivnom i aktivnom radu za očuvanje i unapređenje vlastitih interesa u jednoj kolektivnosti“ nasuprot politike pasivne rezistencije Hrvatske seljačke stranke. Na temelju takvih pogleda jasniji su razlozi njegova zagovaranja autoritativnog režima na zasadama „Januarskog Manifesta“, ali i zahtjeva za decentralizacijom

⁵⁵ Ivan MAJSTROVIĆ, „Prigodom VII. Sokolskog Župskog Sleta u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 205, 5. 9. 1926., 2. Za vrijeme senatorskog mandata govorio je o potrebi poticanja jugoslavenskog sokolstva i povećanju proračunskih sredstava za fizički odgoj. *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, god. 2, knj. 3, Beograd 1933., 196–200.

⁵⁶ Ivan MAJSTROVIĆ, „Jugoslavenski nacionalizam jedini je kadar i pozvan, da riješi sva naša narodna pitanja i sporove“, *Seljački kalendar za godinu 1936*, Split, s. d., 80–81.

državne uprave putem općinskih i banovinskih samouprava. Njegova privrženost jugoslavenstvu bila je neupitna. U Kraljevini Jugoslaviji vidio je srednjoeuropsku, balkansku i sredozemnu državu koja u tadašnjoj Europi „pretstavlja prepreku za prodiranje boljševizma na zapad, pangermanizma preko Balkana na istok i fašističkog imperijalizma prema Dunavu i Istanbulu“.⁵⁷ Nakon proglašenja Banovine Hrvatske podnio je ostavku na članstvo u splitskoj Čitaonici, koja se preimenovala iz Jugoslavenske u Hrvatsku. Prema izvorima Službe državne sigurnosti za vrijeme Drugoga svjetskog rata nastavio je živjeti u Splitu, a djelovao je „na strani četništva“.⁵⁸

* * *

Biografije senatora pokazuju dosta zajedničkih poveznica bez obzira na njihove različite ranije stranačke pripadnosti i međusobna neslaganja oko interpretacije pojedinih aktualnih problema. Primjerice, budući senatori Desnica, Ivanišević i Majstrovic djelovali su na kraju Prvoga svjetskog rata u Narodnoj organizaciji SHS za Dalmaciju, dok je Angjelinović imao istaknutu ulogu sa skupinom Dalmatinaca u zagrebačkom Narodnom vijeću SHS. Izuzevši Gjirlića, sva su četvorica imala vrlo zapažene uloge u pokretu koji je pri kraju rata organizirano vodio borbu protiv Habsburške Monarhije („austrijanštine“) i prema ustrojanju Kraljevstva SHS na načelima zastupanja ideje narodnog jedinstva.⁵⁹ U toj ideji vidjeli su poveznicu između Hrvata i Srba, koje je bilo osobito naglašeno zbog potrebe otpora talijanskom zaposjedanju većih dijelova Dalmacije. Ivanišević i Gjirlić bili su rimokatolički svećenici i u skladu s time nisu imali afiniteta prema „naprednjačkim“ ili modernijim liberalnim idejama kakve su znali zastupati drugi senatori. No, oba su svećenika, svaki na svoj način, prihvatili jugoslavenski nacionalni identitet. Prvi je kontinuirano bio jugoslavenski opredijeljen, dok je drugi to naglašeno prihvatio nakon uspostave diktature. Njima uz bok možemo pribrojiti i Desnicu kad je riječ o sustavnom raspravljanju agrarnog pitanja jer su sva trojica zamjetnu pozornost posvetila problemu poslijeratne raspodjele zemljišta i prosvjećivanja sela, a pri tome su kao i ostali senatori upozoravali na prijetnje boljševizacije društva što i nije bilo neobično zbog konzervativnije naravi svih senatora.⁶⁰ Skoro svi su u sklopu rasprava o državnom proračunu isticali potrebe poticanja razvoja Splita i šire okoline u rasponu od osnivanja Oceanografskog instituta i podizanja bolnice na Firulama do

⁵⁷ *Isto*, 197.

⁵⁸ Bivše građanske stranke u kotaru Split (elaborat o rekonstrukciji), Služba državne sigurnosti (SDS), Hrvatski državni arhiv (HDA). Taj podatak možemo usporediti i s Majstrovim govorom u Senatu u kojemu je rekao: „Nijedan jugoslovenski patrijota ne može da odreče ispravnost programa i rada organizacijama, kao što su četnička, streljačka, ratnička i invalidna udruženja ...“ *Stenografske beleške*, god. 2, knj. 3, Beograd 1933., 200.

⁵⁹ Zamjetno je da su mnogi od njih u svojim interpretacijama povijesti ukazivali na genezu jugoslavenske ideje i potrebu uzajamnog rada kroz djelovanje iliraca, biskupa Strossmayera i dalmatinskih „narodnjaka“: „Štrosmajer“, *Država* (Split), br. 184, 3. 2. 1926., 1; Govor senatora Frana Ivaniševića u budžetnoj raspravi, „Na Jadranu je budućnost Jugoslavije“, *Država* (Split), br. 11, 25. 3. 1937., prilog.

⁶⁰ Desnica je u jednom članku iz ranijeg razdoblja naveo suradnju s Gjirlićem u nastojanjima da se pomogne ekonomskom podizanju sjeverne Dalmacije, navlastito Ravnim Kotarima, i oslobodi ga se posljedica malarije. Dr. U. D. „Za spas jednog kraja“, *Država* (Split), br. 157, 24. 10. 1925., 1.

sustavnijeg podupiranja ribarstva, pomorstva i poljodjelstva, dok je Desnica posebnu pozornost usmjeravao i rodnom zavičaju u sjevernoj Dalmaciji. A u zastupanju pogleda na lokalne potrebe dobro im je došlo iskustvo koje su prikupili u svojem radu u općinskim tijelima i oblasnoj skupštini. Ako u obzir uzmemo i trojicu imenovanih senatora (Račić, Smodlaka i Tartaglia), koji su to bili samo u formalnom smislu jer iz objektivnih razloga više nisu mogli nastupati u Senatu, ta se kontinuirana privrženost jugoslavenskom državnom okviru još više očitovala. Unatoč različitim stranačkim ili nekim drugim ideološkim pripadnostima upravo je taj pozitivni odnos prema jugoslavstvu bio njihov zajednički nazivnik koji je na određeni način i proturječan jer je dio njih prva iskustva stjecao u sklopu pravaških stranka (Majstrovic, Angjelinovic, Gjirlic), a raspadom Austro-Ugarske posve je odbacio takav tip ideologije.⁶¹ S druge strane, pojedinci iz njihovih životopisa svjedoče o promjenama raspoloženja koja su bila određena teškom situacijom, osobito za vrijeme različitih napetosti u Kraljevini Jugoslaviji i za nju nepovoljnim utjecajima vanjsko-političkih okolnosti. Kao znakovit primjer može se uzeti novinska polemika između Angjelinovića i Desnice koja je izbila zbog govora drugoga prigodom debate o proračunu Ministarstva unutarnjih poslova. Iz Desničinog istupa, koji je – kako je i sam naglasio – bio jedan od njegovih rijetkih govora u Senatu, mogle su se uočiti dvije važne činjenice. Prva je bila tehničke prirode i jasno je upućivala javnost da su naknadno sastavljeni i objavljeni stenografski zapisnici Senata „nepotpuni i netačni“ pa je tako zbog pomanjkanja integralnog teksta govora moglo lako doći do nesporazumijevanja koja su poticala rasprave u javnosti.⁶² Riječ je o opaski koja je osobito važna za povjesničare jer je ona mogla značiti da su naknadne intervencije u govore senatora znale utjecati i na izrečene sadržaje. Druga je ipak upućivala na dublje korijene razmimoilaženja i to napose u političkom krugu koji je načelno trebao biti homogen. Naime, Desnica je u senatskom govoru zapravo reagirao na istup senatora Gjirlića, koji je osudio korištenu represiju državnih organa u pojedinim mjestima srednje i sjeverne Dalmacije.⁶³ Desnica je u svom nastupu učinio suprotno. Branio je postupke policije i žandarmerije, smatrajući da su oni bili ponajprije posljedica suzbijanja aktivnosti ustaške emigracije, koja je preko Zadra i sjeverne Dalmacije krijumčarila oružje. Gjirlićev govor smjestio je u kampanju koju iskorištavaju fašistički listovi u Italiji za svoje interese da bi prikazali situaciju u zapadnim dijelovima Jugoslavije nepovoljnom. Njegovo je izlaganje bilo nadalje obrazloženo obranom državnog odnosa prema tim dijelovima Dalmacije, zbog čega je često bio na udaru kritika iz hrvatskih redova. Tako je iznio podatke o državnim ulaganjima u javnu infrastrukturu na području sjeverne Dalmacije i naveo provedbu akcija protiv suzbijanja malarije, s posebnim naglaskom na općine u kojoj su Hr-

⁶¹ Jedan od primjera nudi sačuvana korespondencija Milana Ćurčina, koja ukazuje da je on u svojstvu izdavača *Nove Evrope* pozivao na suradnju Uroša Desnicu. Ćurčin je kao izdavač *Nove Evrope* zastupao specifične poglede na problem konsolidacije Jugoslavije (tzv. srednja linija), a među njegovim bliskim suradnicima bio je i budući senator Ivo Tartaglia. Vidi pismo Vladana Desnice uredniku *Nove Evrope*, Split 7. 12. 1932., Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, R 7446 b.

⁶² „Šta je senator g. dr. Uroš Desnica govorio o narodu u Dalmaciji. Odgovor dr. Grgi Anđelinoviću. (Split, 11. aprila 1933.)“, *Politika* (Beograd), br. 8953, 14. 4. 1933., 2.

⁶³ *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije. Redovan saziv za 1932 i 1933 godinu*, knj. III, Beograd 1933., 178–182. Govor je održan 29. 3. 1933.

vati bili većina, a nije propustio ni protumačiti razloge unutarnjih sukoba koji su se odnosili na poglavito hrvatski otpor prema vladajućoj politici u Kraljevini Jugoslaviji. Prema Desnici, radilo se u tom sukobu o psihološkom problemu koji je bio odraz podjele na „istočni i zapadni dio naroda“. Drugim riječima, tok povijesti uvjetovao je razlike pa je tako ovaj splitski senator istaknuo da je „tursko ropstvo, surovo i okrutno, očeličilo istočni deo našeg naroda u nacionalnoj svesti i otpornosti i da je to bilo silno potpomognuto od nacionalne crkve, dok je civilizovano mletačko i austrijsko robovanje, koje nije nabijalo na kolac telo, već zarobljavalo dušu, uspavalo narodne energije, skršilo otpor u narodu, oslabilo njegovu nacionalnu svest i napravilo nacionalne evnuhe“.⁶⁴ U tom je smislu postavio pitanje zašto se baš tada pojavila u „akutnoj formi težnja za slobodom i samostalnom Hrvatskom koja je praćena violentnim oblicima“, dok takvih pojava nije bilo pod austrijskom upravom. Dio krivnje je prebacio na vlade od 1918. nadalje jer nisu znale razviti kod svih svojih pripadnika svijest o državi, a u tom kontekstu je iznova upozorio na demagoško nasljeđe Stjepana Radića, koji je, prema njegovu shvaćanju, znatno pridonio stvaranju lažne predstave o sve-moći naroda. Govorio je i o državnim potezima koji su doveli do „zvaničnog stvaranja boljševizma“ i istovremene „pauperizacije buržoazije“ što se odnosilo na primjenu Zakona o agrarnim odnosima u Dalmaciji. Nije zaobišao ni očito vrlo utjecajan vjerski aspekt, tvrdeći da je „sojedinjenje crkov“ o kojoj je puno slušao u mladosti utopija i da je rješenje u „trpeljivosti crkava“, ali da on ne vidi trpeljivost kod katoličke strane. Ovime je Desnica potaknuo još jednu u nizu rasprava o tome što je tada doista bilo jugoslavenstvo, na koji se način primjenjivalo u stvarnosti i kako se ono odražavalo na nacionalno integracijske procese Hrvata i Srba, a njegova je pozicija bila obrana postojeće države i poticanje stvaranja novog tipa jugoslavenstva. Činjenica da je svoj senatski govor završio latinskom posloviceom *Salus rei publicae suprema lex est* govorila je o tome u kojoj je mjeri on procjenjivao narušene odnose u Kraljevini. Naknadno uključivanje u raspravu Angjelinovića, koji je javno prozvao Desnicu da je u senatskom nastupu tendenciozno govorio o Hrvatima i političkoj prošlosti Dalmacije, čime je povrijedio načela jugoslavenske politike i stavio u težak položaj Hrvate jugoslavenske orijentacije, upućivalo je na poremećene odnose u Senatu.⁶⁵ Angjelinovićevo javljanje mora se promatrati u kontekstu njegova rukovodećeg položaja u Jugoslavenskoj nacionalnoj stranci i shodno tome prepoznatljive težnje da se ne pogoršava stanje u onome političkom okruženju za koje se očekivalo da će provoditi kraljeve težnje izrečene u njegovu šestosiječanjskom proglasu. Ta je stranka sa svojom bezuvjetnom potporom režimu („vjerni pomagači“) bila važan čimbenik u provođenju Oktroriranog ustava i stoga su unutarnji sporovi mogli utjecati na ocjenu da je njezin položaj neispravan i da ona možda nije dovoljno snažna za sudjelovanje u vladi. S obzirom da je JNS imenovanjem Jevtića za predsjednika vlade pala u drugi plan, a sa Stojadinovićevom vladom još više izgubila na značaju, pokazala su se opravdanim Angjelinovića strahovanja za budućnost njegove stran-

⁶⁴ „Šta je senator g. dr. Uroš Desnica govorio o narodu u Dalmaciji. Odgovor dr. Grgi Andelinoviću. (Split, 11. aprila 1933.)“, *Politika* (Beograd), br. 8953, 14. 4. 1933., 2 i *Stenografske beleške*, knj. III, 180. Desničin opis govora koji je objavio u *Politici* nešto je izmijenjen u odnosu na govor zabilježen u *Stenografskim beleškama*.

⁶⁵ Dr. B. G. ANĐELINOVIĆ, „Šta je senator g. dr. Uroš Desnica rekao o narodu u Dalmaciji (Beograd, 4. aprila 1933.)“, *Politika* (Beograd), br. 8948, 9. 4. 1933., 4.

ke. Međutim, navedena debata unatoč svojoj britkosti nije izazvala prekid odnosa među njezinim sudionicima. O tome svjedoče činjenica da je Desnica jedno vrijeme podržavao JNS i sam se smatrao Angjelinovićevim „partijskim drugom“ uz kojega je stajao i za vrijeme provođenja općinskih izbora u Primorskoj banovini.⁶⁶ Ta je suradnja izazvala sukobe unutar jugoslavenski orijentiranog dijela političke arene u Dalmaciji jer su tamošnji radikali prvi izražavali uvjerenje da Desnica zbog svoje prošlosti ne će podržati JNS i time postati „politički skakavac“.⁶⁷ Kad je postalo jasno da je do te suradnje došlo, onda su radikali komentirali da je time Angjelinović iskoristio Desnicu za provođenje izborne akcije među srpskim elementom.⁶⁸ Kasnije su Angjelinović i Desnica zajedno nastupali u svečanim prigodama, uz ostale splitske senatore, bili članovi brojnog Oblasnog odbora za otkriće spomen-svjeticionika Kralju Aleksandru u Splitu i prigodom porinuća dvaju brodova u splitskom Jadrankom brodogradilištu. Novine će zabilježiti da će u izbornoj 1938. Desnica napustiti JNS i na sastanku sjevernodalmatinskih Srba u Šibeniku podržati kandidate Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ).⁶⁹ Upravo su parlamentarni izbori 1938. ukazali na prevlast Hrvatske seljačke stranke i na dalmatinskom području, a sporazum Cvetković – Maček označio je posljednji pokušaj prije izbijanja rata da se riješe unutrašnji problemi. Stvaranje Banovine Hrvatske, u kojoj je Split bio drugi grad po veličini, utjecat će na dinamizaciju političkih kretanja i jače uključivanje ilegalnih organizacija različitih ideoloških usmjerenja.⁷⁰ Pri tome se većina senatora držala po strani, a neki su se tek povremeno javljali preko tiska. Bili su svjesni opadanja svojeg značaja budući da više nisu imali političku snagu kakvu su uživali prije promjena. Iz tih se tekstova može zaključiti ono što je rekao slovenski senator Ivan Pucelj, također član JSN-a: neprijatno je stati iza sporazuma s HSS-om, ali to je ipak najbolje s obzirom da Maček legitimno stoji na čelu hrvatske strane. Službena izvješća govorila su o „umrtvljenju“ JNS-a i JRZ-a, no i dalje su izlazila njihova glasila, koja su pozorno i sa strepnjom pratila novonastale odnose u Kraljevini Jugoslaviji i utjecaje vanjsko-političkih kretanja koja su postupno uvukla Europu u rat. Vodstva tih dviju stranaka lojalno su podržala Banovinu u nadi da će njezine vlasti provoditi model hrvatske politike na bazi jugoslavenske ideologije i time im ostaviti manevarski prostor.

Da zaključimo. Ovaj članak pokušaj je isticanja potrebe za iscrpnijim proučavanjem života i političkih veza parlamentarnih zastupnika. Tako zamišljeni prozopografski pristup nameće se kao neizbježna historiografska zadaća jer bez toga nije moguće shvatiti poteze onih aktera koji su imali istaknutu ulogu, u ovom slučaju, u političkim kretanjima Dalmacije tijekom druge polovice međuratne Jugoslavije. U središte pozornosti stavljeni su senatori koji su, bez obzira na način svog izbora ili imenovanja, prednjačili u problematiziranju

⁶⁶ U prvom broju novopokrenutog *Narodnog lista*, koji se predstavio kao glasilo jugoslavenskih nacionalista iz Banovine Hrvatske i bio je u Angjelinovićevu vlasništvu, Desnica je objavio članak „Osvrt na prošlost – pouka za budućnost“ (br. 1, 1. 11. 1939., 1). U njemu je naznačio povijesnu važnost stvaranja jugoslavenske države i poručio da će sporazum Cvetković – Maček morati pokazati je li za nju „pobjedna pjesma“ ili „pogrebno zvono“.

⁶⁷ „Organizacija JNS u Primorju nikako ne ide“, *Država* (Split), br. 36, 15. 10. 1936., 3.

⁶⁸ „JNS se raspada“, *Država* (Split), br. 37, 22. 10. 1936., 3.

⁶⁹ „Zaključci JNS iz sjeverne Dalmacije“, *Država* (Split), br. 53, 15. 11. 1938., 3.

⁷⁰ O tome podrobnije u feljtonu Fikrete JELIĆ-BUTIĆ, „Banovina Hrvatska. Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939.–40. godine“, *Slobodna Dalmacija* (Split), br. 14313 – br. 14330, 6. – 23. 10. 1990.

niza unutarnjih i vanjskopolitičkih tema. Unatoč vezanosti senatora uz ideologiju jugosla-venstva i neupitnoj lojalnosti prema vladajućoj dinastiji, senatske rasprave i njihovi odjeci u lokalnom ambijentu ukazivali su na različite načine promišljanja. Suočeni s dubokom državnom krizom nastojali su artikulirati svoje političke zahtjeve kojima su pokušavali pomiriti gospodarsko-socijalne interese Dalmacije sa širim okvirom, ali i istaknuti svoja individualna gledišta, koja su postajala sve teže izvediva zbog slabljenja njihova osobnog utjecaja.

SENATORS FROM SPLIT: COMING TO TERMS WITH THE CRISIS OF YUGOSLAVIA AND YUGOSLAVDOM

The author chronologically elaborates the activities of politicians from Split and its surroundings (Grga Angjelinović, Uroš Desnica, Petar Gjirlić, Frano Ivanišević and Ivan Majstorović) who entered or were appointed to the Yugoslav Senate according to paragraph 32 of the Constitution after the January 6th dictatorial regime. These were members of several political parties and currents of Yugoslav orientation whose public personas during the 1930s gained new affirmation in the Senate with the setting up of the Littoral Banovina. At the time Split was a central point of the coastline and a rich political life developed which in many ways mirrored the one during late Austria-Hungary and the challenges at the end of World War One when Italian plans for expansion to the east Adriatic became a reality. The poor experience with Austrian authorities and Italian threats helped homogenize the political scene so that a larger number of the public elite among Croats and Serbs acted in unison during the proclamation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. On the other hand, by analyzing their public speeches the author points to their discordant approaches to a solution of the state crisis, judgments on national leaders such as S. Radić and N. Pašić, relations between church and state, interpretations of socio-economic issues and questions regarding national identity. Throughout this, the local circumstances and personal views of the senators follow their worldviews which ranged from conservatism to radical liberalism. In this sense the senators belonged to different political parties leading up to the January 6th dictatorship which led them into many arguments during National, municipal and county assembly elections in Split. Alongside this, many of them took part in the schisms that befell the great parliamentary parties in which their careers began. However, the common trait of all the senators was their loyalty to the ruling dynasty, the Yugoslav state and Yugoslav nationalism. Therefore, their senatorial speeches contained no criticisms of the king's dictatorship as they felt that it had been an inevitability that saved the state from internal struggles and external pretensions. The Cvetković – Maček agreement marked a turning point in their political stances, alongside the establishment of the Croatian Banovina which incorporated the Littoral Banovina. Their earlier integralist attitudes shifted and they became more open towards the possibility of a Croatian and Serbian agreement as a key for resolving the Yugoslav crisis and maintaining the principle of popular unity they espoused. The author also looks into the careers of the last non-appointed senators (Jakša Račić, Ivo Tartaglia and Josip Smodlaka). They are characteristic figures because their stances evolved towards a more lenient concept of national integration which was still opposed to ideas that might disintegrate the Yugoslav state.

Keywords: Split, Senators, Yugoslavism, National integralism

Izvori

- Bivše građanske stranke u kotaru Split (elaborat o rekonstrukciji), Služba državne sigurnosti, Hrvatski državni arhiv
- Građanske stranke i društva, grupa VII, Hrvatski državni arhiv
- Fond Milana Ćurčina, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, R 7446 b
- Fond Nikole Prece, Državni arhiv u Zagrebu
- Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1932. – 1939.

Literatura

- Jovo BAKIĆ, „Nova Evropa: između prečanskog integralnog i hrvatskog minimalnog jugoslovenstva“, *Nova Evropa 1920–1941. Zbornik radova* (ur. Marko Nedić i Vesna Matović), Beograd 2010., 108–121.
- Nataša BAŠIĆ-KOŠIĆ – Ankica ŠUNJIĆ, „Don Frano Ivanišević – prinos bibliografiji“, *Bibliographica* (ur. Trpimir Macan), sv. 1, Zagreb 2003., 117–139.
- Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, sv. 1, Zagreb 1974.
- Milica BODROŽIĆ, „Obrazovanje Jugoslovenske radikalno-seljačke stranke“, *Istorijski glasnik*, br. 2–3, Beograd 1964., 39–95.
- Ante BRALIĆ, „Zadarski fin de siècle – političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39/2007., br. 3, 731–775.
- Tihomir CIPEK – Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914.*, Zagreb 2006.
- Dalibor ČEPULO, *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu*, Zagreb 2012.
- Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, knj. II, Zagreb 1961.
- Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata*, Zadar 1998.
- Stevo DJURASKOVIĆ, *Fascism in Central Europe: The Organisation of the Yugoslav Nationalists-Orjuna, 1921–1929*, magistarski rad, Budimpešta 2007.
- Branislav GLIGORIJEVIĆ, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista“, *Istorija XX veka*, knj. V, Beograd 1963., 315–396.
- Frano IVANIŠEVIĆ, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Split 1932.
- Aleksandar JAKIR, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen*, München 1999.
- Aleksandar JAKIR – Norka MACHIEDO-MLADINIĆ (ur.), *Izabrani spisi Ive Tartaglie*, Split 2013.
- Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, „Banovina Hrvatska. Političke prilike na području Ispostave banske vlasti u Splitu 1939.–40. godine“, *Slobodna Dalmacija* (Split), br. 14313, 6. 10. 1990., 43; br. 14314, 7. 10., 25; br. 14315, 8. 10., 25; br. 14316, 9. 10., 27; br. 14317, 10. 10., 23; br. 14318, 11. 10., 30; br. 14319, 12. 10., 23; br. 14320, 13. 10., 43; br. 14321, 14. 10., 25; br. 14322, 15. 10., 24; br. 14323, 16. 10., 27; br. 14324, 17. 10., 30; br. 14325, 18. 10., 30; br. 14326, 19. 10., 23; br. 14327, 20. 10., 41; br. 14328, 21. 10., 24; br. 14329, 22. 10., 27 i br. 14330, 23. 10., 27.
- Vladan JOVANOVIĆ, „Članovi porodice Desnica u jugoslovenskim enciklopedijama i leksikonima“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, knj. 9 (ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac), Zagreb 2005., 243–257.
- Gordana KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, *Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1929)*, Beograd 2002.

- Anatolij KUDRJAVCEV, *Ča je pusta Londra...*, Split 2002.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Jadranska straža*, Zagreb 2005.
- Norka MACHIEDO MLADINIĆ, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001.
- Zlatko MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“, *Fontes*, 14/2008., 35–66.
- Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb 1998.
- Čedomil M. MITRINOVIĆ (ur.), *Biografski leksikon. Narodno predstavništvo*, Beograd 1935.
- Grga NOVAK, *Naše more*, Zagreb 1932.
- Momčilo PAVLOVIĆ (prir.), *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji 1918–1945. Tom 1*, Beograd 2008., 352–360.
- Vjekoslav PERICA, „Međunarodna misija u Splitu nakon Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 42/2010., br. 1, 127–156.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, knj. 2, München – Barcelona 1984.
- Jakša RAVLIĆ (ur.), *Zadar: Geografija, ekonomija, saobraćaj povijest, kultura*, Zagreb 1964.
- Drago ROKSANDIĆ, *Srpska i hrvatska povijest i „nova historija“*, Zagreb 1991.
- Josip SMODLAKA, *Zapisi dra Josipa Smodlake* (ur. Marko Kostrenčić), Zagreb 1972.
- Tonći ŠTIN, „Hrvatski seljačko-radnički blok na izborima za oblasne skupštine u siječnju 1927. godine“, *Radovi Filozofskog fakulteta*, 25/1986., 299–318.
- Tonći ŠTIN, „Prodor i pobjeda HSS-a u Dalmaciji (1923.-1928.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32–33/1999. – 2000., 309–320.
- Tonći ŠTIN, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 42/2000., 431–478.

Periodika

- Dalmatinski glasnik* (Split)
- Dalmatinski radikal* (Šibenik)
- Država* (Split)
- Jugoslavenski glas* (Zagreb)
- Narodni list* (Split)
- Novo doba* (Split)
- Odvjetnik* (Zagreb)
- Politika* (Beograd)
- Pučka prosvjeta* (Split)
- Riječ* (Zagreb)
- Seljački kalendar* (Split)

16.

POETIKA UMETNIČKE PROZE VLADANA DESNICE

Nikolina Konjević Milošević

UDK: 821.163.42-3Desnica. V.

Stručni članak

Sažetak: Književni opus Vladana Desnice u celini je oslobođen pripadnosti određenom književnom izrazu i stvaralačkom modelu, književnom pokretu i pravcu. U stvaranju svojih umetničkih tvorevina ovaj pisac je prevashodno bio usmeren na ostvarivanje estetske vrednosti književnog dela koja, prema njegovom mišljenju, predstavlja primarnu umetničku vrednost. U težnji da u prvi plan istakne i prikaže čoveka u njegovoj različitosti, Desnica se zalagao za iskrenost kao jedan od glavnih poetičkih principa. Složenu problematiku čovekovog života Desnica je oslikavao kroz postupke i razmišljanja svojih junaka. Iako su Desničini likovi pripadali različitim društvenim slojevima i profesijama, sve ih je na kraju obuzimala šutnja i obamrlost nakon različitih životnih iskustava. Poetski stavovi Vladana Desnice izloženi u esejima, pripovetkama i romanima ukazuju da je najveću pažnju poklanjao čoveku i njegovom unutrašnjem svetu.

Ključne reči: Vladan Desnica, poetika, umetnička proza, estetska vrednost, doživljaj, integralni realizam

Vladan Desnica je pisac raznovrsnog i obimnog dela, gotovo svih rodova književnog stvaralaštva. Kulturnu i književnu delatnost ostvarivao je na različite načine, posmatrajući i zapisujući sve što je u životu i kulturi smatrao značajnim i vrednim literarne pažnje. Da bismo se u potpunosti približili njegovom književnom delu i otkrili Desničinu „tajnu stvaranja“, neophodno je čitati ga i sagledavati u celini, kroz sva njegova pisana ostvarenja. Takav je pristup zagovarao i Vojislav Nikčević, naglašavajući da je Desnica „prevashodno radio kao zatočenik riječi“ i da je „u svojim djelima, pismima i razgovorima s drugim piscima, kao i u posebnim zapisima, ostavio niz obavještenja o problemima umjetničkog stvaranja“.¹

Svoju eksplicitnu poetiku Desnica je razvijao u svojoj esejistici, kao i u većini teorijskih tekstova, primenjujući je na svoje pripovetke i romane. Upoznavši njegov celokupan opus, ne zanemariivši niti jedan njegov segmenat, možemo stvoriti sliku njegove stvaralačke poetike. Nemoguće je u potpunosti razumeti delo Vladana Desnice, a prethodno ne proučiti

¹ Vojislav NIKČEVIĆ, „Poetika Vladana Desnice“, *Izraz*, 13/1969., br. 7, 53.

njegove eseje, kritike i poglede. Oni sadrže sažeto prikazanu poetiku i životnu filozofiju pisca i predstavljaju putokaz u razumevanju njegovog životnog i stvaralačkog opredeljenja.

Elementi Desničine poetike najvidljiviji su u romanu *Proljeća Ivana Galeba*, te u narednim esejima: „Zapisi o umjetnosti“, „Riječ na vrhu jezika“, „Primijenjena umjetnost“, „B. Kroče i zbrka oko njega“, „Jedan zakašnjeli prilog diskusiji o tipičnome“, „Razgovor na Književnom petku“, „O jednom gradu i jednoj knjizi“, „Djelo i kritika“, „Ličnost i proserde“, „Dva kratka eseja: ‘Marginalije o iracionalnom’ i ‘Zloupotreba jednog termina: detalj’“, „Tri zapisa o umjetnosti: ‘O realizmu’, ‘Intencionalnost u umjetnosti’ i ‘Hotimično iskustvo’“.

Mnogi pogledi na umetnost i književnost, kao i pitanja vezana za njegovo književno delo, nalaze se u razgovorima i intervjuima koje je Desnica vodio u periodu 1952–1966. Među pomenutima možemo izdvojiti: Desničino pismo upućeno Aleksandru Tišmi od 23. marta 1952, razgovor vođen sa Grozdanom Olujić pod naslovom „Pjesnik tuge i nade“,² razgovor sa Vlatkom Pavletićem „Svako djelo vrijedi tačno onoliko koliko poetskog sadrži u sebi...“³ i „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“ vođen sa Jevtom Milovićem.⁴

Kraći razgovori i intervjui nalaze se u IV knjizi Desničinih *Sabranih djela*: „Tri pitanja Vladanu Desnici“ (1960), „Razgovor na Radio-Beogradu“ (1961), „Između muzike i literature“ (1961), „Bliže upoznavanje s nizom konkretnih vidova stvarnosti liječi nas od apstraktnosti“ (1963), „Djelo nastaje dalje od pisačkog stola“ (1963) i „Prvu novelu namenio sam *Politici*“ (1966).

Desničino celokupno delo karakterišu autorski komentari koji treba da približe i objasne određeni pojam, bez obzira da li se on odnosi na teoriju ili na stvaralačku praksu. Desnica nije postavljao stroge granice između teorijske i stvaralačke prakse, nego ih je posmatrao kao delove jedinstvenog procesa u stvaranju umetničke tvorevine. Književne rodove, vrste i žanrove doživljavao je kao jednako vredne, smatrajući da se međusobno razlikuju samo po stepenu kreativnosti. Njegov književni izraz je nužno čitati u kontekstu određenog književnog žanra. On poseduje izvesnu širinu koju ovaj pisac ima podjednako i kao čovek i kao stvaralac. Osnovu svog širokog obrazovanja Desnica je stekao zahvaljujući bogatoj porodičnoj tradiciji, sklonosti prema umetnosti i književnosti, klasičnom gimnazijskom obrazovanju, studijama prava i filozofije u Zagrebu i Parizu, putovanjima po Italiji i Francuskoj, te neprestanoj težnji za otkrivanjem najdubljih slojeva ljudske misli.

Poznao je više stranih jezika: latinski, grčki, francuski, italijanski, ruski i španski, što mu je omogućavalo bolje i potpunije upoznavanje dela iz svetske književnosti. Do izvorišta svoje poetike Desnica je mogao doći i vlastitim prevođenjima. U IV knjizi njegovih *Sabranih djela* navedeno je 39 bibliografskih jedinica Desničinih prevoda sa francuskog, italijanskog i ruskog jezika. Među njima poseban značaj imaju prevodi Kročevih teorijskih tekstova, koji su izvršili značajan uticaj na formiranje njegovih poetičkih stavova. Već 1938.

² Grozdana OLUJIĆ, *Pisci o sebi*, Beograd 1959.

³ Vlatko PAVLETIĆ, *Trenutak sadašnjosti*, Zagreb 1960.

⁴ Jevto MILOVIĆ, *Razgovor sa umjetnicima*, Beograd 1983.

u Desničinom prevodu izlaze Kročevovi *Eseji iz estetike*, a 1969. Desničini izbor i prevod 29 Kročevih eseja i studija pod nazivom *Književna kritika kao filozofija*. Radomir V. Ivanović kaže: „Izborom djela (koje je prevodio) Desnica je pokazao izvore ‘idejne filijacije’, koja podrazumijeva istovremeno nadahnjivanje i kreativnog i estetskog duha“.⁵

Sa podjednakim interesovanjem čitao je domaće i strane pisce, posebno antičke, francuske, italijanske i ruske. Od domaćih pisaca naročito je čitao i cenio Lazu K. Lazarevića kao pripovedača, zatim Lazu Kostića, Milovana Glišića, Ivu Andrića, Dositeja i Njegoša. O Matavulju je napisao fragmente eseja koji nije uspio da završi, kao i skicu filmskog scenarija o Dositeju pod naslovom „Vječiti putnik“, koja takođe ostaje nedovršena. Voleo je prozu Ive Ćipika, kao i novele Dinka Šimunovića.

U njegovom književnom delu, u njegovoj ličnosti, kao i u zavičaju iz kojeg je potekao, spajali su se slovenski i romanski uticaji. Pod slovenskim uticajem podrazumeva se Desničino poznavanje i sklonost ka ruskoj književnosti. Od ruskih pisaca čitao je Puškina, Gogolja, Bunjina, Turgenjeva, Gončarova. Tolstoja je doživljavao ne samo kao pisca, već i kao jednog od najvećih mislilaca novijeg vremena. Desnica je preveo njegove pripovetke „Poslije plesa“ i „Luzern“.

U Tolstojevom književnom stvaralaštvu nalazio je potvrdu za jednu od osnovnih teza svoje poetike, da je osnovni i krajnji smisao svih čovekovih aktivnosti borba protiv smrti. Iz njega je Desnica došao do sopstvenog doživljaja smrti kao glavnog pokretača svih ljudskih postupaka i aktivnosti.

Govoreći o uticaju romanske književnosti na Desnicu, treba naglasiti da posebno mesto zauzimaju francuski i italijanski pisci. Mnogo je čitao Balzaka, Stendala i Flobera, navodeći ih u svojim teorijskim tekstovima kao primer dobrih pisaca i stilista. Desnica je čitao francuske pisce realiste, koji realizam istovremeno i prevazilaze. Tako je čitao i Prusta, koji se svojom prozom udaljavao od poetike realizma, prelazeći sa opisa spoljašnje stvarnosti na prikaz njenog odraza u čovekovom unutrašnjem svetu.

Sa navedenim autorima Desnica je vodio neku vrstu dijaloga koji danas možemo pratiti na intertekstualnom nivou. Pomenuti dijalozi dati su implicitno u Desničinoj prozi kroz podudarnost ideja ili sličnost nekih tema i kroz osobine nekih likova te otkrivaju izvesne duhovne srodnosti sa navedenim autorima. Od italijanskih pisaca naročito je voleo Dantea, o kojem je skicirao nedovršeni esej.

Desnica je čitao i dela drugih evropskih književnosti, npr. nemačke, ali na njegov duhovni razvoj i književni ukus najveći uticaj su izvršile francuska, talijanska i ruska književnost. U gimnazijskim danima je upoznao antičke pisce. Naročito je cenio Eshilovog *Okovanog Prometeja*, o čemu nam svedoči i roman *Proljeća Ivana Galeba*.

Posmatrajući iz današnje vremenske perspektive navedene odrednice koje karakterišu Vladana Desnicu i kao čoveka i kao stvaraoca, uočavamo da je po mnogo čemu bio ispred svoga vremena. U svojim proznim delima Desnica je ostvario povezanost između dve najvažnije osobine moderne proze 20. veka, njene poetske i intelektualno-esejističke orijentacije. Pomenute osobine predstavljaju prirodni izraz Desničine stvaralačke ličnosti.

⁵ Radomir V. IVANOVIĆ, *Po sunčanom satu*, Novi Sad 2001., 92.

U navedenom stvaralačkom kontekstu Vladan Desnica je stvorio književno delo koje se nameće kao samostalna i jedinstvena estetska i književna vrednost. Pored svekolikog znanja koje je posedovao, Desnica je iznad svega bio artist. U stvaranju svojih umetničkih tvorevina bio je prevashodno usmeren na ostvarivanje estetske vrednosti književnog dela koja, prema njegovom mišljenju, predstavlja primarnu umetničku vrednost.

Iako je akcenat prevashodno stavljao na sadržinu, uočavamo da je mnogo pažnje poklanjao formalnom savršenstvu teksta i rečeničnom ritmu, što je vidljivo u njegovom neprestanom „navraćanju“⁶ svakoj ispisanoj rečenici pre konačne redakcije: „Ja prozu moju čitam glasno po trideset puta, najobičnije rečenice, recimo, da tako kažem, i činim da mi drugi čitaju, da mi čitaju iz druge sobe. I tako to se pročita iks puta glasno.“⁷

Izvor Desničine neprestane brige za ritam rečenice nalazi se u pradavnini, kada je književnost bila usmena, kada je književno delo moralo biti lepo i savršeno kada ga se slušalo. Desnica je smatrao da se potpuna recepcija dela ostvaruje postizanjem apsolutne literarnosti svakog strukturnog elementa:

Salije se neko djelo pa se onda svaka pojedina tačka, svako pojedino poglavlje, svaka stranica prorađuje iznova i uzima se nekako u razmatranje, u rad, pod lupu, (...) kao da je to centralno, najvažnije mjesto u čitavoj knjizi, pa za njim dolazi drugo, pa treće, tako da je svaka stranica jedanput bila u položaju te najvažnije, te glavne stranice, pa je tako sa zdušnošću, i minucioznošću, i prilježnošću rođena.⁸

Desnica je bio „nepovjerljiv prema plodnim nadahnućima“ i nije verovao u sretne momente stvaranja u kojima čovek nadmašuje samoga sebe. Smatrao je da je „svako pravo umjetničko oblikovanje u svojoj biti složen i duboko smiren proces (...) jedno teoretsko stanje duha“.⁹ Nije pridavao važnost inspiraciji, jer po njegovom mišljenju čovek ne može dati više nego što ima u sebi. Suštinu pisanja pronalazio je u tačnom izražavanju onoga što se htelo reći, priznajući da to nije nimalo lako. Delio je mišljenje da je pisanje književnog dela napor i da mora da bude napor.

Pravom varijantom Desnica ne smatra onu koja je „stilski najljepša“ i „formalno najdotjeranija“, već onu koja je bliža „onome što smo imali u glavi“.¹⁰ Da bismo u potpunosti mogli izraziti ono što nosimo u sebi, moramo imati dovoljno jasno osećanje i mišljenje o onome što želimo izraziti, odnosno moramo imati jasno doživljen sadržaj koji se ispoljava kroz adekvatan književni izraz.

⁶ „(...) dok djelo nije završeno, dok po mom mišljenju nije potpuno definitivnu formu dobilo, dok nije dano u štampu, neprestano se navraćam, pa makar bilo za svakog drugog, za svačije tuđe oči, završeno, kod mene leži u ladici mjesecima, godinama i za mene još nije završeno i neprestano ga iznova uzimam u rad.“

Jevto MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prire. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 117.

⁷ Vladan DESNICA, „Prvu novelu namenio sam Politici“, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 105.

⁸ Jevto MILOVIĆ, „Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju“, 119.

⁹ Vladan DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 58.

¹⁰ „U tome i jest teškoća našeg izbora i izvor našeg dugog kolebanja: lako je razabrati što je ‘objektivno uspjelije’, ‘koja je varijanta ljepša’; ali procijeniti koja je bliža ‘onome što smo imali u glavi’, često je neobično teško.“ V. DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 60.

Desnica je naglašavao da je još kao početnik imao pri pisanju veoma jasnu sliku onoga što je želeo da postigne, „kao neki praobrazac koji lebdi u oblacima“ i koji je morao da fiksira na papir „kao neki model već budućeg djela“. Piščevo „odnošenje prema ekspresiji“¹¹ je beskompromisno. Smatrao je da „za sadržaj koji želimo uobličiti postoji negdje pod suncem jedan izraz – jedan jedini i nezamjenjivi, onaj pravi, idealni izraz“.¹²

Većinu sopstvenih poetičkih stavova Desnica je iznio u svom eseju „Zapisi o umjetnosti“, objavljenom u Zagrebu 1952. godine u časopisu *Krugovi*. Mladi hrvatski pisci pomenute godine pokrenuli su časopis sa ciljem da se tadašnja izolovana sredina upozna sa novim tokovima evropske književnosti. Oko ovog eseja podignuta je velika buka u krugovima tadašnjih književnih kritičara (zagovornika socijalističke estetike), kao i anonimnih komentatora jer se Desničin doživljaj umjetnosti nije uklapao u tadašnju normativnu estetiku.

Posmatrajući književna ostvarenja Vladana Desnice u kontekstu pokreta socijalne književnosti koji obuhvata period između dva svetska rata do 1950. godine, uočavamo izvesne razlike. U odnosu na zahteve pomenutog literarnog pokreta, koji je od pisca očekivao da zauzme određeni ideološko-društveni stav prema socijalnim pitanjima koja prikazuje u svojim delima, Vladan Desnica je u svom prvom romanu *Zimsko ljetovanje* (1950), kao i pri-povetkama nastalim u tom periodu, analizirao i na sasvim nov način predstavio temu rata i revolucije. Književna kritika toga vremena zanemarivala je estetsku vrednost književnog dela ističući u prvi plan njegovu idejnu i političku određenost. Od pisaca se očekivalo da u svojim delima izražavaju političke poruke i verno prikazuju stvarnost, odnosno revoluciju.

Međutim, Desničin roman *Zimsko ljetovanje* (1950) donio je nove umetničke vrednosti među književnim ostvarenjima nakon Drugog svetskog rata. Ovim romanom pisac je učinio pomak u odnosu na socijalno angažovani roman, ističući u prvi plan čoveka i njegov doživljaj ratne stvarnosti. Prikazujući unutrašnju dramu svojih junaka u pomenutom romanu, Desnica se sve više udaljavao od poetike realizma i kretao ka psihološki produbljenom realističkom postupku. Navedenu poetsku intenciju pisac je posebno obrazložio u pomenutom eseju „Zapisi o umjetnosti“.

U težnji da u prvi plan istakne i prikaže čoveka u njegovoj različitosti, Desnica se zalazio za iskrenost kao jedan od glavnih poetičkih principa svakog umetničkog dela. Otkrivajući već u svojim prvim proznim ostvarenjima najrazličitije istine o čoveku, Desnica se nije uklapao u okvire tadašnje vladajuće ideologije. Svoj način stvaranja umetničkog dela Desnica je najslikovitije prikazao opisujući jednu od svojih junakinja u romanu *Zimsko ljetovanje*:

Pričala je dugo, ulazeći, kao i obično, u beskrajne potankosti, upadajući sama sebi u riječ, ili prekidajući nit da bi kratko nagovjestila nešto o čemu će kasnije govoriti... gorjela je od poštenog nastojanja da iz sebe istrese sve, da ništa ne ostane pri njoj, strahujući da ne bi ispustila koju pojedinost, jer bi je to peklo kao neka utaja ili iznevjereni zavjet. Zato se u govoru napinjala unoseći u nju svoju dušu.¹³

¹¹ „Takvo odnošenje prema ekspresiji potječe od polusvjesnog ali vrlo određenog osjećaja (koji se s vremenom sve više razvija, izoštrava i utanačava, dok se na koncu ne izvrgne u našeg nesnosnog tiranina, često morskog neprijatelja).“ V. DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 60.

¹² *Isto*, 63.

¹³ Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, Zagreb 1950., 54.

Desnica je nastojao da u svojim teorijskim stavovima i njihovoj primeni u literarnim ostvarenjima prikaže čoveka, život i svet u totalitetu. Prema njegovom mišljenju svi procesi traju *in continuo*, i u sferi realnog, i u sferi irealnog. Dvojnost je doživljavao kao „jedan od temeljnih zakona ljudske prirode“, bez koje se ne može integralno predstaviti nijedna ljudska ličnost. Pomenutu dvojnost možemo shvatiti i objasniti ukoliko poznamo Desničinu celokupnu stvaralačku koncepciju. U njegovim delima, jedna pored druge stoje „suprotne istine“¹⁴ koje pisac na jednoj višoj razini posmatranja spaja u celinu.

Sopstvenu viziju sveta Desnica je temeljio na shvatanju da je polarnost osnovna crta svega. Polarnosti kao što su biće – nebiće, večnost – prolaznost, beskonačno – konačno itd. smenjuju se u svom delovanju, i od te igre naizmeničnosti sastoji se život.¹⁵

Cilj svekolikog saznanja čovekova je da otkrije i prikaže te suprotnosti u celini, a ne samo jednu njihovu stranu. Po Desničinom mišljenju suprotnosti imaju podjednak značaj, pa čak suprotnosti bitnog i nebitnog: „Bitno predstavlja samo polovinu stvari. Često onu manje bitnu polovinu. Tek bitno i nebitno zajedno daju čitavu istinu.“¹⁶ Na osnovu navedenog mišljenja uočavamo da je Desnica dijalektičar, zagovornik shvatanja o jedinstvu suprotnosti.

U Desničinom načinu pevanja i mišljenja vidljive su dve značajne teorijske komponente: istinitost i uverljivost. Umetnost je, po njegovim rečima, „jedino područje ljudske djelatnosti gdje je nemoguća laž: čim laž proviri, istim časom, automatski prestaje umjetnost“.¹⁷ Ključni elemenat realnosti za njega je istinitost, jer je realnost¹⁸ sama po sebi istinita, tako da ona nema potrebe da izgleda uverljivo. Nasuprot njoj, umetnost živi od uverljivosti. Cilj umetnosti je da preko uverljivosti stigne do istinitosti. Time bi se ukinula granica između realnog sveta i sveta umetnosti i stvorila jedna nova transponovana stvarnost čija će osnovna osobina biti uverljivost.

Osoben je i jedinstven Desničin doživljaj poetskog. Pod poetskim nije mislio na poetično, već je izrazom „poetsko i poezija“ označavao svaku pravu estetsku umetničku vrednost. Svi elementi umetničkog dela moraju biti poetski funkcionalni, a to ne znači da svaka misao likova iz romana mora biti lišena objektivnosti, već prevashodno mora da ovaploćuje jedan ljudski lik, ili ostvaruje jednu ljudsku situaciju, tj. da „služi poetskoj intenciji djela“.¹⁹

¹⁴ „(...) svi mi jako volimo sebe, svi smo mi silno zaljubljeni u sve što je naše, svi mi stalno želimo da budemo ‘mi’. Ali, isto tako strasno želimo i da budemo ‘drugi’ (...) I te dvije suprotne istine uporedo žive i djeluju u nama, kao i tolike druge suprotne istine. (...) Čini mi se da je to naprosto jedan repić težnje za univerzalnošću.“ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1975., 151.

¹⁵ „Svoju temeljnu i vrhunsku ontološku misao o svetu izrazio je u formi antinomije – ta misao nalazi se na kraju romana ‘Proljeća Ivana Galeba’ i izražava posljednje što čovek može da kaže o svetu na kraju svog životnog puta: ‘I u stvarima je jedna luda zbrka i jedna mudra harmonija; jedan pijani besporedak i jedan dublji smisao. Kome je dano da to spozna, dobro je proživio svoj vijek. Taj je obišao čitav svoj krug.’“ Milivoje PETROVIĆ, „Filozofske ideje u književnom delu Vladana Desnice“, *Stvaranje*, 22/1967., br. 7/8, 868–871.

¹⁶ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 265.

¹⁷ Vladan DESNICA, *Progutane polemike* (prir. Jovan Radulović), Beograd 2001., 20.

¹⁸ „Realnost nema savršeno nikakve potrebe da izgleda uverljiva: ona ima iza sebe mnogo jače – istinitost. Umjetnost, naprotiv, čitava živi od uverljivosti.“ Kao ilustraciju za navedeni teoretski postulat Desnica navodi sljedeći primjer: „U životu neko može težiti 120 kg, imati dvostruki podvoljak i epske brčine i govoriti u basu – a pri tome se zvati Ive Kliskić. Umjetnost ne može sebi dozvoliti taj luksuz (...)“ V. DESNICA, „Zapisi o umjetnosti“, *Eseji, kritike, pogledi*, 54.

¹⁹ „Jedna te ista misaona, esejistička i slična materija može u romanu ili drami imati znatnu, uprav nikakvu vrijednost, već prema tome da li ona ovaploćuje jedan ljudski lik, ostvaruje jednu ljudsku situaciju, da li dobro ili loše služi poetskoj intenciji djela.“ Vladan DESNICA, „Na temu: delo i kritika“, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga prva* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2005., 166.

Kao zamenu za pojam poetsko i poetske vrednosti, Desnica je koristio pojam estetsko i estetske vrednosti. Umetničko delo, po njegovom mišljenju, vredi onoliko koliko poetskog ima u sebi. U navedenom stavu vidljiv je uticaj Kročeeve estetike, koja poistovjećuje umetničko i poetsko. U tome i leži posebnost Desničinog realizma, koji sliku obuhvata u potpunosti, njenu spoljašnjost i njenu unutrašnjost. Desničin realizam, se zasniva na sveobuhvatnosti, njemu je cilj prikazati sve u potpunosti, sve što se vidi, oseća, misli, autentično i bez ulepšavanja, onako kako jeste.

U Desničinom poimanju književnosti uočavamo spoj estetike, etike i antropologije te i andrićevskog mišljenja da književnost ne služi ničemu ako ne služi čoveku i čovečanstvu. Posmatrajući književnost u celini, Desnica kao centralnu tačku izdvaja stvaralački subjekat jer je njegova egzistencija višestruka. On egzistira i kao stvaralac, i kao mislilac, i kao kritičar. Na sličan način egzistirao je i sam Desnica.

Čovjek-pojedinac je središnja kategorija u Desničinom sistemu mišljenja, a ideja o patnji najprisutnija u piščevoj stvaralačkoj viziji. Sve o čemu je razmišljao i pisao, posmatrao je kao zagovornik humanističke filozofije. Za njega je umetnik pre svega i iznad svega čovek.²⁰ Bez velikog čoveka, prema mišljenju Vladana Desnice, nema ni velikog dela, ni velike umetnosti. Ideje na koje nailazimo čitajući Desničina dela možemo pronaći u modernim antropološko-filozofskim pravcima. Naime, savremena filozofija uglavnom se zasniva na antropološki zasnovanim teorijama, tj. na proučavanju čoveka i njegovih suštinskih problema. Glavni problem se ne nalazi ni u prirodi, ni u Bogu, ni u spoznaji, već u čoveku i najrazličitijim manifestacijama njegove egzistencije.

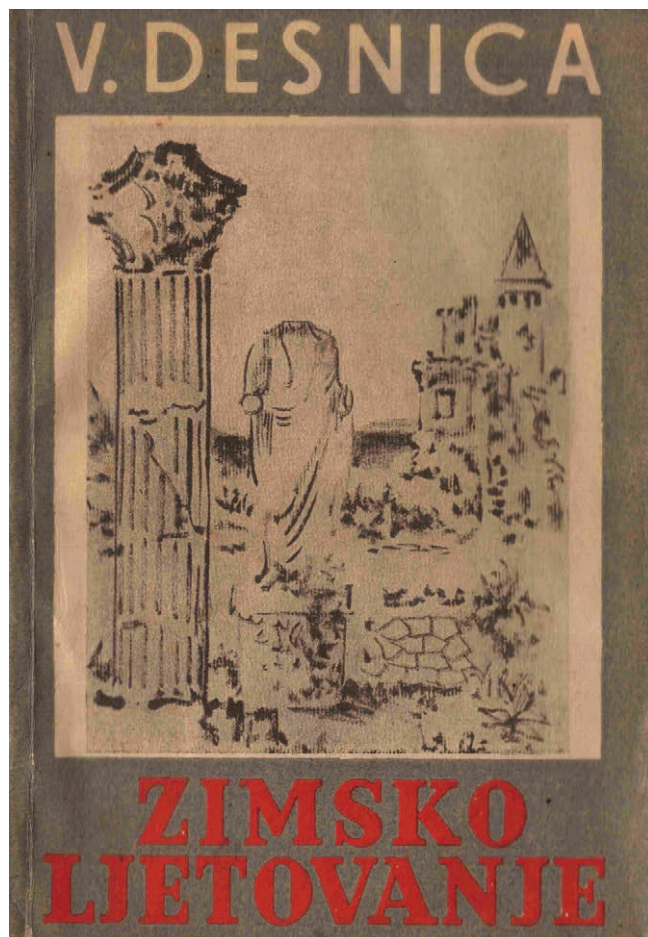
Desničin čovek prikazan je u određenim životnim okolnostima, u određenoj sredini u kojoj obitava provodeći svoj život. Nasuprot realnom svetu koji ga okružuje, Desnica je istovremeno predstavljao i čovekov unutrašnji svet, koji je odraz životne stvarnosti.

Prikazujući čovekov unutrašnji svet, Desnica je mnoge odgovore pronalazio u prirodi koja preslikava svoje osobine na čoveka i njegov doživljaj. Priroda je neizostavni tvorbeni elemenat umetničkih slika koje je Desnica stvarao u svojim pripovetkama i romanima. Želeći da smanji udaljenost između čovekovog unutrašnjeg sveta i stvarnosti koja ga okružuje, pisac je uvodio prirodu kao medijum koji ih povezuje.

Veza između čoveka i prirode u Desničinim prozama data je kao neminovnost i predodređenost koju čovek stiče rođenjem u određenom prirodnom okruženju koje se preslikava na njegovu unutrašnjost. Čovek i priroda predstavljaju jednu od binarnih opozicija iz kojih pisac gradi svoj umetnički svet.

Baveći se izučavanjem socijalne fenomenologije dalmatinskog zaleđa, Desnica nam je pored prikaza psiho-socijalne slike svoga zavičaja opisao i njegov živalj. U stvaralačkoj koncepciji Vladana Desnica priroda je tesno povezana sa čovekom, odnosno određeno geografsko područje sa ljudima koji na njemu obitavaju:

²⁰ „Ja sam čovjek. Tako, naprosto čovjek. Čovjek po zanimanju. Iz pasije, ako hoćete.“ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galbe*, 303.

Sl. 1. Naslovnica prvog izdanja Desničina romana *Zimsko ljetovanje* (Zora, Zagreb 1950.)

Čovjek i pejzaž nigdje, ni u jednog našeg pisca, nisu tako sudbinski vezani kao u Desnice. Ta je veza prokletstvo, ali prokletstvo u stvarnom postojanju, u oporosti i tvrdoći života i muke na kamenu i pod vedrim nebom.²¹

Desničin čovek se nalazi u senzitivnom dodiru sa spoljašnjim svetom, njegova veza sa prirodom je čulna i neposredna. Doživljena kroz svest čovekovu, priroda je dobila istaknuto mesto u Desničinom delu. Zemlja, kao majka i hraniteljica, svoje osobine prenosi na čoveka. Tako skopčani u zajedničkom suživotu, zemlja i čovek postaju jedno. Iznedrivši se iz određenog prirodnog okruženja, čovekov duševni sklop biva neminovno njime uslovljen. Razvijajući se u okvirima prirode koja ga okružuje, čovek postaje njen odraz. Prikazati čoveka u različitim stanjima i okolnostima, glavni je stvaralački zadatak ovog pisca. Prikazujući u svom prvom romanu *Zimsko ljetovanje* čoveka koji se našao u dotad nepoznatim ratnim okolnostima, Desnica je u svojoj prvoj zbirci pripovedaka *Olupine na suncu*

²¹ Stanko KORAC, „Književna saradnja Vladana Desnice u *Magazinu Sjevna Dalmacija*“, *Književna reč*, 14/1985., br. 263, 26.

smestio i analizirao čoveka u različitim okruženjima, posmatrajući prevashodno njegove unutrašnje doživljaje.

U *Zimskom ljetovanju* čovek se grčevito bori za život u vihoru rata, tražeći bilo kakvo sklonište da se spasi od smrti. Ta borba za goli život polako jenjava u *Olupinama na suncu*, u kojima Desničini junaci polako posustaju. Lica o kojima se govori u većini pripovedaka ove zbirke dotrajavaju svoje živote, izmučeni i umorni od mnogih životnih tegoba. Složenu problematiku čovekovog života Desnica je oslikavao kroz postupke i razmišljanja svojih junaka. Iako oni pripadaju različitim društvenim slojevima i profesijama, sve ih obuzima tišina i obamrlost nakon različitih životnih iskustava. Osnovu svake Desničine pripovetke, pored prikaza atmosfere, prostora i ugođaja, čini čovek zatečen u datoj situaciji koja najčešće određuje njegovu egzistenciju ili životni put. Desnica je pažljivo posmatrao svoje junake, ispitivao njihove postupke i motivaciju za određene psihičke reakcije.

Desničina umetnička proza pokazuje sklonost autora ka psihologiziranju. Iako su njegova prva prozna ostvarenja određena kao proze regionalnog karaktera (*Zimsko ljetovanje* i *Olupine na suncu*) u kojima pisac opisuje svoj zavičaj i njegovu okolinu, uočava se izrazita intencija za prikazivanje čoveka i njegovog unutrašnjeg sveta. Mnoge pripovetke ovog pisca nastale u kasnijem periodu, kao i najveći delovi romana *Proljeća Ivana Galeba*, predstavljaju prave psihološke analize, u čijem središtu se nalazi čovek i njegov unutrašnji svet.

Sagledavajući u hronološkom nizu umetničku prozu Vladana Desnice, uočavamo razvojni luk kojim se kretala njegova stvaralačka misao, polazeći od poetike realizma, koja se vremenom potiskuje dajući prednost psihološkim analizama junaka. Iako pripadaju različitim društvenim grupama i različitoj starosnoj dobi, Desničini junaci su ispunjeni patnjom i strahom od smrti.

Prikazujući živote svojih junaka, njihova psihička stanja i raspoloženja, pisac kroz raznolikost životnih sudbina izlaže svoje ideje i poetičke stavove. Iako prikazuje različita ljudska stradanja, njegove proze ne odišu patetikom i piščevim sažaljenjem nad junacima. Suočavajući se svakodnevno sa svojim životom, Desničini junaci su duboko svesni svojih grešaka i životne promašenosti. Posmatrajući u celosti zbirke njegovih pripovedaka, uočavamo njihovu zajedničku osobenost: događaj, kao tvorbeni elemenat svake priče, biva samo polazište u piščevom razmatranju čoveka i njegovih karakternih osobina. Najmanje prostora u Desničinim prozama zauzima sam događaj, dok je najviše pažnje posvećeno čoveku i stvaranju njegovog unutrašnjeg portreta.

Junaci koje susrećemo u prvoj i drugoj zbirci Desničinih pripovedaka, *Olupine na suncu* (1952) i *Proljeće u Badrovcu* (1955), predstavnici su različitih životnih sredina (gradske i seoske), kao i različitih ljudskih karaktera. Polarizacija između sela i grada, prisutna već u Desničinom prvom romanu *Zimsko ljetovanje*, izražena je u umetničkoj prozi ovog pisca sve do pojave njegove treće zbirke pripovedaka *Tu, odmah pored nas* (1956). U njoj je pisac napustio regionalne motive, bivajući sve više zaokupljen intelektualnim i psihološkim problemima čoveka u savremenom društvu. Oslobođene regionalne pripadnosti i svedene na prikazivanje čovekovog unutrašnjeg života, pripovetke ove zbirke predstavljaju nagoveštaj romana *Proljeća Ivana Galeba*.

Svojom trećom zbirkom Desnica je ostvario metodski i tematski preokret u svom opusu, ističući u prvi plan čoveka i njegov konkretni problem. U težnji da što šire obuhvati čovekovu patnju, pisac je oslikao različite situacije u kojima se može zadesiti čovek na svom životnom putu.

Poetički stavovi koje je Vladana Desnice izložio u svojim pripovetkama ukazuju da je pisac najveću pažnju poklanjao čoveku i njegovom unutrašnjem doživljaju. Stvarajući lik Ivana Galeba i prikazujući njegov životni put, Vladan Desnica je ostvario sintezu svojih poetičkih stavova. Galebova razmišljanja o knjigama, o stvaranju modernog romana koji bi prevazilazilo sve postojeće žanrove, ukazuju na piščevu težnju za novim literarnim postupkom, koji ostvaruje upravo stvaranjem ovog romana. Iznoseći novu poetiku romana, Desničin junak odbacuje spoljašnje događaje i fabulu kao primarne elemente romaneskne strukture.

Gradeći Galebov umetnički lik, pisac je iznio svoje stavove o umetnosti, svoj doživljaj vremena, kao i svoja temeljna stvaralačka opredeljenja. U težnji da bar na trenutak zaustavi proteklo vreme, Galeb piše dnevnik da bi sačuvalo nešto od svog proteklog života.

Analizirajući sopstveni život, Desničin junak razmišlja o suštini ljudske egzistencije, kao i neminovnom završetku čovekovog života. Prema Galebovom mišljenju, osnovni zadatak svakog čoveka je u tome da traga za smislom života i u tom traganju da pronade puteve sopstvenih želja i mogućnosti.

U traženju svojih puteva Galeb je došao do zaključka da je čovek prevashodno određen samim nasleđem. Galebova porodična linija potvrđuje značaj naslednih faktora u razvoju čovekove ličnosti. Nasleđe se ukazuje kao neminovnost, kao prirodna sila koja utiče na čoveka i njegovu sudbinu. Galeb je nasledio istančanu krv i time bio predodređen da bude umetnik. Upravo tom činjenicom pisac ukazuje na raspolućenost između spoljašnjeg i unutrašnjeg čovekovog sveta. U težnji da što bolje sagleda i izrazi čovekov unutrašnji svet, pisac je stavio stvarnost u drugi plan, posmatrajući je kao polazište čovekovih doživljaja i osećanja.

Gradeći Galebov unutrašnji svet, Desnica je pošao od perioda detinjstva u kom se formiraju najznačajnije čovekove osobine. Detinjstvo je, u stvaralačkoj poetici ovog pisca, najsvetliji period čovekovog života, ispunjen beskrajem i odsustvom svesti o smrti. Smrt se u Desničinoj stvaralačkoj poetici i Galebovom doživljaju javlja kao neminovnost, kao jedina i konačna istina sa kojom se svaki čovek suočava.

Nasuprot motivu smrti Vladan Desnica je postavio motiv proleća, koji označava sve lepe trenutke u životu Ivana Galeba. Upravo u toj igri naizmeničnosti proleća i smrti, lepih i ružnih trenutaka Galebovog života, pisac je posvetio najviše mesta u ovom romanu. U težnji da pobedi smrt, Desničin junak utehu pronalazi u umetnosti, u stvaranju kao jedinom načinu da se odupre neminovnom kraju. Umetnost u stvaralačkoj poetici ovog pisca predstavlja igru koja povezuje proleća i smrt, jedan od načina čovekove borbe da se odupre sopstvenoj prolaznosti.

Boreći se da što lakše provede svoje bolničke dane, Galeb utehu pronalazi u svetlosti, u sunčanom danu, u suncu kao negaciji smrti i izvoru života. Svetlost se u Desničinoj poetici pojavljuje i kao stvaralački princip koji je neophodan u stvaranju umetničkog dela. Galebova razmišljanja o umetnosti i stvaranju umetničkih dela koja su prisutna u čitavom romanu, daju ukupnu sliku stvaralačke poetike ovog pisca.

Iznoseći život umetnika Ivana Galeba i njegov doživljaj umetnosti, Desnica je potvrdio svoj poetski stav da je umetnost dvostruki proces, prikazivanje pojedinačnog života preko kojeg se može sagledati ono što je opšte i univerzalno u svakog čoveka. Prikazujući Galeba kao umetnika koji je svoj život proveo u potpunoj posvećenosti svojoj umetnosti, Desnica je ostvario sliku svakog umetnika koji je predan i odan svojoj umetnosti.

Stvaranje Galebovog stvaralačkog portreta, kao i celokupnog Desničinih opusa zasniva se na isticanju dva najznačajnija motiva: prvi je motiv smrti, koji je neprestano prisutan u Galebovim razmišljanjima kao i kod svih ostalih Desničinih junaka, dok je drugi motiv isticanje junakovog „ja“, koje je jedinstveno i neponovljivo. Upravo je čovekova svest o nemogućnosti nadoknade sopstvenog „ja“ prouzrokovala neprestani strah od smrti. Da bi sačuvao sopstveno „ja“, Desničin junak Ivan Galeb poručuje „da treba biti ono što jesi“. Ostvarujući navedeni princip u sopstvenom životu, čovek pronalazi smisao i opravdanje svog postojanja.

Autentičnost i neponovljivost umetnikove ličnosti uslov je da se stvori autentično i neponovljivo umetničko delo. U težnji da stvori jedinstveno umetničko delo, Vladan Desnica je svoje junake, uključujući i Ivana Galeba, istovremeno sprovodio kroz nepregledne prostore realnog i irealnog sveta, želeći da prikaže podvojenost čoveka i sveta.

Analizirajući neprestano svoj unutrašnji svet i doživljaje koji ga prate, Ivan Galeb dolazi do zaključka da je stvarnost prevashodno ono što se čoveku dogodi u životu, kao i njegova svest o tome. Ostvarujući istovremeno prikazivanje događaja koji su obeležili Galebov život, kao i njegovih osećanja, Desnica je potvrdio snagu i inovativnost svog stvaralačkog postupka.

Našavši se na samom kraju svog životnog puta, Ivan Galeb smisao i značaj života pronalazi u malim stvarima, u prirodi i slobodi, u želji da pomogne onima kojima je pomoć potrebna. Zahvaljujući takvom stavu prema životu, Galeb ostavlja humanističku poruku da je osnovni zadatak svakog pojedinca da prevashodno bude i ostane čovek.

Težnja za slikanjem neispravljene i nepročišćene realnosti, koja je deo čovekovog unutrašnjeg sveta, glavni je razlog zbog kojeg su stranice Desničinih prozai tako žive i stvarne. Sve što prikazuju, doživljeno je i shvaćeno u vizuri pisca koji poseduje stvaralačku mogućnost da pronađe adekvatan izraz za svoj poetski doživljaj. Poetski doživljaji Vladana Desnice duboko su proživljeni, promišljeni, osećani. Sve što je napisano njegovom rukom poseduje osobenu sugestivnost i uverljivost. Ni u jednom momentu ne ostavlja nedorečenu svoju misao, već brani i obrazlaže sopstveni stav, uveravajući čitaoca u ispravnost svog mišljenja. Neizmerljivo je velika sugestivna moć svake Desničine reči.

THE POETICS OF VLADAN DESNICA'S ARTISTIC PROSE

When examining Desnica's literary output as a whole, one can note that it is free of any certain literary mode of expression, literary movement or style. Desnica's viewpoints on his poetics explained in essays, theoretical texts, stories and novels, surpass various affiliations (ideological, political, social or generational) that might shackle the author's personality. While creating his works, this writer was primarily focused on creating an aesthetic value of the literary work, which according to him, was the primary artistic value. In an attempt to distinguish man in all his diversity, Desnica looks to honesty as one of the main poetic principles in any work of art. By revealing in his first prose various truths about man, he did not fit into the frame of contemporary ideologies. By portraying man's inner world, he finds many answers in nature that maps its traits on man and his perception. Nature is an inevitable building element in artistic images that Desnica conjures in his stories and novels. Chronologically following this author's artistic prose, we may observe an arc along which his creative thought moved, starting from the poetics of realism which was suppressed over time, giving way to psychological analyses of the characters. Although they belong to various social and age groups, Desnica's characters are filled with suffering and a fear of death. In portraying the lives of his heroes, their psychic states and moods, the author expounds his own ideas and poetic attitudes in the diversity of their fates.

Keywords: Vladan Desnica, poetics, artistic prose, aesthetic value, experience, integral realism

Literatura

- Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975.
- Vladan DESNICA, *Fratar sa zelenom bradom*, Zagreb 1959.
- Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2005.
- Vladan DESNICA, *Olupine na suncu*, Zagreb 1952.
- Vladan DESNICA, *Progutane polemike* (prir. Jovan Radulović), Beograd 2001.
- Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1977.
- Vladan DESNICA, *Proljeće u Badrovcu*, Beograd 1955.
- Vladan DESNICA, *Tu, odmah pored nas*, Beograd 1956.
- Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, Beograd 1993.
- Radimir V. IVANOVIĆ, *Po sunčanom satu*, Novi Sad 2001.
- Stanko KORAĆ, „Književna saradnja Vladana Desnice u Magazinu Sjeverna Dalmacija“, *Književna reč*, 14/1985., br. 263, 26–28.
- Jevto MILOVIĆ, *Razgovor sa umjetnicima*, Beograd 1983.
- Vojislav NIKČEVIĆ, „Poetika Vladana Desnice“, *Izraz*, 13/1969., br. 7, 53–55.
- Grozdana OLUJIĆ, *Pisci o sebi*, Beograd 1959.
- Vlatko PAVLETIĆ, *Trenutak sadašnjosti*, Zagreb 1960.
- Milivoje PETROVIĆ, „Filozofske ideje u književnom delu Vladana Desnice“, *Stvaranje*, 22/1967., br. 7/8, 868–877.
- Dušan RAPO, *Novele i romani Vladana Desnice*, Zagreb 1989.

POETIKA ZIMSKOGA LJETOVANJA
– PRVI TIPOLOŠKI KRUG
LITERARNOSTI VLADANA DESNICE

Miljenko Buljac

UDK: 821.163.42-3Desnica, V.:808.1

Prethodno priopćenje

Sažetak: Vladan Desnica započeo je književni rad kratkim pripovjednim prozama čvrste narativne strukture u kojima je razvijao verističku poetiku s udjelom već prevladanih – realističke i naturalističke. Navedene pripovijetke tipološki određuju roman *Zimsko ljetovanje*. Cilj ovog rada je istražiti njegove poetske, literarne vrijednosti na svim razinama strukture i kompozicije, a osobito aktante i prikazana zbivanja, seoski i gradski svijet. Riječ je o romanu prostora i skupinā te čvrste narativne strukture u kojoj pripovjedač perceptivno-promatračkim poticajima razvija verističku poetiku bez inih primjesa. Unosom epskih digresija, priča i anegdota pisac je postupno razgradio čvrstoću realističke strukture i kompozicije. Sklon eksperimentu ovladao je mogućnostima otvorene kompozicije i slobodnije raspodjele jezične građe. Autor je istražio i protumačio funkcionalna svojstva Desničine naracije, dinamične opise, dijaloške oblike, epske digresije, izravne i neizravne monološke oblike i solilokvije te upozorio na začetke simultanih zbivanja i analitičko-psiholoških doživljaja, odlike njegovih zrelijih proza i romana *Proljeća Ivana Galeba* i *Pronalazak Athanatika*.

Ključne riječi: Vladan Desnica, *Zimsko ljetovanje*, verizam, struktura, kompozicija, naracija, epske digresije

KNJIŽEVNA KRITIKA O ZIMSKOM LJETOVANJU

Čudnim spletom okolnosti, a ne svojom voljom ili drugim razlozima, Desnica se pojavio pred književnom i kulturnom javnosti. Knjiga pripovjedne proze u rukopisu koju je predao u tisk nakladniku Geci Konu nestala je u bombardiranju Beograda. Po sjećanju tragao je za literarnim izrazom; nizao je proze sa seoskom i malograđanskom tematikom, pripovjedne proze zasnovane na sigurnim stvaralačkim postupcima u kojima je promatračka minucioznost prerastala u suptilnu analitičnost. Strpljivo je i marljivo gradio stil, tragao za gustoćom i ljepotom poetskoga izraza. Kristalizirao je svoje doživljaje, ubirao misli, slagao rečenice. Estetske zahtjeve ovjeravao je kročeanskim mjerilima. Pogledom u njegovu književnu radionicu vidjeli bismo hrpe rasuta papira, zapise, skice, bilješke. Tek što

se roman *Zimsko ljetovanje* pojavio u knjižarskom izlogu, Joža Horvat označio je put ostalim kritičarima: „(...) jadro, prljavo, sitno, žalosno, mračno, nezanimljivo i nerazumljivo, i život i knjiga o tom životu.“¹ Književno-kritička misao na početku pedesetih, pretežito agitacijska, propagandna, nanijela je Desnici puno gorčine, nepravde i neprilika. Nemamo namjeru analizirati sve osvrte o romanu. Svrha nam je naznačiti presjek napisanoga. Horvatovim utrenikom krenuli su i drugi: Ivan Dončević u *Vjesniku* i u *Republici*, naslovom: *Kukavičja jaja Vladana Desnice ili kako se „odgaja“ mladež*, a Josip Barković u *Zakašnjeloj mudrosti Vladana Desnice* našalio se i prikazao pisca kao oca u klimakteriju. Oštre su strjelice odapinjali Krsto Špoljar, Risto Trifković, Marko Kosor, Miloš Bandić, Nikola Disopra i drugi, među njima i oni s lažnim imenima i pseudonimima. Zaokret u prosudbama i prepoznavanju poetskih vrijednosti dvije godine poslije tiskanja romana donose Marijan Matković,² Čedo Prica,³ Aleksandar Tišma,⁴ Zoran Gavrilović,⁵ Jure Kaštelan,⁶ Petar Šegedin,⁷ ali i cjelokupna akademska kritika. Istinski umjetnik probijao se kroz bespuća, trošio je puno energije u polemičkim obračunima, koje je mogao samo na pouzdan način ušutkati novim knjigama, novim shvaćanjima umjetnosti riječi i novom poetikom. Dakle, o *Zimskom ljetovanju* pisali su mnogi prigodno i površno, raznoliko i uglavnom proturječno. Izostale su prave znanstvene studije, a rijetki su i sustavni prikazi i analize, izuzmemo li Šegedina, Pavletića, Jelčića, Koraća, Mihajlovića. Stanko Korać za *Zimsko ljetovanje* tvrdi da je roman s „kolektivnim junakom“, da je građen od dijelova raspoređenih u poglavlja „ali tako da ta poglavlja ne čine sukcesivnu radnju, već su to manje-više nezavisni dijelovi“, da je *Zimsko ljetovanje* „isripovijedano pomoću objektivnog pripovjedača i čitalac zna više nego što pojedino lice u romanu može da zna“, da je roman „...slika raznih sudbina u skupnom ili kolektivnom postojanju“,⁸ da je knjiga „uz koju bih mogao da vežem pojam konačne forme“, da je to roman u kojem je „zazidan (...) jedan pejzaž, jedan svet“,⁹ da je to „dobar, čvrst, koherentan, plastičan i inteligentan roman o sukobu shvatanja i iskustva dva samo geografski bliska sveta, građana i seljaka (pravih građana i pravih seljaka), u trenutku kad ratna stihija provali u normalnu ravan življenja, ispretura sve slojeve konvencija tako da zinu pravi duboki i strašni ambisi života“,¹⁰ da se u strukturi ovoga romana očituju dva plana: „realni i misaoni (simbolički) plan“. ¹¹ *Zimsko ljetovanje* prikazuje „...zatečenost,

¹ Usp. Joža HORVAT, „Vladan Desnica: Zimsko ljetovanje, Zagreb, Zora, 1950.“, *Književne novine* (Beograd), br. 26, 27. 6. 1950., 4.

² Usp. Marijan MATKOVIĆ, „Vladan Desnica: Olupine na suncu“, *Svedočanstva*, 1/1952., br. 2, 8.

³ Usp. Čedo PRICA, „Vladan Desnica: Zimsko ljetovanje“, *Krugovi*, 1/1952., br. 2, 181–184.

⁴ Usp. Aleksandar TIŠMA, „Olupine na suncu Vladana Desnice“, *Letopis Matice srpske*, 128/1952., knj. 369, br. 5, 398–401.

⁵ Usp. Zoran GAVRILOVIĆ, „Realizam Vladana Desnice“, *Književne novine* (Beograd), br. 55, 27. 2. 1952., 55.

⁶ Usp. Jure KAŠTELAN, „Poezija proze“, *Politika* (Beograd), br. 14451, 12. 3. 1953., 283 [7].

⁷ Usp. Petar ŠEGEDIN, „O prozi Vladana Desnice“, *Književnost*, 10/1955., knj. 21, br. 7–8, 62–74.

⁸ Stanko KORAC, „Vladan Desnica [Predgovor]“, u: VLADAN DESNICA, *Zimsko ljetovanje. Pjesme. Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974., 25.

⁹ Radomir KONSTANTINOVIĆ, „Vladan Desnica ili konačna forma [Pogovor]“, u: VLADAN DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, Sarajevo 1966., 181–186.

¹⁰ Borislav MIHAJLOVIĆ, „Ivan Galeb Vladana Desnice [Predgovor]“, u: VLADAN DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Beograd 1968., 5–9.

¹¹ Dragan M. JEREMIĆ, „Vladan Desnica [Predgovor]“, u: VLADAN DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Beograd 1963., 5–11.

izgubljenost, prognanost, jezu i patnju ljudskih pojedinaca u kolektivnom postojanju¹². Tradicionalna, gotovo konvencionalna tema – grad „(..) osebjuna [je] podloga za osvjetljavanje skrovitih zakutaka ljudske svijesti i razvijanje svoga pogleda na život i ljude“¹³.

STRUKTURA I KOMPOZICIJA ROMANA

Tvrđnje Stanka Koraća polazište su nam u analizi strukture i kompozicije. Roman ima 35 poglavlja „(..) ali tako da ta poglavlja ne čine sukcesivnu radnju, već su to manje-više nezavisni dijelovi“¹⁴, a „(s)kladna linija oblikovanja pokazuje više nego dobre njegove umjetničke proporcije“¹⁵. Roman nije napisan u jednom dahu, u jednom potezu, kako tvrdi književni kritičar. Epski iskaz objektivnoga pripovjedača, sukcesivna zbivanja s neznatnim analepsama i retardacijama te blaži oblik uokvirene kompozicije s unosima epskih digresija o onome što se zbilo ranije, važne su njegove odrednice. Gotovo bismo mogli reći kako su fabula i siže istovjetni. U romanu su obuhvaćeni događaji od konca ljeta do početka zime 1943. godine. Tradicionalnim postupcima – anegdotama, zgodama i pričama, epskim digresijama – pisac je oslabio čvrstu realističku strukturu; često suvišnim unosima nastojao je pobuditi radoznalost tradicionalnome čitaču. Epskim iskazom razvijao je osobit tip senzibiliteta. Naslovna sintagma zapravo je oksimoron koji spaja prividno dva nespojiva semantema. Izraz je to piščeva jezičnoga osjećaja zasnovana na svjesnom zahtjevu da se izmakne riječima izlizanim od uporabe, odnosno da se neobičnim sklopom riječi uspostavi novo značenje. „Ljetovanje“ je dinamičan semantem koji je izbrisao svoje etimologijsko podrijetlo i poprimio novo značenje koje prestaje biti antinomijsko u odnosu na „zimsko“. Funkcionalnost naslovne sintagme jest u ekspresivnosti za koju ne možemo utvrditi je li izraz ironije, sumnje ili začudnosti u odnosu na cjelokupnu problematiku iznesenu u romanu. U XXI. poglavlju objašnjen je naslov, a njime i Desničin humanizam: rat je najveća opomena čovjeku i negacija svega ljudskoga. Unatoč povijesnoj stalnosti rat nema opravdanje, a ako je već neizbježan, mora učiniti ovaj svijet boljim i humanijim; mora izbrisati stoljetnu hladnoću između sela i grada, zblížiti ih, izbrisati podjele među ljudima. Radnja romana smještena je u ravnokotarski kraj, u mjesto Smiljevce, iako se simultano isprepliću i neka zbivanja na zadarskom prostoru i u prostorima umetnutih priča, epskih digresija. Prostor u *Zimskom ljetovanju* je epski, humaniziran, očovječen. Sve je sazdanu okupljanjem, stvaranjem zatvorenoga prostora zadarsko-ravnokotarskoga, u kojem su seoski i gradski svijet raznolikim etničkim pripadnostima, vjerom, svjetonazorima, spoznajama, iskustvima, psihologijom, cjelokupnim doživljajima života trajno podijeljeni. *Zimsko ljetovanje* nastalo je dijegetičkim stvaralačkim načelima, a ne u mimetičkom ključu, piščevom namjerom

¹² S. KORAĆ, „Vladan Desnica“, 33.

¹³ Dubravko JELČIĆ, „Vladan Desnica u potrazi za individualnom slobodom“, u: Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galbe. Igre proljeća i smrti*, Zagreb 1975., 8.

¹⁴ S. KORAĆ, „Vladan Desnica“, 24.

¹⁵ S. KORAĆ, „Vladan Desnica“, tekst na omotnici korica.

kojom bi „odslikao“ zbilju. Prikazana zbivanja samo su jedan od načina viđenja bombardiranja Zadra, progona njegovih stanovnika, kaotičnih okolnosti, strahota, zbrke u čovjeku i oko njega. Skupina Zadрана, izbeumljena i zaplašena od novoga zračnoga napada, bježi u nepoznato i dospijeva u Smiljevce u kojima im seljani pružaju gostoprimstvo. Naziv je motiviran otkonimom Smilčić. Pridošlice se u novoj sredini prilagođavaju novonastalim uvjetima. Svi su uvjereni da će njihov „izlet“ potrajati kratko, nadaju se skorom odlasku u Italiju. Najjači osjećaj kojim su ispunjeni jest nostalgija za krajem kojem pripadaju. U njihovoj svijesti stalno je prisutan osjećaj progona, potreba za odlaskom iz mjesta u kojem su zatečeni i zatočeni. Okrutna zbivanja u poremećenim vremenima, poniženja, misli o izopćenju i dehumanizaciji jačali su im osjećaje kao da su gospodari za stolom svojega sluge. Unatoč stoljećima kojima su stvarane sve veće razlike između gradskoga i seoskoga svijeta, unatoč svemu, oni se udružuju, prijatelje, postaju bliski, ali i dalje zadržavaju cjelovitost svojih svjetonazora, spoznaja, iskustava, ponašanja, psihologije.

U makroartikulaciji romana *Zimskoga ljetovanja*, u sižejnim rješenjima, pisac je postupno napuštao realistički koncept. Nizovi poglavlja ostvaruju zasebne epizode: 1) od I. do XI. poglavlja prikazan je zajednički život građana i seljaka; priče – retrospekcije o zračnom napadu na Zadar i odlazak prognanika u Smiljevce, 2) od XII. do XVII. prikazano je doba talijanske okupacije s nizom anegdota i digresija (Mile Plačidrug, Đone, priča o koritu koje je postalo „urna“), 3) od XVIII. do XXIV. poglavlja: dolazak četnika u Smiljevce, nesporezumi izazvani popadijinom smrću; sučeljavanje gradskoga sa seoskim mentalitetom ili suživot u pomirbenom zajedništvu, 4) od XXV. do XXXII. poglavlja: okrutan, grozan život u kasnoj kišovitoj smiljevačkoj ratnoj jeseni (digresije o Dragi „koji se zavrsgao puškom“, o smrti Mirka Biovice, o ugledniku i prepredenom seljaku Milenku Katiću), 5) od XXXIII. do XXXV. poglavlja: Smiljevčani i njihovi pridošlice suočeni su i rastuženi tragičnim završetkom Mafalde (Špižmice), jednogodišnje kćerke Ernesta i Lizete Golob.

Naveli smo raspored ključnih epizoda, sekvencija romana, koje ne donose neku osobitu novinu, kompozicijsku posebnost. Pišući o *Zimskom ljetovanju* Radomir Konstantinović je isticao: „To je knjiga za koju bih mogao da vežem pojam konačne forme...“¹⁶ Takva ocjena ovom je romanu nepotrebna, suvišna, zato što su vrijednosti romana druge naravi. Što se tiče forme sadržaja ili pak sadržaja forme, njegove arhitektonike, *Zimsko ljetovanje* pokazuje prvi stupanj otvorenosti forme koju možemo prisposodobiti romanu *Proljeća Ivana Galeba*. Aktancijalnost romana upućuje na roman skupine, odnosno skupinā. Likovi se ne odlikuju junaštvom, herojstvom, baš naprotiv, *Zimsko ljetovanje* nije roman s „kolektivnim junakom“. U romanu se osamostaljuju i postupno individualiziraju protagonisti Ićan i šjor Karlo, ali ostaju u širem zahvatu, u cjelini prikazanoga svijeta i života, u običnosti svega što postoji, u punoći razlika, bez straha od destrukcije cjeline. Oni su složeni, razvojni, cjeloviti likovi za razliku od osoba Desničine druge ili treće razine aktancijalnosti, o čemu smo već opširnije pisali.¹⁷ Ostali aktanti nejasno su naznačeni i to kao nositelji određenih stanja ili

¹⁶ R. KONSTANTINOVIĆ, „Vladan Desnica ili konačna forma“, 181–186.

¹⁷ Miljenko BULJAC, „Poetika mogućega ili dogodljivog u pripovjednoj i romanesknoj prozi Vladana Desnice“, *Zadarski filološki dani 1. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 20. i 21. svibnja 2005.* (ur. Vanda Babić i Zdenka

okolnosti. Pogriješno je ispunjati njihovu karakterološku tablicu, što nije nikakva slabost romana. *Zimsko ljetovanje* je poput samoga života, uličnoga susreta. Pokraj nas prolaze ljudi, a da o njima ništa ne moramo znati, upoznajemo ih postupno, onoliko koliko nam omogućuje spoznajni obzor piščeva naratora. Možemo čak utvrditi da su aktanti iz epskih digresija, iako sporedni, oblikovani potpunije od samih aktera (Mile Plačidrug, Đono, Eulalija). Popadija Darinka nije čak ni osoba, zato što je osmišljena metaforički kao „klupko samoće“. Anita i Lina su kontemplativne osobe. Desničini aktanti opterećeni su spoznajnim dosezima i svjetonazorima: šjor Karlo, Ićan, Milenko Katić. Prva dvojica predstavljena su suptilno, simpatično. Iz svake njihove geste izbija nesebičnost, dobrodušnost, blagost, suptilnost. Svojom prisutnosti kao čudotvorci otklanjaju nesnošljivost i nesporazume. Šjor Karlov viši red stvari kojem se nastoji vinuti, ugrožen je; novo doba uspostavlja nove odnose koje on ne može prihvatiti tako da postaje nositeljem romantičarske pobune.

TRAGOM PRIPOVJEDNOGA ISKUSTVA

Pisac nije tragao za temom, u *Zimskom ljetovanju* tema je pronašla svojega pisca. Tek što je posegnuo u carstvo nužnosti, za zbiljskim, u ono najbliže, ne bi li lakše ovladao pričom, postao je njezinim uporištem. Kao tvorac bdi je nad aktantima i njihovim sudbinama, sveprisutan je, sklon misaonom i imaginativnom, zornim viđenjem poput verističkoga promatrača, ali i kafkijansko-andrićevskoga smirenoga, impersonalnog kazivača. Pričom, a ne socijalnim prosvjedima, Desnica gradi svoj model društvenih odnosa u nepovoljnu vremenu u kojemu čovjek strada, i kojem u iskušenja padnu sve njegove vrijednosti. Smisao Desničine umjetnine ne sastoji se u tome da „(...) daje realističnu sliku ljudi koji se glože oko istih materijalnih dobara“,¹⁸ kako kaže Dragan M. Jeremić, niti je stvar u bilo kakvom davanju slike jer on nije ni davalac, ni slikar, ni fotograf. Desnica nije će i odbacuje zahtjev kojim bi se književni čin potvrdio u mimetičnosti zbilje. Za njega je pisanje čarolija, svečanost duha, modeliranje riječima, iskustvo jezika u duhovnoj sintezi, preseljenje u novu zbilju, u novi svijet, dijegetički prostor, nov i nikad do kraja otkriven. Pisac nije samo odgonetač u vremenu i prostoru. Desnica uspijeva proniknuti u suptilna stanja prognanika, u nedostižnost njihovih želja, u neostvarivost njihovih misli, u nepremostivost teškoća, nevidljivost prepreka. Desnica je otkrivač providnosti koju često u svojim esejima nepotrebno zamjenjuje kategorijama slučajnog, akcidentalnog, sudbinskoga. Zadarski izbjeglice snažno proživljavaju patnju: životna dramatika ih je saletjela, uznemirila, potresla, oprljila, sa zebnjom su zapitani nad svojim opstankom, svjesni da ih čeka skok u prazninu, u provaliju, u ništa. Problematika upućuje na okus tragedije, na uništenje, na sravnutost svega geološkoga i biološkoga.

Marek Šmit), Zadar 2007., 355–369. Usp. i magistarski rad istog autora: *Pripovjedna i romaneskna proza Vladana Desnice*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1986.

¹⁸ D. M. JEREMIĆ, „Vladan Desnica“, 6.

Prividnom piščevom impersonalnosti proširuju se mogućnosti kazivanja; recipijent ostaje izvan dubljih nemira, izvan patetike i sentimentalnosti. Ispričovijedani udes kao da gubi težinu; ništa recipijenta ne uznemiruje niti pokreće, tragediju prihvaća poput nečeg latentnoga, neizmjenjivog, bez sebe, izvan sebe. Suosjećanje s tragedijama dio je svih ljudskih patnja, njihov neraskinuti dio, nešto što pripada cijelom čovječanstvu, rezultanta sveg ljudskoga, sveopćega stradanja. Potresnost kojom nas uzbuđuje udes smiljevačkih pridošlica sazdana je u izgubljenim, fatalističkim pitanjima upućenim u otvoreno nebo: „A kud ćemo i kamo ćemo mi kukavci? U neko sabiralište, u nekakav logor, odijeljeni, izolirani, kao izopćenici, kao gubavci?“¹⁹ Zadarski prognanici su ljudi naviknuli na lagodan život bez uznemiravanja i tjelesnih napora, na odmor i besciljne šetnje. Njihov usud recipijent prihvaća ravnodušno i zbog toga što su mirne savjesti ostavili ranjenike u ruševinama prepustivši ih nemilosti. Ulogu naratora preuzimaju Ernesto, Lizeta, Popadija, Ićan, Gličo i Milenko Katić.

Andrićev motiv nasušne potrebe za pričom kojom spisateljski duh ovladava poviješću, snažno je intoniran u *Zimskom ljetovanju*. Za Desnićino shvaćanje književnosti mogli bismo reći ono što je Ivo Frangeš izrekao o Andriću: „Primajući nagradu, Andrić je kratko ali odlučno ukazao na činjenicu da pričanje znači potpunu vlast čovjekovu nad zbivanjima, nad proteklim zbivanjima, da je ono trijumf poezije nad historijom...“²⁰ Sličnu *narrationis laus*, pohvalu pripovijedanju, desetak godina prije Andrića ispjevao je Vladan Desnica u *Zimskom ljetovanju*. Na skali vrijednosti za Desnicu je umjetnost na vrhu, ali takva umjetnost koja će biti očišćena suvišnoga i banalnoga. Desnićina priča ne podnosi višak narativnoga, skladna je u svojoj nezainteresiranosti, darežljiva svima koji je odaberu. U njoj je prevladana neznatnost i kratkoća jednog življenja. Prototip Desnićinim pripovijetkama su, kako ih sam pisac naziva, „kantastorije“, priče uz ognjište u dugim zimskim večerima, u zadimljenim, tajanstvenim i mističnim vatrenim kućicama u kojima žiška ognja dijeli sudionike od mračnoga bezdana prapovijesti. Stvarane su iz tamne pozadine Ićanovim ostrim zapažanjima i Lizetinim tajnim spoznajama i tanahnim doslućivanjima, u lelujavu dimu ocrtavale su svoj prostor, buđene usputnim spomenom, dirnute krilom jedne riječi. Stalnim ponavljanjima otimane su zaboravu. U zatišju i iščekivanju, u opuštenosti i besposlici, zazvučale bi začudno i domišljato, stravično i bolno, kao što je duša njihova naratora ispunjena patnjom a maštom zarobljena. I svakidašnje pojave ispričane uz ognjište postale bi čudesne. Nespokoj i tjeskoba natjerale su zadarske izbjeglice da prihvate ovakva sijela, da pripovijestima pribave punoću i snagu, i da onom što su proživjeli daju svoju mjeru ljudskoga, da sve pretrpljene nedaće učine podnošljivima, da svojim odterećenjem lakše krenu prema novim iskušenjima.

Već je Petar Šegedin zamijetio poseban čar Desnićinih digresija. Ulogu naratora nose i aktanti, protagonisti. U kompoziciji romana značajnije su epske digresije: Lizetina priča o bombardiranju Zadra i odlasku u Smiljevce, Ićanova i Popadijina priča o Donu i Eulaliji Grimaldelo te o Mili Plačidругu, Šjor Karlova *kantastorija* o Andru Saltarelu, Petrinova o Barićinu ubojstvu, Gličina o Dragi i ubojstvu Mirka Biovice. Digresije epskoga iskaza

¹⁹ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje. Pjesme. Ljestve Jakovljeve*, 178.

²⁰ Ivo FRANGEŠ, „U avliji, u prokletoj“, *Forum*, 17/1978., knj. 35, br. 6, 859.

obogaćuju romanesknu strukturu. Zadatak im je rasvijetliti fabulu, stvoriti dojam jasnoće. Recipijentu modernoga doba ostavljaju dojam suvišnoga. Neke su ishitrene, pune oštrih prilaza i šavova, a uz to su i obimne, nastale kao izraz tradicionalnoga senzibiliteta i ukusa. Osobito je suvišna digresija u kojoj se iznose atavističke seksualne opsesije Mile Plačidruha i pohota nad gluhonijemom Savom. Više je takvih mjesta u *Zimskom ljetovanju*. Temeljni fabulativni tijek je isprekidan, slikovito rečeno, recipijent je odveden u tajne rukavce priče. Eulalijina erotska prošlost nimalo nije bitna u strukturi romana. Zaključimo, Desnica se nije odrekao tradicionalnoga tipa pripovijedanja, nego ga je osmislio i obogatio novim iskustvom pričanja. Ispričana priča za njega je, kako tvrdi Pavletić, „samo polazište, tek predtekst za kontemplaciju ili pak naknadna beletristička ilustracija racionalno razgranjavanog rezoniranja“.²¹ Petar Šegedin opovrgnuo je prosudbu kojom se Desničina književnost prikazuje kao „kreacija čisto Matavuljeve sfere“.²² I Vlatko Pavletić je odbacio ocjenu nekih kritičara da je Desnica „realist matavuljskog kova i šimunovićevske regionalne određenosti“.²³ Sličnost bi se mogla sagledati samo u zajedničkoj podlozi i ambijentu. Razlike među njima su u shvaćanju estetskih zakonitosti, u stavu prema temi, spoznajama, kulturi, senzibilitetu, izražajnosti. Važnije načelo Desničina stvaralačkoga postupka jest narativna raznolikost, kojom je potpuno prevladao tradicionalne pripovjedačke konvencije u kasnijim prozama.

Unosom *kantastorija*, čudesnih priča pričanih uz ognjište, u XXXIX. poglavlju *Zimskoga ljetovanja*, potom većim brojem govornih subjekata koji sudjeluju u dijalogu, Desnica je prevladao narativnu jednosmjernost. Pripovjedač se poistovjećuje s likovima, unosi se u njihova razmišljanja. Ićanova priča prelazi u slobodni neupravni govor, u ironično intoniran odjeljak o puški. U XIX. poglavlju Anitin slobodni neupravni govor razvija se u naraciju u kojoj nestaje govornika. U *Zimskom ljetovanju* proveden je veristički postupak utapanja naratora u same stvari, kojim autor također nestaje, iščezava i pritom stvarima daje poetski glas. Mogućnosti kazivanja pomiču se do nevjerojatnih razmjera: čak i starinska slika na zidu Popadijine sobe postaje nositeljicom naracije, likovno se kodira u deskriptivni, literarni postupak. Unatoč brojnim pridjevima tekst ne djeluje dekorativno upravo zato što je iskaz intelektualne kontemplacije. Raznoliki su slojevi i struktura *Zimskoga ljetovanja*. Pisac je uspješno eksperimentirao s raspodjelom građe, slobodnije ju je komponirao, distribuirao, strukturirao i stvorio pretpostavke novim kompozicijskim rješenjima romanu *Proljeća Ivana Galeba*. Stoga odbacujemo Konstantinovićevu²⁴ ocjenu kojom se pojam „konačne forme“ može vezati za Desničine romane.

²¹ Vlatko PAVLETIĆ, *Djelo u zbilji: eseji i analize*, Zagreb 1971., 210.

²² Petar ŠEGEDIN, *Riječ o riječi*, Zagreb 1969., 111.

²³ V. PAVLETIĆ, *Djelo u zbilji*, 209.

²⁴ R. KONSTANTINOVIĆ, „Vladan Desnica ili konačna forma“, 181–186.

VERISTIČKA POETIKA I ZAČETCI ANALITIČKO-PSIHOLOŠKIH STILISTIČKIH POSTUPAKA

Literarnost *Zimskoga ljetovanja* moguće je prepoznati na svim razinama strukture. Pisac je koristio raznolike književne metode: realističku tj. analitičko-psihološku, verističku i naturalističku; unosio je impresionističke i meditativno-psihološke učinke; egzistencijalistička iskustva opstanka, u skladu s temom i tragove kontemplativno-esejističke proze. Pojam „realnosti“ i „realan“ Desnica je intuitivno osmislio pogledima na književnost koje možemo pronaći u literarnoj eksplikaciji, a temeljito obrazloženje ponudio je u ogledu „O realizmu“, tiskanom posthumno godine 1972. u *Književnim novinama*.²⁵ Realno za Desnicu nije ono što ima svoju veličinu, svoj entitet, svoj vremenski odsječak u povijesnoj zbilji ili pak nešto čije postojanje vežemo uz sadašnji trenutak. Realno se povezuje sa zbiljom uz ono što zbilja jest, što doista jest. Osvjedočenje mora biti zasnovano na osjećajima, mislima, spoznajama, sa svim što je u nama i oko nas. Realno je ono što nama zbilja jest; sve što prolazi našim mislima, željama, našom svijesti i podsvijesti. Tako se uspostavlja sasvim novi stav o faktu, činjenici, koja je sve ono što čovjek može svojim čuvstvima, razumom i voljom utvrditi da nešto jest. Čovjek nije samo razumno biće i svoju istinu ne dostiže isključivo intelektualnim spoznajama. Za svakoga od nas realnije je ono što smo sanjali od vijesti s radija da je Žuta rijeka progutala dva milijuna ljudi.²⁶ Pojam „realističnoga u umjetnosti“ podrazumijeva ne samo ono što faktički postoji, nego i ono što bi moglo postojati. Desničin realizam odiše punoćom života: pripovjedač je iznad događaja, zadržava dostojanstvo tvorca, nositelja priča; odmjerenim kazivanjem pronalazi uporište pripovijedanju, silazi u svijet stradalnika, u njihove psihičke dubine, u njihove želje i pritajene misli.

Pišući *Zimsko ljetovanje* Desnici je u mislima lebdjela osnovna namjera: pretočiti u poetsku viziju dramatična ratna stradanja, otrgnuti ih zaboravu, književnim činom ih „ozbiljiti“. U *Zimskom ljetovanju* niz je složenih okolnosti kojima se prikazuje doživljajni sloj. Potvrda tome jest u osjećaju straha uplašanih Zadrana od bombardiranja. Prognanici su prikazani u doista dramatičnim okolnostima, zamrli od straha, zabezegnuti, u stanjima uzetosti i zatruća osjetila, u nemoći pred udesom. Srh jeze podilazi ih na svaku slutnju ili na pomisao da bi se bombardiranje moglo ponoviti. Vremenske odrednice su doživljajne, subjektivne, psihološki iznijansirane, poetične. Vrijeme koje curi, vrijeme koje šiklja, „povodanj“, sučeljeno je onom koje se oglašava „okatom spravom sa zvonika“. Analitičko-psihološkim pristupom narator prati ženu na pogrebu. Jačina žalosti za pokojnikom iskazana je suptilnim postupcima: uzimanje rupčića, useknjivanje, držanje rupčića pod nosom, brisanje suza, šmrcanje, cmizdrenje, jecaji, plač, ridanje. Navedene sposobnosti autorove su i u otkrivanju psihologije seoskoga te gradskoga čovjeka u njihovim raznolikim načinima doživljaja svijeta, suptilnim karakterima, u tragičnim i potresnim proživljavanjima. Doživljaj nesreće popraćen je izuzetnom opservacijom: stradanje male Mafalde stvara drukčije odno-

²⁵ Usp. esej „O realizmu“ u: Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975., 125–127.

²⁶ Usp. XI. poglavlje *Proljeća Ivana Galeba*.

se, zbližava udaljene, stvara trenutnu bliskost, gotovo psihološku identifikaciju.²⁷ U prizoru Lizetine zasede nad lončićem kuhana mlijeka pisac prikazuje darovitost verističkoga praćenja i psihološku analizu suptilnog proživljavanja, obuzetost pozornosti, nestrpljivo, mučno iščekivanje, iskušavanje upornosti, trenutak nepažnje i u treptaju oka iskipjelo mlijeko.²⁸

Zaključimo, verističke postupke kao ključna uporišta realističke metode, Desnica je promicao i razvijao do krajnjih mogućnosti u svojim ranijim pripovjednim prozama i u romanu *Zimsko ljetovanje*. Verizam najčešće vežemo uz pojedinosti, detalje, sitne pomake, niz sitnih, beznačajnih promjena nastalih perceptivno-promatračkim poticajima, a oštro viđenje redovito prate analitičko-psihološki odjeci. Navodimo primjere: opis šjor Karlove bolesti i ganutost Smiljevčana te opis odlaska prognanika nakratko u Zadar. Smireno, impersonalno, nezainteresirano pričanje prati niz zapažanja, opservacija iz okolnosti u okolnost, preskoka s lica na lice. I Lizetin solilokvij o viđenju života na selu intenzitetom zapažanja poprima verističke značajke.²⁹ Neobične su opservacije sa sugestijom sociološkoga aspekta sela: seljak nikada ne ide nedjeljom u grad osim ako ga nevolja ne natjera.³⁰ Pisac nije uzmicao pred naturalističkim prizorima, pred naturalističkom deskripcijom i poetikom koju je prevladao egzistencijalističkim iskustvom. Poetskim sredstvima ublažio je grubosti, brutalnosti i vulgarnosti prizora. S lakoćom je stravične i jezovite okolnosti znao pretočiti u ironične, sarkastične i groteskne strukture.³¹ Dramatičnost zatočenika u skloništu prate naturalistička viđenja: osjećaji straha, panike, izbezumljenosti, atavističkih nagona. Ljudska skupina prikazana je kao „krdo“.³² Potresne su slike u opisima prognanih koji gmižu i tegle stvari, zazeblu od straha, umorni i izmoreni. Ernesta proganja nejasan osjećaj krivice zbog napuštenih stradalnika u ruševinama. Napušta ga vjera u ljudsku pomoć u koju je do prethodnoga časka vjerovao.³³

Pisac ne zazire od naturalističkih stilskih postupaka provedenih u skladu s temom u prikazu jezovitih okolnosti, punoćom doživljaja i skrovito izraženim humanizmom, kojim se pročišćava doživljaj strahote i u kojem naturalističko gubi učinak okrutnosti. Strahote je lakše proživjeti u mnoštvu, istinito i uvjerljivo, u punoj dramatičnosti; psihologijom žrtve i žrtvovanja te ispitom savjesti zbog napuštenih u zadarskim ruševinama.³⁴ Ublažena je jezovitost prizora; nema lažnoga lirizma, patetike i pretjeranih uzbuđenja. Naturalistički koncept svodi se tek na neke oznake, na objektivnoga pripovjedača. Egzistencijalističko iskustvo *Zimskoga ljetovanja* nema snagu fantazmagoričnosti Marinkovičeva *Kiklopa*, ali je ono samosvojno, potkrijepljeno literarnim odjecima verističke poetike i psihološke analitičnosti. *Zimsko ljetovanje* čvršća je narativna struktura od *Proljeća Ivana Galeba*. Pripovijedanje u njemu ključni je stilski postupak. U skladu s tematskim izborom okrutne ratne zbilje, u romanu nema impresionističkih postupaka. Začetke asocijativnosti su u opisu

²⁷ Usp. V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 208.

²⁸ *Isto*, 205.

²⁹ *Isto*, 40–41.

³⁰ *Isto*, 54.

³¹ *Isto*, 49.

³² *Isto*, 58.

³³ *Isto*, 52.

³⁴ *Isto*, 50.

otoka viđena s brdašca iznad Zadra, opisu aviona kao „prijateljskoga jata“, „alumijskih križića“, „odbjeglih dječjih balona“. ³⁵ Svoj doživljaj pisac je utkao u dječjački zanos kako bi dotaknuo bezazlenost, infantilnu radoznalost i maštu. Bio je to preludij onom što je nadolazilo. Avionske piruete izazivaju u prognanicima jezu i ugrozu, a u svijesti seljaka bezazlenu asocijaciju na vršidbu žita na seoskom gumnu. Jedna asocijacija, a cjelokupna psihologija sela. ³⁶ U odi vinu Desnica se poklonio Bakhu meditacijom, nakvašenim, natopljenim, zanosnim hvalospjevom.

KNJIŽEVNE TEHNIKE I POSTUPCI

Od književnih tehnika i postupaka navodimo deskripciju, naraciju, dijaloške oblike, izravni i neizravni monolog, solilokvij, piščev komentar, naraciju koju kao pletivo prepleće nekoliko govornih subjekata te sveprisutnoga i sveznajućega pripovjedača. Deskripcija nije Desnici postupak kojim se isključivo stvaraju ugođaji, orkestracije, poetičnost, o čemu svjedoče funkcionalni opisi pejzaža: zalazak sunca – točka na događaj koji se zbio – Popadijin pogreb, ³⁷ potom dinamični opisi prostora i pejzaža u šenoinsko-šimunovićevoj maniri, ³⁸ kratki dinamični opis pejzaža prati Lizetin unutarnji nemir pred odlazak. ³⁹ Opisom pejzaža učinkovito je ublažena jezovitost i naturalističko u događajima. ⁴⁰ Naracija je važna odrednica *Zimskoga ljetovanja* ostvarena raznolikim postupcima. Svaki razgovor o literarnosti morao bi započeti govorom o narativnosti njegove strukture; no nama je svrha pokazati Desnici blizak oblik raspadanja narativne strukture. ⁴¹ U narativni tekst pisac neočekivano unosi – i to bez navodnih znakova – govornu repliku nekog protagonista tako da se pripovjedač načas poistovjećuje s njim silazeći u njegovu svijest. Taj dio teksta minimalno je stiliziran, nastao je automatizmom misli i blizak je psihičkom sadržaju. Ovakav postupak razgranate narativne strukture osobito je proveden u XXXIV. poglavlju *Proljeća Ivana Galeba* u kojem je autor koristio nekoliko govornih subjekata. U kompozicijskom smislu dijalozi postaju pokretači radnje, nositelji dinamike, skokovitosti. U riječima aktanta ne prepoznajemo samo osobu nego psihologiju i epistemologiju sredine: „Mrtva, bome, – kâ mrtva!“ objavi Ićan skupljenima. –Nu! 'es' vidio! – javi se neko iz gomile. ⁴² U dijalozima Vladana Desnice prepoznajemo autentičnost sredine: seosku začudnost, naivnost, neznanje, ali i fatalizam, izgubljenost i beznađe prognanika. Iskrivljena talijanština svojstvena govorima Zadrana neuvjerljiva je i beskrvna, donesena kao aforistični znak i kao misaonost, a ne kao spontani razgovorni iskaz.

³⁵ *Isto*, 47 i 48.

³⁶ *Isto*, 70.

³⁷ *Isto*, 143.

³⁸ *Isto*, 144.

³⁹ *Isto*, 205.

⁴⁰ *Isto*, 211.

⁴¹ *Isto*, 56.

⁴² *Isto*, 127.

SEOSKI I GRADSKI SVIJET

U drugoj polovici prošloga stoljeća seoska tematika nije bila na cijeni, obezvrijeđena je, loše prihvaćena i nazivana suvišnom. Najveći dio književne produkcije vezao se uz seosku i malograđansku sredinu; nedostajali su romani s urbanom, intelektualnom problematikom. Uz sve slabosti književna kritika je urbanu, gradsku prozu prihvaćala, hvalila i proglašavala vrijednom. Unatoč svakodnevnoj razmjeni dobara, grad i selo u *Zimskom ljetovanju* odijeljeni su „kineskim zidom ili pojasom pustoši“.⁴³ Lažne predodžbe građana o selu iščitavamo iz Lizetinih razmišljanja pretočenih u slobodni neupravn govori.⁴⁴ Zadranici su prisiljeni gaziti stajski izmet po Ićanovu i drugim dvorištima i smiljevačkim stazama; postupno su se priviknuli na to, početna neprijateljstva su nestajala; nagon za opstankom bio je jači od žrtve prinudnoga doseljenja u kraj udaljen desetak kilometara, a nepoznat, kao da je na drugom kontinentu. Građani su nosili predodžbu kako sve zlo dolazi iz sela; vjerovali su da će kultura pobijediti amorfnu prirodu a tehnika slijepe prirodne sile. Boravkom u Smiljevcima potvrdila su se njihova ranija razmišljanja o seljačkoj prljavosti, lukavosti, podmuklosti, cjenkanju, naivnosti i prefriganosti, ograničenosti i podrugljivosti. Raznoliki su kutovi iz kojih pisac promatra život i svijet na selu. Ispočetka je ostvaren iz vidokruga građana, potom iz autentičnih okolnosti i nezainteresirana pričanja. Umjetničkom snagom i istinom pisac je proniknuo u cjelokupnu epistemologiju seoskoga čovjeka.⁴⁵ Kazivanje sjeda u spoznajni kontekst koji je pisac stjecao dugim promatranjem i proučavanjem života. Seoski svijet prati neznanje, zatvorenost vidika i uskoća pogleda, ali i naivnost, bezazlenost. Pljucanje, primjer arhetipskoga ponašanja seljaka,⁴⁶ susrećemo u romanu i pripovjednoj prozi *Aprilsko veče*: „Pi! Pljujem ja na takav zakon!“ Popraćeno je „simboličnom gestom obrednog pljuvanja i rastrljavanja nogom tog imaginarnog ispljuvka“.⁴⁷

Psihologija seoskoga čovjeka nerazumljiva je građanima; seljak mukotrпно radi, živi u oskudici i odricanju, a u doba svinjokolje: „Jede se i pije do ponoći.“⁴⁸ Seljak zadarskoga zaleđa i cijeloga zaobalja trpio je kroz povijest. U njegovim genima utkan je poriv kojim je spašavao egzistenciju i svoj identitet. Prema svima koji su stizali u selo bio je nepovjerljiv, sumnjičav, suzdržan. Vijest o ubojstvu Mirka Biovice nikog od njih nije uznemirila. Zadranici ne mogu shvatiti, ni prihvatiti hladnokrvno ponašanje seljaka, ni tajne račune Milenka Katića prema nedužnu čovjeku. Zbunjeni su i zbog zakašnjela pogreba popadije Darinke. Spokojni, pasivni, ležerni, očekuju da netko drugi pokopa ženu samo zato što je u njihovo selo stigla iz primorskoga kraja. Samo je Ićan Brnos, sveznadar, samouki zanatlija, svojom blagom i utješljivom riječju, svojom prirodom i pomirljivom gestom, kao nježnim dodirrom ruke, izgladivao i ležerno rješavao sve nespornice u nekom višem, vedrom ništavilu.

⁴³ *Isto*, 40.

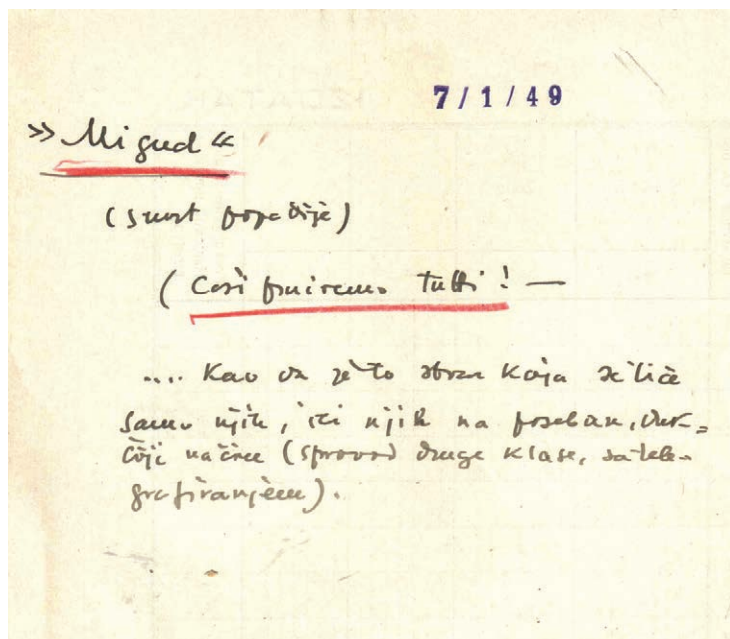
⁴⁴ *Isto*, 40–41.

⁴⁵ *Isto*, 67.

⁴⁶ *Isto*, 126.

⁴⁷ Vladan DESNICA, *Pripovijetke* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. III), Zagreb 1974., 298–299.

⁴⁸ V. DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, 192.

Sl. 2. Fragment autografa romana *Zimsko ljetovanje*

Već bi svojom prisutnosti uklanjao napetost. Proniknuo je u složene, zapletene, zbrkane odnose među ljudima, ali o njima je govorio uvijeno, neodređeno, uopćeno jer je to jedini način da se opire zlu.

Iz životinjske bezimenosti izdignuo se Ićanov Migud, koji u strukturi romana ima značenje lika, aktanta u IX. i u četiri zadnja poglavlja. U jednoj gesti, u tepanju životinji, arhetipskoj slici iskupljene čednosti, neraskidiva je povezanost i bliskost čovjeka s prirodom, s tлом. Ićanova ganutost, blagost i iskonska radost pojačana je atavističkim strahom od gladi. Smiljevačkim pridošlicama nepojmljiv je panteizam seljana. Stradanje male Mafalde (Špižmice) u potpunosti je poremetio mogućnost izmirenja dvaju svjetova. Dotadašnje želje Zadrana i misli o odlasku pretočile su se u odluku. Okrutna ratna zbilja potpuno je izmijenila život smiljevačkim pridošlicama: zračni napadi, ruševine, odlazak u nepoznato, nesigurnost, psihička rastrojenost, ošamućenost jezovitim prizorima, neizvjesnost, smrt djevojčice. U njima je oživjelo novo čuvstvo, nova dimenzija straha. Desničin aktant je „homo faber“ koji duboko u svojem doživljaju nosi porinute slike: rasporene utrobe, otrgnute udove, raskoljene lubanje, tijelo žene koje pluta u morskome plićaku, spljošteno lice čovjeka, djeca kojima je dio odjeće zapeo na telefonskim žicama, kiša pepela, crna jezovita šutnja. Uspomene na zadrsku kataklizmu postupno su blijedjele, intenzitet duševnih stanja slabio, stravična viđenja i predodžbe preselile su se u podsvijest. Širok je raspon emocionalnosti građana: od sivila, probuđenoga osjećaja odvratnosti do hladnokrvne srdačnosti. Novi način života poremetio je njihove svakodnevne navike. Novost je okupljanje oko Ićanova ognjišta. Neograničeno slobodno vrijeme raskrojili bi, razdijelili na odsječke ispunjene dužnostima, obvezama, obzirima i navikama. Nedostajao im je gradski trg, mjesto okupljanja, središte civilizacijskoga sustava. Zato su neciviliziranom prostranstvu otrgnuli „raskršće

gdje općinski put uvire u državnu cestu“, tamo pokraj Baturove kovačije koja je realni toponim. Građanima bi se na šetnjama pridružio Ićan, i to počasno, u sredini. Prostodušan i ljubazan Ićan je predstavljao most za popravljjanje odnosa između seljaka i građana. Mafaldinom smrti i taj most se porušio. Sve je to vodilo konačnom, trajnom raskidu.

NASPRAM SVAKOM IDEOLOGIJSKOM PISMU

Zimsko ljetovanje je jedini roman s temom bombardiranja mediteranskoga grada u Drugom svjetskom ratu. Izveli su to oni koji su sebe nazivali antifašistima. Roman treba čitati isključivo kao književni tekst očišćen od ideologijskoga, političkog, povijesnog i pragmatičnog. Svijet sela i grada u *Zimskom ljetovanju* dvostruko su i višestruko artikulirani. Naslućuju se u raznolikim autorovim uporištima i u stavovima većeg broja aktanata. Desničine ideje nisu plod bilo kakve ideološke opredijeljenosti. Piščev humanizam je u idejnom smislu i polazište i cilj, a poetičnost, literarnost su ispred svih sfera značenja. Tragači za podtekstom ostali su prikraćeni pred piščevim zgražanjem, ironijom, sarkazmom, karikaturom, groteskom. Zabrinut nad sudbinom književnosti, dio onodobne književne kritike upinjao se oboriti, osporiti Desnicu i diskreditirati ga kao pisca; srušiti ne samo referencijalni sloj nego i literarne vrijednosti njegovoj književnoj riječi. O tome je progovorio i sam pisac u ogledu *O jednom gradu i o jednoj knjizi*.⁴⁹ U romanu je prikazao i dolazak četnika u selo. Osudio je pokornost i zaslijepljenost onih koji odlaze u Žagrovac dati im prisegu, osudio je ubijanje i krvarinu; ismijao kazivanje o najvećem izumu – puški, ukratko – Vladan Desnica svojim je književnim poslanjem odbacio i osudio rat i sve oblike nasilja. U presudnim povijesnim okolnostima istaknuti intelektualci Jure Kaštelan, Petar Šegedin, Vlatko Pavletić, Dubravko Jelčić i Stanko Korać pružili su potporu njegovu istinskom humanizmu i obranili njegovo književno djelo pred naletima onodobnih političkih komesara, nositelja ždanovskih vjerodajnica.

THE VERIST POETICS OF *ZIMSKO LJETOVANJE* – THE FIRST TYPOLOGICAL CIRCLE OF LITERARINESS IN VLADAN DESNICA

Vladan Desnica started his literary work writing short stories with firm narrative structures; these were followed by the prose where he developed his verist way of writing based on detailed recognitions and strong experience, verist poetics with a share of already surpassed poetics – realistic and naturalistic. His best-know collections of stories are *O lupine na suncu*, (1952); *Proljeće u Badrovcu*

⁴⁹ Usp. V. DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi*, 92–104.

(1955); *Tu, odmah pored nas* (1956); *Frtar sa zelenom bradom* (1959). Some of these stories and their literary quality lead to the novel *Zimsko ljetovanje*, and another lead to the novels *Proljeća Ivana Galeba* (1957) and *Pronalazak Athanatika*. Desnica wrote for the theatre, as well as some poetry. This paper aims to interpret the literary value of the novel *Zimsko ljetovanje* at all levels of structure and composition, literary characters in the novel and events, contrasting rural and urban life of novel. It is a novel of an area and groups with a seemingly solid narrative structure in which the narrator – using perceptive observation – develops exclusively verist poetics. The writer gradually weakened the firmness of realistic structure and composition by adding epic digressions, stories and anecdotes. Inclined to experimentation, he mastered the possibilities of open composition and a more liberal distribution of linguistic structure. This paper researches and interprets the functional properties of Desnica's narratives, dynamic descriptions, dialogue forms, epic digressions, direct and indirect forms of monologue and soliloquy, simultaneous events and analytical and psychological experience, and emphasizes the quality of his mature prose and novels *Proljeća Ivana Galeba* and *Pronalazak Athanatika*.

Keywords: Vladan Desnica, *Zimsko ljetovanje*, verismo, structure, composition, narrative, digressions

Literatura

- Miljenko BULJAC, „Poetika mogućega ili dogodljivog u pripovjednoj i romanesknoj prozi Vladana Desnice“, *Zadarski filološki dani 1. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 20. i 21. svibnja 2005.* (ur. Vanda Babić i Zdenka Matek Šmit), Zadar 2007., 355–369.
- Miljenko BULJAC, *Pripovjedna i romaneskna proza Vladana Desnice*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1986.
- Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. IV), Zagreb 1975.
- Vladan DESNICA, *Pripovijetke* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. III), Zagreb 1974.
- Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje. Pjesme. Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974.
- Ivo FRANGEŠ, „U avliji, u prokletoj“, *Forum*, 17/1978., knj. 35, br. 6, 859.
- Zoran GAVRILOVIĆ, „Realizam Vladana Desnice“, *Književne novine* (Beograd), br. 55, 27. 2. 1952., 55.
- Joža HORVAT, „Vladan Desnica: Zimsko ljetovanje, Zagreb, Zora, 1950.“, *Književne novine* (Beograd), br. 26, 27. 6. 1950., 4.
- Dubravko JELČIĆ, „Vladan Desnica u potrazi za individualnom slobodom“, u: Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba. Igre proljeća i smrti*, Zagreb 1975., 5–14.
- Dragan M. JEREMIĆ, „Vladan Desnica [Predgovor]“, u: Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Beograd 1963., 5–11.
- Jure KAŠTELAN, „Poezija proze“, *Politika* (Beograd), br. 14451, 12. 3. 1953., 283 [7].
- Radomir KONSTANTINOVIĆ, „Vladan Desnica ili konačna forma [Pogovor]“, u: Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje*, Sarajevo 1966., 181–186.
- Stanko KORAĆ, „Vladan Desnica [Predgovor]“, u: Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje. Pjesme. Ljestve Jakovljeve* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. I), Zagreb 1974., 7–33.
- Marijan MATKOVIĆ, „Vladan Desnica: Olupine na suncu“, *Svedočanstva*, 1/1952., br. 2, 8.
- Borislav MIHAJLOVIĆ, „Ivan Galeb Vladana Desnice [Predgovor]“, u: Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Beograd 1968., 5–9.

Vlatko PAVLETIĆ, *Djelo u zbilji: eseji i analize*, Zagreb 1971.

Čedo PRICA, „Vladan Desnica: Zimsko ljetovanje“, *Krugovi*, 1/1952., br. 2, 181–184.

Petar ŠEGEDIN, „O prozi Vladana Desnice“, *Književnost*, 10/1955., knj. 21, br. 7–8, 62–74.

Petar ŠEGEDIN, *Riječ o riječi*, Zagreb 1969.

Aleksandar TIŠMA, „Olupine na suncu Vladana Desnice“, *Letopis Matice srpske*, 128/1952., knj. 369, br. 5, 398–401.

PRILOZI

SPLITSKE ADRESE VLADANA DESNICE

Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina

UDK: 929Desnica, V.:728.1(497.5 Split)“1920/45“(083.824)s

Stručni članak

Sažetak: Tekst je fragment izložbe *Vladan Desnica i Desničini susreti* održane u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu od 20. rujna do 6. listopada 2014., a potom u Gradskoj knjižnici „Juraj Šižgorić“ Šibenik od 28. veljače do 11. ožujka 2015. Autori izložbe su prof. dr. sc. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina. Izdvojena cjelina daje kratak pregled adresa na kojima je Desnica živio tijekom svog dvadesetogodišnjeg boravka u Splitu.

Gljučne riječi: izložba, Vladan Desnica, Split

O d 1920. do 1945. godine, tj. od petnaeste do četrdesete godine svog života Vladan Desnica je bio Splitsčanin. Imajući na umu da je gimnazijsko obrazovanje stekao na ratno-poratnim razmeđima u Zadru, Splitu i Šibeniku, a pravničku sveučilišnu izobrazbu u Zagrebu te da je koncem 1920-ih godinu dana proveo u Parizu, vraćajući se uvijek iznova roditeljima u Split, ali i brinući s njima za posjede u Obrovcu i Islamu Grčkom, ne bi se ipak moglo reći da je bio baš „fetivi“ Splitsčanin. Međutim, za razliku od 1920-ih godina, tridesete su godine dvadesetog stoljeća bile vrijeme njegova egzistencijalnog smirivanja u Splitu. Koliko god osjećao otpor prema pravničkoj karijeri, alternative nije imao. Bila je dovoljno unosna da se mogao odlučiti na ženidbu s Ksenijom Carić i podizanje obitelji. U svega nekoliko godina braka dobio je troje djece. Svoju je budućnost očito vidio u tom gradu, naročito nakon što su i on i njegov otac poslije mnogo godina provedenih u unajmljenim stanovima u Splitu najvjerojatnije 1938. uselili u prostranu vlastitu kuću na Tomića stinama 1. Međutim, Travanjski rat 1941. i očeva smrt u srpnju 1941. godine suočili su ga s neizbježnošću mnogobrojnih izbora koji su ga postupno vodili sve dalje i dalje od Splita. Ipak, Split je sve intenzivnije prelazio u sfere njegove artistske imaginacije pa su splitske godine, adrese i situacije u njegovu životu ključne za razumijevanje onog Vladana Desnice koji nas najviše zanima – pisca Vladana Desnice.

Vladan Desnica je – što s roditeljima, što sa suprugom i djecom, što poslovno – živio u Splitu na sljedećim adresama: Hotel „Bellevue“ (1920.), Sinjska 7 (192?. – 1934.), Bihaćka 7 (1934. – 1938.), Bihaćka 5/II. (1938.), Tomića stine 1 (1938. – 1945.). Kronologija je uvjetna jer privatna dokumentacija nije dovoljno istražena, drugi arhivski izvori još manje, a obiteljsko pamćenje – prema izjavama samih članova obitelji – nije dovoljno pouzdano.

U osobnoj ostavštini Vladana Desnice malo je sačuvanih pisama iz tog razdoblja s omotnicama. Sačuvane omotnice su donekle pouzdan vodič po njegovim splitskim adre-

sama, ali ipak nedovoljno. Više je omotnica na kojima piše „Gospodin Vladan Desnica, Split“. Činjenica da je ta pisma dobio svjedoči o tome da Split u to doba, koliko god bio grad u usponu, još uvijek nije bio uistinu velik grad, grad u kome se ne bi znalo „tko je tko“ te da je prezime Desnica u Splitu tada bilo prepoznatljivo. Takvim ga je prije svega činio njegov otac Uroš Desnica, ali je i Vladan Desnica vremenom očito bivao sve poznatiji. U tom je smislu zanimljiv manje-više nasumičan izbor sačuvanih adresa s naznakom pošiljatelja:

Gosp[odin] / Vladan Desnica / Dra Uroša Desnice / Split
(Vladimir Desnica, Obrovac, 18. listopada 1920.)

P[oštova]n[i] gospodin / Vladan Desnica / „Hotel Bellevue“ / Split / Dalmacija
(Mate Gjidera, Zagreb, 25. listopada 1920.)

Mladi gospodin Vladan Desnica / Dra Uroša Desnice Učenik V. gimnaz[ijskog] razreda
/ Split
(Vladimir Desnica, Obrovac, 25. siječnja 1921.)

Štovani Gospodin / Vladan Desnica / iurist / Split / Kod gimnazije
(Olinko Delorko, Zagreb, listopad 1931.)

Vladan U. Desnica / Split / Vrhmanuška 20
(Desničin pečat, 1934.)

Gosp[odin] Dr Vladan Desnica / Bihaćka 7 / Split / Jugoslavija
(G. Gesemann, Prag-Dejvice 446, 14. studenoga 1935.)

Gospodin / Vladan Desnica / Sinjska ul. 7
(Ignjat Job, Umjetnički salon Galić, Split, lipanj 1935.)

Monsieur / Vladan Desnica / Split / Yougoslavie
(Bogdan Radica, Genève, 17. rujna 1938.)

Naklada Kadmos / Split / Bihaćka ul. 5/II
(Matica srpska, Novi Sad, 1. ožujka 1938.)

Presudno je bilo očevo kretanje u službi i odvjetničkoj karijeri 1920-ih godina. Otac je napustio svoj zadarski odvjetnički ured, a cijela obitelj Zadar pod ponižavajućim uvjetima u vrijeme talijanske okupacije grada. Sačuvani su ključni dokumenti o tom razdoblju, a dostupno je i javno svjedočanstvo:

Oglas. Donosim do javnog znanja da sam ustupio svoju advokatsku kancelariju u Zadru gosp. D.ru Vjekoslavu Salvi, Advokatu u Zadru, kome sam ujedno ustupio i svoj arhiv te svoje tražbine. Pozivljam zato G.G. klijente da se toliko za nastavak posala, koliko za isplatu računa i sve ostale poslove, koji su u vezi sa mojim bivšim poslovođstvom, obrate na D.r Vjekoslav Salvi. Zadar, 26 juna 1920. D.r Uroš Desnica¹

Odvjetnički poslovi preneseni su u Obrovac, gdje ih je do 1927. godine dijelio s bratom Boškom, također bečkim pravnikom, a politička djelatnost odvela ga je s obitelji u Split. Uroš Desnica držao je svoj Odvjetnički ured u Obrovcu sve do 9. srpnja 1927. godine iako je u Splitu bio namješten već od 1920. godine.² U Odvjetničku komoru u Splitu bio je upisan 26. kolovoza 1927. godine.³ Što je Uroš Desnica radio u Splitu 1920./1921. godine mnogima je nepoznanica. Sačuvana osobna dokumentacija olakšava orijentaciju. U njegovoj molbi Predsjedništvu Ministarskog savjeta u Beogradu iz listopada 1940. godine u vezi s reguliranjem prava na mirovinu Uroš Desnica naveo je sljedeće:

Ukazom od 2/IX. 1920. naimenovan za poverenika za unutrašnje poslove i zamenika Pretsednika Vlade. Skoro za tim preuređene su pokrajinske vlade i naimenovani Namesnici za Hrvatsku, Sloveniju i Bosnu, dok za Dalmaciju nije bio naimenovan Namesnik već sam ja [Uroš Desnica – *nap. aut.*] ostao kao vršioc dužnosti namesnika sve do 31. avgusta 1921. U stvari ja sam tu dužnost vršio sve do oktobra 1921. g., jer je imenovani pokr[ajinski] Namesnik dr Stevan Metličić nije od mene preuzeo nego tek (...) 1921. god[in].⁴

Kada je o Urošu Desnici riječ, može se pretpostaviti da je živio u Sinjskoj 7, gdje je imao i odvjetnički ured, čini se od 1927. do 1938. godine. Još je uvijek, naime, otvoreno pitanje kada je obitelj Desnica konačno preselila u vlastitu kuću na Tomića stinama 1, ali vjerojatno ne prije 1938. godine. U prepisci Vladana Desnice sačuvano je nečitko potpisano pismo jednoga njegovog splitskog „vršnjaka“ od 3. ožujka 1938. godine, koji mu se javio zahvaljujući na poklonjenim Croceovim *Esejima iz estetike*:

Dragi Vladane,

Nameravao sam da pročitam, pa da ti, blagodareći, izrazim i svoje utiske. Međutim, nisu Eseji još stigli na stol (jer moram da dovršim Huxley-a) pa ti kažem, ne dangubeći, hvala na pažnji i lepom poklonu. Po rukopisu možeš da vidiš koliko sam „u priši“ zbog nekih akata, običnih i dosadnih ali hitnih. Nadam se da ste svi zdravi i veseli i da ste se savršeno snašli u novoj ulozi splitskih kućevlasnika. Mojoj staroj reci da si primio ove retke, te ima mesta verovanju da sam živ. Sve vas najsrdačnije pozdravlja, u mnogo čemu zavidi i iskreno voli tvoj vršnjak (...)⁵

¹ *Objavitelj Dalmatinski. Zvanični list Guvernerstva Dalmacije te Dalmatinskog i Korčulanskog Otočja* (Zadar), br. 28, 10. 7. 1920., 1.

² *Službeni glasnik. Zvanični list Splitske i Dubrovačke oblasti* (Split), br. 33, 3. 5. 1927., 1.

³ *Službeni glasnik. Zvanični list Splitske i Dubrovačke oblasti* (Split), br. 66, 2. 9. 1927., 1.

⁴ Osobna ostavština Vladana Desnice. Sačuvan je i odgovor iz Ministarstva unutrašnjih poslova od 16. studenoga 1940. godine: „Iz uverenja Ispostave Banske vlasti u Splitu I br. 6330/40 od 9 oktobra 1940. god. vidi se pak, da je molilac kao poverenik za unutrašnje poslove i zamenik Pretsednika Pokrajinske vlade u Dalmaciji, podneo ostavku na službu, koja mu je uvažena ukazom od 21. jula 1921. god. D. Br. 1432/21. Uvažanjem ostavke na službu službenik gubi sva prava, koja je dotle kao takav imao. Ako je i pravo na penziju stekao i to pravo gubi službenik, kome služba prestane uvažanjem ostavke.“

⁵ Osobna ostavština Vladana Desnice.

U svome splitskom domu Vladan Desnica je ostao najkasnije do ljeta 1942. godine, kada je kao pristav okupacijskog Državnog tužiteljstva bio premješten na mjesto prevoditelja u Zadar. Namještenje u Zadru omogućavalo mu je manje-više stalni kontakt s posjedom u Islamu Grčkom, koji je nakon proljeća 1941. godine praktično ostao napušten. Bilo je to i egzistencijalno pitanje za Desničinu obitelj jer se u Splitu pa i Zadru sve više gladovalo, a Vladan je tada brinuo o svojoj supruzi, troje malodobne djece, majci i sestri. Nitko od njih nije imao nikakvih prihoda.

Veliki je problem bio kako sačuvati kuću u Splitu. Rođaci sa suprugine strane i prijatelji u Splitu učinili su uistinu sve što su mogli da zaštite što više imovine. Najveći dio sačuvanog je na koncu ipak propao, pogotovo nakon jeziva savezničkog bombardiranja Splita 3. lipnja 1944. godine, tijekom kojeg je bila pogođena i kuća obitelji Desnica.

Obitelj Vladana Desnice živjela je u unajmljenom stanu u Zadru (Via Guglielmo Marconi, k. br. 8) kada su započela uzastopna saveznička bombardiranja grada u jesen 1943. godine. Sve im je propalo što su u taj stan bili prenijeli iz Splita. Nije im ostalo ništa drugo nego otići na vlastiti posjed u Islam, gdje su se bar lakše mogli prehranjivati, ali i gdje im je opstanak nerijetko bio još i neizvjesniji na „poluoslobođenom teritoriju“. (Desničin roman *Zimsko ljetovanje* u biti je literarna reinterpretacija zadarskih i islamskih osobnih iskustava u to doba.) Njemačka vojska, obaviještena početkom 1944. godine da je u Kuli Stojana Jankovića smještena jedna partizanska jedinica, uputila je zrakoplov koji je bombardirao Kulu 23. siječnja. Izginula je veća skupina partizana, navodno njih dvadesetak, iako njihova imena nikada nisu egzaktno identificirana. Tom su prilikom dijelovi Kule teže oštećeni.⁶ Nitko od obitelji Desnica ni tom prilikom nije stradao, ako se ne računaju psihički učinci.

Nakon konačnog odlaska u partizane (u srpnju 1944. godine od Islama Grčkog preko Barija do Zagreba u svibnju 1945. godine) Vladan Desnica nikada se više nije vratio živjeti u Split. Redovito je dolazio, uglavnom na proputovanjima za Jelsu, gdje je živjela Ksenijina rodbina. Tada bi se nalazio s ljudima – poput Vladimira Rismonda – s kojima je od rane mladosti dijelio životna iskustva. Od 1945. do svoje smrti 1967. godine živio je u Zagrebu. Pokopan je u obiteljskoj crkvi sv. Đurđa u Islamu Grčkom.

⁶ Usp. Državni arhiv u Zadru – Kotarska komisija za ratne štete Benkovac – mjesto: Islam Grčki, br. 73 od 19. rujna 1945.

THE ADDRESSES OF VLADAN DESNICA IN SPLIT

The paper is a fragment of the exhibition Vladan Desnica and Desnica's encounters held in the University Library of Split from 20 September to 6 October 2014, and then in the Municipal Library "Juraj Šižgorić" in Šibenik from 28 February to 11 March 2015. The authors of the exhibition were prof. dr. Drago Roksanđić and Ivana Cvijović Javorina. One particular section gave a short list of addresses at which Desnica lived during his twenty years of living in Split.

Keywords: exhibition, Vladan Desnica, Split 1920–1945

Sl. 1. Hotel „Bellevue“

Sl. 2. Sinjska 7

Sl. 3. Bihacka 5 i Bihacka 7

Sl. 4. Tomića stine 1

Sl. 5. Tomića stine 1 nakon savezničkog bombardiranja Splita 3. lipnja 1944.

IZLOŽBA

VLADAN DESNICA i „DESNIČINI SUSRETI“

Sveučilišna knjižnica u Splitu, Ruđera Boškovića 31, 21000 Split
20.-27. rujna 2014., svaki dan od 9.00 do 20.00 sati

Sveučilišna knjižnica u Splitu poziva Vas na predstavljanje najnovijeg izdanja Biblioteke *Desničini susreti* Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu **INTEKTUALAC DANAS. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.** (uredili Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Plejada, Zagreb 2014. Predstavljanje će se održati u subotu, 20. rujna 2014. godine, s početkom u 11.30 sati u izložbenoj dvorani Sveučilišne knjižnice u Splitu.

Govorit će:

prof. dr. sc. Aleksandar JAKIR,
dekan Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu
Damir PILIĆ, komentator *Slobodne Dalmacije*, Split
Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA, suurednica zbornika,
doktorandica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
prof. dr. sc. Drago ROKSANDIĆ, suurednik zbornika,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Sveučilišna knjižnica u Splitu poziva Vas na otvaranje izložbe „VLADAN DESNICA I DESNIČINI SUSRETI“ u subotu, 20. rujna 2014. godine, s početkom u 12.15 sati u izložbenoj dvorani Sveučilišne knjižnice.

Izložbu će otvoriti prigodnim riječima:

dr. sc. Josip BELAMARIĆ,
Institut za povijest umjetnosti, Split
Velimir VISKOVIĆ, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb
Olga ŠKARIĆ (kćerka Vladana Desnice), Zagreb
Aneta LALIĆ, Srpsko narodno vijeće, Zagreb
Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA, koautorica izložbe,
doktorandica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Prof. dr. sc. Drago ROKSANDIĆ, koautor izložbe,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

*

Domaćin i moderator predstavljanja izdanja i otvaranja izložbe je Petar KROLO, ravnatelj Sveučilišne knjižnice u Splitu.

Realizaciju izložbe financijski i materijalno su pomogli: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Savjet za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske, Hrvatsko društvo pisaca (Zagreb), Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“ (Zagreb), Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi (Zagreb), Srpsko narodno vijeće Zagreb, Centro di ricerche storiche (Rovinj), Muzej grada Splita

h,d,p,

Društvo za obnovu i revitalizaciju
Kule Stojana Jankovića – Mostovi
– Zagreb

Zbornik radova tiskan je sredstvima projekta Europske unije *Jankovic Castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni kotari region*, koji implementira Sveučilište u Zagrebu, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske

Ministarstvo znanosti,
obrazovanja i sporta RH

Sl. 7. Izložbena dvorana Sveučilišne knjižnice u Splitu uoči otvorenja izložbe Vladan Desnica i Desničini susreti

Sl. 8. Izložbena dvorana Sveučilišne knjižnice u Splitu noći otvorenja izložbe Vladan Desnica i Desničini susreti

Sl. 9. Posjetitelji razgledaju izložbu *Vladan Desnica i Desničini susreti* u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu

Popis slikovnih priloga

Riječ unaprijed (*Drago Rokandić i Ivana Cvijović Javorina*)

Sl. 1. Desničini susreti 2014. (design: Dejan Dragosavac Ruta)

O nekim značajkama razvoja Splita u međuratnom razdoblju (*Aleksandar Jakir*)

Sl. 1. Splitska riva oko 1928. godine (nepoznati autor, Muzej grada Splita, invent. br. MGS G-126)

Sl. 2. Između gradske kavane i stare gradske vijećnice 1930-ih (nepoznati autor, IMAGNO/Austrian Archives (S), br. 261744, <http://www.imagno.at/webgate/>)

Sl. 3. Voćni trg sredinom 1930-ih (Muzej grada Splita, nepoznati autor, invent. br. MGS 14566)

Društvene strukture u međuratnom Splitu: jedna povijest odozdo (*Tomislav Brandolica*)

Sl. 1. Ressentiment u slici i riječi: naslovnica Radničkog odjeka pred lokalne izbore 1928. godine

Sl. 2. Jadranski sport upoznaje čitatelje s pravilima „Foot-Ball igre“

Sl. 3. „Zatvaranje“ i „otvaranje“ Općinskog vijeća: zastupljenost društvenih slojeva u splitskom Općinskom vijeću 1926. – 1940. (prema podacima iz knjige: Zdravka JELASKA MARIJAN, *Grad i ljudi: Split 1918.–1941.*, Zagreb 2009., 118–142.)

Urbani razvitak Splita između dva svjetska rata (*Stanko Piplović*)

Sl. 1. Regulatorni plan Splita prema prihvaćenom rješenju njemačkog arhitekta Wernera Schürmanna

Sl. 2. Palača Primorske banovine na zapadnoj obali. Projekt zagrebačkih arhitekata Nikole Despota, Vida Vrbanića i Vladimira Turine.

Sl. 3. Galerija Ivana Meštrovića na Mejama. Projekt Ivana Meštrovića, arh. Harolda Bilinića i arh. Lavoslava Horvata.

Sl. 4. Oceanografski institut na rtu Marjana. Varijanta projektnog rješenja arh. Fabjana Kaliterne.

Sl. 5. Burza rada u Zrinsko-frankopanskoj ulici. Projekt arhitekata Helena Baltazara i Emila Cicilijanija.

Sl. 6. Hotel „Ambasador“ na zapadnom kraju Rive. Projekt arh. Josipa Kodla.

Sl. 7. Nova zgrada gimnazije u Spinutu. Projekt arh. Emila Cicilijanija.

Sl. 8. Crkva Gospe od zdravlja na Manušu. Projekt arh. Lavoslava Horvata.

Sl. 9. Kupališna zgrada na Bačvicama. Finalni projekt arhitekata Prospera Čulića i Borisa Katunarića.

Sl. 10. Dom veslačkog kluba „Gusar“ na Matejuški. Projekt arh. Josipa Kodla.

Reprodukcije iz zbirke dr. sc. Stanka Piplovića.

Vladan Desnica u izvorima iz obiteljskog arhiva profesora Vladimira Rismonda st. iz Splita (*Vladimir Rismondo*)

Sl. 1. Vladimir Rismondo početkom 1940-ih (Obiteljski arhiv Vladimira Rismonda)

Sl. 2. Pismo Vladana Desnice Vladimiru Rismondu (24. kolovoza 1946.) (Obiteljski arhiv Vladimira Rismonda)

Sl. 3. Pismo Vladana Desnice Vladimiru Rismondu (25. lipnja 1954.) (Obiteljski arhiv Vladimira Rismonda)

Sl. 4. Sudionici putovanja Pedagoške akademije u Grčku 1955. Vladan Desnica stoji prvi slijeva u gornjem redu. (Obiteljski arhiv Vladimira Rismonda)

Sl. 5. Pismo Vladana Desnice Vladimiru Rismondu (11. travnja 1955.) (Obiteljski arhiv Vladimira Rismonda)

Govor književnog lika i govor dokumenta:

jedna epizoda iz *Proljeća Ivana Galeba* (*Bojan Dordević*)

Sl. 1. Anka Berus snimljena nakon odsluženja zatvorske kazne 1938. (<http://www.ratnakronikasplita.com/prilozi/portreti>)

*Sl. 2. Ivan Majnarić ili Radivoj? Fragment romana *Proljeća Ivana Galeba** (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1957., 512)

Dalmatinski mediteranizam Vladana Desnice: splitski period (*Svetlana Šeatović Dimitrijević*)

Sl. 1. Ilustracija Ratka Janjića u *Proljećima Ivana Galeba* (*Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Matica Hrvatska i Zora, Zagreb 1977.)

Desnica u tjesnacima zanosa i duhovne obmane međuratne Dalmacije (*Tonči Šitin*)

Sl. 1. Vladan Desnica je ponekad kratio svoje pripravnike odvjjetničke dane varirajući glazbene motive na očevim službenim dokumentima. Reproducirana otmotnica zapečaćena je odvjjetničkim pečatom dr. Uroša Desnice. (Osobna ostavština Vladana Desnice)

Sl. 2. Desničin međuratni notni zapis (Osobna ostavština Vladana Desnice)

Slijepac na žalu – Poezija Vladana Desnice

(*Vladan Bajčeta*)

Sl. 1. Naslovnica Desničine zbirke pjesama *Slijepac na žalu* (Društvo književnika Hrvatske, Zagreb 1956.)

Magazin Sjeverne Dalmacije i Desničina politika književnosti: nekoliko napomena (*Vladimir Gvozden*)

Sl. 1. Sadržaj prvog broja *Magazina Sjeverne Dalmacije* (1934.)

Sl. 2. Sadržaj drugog broja *Magazina Sjeverne Dalmacije* (1935.)

Implicitni čitalac *Magazina Sjeverne Dalmacije*: pokušaj rekonstrukcije (*Stanislava Barać*)

Sl. 1. Prva najava *Magazina Sjeverne Dalmacije* (*Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju*, 4/1932., br. 133, 6)

Sl. 2. Ilustracija Vjekoslava Paraća u Desničinoj pripovijesti „Životna staza Jandrije Kutlače“, objavljenoj 1935. u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*

Vladan Desnica i *Magazin sjeverne dalmacije*: književnik i (ne)moć tradicije (*Drago Rokсандić*)

Sl. 1. Vladan Desnica u Splitu 1932. (foto: Vladimir Sinobad, Split)

Sl. 2. *Glas Privredno-kulturne matice za Sjevernu Dalmaciju*: za „šumadijsku“, a protiv „prečanske“ kulturne paradigme

Sl. 3. Vladika dalmatinski dr. Irinej Đorđević, predsjednik Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju 1933./1934. godine: s Desnicama protiv Desnica

Sl. 4. „...o Božiću će izaći iz štampe *Magazin Sjeverne Dalmacije*.“ Okružnica Vladana Desnice upućena potencijalnim povjerenicima *Magazina* iz studenog 1933. godine.

Sl. 5. Naslovnica Desničina *Magazina Sjeverne Dalmacije* 1934., tiskanog u splitskoj Hrvatskoj štampariji S. Vidović

Sl. 6. Boško Desnica, Vladanov stric i duhovni „alter-ego“

Sl. 7. Dr. Grga Novak i historiografska pohvala Obrovčanima 1848. godine u akciji za sjedinjenje Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (*Magazin Sjeverne Dalmacije* 1935.)

Sl. 8. Vladan DESNICA, „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“ između *Glasa* i *Magazina Sjeverne Dalmacije*, 1933. i 1934.: intelektualni elitizam u vremenu korporativističke političke kulture

Sl. 9. Dr. Mate Ujević: kritički o dalmatinizmu/mediteranizmu u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1935.

Sl. 10. Dva velikana suvremene hrvatske kulture u retrospektivi: „Dva su Vlada, obadva su mlada...“

Uroš Desnica: politička karijera u vremenu iskušenja (1919–1941) (*Dragan Bakić*)

Sl. 1. Uroš Desnica na nepoznatom skupu (Muzej Srpske pravoslavne crkve, Beograd, Fundus dvora Jankovića, Zbirka fotografija)

Sl. 2. Uroš Desnica sa suprugom Fani (Muzej Srpske pravoslavne crkve, Beograd, Fundus dvora Jankovića, Zbirka fotografija)

O agrarnom pitanju u međuratnoj Dalmaciji i radovima dr. Uroša Desnice (*Šime Pilić*)

Sl. 1. Benkovački sajam 1930-ih: u sjeni neriješenih agrarnih sporova u Dalmaciji (Osobna ostavština Vladana Desnice)

Sl. 2. U Velikoj avliji u Kuli Jankovića 1930-ih, na posjedu Uroša Desnice (Osobna ostavština Vladana Desnice)

Uroš Desnica i Narodna radikalna stranka u Splitu 1920-ih (*Marijan Buljan*)

Sl. 1. Uroš Desnica na meti *Duje Balavca* u studenom 1921. (*Duje Balavac*, 6/1921., br. 4, 2)

Sl. 2. Polemika između *Novog doba* i *Države* (*Novo doba*, br. 167, 17. 7. 1928., 3)

Senatori iz Splita: suočavanje s krizom Jugoslavije i jugoslavenstva (*Stjepan Matković*)

Sl. 1. Ivo Tartaglia, gradonačelnik Splita 1918. – 1928. (*Pučka prosvjeta*)

Sl. 2. Jakša Račić, gradonačelnik Splita 1929. – 1933. (*Pučka prosvjeta*)

Sl. 3. Budislav Grga Angjelinović (*Pučka prosvjeta*)

Sl. 4. Uroš Desnica (Ostavština obitelji Desnica)

Sl. 5. Don Frano Ivanišević blagoslivlja barjak na sokolskom slavlju u Vranjicu u kolovozu 1931. (*Pučka prosvjeta*)

Sl. 6. Ivo Majstrovic (*Biografski leksikon. Narodno predstavništvo*, ur. Čedomil M. Mitrinović, Beograd 1935.)

Poetika umetničke proze Vladana Desnice (*Nikolina Konjević Milošević*)

Sl. 1. Naslovnica prvog izdanja Desničina romana *Zimsko ljetovanje* (Zora, Zagreb 1950.)

Veristička poetika *Zimskog ljetovanja* – prvi tipološki krug literarnosti Vladana Desnice (*Miljenko Buljac*)

Sl. 1. Fragment autografa romana *Zimsko ljetovanje* (Osobna ostavština Vladana Desnice)

Sl. 2. Fragment autografa romana *Zimsko ljetovanje* (Osobna ostavština Vladana Desnice)

Splitske adrese Vladana Desnice (*Drago Rokсандić i Ivana Cvijović Javorina*)

Sl. 1. Hotel „Bellevue“ (fotografija: Branko Bralić)

Sl. 2. Sinjska 7 (fotografija: Branko Bralić)

Sl. 3. Bihaćka 5 i Bihaćka 7 (fotografija: Branko Bralić)

Sl. 4. Tomića stine 1 (fotografija: Branko Bralić)

Sl. 5. Tomića stine 1 nakon savezničkog bombardiranja Splita 3. lipnja 1944. (Muzej grada Splita)

Sl. 6. Plakat izložbe održane u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu 20. rujna – 6. listopada 2014. (design: Ana Pojatina)

Sl. 7. i sl. 8. Izložbena dvorana Sveučilišne knjižnice u Splitu uoči otvorenja izložbe *Vladan Desnica i Desničini susreti*

Sl. 9. Posjetitelji razgledaju izložbu *Vladan Desnica i Desničini susreti* u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu

Autori članaka

Vladan BAJČETA

Institut za književnost i umetnost, Beograd

Dragan BAKIĆ, dr. sc.

Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd

Stanislava BARAĆ, dr. sc.

Institut za književnost i umetnost, Beograd

Tomislav BRANDOLICA

Student diplomskog studija moderne i suvremene povijesti Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Miljenko BULJAC, dr. sc.

Gimnazija Dinka Šimunovića u Sinju / Sveučilište Hercegovina u Mostaru,

Fakultet društvenih znanosti dr. Milenka Brkića, Bijakovići – Međugorje

Marijan BULJAN

Doktorand Doktorskog studija humanističkih znanosti Sveučilišta u Splitu

Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA

III. gimnazija Zagreb / doktorandica na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Bojan ĐORĐEVIĆ, doc. dr. sc.

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu / Institut za književnost i umetnost, Beograd

Vladimir GVOZDEN, doc. dr. sc.

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Aleksandar JAKIR, prof. dr. sc.

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu

Nikolina KONJEVIĆ MILOŠEVIĆ, dr. sc.

Osnovna škola Prva vojvođanska brigada, Novi Sad

Stjepan MATKOVIĆ, prof. dr. sc.

Hrvatski institut za povijest

Šime PILIĆ, prof. dr. sc.

Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu

Stanko PIPLOVIĆ, dr. sc.

Split

Vladimir RIMONDO, doc. dr. sc.

Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

Drago ROKSANDIĆ, prof. dr. sc.

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Svetlana ŠEATOVIĆ DIMITRIJEVIĆ, dr. sc.

Institut za književnost i umetnost, Beograd

Tonći ŠITIN, dr. sc.

Split

Recenzenti člana

Stanislava BARAĆ, dr. sc.
Josip BELAMARIĆ, dr. sc.
Inoslav BEŠKER, dr. sc.
Dragan BOŠKOVIĆ, prof. dr. sc.
Tihomir BRAJOVIĆ, doc. dr. sc.
Ivan CIFRIĆ, prof. dr. sc.
Bojan ĐORĐEVIĆ, doc. dr. sc.
Vladimir GVOZDEN, doc. dr. sc.
Aleksandar JAKIR, prof. dr. sc.
Zdravka JELASKA MARIJAN, dr. sc.
Zvonko KOVAČ, prof. dr. sc.
Gordana JOVIĆ-KRIVOKAPIĆ, dr. sc.

Petar KROLO, mr. sc.
Dušan MARINKOVIĆ, prof. dr. sc.
Dragan MARKOVINA, dr. sc.
Tonko MAROVIĆ, akademik
Stjepan MATKOVIĆ, prof. dr. sc.
Goran MILORADOVIĆ, dr. sc.
Ivan MIMICA, prof. dr. sc.
Šime PILIĆ, prof. dr. sc.
Marko TROGRLIĆ, prof. dr. sc.
Josip VRANDEČIĆ, prof. dr. sc.

Bilješka o urednicima

IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA (Zagreb, 1985.) studentica je Poslijediplomskoga doktorskog studija moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Na istom je fakultetu stekla zanimanje profesora povijesti i njemačkog jezika i književnosti. Zaposlena je u III. gimnaziji u Zagrebu kao nastavnik njemačkog jezika. Dosad je s prof. dr. sc. Dragom Roksandićem uredila sedam zbornika radova s *Desničinih susreta*, publikaciju *Vladan Desnica i Desničini susreti: pogled unatrag, pogled unaprijed*, objavljenu povodom 25. obljetnice osnutka *Desničinih susreta* (2013.) i katalog izdanja Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije (2014.). Autorica je nekoliko stručnih i znanstvenih članaka. Njezina su područja istraživačkog interesa povijest zagrebačke sveučilišne germanistike, generacijska povijest, oralna historija i kultura sjećanja. S njemačkog je prevela knjigu francuske povjesničarke Catherine Horel *Vojnici između nacionalnih fronti. Ukidanje Vojne krajine i razvoj Kraljevskoga ugarskog domobranstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1868. – 1914.*

DRAGO ROKSANDIĆ (Petrinja, 1948.) redovni je profesor u trajnom zvanju na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, predstojnik Katedre za povijest Srednje i Jugoistočne Europe, voditelj Ranonovovjekovnog modula Diplomskog studija i nositelj poslijediplomskog doktorskog kolegija „Teorije i metode u modernoj i suvremenoj historijskoj znanosti“. Voditelj je projekta „Triplex Confinium“ (od 1996.) i fakultetskog Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije (od 2014.), Programa „Desničini susreti“ (od 2005.) te projekta EU *Jankovic Castle* (2011. – 2014.). Član je projekta „Phantomgrenzen“ na Sveučilištu Humboldt. Vidi: H. Petrić, „Živjeti *Triplex Confinium* (u povodu 60. godišnjice rođenja prof. dr. sc. Drage Roksandića“, *Ekonomska i ekohistorija*, vol. 4, br. 4, 2008., 151–231 i <http://kula-jankovica.unizg.hr>. Novija izdanja: *U NIN-u i Danasu*, Zagreb 2011.; Lujo Matutinović, *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori* (prijevod Jagoda Milinković), (D. Roksandić: izbor; predgovor „Kako čitati Luju Matutinovića“ 17–79!; provjera prijepisa izvornika i provjera prijevoda /u suradnji s Gabrijelom Vidan/), Zagreb 2009.; Daniel Baric, Jacques Le Rider, Drago Roksandić (ur.), *Mémoire et histoire en Europe centrale et orientale*, Rennes 2010. Nositelj je dva francuska odličja: časnik reda akademske palme (*Officier dans l'Ordre des Palmes Académiques*, 2004.) i časnik nacionalnog reda za zasluge (*Officier dans l'Ordre National du Mérite*, 2014.).

Kazalo imena

A

Andonovska, Biljana 168
Andreis, Pavao 74
Andrić, Ivo 99, 101, 109, 323, 337, 347, 349
Anđelinović, Budislav Grga 247-249, 325, 326
Antunović 200
Arambašin, Jozo 42, 299, 301
Armando, Nikola 45
Austin, John Langshaw 96, 97

B

Babić, Jasminka 49, 70
Babić, Vanda 346, 357
Bahtin, Mihail 93, 97
Bajčeta, Vladan 125
Bakić, Dragan 235
Bakić, Jovo 308, 329
Balabanić, Josip 49, 71
Baldasar, Helen 48, 52, 56, 59, 375
Balzac, Honoré de (Balzak, Onore d) 333
Baljak, Danica 231
Baljak, dr. Dušan 234
Banić, Ivan 59, 71
Banić, Stanislava 17
Banjanin, Jovo 247
Barač, Ante 47, 50-51
Barač, Stanislava 131, 132, 145, 157
Baric, Daniel 380
Barić, Joško 21, 23, 66, 70
Barić, Nikica 83, 84, 91, 97
Bartolucci, Athos 254
Bartulović, Niko 21
Basić, Ivan 14, 17, 24, 25, 236, 257, 287, 305
Bašić-Kosić, Nataša 320, 329
Baylon, Mate 45
Bazala, Albert 120
Beetham, Margareth 161-162, 178, 179, 180
Bego, Krunoslav 20, 23

Bego, Marin 21
Belamarić, Šime 311
Belin, Branko 19, 23
Benevoli, Ivan 89
Benn, Gottfried (Ben, Gotfrid) 110, 113
Berket, Marin 74
Berus, Anka 89-93, 96, 375
Bilić, Dušan 193
Bilinić, Harold 49, 50, 375
Boban, Branka 14, 23
Boban, Ljubo 16, 24, 292, 301, 303, 304, 320, 329
Böck, Erwin 42
Bodrožić, Milica 318, 329
Bonaparte, Napoléon 230
Bonetti, Niko 240
Bonnefoy, Yves (Bonfoa, Iv) 110, 113
Booth, Wayne 161, 179
Borčić, Goran 12, 60, 61, 63, 66, 70
Botić, Luka 78
Bourdieu, Pierre 120
Bozóki, András 120, 123
Božić, Sofija 191, 192, 227, 237, 239, 242, 257
Brainović, obitelj 9
Brajović, Tihomir 143, 145
Bralić, Ante 15, 24, 286, 287, 303, 316, 329
Bralić, Branko 12, 377
Brandolica, Tomislav 27, 391
Braudel, Fernand (Brodell, Fernan) 76, 104, 105, 113
Brkić, Ivan 165
Brody, David 28, 40
Bru, Sascha 152, 156
Brunelli, Vitaliano 213
Buble, Sanja 55, 70
Budimir, Milan 197
Bui, Boris 12
Buić, Marko 246
Buj, obitelj 46
Bulat, Gajo 16, 17
Bulić, Frane 42, 57, 64, 292

Bulić, Vinka 176
 Buljac, Miljenko 373, 346, 357
 Buljan, Marijan 17, 19, 24, 34, 40, 251,
 285, 297, 299, 301, 304
 Bunetta, David 44
 Bunjin, Ivan A. 333

C

Camus, Albert (Kami, Alber) 80, 99, 109-
 110, 113, 114
 Car, Duško 93, 97
 Car, Marko 9, 19-20, 23, 24, 164, 187,
 206, 229
 Carić, Juraj 57, 265
 Carić, Ksenija v. Desnica, Ksenija
 Carići, obitelj 206
 Carrol 191, 228
 Celić, Zvonimir 45
 Celigoj, (...) 186
 Cettineo, Ante 21, 76, 83, 116, 121, 123
 Cezar, Julije 230
 Cicilijani, Emil 48, 52, 53, 56, 59, 375
 Cifrić, Ivan 260, 262, 282
 Cindro, obitelj 65
 Cipek, Tihomir 14, 262, 282
 Cosmi, Stjepan 22
 Cota, Frano 46
 Crnica, Ante 57, 70
 Croce, Benedetto (Kroč, Benedeto) 75,
 84, 100, 120, 122, 123
 Cuthais, A. 74
 Cvetković, Dragiša 251, 315, 318, 327, 328
 Cvijić, Jovan 88, 91, 93, 97
 Cvijović Javorina, Ivana 88, 91, 93, 97,
 106, 114, 132, 137, 145, 182, 228, 361,
 365, 380
 Cvjetković, Kirilo 230

Č

Čeliković, Božidar 195, 228
 Čerina, Vladimir 21, 83
 Čičin-Šain, Ćiro 18, 76, 79, 81, 121, 177,
 188
 Čičin-Šain, obitelj 46
 Čulić, Jerko 46
 Čulić, Prosper 61, 375
 Čulinović, Ferdo 310, 329

Ć

Ćorović, Vladimir 189, 207
 Ćurčin, Milan 206, 325, 329
 Ćuruvija, Stevan 254

D

Dabić-Bečker, Stevo 193
 D'Annunzio, Gabriele (D'Anuncio,
 Gabrijele) 100, 105
 D'Augubio, obitelj 65
 Davidović, Dimitrije 164
 Davidović, Ljubo 323
 Dede Janković, konte Ilija 208, 229
 Delalle, Ivo 20, 24, 74
 Delfin, Slavko 63
 Delorko, Olinko 186, 187
 Denegri, Madeleine 79-80
 Denegri, Milivoj 79
 Denzler, Juraj 44
 Deretić, Jovan 142, 145
 Deroko, Aleksandar 59
 Desnica, Boško 103, 164, 171, 172-173,
 176, 181, 182, 185, 186, 187, 189, 199,
 200, 201, 205, 206, 207, 213, 215, 216,
 219, 221, 226, 227, 230, 233-234, 254
 Desnica, Danilo 311
 Desnica, dr. Uroš st. 9, 10, 12, 16, 17, 37,
 88, 103, 117, 153, 164, 169, 172-174, 175,
 181, 185, 186, 188, 192, 193, 194-198,
 199, 201, 204, 206, 209, 21, 216, 221-
 222, 223, 227, 230, 235-256, 259-280,
 281, 282, 285-303, 307, 311, 315- 316,
 317-318, 324-327, 328, 362, 363
 Desnica, Jelena (ud. Ivičević) 86, 88
 Desnica, Ksenija (rođ. Carić) 86, 88, 208,
 361, 364
 Desnica, Nataša st. 86, 187
 Desnica, Olga (ud. Škarić) 86, 88, 111
 Desnica, Stojan (Braco) 91
 Desnica, Uroš ml. 181
 Desnica, Vladan 7-8, 9, 10, 13-14, 16, 22,
 23, 41, 73-83, 84, 85-86, 87-97, 99-113,
 114, 115-123, 125-145, 147-155, 156, 157-
 160, 163-164, 165, 166-172, 174, 175,
 176-179, 180, 181-227, 229-234, 235, 255,
 285, 325, 331-341, 342, 343-354, 361-
 364, 365
 Desnica, Vladimir 17

Despot, Nikola 48, 375
 Dešković, Žarko 47, 48, 121
 Deutsch, Pavao 56
 Diana, Srećko 82
 Dimić, Ljubodrag 123
 Disopra, Nikola 344
 Dobrota, dr. Koste 200
 Dobrović, Nikola 44, 60, 82
 Doležel, Lubomir 94, 97
 Domančić, Davor 63, 70
 Dominis, Petar 88-89
 Dragišić, Nikola 200
 Dragišić, Uroš 197, 200
 Drezga, Petar 193, 295
 Drinković, Mate 17, 239
 Družević, Milorad 44, 63
 Duboković, Juraj 47
 Dučić, Jovan 101, 102, 103, 111, 113, 1144
 Dukić, Davor 93, 97
 Duplančić, Arsen 57, 58, 70, 71, 286, 304
 Dvornik, Ante 54
 Dvorniković, Ljudevit 120
 Dvorniković, Vladimir 154

Đ

Đorđević, Bojan 87
 Đorđević, dr. Irinej (Milan) 181, 184, 185, 195, 196
 Đorđić (Đurđević), Ignjat 121, 224
 Đurašković, Stevo 34, 40
 Đurić, Željko 105, 114
 Đurović, Smiljana 19, 24

E

Eco, Umberto 162
 Engels, Friedrich 260, 262, 282
 Ercegović, Anita 28, 40
 Eshil 333
 Erdeljanović, Jovan 213
 Evans, sir Arthur (Artur) 231

F

Ferić, Jerko 51
 Filipović, dr. 200
 Fite, Gilbert C. 191, 228
 Flaubert, Gustave (Flober, Gistav) 148, 333
 Fleck, Hans-Georg 14, 23, 236, 257, 316

Fontette, François de 154, 156
 Foucault, Michel 116, 123
 Freudenreich, Aleksandar 56

G

Gaćinović, Vojislav 166
 Galasso, Giuseppe 120, 123
 Galetović, Danko 63
 Galić, Anka 89, 92
 Gamulin, Kuzma 47, 58
 Ganza Čaljkušić, Herci 62, 70
 Ganza-Aras, Teresa 286, 304
 Garber, Mario 35, 40
 Gentile, Giovanni 120
 Gesemann, Gerhard 189
 Gide, André 79
 Girometta, Umberto 49
 Gizdić, Drago 28, 34
 Gjidera, Mate 362
 Gligo, Vedran 74
 Gligorijević, Branislav 287, 304, 309, 314, 329
 Glumac, Sergije 9
 Gogolj, Nikolaj A. 333
 Gončarov, Ivan A. 333
 Goodman, Nelson 96, 97
 Goreta, Mate 239
 Gorkić, Milan (Čizinsky, Josip) 92
 Gouldner, Alvin W. 120
 Gramsci, Antonio 120, 152
 Granić, Dujam 49
 Graovac, Aleksa 200
 Graovac, Igor 14, 23, 236, 257, 316, 329
 Grbić, Dragana 177
 Greenblatt, Stephen 93, 97
 Grgičević, Antun 81-82
 Grisogono, obitelj 46
 Grisogono, Prvislav 17, 37, 237, 249, 286, 291, 308
 Gunn, Giles 93, 97
 Gvozden, Vladimir 147

H

Hameršak, Filip 15, 24
 Hatze, Josip 21
 Herzfeld, Michael (Hercfeld, Majkl) 171, 180

Hobsbawm, Eric 27, 31, 32, 35, 39, 40, 383
 Horacije 137
 Horvat, Josip 122, 123, 289, 290, 304
 Horvat, Joža 82, 100, 344, 357
 Horvat, Lavoslav 46, 50, 53, 58, 61, 375
 Horvat, Rudolf 301, 304
 Hribar, Alfons 267, 268, 269, 282
 Hristić, Jovan 99, 102, 109, 112, 113, 114
 Huxley, Aldous 363

I

Ibler, Drago 48
 Iser, Wolfgang 96, 97, 161, 179
 Ivanić, Dušan 105, 11, 127, 145
 Ivanišević, Frane 247, 307, 308, 311, 320, 321, 322, 324, 328, 329, 377
 Ivanišević, Vjekoslav 54, 62, 329
 Ivanović, Radomir V. 143, 145, 333, 342
 Ivanović, Stanoje 266, 282

J

Jablanović, Josip 240, 241, 247, 248, 249, 286, 289, 293, 295
 Jagodić Kuridža, Petar 234
 Jakir, Aleksandar 13, 192, 228, 292, 304
 Jandrić, Ljubo 101, 114
 Janković, Nikola 200
 Janković, Stojan 170, 188, 189, 278
 Jansen, Hermann 42
 Janjić, Ratko 108, 374
 Jaus, Hans Robert 161
 Jausse, Léon 42
 Javor, Olga 196
 Jelaska Marjan, Zdravka 14, 17, 18, 20, 22, 24, 28, 29, 34, 37-38, 40, 286, 287, 288, 292, 302, 304, 375
 Jelaska, Vicko 89, 90, 92
 Jelčić, Dubravko 344, 345, 356, 357
 Jeremić, Dragan M. 125, 126, 145, 148, 156, 344, 347, 357
 Jergović, Miljenko 13, 14, 24
 Job, Ignjat 76, 121, 217, 362
 Jovanović, Aleksandar 109, 111, 114
 Jovanović, Ljubomir (Ljubo) 239, 240, 289, 296
 Jovanović, Nadežda 297, 304
 Jovanović, Slobodan 206, 223

Jovanović, Vasa 247
 Jovanović, Vladan 236, 257, 316, 329
 Jović Krivokapić, Gordana 191, 192, 228, 317, 329
 Jozević, Petar 53
 Juriša, Ivan 247
 Jurišić, Šimun 21, 23, 286, 304
 Jurković, Dušan 231
 Jurković, Ljubo 246-248
 Jurković, Mate 42
 Jutronić, Andre 121
 Jutronić, Petar 19, 24

K

Kačić Miošić, Andrija 121, 171, 224
 Kalanj, Tane 196
 Kalik, Nikanor 197
 Kaliterna, Fabijan 42, 44, 46, 47, 51, 54, 55, 58, 68, 375
 Kant, Immanuel 149
 Kapić, Jure 207
 Karadžić, Vuk Stefanović 164, 174, 237
 Karadorđević, Aleksandar I. 169, 172, 223, 288, 301, 310
 Karadorđević, dinastija 241
 Karadorđević, Pavle 310
 Karaman, Ljubo 64, 70, 233
 Kasolini, Svetina 90
 Kaštelan, Jure 344, 356, 357
 Kaštelančić, Ante 83
 Katalinić Jeretov, Rikard 21
 Katalinić, Vinko 17
 Katunarić, Ante 21
 Katunarić, Boris 61, 62, 63, 375
 Kaufmann, Vicent (Kaufman, Vincent) 152, 156
 Kauzlarić, Mladen 44
 Kečkemet, Duško 28, 33, 38, 40, 44, 46, 50, 66, 70
 Keller, Alfred 55, 64, 68
 Kisić, Asja 32
 Kisić, Vinko 17, 117, 123, 289
 Klaić, Nada 121, 123
 Klier, Lora 21
 Kljaković, Jozo 21
 Knežević, Đorđe 196
 Knežević, Obrad 200

Knežević, Petar 200
 Knežević, Sava 193, 197
 Kodl, Josip 44, 52, 55, 56, 62, 65, 70, 375
 Kojić, Branislav 44
 Kon, Geca 159, 343
 Končarević, Simeon 205, 229, 233
 Konjević Milošević, Nikolina 331
 Korać, Stanko 126, 145, 182, 183, 228, 338, 342, 344, 345, 356, 357
 Korlaet, odvetnik 46
 Korolija, Dušan 200
 Korolija, Mirko 99, 101, 103, 106, 113, 152, 153, 156, 170-172, 177, 221, 225, 227, 231, 234
 Korošec, Anton 246, 314
 Kovač, Zvonko 12, 140, 145
 Kožul 200
 Kralj, Franjo 89
 Kraljević, Venedikt (Benedikt) 230
 Kramer, Albert 247
 Krile, Davor 15, 24
 Krivokapić Jović, Gordana v. Jović
 Krivokapić, Gordana
 Krizman, Bogdan 16, 17, 24
 Križanić, Petar (Pjer) 217
 Krleža, Miroslav 15, 119, 318
 Krneta, Lazar (Lazo) 197, 200
 Krolo, Petar 12, 292, 304
 Krstelj, Ivo 16, 17, 18, 237, 238, 286, 288
 Krstulović, Andrija 76, 77-78, 83
 Krstulović, Lovro 52
 Krstulović, Vicko 35
 Kržavac, Savo 89
 Kudrjavcev, Anatolij 20, 24, 28, 30, 31, 32, 33, 40, 308, 330
 Kukoleča, Stevan 19, 24
 Kulišić, Mirko 200
 Kuzmić, Dobroslav 217

L

Lalić, Ivan V. 99, 102, 109, 110, 111, 112, 113
 Laslo, Aleksandar 46, 72
 Lazarević Di Giacomo, Persida 112, 114, 333, 384
 Leab, Daniel J. 28, 40
 Lederer, Ivo John 17, 24
 Lenjin, Vladimir I. 262

Leopardi, Giacomo (Đakomo) 100, 103, 105, 113
 Levš, Vjekoslav 53, 71
 Ležaić, Gojko 197, 207-209, 210, 214
 Ležaić, Mirko 196
 Ležaić, Rade 188
 Livadić, Branimir 120
 Lovrić, Drago 31, 33, 35, 40, 384
 Lozić, Ivo 66, 67, 70, 71
 Lozovina, Vinko 238
 Lukić, don Šime 192
 Lukšić, Zlatibor (Zlato) 46, 47

LJ

Ljubavac, Šimun 234

M

Macaulay, Thomas Babington (Makole, Tomas Babington) 207
 Machiedo Mladinić, Norka 18, 24, 42, 71, 237, 292, 304, 308, 309, 314, 329, 330
 Machiedo, Jerko 286
 MacIntyre, Alasdair 93, 97
 Maček, Ante 53
 Maček, Vladko 30, 246, 249, 251-252, 254, 315, 318, 327, 328
 Madijev, Miha 74
 Maidment, Brian 161, 162-163, 179, 180
 Majnarić, Ines 92
 Majnarić, Ivan 89, 90, 91, 92, 94-95, 96, 375
 Majstrovic, Ivan 322, 328
 Maksimović, Vojislav 165
 Malešević, dr. Boško 197
 Malešević, dr. Đoka 197
 Mandušić, Vuk 171
 Mander, obitelj 74
 Mann, Thomas (Man, Tomas) 105
 Mannheim, Karl 120
 Manojlović, Nikola 197
 Manola, Lovro 42, 49, 65
 Maraković, Marko 12
 Marangunić, obitelj 46
 Marchi, Eraldo 51
 Marčić, Lucijan 173, 174, 225, 234
 Marić, Ivan 89, 90, 91-92, 96
 Marić, Tonka 89, 90

- Marinković, Dušan 7, 16, 24, 88, 97, 181, 183, 184, 185, 188, 227, 228, 255, 257, 324, 336, 342
- Marinković, Ranko 352
- Marković, Lazar 246, 247, 256
- Marleaux, André 80, 85
- Marmont, Auguste Frédéric Louis Viesse de 66
- Maroević, Tonko 132, 145
- Martinis, Marcel 19, 23
- Marušić, Milan 17
- Marx, Karl 260, 262, 273, 282
- Marx, William 150, 152, 156
- Mašanović, Dimitrije L. 126, 145
- Maštrović, Ante 247
- Matavulj, Simo 76, 189, 225, 228, 229, 333, 350
- Maticka, Marijan 263 282
- Maticki, Miodrag 164
- Matić, Dušan 99, 112, 113, 114
- Matić, Lazar 192, 193, 195, 196, 203, 207, 208
- Matijević, Zlatko 18, 24, 287, 304, 305, 309, 321, 330
- Matković, Hrvoje 265, 282, 285, 289, 291, 295, 304
- Matković, Marijan 344, 357
- Matković, Stjepan 307, 308, 329
- Matošić, Dane 42, 66
- Matošić, Dragutin 46, 71
- Matošić, Zdenko 60, 61, 70, 71
- Meneghello, Mate 59
- Meštrović, Ivan 8, 21, 48, 49, 50, 59, 120
- Metličić, Stevan 238, 239-240, 288, 363
- Mičić, Mičo 247, 317
- Mihaljević (Mijaljević), Joso 208, 231
- Mihičić, Andro Vid 9
- Mikačić, Dujam 16, 293, 294
- Milanović, Željko 148, 156
- Milaš, Nikodim 230, 233
- Milesi, obitelj 65
- Miličević, Milan Đ. 229
- Mill, James 157, 161, 179
- Miloradović, Spiridon 230
- Milović, Jevto M. 332, 334, 342
- Miljković-Katić, Bojana 172, 180, 236, 257, 286, 305
- Miović, dr. Jovo 200
- Miović, Dušan 200
- Mirković, Mijo 19, 24, 262-263, 264, 282
- Mirković, Vojko 83
- Miše, Jerolim 83
- Mišić, Zoran 142
- Mitrinović, Nikola 321, 330, 377
- Mitrović Janković, obitelj 236
- Mitrović, Đorđe 89, 92
- Mitrović, Petar 59
- Mohorićeva, Marta 178
- Montaigne, Michel de 153
- Montrose, Louis 93, 97
- Moody, Carrol J. 191, 228
- Morin, Edgar 119, 123
- Morović, Hrvoje 14, 24, 304
- Muljačić, Slavko 46, 48, 54, 71
- Murphy, Edward A. 152

N

- Nastasijević, Momčilo 135
- Nazor, Vladimir 102, 111, 113
- Nemanjići, dinastija 103, 172
- Nemec, Krešimir 76-77, 84
- Nestorović, Bogdan 44
- Nežić, dr. Eugen 175
- Nielsen, Christian Axboe 245, 257
- Nikolelo iz Augubija 74
- Nikolić, Kosta 254, 257, 278
- Nodilo, Natko 74
- Nogo, Rajko Petrov 102, 114
- Novak, dr. Grga 214, 309, 330, 376
- Novaković, dr. Tode 196, 199, 201
- Novaković, Dušan 193, 311
- Novaković, Miho 193
- Novaković, Nikola Niko 197, 239, 246-247, 248, 254
- Novaković, Novak 231

NJ

- Njogoš, Petrović, Petar v. Petrović, Petar II. („vladika Rade“) Njogoš

O

- Obad, Stijepo 19, 24, 268, 283
- Obradović, Dositej (Dositije) 177, 187, 219
- Opačić, Petar 193
- Oreb, Franko 58, 71
- Orfelin, Zaharije 183

Ostojić, Ivan 59, 71
 Ostrogović, Kazimir 44

P

Paladino, Zrinka 50, 57, 71
 Papalić, obitelj 65
 Parać, Ivo 7, 8, 78, 83, 121
 Parać, obitelj 9
 Parać, Vjekoslav (Vjeko) 7, 9, 21, 77, 78, 83, 121, 167, 188, 376
 Parenta, Miloš 230
 Pareto, Vilfredo 120
 Pascoli, Giovanni (Paskoli, Đovani) 105
 Pašić, Nikola 239, 240, 241, 242-243, 246, 256, 290, 317, 328
 Paštrović, Manfred 247, 248-249
 Pavelić, Ante 254, 313
 Pavletić, Vlatko 102, 103, 112, 114, 332, 342, 344, 350, 356, 358
 Pavlović, Dragoslav 315
 Pavlović, Miodrag 142
 Pavlović, Momčilo 318, 330
 Pels, Peter (Pels, Piter) 171
 Penić, Dujam 8, 9, 184, 187
 Penović, Kruno 238
 Perica, Vjekoslav 309, 330
 Peričić, Helena 137, 145
 Peričić, Šime 287, 304
 Perić, dr. Jelka 176, 234
 Perić, Ivo 188, 228, 286, 287, 305
 Perić, Jovo 200
 Perković, Lovre 63
 Perković, Zdeslav 59, 71
 Peruzović 121
 Petranović, Božidar (Teodor) 164, 183-184, 187, 188, 203, 206, 209, 213, 218
 Petranović, Ivo 287
 Petravić, Ante 21
 Petrić, Hrvoje 380
 Petrić, Prvoslav 31, 32
 Petrović, Milivoje 336, 342
 Petrović, Petar II. („vladika Rade“) Njegoš 171, 219, 221, 333
 Pfeifer, Ludwig 93, 97
 Pilić, Šime 190, 259
 Piplović, Stanko 18, 25, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 54, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 71, 375

Plančić, Juraj 9, 76
 Plečnik, Josip 60
 Plejić, Robert 45, 9, 72
 Plenča, Dušan 237, 247, 254, 255, 257, 270, 271, 279, 280, 283
 Pokrajac, Veljko 193, 199
 Popa, Vasko 142
 Popović, Bogdan 206
 Popović, Jovan 165, 189
 Preko, Nikola 243
 Previšić, Vlatko 12
 Prica, Čedo 82, 244, 358
 Prostran, Stevan 174, 197, 203, 206, 207, 209, 214
 Proust, Marcel (Prust, Marsel) 103, 105, 333
 Prpa-Jovanović, Branka 163, 175, 180
 Puškin, Aleksander S. 333
 Pykett, Lyn 160, 161, 162, 179, 180

R

Radica, Bogdan 9, 21, 28, 29, 40, 314, 330, 362
 Radica, Branislav 14, 17, 18, 25, 28, 31, 32, 40, 65, 72, 305
 Radić, Pavle 242, 266, 276
 Radić, Stjepan 34, 235, 240-245, 249, 256, 277, 289, 290, 291, 292-296, 297, 302, 314, 326, 328
 Radivojević, Julijana 164
 Radovanović, Vladimir 237
 Radulović, Jovan 105, 114, 116, 123, 126, 127, 129, 145, 336, 342
 Raičković, Stevan 142, 143, 145
 Rancière, Jacques 147, 148, 155, 156
 Ranger, Terence 35, 40
 Rapo, Dušan 140, 145, 342
 Rašković, Dušan 193
 Remarque, Erich Maria 15
 Renan, Ernest 153-154, 156, 175, 222
 Ribar, Ivan 90, 96
 Ribnikar, Vladislav 216-217
 Rimac, Marko 14, 17, 24, 25, 236, 257, 287, 305
 Rismondo, Mihovil 73
 Rismondo, obitelj 74
 Rismondo, Vladimir st. 7, 32, 35, 73-83, 84, 85, 100, 105-107, 113, 114, 117, 120-121, 124, 188, 222, 223-225, 227, 228, 364, 375

Rismondo-Berket, Marica 73, 74, 85-86
 Ristović, Ljubiša 89, 90, 97
 Roić, Sanja 105
 Roje Depolo, Lida 46, 72
 Roksandić, Drago 10, 17, 25, 88, 91, 93, 97,
 106, 114, 132, 137, 145, 164, 169, 172,
 174, 180, 181, 182, 186, 187, 228, 236,
 237, 238, 239, 253, 254, 257, 286, 287,
 288, 290, 305, 320, 330, 361, 365, 380
 Rosandić, Tomo 21
 Rousseau, Jean-Jacques 153
 Rubić, Ivo 14, 25, 61, 72
 Rumboldt, Mirjana 72

S

Salvi, Vjekoslav 363
 Sasso, Gennaro 120, 124
 Savić, Milorad 236, 257
 Schiller, obitelj 51, 54
 Schürmann, Werner 42, 43, 68, 69, 375
 Senjanović, Petar 42, 43, 49, 66, 72
 Shils, Edward 122, 124
 Simić, Jelisaveta (Jelena) 208, 231
 Simić, Novak 165
 Simić, Vladimir 239
 Sindičić Sabljo, Mirna 76, 84
 Sinobad, Vladimir 186, 376
 Sirišćević, Slavko 19, 24, 48, 71
 Sirotković, Hodimir 16, 25, 287, 305
 Skočić, Zorka 196
 Slijepčević, Pero 166
 Smiljanić, Ilija 171
 Smiljanić, Kata 171
 Smodlaka, Hranko 46, 68, 76, 79, 82, 83,
 121
 Smodlaka, Josip 17-18, 25, 37, 46, 83, 237,
 286, 287, 288, 305, 308, 311, 316, 325,
 328, 330
 Smodlaka, obitelj 74
 Smoje, Miljenko 28, 32, 33, 40
 Soerensön 189
 Solitro, Vicko 74
 Spaho, Mehmed 246
 Srdović, Nikola 311
 Srebrnić, Josip 244
 Sriće, Dragutin Poštarov 160
 Staljin, Josif V. 262
 Stanisavljević, Đuro 255, 257

Stanojević, Aco 246
 Stanojević, Stanoje 216
 Starčević, Ante 253, 313
 Starčević, Mile 313
 Stefanović, Ignat 247
 Steg, Sigmund 78, 79, 121
 Stendhal (Stendal) 333
 Stojadinović, Milan 245-249, 256, 315, 326
 Stojsavljević, Bogdan 263, 283
 Stojsavljević, Petar 193, 197
 Stranjaković, Dragoslav 253
 Stratico, Šimun Ivan Filip 174
 Strossmayer, Josip Juraj 324
 Studin, Marin 21
 Subotić, Dragan 195, 228
 Subotić, Nikola (Niko) 184, 194, 197, 239,
 247, 248, 311, 317, 318
 Sundečić, Jovan 231

Š

Šarić, Cvijan 206, 213
 Šeat, Jovo 200
 Šeatović Dimitrijević, Svetlana 99, 109,
 112, 114
 Šegota, Petar 121
 Šegvić, Edo 44, 62, 72
 Šen, Edo 44
 Šeparović Palada, Maja 49, 72
 Šepić, Dragovan 16, 25, 287, 305
 Ševeljević, obitelj 48
 Šimetin Šegvić, Filip 10, 169, 180
 Šimetin Šegvić, Nikolina 10, 169, 180
 Šimić, Stanislav 165
 Šimončić-Bobetko, Zdenka 19, 25, 261, 265,
 266, 267, 268, 270, 279, 283, 288, 305
 Šimunković, Ljerka 74
 Šimunović, Dinko 21, 333
 Šitin, Tonči 28, 34, 40, 115, 314, 319, 330
 Škarica, Matej 14, 18, 25
 Škarica, Vjekoslav 237, 286
 Škiljan, Filip 15, 25, 235, 257
 Škrivanić, Bernardin 58
 Škurla Ilić, Vera 21
 Škvorc, Boris 12
 Šperac, Feliks 65, 72
 Šporer, David 116, 124
 Šubic, Vladimir 48, 52
 Šutalo, Goranka 93, 97

T

- Tartaglia, Ivo 18, 19, 29, 37, 42, 47, 49, 69, 289, 292, 297, 299-300, 301, 308, 311, 312, 314, 323, 325, 328, 377
 Tartaglia, Marino 83
 Theuer, Max 42
 Thompson, Edward Palmer 27, 38, 40
 Tićinović, Anita 14, 25
 Tijardović, Ivo 21
 Timotijević, Kosta 245, 247
 Tišma, Aleksandar 82, 332, 344, 358
 Tizian (Tiziano Vecelli) (Ticijan) 103
 Todorov, Tzvetan 154, 156
 Tolić, Milan 76, 83
 Tolstoj, Lav N. 333
 Toma Arhidakon 74, 77, 83, 84
 Tomić, Jovan 189
 Tončić, Kamilo 57, 72
 Toynbee, Arnold J. 119, 124
 Trakl, Georg 143
 Tresić Pavičić, Ante 21, 249
 Triva, Marko 184, 193
 Trumbić, Ante 17, 83, 287-290, 302, 303, 308, 314, 320
 Tudor, Ambroz 55, 72
 Tupanjanin, Miloš 278
 Turgenjev, Ivan S. 333
 Turina, Vladimir 44, 48, 375
 Tušek, Darovan 43, 48, 72

U

- Ujević, dr. Mate 223, 376
 Ujević, Tin (Augustin) 9, 10, 21, 83, 142, 143
 Urukalo, Milan 200
 Urukalo, Sergije (Serđe) 197, 199, 201, 246, 247, 286
 Uvodić, Anđeo 21
 Uvodić, Marko 21
 Uzunović, Nikola 266, 314

V

- Valérie, Paul (Valeri, Pol) 99, 101, 103, 106, 109, 112, 114
 Velimirović, Nikolaj 195
 Veronese, Paolo (Veroneze) 103
 Vidović, Emanuel 21, 83, 308

- Vidović, S., štampar 212, 215, 376
 Vilović, Đuro 122
 Viola, dr. 233
 Višnjjić, Čedomir 191, 228, 242, 257
 Vlačić, Ljubo 208, 230
 Vlasković, Relja 89
 Vojvodić, Đuro 199
 Volarević, Srđan 169
 Vrandečić, Josip 14, 29
 Vrbanić, Vid 48, 375
 Vrclj, Ljubomir 197
 Vučenov, Dimitrije 167, 168
 Vučetić, Šime 82
 Vučo, Nikola 264, 283
 Vujasonović, dr. Vuk 200
 Vukićević, Dragana 127, 145
 Vukićević, Velja 314
 Vuksanović, Miro 169
 Vulinović, Milan 200
 Vurnik, Ivan 45

W

- Williams, Raymond 160
 Wilson, Thomas Woodrow 17
 Wolf, Ken 116

Z

- Zec, Petar 247
 Zelić, Pavle 182, 193, 197, 201
 Zenon 109
 Zidić, Igor 77, 84
 Zotter, Franz 42
 Zubičević, Kata 171
 Zubičević, obitelj 171
 Zuppa, Antun 21, 76, 83, 121

Ž

- Žagar, Danilo 45
 Žagar, Doris 46, 59
 Živković, Petar 248-249, 319, 321
 Žižić, Petar 54, 71

VLADAN DESNICA I SPLIT 1920. – 1945.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2014.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 01/6120-111; faks 01/6156-879
e-mail: info@ffzg.hr
www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik
Boris Bui

Grafička oprema
Boris Bui
Marko Maraković

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Tomislav Brandolica

Izrada kazala
Jadranka Brnčić
Drago Roksandić

Izbor fotografija
Ivana Cvijović Javorina
Drago Roksandić

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Marko Maraković

Naklada
300 primjeraka

Tisak i uvez
AKD Zagreb

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 000912530

Desničini susreti, utemeljeni 1989. godine, obnovljeni su 2005. godine na stotu obljetnicu rođenja pisca Vladana Desnice (Zadar, 17. rujna 1905. – Zagreb, 4. ožujka 1967.) kao zajednička inicijativa Programa znanstvenih rasprava *Desničini susreti* Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, fakultetskog Odsjeka za kroatistiku, Hrvatskog društva pisaca i Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“. Održavaju se svake godine redovito koncem onoga rujanskog tjedna u kojem je piščev rođendan.

Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.
trinaesti je svezak Biblioteke DESNIČINI SUSRETI Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Objavljaju ga zajednički Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu i FF-press.

Zbornici radova u Biblioteci DESNIČINI SUSRETI

Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova
(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina),
Zagreb: Plejada 2010.

Desničini susreti 2009. Zbornik radova
(ur. Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić
i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: FF-press
2011.

Desničini susreti 2010. Zbornik radova
(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina),
Zagreb: FF-press 2011.

*Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova
s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*
(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina),
Zagreb: Plejada 2012.

*Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s
međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.*
(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina),
2 sv., Zagreb: FF-press 2013.

*Intelektualac danas. Zbornik radova s
međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.*
(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina),
Zagreb: Plejada 2014.

*Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik
radova sa znanstvenog Desničini susreti 2014.*
(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina),
Zagreb: FF-press 2015.

Zbornik sadržava 18 članaka nastalih na temelju priopćenja sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem, koji je na temu „Vladan Desnica i Split 1920. – 1945.“ održan u Splitu i Islamu Grčkom 19., 20. i 21. rujna 2014. Autori članaka su: Aleksandar JAKIR, Tomislav BRANĐOLICA, Stanko PIPLOVIĆ, Vladimir RISSMONDO, Bojan ĐORĐEVIĆ, Svetlana ŠEATOVIĆ DIMITRIJEVIĆ, Tonči ŠITIN, Vladan BAJČETA, Vladimir GVOZDEN, Stanislava BARAC, Drago ROKSANDIĆ, Dragan BAKIĆ, Šime PILIĆ, Marijan BULJAN, Stjepan MATKOVIĆ, Nikolina KONJEVIĆ MILOŠEVIĆ, Miljenko BULJAC i Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA. Tekstovima prethodi urednički predgovor.

* * *

„Problematiziranje određenih važnih diskurzivnih pitanja u tekstovima ovog zbornika daje poticaj za čitanje prostora (Splita, Dalmacije, izbrisanih državnih tvorevina, naznačenih izgubljenih odnosa između političkih sila i hegemonijskih praksi koje su oblikovale odnose u prostoru) i u punom smislu riječi pokazuje kako upravo ova tema ima veliki značaj iz perspektive povijesnog, književno-povijesnog, teorijskog i interdisciplinarnog pristupa piscu, opusu i konstrukciji pisca i opusa iz svake obilježene suvremenosti. To znači da ovo istraživanje poticaj je ne samo ponovnom promišljanju međuratne povijesti i odnosa koji se u tom razdoblju stvaraju, nego i mogućnost učitavanja tih odnosa u novu dinamiku oblikovanja prostora i odnosa u njemu koji se konstruiraju danas.“

*prof. dr. sc. Boris Škvorc
(iz recenzije)*

„Pohvalna je i uspješna tendencija urednika da se kroz sve rasprave, ali i dodatne priloge – pri čemu određenu vrijednost imaju i bogati slikovni prilozi – pokuša dati pregled nad osnovnim biografskim, obiteljskim, povijesnim i političkim činjenicama i tendencijama, kako se ne bismo opet našli u krčmi u kojoj je netko pogasio lampe. I da je samo to zasluga Desničinih susreta i serije zbornika u čijem se sretnom nizu treba i ovaj objaviti, bilo bi dovoljno da ga preporučimo za tisak. Ukratko, uz neospornu kvalitetu priloga, koji su svi bili pojedinačno dvostruko recenzirani, kao i cjeline zbornika, još je važniji kontinuitet objavljivanja radova, izložbi i održavanja simpozija, jer samo se u kontinuitetu stječe sigurnost prosudbi i međukulturno, akademsko povjerenje još uvijek ne tako samorazumljivo kakvo je već bilo i kakvo bi trebalo biti.“

*prof. dr. sc. Zvonko Kovač
(iz recenzije)*

CIJENA: 125,00 kn

